

Scientific Journal

VIRTUS

#35, June, 2019
published since 2014

2019

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 35, June, 2019
Published since 2014

Recommended for publication by the Academic Council of Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (the proceedings No.4 June 21, 2019)

Founder: Scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

Partners:

- + Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- + Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- + Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- + SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- + Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- + Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- + Baku Islamic University (Azerbaijan);
- + University of the town of Nish (Serbia);
- + Zielonogorski University (Poland);
- + Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba - June # 35, 2019. - 278 p.

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., Ph.D., professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan);

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Google Scholar** is a freely accessible web search engine that indexes the full text or metadata of scholarly literature across an array of publishing formats and disciplines. The Google Scholar index includes most peer-reviewed online academic journals and books, conference papers, theses and dissertations, preprints, abstracts, technical reports, and other scholarly literature, including court opinions and patents. Google Scholar's database contains roughly 389 million documents including articles, citations and patents making it the world's largest academic search engine.

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

✓ **ResearchBib** is open access with high standard indexing database for researchers and publishers. Research Bible may freely index journals, research papers, call for papers, research position.

✓ **Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)** is an international, recognized platform for promoting scientific achievements, as well as supporting publishers and scientific communities interested in state-of-the art research activities in innovation and applied science areas.

✓ **Directory of Research Journal Indexing (DRJI)** is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact. DRJI supply champion has access to global-renowned content in all discipline areas including magazine and journal articles. DRJI advocate, educate, and provide the central resource for indexing.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

**Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.**

Journal Editorial Staff Contact Information.
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2019.

© Scientific Journal «Virtus», 2019.

Editorial Board:

Aliyeva S.I., Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Aliyeva S.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyeva Y.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyev M.N., Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Arslan C.H., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Ciftci S.S., Ph.D., associate professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy).

Dombi-Fáy A., prof. dr., CSc, PhD, dr. hab., Professor of Pedagogy, Faculty of Education Hungary, Szeged University "Juhász Gyula" (Hungary).

Drachuk O.P., Ph.D., associate professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine).

Fóris-Ferenczi R., Ph.D., associate professor, Docent, Vice-dean, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Hamarta E.S., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Huzhva O.P., Ph.D., professor, Ukrainian State Academy of Railway Transport (Ukraine).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Karabacak N.N., Ph.D., associate professor, Recep Tayyip Erdogan University (Turkey).

Karlovitz Já.T., Ph.D., associate professor, Óbuda University (Hungary).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A., Ph.D., associate professor of social and humanities science Department of Donbas State Technical University (Ukraine).

Kravchuk O.O., Ph.D., professor, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (Ukraine).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Moskalyova L.Yu., Ph.D., professor Melitopol Bogdan Khmelnytsky State University (Ukraine).

Okulicz-Kozaryn W., dr.hab., MBA, Member of the International Scientific Association of Economists and Jurists "Consilium" (Switzerland).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Polovyi M.A., Ph.D. in History, D.Sc. in Political Science, professor, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Shpak D.O., Ph.D., associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rohit Kumar Verma, B.com.LL.b, Poet & Researcher, Writer, Institute of Law Jiwaji University (India).

Shchudlo S., Ph.D., professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Stoffa Ján, prof. Ing., DrSc., emeritus professor, Palacký University in Olomouc (Czech Republic).

Stoffová V., prof. Ing., CSc., Ph.D., Department of Mathematics and Informatics, Faculty of Education, Trnava university in Trnava (Slovakia).

Svintsitska O.I., Ph.D., associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Szamosközi I., dr., professor, the Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Takács M., prof., dr., Ph.D., professor, Hungarian Language Teacher training Faculty, University of Novi Sad, Subotica (Serbia).

Torgyik Ju., Ph.D., professor, Kodolányi János College (Hungary).

Tsyurupa M.V., Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Vveinhardt J., Ph.D., professor, Vytautas Magnus University, Lithuanian Sports University (Lithuania).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., associate professor of Department of Social Disciplines and Humanities Donbas State Technical University (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

CONTENT

PHILOSOPHY

Vedmedev M.M.
THE REPRESENTATION IN MASS MEDIA AS A DIRECTION
OF CONSTITUTING OF MODERN SCIENCE..... 12

Halchenko M.S.
CONCEPT OF SCIENCE EDUCATION: PHILOSOPHICAL
AND METHODOLOGICAL ANALYSIS 16

Gorban R.A.
GLORY AS A HISTORIOSOPHICAL CATEGORY
IN THE THIRD TRUTH PRINCIPLE..... 20

Kaskiv O.V.
THE EDUCATIONAL ACCOMPLISHMENTS
OF BISHOP SOFRON MUDRYJ 25

Krutiienko A.V.
NON-EPISTEMIC GENERATIVE AESTHETIC 28

Malimon V.I.
SELFISH AS A PERSONAL CAPACITY
OF DEEP HUMAN LONELINESS 32

Mohammad A.S.
COMPLEXITY AS A SOCIO-PHILOSOPHICAL
PHENOMENON 36

Prokopovych L.V.
THEATRICALITY OF SPORTS
IN THE SOCIO-PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING 40

Shavrina I.V.
MODERN RELIGIOUSNESS TRANSFORMATION
FEATURES 45

PSYCHOLOGY

**Demianenko Yu.O., Olefir L.I., Shportiuk O.M.,
Razumeiko N.S.**
FORMATION FEATURES OF PRE-TRIAL REPORT
BASED ON BIOGRAPHICAL MATERIAL COLLECTION 49

Dmitrova T.V., Matokhnyuk L.O.
TO THE QUESTION OF EXPERIMENTAL STUDY
OF POLITICAL SOCIALIZATION OF STUDENT
YOUNG PEOPLE IN CONDITIONS OF SOCIAL
TRANSFORMATIONS 53

Dobrovolska N.A.
PSYCHOLOGICAL CHILD PROBLEMS:
ANALYSIS AND WAYS TO SOLVING 57

Ostrova V.D., Gorlenko V.M.
IDENTITY OF MODERN PEDAGOGES:
TEMPORAL ASPECTS 60

Khubetov A.V.
FEATURES OF THE INFLUENCE OF COGNITIVE FACTORS
ON ADAPTABILITY 65

Chuhraeva G.V.
PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF THE EMPLOYEES
OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES AFTER
PARTICIPATION IN AN ANTI-TERROR OPERATION –
OPERATIONS OF THE INCORPORATED FORCES..... 69

PEDAGOGY

Berezovska L.I.
FORMATION OF COMMUNICATIVE-SPEAKING ACTIVITY
IN THE PROCESS OF PRACTICAL TRAINING OF FUTURE
SOCIAL WORKERS 73

Bereka V.E.
FORMATION OF THE SYSTEM OF SCIENTIFIC VIEWS
ON THE PROBLEM OF DEVELOPMENT OF MANAGING
COMPETENCE OF MANAGERS OF EDUCATION 76

Varga N.I., Povidachyk O.S.
RESEARCH PREPARATION OF A TEACHER
OF HIGH SCHOOL ON THE DOCTORAL PROGRAMS
IN THE USA 80

Dzhus O.V.
PROFESSIONAL TRAINING OF YOUTH IN THE CREATIVE
HERITAGE OF STEPHAN SYROPOLKO IN EMIGRATION 83

Dniprovskaya T.V.
FORMING OF CREATIVE COMPETENCE IN TEACHING
FOREIGN LANGUAGE STUDENTS OF ALL SPECIALTIES..... 86

Dobrovitskaya E.A.
ANALYSIS OF STATE OF PREPARATION
IN SOCIAL WORKERS TO TOLERANCE INTERACTION
IN THE PROFESSIONAL PREPARATION 91

Drozd O.V.
INTERFERENCE CONFLICTS OF ADOLESCENTS
AS A SOCIAL-PEDAGOGICAL PROBLEM..... 96

Zamrozovuch-Shadrina S.R.
TV INFLUENCE ON HEALTH OF CHILDREN
OF PRESCHOOL AGE 101

Ivanets N.V.
THE ROLE OF MULTICULTURAL COMMUNICATION
IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS' MULTICULTURAL
COMPETENCE FORMATION 104

Kazanzhy I.V.
FORMATION OF TOLERANT AND PARTNER RELATIONSHIPS
IN CONDITIONS OF NEW UKRAINIAN SCHOOL 109

Kozubovska I.V., Rozlutska G.M., Sidun L.M. MULTICULTURAL EDUCATION OF PUPILS IN PRIMARY SCHOOLS OF USA 114	Rozman I.I. THEORETICAL MODELS OF PERSONALISM, PERSONALISM AND POSITIVISM IN PEDAGOGICAL BIOGRAPHY..... 165
Kondratova L.G. PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF TEACHERS OF MUSICAL ART IN INFORMATIONAL EDUCATION..... 118	Savielieva T.A. A GROUND OF MODEL OF PREPARATION OF JUNIOR SPECIALISTS OF SPHERE OF SERVICE ON ADAPTIVE PRINCIPLES..... 168
Kondrashova O.V. PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF THE BUSINESS GAME IN TEACHING THE DISCIPLINE «ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSE» FOR FUTURE ENGINEERS 122	Slukhenska R.V., Voytkevich N.I. DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL AND THE USE OF INTERACTIVE METHODS OF EDUCATION IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE PROFESSIONALS 172
Kosenko Y.M. THE DEVELOPMENT OF SCHOOL SOCIAL SCIENCE EDUCATION IN UKRAINE FROM THE MIDDLE OF THE 30TH YEARS – THE BEGINNING OF THE 60TH YEARS OF THE XX CENTURY 126	Struk A.V. COMMUNICATE COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHER 176
Okulicz-Kozaryn W. THE DEFINITION “MANAGEMENT OF EDUCATIONAL SERVICES” 130	Tymchenko A.A. PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF PRIMARY EDUCATION TO FORMING INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCY FOR PUPILS OF PRIMARY EDUCATION 178
Onishchuk I.A. THE MODEL OF OPTIMIZATION IN THE PROCESS OF DEVELOPING FUTURE EDUCATORS’ OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS SELF-EXPRESSION IN THE ARTISTIC ACTIVITIES 135	Shyshko I.M. THE USAGE OF MENTAL MAPS IN EDUCATIONAL SYSTEM 182
Prokopiv L.M. METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE CONCEPT OF «SMALL SCHOOL» AS A HISTORICAL AND PEDAGOGICAL PHENOMENON..... 139	
Prokofyeva L.B. DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND PERSONAL QUALITIES OF FUTURE SPECIALISTS IN THE FIELD OF TOURISM BY MEANS OF INTERACTIVE LEARNING TECHNOLOGIES 144	
Raus V.V. MODEL OF COMPLEX-HAVING A SPECIAL PURPOSE MANAGEMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS IN NONFORMAL CONTINUING EDUCATION SYSTEM 150	
Reva T.D. DESIGNING THE TOOL OF EFFICIENCY DIAGNOSTICS OF THE METHODS OF IMPLEMENTATION OF THE COMPETENT APPROACH IN THE LEARNING OF CHEMICAL DISCIPLINES OF FUTURE PHARMACISTS AT THE INSTITUTION LEVEL..... 154	
Remizantseva K.O. BLENDED LEARNING: A NEW STEP IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE 159	
	PHILOLOGY
	Abdullayeva Yegana Atamoglan SIGNS CAUSING THEORETICAL AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS AND TYPOLOGICAL DIFFERENCES OF POSTMODERN LITERATURE 184
	Vylka L.Ya. THE INTERDISCIPLINARY STUDY OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN BUKOVINA STATE MEDICAL UNIVERSITY 189
	Kaizer I.Yu. IVAN VYSHENSKY’S FIGURE IN THE AUTHORIAL ARTISTIC TRANSLATION OF IVAN FRANKO 192
	Nykyforuk T.M. INFLUENCE OF YU. FEDKOVYCH’S POETRY ON POETRY WORKS BY SYDIR VOROBKEVYCH..... 195
	Novodvorchuk O.V. INDIVIDUAL-AUTHORED PARADIGM OF SASHKO DERMANSKY POETRY IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN LITERATURE FOR CHILDREN OF XXI CENTURY..... 198

HISTORY

Gedin M.S.
THE IMPACT OF SLAVOPHILISM OF COMPREHENSION
OF THE CONCEPT THE SPIRIT OF THE NATIONALITY
M. KOSTOMAROV 203

Kuzminsky E.G.
LITERATURE FOR THE D.-P. CAMPS 208

Levytska N.M., Kotsuibanska O.O.
INFLUENCE OF GLOBALIZATION TO THE NUTRITION
CULTURE OF 19TH CENTURY (BY THE EXAMPLE
OF THE CONFECTIONERY INDUSTRY OF UKRAINE) 213

Melnyk V.V.
SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL ACTIVITIES
OF THE STATE RESEARCH STATION OF POULTRY
IN UKRAINE IN TIME OF INDEPENDENCE 216

Tomashina G.P.
DEVELOPMENT OF THE CASE OF AGRICULTURAL
RESEARCH IN THE TERRITORY OF MODERN
KIROVOGRAD REGION IN THE XX CENTURY –
AT THE BEGINNING OF XXI CENTURY 221

POLITOLOGY

Averianova N.M., Voropayeva T.S.
ARMED CONFLICT IN UKRAINE AND THE PROBLEM
OF REINTEGRATION OF THE OCCUPIED TERRITORIES 229

Harkavyi Y.N.
STRATEGIC COMMUNICATIONS PLANNING
ORGANIZATION IN UKRAINIAN DEFENCE FOCES 234

STATE ADMINISTRATION AND LAW

Ivlieva L.I.
CONFLICT OF INTERESTS ADJUSTMENT
IN THE LOCAL GOVERNMENT ORGANS:
COMPARATIVE REVIEW OF THE LAWS
OF UKRAINE AND POLAND 239

Kachan (Melnyk) Ya.V., Masyk M.Z., Mazur T.V.
PROFESSIONAL DEVELOPMENT FOR PUBLIC SECTOR
EMPLOYEES IN CONTEMPORARY UKRAINIAN SOCIAL
DEVELOPMENT 244

ECONOMICS

Babinska O.V.
FINANCIAL OPPORTUNITIES FOR BUSINESS
IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT:
EUROPEAN EXPERIENCE 247

Bilyk R.S.
DEVELOPMENT OF INNOVATION ENTREPRENEURSHIP
AS A GROWTH FACTOR OF THE ECONOMY
OF THE COUNTRY UNDER GLOBALIZATION 251

Bondarenko O.M., Titarenko A.D.
STOCK DISPOSAL: ACCOUNT AND DOCUMENTARY
ARRANGEMENT 256

Kostiunik O.V., Ostapchuk V.O.
DEBIT AND CREDIT PROTECTION: ACCOUNTING
AND ASSESSMENT 261

Krasnoshtan S.S.
USE OF SMM IN NEW PRODUCTS PROMOTION 264

Morozova M.E.
STRATEGIC PLANNING. CONCEPT AND STAGES
OF STRATEGIC PLANNING 267

Popov O.S.
THE INFLUENCE OF LABOR EMIGRATION
FROM UKRAINE IN ITS ECONOMY 271

Prokopova O.P., Pavelchuk Y.F., Kolosiuk I.A.
THEORETICAL BASES OF DEVELOPMENT OF LOGISTICS
OF AGRO-INDUSTRIAL REGION 276

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Ведмедєв М.М. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В ЗМІ ЯК НАПРЯМ КОНСТИТУЮВАННЯ СУЧАСНОЇ НАУКИ	12
Гальченко М.С. КОНЦЕПТ НАУКОВОЇ ОСВІТИ: ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	16
Горбань Р.А. СЛАВА ЯК ІСТОРІОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ В АСПЕКТІ ПРИНЦИПУ «ТРЕТЬОЇ ПРАВДИ»	20
Каськів О.В. НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПІСКОПА СОФРОНА МУДРОГО	25
Крутієнко А.В. НЕЕПІСТЕМІЧНА ГЕНЕРАТИВНА ЕСТЕТИКА.....	28
Малімон В.І. СЕЛФІЗМ ЯК ПРОЯВ ГЛИБИННОЇ САМОТНОСТІ ЛЮДИНИ	32
Мохаммад А.С. СЛОЖНОСТЬ КАК СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ФЕНОМЕН	36
Прокопович Л.В. ТЕАТРАЛЬНІСТЬ СПОРТУ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ОСМИСЛЕННІ	40
Шавріна І.В. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУЧАСНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ.....	45

ПСИХОЛОГІЯ

Дем'яненко Ю.О., Олефір Л.І., Шпортюк О.М., Разумейко Н.С. ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДЕННЯ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ НА ОСНОВІ ЗБОРУ БІОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ	49
Дмитрова Т.В., Матохнюк Л.О. ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	53
Добровольська Н.А. ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ: АНАЛІЗ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ.....	57
Острова В.Д., Горленко В.М. ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕМПОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ	60

Хубетов О.В. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОГНІТИВНИХ ЧИННИКІВ НА АДАПТИВНІСТЬ.....	65
Чухраєва Г.В. ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІСЛЯ УЧАСТІ В АТО – ООС	69

ПЕДАГОГІКА

Березовська Л.І. ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	73
Берека В.Є. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРОБЛЕМУ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ.....	76
Варга Н.І., Повідайчик О.С. ДОСЛІДНИЦЬКА ПІДГОТОВКА ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ЗА ДОКТОРСЬКИМИ ПРОГРАМАМИ У США	80
Джус О.В. ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МОЛОДІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ СТЕПАНА СІРОПОЛКА В ЕМІГРАЦІЇ.....	83
Дніпровська Т.В. ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	86
Добровицкая Е.А. АНАЛІЗ СОСТОЯННЯ ГОТОВНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ РАБОТНИКІВ К ТОЛЕРАНТНОМУ ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ В ПРОЦЕСЕ ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ ПОДГОТОВКИ.....	91
Дрозд О.В. МІЖСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	96
Замрозевич-Шадріна С.Р. ВПЛИВ ТЕЛЕБАЧЕННЯ НА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	101
Іванець Н.В. РОЛЬ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ФОРМУВАННІ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	104
Казанжи І.В. ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНО-ПАРТНЕРСЬКИХ СТОСУНКІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	109

Козубовська І.В., Розлуцька Г.М., Сідун Л.М. ПОЛІКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ США 114	Розман І.І. ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ ПЕРСОНАЛІЗМУ, ПЕРСОНОЛОГІЇ ТА ПОЗИТИВІЗМУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ БІОГРАФІСТИЦІ 165
Кондратова Л.Г. ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ІНФОРМАЛЬНІЙ ОСВІТІ 118	Савельєва Т.А. ОБҐРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ НА АДАПТИВНИХ ЗАСАДАХ 168
Кондрашова О.В. ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЛОВОЇ ГРИ ПРИ НАВЧАННІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ДИСЦИПЛІНИ «АНГЛІЙСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)» 122	Слухенська Р.В., Войткевич Н.І. РОЗВИТОК КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ 172
Косенко Ю.М. РОЗВИТОК ШКІЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ З СЕРЕДИНИ 30-Х ДО ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ 126	Струк А.В. КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 176
Окулич-Казарин В.П. ДЕФІНІЦІЯ “УПРАВЛЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УСЛУГАМИ” 130	Тимченко А.А. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ 178
Онищук І.А. МОДЕЛЬ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ САМОВИРАЖЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ХУДОЖНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 135	Шишко І.М. ВИКОРИСТАННЯ МЕНТАЛЬНИХ КАРТ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ 182
Прокопів Л.М. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МАЛОКОМПЛЕКТНОЇ ШКОЛИ ЯК ІСТОРИКО- ПЕДАГОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ 139	ФІЛОЛОГІЯ
Прокоф'єва Л.Б. РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ 144	Абдуллаєва Егана Атамоглан ПРИЗНАКИ, ОБУСЛАВЛИВАЮЩІЕ ТЕОРЕТИКО-ІДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ ПОСТМОДЕРНИСТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 184
Раус В.В. МОДЕЛЬ КОМПЛЕКСНО-ЦІЛЬОВОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У СИСТЕМІ НЕФОРМАЛЬНОЇ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ 150	Вилка Л.Я. МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В БУКОВИНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ МЕДИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ 189
Рева Т.Д. КОНСТРУВАННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ У НАВЧАННІ ХІМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН МАЙБУТНІХ ПРОВІЗОРІВ НА ІНСТИТУЦІЙНОМУ РІВНІ 154	Каїзер І.Ю. ПОСТАТЬ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО У АВТОРСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ТРАНСКРИПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА 192
Ремізанцева К.О. ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ: НОВИЙ КРОК У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ 159	Никифорок Т.М. ВПЛИВ ПОЕЗІЇ Ю. ФЕДЬКОВИЧА НА ПОЕТИКУ ВІРШОВАНИХ ТВОРІВ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА 195
	Новодворчук О.В. ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА ПАРАДИГМА ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ САШКА ДЕРМАНСЬКОГО У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХІ СТ. 198

ІСТОРІЯ

- Гедін М.С.**
ВПЛИВ СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВА НА ОСМИСЛЕННЯ
КОНЦЕПТУ ДУХУ НАРОДНОСТІ М.І. КОСТОМАРОВА 203
- Кузьминський Є.Г.**
ЛІТЕРАТУРА ДОБИ ТАБОРІВ Д. П. 208
- Левицька Н.М., Коцюбанська О.О.**
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВПЛИВИ
У ХАРЧОВІЙ КУЛЬТУРІ ХІХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ
КОНДИТЕРСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ)..... 213
- Мельник В.В.**
НАУКОВА І ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ДЕРЖАВНОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ ПТАХІВНИЦТВА
В УКРАЇНІ ЗА ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ..... 216
- Томашина Г.П.**
РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ
СПРАВИ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ КІРОВОГРАДЩИНИ
У ХХ СТ. – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ. 221

ПОЛІТОЛОГІЯ

- Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С.**
ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНІ ТА ПРОБЛЕМА
РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ 229
- Гарькавий Є.М.**
ОРГАНІЗАЦІЯ ПЛАНУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ
КОМУНІКАЦІЙ У СИЛАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ 234

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО

- Ієвлева Л.І.**
ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ
В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ ОГЛЯД ЗАКОНОДАВСТВА
УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ 239
- Качан (Мельник) Я.В., Масик М.З., Мазур Т.В.**
ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ
В СУЧАСНОМУ СТАНІ СУСПІЛЬНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ 244

ЕКОНОМІКА

- Бабінська О.В.**
ФІНАНСОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ БІЗНЕСУ
У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД 247
- Білик Р.С.**
РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА
ЯК ЧИННИК ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ..... 251
- Бондаренко О.М., Тітаренко А.Д.**
ВИБУТТЯ ЗАПАСІВ: ОБЛІК ТА ДОКУМЕНТАЛЬНЕ
ОФОРМЛЕННЯ 256
- Костюнік О.В., Остапчук В.О.**
ДЕБІТОРСЬКА І КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ:
БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І ОЦІНКА..... 261
- Красноштан С.С.**
ВИКОРИСТАННЯ СММ У ПРОСУВАННІ НОВІТНІХ
ПРОДУКТІВ..... 264
- Морозова М.Е.**
СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ. ПОНЯТТЯ І ЕТАПИ
СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ 267
- Попов О.С.**
ВПЛИВ ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ
НА ЇЇ ЕКОНОМІКУ 271
- Прокопова О.П., Павельчук Ю.Ф., Колосюк І.А.**
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЛОГІСТИКИ
АГРОПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ 276

Preface

Dear colleagues! We have prepared the following 35th issue of our journal. In this issue we propose you 64 research papers which were represented by the authors from various fields. We hope you will be interested in them.

The founder of the journal is a scientific public organization “Sobornist”. Our aim is the promotion of science, education and culture to enrich the world-wide spiritual potential and the revival of the society moral foundations and consolidation of the scientific community for the implementation of joint scientific projects, preparation of textbooks, monographs, training manuals, development and improvement of educational multimedia and online courses on actual problems of modern science.

One of our main projects is conduction of the annual international scientific and practical conferences: “Labyrinth of Reality”, “Religion, religiosity, philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects”, “Human Virtual: New Horizons, "Topical Issues, Problems and Prospects of Development of Humanitarian Knowledge in Modern Information Space: National and International Aspects". More than 3,800 scientists and researchers took part in the work of these conferences.

We are constantly working on development and popularization of our journal, and it gives us the opportunity to get into prestigious international scientometric databases.

In April 2016 the contract on scientific cooperation and a joint edition of our journal with the Centre of Modern Pedagogy “Learning Without Borders” was signed. The cooperation of canadian and Ukrainian scientists and researchers has opened additional opportunities for the development of the scientific journal “Virtus”. This event promoted also the implementetation of joint projects,namely the development of author courses and seminars and trainers.

Since 2017 the journal will be published 10 times a year. We are encouraged that the editorial board is constantly updated with new scientists (experts) from different countries of the world. Today, the editorial board includes scientists from 15 countries: Azerbaijan, Hungary, Italy, Ireland, India, Canada, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Switzerland, Turkey, Czech Republic, Ukraine.

According to the decision of the journal editorial board, we print the e-mail addresses of the authors of the publications that enables the interested readers to contact them personally.

We pay special attention to the review of the submitted materials, which is a necessary prerequisite for modern editions. The peer review process consists of three stages:

I stage. Firstly the received publication is checked for compliance with technical requirements and assessed of its compliance to subject of the journal.

II stage. The manuscript passes double-blind peer-reviewed. The first is a blind peer review by the members of the editorial board of the journal for relevant areas: neither the authors nor the reviewers do not know each other. Also, this stage involves checking articles for plagiarism, however, in accordance with the terms of publications, full responsibility for the borrowing of material and copyright violation lies on the author of the publication.

III stage. The second review is carried out by the higher educational establishments (Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University and Lugansk Institute of Post-graduate Pedagogical Education) and scientific organization "Sobornist". After completion of the whole review process and receiving of positive result, the journal is considered on academic councils of the higher educational institutions. Only after the decision of the academic council about printing of the scientific journal Virtus it is passed to the publisher.

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of colloboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 165.2

Ведмедєв М.М.,

д.філос.н., доцент кафедри філософії та соціальних наук,
Сумського державного педагогічного університету, vedmedev2009@gmail.com

Україна, м. Суми

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В ЗМІ ЯК НАПРЯМ КОНСТИТУЮВАННЯ
СУЧАСНОЇ НАУКИ

У статті представлено розуміння репрезентації науки в ЗМІ як однієї з домінуючих стратегій конституювання науки в сучасному суспільстві. Піддається критиці тлумачення мас-медіа лише як засобу популяризації наукових досягнень. Описується визначальний вплив часового фактору на форми медійної репрезентації. Розглядається феномен журналізму та його негативний вплив на засади наукової діяльності. Робиться висновок, що сьогодні провідним підходом репрезентації науки в ЗМІ є так званий «продаж науки публіці». Обставинами, що обмежують можливості репрезентації, є, зокрема, конкуренція і часовий фактор.

Ключові слова: наука, суспільство, ЗМІ, популяризація, час, журналізм, продаж науки публіці.

Постановка проблеми. Учасники бурхливих громадських дискусій стосовно ролі і значення науки на зламі ХХ – ХХІ століть неодмінно мають на увазі тенденцію все більш тісного її вбудовування в існуючий соціально-економічний контекст. Згадана тенденція з необхідністю пов'язана з докорінною зміною статусу і взаємодії різних інститутів в рамках сучасного суспільства – політики, економіки, освіти, науки, мас-медіа тощо. У цьому процесі наука зіткнулася з серйозним викликом. Справа полягає у тому, що рішення щодо значення дослідницьких проєктів, а також статусів та ієрархій всередині наукової спільноти, все частіше приймаються за межами традиційної системи внутрішнього наукового оцінювання. Ця обставина змушує науковців вдаватися до специфічних стратегій здобуття й підтримки свого соціального статусу.

Аналіз досліджень. Сьогодні дослідницьке поле, пов'язане з осмисленням шляхів конституювання науки, легітимації знання, охоплює різноманітну і неоднорідну проблематику. Оформилися підходи до аналізу форм і механізмів конституювання і легітимації. Серед них найчастіше називаються концепція влади-знання М. Фуко, дослідження «поля науки» й університетського середовища П. Бурдьє, теорія легітимації Ж.-Ф. Ліотара, акторно-мережева теорія Б. Латура. Слід зазначити, що кожен з названих підходів має своє вагомі результати. У той же час є підстави стверджувати, що розробка проблематики поки що тільки оформлюється. Багато важливих аспектів лише починають осмислюватися. Це стосується, зокрема, питання щодо здобуття й підтримки наукою свого соціального статусу через вибудовування взаємодії із засобами масової інформації. При цьому не можна сказати, що серед науковців і громадськості сформувалося адекватне розуміння відповідної проблематики. Часто зустрічається дуже спрощений та наївний погляд на ЗМІ лише як на засіб популяризації абстрактних наукових істин [1].

Мета роботи. В даній статті автор має на меті обґрунтування репрезентації науки в ЗМІ як однієї з

домінуючих стратегій конституювання науки в сучасному суспільстві, опис її особливостей й обмежень.

Виклад основного матеріалу. П. Вайнгарт звертає увагу на те, як учені уявляють собі роль ЗМІ в процесі забезпечення взаємодії науки і суспільства. Історично склалося так, що наукове знання вважалося вищою цінністю порівняно із знанням буденним. А оскільки наука продукує знання спеціалізоване та езотеричне, то ЗМІ мали забезпечити його переклад на зрозумілу публіці мову. З точки зору учених, тут може відбуватися або спрощення, або викривлення наукових істин. Дослідник підкреслює, що в основі цієї концепції покладені два не беззаперечні припущення. Перше полягає у тому, що громадськість є неосвіченою і нездатною судити про цінність знання, а друге – в упевненості, що роль ЗМІ обмежується лише функцією передачі певного змісту [2]. Підкреслюючи помилковість останньої тези, П. Вайнгарт вказує, що ЗМІ не є пасивним ретранслятором, вони створюють «власну реальність». Тут представлено інтереси інших соціальних суб'єктів, а критеріями відбору матеріалу є актуальність, сенсаційність, локальний інтерес тощо. Абстрактні критерії істини вже не є задовільними в суспільних дебатах – ЗМІ з необхідністю додають сюди критерій соціальної акцептації (public acceptance). Отже, широко поширене переконання стосовно «хибного» чи «викривленого» відображення науки в ЗМІ є хибним. Ніякої «адекватної» репрезентації науки в засобах інформації не може бути [2].

Науковці, звісно ж, розуміють це і вдаються до відповідної тактики використання ЗМІ як до дієвого засобу здобуття і підтримки свого соціального статусу. Цю тактику можна охарактеризувати виразом «продаж науки публіці» [3]. Її ні в якому разі не можна плутати з популяризацією наукових досягнень. Мета в даному разі полягає в інституціоналізації певних напрямів досліджень і отриманні фінансування. Стратегія аргументації в своїй основі досить проста. Потрібно яскраво описати серйозну небезпеку (хвороби, екологія, астрономічні катаклізми

тощо), що в недалекому майбутньому загрожуватиме людству. Продемонструвати усі згубні наслідки, які неодмінно виникнуть у разі неприйняття заходів. А наостанку переконливо довести можливість розробки рятівного рішення, необхідною умовою появи якого є потужна суспільна підтримка і фінансування.

Фахівцями наводяться приклади, коли подібна тактика продажу науки успішно спрацьовує. Проте таке відбувається далеко не завжди. З боку суспільства нерідко виникають і поширюються підозри, що за яскраво змальованими вченими небезпеками приховується їх корисливі корпоративні інтереси. Це обумовлюється, з одного боку, тим що немає надійного способу перевірити істинність прогнозів, а з іншого – втратою соціальної релевантності наукових розробок. З'явившись, нові наукові галузі здійснюють власний життєвий цикл: обсяг знань зростає, воно стає все більш спеціалізованим й абстрактним та ірелевантним початковій проблемі.

У зв'язку з обговорюваною проблематикою заслуговують на увагу розмисли З. Баумана, який торкається серйозної проблеми трансформації форм інтелектуального впливу в умовах сьогодення. Учений зазначає, що в епоху Modernity право наділяти авторитетом людей, що активно проявили себе в пошуку нового знання та його поширення, було дароване державою виключно університетам. Сьогодні на нього претендують, і не без успіху, інші установи. Репутації все частіше здобуваються і втрачаються за межами університетських стін. Роль наукової університетської спільноти, судження якої раніше мали важливе суспільне значення, невпинно знижується. «У формуванні ієрархії впливу *популярність* замінила *славу*, публічна популярність витіснила наукові дипломи, і тому процес ... проштовхується структурами, що спеціалізуються на управлінні громадським увагою. Сьогодні оцінка засобами інформації, а не традиційні університетські стандарти визнання наукових заслуг, визначає ієрархію впливу, настільки ж неміцну і скороминущу, як і «новинна цінність» того чи іншого повідомлення» [4, с.163].

Учений згадує відомого фахівця в галузі медіалогії Режі Дебре. Останій описував, як змінювалися чинники, що визначають здобуття й руйнацію наукових репутацій, публічної популярності і суспільного впливу. До певного моменту здавалися, що ці чинники є колективною власністю вчених мужів. Проте ще в першій половині ХХ століття вони перейшли у відання керівництва видавничих будинків. Нові власники недовго, проте, управляли своєю власністю; пройшло всього кілька десятиліть, і вона знову змінила власника, перейшовши в руки керівників засобів масової інформації. Якщо колись інтелектуальний вплив, згідно Р. Дебре, вимірювався виключно розміром натовпу учнів, які хотіли почути вчителя, то пізніше і в усе зростаючій мірі – кількістю проданих примірників книги та оцінками, даними їй критиками. Проте обидва цих критерію нехай і не повністю, але в значній мірі були зведені нанівець телебаченням і газетами [5]. Для позначення інтелектуального впливу нині більш доречно нова версія декартівського «я мислю»: «про мене говорять – отже, я існую».

Видавництва культивують тип інтелектуального впливу, абсолютно відмінний від того, що пустив

паростки на приватному просторі університетів, а вплив, що виникає з інформації, яка переробляється газетами і телебаченням, слабо нагадує обох своїх попередників. В умовах, коли суспільна увага стала найбільш рідкісним з товарів, засобом масової інформації бракує часу, щоб плекати славу, зате їм добре вдається культивувати популярність [4, с.167-168].

На медіа-майданчиках науковці змушені змагатися за суспільну увагу із спортсменами, зірками естради, переможцями лотерей тощо. І в таких змаганнях у них, зазвичай, мало шансів на перемогу.

Щойно зазначений фактор часу в інтелектуальних процесах набуває безпрецедентної актуальності. Узагальнюючи питання, фахівці почали говорити про «швидкий» і «повільний» час в інформаційну добу [6].

П'єр Бурдье в своїй роботі «Про телебачення» [7] описує особливості поспішної журналістики, ставлячи дуже серйозну проблему про взаємовідношення між мисленням і швидкістю. Він звертає увагу, що ЗМІ зазвичай віддають перевагу особливому типу учасників, «швидкодумлячим». Чи можна мислити на швидкості? І чи не прирікає себе телебачення, надаючи слово особам, які нібито здатні мислити в прискореному темпі, мати справу лише з «fast-thinker'ами»?

Дослідник замислюється, чому є люди, здатні відповідати цим абсолютно особливим умовам, чому у них виходить мислити в умовах, за яких ніхто вже не мислить. Його відповідь полягає у тому, що вони мислять «готовими ідеями». «Готові ідеї» – це уявлення, засвоєні всіма, банальні, загальні, такі, що не викликають заперечень; це також ідеї, засвоєні всіма, тому проблема сприйняття не ставиться. Коли мова йде про усний виступ, книгу або телевізійне повідомлення, головне завдання комунікації – відповідати умовам сприйняття. Для чого необхідно знати, чи володіє той, що слухає кодом для розшифровки того, про що в даний момент мовиться. А коли ви видасте «готові ідеї», проблема відпадає сама собою. Комунікація виникає миттєво, тому що в якомусь сенсі її не існує. Обмін банальностями, загальними місцями є комунікація, єдиним змістом якої є сам факт спілкування. Перевагою «загальних місць», є те, що всі здатні їх сприймати і сприймати миттєво: з причини своєї банальності. На відміну від загальних місць, думка за визначенням є підривною: вона починає з руйнування готових ідей, а потім повинна привести докази, довгі ланцюжки міркувань. Це займає деяку кількість часу, потрібно висунути цілу низку посилок, зв'язаних словами «отже», «значить», «зважаючи на що» [7]. Але таке розгортання мислення нерозривно пов'язане з часом.

Можна з впевненістю твердити, що часові структури мислення не можуть бути безмежно пластичними. А шлях їхньої адаптації до умов навколишнього інформаційно-інтелектуального середовища постає як одна з найбільш нагальних проблем.

Інтенсивність комунікативної взаємодії в сучасних мережевих системах породжують описане в літературі явище «журналізму». Зауважимо, що цим виразом позначаються не стільки особливості професійної діяльності представників відомої галузі, скільки риса сучасної епохи, певна деформація культуротворчої діяль-

ності. Зазначений феномен виникає у тому випадку, коли особливості журналістської свідомості, мислення і способу дії поширюються далеко за межі компетенції ЗМІ.

Д.І. Дубровський наступним чином характеризує суть зазначеного явища: «Журналізм» в його різноманітних жанрах претендує на зображення і тлумачення *будь-яких* явищ дійсності, *будь-яких* подій, *будь-яких* сфер політики, економіки, науки, мистецтва, буденного життя тощо. Такий універсалізм, стислі рамки жанрів, велика залежність від певних політичних та економічних інтересів ... гостра конкуренція і до того ж постійний цейтнот обумовлює фрагментарність, ситуативність, часто одновимірність і поверховість відображення дійсності» [8, с.48].

Справа тут полягає у тому, що як події життя, так і продукти інтелектуального виробництва мають бути певним чином асимільовані масовою свідомістю, отримати належне соціальне визнання, «санкцію». А за умов сучасного медійного середовища таке можливе лише за участі посередника-транслятора, без якого жодна річ не в змозі набути свого соціального буття. Це у повній мірі стосується і створених мистецтвом і наукою цінностей. Сам творець відсувається ніби на задній план – його доля опиняється в руках посередників. Він просто соціально не існує, якщо результати його праці не представлені в засобах масової інформації. А цінність продукту прямо обумовлюється обсягами його тиражування.

У залежності дещо іншого роду опиняється і сам посередник-транслятор, який є жорстко прив'язаним до уваги, настроїв, смаків, уподобань і рівня масової аудиторії. Він має демонструвати чудеса винахідливості і спритності, поєднуючи, з одного боку, видимість об'єктивності у висвітленні подій, а з іншого – свавілля в інтерпретації реальності. Одвічна гонитва за новизною, сенсаційністю, ексклюзивністю («дізнатися, повідомити, зацікавити») – його жереб.

Перенесений на суто науковий ґрунт такий спосіб викладу (і мислення) з необхідністю призводить до серйозних деформуючих наслідків. Помітно знижується концептуальність праць, з'являється «науковий скоропис», штучний гіперкритицизм, «версіальність», прагнення до ігрових стилістичних знахідок, публічності, жахаюча компліятивність. І головний наголос при всьому цьому буде звичайно поставлений на привабливій «упаковці». Отже, під сумнів ставляться принципові моменти наукової роботи і професійної комунікації: стає вкрай проблематично щось довести або спростувати, встановити новизну та оригінальність, навіть просто визначити ставлення до змісту таких праць [8].

Висновки. Таким чином, в інформаційному суспільстві рішення щодо значення дослідницьких проєктів, а також статусів та ієрархій всередині наукової спільноти, все частіше приймаються за межами традиційної системи внутрішньо наукового оцінювання. Ця обставина змушує науковців вдаватися до специфічних стратегій здобуття й підтримки свого соціального статусу, зокрема, через вибудовування взаємодії із засобами масової інформації. Зазначені стосунки є вельми складними та суперечливими.

Застарілим слід вважати й донині поширений погляд на ЗМІ лише як на засіб популяризації наукових

досягнень. Сьогодні провідним підходом репрезентації науки в ЗМІ є так званий «продаж науки публіці», що є напрямом конституювання науки в сучасному суспільстві. Метою даної стратегії є здобуття фінансової підтримки та інституціоналізація певних галузей дослідження. В деяких випадках такий підхід забезпечує успіх. У той же час у взаємодії між наукою і мас-медіа існують суттєві труднощі. Причина тут полягає у нерелевантності форм і режимів медійної репрезентації засадам дослідницької та науково-комунікативної діяльності. Мається на увазі, зокрема, фактор «швидкого часу», критерії журналістської оцінки контенту, конкуренція з боку інших соціальних акторів тощо.

Література

1. Tunbridge E. *What has the media ever done for science?* [Electronic resource] / Elizabeth Tunbridge. – Access mode: <https://blogs.royalsociety.org/inside-science/2016/02/19/what-has-the-media-ever-done-for-science/>
2. Weingart P. *The moment of truth for science: The consequences of the 'knowledge society' for society and science* [Electronic resource] / Peter Weingart. – Access mode: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1084252/>
3. Nelkin D. *Selling Science: How the Press Covers Science and Technology* / Dorothy Nelkin. – New York: W.H. Freeman and Co., 1987. – 213 p.
4. Бауман З. *Индивидуализированное общество* / З. Бауман – М.: Логос, 2005. – 390 с.
5. Дебре Р. *Интеллектуальна влада у Франції* / Р. Дебре. – К.: Дух і літера, 2008. – 308 с.
6. Еріксен Т.Т. *Тиранија моменту: Швидкий і повільний час в інформаційну добу* / Т.Т. Еріксен. – Львів: Кальварія, 2004. – 196 с.
7. Бурдьє П. *О телевидении* [Электронный ресурс] / П. Бурдьє. – Режим доступа: <http://bourdieu.name/content/bourdieu-otelevideni#linktostr87>
8. Дубровський Д.И. *Постмодернистская мода* / Д.И. Дубровський // *Вопросы философии*. – 2001. – № 8. – С. 42-56.

References

1. Tunbridge E. *What has the media ever done for science?* [Electronic resource] / Elizabeth Tunbridge. – Access mode: <https://blogs.royalsociety.org/inside-science/2016/02/19/what-has-the-media-ever-done-for-science/>
2. Weingart P. *The moment of truth for science: The consequences of the 'knowledge society' for society and science* [Electronic resource] / Peter Weingart. – Access mode: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1084252/>
3. Nelkin D. *Selling Science: How the Press Covers Science and Technology* / Dorothy Nelkin. – New York: W.H. Freeman and Co., 1987. – 213 p.
4. Bauman Z. *Individualizirovannoye obshchestvo* / Zigmunt Bauman. [– М.: Logos, 2005. – 390 s.
5. Debre R. *Intelektualna vlada u Frantsiyi* / R. Debre. – К.: Duxh i litera, 2008. – 308 s.
6. Eriksen T.H. *Tyraniya momentu: Shvydkyy i povol'nyy chas v informatsionnyu dobu* / T.H. Eriksen. – L'viv: Kal'variya, 2004. – 196 s.
7. Burd'yo P. *O televidenii* [Elektronnyy resurs] / P. Burd'yo. – *Rezhim dostupa:* <http://bourdieu.name/content/bourdieu-otelevideni#linktostr87>
8. Dubrovskiy D.I. *Postmodernistskaya moda* / D.I. Dubrovskiy // *Voprosy filosofii*. – 2001. – № 8. – S. 42-56.

Vedmedev M.M.,

*Doctor of Science in Philosophy, Associate Professor, department of philosophy and social sciences,
of the Sumy State Pedagogical University, vedmedev2009@gmail.com*

Ukraine, Sumy

THE REPRESENTATION IN MASS MEDIA AS A DIRECTION OF CONSTITUTING OF MODERN SCIENCE

The article presents an understanding of the representation of science in mass media as one of the dominant strategies to constitute science in modern society. The interpretation of mass media only as a means of popularizing scientific achievements is criticized. The decisive influence of the time factor on the forms of media representation is described. The phenomenon of journalism and its negative influence on the principles of scientific activity are considered. It is concluded that today the leading approach in the representation of science in mass media is the so-called «selling their science to the public». The circumstances limiting the possibilities of representation are, in particular, competition and time factor.

Key words: *science, society, mass media, popularization, time, journalism, «selling their science to the public».*

УДК 37.01:1:316(043.3)

Гальченко М.С.,

к. філос. н., директор Інституту обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України,
ORCID: 0000-0002-8151-530X, halchenko@yahoo.com

Україна, м. Київ

КОНЦЕПТ НАУКОВОЇ ОСВІТИ: ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В статті досліджується проблема наукової освіти, яка в умовах інформаційного світу, в ситуації деонтологізації етосу знання набуває актуального значення, насамперед в освіті. Людина має потребу в осмисленому знанні. Наукове мислення формувалося в контексті еволюції точного знання і філософії. При багатьох розбіжностях спільним між наукою і філософією є прагнення до істини. В сучасних умовах, зазначається в статті, актуалізується завдання створення системи освіти, в якій наукові знання будуть визначальними для розвитку цивілізації і окремої людини. Знання мають цінність для тих, хто їх розуміє і вміє застосовувати для творення себе і оточуючої реальності.

Ключові слова: наука, знання, мислення, філософія, наукова освіта, істина.

Постановка проблеми. Дослідження процесу розвитку сучасної науки ставить проблему поширення і більш ефективного засвоєння знань, які в сучасному світі збільшуються в геометричній прогресії. І разом з тим поступаються інформації. Аналіз науки в її епістемологічних, метафізичних, аксіологічних, етичних вимірах залишається найважливішою справою соціально-філософського і філософсько-освітнього дослідження. Адже сучасна наука породжує безліч проблем, які потребують вивчення і розуміння. Але розуміння чого б то не було вимагає осмислення, яке дозволяє відкрити нові простори знання, які насамперед відкриваються через систему освіти і навчання. Дана обставина актуалізує проблему наукової освіти, яка визначає напрямок одержання потрібних і ефективних знань.

Мега роботи полягає в обґрунтуванні концепції наукової освіти в еволюції філософії, природничо-наукового і корисного знання.

Виклад основного матеріалу. Слово «навчання» (освіта) означає насамперед показувати зразок і встановлювати, визначати правила, як діяти і думати відповідно до цього зразка. Його друге призначення – формувати вже сформовані, наявні задатки. Освіта, вважає М. Гайдеггер, показує людині «зразок», «модель», згідно яких вона організовує свою «діяльність і бездіяльність». Освіта має потребу в наперед існуючому зразку, який показує «шлях», і у всебічно зміцненій позиції. Вироблення всезагального освітнього ідеалу і його домінування передбачають вирішення проблемного положення людини. А ця умова «зі свого боку повинна мати своєю основою віру в беззаперечну могутність розуму і його основоположень» [1, с.252]. Розум, в свою чергу, знаходить реалізацію в пізнанні, насамперед науковому. Але для осмислення і розуміння результатів пізнання (знання) потрібна відповідно орієнтована система навчання. Іншими словами, освіта повинна бути орієнтована на науку, бути науковою освітою.

Зазначимо, що в ситуації постійного прогресу науки і відповідної їй системи освіти шляхи осмислення постійно змінюються, зважаючи на місце начала руху, на відміряну частину шляху, враховуючи віддаленість

перспектив, що відкриваються. І хоча «науки на своїх шляхах і своїми засобами як раз ніколи не можуть проникнути в сутність науки, все ж кожний дослідник і викладач, кожна людина, зайнята тією чи іншою наукою, як мисляча істота здатна рухатися на різних рівнях осмислення і підтримувати його» [1, с.252], – зазначає М. Гайдеггер. Отже, людство має потребу в осмисленому знанні, яке дає обґрунтовані відповіді на запити буття. А осмислене знання, за нашим глибоким переконанням, стає науковим. А його, в свою чергу, може надавати науково спрямована освіта. Адже зрозуміти, відкрити «втаємничені» глибини природи, суспільства, свідомості тощо можна головним чином шляхом осмислення. Цей шлях вимагає терпіння, оскільки йому передує «культивована освіченість», яка визначає «відношення до епохи» [1, с.252], – підкреслює М. Гайдеггер.

Вказана проблема знайшла продовження в ХІХ столітті. Зокрема, В. Дільтей намагається надати наукам про культуру («про дух») статус самостійної групи наук, відмінних від «наук про природу». Він намагається доказати, що для кожного з цих двох типів наук потрібно застосувати свій науковий підхід: в науках про природу пояснювати явища в термінах причинно-наслідкових відносин, а в другому випадку («науках про природу») – описувати, але більше пояснювати. Проте його не задовольняє причинно-наслідкова модель свідомості, світ наукових абстракцій, з якого виключена сама людина, як не задовольняє і сконструйований новоевропейською філософією суб'єкт з його «абстрактною мисленнєвою діяльністю». Найважливішими складовими нашого образу дійсності і нашого пізнання є «жива» єдність індивіда і зовнішнього світу; пізнання «історичних взаємозв'язків може бути пояснено з цілісності людської природи і на основі фактів життя» [2, с.189].

В процесі подальшого розвитку інтелектуально-пізнавальної сфери (природи, суспільства, людини) наука все більше і більше займала місце філософії. Від філософії як «науки наук» відходили спочатку природничі науки, потім гуманітарні, які набували власної самостійності. З точки зору Е. Гуссерля, науковий імпульс, як він пояснює у роботі «Філософія

як точна наука», являє собою потребу в доброякісному знанні. Тобто в ясному, надійному, достовірному знанні, яке перебуває власне «всередині» філософії. Завдання філософії полягає в побудові раціональної й універсальної науки, заснованої на ґрунтовних підставах, яка підсумовує всі істини про світ. Для цього важливо виходити з подвійності (двозначності) наших життєвих цілей: одні тимчасові, інші – для вічності; одні слугують нашому вдосконаленню і наших сучасників, інші – вдосконаленню наступних поколінь. «Наука є назвою абсолютних і вічних цінностей. Кожна з них, будучи раз відкрита, з цього моменту належить до ціннісної скарбниці всього іншого людства. Кожний науковий прогрес є загальне досягнення людства взагалі і, зрозуміло, відразу ж визначає собою матеріальний зміст ідеї освіти, мудрості, світоспоглядання, отже, і споглядальної філософії» [3, с.732], – підсумовує Е. Гуссерль.

В процесі свого розвитку, прагнучи стати науковою, філософія лише змогла породити незалежні від неї науки, констатує далі Е. Гуссерль. Насправді, по мірі накопичення знань, науки «пережили» процес натуралізації: спочатку науки про природу, а потім навіть науки про свідомість стали позитивними. Збільшення ролі науки по відношенню до філософії в подальшому було високо оцінене Б. Расселом, котрий як математик і логік сумнівався і не до кінця вірив в основоположну роль філософської рефлексії. Для соціального прогресу, вважав він, потрібні точні інструменти математичної логіки, які дозволять строго і чітко відділити істину від заблудження. Разом з тим потрібно не забувати, що, починаючи займатися наукою, людина вже залучається в певне філософське пізнання світу. Адже все те, що називається звичайним «здоровим глуздом», в дійсності є переплетенням загальних, невисловлених здогадок про природу речей. Принциповою заслугою критичної філософії є зосередження її уваги на цій обставині. Але потрібно пам'ятати, що мета наукових теорій полягає в ствердженні певних істин про світ, які б «вигідні» чи «невигідні» наслідки з цього не виходили. Людина як суспільна, культурна істота зацікавлена не тільки в тому, щоб вияснити все про свій світ, але й діяти в ньому. Наука може «вказати» їй, як краще всього досягнути певних, насамперед «позитивних», результатів. А філософія може «порадити», який саме результат «потрібно досягати завдяки своєму розуму і волі» [4, с.464-465].

Для Б. Рассела сутність як науки, так і філософії визначає математика і логіка, і цієї позиції притримувалися (в різних варіантах, форматах і модифікаціях) в основному всі його послідовники – представники неопозитивізму. В рамках філософії науки, або постпозитивізму, його представник Т. Кун аналізує «сутнісну напругу» в рамках наукового дослідження між «конвергентним мисленням» і «дивергентним мисленням». В цьому аналізі, зазначає А. Фаго-Ларжо, пропонуються різні варіанти взаємовідносин між філософією і наукою. Перший: допускаємо, що наука розірвала свій зв'язок з філософією (наука «не мислить»). «Чиста» філософія залишається сама по собі. Вона може ігнорувати науку; може розглядати науку як предмет розгляду серед інших предметів. Другий: наука відкинула метафізичні уявлення, але зберегла свій філософський імпульс (наука

«мислить»). Спільним між ними може бути прагнення до істини. Відмінність полягає в тому, що наука працює над «завоюванням» (одержанням) нового знання, а філософія ретроспективно вивчає, як наука це робить (філософія супроводжує науку як її методологія та історія); в цьому випадку філософія і наука доповнюють одна одну. Третій: теоретичні дискурси, когнітивні аналізи, проспективне мислення всередині науки являють собою спроби теоретичного аналізу [5, с.131].

Потрібно враховувати, що «всередині» науки існує свій «стиль мислення», своєрідне «колективне мислення», яке впливає на діяльність окремих вчених. Дану ситуацію Т. Кун і витлумачував через поняття «парадигма». В наш час вчений «сам по собі» не може засвоїти науку навіть в області своїх досліджень. Тому в рамках великих дослідницьких проєктів кожний окремий учасник свої специфічні знання, вміння довіряє знанням і вмінням своїх партнерів. На індивідуальному рівні наукове знання є насправді «синтез знання, думки і довіри» [5, с.140]. З цього приводу відомий дослідник науки А. Макінтайр говорить: «Побудова уявлення про природу в сучасному світі – завдання, подібне будівництву собору в епоху середніх віків або заснуванню і будівництву міста в стародавньому світі – завданням, які також могли не мати кінця. Так що бути об'єктивним означає розглядати себе як частину спільноти, а свою роботу як частину проєкту і частину історії» [6, с.37]. Розкриття цієї «об'єктивності» здійснюється методами наукового пізнання, яке засновується на певних навчальних практиках. В цій ситуації постає проблема визначення напряму розвитку сучасної освіти по реалізації завдання створення наукової освіти, враховуючи постійно зростаючу роль інформації, візуальної і масової культури як каналів одержання знань.

Такий процес потребує організованої освітньої системи, побудованої на принципах науково обґрунтованої методології навчання. «Метод наукової освіти, – зазначає А. Карпов, – характеризується складним зв'язком між формою і змістом, обумовленим специфікою життєвого циклу цього методу, коли, відштовхуючись від деяких створених на даний момент знанневих та інструментальних патернів індивіда, метод наукового пізнання розгортається в дослідницьку практику і шляхом соціального та професійного наповнення включає психічні змісти особистості, нові знання і нові навички її внутрішньої і зовнішньої активності, утворюючи тим самим нові нашарування в пізнавальних структурах особистості, пов'язуючи знання, минулий і теперішній досвід» [7, с.85].

Сьогодні існує умовний розподіл між «чистою» наукою, яка пояснює природні і соціальні явища, і прикладною наукою, орієнтованою на створення нових продуктів, виробничих процесів і технологій. Одночасно розвиток науки створив новий світ професійних вчених і винахідників. Значущість методів наукового пізнання полягала не лише в тому, що вони дозволяли швидко накопичувати знання, але й створювали можливості для їх професійної передачі тим, хто мав в них потребу. А таких людей ставало все більше і більше, що розширювало систему освітніх закладів. В них викладалися відкриті, досягнуті і обґрунтовані наукою знання.

Разом з тим при визначенні методів і способів навчання, організації освітньої діяльності потрібно враховувати, що процес одержання знань має свою специфіку, він не схожий за своїм характером на інші види діяльності. Прагнення до розуміння природи і до визнання успішними цих зусиль вченими виходить за рамки суто матеріальної мотивації. Інтерес і прагнення до знань самі по собі слугують рушійною силою при накопиченні пропозицій цих знань впродовж всієї історії суспільства. Але з часом «цікавість» (інтерес) поступається місцем конкретності. Одна з характерних рис сучасної епохи полягає в тому, що «відносне значення абстрактних знань зменшилося порівняно з тими знаннями, які можна використати для удосконалення технологій» [8, с.368], – зазначає Дж. Мокір.

В той же час підвищення ролі і значення освіченого, інтелектуального середовища в суспільстві з ринковими економічними інститутами залишається мотивованим науковими міркуваннями, інтересом до відкриття істини в процесі пізнавальної діяльності. Хоча на перший план все більше виходять економічні інтереси, однак науковий (епістемологічний) інтерес залишався важливим стимулом. «Адже, – як зазначає Дж. Мокір, – було б абсурдно думати, що Нільс Бор і Ервін Шредінгер, проводячи дослідження в царині квантової фізики, ставили за мету винахід магнітно-резонансної томографії і лазера» [8, с.368]. Однак практичний, технологічний, економічний інтереси ставали дедалі більш визначальними, оскільки на перший план виходили потреби суспільства і промисловості. Реалізація цих потреб дозволила йти по шляху наукового забезпечення невинного соціально-економічного зростання.

Необхідно зазначити, що наукові дослідження, наука в цілому, починаючи з XIX століття, все більше орієнтуються на «корисні» (потрібні) знання. В свою чергу це привело до реформування вищих навчальних закладів, насамперед в розвинених країнах Європи. Вказана тенденція активізувалася з початком другої промислової революції (XIX століття). Виокремлюються чотири канали прирощення «корисних» знань. Перший – здатність суспільства до накопичення нових пропозицій цих знань. Так, впродовж багатьох поколінь єврейські мудреці присвячували своє життя тлумаченню священних книг (Старого Завіту, Талмуду), що сприяло зростанню вченості і розвитку логіки, юриспуденції, права. Але ця вченість майже не давала людям корисних (потрібних) знань. Другий канал – це розповсюдження винайдених, досліджених «пропозиційних» знань та їх ґрунтовність. Потрібно знати, кому і якій кількості людей доступні ці знання, яким чином вони перевіряються, тобто як їх одержують шляхом консенсусу і визнання з боку суспільства. Третій канал – використання пропозиційних знань та їх «переведення» в технології. Четвертий канал – це розповсюдження інновацій: навіть якщо здійснено «переведення» знань в технології, зроблено винахід, то «чи буде він освоєний» [8, с.372-373]? Відповіді на ці питання дають успіхи західної техніки і технологічні досягнення своїм існуванням, розвитком і практичним впровадженням.

Історія розвитку науки показує соціальні та фізичні зв'язки між тими, хто вивчав природні явища, і тими, хто застосовував ці технології на практиці і прагнув досягти їх дієвості, тобто «працездатності». Знання

повинні передаватися від тих, хто знає і розуміє явища оточуючого світу, до тих, хто виробляє речі для цього світу і, зрештою, для себе. Подібне розповсюдження знань може приймати різні форми – від лекцій, конференцій, філософських товариств, енциклопедій, дослідницьких лабораторій до сучасних університетів, коледжів, ліцеїв, Інтернету. Одночасно повинні існувати «інститути, які сприяють цьому процесу» [8, с.373].

Висновки. Таким чином, наукові знання мають вирішальне значення не лише для розвитку цивілізації в її історії і сьогодні, але й для кожної окремої людини. Природничі та соціальні науки мають практичні надбавки – методи перетворення предметів, що пізнаються і вивчаються. У гуманітарних науках ця надбудова не здобула свого належного місця і признання в системі наукового знання. Вважається, що гуманітарій повинен знати, а не винаходити. Дійсно, гуманітарні науки насправді багато знають, але генерують мало ідей, здатних визначити розвиток економіки, технологій, промисловості. Наукова освіта повинна і може вирішити проблему зміцнення статусу знання в його співвідношенні з інформацією, яка сьогодні в багатьох випадках підміняє знання.

Література

1. Хайдеггер М. Наука и осмысление / М. Хайдеггер // *Время и бытие: статьи и выступления*; пер. с нем. В.В. Бибихин. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
2. Мікешина Л.А. Філософія познання. Проблема епістемології гуманітарного знання / Л.А. Мікешина. – М.: Канон+; РООІ «Реабілітація», 2009. – 560 с.
3. Гуссерль Е. Філософія як строга наука / Э. Гуссерль // *Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейской науки и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философия. Философия как строгая наука.* – Мн.: Харвест, М.: АСП, 2000. – С. 668-743.
4. Рассел Б. Мудрость Запада: историческое исследование западной философии в связи с общественными и политическими обстоятельствами / Б. Рассел; пер. с англ., ред. П. Фулкса. – М.: Республика, 1998. – 479 с.
5. Фаго-Ларжо А. Легенда о стритизме философии (современные тенденции в философии науки) / А. Фаго-Ларжо // *Вопросы философии.* – 2010. – № 8. – С. 125-142.
6. Macintyre A. Objectivity in morality and objectivity in science / A. Macintyre // H.T. Engelhardt & D. Callahan. *The Foundations of Ethics and its Relationship to Science. The Hastings Center*, 1978. – Vol. 3, 1978. – P. 21-39.
7. Карпов А.О. Опыт философского осмысления современной научно-исследовательской практики / А.О. Карпов // *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7. Философия.* – 2005. – № 1. – С. 81-95.
8. Мокір Дж. Дары Афіни. Исторические истоки экономики знаний / Дж. Мокір; пер. с англ. Н. Эдельмана. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2012. – 408 с.

References

1. Khaydegger M. Nauka i osmysleniye / M. Khaydegger // *Vremya i bytiye: stat'i i vystupleniya*; per. s. nem. V.V. Bibikhin. – M.: Respublika, 1993. – 447 s.
2. Mikeshina L.A. Filosofiya poznaniya. Problema epistemologii gumanitarnogo znaniya / L.A. Mikeshina. – M.: Kanon+; ROOI «Reabilitatsiya», 2009. – 560 s.
3. Gusserl' E. Filosofiya kak stroгая nauka / E. Gusserl' // *Logicheskiye issledovaniya. Kartezianskiye razmysleniya. Krizis yevropeyskikh nauk i transtsendental'naya fenomenologiya. Krizis*

yevropeyskogo chelovechestva i filosofiya. *Filosofiya kak strogaya nauka*. – Mn.: Kharvest, M.: AST, 2000. – S. 668-743.

4. *Rassel' B. Mudrost' Zapada: istoricheskiye issledovaniya politicheskikh i politicheskikh nauk* / B. Rassel; per. s angl., red. P. Fulkes. – M.: Respublika, 1998. – 479 s.

5. *Fago-Larzhio A. Legenda o striptize filosofii (sovremennyye tendentsii v filosofii nauki)* / Fago-Larzhio // *Voprosy filosofii*. – 2010. – № 8. – S. 125-142.

6. *Macintyre A. Objectivity in morality and objectivity in*

science / A. Macintyre // *H.T. Engelhardt & D. Callahan. The Foundations of Ethics and its Relationship to Science. The Hastings Center, 1978. – Vol. 3, 1978. – P. 21-39.*

7. *Karpov A.O. Opyt filosofskogo osmysleniya sovremennoy nauchno-issledovatel'skoy praktiki* / A.O. Karpov // *Vestn. Mosk. un-ta. Ser. 7. Filosofiya*. – 2005. – № 1. – S. 81-95.

8. *Mokir Dzh. Dary Afiny. Istoricheskiye istoki ekonomiki znaniy* / Dzh. Mokir; per. s angl. N. Edelman. – M.: Izd-vo Instituta Gaydara, 2012. – 408 s.

Halchenko M.S.,

Candidate of Philosophical Sciences, Director of the Institute of Gifted Child of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, halchenko@yahoo.com

Ukraine, Kyiv

CONCEPT OF SCIENCE EDUCATION: PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

The article studies the problem of science education, which, in the context of the informational world, in the situation of deontology of ethos of knowledge acquires an urgent value, first of all in education. A person needs meaningful knowledge. Scientific thinking was formed in the context of the evolution of precise knowledge and philosophy. With many differences between science and philosophy, there is a desire for truth in common. In modern conditions, it is stated in the article, the task of creating a system of education, where scientific knowledge is crucial for the development of civilization and the individual, becomes necessity. Knowledge has value for those who understand them and can apply to create themselves and the surrounding reality.

Key words: *science, knowledge, thinking, philosophy, science education, truth.*

UDC 2-1:141.144]:17.022.1

Gorban R.A.,

Doctor of Science in Philosophy, Associate Professor, professor at the Department
of History of Art and Liberal Arts Kosiv Institute of Applied and Decorative Arts
of Lviv National Academy of Arts, ORCID 0000-0001-7112-9723, graukr@gmail.com

Ukraine, Kosiv

GLORY AS A HISTORIOSOPHICAL CATEGORY IN THE THIRD TRUTH PRINCIPLE

This article represents the principle of measuring the history of Ukraine with glory, rooted in Ukrainian mentality as the way of thinking and stemmed from the national mentality as the ethnopsychological nature of the Ukrainians. This historiosophical principle found its personalistic substantiation in the philosophical concept of the third truth by S. B. Krymskyi, who interprets the phenomenon of glory as a special form of immortality and invincibility of Ukrainian people, as well as the catalyst of Ukrainian history in the theological concept of glory by Father Athanasius.

Key words: truth, wisdom, humour, tolerance, dialogue, invincibility, glory, personality, spirituality.

Target setting. Taking into account that every European nation defends its identity when adopting universal values of European civilization, Oksana Pakhlovska, the popularizer of Ukrainian studies in Italy, expresses a constructive idea that the resource of respect of the outside world towards Ukraine depends on the strength and consistency of its cultural self-defense and to what extent Ukrainians will set out clear ethical parameters of national historical thinking [17]. Thus, an eminent scholar raises the issue of determining the criteria to evaluate Ukrainian history, alternative to the obsolete economic parameters imposed on Ukrainian society by politicians who are increasingly trying to represent the past and current history of Ukraine as a chain of economic and political events. However, it is enough to look at the national banknotes to subconsciously understand that it is not the economy that will extricate the Ukrainian state from crisis and make it rich and independent. The banknotes of Ukraine personify and illustrate the historiosophical model, determined not by the economics, but by the *Glory to Ukraine!* ideological principle, testifying to the millennium-older presence of the Ukrainian nation as a historical personality in the world. The principle of measuring the history of Ukraine with glory found its justification in the concept of the *third truth* by Serhii Krymskyi and the concept of glory as a catalyst of Ukrainian history by Father Athanasius.

The goal of the work is to reveal the connection between the concept of the *third truth* of S. B. Krymskyi and the mentality and mindset of Ukrainian people and to consider it as a philosophical basis for the insight of glory as a historiosophical concept.

Presentation of the main material. Researching into hermeneutics of S. B. Krymskyi, the Ukrainian philosopher K. B. Sihov puts forward the thesis that the hidden implicit theme of the whole philosophical anthropology of the Kyivan thinker is the idea *under the signature of the Truth* and actualization of the Sun of the Truth *archetypus* [18, p.368,370]. Indeed, the truth in the personalistic discourse of Krymskyi, along with goodness, beauty and freedom, is one of the value dimensions of existence of a person, which determine human identity and dignity of a person in imitation of the Personality of God. Thus, the thinker says in the interview with *The Day*, «I am convinced: a person

deserves to live with sufficiency – abundance of goodness, truth, beauty» [12]. He notes that the third world has been created by the grace-filled power of culture between the world of physical violence and the world of hedonistic consumption of carnal delights, which constitutes the spiritual independence of a person, the world of value dimensions, determined by beauty, freedom and the truth. The existence of this third world of spiritual values of culture gives rise to the inevitable collisions between spirituality and power, especially apostasy, in the history of humankind. The scientist points to Socrates, the philosopher who was the first to realize the role of the inner world of a man, thus formulating the idea of spirituality, as one of the first well-known victims of the power and spirituality conflict [8, p.228-229]. It's no coincidence that Krymskyi chooses the trial of Socrates as an example, because this ancient Greek sage was the first in the history of philosophical thought to proclaim the imperative of self-cognition, that is, plea for the personality development.

The example of Socrates is the key one in the concept of the *third truth* formulated by professor Krymskyi, since the phenomenon of truth is harmoniously combined with the phenomenon of wisdom in the philosophical activity of the ancient thinker. Krymskyi argues that Socrates was the first to understand that wisdom requires dialogue and irony, since wisdom is manifested not so much in demonstration of one's own intellect, knowledge and experience, but rather in the ability to draw it from other people. The Socratic method of dialogue consists in the necessity of introducing consciousness of the opponents to the third world of the truth, which is the same value for all of them [7, p.18]. The status of the *third truth* allows one either to collate the competition of ideas, or, as Krymskyi notes, take it ironically, that is, «in the sense that only the Lord is capable of true irony, for he looks at everything from the top of his attitude» [8, p.18].

Let us note in parentheses, that the word *irony* in the philosophical discourse of the Ukrainian thinker is often interchanged with the word *humour*, especially when it comes to the collision of the national historical process and an attempt to consider them in the context of the concept of the *third truth*. For example, in the *Humanity Lives on the Volcano Called History* interview Krymskyi pays a considerable attention to humour as a tool of creative

fantasy, which allows not only changing the angle of perception of difficult circumstances, but also finding a way to overcome them. He states categorically that «the situation of getting out of doubt and disbelief is solved only with the help of humour» [9].

Thus, the principle of the *third truth* as interpreted by the Ukrainian philosopher is an ascent to the logic of the whole, which allows you to rise above a specific situation, to see it panoramically, this principle includes the fullness of assessments and experience of other possibilities, while it requires a particular type of person's creativity – humour.

It should be noted that professor Krymskyi himself formulates the scientific definitions of wisdom and truth in the corresponding articles of the *Philosophical Encyclopedic Dictionary* compiled by the Academy of Sciences of Ukraine in 2002. Both wisdom and the truth, as interpreted by the scientist, appear as personalistic categories, because both are a creative achievement of a person, the intensification of his internal spiritual efforts during his daily living activities [20, p.401-402, 506-507]. If the scholar defines wisdom as a non-theoretical form of «philosophical attitude to reality, which is not exhausted by the perception of the truth, but requires a *life in truth*» [20, p.401], the truth is «the result of translation of the truth in the principle of life ... the phenomenon of communication of the truth and life, the embodiment of the truth in human destiny» [8, p.130]. It should be noted that the truth in personalistic discourse of Krymskyi is, on the one hand, the axiological category of personal existence of a human being, and, on the other hand, «an irresistible attraction to the truth» is the essential characteristic of human identity. According to the philosopher, «a man is the only creature that feels the absolute need for the truth» [10, p.7].

Hryhorii Skovoroda is mentioned along with Socrates in the philosophical discourse of Krymskyi, because he was one of the first European thinkers of modern times to restore and develop the phenomenon of wisdom, which was set aside after classical times by the comprehensive project of rational-epistemological, later rational-scientific interpretation of philosophy, in the perspective of which the truth as pure abstraction was devoid of anthropological content and meaning [13, p.42]. Skovoroda in his sophist-cordocentric philosophy associated the true wisdom to live in truth and to possess intelligence, infused on conscience, with unparalleled search of truth of life and human identity. This harmonious combination of wisdom with the truth of life, according to Krymskyi, has always been «the ideological motive to oppose chaos, *the outer darkness* and hostile forces of evil» in Ukrainian mentality [13, p.46].

Therefore, it may be no accident that the Ukrainian philosopher returns wisdom, connected with the truth of life, in the European philosophical discourse. If the Socratic methodology of the *third truth* is based on a dialogue and irony, that of Skovoroda rests on a dialogue and mood. Thus, it's worth mentioning that the headings and subheadings of philosophical dialogues and their parts by Skovoroda are primarily definitions such as a *conversation* and a *chat*, and a *dialogue* afterwards and *dispute* last, in other words, first of all Skovoroda's dialogue involves tolerance, inclusiveness, friendly attitude to other people's views and opinions. Researchers of ethno psychology consider humour and tolerance the main features of Ukrainian national character. However, matrix of Ukrainian national mentality as the way

of thinking and national mind-set as ethnopsychological character of Ukrainians consists of not only tolerance (the principle of any dialogue) and humour as creative tools to specific wisdom, but of wisdom itself and the truth as the basic ideological values.

The fact that the truth is highly valued by Ukrainians as a principle of individual and social life, since it determines the principles of social equality, was also pointed out by V.B. Antonovych in his research work *Three National Folk Types* based on the historical and comparative analysis of anthropology and ethnography of three peoples: Ukrainian, Polish and Russian [1, p.97].

Modern scholars point out the truth as the fundamental concept in the work of Taras Shevchenko, the poet who is recognized as a national hero, that is, a person who is identified with the Ukrainian nation. I. M. Fizer, a well-known literary critic insists, studying the philosophical discourse of Shevchenko, that the truth is the central code of Shevchenko's text and operates on three levels: ethnocultural ethos, historical perception and universal human paradigm regardless the nationality [19, p.46]. From this perspective the truth in Ukrainian mentality has not only a universal meaning, but serves as the basic archetype of the spiritual life of the Ukrainians and transforms Ukrainian history.

Metropolitan Andrii Sheptytskyi, the Ukrainian Moses, the Guide of the Ukrainian nation stressed that wisdom is highly valued by the Ukrainians as spiritual quality of a person. Although wisdom belongs to universal human values, according to his observations, it is a common practice in the world to evaluate a person by the amount of dollars he has. Nevertheless, social value of a person among Ukrainians is measured neither by wealth or a significant position, nor by power or potence, but first by the intellectual power of knowledge and science. At the same time, no matter how high education or knowledge are valued, «the highest title of praise in our eyes will be wisdom», says Metropolitan Andrii and defines this attitude of Ukrainian people to wisdom as a valuable national sign as compared to other nations [22, p.6]. After all, Ukrainian wisdom is understood as the quality of knowledge, its real life value and as a spiritual feature of a person. Andrii Sheptytskyi sees not only the uniqueness of Ukrainian mentality in such an attitude to wisdom, but also the powerful national potential of the Ukrainians: «... one sign to properly assess wisdom as it is and what it is, should undoubtedly give all our national life some powerful force that other nations will not have, weaker or lower in that respect» [22, p.7].

Yu.I. Lypa, giving analysis of the Ukrainian national character, indicates that it has good reasons, which complement each other to advantage [15, p.196]. One of these *strong reasons* is Ukrainian humour. The most powerful manifestation of humour in the national culture became *Eneida*, a heroic poem by Ivan Kotliarevskyi, which reflected the history of Ukraine through the turbulent laughing atmosphere and is laced with humour, rendering invincibility of Ukrainian people and their ability to remain undefeated. D.I. Chyzhevskyi believes «original Ukrainian humour» to be one of the defining characteristics of the Ukrainian character. The scientist considers humour one of the most profound and vivid expressions of emotionalism – the most absolute feature of psychological pattern of Ukrainians [21, p.15].

Emotiveness, harmoniously combined with the national cordocentric attitude, is a unique characteristic of personal existence of a Ukrainian man and the source of his creative power. According to Ye.D. Onatskyi, emotionalism, inherent to the Ukrainian, which cannot be obtained at any school, includes underestimated creative potential, which can be revealed under favourable conditions [16, p.46]. Based on the thesis of Lypa, one can say that humour, combined with both wisdom and the truth, becomes the source of invincibility of Ukrainian people and ontological optimism, particular of its cosmovision.

Describing Ukrainian character as complex among other nations, Lypa indicates the ability of an average Ukrainian to consider some event, affair or situation in all their bearings simultaneously. It is noted that such innate wisdom combines with «lambent Ukrainian humour» [15, p.196]. Lypa writes, «... the possibility of perception of life in its complexity and often contradictions adds some philosophical features to the way of thinking of an average Ukrainian. He covers contradictions and natural non ideality of human nature indicated by him with slight optimistic scepticism» [15, p.196].

A symbiotic relationship between the truth and humour is the source of the invincibility of the Cossack martial arts. As T. B. Kaliandruk, the researcher of the history of the development of the unique military arts in Ukraine, notes, high morale, combined with millennial traditions of honed fighting skills of the people, refined the Ukrainian soldiers' capabilities so that it was impossible to beat, defeat or wipe them out. Kaliandruk, describing the *Spas* basics of scout wrestling training, draws attention to the fact that deep morality lays the basis for the invincibility of this kind of martial arts of scouts-reconnaissance men; it is separated from rational brain-controlled principles. Its main message is, «Always listen – while you hear the Truth – you're invincible!». *Spas* as a kind of combat provides a characteristic rhythm of movements associated with a particular mental state. The appropriate rhythm and condition were achieved through the support of training by singing funny folk songs [5, p.80-83,182].

Obviously, the synthesis of music and humour at the suggestive level created a special spiritual state, when a soldier looked at himself, his opponent and the combat through an outside lens. Kaliandruk emphasizes that the specified psychological state should be the same as during the implementation of the skills, gained in farm labour or crafts, before the combat and at the moment of entering it. It is described as «the state, which is not even anger, but heart-breaking stringy and *just* work in full blast» [5, p.80]. In this regard, the interdependence of the notions of the *truth* and *justice* should be noted. *The Signs of the Ukrainian Ethnic Culture* dictionary-reference book states that Ukrainian people understand by the term the truth the incarnation of God and human justice according to the words of Jesus Christ, «I am the way, the truth and the life», following their best representatives (primarily it goes about T.H. Shevchenko) [4, p.476]. Krymskyi confirms this thesis from the perspective of philosophy, pointing out that despite multi-hypostasis, the category of the truth includes the legal aspect, the ideal, and in this sense, it goes well with the idea of justice [20, p.507].

Thus, the principle of the *third truth*, formulated Krymskyi, not only acts as a way of realization of wisdom as

a form to conceive reality both spiritually and practically but is a manifestation of Ukrainian national character, deep intentions of ideology and nature of Ukrainian people, that is, corresponds to what Wilhelm von Humboldt called «the spirit of the people».

Krymskyi believes that the principle of the *third truth*, led a special modus of Ukrainian national history. Contrary to the well-known expression of Volodymyr Vynnychenko «you need bromine to read Ukrainian history» [3, p.285], the philosopher asserts that peculiarity of the history of Ukraine is that in a situation of many lost opportunities, the dilemma of «victory or defeat», was supplemented with a third possibility – to remain undefeated under all circumstances [11].

Based on the methodology of the *third truth*, the thinker appeals not to the rationalistic view of historical science, but to the heroic epos of Ukrainian people as a special historiosophical model. Appeal to, so to say, the people's philosophy of history is quite logical from the way Krymskyi understood individual uniqueness of the nation, which is a special type of a communal person – a historical personality, that creates and realizes himself in a particular geo-cultural region for a long time; and national culture that assimilates historical experience of the nation becomes the result of this implementation. As an example, the philosopher chooses the heroic epos of the princely era – *The Word about Igor's Regiment* and the time of the Cossacks – ballads and historical songs that were part of the repertoire of kobzars, who were a special stratum of Ukrainian society that accumulated and retailed folk judgement of their own history.

Krymskyi focuses attention on Ukrainian nation as a historical personality in one of his last monologues, named *Beyond Happiness and Unhappiness* in accordance with the principle of the *third truth*. Trying to clarify and clear the inside of the concept of the *third truth*, the philosopher turns to *The Word about Igor's Regiment* poem, the most valuable historical recollection of Kyivan Rus: «Prince Igor suffered a crushing defeat. Killed the whole army, he himself captured ... But when he escaped, Gothic Virgins sang far beyond the Danube and all the towns rejoiced. Because he had kept his oath. He swore to the Mother of God, that he would not change the faith; he would escape from captivity and organize a new army. He remained undefeated. And this is celebrated in the *Word*... The Ukrainians have such an array of historical experience, comparable only to that of the Romans and Greeks. Ukrainian history and culture are a thousand years old. Starting with Kyivan Rus... Can the Greeks be defeated? Or the Romans? They all entered the heroic history of humankind» [6].

Earlier, Krymskyi speaks about untapped opportunities and available forces of Ukrainian nation, assessing the events of actual history, namely the Orange revolution, in *The Undefeated do not Need a Sword* interview. Based on the principle of the *third truth*, he indicates that a brilliant idea was developed by the kobza epos: nothing disappears in our national history, and the lost chances turn into the potential of the nation, which has lurked in the epic mounds so far, waiting to be unlocked. The philosopher is convinced that the epic resource will find its historical embodiment and strengthen, as the kobzars once sang, the glory of Ukraine [11]. Krymskyi interprets the concept of *glory* in the aspect of the *third truth* principle and fits it not in the linear course of history as a chronological sequence of military and political or

socio-economical events, but in the «vertical of eternity», as a sign of «objective function of the history, related to the struggle of a man with death» [14, p.11]. Therefore, Krymskyi interprets the phenomenon of «Glory to Ukraine» in the light of the *third truth* concept as a special form of immortality and invincibility of the Ukrainian people.

Father Athanasius Gregory the Great, the full-fledged member of the Shevchenko Scientific Society and head of the Ukrainian Theological Scholarly Society in emigration, a historian, philologist and theologian of the Ukrainian diaspora put forward a similar historiosophical concept in the *Religion and Church are the Main Engines of Ukrainian History* article in the late 60s of the past century. He believes that, Ukrainian historiography, following the classical Western European scheme, can only depict a tragic retrospective, even «understating, bleaching, decorating, idealizing, symbolizing» and «mystifying the Ukrainian past»; a historian, who adheres to the established patterns of science, can only offer a disappointing picture of solid losses, failures and defeats [2, p.8]. However, the «whole truth» and «complete truth», according to Father Athanasius, is that not a single nation, having wasted a thousand years of its history, could have remained among the living, it would end up at the «historical cemetery», while Ukrainian people are not only full of optimism, vital and creative energy, drawing this life optimism in the past, in its history [2, p.8]. Father Athanasius, as a historian and theologian, considers that Ukrainian historiography, guided by the concept of politics (determined by the domination and strength) as a decisive factor in the historical process and evaluating the past with economic achievements, gets disappointing results that deny the phenomenon of survivability of Ukrainian people and its invincibility. Alternatively, the phenomenon of glory is the factor of the development of national history in the domestic historiography, which fills Ukrainian past, full of tragedy, in which Ukrainian people have been deriving their life optimism for more than a thousand years, with positive and life-affirming content.

According to Father Athanasius the phenomenon of glory acts as a national catalyst for the national history from Prince Sviatoslav to the slogan «Glory to Ukraine!». As a historian and philologist, he notices that 120 Ukrainian princes and 27 princesses bore the element of *glory* in their names in less than 250 years in 10–13 centuries. Thus, historiosophical concept of glory has entered the subconscious of the Ukrainians, through the nobles and wide circles of common people, even names only. The theologian offers a personalistic interpretation of glory as an intrinsic value, i.e. he regards the phenomenon of glory as kindness and beauty cultivated in particular deeds either by the person or community and generally accepted by the society and accumulated in people's memory. The catalyst for the glory reveals the life-affirming, positive and full-bodied retrospective of glorious of princes, the glorious Zaporizhian warrior-host, glorious ancestors, the glorious Cossack Mamai, or Morozenko, nice Natalka Poltavka, glorious campaigns, glorious victories and battles, glorious Kyiv and Sofia, the glorious Dnieper-Slavutich, famous Ukrainian wheat and glorious Ukrainian steel of Zaporizhzhia or Kryvyi Rig and opens new horizons of history and the possibility of a bright future and becomes a source of perpetual optimism of the Ukrainian people.

According to Father Athanasius, the essence of religion and actions of the Church intersect in the plane of glory and unite into a single whole with the core of the national historical process, because religion gives consciousness of the good, while the Church cares about its full realization in the life of an individual and the society. Therefore, the theologian considers religion and the Church the main engines of Ukrainian history, which are directly involved in the creation of glory and invigoration with Ukrainian national optimism that is the source of life of the Ukrainian nation [2, p.5-11].

Conclusions. The principle of the *third truth*, formulated by S. B. Krymskyi, not only acts as the way of realization of wisdom as a form of spiritual and practical assimilation of the person into reality, but also is a manifestation of Ukrainian national nature, deep intentions of the ideology and character of Ukrainian people. This principle leads to a special modus of Ukrainian national history, allowing to measure the history of Ukraine with glory, thus, glory is a special form of immortality not only of an individual but of the nation as a historical personality; it opens up new horizons of history and the possibilities of the future and is the source of perpetual optimism of the Ukrainian people and its invincibility.

Literature

1. Антонович В.Б. *Про національні типи народні*. Антонович В.Б. *Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори*. Київ: Либідь, 1995. С. 90-101.
2. Великий Атанасій Григорій о. *Релігія і Церква – основні рушії української історії. Релігія в житті українського народу*. Збірник матеріалів Наукової Конференції у Рокка ді Папа (18–20.X.1963) / за ред. В.Янева. Мюнхен – Рим – Париж: НЛПШ, УБНП, УВАН, УВУ, 1966. С. 3-38.
3. Винниченко В.К. *Щоденник*. Т. 1: 1911–1920. Едмонтон – Нью-Йорк: Канадський Інститут Українських Студій, 1980. 500 с.
4. Жайворонок В.В. *Знаки української етнокультури*: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Каляндрук Л.Б. *Тієїмниці бойових мистецтв України*. Львів: Піраміда, 2007. 304 с.
6. Кримський С.Б. *За межею щастя і нещастя* (Записав Віктор Ціон). *ZN:UA*. 2011. № 23. 24 червня. URL: https://di.ua/SOCIETY/za_mezheju_schastya_i_neschastya.html (дата звернення 06.07.2019).
7. Кримський С.Б. *Зақдиқи духовності ХХІ століття*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 32 с.
8. Кримський С.Б. *Запити філософських смислів*. Київ: ПАРАПАН, 2003. 240 с.
9. Кримський С.Б. *Людство живе на вулкані, який зветься Історія*. День: *day.kiev.ua*. 2003. № 238. 30 грудня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/sergiy-krymskiy-lyudstvo-zhivе-na-vulkanі-yakіy-zvetsya-istoriya> (дата звернення 06.07.2019).
10. Кримський С.Б. *Наука як феномен цивілізації*. Вісник НАН України. 2003. № 3. С. 7-20.
11. Кримський С.Б. *Непереможеним – не потрібен меч*. День: *day.kiev.ua*. 2004. № 240. 30 грудня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/intervyu/peremozhenim-ne-potriben-mech> (дата звернення 06.07.2019).
12. Кримський С.Б. *Проблема дефіциту людських якостей як ніколи в наші дні актуальна*. День: *day.kiev.ua*. 2007. № 23. 9 лютого. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/raporata-dnya/profesor-sergiy-krymskiy-problema-deficitu-lyudskih-yakostey-yak-nikoli-v> (дата звернення 03.07.2019).
13. Кримський С.Б. *Феномен мудрості у творчості Григорія Сковороди (До 280-річчя від дня народження українського мислителя)*. Вісник НАН України. 2002. № 12. С. 42-46.
14. Кримський С.Б. *Ціннісно-смысловий універсум*

Н.А. Бердяева. *Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі* (До 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. Вип. 1. Київ: ПАРАПААН, 2003. С. 6-12.

15. Липа Ю.І. *Призначення України*. 2-е вид. Нью Йорк: Говерля, 1953. 308 с.

16. Онацький Є.Д. *Українська емоційність. Українська душа*. Київ: Фенікс, 1992. С. 36-47.

17. Пахльовська О.Є.-Я. *Щим Україна Європа, що вона знає категорію «інший»*. День: day.kiev.ua. 2005. № 173. 23 вересня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/akciya-dnya/okšana-pahlovska-tim-ukrayina-ievropa-shcho-vona-znaie-kategoriyu-inshiy> (дата звернення 03.07.2019).

18. Сігов К.Б. *Софія як етос: герменевтика С.Б. Кримського*. Дух і літера. 2001. № 7–8. С. 367-371.

19. Фізер І.М. *Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка? Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / ред. Л.М. Залеська-Онишківич*. Нью Йорк – Париж – Сидней – Торонто – Львів: [б. в.], 1991. С. 40-52.

20. *Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; гол. ред. В.І. Шинкарук*. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

21. Чижевський Д.І. *Нариси з історії філософії на Україні*. Чижевський Д.І. *Філософські твори: У 4 т. III. 1 / за ред. В. Лисового*. Київ: Смолоскуп, 2005. С. 3-162.

22. *Шептицький А., митр. Твори (аскетично-моральні)*. Рим: Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи, 1978. 493 с.

References

1. Antonovych V.B. *Try natsionalni typu narodni. Antonovych V.B. Moia spovid: Vybrani istorichni ta publitsystichni tvory*. Kyiv: Lybid, 1995. S. 90-101.

2. Velykyi o Athanasius Hryhorii. *Relihiia i Tserkva – osnovni rushi ukrainskoi istorii. Relihiia v zhytti ukrainskoho narodu. Zbirnyk materialiv Naukovii Konferentsii u Rokka di Papa (18–20.X.1963) / za red. V. Yaneva*. Munich – Rome – Paris: NTSH, UBNT, UVAN, UVU, 1966. S. 3-38.

3. *Vynnychenko V.K. Shchodennyk, III. 1: 1911–1920*. Edmonton – New-York: Kanadskyi Instytut Ukrainskykh Studii, 1980. 500 s.

4. *Zhaivoronok V.V. Znak ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: Dovira, 2006. 703 s.

5. *Kaliandruk T.B. Taiemnyi boiovykh mystetsv Ukrainy*. Lviv: Piramida, 2007. 304 s.

6. Krymskyi S.B. *Za mezheiu shchastia i neschastia (Zapysav Viktor Tsion)*. ZN.UA. 2011. № 23. 24 chervnia. URL: https://dt.ua/SOCIETY/za_mezheiu_schastia_i_neschastia.html (дата звернення 06.07.2019).

7. Krymskyi S.B. *Zaklyky dukhovnosti 21 stolittia*. Kyiv: Vydavnychi dim «KM akademii», 2003. 32 s.

8. Krymskyi S.B. *Zaputy filosofskykh smysliv*. Kyiv: PARAPAN, 2003. 240 s.

9. Krymskyi S.B. *Liudstvo zhyve na vulkani, yakyi zvetsia Istoriia*. Den: day.kiev.ua. 2003. № 238. 30 zrudnia. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/sergiy-krymskiy-lyudstvo-zhyve-na-vulkani-yakiy-zvetsia-istoriya> (дата звернення 06.07.2019).

10. Krymskyi S.B. *Nauka yak fenomen tsyvilizatsii*. Visnyk NAN Ukrainy. 2003. № 3. S. 7-20.

11. Krymskyi S.B. *Neperemozhnym – ne potriben mech*. Den: day.kiev.ua. 2004. №240. 30 zrudnia. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/intervyu/neperemozhnym-ne-potriben-mech> (дата звернення 06.07.2019).

12. Krymskyi S.B. *Problema defitsytu liudskykh yakostei yak nikoli v nashii dni aktualna*. Den: day.kiev.ua. 2007. № 23. 9 liutoho. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/profesor-sergiy-krymskiy-problema-defitsytu-liudskikh-yakostey-yak-nikoli-v> (дата звернення 03.07.2019).

13. Krymskyi S.B. *Fenomen mudrosti u tvorchosti Hryhoriiia Skovorody (Do 280-richchia vid dnia narodzhennia ukrainskoho myslitelia)*. Visnyk NAN Ukrainy. 2002. № 12. S. 42-46.

14. Krymskyi S.B. *Tsenostno-smyslovoi universum N.A. Berdiaeva. Metamorfozy svobody: spadshchyna Berdiaeva u suchasnomu dyskursi (Do 125-richchia z dnia narodzhennia M.O. Berdiaeva): Ukrainskyi chasopys rosiiskoi filosofii. Visnyk Tovarystva rosiiskoi filosofii pry Ukrainskomu filosofskomu fondii. Vyp. 1*. Kyiv: PARAPAN, 2003. S. 6-12.

15. *Lyra Yu.I. Pryznachennia Ukrainy. 2-e vyd. New-York: Hooveria, 1953. 308 s.*

16. *Onatskyi Ye.D. Ukrainska emotsiivist. Ukrainska dusha*. Kyiv: Feniks, 1992. S. 36-47.

17. *Pakhlovska O.Ye. Tym Ukraina ye Yevropa, shcho vona znaie katehoriu «inshiy»*. Den: day.kiev.ua. 2005. № 173. 23 veresnia. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/akciya-dnya/okšana-pahlovska-tim-ukrayina-ievropa-shcho-vona-znaie-kategoriyu-inshiy> (дата звернення 03.07.2019).

18. *Sihov K.B. Sofiia yak etos: hermenevtika S. B. Krymskoho. Dukh i litera*. 2001. № 7–8. S. 367-371.

19. *Fizer I. Filosofii chy filo-sofiia Tarasa Shevchenka? Svity Tarasa Shevchenka: Zbirnyk statei do 175-richchia do dnia narodzhennia poeta / red. L.M. Zaleska-Onyshkevych*. New-York – Paris – Sydney – Toronto – Lviv: [б. в.], 1991. S. 40-52.

20. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk / NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H.S. Skovorody; hol. red. V.I. Shynkaruk*. Kyiv: Abris, 2002. 742 s.

21. *Chyzhevskyi D.I. Narisy z istorii filosofii na Ukraini. Chyzhevskyi D. I. Filosofski tvory: U 4 t. III. 1 / za red. V. Lisovoho*. Kyiv: Smoloskup, 2005. S. 3-162.

22. *Sheptytskyi A., mytr. Tvory (asketychno-moralni)*. Rome: Ukrainskyi Katolytskyi Universytet im. Sv. Klymenta Papy, 1978. 493 s.

Горбань Р.А.,

д.філос.н., доцент, професор кафедри історії мистецтва та гуманітарних дисциплін,

Косівський інститут прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв,

ORCID 0000-0001-7112-9723, graukr@gmail.com

Україна, м. Косів

СЛАВА ЯК ІСТОРІОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ В АСПЕКТІ ПРИНЦИПУ «ТРЕТЬОЇ ПРАВДИ»

У статті представлено принцип вимірювати історію України славою, закорінений в українському менталітеті як способі мислення й обумовлений національною ментальністю як етнопсихологічним характером українців. Цей історіософський принцип знайшов своє персоналістичне обґрунтування у філософській концепції «третьої правди» С.Б. Кримського, який тлумачить феномен слави як особливу форму безсмертя та непереможності українського народу, а також у богословській концепції слави як каталізатора української історії о. Атанасія.

Ключові слова: правда, мудрість, гумор, толерантність, діалог, непереможність, слава, особа, духовність.

УДК 2-41:001.89(092) Софрон Мудрий

Каськів О.В.,

*кандидат наук з богослов'я, доктор східного канонічного права, професор кафедри богослов'я
Івано-Франківської Академії Івана Золотоустого, ORCID: 0000-0003-1304-9463, kaskiv@ukr.net**Україна, м. Івано-Франківськ*

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА СОФРОНА МУДРОГО

У статті досліджено наукову діяльність єпископа Софрона Мудрого. Владика Софрон науково досліджував наступну тематику: канонічне право, історію Церкви в Україні, проповідництво, гомілетуку, сповідництво та духовність.

Особливо варто підкреслити його працю як професора Папського Східного Інституту в Римі, де під його керівництвом захистилося 12 докторів наук із східного канонічного права та 35 ліцензіатів, які переважно проходили навчання в Римі із різних країн світу.

Ключові слова: Софрон Мудрий, єпископ, духовенство, Церква, релігія, канонічне право, наука.

Постановка проблеми. 27 листопада 2018 року Препосвященному єпископу Софрону Мудрому виповнилося б 95 років від дня народження. Доктора східного канонічного права, професора Івано-Франківської Теологічної Академії, висушеного єпископа Івано-Франківської Архиепархії, довголітнього редактора української секції ватиканського радіо знають у багатьох країнах. Його голос, через ватиканське радіо в період радянського союзу, був для багатьох віруючих чи не єдиним засобом збагатити себе духовно. Крім всіх цих поважних титулів, які перераховані вище, єпископ Софрон Мудрий був науковцем. З під його пера вийшло багато наукових монографій, статей, досліджень. Вивчення його внеску в розвиток науки богослов'я, гомілетуки, канонічного права, подружнього права, історії Церкви в Україні є актуальним завданням для сучасних дослідників.

Мета роботи – проаналізувати наукову діяльність єпископа Софрона Мудрого. Об'єктом дослідження стали монографії єпископа Софрона Мудрого, особливо в 1994–2014 роках, коли Софрон Мудрий повернувся до України та став ректором Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, який згодом був перейменованій на Івано-Франківську Теологічну Академію.

Виклад основного матеріалу. Владика Софрон Мудрий був і залишається видатним діячем Церкви, який немало зробив для її розвитку, а особливо своєю науковою діяльністю. Він був: великим суспільно-політичним, культурно-просвітницьким та релігійним діячем Української Греко-Католицької Церкви. З постаті єпископа можемо розгледіти великого вчителя багатьох поколінь науковців, священників, в Україні та в Римі. Будучи 13 років віце-ректором, та 20 років як ректор Української папської колегії святого Йосафата в Римі виховав цілу плеяду науковців.

В місті Золочеві 27 листопада 1923 р. народився Степан-Василь-Григорій Мудрий. У родині Мудрих було восьмеро дітей, шестеро дівчат і двоє хлопців.

Ще юнаком Степану довелося побачити танки Гітлера, зламани хрести, горе людей та багато біженців. Пережити страхи першого нападу більшовиків, які панували на його рідній землі. Сподівались на полегшення, але так і не прийшло. Такий тяжкий стан рідної землі довелося побачити молодому 18-річному Степану, яке потім закарбувалося в його пам'яті на ціле життя. Досвідчивши серцем ці страшні моменти,

майбутній архиєрей твердо вирішив посвятити усе своє життя Богу та служінню Церкві. Щоденно відвідуючи монастир отців Василіан в м.Золочеві. Він ревно заносив щирі молитви за Україну [6, с.8-11].

Війна нетривала довго в Галичині, молодий юнак змушений покинути рідний дім і через місто Львів розпочати свою життєву мандрівку, яка тривала ціле його життя. В 1949 році в м.Доусон (штат Пенсильванія, США) вступає до монастиря отців Василіан. У даному монастирі проходить кандидатуру і новіціат, а згодом у Гленкові, що на острові Лонг-Айленд неподалік Нью-Йорка вивчає філософію. Через рік навчання, його перевели в головний дім отців Василіан в Торонто. У 1951–1955 Степан Мудрий проходить філософсько-богословське навчання, а по закінченні – 14 січня 1955 року склав вічні обіти в Васильянському чині, взявши собі ім'я Софрон. У 1955 році разом з сівбратами по монастирю, Софрон направляє на вищий богословський вишкіл до Риму. В Папському Латеранському університеті захищає докторат із канонічного права. Дана докторська робота написана латинською мовою [6, с.30-31]. Докторська робота має назву «Перехід на інший обряд». У своєму дослідженні Софрон Мудрий розглядає питання переходу із візантійського-обряду на латинський. Автор досліджує дане питання та представляє папські документи згідно із якими такі переходи є не дозволеними [5, с.7-8].

З 1960 до 1974 виконував обов'язки віце-ректора, згодом з 1974 по 1994 ректор Української Папської колегії св. Йосафата, що в Римі. В 1960 був запрошений для допомоги української секції радіо Ватикан, де попрацював 35 років. З 1968 – викладач, а згодом професор Папського Інституту Східних Наук в м.Римі, де викладає східне канонічне право та джерела східного канонічного права. 1994 році повертається в Україну і стає ректором Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, який згодом підніс до рівня Івано-Франківської теологічної академії. Під його керівництвом захистилося 12 докторів наук та 35 ліцензіатів, які переважно проходили навчання в Римі із різних країн світу. Як єпископ висвятив 140 священників і 130 дяко-нів, близько 60-ти семінаристів відправив на навчання закордон. Владика написав багато праць, видав понад 150 релігійних аудіокасет, грам-платівок, відеофільмів.

Першою працею владика Софрона стає «Недільна благовість» – це збірник проповідей о. Софрона, які він

виголошував на радіо Ватикан в продовж періоду свого там перебування і праці. Видана ця книга була в Римі 1970 році у видавництві оо. Василіан. «Недільна Благовість» ще за життя Софрона Мудрого передавалася 4 рази, а остання редакція збірника проповідей вийшла у видавництві Івано-Франківської Теологічної Академії у 2006 році [4, с.3-4]. Наступними працями владики стали: «Символ віри і наука Божої правди», «Бог і всевіт», «Бог і людське щастя», «Бог – творець неба і землі», «Христос правдивий чоловік», «Христос помер за життя світу», «Христос воскрес», «Богочоловік», «Церква Христова її Божа основа», «Хрещення – відродження до життя» та інші. Дані монографії були видані з 1970 по 1973 рр.

В період часу з 1973 по 1975 єпископ Софрон пише свою докторську працю «Перехід на інший обряд», в якій висвітлює причини переходу з одного обряду в інший, а також питання та проблеми що виникають з переходом обряду [5, с.7-8].

В період часу з 1975 по 1994 владику Софрон написав більше 60 різноманітних праць. Зокрема в Римі побачили світ, такі праці, як: «Церква і заповіді», «Правила української папської колегії святого Йосафата», «Нарис історії української папської колегії святого Йосафата в м. Римі» (це єдина монографія, яка досліджує майже за 300 років перебування українських семінаристів в Римі на навчання) [2, с.3-7]. «Нарис історії церкви в Україні». Остання, ще за життя єпископа Софрона передавалася чотири рази, а останнє в 2010 році у видавництві «Місіонер» в м. Жовква. [7, с.3-5].

Отже, владику як очільник Івано-Франківсько єпархії УГКЦ, немало зробив для розвитку та розбудови богослов'я в Україні. Підняв рівень освіти в Теологічно-Катехитичному Духовному Інституті та багато викладав, готуючи нове покоління вчених та священнослужителів. У 1994 році тоді ще о. Софрон Мудрий прибуває до Івано-Франківська щоб очолити Івано-Франківський Теологічно-Катихитичний Духовний Інститут. Дане призначення о. Софрона важливо вплинуло на науковий розвиток навчального закладу, адже значна частина викладачів отримала нагоду навчатись на вищих студіях у кращих університетах Європи та там захистити кандидатські і докторські дисертації [1, с.21-22].

Наукова діяльність владики охоплює такі аспекти як: богословсько-проповідницькі, церковно-історичні, канонічні та богослов'я духовності.

Писав владику багато різних монографій, відзначити можна найбільше працю над Кодексом Канонів Східних Церков та короткому коментарі до нього, [3, с.3-4] де він описує і досліджує церковне законодавство та роз'яснює певні його елементи і значення певних канонів.

У 1976 р. владику видає в Римі низку книг під назвою «Заповіді Божі і церковні», де описує і аналізує розуміння закону Божого та навчання Церкви.

У 1988 ювілейному році хрещення Русі-України, вперше випускає опрацьований цикл місійних проповідей опублікованих в Римі у видавництві отців Василіан.

У 1993 році світ побачив збірник лекцій для семінаристів під назвою – «Проповідництво і катихитика» [6, с.129].

Великою десятирічною працею владики є книги «Богочоловік – життя Христа» [6, с.130].

За час свого перебування на Батьківщині владику написав і видав багато монографій широкого спектру

змістовності. Зокрема, розглядаючи його наукові дослідження можемо побачити, що архиєрей старався розглянути багато тем, які поставали як виклик в сучасному світі. Багато писав для мирян і священників, студентів та викладачів, залишаючи за собою величезну спадщину наукового багатства. Оскільки наукова спадщина його є надзвичайно великою, дозволю собі тільки перерахувати монографії, які були написані і вийшли друком в Україні, а саме:

1. Мудрий Є. Богочоловік – життя Христа. Львів: Видавництво Місіонер, 2001. 254 с.

2. Мудрий Є. Господь – сила народу свого. Львів: Видавництво Місіонер, 1996. 236 с.

3. Мудрий Є. Духовні бесіди. Книга перша. Жовква: Місіонер, 2011. 168 с.

4. Мудрий Є. Духовні бесіди. Книга друга. Жовква: Місіонер, 2011. 128 с.

5. Мудрий Є. Духовні бесіди. Книга третя. Жовква: Місіонер, 2011. 109 с.

6. Мудрий С. Катехитика: методичні вказівки до курсу «Основи християнської моралі». Івано-Франківськ: Українська Греко-Католицька Церква Івано-Франківська єпархія, 1996. 78 с.

7. Мудрий С. Короткий коментар кодексу канонів східних церков. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2002. 581 с.

8. Мудрий С. Короткий теологічний словник. Львів, 1996. 664 с.

9. Мудрий С. Недільна благовість. Проповіді на неділю і свята літургійного року. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2006. 370 с.

10. Мудрий С. Перехід на інший обряд (з візантійсько-українського на латинський). Жовква: Місіонер, 2013. 228 с.

11. Мудрий С. Під опікою Божого Провидіння: Спогади мого життя. Вибрані статі та промови. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 215 с.

12. Мудрий С. Подружжя і церковне право. Івано-Франківськ: Івано-Франківський теологічно-катехитичний духовний інститут, 1999. 91 с.

13. Мудрий С. Публічне право церкви і конкордати. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2002. 150 с.

14. Мудрий С. Словник Біблійного Богослов'я. Львів: Видавництво Місіонер, 1996. 934 с.

15. Мудрий С. Сповідь: Джерело ласки. Івано-Франківськ: Івано-Франківський теологічно-катехитичний духовний інститут, 1999. 392 с.

16. Мудрий С. Скарбниця нагірної проповіді Ісуса Христа. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2003, 76 с.

17. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / 4-те вид. – Жовква: Місіонер, 2010. 544 с.

18. Мудрий С. Слова. Книга перша. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2002, 191 с.

19. Мудрий С. Слова. Книга друга. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2004, 211 с.

20. Мудрий С. Слова. Книга третя. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2008, 344 с.

21. Мудрий С. Слова. Книга четверта. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2009, 260 с.

22. Мудрий С. Слова. Книга п'ята. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2011, 270 с.

За 20 років свого перебування владику Софрон

Мудрий в Україні зумів написати 22 поважні монографії, тобто одна книга в рік вийшла з під його пера. Із вище перерахованих монографій можна побачити багатогранність науковця, який протягом цілого життя працює над наукою та вихованням священнослужителів. З 1994 по 2014 роки за час ректорства Владика Софрона філософське-богословське навчання здобули 1007 осіб, переважна більшість яких стала священнослужителями в Церкві [13, с.1-10].

Висновки. Владика Софрон Мудрий - це людина великого життєвого досвіду, надзвичайної доброти і любові до людей. Його твори навіть після смерті, мають свої читачів та прихильників не тільки серед греко-католиків, чи православних [9, с.210-211]. Архієрея Софрона з радістю читають люди різних конфесій де кожен може відшукати неначе щось написане для нього, особисте, а останні праці його життя, п'ятитомник «Слова» [12, с.3-4] є неначе вінцем його науково-проповідницької праці, його «лебединою піснею» як любив повторювати, преосвященний Владика, де він намагається поділитися із читачем своїм досвідом, життям. Дані принагідні гомілетичні промови є невеликі об'ємно, однак своїм духовним навантаженням та ущільненням дорівнюють об'ємному розгорнутому творові. Владика Софрон Мудрий за плодами наукової спадщини, наочно реалізує принцип кожного науковця, який протягом усього життя слугує науці, а саме: «*non multa sed multum*» [12, с.192].

Література

1. Касків О. Минуле та сучасність Івано-Франківської (Станіславівської) духовної семінарії: матеріали ІV міжсемінарійної науково-практичної конференції семінарії УТКЦ (27-28 жовтня 2017). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. С. 18-24.
2. Мудрий С. Нарис історії Української папської колегії Святого Йосафата. / Українська папська колегія Святого Йосафата. Рим, 1984. 192 с.
3. Мудрий С. Короткий коментар кодексу канонів східних церков. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2002. 581 с.
4. Мудрий С. Недільна благовість. Проповіді на неділю і свята літургійного року. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2006. 370 с.
5. Мудрий С. Перехід на інший обряд (з візантійсько-українського на латинський). Жовква: Місіонер, 2013. 228 с.
6. Мудрий С. Під опікою Божого Провидіння: Спогади мого життя. Вибрані статті та промови. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 215 с.

7. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / 4-те вид. – Жовква: Місіонер, 2010. 544 с.
8. Мудрий С. Слова. Книга перша. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2002, 191 с.
9. Мудрий С. Слова. Книга друга. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2004, 211 с.
10. Мудрий С. Слова. Книга третя. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2008, 344 с.
11. Мудрий С. Слова. Книга четверта. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2009, 260 с.
12. Мудрий С. Слова. Книга п'ята. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2011, 270 с.
13. Реєстраційний журнал видачі дипломів Івано-Франківської Духовної Семінарії імені Священномученика Йосафата, Випуски 1995-2014 років.

References

1. Kaskiv O. Mynule ta sychasnist Ivano-Frankivskoi (Stanislavskoi) duhovnoi seminarii: materialy IV mizhseminariinoi naukovopraktychnoi konferenzii seminarij UGCC (27-28.10.2017). Ivano-Frankivsk; Nova Zoria, 2008. s. 18-24 (in Ukrainian).
2. Mudryj S. Narys istorii Ukrainkoi papaskoi kolegii svitogo Josafata. Rum, 1984. 192 s. (in Ukrainian).
3. Mudryj S. Korotkyj komentar kodeksu kanoniv shidnyh zerkov. Ivano-Frankivsk; Teologichna Akademia, 2002. 581 s. (in Ukrainian).
4. Mudryj S. Nedilna blagovist. Propovidi na nedilu i sviata liturgichnogo roku. Ivano-Frankivsk; Teologichna Akademia, 2006. 370 s. (in Ukrainian).
5. Mudryj S. Perehid na inscyj obriad (z vizantijsko-ukrainskogo na latynskyy). Zhovkva: Misioner, 2013. 228 s. (in Ukrainian).
6. Mudryj S. Pid opikou Bohhogo provydnia: Spogady mogo zhyttia. Vybranni staty ta promovy. Ivano-Frankivsk; Nova Zoria, 2008. 215 s. (in Ukrainian).
7. Mudryj S. Narys istorii Zerkvy v Ukraini / 4-te vydania. - Zhovkva: Misioner, 2010. 544 s. (in Ukrainian).
8. Mudryj S. Slova. Knuzha persha. Ivano-Frankivsk; Teologichna Akademia, 2002. 191 s. (in Ukrainian).
9. Mudryj S. Slova. Knuzha druga. Ivano-Frankivsk; Teologichna Akademia, 2004. 211 s. (in Ukrainian).
10. Mudryj S. Slova. Knuzha tretia. Ivano-Frankivsk; Teologichna Akademia, 2008. 344 s. (in Ukrainian).
11. Mudryj S. Slova. Knuzha chetverta. / Ivano-Frankivsk; Teologichna Akademia, 2009. 260 s. (in Ukrainian).
12. Mudryj S. Slova. Knuzha piata. Ivano-Frankivsk; Teologichna Akademia, 2011. 270 s. (in Ukrainian).
13. Reestracijnyj zhurnal vydachi diplomiv Ivano-Frankivskoi Duhovnoi Seminarii imeni Svisczenomuchenyka Josafata. Vypusky 1995-2014 rokiv. (in Ukrainian).

Kaskiv O.V.,

Candidate of Theological Studies, Associate Professor Ivano-Frankivsk Academy of John Chrysostom
Department of Theology studies, ORCID: 0000-0003-1304-9463, kaskiv@ukr.net

Ukraine, Ivano-Frankivsk

THE EDUCATIONAL ACCOMPLISHMENTS OF BISHOP SOFRON MUDRYJ

In honor of the 95th anniversary of Bishop Sofron Mudryj birth, the author explores his work. In this article, the author analyzed two periods of the educational work of Sofron Mudryj, the Roman period and the Ukrainian period, which begins in 1994.

The educational work of the Ukrainian period, Sofron Mudryj explores the following topics: Eastern Canon Law, the history of the Church in Ukraine, preaching and homiletics, confession and spirituality. Particularly worth emphasizing his work as a professor at the Papal Oriental Institute in Rome, where under his leadership 12 Doctors degrees and 35 Masters degrees were defended in Eastern Canon Law.

As a bishop, he ordained 140 priests and 130 deacons, he also sent about 60 seminarians to study abroad to different countries, the vast majority of whom earned doctoral and master degrees. Bishop Sofron has published many educational works and monographs, which the author presents in this study.

Key words: Sofron Mudryj, bishop, church, easter canon law, science.

УДК 002.9 + 001.9

Крутієнко А.В.,

к.філос.н., науковий співробітник відділу гуманітарних досліджень
Міжнародного інституту інноваційного розвитку,
ORCID: 0000-0002-5827-2207, krutiienko@ukr.net

Україна, м. Київ

НЕЕПІСТЕМІЧНА ГЕНЕРАТИВНА ЕСТЕТИКА

Стаття присвячена основним ідеям неепістемологічної генеративної естетики. Мислителі, які працюють в межах цього напрямку, розглядають категорії естетики в постмодерністському стилі, виходячи за рамки класичної раціональності. Це дозволяє їм розробити оригінальну лексику, привабливу для читачів, які звикли до новітніх парадигм дискурсу. Також розглядається зв'язок ідей неепістемологічної генеративної естетики у зв'язку з позитивізмом і психоаналізом, і застосування у суспільній думці, особливо в період поширення віртуальної реальності. Заперечення раціональності логоцентризму і залучення до інтуїтивного рівня рефлексії дозволяє відкривати нові можливості в області естетичної думки.

Ключові слова: естетика, постмодернізм, трансгенеративність, неепістемічність, метанаратив.

Постановка проблеми. Наближення до європейської парадигми дискурсу ставить нові завдання, пов'язані з рецепцією і адаптацією до глибин національної свідомості перспективних відривів концептуальних теорій світової думки. Це зумовлює інтелектуальний інтерес і суспільний запит на рефлексію над напрацюваннями, що досі залишались поза фокусом уваги основних дослідницьких концептуальних парадигм. Вхідження в поле досліджень нових надбань філософської рефлексії розширює інтелектуальні обрії і є актуальним завданням, яке стоїть перед мислителями сучасного світу. Таке завдання передбачає осмислення найширших імплікацій досі недостатньо вивчених напрацювань креативних зарубіжних течій.

Серед невідомих вітчизняним дослідникам напрямків гуманітарної думки особливої уваги заслуговує неепістемічна генеративна естетика. Належачи до царини досліджень, що виникли як ретроспективний аналіз класичного естетичного філософування шляхом відкидання когнітивно-епістемічної компоненти і генерування афективно-сміслового дискурсивного простору, неепістемічна генеративна естетика посідає гідне місце в симулякрально-траверсійному осмисленні постконцептуальних аналогій. Головні представники цієї течії унезасадничують натяжки на раціонально-комунікативну визначеність, ставлячи під сумнів когнітивний апарат класичних епістем.

Витоки ідей цього напрямку можна простежити у концепції французького дослідника А. Пютуа, чії праці знайшли відображення у творчості А. Франса. Згодом засадничі категорії неепістемічної генеративної естетики були розглянуті в монографії П. Менара, який досліджував зв'язки або спорідненості між мисленням Р. Декарта, Г. Ляйбніца і Дж. Вількінса. Для радянських читачів ідеї даної течії стали доступними в стислому огляді, поданому в праці албанського дослідника М. Темешвара [1]. Однак задушливий клімат епохи холодної війни не сприяв засвоєнню перспективних новацій, яким складно було пробитись крізь залізну завісу радянської цензури. Хоча об'єктивно спорідненість підходів простежувалась у відмові від раціональної епістемі, заміни її на суб'єктивістсько-вербальну симуляцію визнаних когнітивних практик. На сучасному ж етапі неепістемічна

генеративна естетика здобуває дедалі більше визнання як напрям, що відповідає пізнавальним настановам когнітивного плюралізму, релятивізації смислів і естетичної полідискурсивності.

Метою даної статті є дослідження і опис засадничих ідей цього напрямку, перспективного як у розумінні суто теоретичного аналізу, так і можливого практичного впливу на вітчизняну естетичну думку.

Виклад основного матеріалу. У пошуках дослідницької новизни представники неепістемічної генеративної естетики виходять за межі раціональності. Естетичні максими дозволяють обійти ригідні межі засадничих категорій, а означена невизначеність відкриває горизонти трансепістемічності. Долаючи традиційні вербальні дистинкції, в яких комутативність означника вміщує в собі дигресію смислу, мислителі цього напрямку звертаються до позаментальних естетичних епіфеноменів, обґрунтовуючи підхід, за яким нові перспективи відкриваються насамперед із боку невербальних, докомунікативних рефлексій. Саме на емпірично-перцептуальному рівні виявляються домисленнєві конструкти, концептуалізація яких відбувається в рамках смислового поля неепістемічних концептів. Естетичний досвід кваліа потрапляє в площину дослідницької уваги, і генерування позадискурсивних евідентно-кваліативних дефініцій стає однією з визначальних рис даних естетичних досліджень.

Аналізуючи усталені естетичні концепції через призму неепістемічної генеративної естетики, сучасні мислителі стверджують, що партикулярні епістемічні концептуальні рамки не спроможні вмістити трансгресійний характер естетичних об'єктів. Категоріальний апарат класичної естетики, розроблений Г. Гегелем в його «Критиці здатності судження», виявляє свою обмеженість перед біполярністю естетичної контроверсії. А мультимодальність понятійних очевидностей у сучасному естетичному просторі взагалі заперечує можливість класичних підходів.

До найзначніших теоретичних розробок в межах неепістемічної генеративної естетики належить концепція Дж. Лаерсона. Він стверджує, що засадничі епістемічні категорії за замовчуванням мають неепістемічний характер, оскільки естетика прекрасного спирається на трансчуттєві аспекти досвіду. Класичний гедонізм естетичних перцепцій допомагає відрефлексувати

відображення креативної трансформації естетичного сприйняття. Звернення до раціонально-когнітивної сфери відбувається лише на стадії епістемологізації сенсорно-сміслового означення прекогнітивного досвіду. Лаерсон виходить з термінологічного апарату постмодерністського симулякривно-метанаративного вокабуляру, вважаючи його найпридатнішим для трансмісії допонятійно-субконцептуальних смислів. Етимологізуючи ноематичний характер герменевтики в питанні інтерпретації естетичних понять, мислитель відходить від нормативно-ціннісних уявлень класичної естетики. Звертаючись до метарелятивістського усвідомлення траверсивно-бриколажної чуттєвості, дослідник пропонує нове осмислення естетичних феноменів. Слід зауважити, що разом з тим у межах неепістемічної генеративної естетики відбувається використання напрацювань позитивістської суб'єктивності і доробку мовних ігор етноструктуралізму.

Відкидання спрощеної когнітивізації раціональних мотивів сигніфікує звуження площини естетичного дискурсу, оприявнюючи візію глибинних смислів. «Когнітивні засади епістемічного осмислення горизонтів рефлексії відображають лише зовнішньо-трансцендентальну сторону об'єктів, тоді як внутрішньо-феноменальне сприйняття основних естетичних категорій залишається поза межами іманентно досяжного, позначаючи ноуменальну перцептивну дискурсивність». [5, с.60]. За таких умов трансгенерація сенсуалістично-відчуттєвих перцепцій здатна об'єктивувати дистинкції, що досі не експлікувались у суб'єктивному досвіді.

Опозиція класичної й неепістемічної естетичних парадигм біналізує синхронічно-діахронічні дискурси генерування перцептивних когніцій. Їм відповідають квалітативні властивості естетичних явищ, які через призму мовних ігор ніби заломлюються у свідомості сприйняття естетичної реальності. Лаерсон підкреслює, що нова парадигма долає інтервальні перешкоди до створення загальної естетичної теорії, здатної концептуалізувати площину експлікованих смислів, а плюралістичність метадискурсивності слугує засобом конгруентної смислової аналітики. Таким чином, інтеграція естетичного поля відбувається в межах некогнітивістської матриці трансепістемічного суб'єкта.

Критикуючи позитивістський метааналітичний ідеал, з його прагненням до операціоналістської абсолютизації свідомості, представники неепістемічної генеративної естетики вказують, що саме у сфері естетичного проявляються нераціоналізовані даності безпосередніх перцепцій. Перед тим, як досягти формально-абстракціоністського рівня неуклого осмислення, естетичні ідеї проходять крізь призму наративно-чуттєвої сенсуалізації. Саме на цьому рівні генералістичні категорії прекрасного та потворного трансформуються у свідомості реципієнта авторського задуму як образ мистецького твору. Досягаючи ж рівня абстракції, де ідеалізованість форми передбачає конкретизованість змісту, ці категорії нівелюються в процесі раціоналістсько-когнітивістської упередженості, характерної для позитивістських естетичних теорій. Так, Н. Слоупок зазначає, що попри всі намагання експлікувати квалітативно-фундаменталістські сприйняття за допомогою теоретико-пізнавального категоріального апарату, все одно залишається

інтерналістський досвід, недоступний для експлікації у межах глибинних смислів [7, с.173]. Тож із точки зору загального чуття естетичні явища виступають як редукціоністські кореляти абстрактних теорій, операціоналізованих на рівні когнітивних дефініцій.

Хоча перцептивна верифікація виявів художнього образу неможлива без парадигмального ухилу, однак більшість естетичних виявів вже на допарадигмальному рівні маніфестують себе крізь сенсорні констатації. Тож відхід від раціональної концептуалізації на користь евідентно-очевидних властивостей сприйняття характеризує звернення нової естетики до генерування неепістемічних засобів осмислення естетичної царини. Ці засоби дозволяють зняти теоретичну навантаженість естетичних явищ, подану крізь призму когнітивної теорії. Всупереч аналітиці верифікаціоністських значень, естетичні феномени оприявнюються в безпосередньому досвіді, що постулює нові горизонти для естетичного аналізу.

Ідеї неепістемічної генеративної естетики знайшли свою рецепцію і в соціальній площині. Мабуть, найпомітніше вони втілились в теоретичній думці Т. Рентера. Відштовхуючись від постструктуралістсько-марксистських узагальнень ролі мистецько-естетичних ідей в надбудові свідомості, Рентер підкреслює соціальний характер основоположних естетичних засад. Популярні ідеї смерті автора виражаються у кризі естетичних симулякрів, пропущених крізь концептуальне сито актуальних формаційно-ідеологічних настанов. За таких умов епістемічні механізми свідомості колективного суб'єкта нездатні об'єктивно відобразити буття засобами мислення. В естетичній площині це додатково означає принципову суб'єктивну неспрощуваність, неможливість зведення естетичних явищ до маніфестацій хибної свідомості індивідуальних суб'єктів. На естетичний досвід неминуче накладаються структури на рівні соціальності, і хоча естетичне буття, як означник естетичного мислення, продовжує функціонувати на суто феноменальному рівні, однак глибший аналіз виявляє ряд прихованих за соціальною структурою засновків, які, в кінцевому підсумку, і визначають ідеоматично-структурні настанови, що лежать на поверхні справжньої естетики. Таким чином, засадничі риси естетичного буття оприявнюються поза соціальною свідомістю, накладаючи відбиток на індивідуально-структурний естетичний досвід. Відмова від епістемологізації виявляється плідною у площині вербалізації неексплікованих мисленнєвих побудов, дозволяючи уникнути структурної визначеності.

Маніфестування соціального потенціалу естетичних осмислень, представлених у практиці буттєво-ідеологічних відображень, належить до найзначущіших досягнень неепістемічної генеративної естетики. Аналіз вилетеного у соціальну структуру естетичного досвіду накладає відбиток на теоретичне представлення основоположних категорій. Цікавим видається також потенціал аналізу естетично відчуженого суб'єкта за умов маскультури, коли пересічні споживачі естетичного продукту дедалі частіше стикаються із симулякрами одновимірності естетичного простору.

З появою віртуальної реальності перед неепістемічною генеративною естетикою відкрились нові горизонти.

Найяскравіше вони відрефлексовані в концепції Л. Конмена. Зосередившись на плюралістичності й квалітативній непроникності досвіду, мислитель запропонував нове розуміння естетичної рефлексії, що не вимагає застосування категоріально-понятійного апарату не лише класичного філософування, а й посткласичного різномно-сингулярного вокабуляру. Плюралістичність віртуально-когнітивних світів означає естетичну децентралізацію смислів, ментальні репрезентації яких опосередковуються техносферно-артифікованими засобами антропосферної самотрансценденції. Це означає, що мінімальний естетичний концепт не передбачає смислової коннотації. Конмен постулює настання ери транс-класичного філософування. За його висловом, «Неепістемічність сигніфікує дискурсивність естетичної модальності у способі віртуальної репрезентації, яка характерна для транс-класичної філософської свідомості. Попередні парадигмально-верифікаційні критерії раціоналізували оприявлення когнітивно-смислової настанови, характерної для класичного філософування. З появою ж віртуальності не лише як естетичного, а й як практико-перцептуального явища транс-класичність означає не завершення, а ревіталізацію класики через призму нової епохи» [3, 2005, р.320].

Віртуальність оприявнює плюралістичність контекстів, у яких може розгортатись естетизація техносферного дискурсу. Замість класичних дефініцій постмодерного філософування, нове генерування естетичних категоріальних засад не виключає звернення до базових сенсуалістичних феноменів, відображених через призму естетичного смаку. Ці феномени є своєрідними квантами смислів, які набувають ширшого значення лише в межах подальшої системи віртуальних когніцій. Вихід на новий рівень концептуалізації охоплює і площину феноменально уприсутнених перцепцій, де здійснення естетичної евалюації відбувається поза когнітивно-дискурсивними механізмами. В результаті породжується принципово новий синергійний ефект спорадичності, яким характеризуються віртуальні явища, що постають для суб'єктів комунікації в ноуменально-фігуративному сенсі. Трансмісія значення з незмінного ноезису до гнучких алітераційно-алетейних естетичних практик виявляє неоматичну редукцію смислів свідомості, що генеруються на сублімінальному рівні сприйняття перцепцій.

Цікава спроба осмислення неепістемічної генеративної естетики через призму психоаналітичної парадигми представлена в працях Б. Еддлхеда. Спираючись на неверифіковані паттерни раннього досвіду, що закладаються у сприйнятті естетичних явищ в дорефлексивний період онтогенезу, Еддлхед виявляє транзитивність ментальних кроскультурних архетипів. Конгруентно-підсвідома сублімація смислів означає перенесення візуального досвіду через раціоналізацію крізь призму супер-его до засадничих архетипів естетичного сприйняття. Виявлення цих архетипів у кроскультурному контексті уможливило трансперсональну комунікацію на глибинно-доаналітичному, сублевільному рівні. Естетичні доконцептуальні перцепції маніфестують себе через нейронно-трансмійну ділянку свідомості, виявляючись у дорефлексивно-когнітивних механізмах. Спираючись на дослідження нейрокогнітивних механізмів, закладених на

рівні стовбурових клітин, Еддлхед демонструє, що енграми естетичного сприйняття закодовані на ранніх стадіях онтогенезу, ще до формування когнітивних епістем. В процесі суцесивного розвитку ці епістемі впливають на перцептуально-білатеральні механізми, обумовлюючи диференціацію у сприйнятті й засвоєнні естетичних стимулів. На консцієнтально-епістемічному ж рівні свідомості формується викривлена картина, опосередкована соціальним бекграундом. Як пише Еддлхед «Естетичні когніції, експліцитно засвоєні в процесі соціалізації, не відображають сублімінальних тонкощів дорефлексивного досвіду, закладеного в архетипально-сублімаційному аспекті мистецтва. Вони оприявнюються лише через лімітаційні стани свідомості, такі як гіпнотичний трансперсональний аналіз. Тому неепістемічна естетика здатна генерувати новий досвід рефлексії, недоступний для концептуально-раціональних рамок фундаменталістських категорій» [2, с.110]. Таким чином, естетичні явища виходять поза межі дискурсивних практик, що відкриває нові перспективи для когнітивного осмислення естетичної царини.

Певно, найтісніше неепістемічна генеративна естетика пов'язана з постмодернізмом, який забезпечує необхідний вокабуляр смислової плюралістичності. Відштовхуючись від постконцептуалізації метанаративу, з його критикою логоцентричності, представники цього напрямку шукають нових шляхів артикуляції естетичних ідей. Структурно-епістемічний характер естетичного досвіду відкривається через бриколажно-донаративний семіозис потоку відчуттів, де оприявлення моментів «тут-і-тепер» домінує над визначеністю усталених метакатегорій. Тож головним завданням естетичного сприйняття стає деконструктивізація апріорно визначених норм, означених через призму засвоєння мистецького канону. На рівні ж генерування естетичних смислів зникають усталені логоцентричні настанови, компліятивність зливається з креативністю, метафізичність розчиняється в трансепістемічності. Відбувається перехід до фоноцентризму метафоричного шару, який охоплює всі без винятку естетичні явища, надаючи їм трансструктурного вигляду в свідомості інтерпретатора.

У цьому руслі Д. Геблер, підкреслюючи недовизначеність інтерпретативних детермінацій, вказує на полідискурсивність ментальних наративів. Він стверджує, що аморфність невизначеності відкриває дорогу мультидисциплінарності в осмисленні естетичних явищ, і в результаті дозволяє уникнути бінарних дихотомій класичної суб'єктивності [4, с.15]. У неепістемічній же естетиці неоперсоналістична рефлексивність відображає імперсональний зміст естетичності, оприявлений через безпосередню даність сингулярного досвіду. Генерування дисконтинууму театральності естетичних маніфестацій знаходить своє втілення у нарації мовних ігор, однак денотативна прескрипція, накладаючись на естетичний досвід, веде до означника смислу, вкоріненого в метапрескрипції.

Концепт смерті автора веде до суб'єктивного дискурсу неепістемічності, де естетичні даності переживаються через структурно-самореферентну рефлексивність. Враховуючи бриколажно-деконструктивну настанову, що конститує зміст безпосередніх естетичних даностей,

Д. Геблер пропонує відмовитись від концептуального наративу метадискурсивних категорій. Класичні опозиції прекрасного і потворного, пропущені через логоцентричний вокабуляр, трансгресують до гендерного конструктивізму, де завдяки екзосеміологічному забарвленню авторського письма відображаються в інтерпретації адресата, не обмеженій епістемічними рамками.

Моделювання симулякрів самореферентності в гіперпросторі естетичних коннотацій виводить об'єкти за межі сутності, приписаної їм традиційною культурою. Подвоєння присутності в наборі естетичних кодів веде до розчинення соціальності естетичного сприйняття в деепістемізації суб'єкта, де раціональний модус здорового глузду відступає перед спонтанністю самоінтерпретативного досвіду. Інвентивна реконструкція автора позначається на контамінації естетичних категорій в позаепістемічній площині.

Загалом, відповідно до постмодерністських настанов, нівелюється ієрархія дискурсивних рівнів, унеможливаючи привілейовану позицію естетичного сприйняття. Реверсія у мистецькому творі високого-низького, прекрасного-потворного, автора-реципієнта означає вихід мистецьких явищ за межі формально-естетичних категорій, додання епістемічної навантаженості естетичного досвіду.

Висновки. Введення у вітчизняний філософський дискурс ідей, розроблених в межах неепістемічної генеративної естетики, дозволяє розглянути основні категорії естетики в постмодерністському стилі. Це дає можливість при описі естетичного досвіду не обмежуватись рамками класичної раціональності, а також розробити оригінальну лексику, привабливу для читачів, які звикли до новітніх парадигм дискурсу. Приклади застосування новітніх естетичних ідей можуть слугувати орієнтирами для подальших досліджень.

Дотримуючись пізнавальних настанов когнітивного плюралізму, релятивізації смислів і естетичної полідискурсивності, мислителі цього напрямку відкривають шляхи до трансепістемічного аналізу естетичного досвіду. На рівні безпосередньо-позадискурсивної рефлексії, якому відповідає концепт квалія, відбувається розбудова концептуального апарату, який дозволяє по-новому підійти до площини естетичного.

Відкидаючи позитивістську аналітичність, мислителі цього напрямку звертаються до безпосереднього досвіду, який верифікує естетичне переживання. Цікаві також

застосування ідей неепістемічної генеративної естетики в соціальній площині, особливо за умов поширення віртуальної реальності. За умов плюралістичності контекстів аналіз віртуального виміру звертається до базових естетичних феноменів, і в результаті утворюється принципово новий синергійний ефект спорадичності.

Неепістемічна генеративна естетика маніфестує себе як вартий уваги напрямок, який розвиває понятійний апарат у межах постмодерністського дискурсу, з його симулякрічністю, відсутністю чітких означників і продукуванням позарефлексивних наративів. Тож цей напрямок виглядає досить привабливим для вітчизняної філософської культури.

Література

1. Шлемешвар М. Эстетика говорящей невысказанности // Новые современные течения в зарубежных общественных и социальных науках. – М.: АГУ, 1984 – с. 86-97.
2. B. Addlehead Subliminal aesthetic of furiously sleeping ideas // The Papers of Psychological Chicanery. Vol. 9, No. 4 – pp. 107-131.
3. L. Conman Transclassical approach as a leading trend in fictitious aesthetical theories. – New York: Junk Science, 2005. – 240 p.
4. D. Gabbler Sense and sensibility of postmodern aesthetic. – Washington, DC: Vanity Press, 2003. – 298p.
5. J. Liarson Why we don't use our mind in aesthetical reasoning // Predatory Journal of Philosophy. No 7(36), Nov 2004 – pp. 58-99.
6. T. Ranter Non-epistemological foundations of false aesthetical conscience // Philosophical Litter. Vol 1, No 12 – pp 24-48.
7. N. Slowpoke Nagel's bat in the belfry // The Journal of Analytical Flubdub. Vol 28(2), Apr 2010 – pp. 170-185.

References

1. Šlemesvar M. Estetika govoryashchey nevysskazannosti // Novyye sovremennyye techeniya v zarubezhnykh obshchestvennykh i sotsialnykh naukah. – M.: LGU. 1984 – s. 86-97.
2. B. Addlehead (2001) Subliminal aesthetic of furiously sleeping ideas. The Papers of Psychological Chicanery. 9(4), 107-131.
3. L. Conman (2005) Transclassical approach as a leading trend in fictitious aesthetical theories. New York: Junk Science.
4. D. Gabbler (2003) Sense and sensibility of postmodern aesthetic. Washington, DC: Vanity Press.
5. J. Liarson (2004) Why we don't use our mind in aesthetical reasoning. Predatory Journal of Philosophy. 7(36), 58-99.
6. T. Ranter (2008) Non-epistemological foundations of false aesthetical conscience. Philosophical Litter. 1 (12), 24-48.
7. N. Slowpoke (2010) Nagel's bat in the belfry. The Journal of Analytical Flubdub. 28(2), 170-185.

Krutiienko A. V.,

PhD in Philosophy, Research Fellow at the Department of Humanitarian Studies
International Institute of Innovative Development, ORCID: 0000-0002-5827-2207, krutiienko@ukr.net

Ukraine, Kyiv

NON-EPISTEMIC GENERATIVE AESTHETIC

This article is devoted to main ideas of non-epistemic generative aesthetics. The thinkers, working within this trend, speculate about the basic categories of aesthetics in postmodernist-style manner. It allows them to elaborate an original lexicon, attractive to readers who are accustomed to the paradigm of discourse. The article also describe ideas of the non-epistemic generative aesthetics in connection with positivism and psychoanalysis. Also, at the article there is considered the manifestation of these ideas in social thought, especially at the time of the spread of virtual reality Denial of the rationality of logocentrism and appealing to the intuitive level of reflection allows us to discover new possibilities in the domain of aesthetic thought.

Key words: aesthetics, postmodernism, transgeneration, non-epistemic, metanarrative.

УДК 159.9

Малімон В.І.,

доцент, к. держ. упр., доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, vmalimon@ukr.net

Україна, м. Івано-Франківськ

СЕЛФІЗМ ЯК ПРОЯВ ГЛИБИННОЇ САМОТНОСТІ ЛЮДИНИ

У статті представлено розуміння селфізму як прояву глибокої самотності людини. Здійснено спробу дослідити теоретичний аспект проблеми селфізму. Звернуто увагу на те, що впродовж останніх років селфізм із категорії невинних дій перетворився на цілком серйозну проблему поряд з інтернет-залежністю, кіберхондрією та ін.

Серед чинників селфізму виокремлено соціальну змагальність, прагнення бути у центрі уваги, нарцисизм, конформізм, психопатію. Селфі виступає своєрідною формою спілкування, що стимулює соціальний діалог і закликає «Зверни на мене увагу», «Побудь зі мною», «Я потребую Твоєї присутності» тощо.

Ключові слова: селфі, селфі-адикція, селфізм, самотність, глибока самотність, соцмережі.

Постановка проблеми. Про популярність феномену селфі свідчить «вихід» цього явища за межі молодіжного віку, селфі зараз «захоплює» всі вікові аспекти. Селфі буквально стає інструментом самореалізації, self-модифікації. Людина робить знімок себе, створюючи образ «успішного чоловіка», «хазяйновитої жінки», «добра друга», «веселуна», «туриста», «сім'янина» тощо, що дає їй можливість експериментувати зі соціальними ролями і «продавати» візуальний образ як товар на ринку медійного капіталу [2].

Захоплення процедурою розміщення фото у віртуальних мережах для спілкування Facebook, Twitter, Instagram стало причиною того, що слово «selfie», україномовний відповідник – «селфі», за версією онлайн-словника Oxford English Dictionary стало словом 2013 року впевнено увійшовши у світовий лексикон [17]. Роком пізніше, у 2014, в онлайн-таблиці «The Adobo Chronicles» з'явилося поняття «selfitis» («селфізм»), яким позначили психічним розладом, що проявляється нав'язливому бажанні фотографувати себе і розміщувати фото у соціальних мережах з метою компенсації відсутнього почуття власної гідності та заповнення прогалів в близьких стосунках [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми залежності від селфі розпочалось у руслі інших різновидів залежної поведінки, пов'язаних із віртуальною реальністю. Зокрема, проблему інтернет-залежності досліджували Дж. Блок, Т. Вакуліч, М. Дрепа, Х. Кеш, М. Орзак, К. Янг та ін.

Грунтовне дослідження проблеми селфі-адикції серед студентів-жителів Індії (всього 400 осіб) здійснили J. Balakrishnan, M. Griffiths. Його результати дозволили вченим виділити кілька чинників селфізму. Зокрема: – навколишнє середовище – зроблене у незвичних місцях селфі дає змогу похизуватись перед друзями, зберегти оцифровані спогади; – соціальна змагальність – бажання одержати якомога більше «лайків» у соцмережах; – бажання привернути увагу; – спосіб покращити емоційний стан – селфі дозволяє підняти настрій та почуватись краще; – впевненість у собі – власне фото є способом вигідної самопрезентації в очах інших; – конформність – бажання бути «як усі» [12].

Низка дослідників (М. Вейголд, Р. Ковальські, В. Лабунська, М. Лірі і Б. Шленкер) розглядають

селфізм як самопрезентацію та засіб підтвердження образу власного «Я» і підтримання самооцінки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема селфізму активно розробляється багатьма зарубіжними та вітчизняними ученими, проте недостатньо досліджений взаємозв'язок самотності людини та віртуальної залежності.

Мета статті – аналіз підходів до розуміння проблеми селфізму та розгляд селфізму як прояву глибокої самотності людини.

Виклад основного матеріалу. Селфі (англ. selfie) – різновид автопортрету, який полягає в «закарбуванні» себе на будь-який фотогаджет. Саме поняття «селфі» сучасне, (з'явилося близько 20 років тому на австралійському інтернет-форумі ABC Online), але спроби «самофотографуватися» зафіксовано ще з 1839 року, коли було зроблено перший дагеротип [7].

Селфі (Selfie) (від слова self – сам себе) – фотографія себе, зроблена на смартфон чи планшет і розміщена в соціальній мережі [1].

К. Томпсон, автор книги «Smarter Than You Think: How Technology Is Changing Our Minds for the Better», вважає, що селфі – всього лише новий рівень розвитку людського нарцисизму. Це не еволюція людини і його уявлень про себе і власної ролі в суспільстві, це технологічна еволюція природної людської потреби, яку раніше ми сприймали менш гостро через відсутність доступних каналів поширення інформації [18]. Один із рівнів еволюції нарцисизму є сервіси, що гарантують збереження наших візуальних образів на століття, що в майбутньому кардинально змінить методики антропологічних, історичних і соціологічних досліджень [3, с.65].

J. Fox, M. Rooney [14] пропонують розглядати самооб'єктивізацію та селфі-адикцію крізь призму «Темної тріади особистості», що у своїй структурі має три компоненти: нарцисизм, психопатію та макіавеллізм. Де під нарцисизмом розуміється надміру орієнтована на себе увага та потреба відчувати благовоління з боку інших; психопатія – це імпульсивність в поєднанні з відсутністю емпатії; макіавеллізм трактується як маніпулятивні дії без огляду на потреби інших та норми моралі. Самооб'єктивізацію автори подають як тенденцію розглядати власне тіло з точки зору його привабливості.

Дану хворобу XXI століття Американська асоціація психіатрів, зокрема в особі Christopher Barry, Kurt K. Stellwagen, and Tammy D. Barry, назвала «проявом обсесивно-компульсивної манії», виділили фази захворювання:

1. Прикордонний селфіт, коли людина щонайменше тричі на добу фотографує самого себе, але без оприлюднення в соцмережах знімків;

2. Гострий селфіт: додається розміщення фото в соціальних мережах;

3. Хронічний селфіт: непереможне неадекватне бажання фотографувати «себе коханого» цілодобово і публікувати свої зображення в Інтернеті більше семи разів протягом однієї доби [13].

Класифікація селфіт-залежності:

1. Ліфтлук (один з найпопулярніших видів селфі: людина знімає своє відображення в дзеркалі ліфта).

2. Дакфейс (від англійського duckface – качине обличчя). Його особливість – надуті і випнуті вперед губи. Цей вигляд дуже часто надають своїм обличчям дівчата і жінки, які вважають, що саме так вони виглядають більш сексуально.

3. Туалетний лук (назва говорить сама за себе – місце дії – санвузол – ванна, туалет).

4. Белфо (від англійського butt – попа і selfie) – фотографування своєї попи.

5. Релф (від англійського relationship і selfie) – фотографування з коханою людиною [Томашова].

Часто селфізм може призводити до неврозу нав'язливих станів. Такі особи роблять велику кількість фото, і ретельно відшукують єдину для демонстрації в мережі. Також селфізм породжує дисморфобію, що полягає у стурбованості навіть незначними дефектами чи особливостями зовнішності. Такі особи постійно переживають стосовно фізичного «Я» і шукають способи та ракурси, щоб якнайкраще презентувати себе за допомогою селфі у мережі. Селфізм слід вчасно зупинити і назвати психологічну підтримку та допомогу особам із вищезгаданою проблемою. Так, робота з фахівцями щодо виходу з селфізалежності триває приблизно півроку. Вона включає індивідуальну та групові форми роботи. Спочатку з'ясовуються дійсні причини виникнення залежності, оскільки зазвичай вона є захисною реакцією на певні події або внутрішні стани. Коли причина знайдена, відбувається підбір адекватних способів її подолання. Клієнтів вчать відволікатися, активно проводити час, заводити нові знайомства в реальному, а не у віртуальному житті. Слід зазначити, що будь-яка залежність «краде» особистий час, змінює вектор особистісного розвитку та руйнує комунікацію. Окрім цього, у людей з селфізмом порушуються всі психічні процеси: відбуваються збої в роботі уваги та пам'яті, мислення перебудовується у сторону наочно-дійового: («побачив – сфотографував»). Через зменшення кола реального спілкування спрощується мова, звужується словниковий запас [2].

На думку керівника російського суспільного руху соціально-психологічної допомоги М. Сандомирського, який узагальнив дослідження Американської психіатричної асоціації, селфізм – це нав'язливий обсесивно-компульсивний розлад. Як правило, він притаманий

людям із заниженою чи нестійкою самооцінкою, певними комплексами [6].

Доктор А. Белік, психотерапевт, пояснює потяг до селфі через призму мережевої ідентичності, зосереджуючись на двох її видах – «активній» і «пасивній». Пасивна мережева ідентичність містить інформацію, яку ми не здатні контролювати, оскільки вона надходить від інших осіб або з пошукового сервера. Натомість активна мережева ідентичність пов'язана з активністю користувача, де автопортрет є її яскравим проявом.

Автор книги «Me, Myself and Why: Searching for the Science of Self» Дж. Оуллетт [15] заявляє, що сторінка в «Фейсбуці» є одним із гігантських заяв про самоідентичність, тобто особистісний перформанс, а селфі – це спосіб сказати, яким я є і яким хочу показати себе іншим.

Французький філософ Жан Бодрійяр вважав, що сьгоднішні засоби масових комунікацій інтенсивно впливають на соціум, виробляють помилкову реальність і віддаляють індивідів від соціальної дійсності. Сучасна людина, навіть якщо її життя є втіленням комфорту і безпеки, знаходиться у дуже вразливому стані. Це пов'язано з тим, що вона зовсім беззахисна перед тією величезною кількістю відомостей, які необмежено надходять з різних джерел. Людина не просто стає жертвою і заручником екрану, вона сама стає екраном, на який проєктуються будь-які зовнішні впливи.

Селфі привчає до поверхневості. Важливо не те, що всередині, а те, що йде на камеру. Переживання не накопичуються. Власне кажучи, не переживаються. Те, що треба б пропустити через себе, відразу ж перетворюється в послання для інших, в репліку за допомогою міміки та жесту. Звичайно, існування фотографії не скасовує того, що за кадром людина залишається з пережитим один на один, але те, що були зроблені зусилля для завантаження переживання в кадр, в значній мірі знімає його глибину.

На протигагу згаданим дослідникам наявні думки, що в час комп'ютеризації та віртуалізації селфі можна розглядати як новий та сучасний тип і форму спілкування.

Психолог О. Нечаєв не погоджується з думкою, що селфізм – це прояв самомилування і різновид ексгібіціонізму. «Якщо людина робить селфі, звичайно це не означає, що вона надмірно самозакохана. Для багатьох це спосіб поділитися радістю свого життя» [4].

Прагненням гуманізувати онлайн-світ пояснює феномен селфі Б. Худ у книзі «The Self Illusion: How the Social Brain Creates Identity» [11], називаючи цей процес «ною суб'єктивністю». Цей же процес відповідальний, як він гадає, за бум соціальних мереж і фотосервіс (Instagram і послідовників), а селфі – його цілковитий, кінцевий і найчистіший вияв [5, с.135].

П. Рутледж, відомий психолог і директор Media Psychology Research Center, вважає, що головне слово, що пояснює феномен селфі, це не ідентифікація, а комунікація. Селфі у її тлумаченні – це повідомлення, залучення до діалогу, до схвалення або обговорення власних дій [16].

Андрій Росохін, доктор психологічних наук, психоаналітик, вивчаючи особливу пристрась до селфі в сучасних людей, виокремив такі основні причини цього явища:

– формування хибного «Я». Особи, що захоплюються селфі, не завжди мають потребу поділитися своїми фото. Дуже часто це гра в самого себе. З одного боку, – це розширення меж образів власного «Я», а з іншого – формування хибного «Я», шляхом пригнічення істинного «Я»;

– підтвердження власного існування. Шляхом презентації власних фото в мережі особа заявляє про себе;

– брак реальних переживань. Через викладання фото в мережі людина компенсує брак спілкування з іншими. У людини виникають позитивні емоції після схвалення її фото, які часто допомагають подолати негативне емоційне тло реальності;

– інструмент привертання уваги. В цьому випадку фото виступає засобом створення власного образу, тобто є одним із способів самопіару [10].

На нашу думку, селфізм має на меті збільшення кола друзів, пошук оцінки власної зовнішності, копіювання «знаменитих людей», трансляція відповідних цінностей, компенсацію реального життя. Селфі виступає своєрідною формою спілкування, що стимулює соціальний діалог і закликає «Зверни на мене увагу», «Побудь зі мною», «Я потребую Твоєї присутності» тощо. Сфотографувавшись, людина перешкоджає власній дезінтеграції. Постійно фотографуючись, вона отримує якусь подобу осмисленості: жити, для того щоб залишатися на фотографіях.

Висновки. Процес створення селфі має набагато більш глибинні мотиви, ніж бажання або небажання когось зацікавити. Жан Бодрійяр писав, що бути підключеним до образу себе на екрані, до своєї вітальності куди важливіше, ніж нею володіти. Відповідно селфі дозволяє людині розширити простір своєї вітальності, підвищити рівень своєї соціальної значущості й позбавитися певного внутрішнього дискомфорту. Разом з тим, селфі може позбавити глибинної самотності лише на невеликий період часу і через це виникає бажання знову і знову робити та виставляти у соціальних мережах власні фотографії.

Література

1. Голубь О.В. Я-концепция как экзистенциальное ядро личности, обеспечивающее ее внутреннюю самоорганизацию и саморегуляцию. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 11: Естественные науки.* 2012. № 3. С. 94-100.
2. Калька Н.М., Цыбривський Я.І. Проблема формування селфізму в сучасному світі: теорії, причини і фактори впливу. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsp/01_2017/21.pdf.
3. Лакошина Н.В. Динамика удовлетворенности жизнью в результате фотовизуализации жизненных событий. *Российский психологический журнал.* 2009. Т. 6. № 3. С. 65-67.
4. Нечаев О.С. «Свет мой, айфон, подскажи, кто на свете всех милее...?». URL: <http://upsihologa.com.ua/selfizm-narcissizm-iphone.html>.
5. Погонцева Д.В. Формирование впечатления средством виртуального общения. *Научно-методический электронный журнал «Концепт».* 2013. № 1 (17). С. 135-141.
6. Сандомирский М.Е. «Селфизмом» страдают люди с низкой или неустойчивой самооценкой. URL: http://radiovesti.ru/article/show/article_id/140535.
7. Соснин И.К., Гончарова Е.Ю., Чуев Ю.Ф. Селфи как субкультура и новая форма зависимости: идентификация

проблемы. *Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини.* 2015. № 2. С. 4-11.

8. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

9. Пломашова О. Лайки как наркотик. Психолог о страсти к селфи, которая становится болезнью. URL: http://www.smo.aif.ru/health/psychologic/layki_kak_narkotik_psiholog_o_strasti_k_selfi_ko_toraya_stanovitsya_boleznyu.

10. Увлечение селфи. URL: <http://pda.inosmi.ru/world/20140312/218461586.html?all>.

11. Худ Б. Иллюзии «Я», или игры, в которые играет с нами мозг. М.: Эксмо, 2015. 384 с.

12. Balakrishnan J., Griffiths M. An Exploratory Study of «Selfitis» and the Development of the Selfitis Behavior Scale. *International Journal of Mental Health and Addiction.* November 2017. № 16(15). PP. 722–736. DOI: 10.1007/s11469-017-9844-x.

13. Christopher T. Barry, Patricia K. Kerig, Kurt K. Stellwagen *Narcissism and Machiavellianism in Youth: Implications for the Development of Adaptive and Maladaptive Behavior.* URL: <http://www.apa.org/pubs/books/4317233.aspx>.

14. Fox J., Rooney M. The Dark Triad and trait self-objectification as predictors of men's use and self-presentation behaviors on social networking sites. *Personality & Individual Differences.* 2015. № 76. PP. 161–165. URL: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/41033700/Fox_Rooney_2015_Dark_triad_and_self_objectification_predict_mensSNS_use_PAID.pdf?AWSAccessKey-Id=AKIAIWOVWYVGZ2Y53UL3A&Expires=1550501711&Signature=k9VrVXV7GSXkQKXfQFzXngDQHgY%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DThe_Dark_Triad_and_trait_self-objectific.pdf.

15. Ouellette Jennifer. *Me, Myself, and Why* Penguin, 2014. 368 p.

16. Rutledge Pamela. *Psychology of Social Media – Interview on CCTV.* URL: <https://www.linkedin.com/pulse/psychology-social-media-interview-cctv-pamela-rutledge-phdmba?articleId=6073239108375826432#comments-6073239108375826432&trk=prof-post>.

17. Selfie addict took TWO HUNDRED a day – and tried to kill himself when he couldn't take perfect photo. URL: <https://www.mirror.co.uk/news/real-life-stories/selfie-addict-took-two-hundred-3273819>.

18. Thompson Clive. *Smarter Than You Think: How Technology Is Changing Our Minds for the Better.* New York: The Penguin Press, 2013.

References

1. Holub O.V. Ya-kontseptysia kak ekzystentsialnoie yadro lichnosti, obespechivaiushchie ieie vnutrenniiuu samoorganizatsiyu y samorehuliatysiyu. *Vestnik Volhohrads'koho hosudarstvennoho universiteta.* Seria 11: Estestvennye nauky. 2012. № 3. S. 94-100.
2. Kalka N.M., Tsybrivskiy Ya.I. Problema formuvannia selfizmu v suchasnomu sviti: teorii, prychny i faktory vplyvu. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsp/01_2017/21.pdf.
3. Lakošina N.V. Dynamika udovletvorennosti zhyzniiu v rezultate fotovyzualyzatsyy zhyznennykh sobytyi. *Rosyiskiy psikhologicheskyy zhurnal.* 2009. T. 6. № 3. S. 65-67.
4. Nechaev O.S. «Svet moi, айфон, подскажи, кто на свете всех милее...?». URL: <http://upsihologa.com.ua/selfizm-narcissizm-iphone.html>.
5. Pohontseva D.V. Formyrovanye vpechatleniya sredstvom virtualnoho obsicheniya. *Nauchno-metodycheskyi elektronnyi zhurnal «Koncept».* 2013. № 1 (17). S. 135-141.
6. Sandomyrskiy M.E. «Selfizmom» stradaiut liudy s niz'koi ili neustoiichyvoi samoocen'koi. URL: http://radiovesti.ru/article/show/article_id/140535.

7. Sosnin Y.K., Honcharova E.Iu., Chuev Yu.F. *Selfi kak subkultura i novaia forma zavisimosti: identyfikatsiya problemy. Skhidnoievropeiskyi zhurnal vnutrishnoi ta simeinoi medytsyny.* 2015. № 2. S. 4-11.

8. *Sotsialna pedahohika: mala entsiklopediia. Za zah. red. prof. I.D. Zvierievoi.* Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2008. 336 s.

9. Tomashova O. *Laiky kak narkotyky. Psikholog o strasty k selfi, kotoraiia stanovitsia bolezniiu.* URL: http://www.smol.aif.ru/health/psychologic/laiyi_kak_narkotik_psiholog_o_strasti_k_selfi_kotoraya_stanovitsya_boleznyu.

10. *Uvlechenie selfie.* URL: <http://pda.inosmi.ru/world/20140312/218461586.html?all>.

11. Kfud B. *Illuzia «Ja», ili igry, v kotoryie igraiet s namy mozg.* M.: Eksmo, 2015. 384 s.

12. Balakrishnan J., Griffiths M. *An Exploratory Study of «Selfitis» and the Development of the Selfitis Behavior Scale.* *International Journal of Mental Health and Addiction.* November 2017. № 16(15). PP. 722–736. DOI: 10.1007/s11469-017-9844-x.

13. Christopher T. Barry, Patricia K. Kerig, Kurt K. Stellwagen *Narcissism and Machiavellianism in Youth: Implications for the Development of Adaptive and Maladaptive Behavior.* URL: <http://www.apa.org/pubs/books/4317233.aspx>.

14. Fox J., Rooney M. *The Dark Triad and trait self-objectification as predictors of men's use and self-presentation behaviors on social networking sites.* *Personality & Individual Differences.* 2015. № 76. PP. 161–165. URL: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/41033700/Fox_Rooney_2015_Dark_triad_and_self_objectification_predict_mensSNS_use_PAID.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1550501711&Signature=k9ViVXV7GSXkQKxFOFX0ngDQHgY%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DThe_Dark_Triad_and_trait_self-objectific.pdf.

15. Ouellette Jennifer. *Me, Myself, and Why Penguin,* 2014. 368 p.

16. Rutledge Pamela. *Psychology of Social Media – Interview on CCTV.* URL: <https://www.linkedin.com/pulse/psychology-social-media-interview-cctv-pamela-rutledge-phidmba?articleId=6073239108375826432#comments-6073239108375826432&trk=prof-post>.

17. *Selfie addict took TWO HUNDRED a day – and tried to kill himself when he couldn't take perfect photo.* URL: <https://www.mirror.co.uk/news/real-life-stories/selfie-addict-took-two-hundred-3273819>.

18. Thompson Clive. *Smarter Than You Think: How Technology Is Changing Our Minds for the Better.* New York: The Penguin Press, 2013.

Malimon V.I.,

Docent, PhD in Public administration,

Docent of the Department of public administration and management

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, vmalimon@ukr.net

Ukraine, Ivano-Frankivsk

SELFITIS AS A PERSONAL CAPACITY OF DEEP HUMAN LONELINESS

The article presents an understanding of selfitis as a manifestation of deep human loneliness. An attempt was made to investigate the theoretical aspect of the problem of selfitis. The attention is drawn to the fact that over the past years, the selfitis from the category of innocent acts has turned into a quite serious problem generated by Internet addiction, cyberhondria and others.

Among the factors distinguishes narcissism, subjective conformism, social competition, attention seeking, psychopathy. Selfie-addiction is explained as the regular repeated actions, including taking selfie and posting them in popular social media such as Facebook, Twitter, Instagram. Opinions of scientists diverge about the influence of selfie on personality. Some scientists argue that this phenomenon can not bring anything positive, others claim: selfie can raise self-esteem and improve the emotional state of a person.

Selfie is a kind of communication that stimulates social dialogue and calls «Pay attention to me», «Stay with me», «I need your presence» and so on.

Key words: *selfie, selfie-addiction, selfitis, loneliness, deep human loneliness, social media.*

УДК 101.8:316

Мохаммад А.С.,

аспирант кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности
Южноукраинского национального педагогического университета имени К.Д. Ушинского, chokaiv@gmail.com

Украина, г. Одесса

СЛОЖНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ ФЕНОМЕН

В работе показаны возможности синергетического подхода к анализу социальной сложности. Используются понятия “самоорганизация”, “сложность”, “сложное мышление” в смысловом поле социальной философии. Показано влияние синергетического подхода на формирование парадигмы сложности, а также использовано и уточнено понятие “социальная сложность” и рассмотрена ее топология.

Ключевые слова: сложность, синергетика, психосинергетика, социальная сложность, топология социальной сложности.

Постановка проблемы и актуальность темы исследования. Актуальность исследования проблемы сложности в ее различных аспектах (в природном, социальном и личностном) давно не вызывает сомнений. Возникновение постнеклассического научного знания было обусловлено сложностью и неопределенностью природных, социальных и психологических феноменов, которые стали постепенно изучаться начиная с первой половины XX в., наибольшего внимания ученых они удостоились во второй его половине. И до сих пор остаются в центре постнеклассических исследований.

Синергетика как исследовательская научная программа ориентирована при разработке и применении принципов эволюции сложных систем/ сред, которые получили название антропо-социо-культурные системы. Более того, решение глобальных проблем современности, стоящих перед всей человеческой цивилизацией, зависит от развития ответов на разнообразные вопросы, связанные со сложностью. Какова природа сложного? Как понять границы предсказуемости и принципиальной непредсказуемости сложных социальных систем? Как ориентироваться человеку в сложном и нестабильном мире? Исследование социальной сложности напрямую связано с этими и другими вопросами.

Целью исследования является рассмотрение социальной сложности, ее природы и топологии.

Обзор литературы. Становление исследований сложности связано с периодом неклассической науки, которая «открывает» сложность при исследовании процессов различной природы. В конце XIX – нач. XX вв. немецкий философ Н. Гартман создает теорию стратификации, обосновывает существование иерархии уровней реальности; французский физиолог К. Бернар проводит четкое разграничение и различие «внутренней среды» живого существа и окружающей его среды; американским физиологом У.Б. Кенноном открыты механизмы саморегуляции физиологических процессов. Со сложностью начинают работать математики (А. Пуанкаре), лингвисты (Ф. де Соссюр), физики (А. Бенар), географы (В. Кристаллер), психологи (Ф. Брентано, М. Вертгеймер, К. Коффка) и представители других наук.

Среди научных направлений, изменивших понимание сложности, следует выделить теорию диссипативных структур, или синергетику (И. Пригожин, Г. Хакен), нелинейную динамику (С. Курдюмов, К. Майнцер,

Г. Малинецкий) и др. Во второй половине XX века к исследованию феномена социальной сложности обращаются М. Кастельс, Э. Ласло, М. Митчелл, Э. Морен, П. Эрди и др., констатируя в своих работах формирование новой эпистемологического поля социальной реальности.

На постсоветском пространстве постнеклассический период развития естествознания, связанный со становлением синергетики и развитием исследований сложности, был в центре пристального внимания философов, методологов, начиная с 1970х гг. прошлого века. Теоретико-методологические проблемы исследования синергетики как “науки о сложном” в постнеклассическом научном знании рассматривались в работах российских исследователей В. Аршинова, В. Буданова, С. Капицы, Е. Князевой, С. Курдюмова, Г.Г. Малинецкого, В. Степина, Д.С. Чернавского и др. [1, с.52-72].

В Украине за период с 90-х годов XX века по первое десятилетие XXI века постнеклассические синергетические исследования методологической направленности представлены работами Л. Бевзенко, Л. Богатой, Л. Горбуновой, М. Дмитриевой, И. Добронравовой, И. Донниковой, И. Ершовой-Бабенко, Н. Кочубей, В. Лукьянца, В.С. Лугая, Ю. Мелкова, М. Несторовой, И. Предборской и др. Осмысление социальной онтологии, соотношения социальной организации и самоорганизации, а также влияние психики и культуры на самоорганизацию личности осуществлялось в исследованиях Л. Бевзенко, И. Донниковой, И.В. Ершовой-Бабенко и др. Особое внимание уделялось анализу социальных (социокультурных) процессов с применением синергетических моделей, что нашло выражение в возникновении социальной синергетики (О. Астафьева, Л. Горбунова, И. Донникова, В. Бранский, В. Василькова, М. Каган, И. Предборская, В. Свидзинский и др.). Эти исследования сформировали теоретическую базу для понимания социальной сложности.

Изложение основного материала. Последние два десятилетия разработки проблемы сложности свидетельствуют о том, что в ней переосмыслены и интегрированы многие положения синергетики. Сегодня описание сложного невозможно без представлений о нелинейности и нелинейных моделях, саморганизирующихся системах/ средах, хаосе, психомерности и т.д., которые являются результатом синергетической эпистемологии. Физическая, социальная и психическая реальность являются нелинейными и сложными, и для их познания линейное

мышление может быть небезопасным. «Подход к изучению сложных систем порождает новые последствия в эпистемологии и этике. Он дает шанс избежать хаоса в сложном нелинейном мире и использовать креативные возможности синергетических эффектов» [18, p.13].

Таким образом, концепт сложности, представляя новую эпистемологическое поле исследования, объединяет два аспекта – методологический (являясь принципом объяснения сложной природы объектов) и онтологический (определяющий характеристики мира – природы, человека и общества). Человек, его психика, включая все ее сферы) и способы освоения им природного и культурного миров становятся неотделимы от познаваемой им реальности. Это означает, что выявление свойств мира как сложности становится возможным при овладении «мышлением в сложности» (К. Майцер).

О сложности и сложном мышлении рассуждает Э. Морен в своей работе «Метод. Природа природы» (1980). Сложность в его понимании – это некая «концепция мира», в которой принципы организации мыслительной деятельности (парадигма) соединены с организацией теории [15, с.117]. Закладывая в основу сложности неопределенность, Морен делает акцент на поиске метода, который позволил бы раскрыть связи и переплетения Объекта/Субъекта, Природы/Культуры, Природы/Общества [15, с.127].

Формулируя принципы сложного мышления, Э. Морен ставит вопрос о соотношении порядка и хаоса, организации и саморганизации. По его мнению, ответ на вопрос, что такое сложность требует предварительных ответов на такие вопросы: что означает радикальное «само» в самоорганизации и что такое организация? [15, с.34]. Таким образом, стало понятно, что раскрыть природу сложности без учета самоорганизационных процессов затруднительно. Осмысление и развитие идей синергетики как «ядра постнеклассической науки» (В. Степин) дало возможность связывать сложность с увеличением хаотичности, неупорядоченности, с неустойчивостью и нелинейностью и в то же время, со способностью использовать эти состояния для обновления и эволюции.

Акцентирование внимания на взаимодействиях позволило перейти к процессуальному пониманию сложности (И. Пригожин, Э. Морен). Эту мысль развивает И.С. Добронравова: «понимать нечто как сложное целое можно только процессуально. Самоорганизующееся целое создает себе части из элементов среды в процессе своего становления» [10, с.158].

Основателями синергетики (И. Пригожин, Г. Хакен) были разработаны теоретические схематизации самоорганизационных процессов, которые нашли применение в создании моделей самоорганизации в природных и социокультурных системах. И. Пригожин указывает на связь множественности и сложности, имея в виду «плюралистический взгляд на физический мир, где бок о бок сосуществуют различные типы явлений при изменении наложенных на систему условий» [16, с.7]. Иными словами, различие между простым и сложным не столько резко, одна и та же система в разных условиях может восприниматься нами либо как простая, либо как сложная – в зависимости от языка описания.

И. Добронравова определяет синергетику как теоретическую реконструкцию самоорганизационных процессов, переинтерпретацию известных ранее явлений как феноменов самоорганизации [9, с.80]. Следовательно, синергетический подход стал новой методологической программой, призванной исследовать становление сложности.

Синергетика выработала и специфический язык описания сложности или, по выражению Г. Николис и И. Пригожина, «словарь сложного» [17, с.8], раскрывающий «возникновение бифуркационных переходов вдали от равновесия и при наличии подходящих нелинейностей; нарушение симметрии, образование и поддержка корреляций макроскопического масштаба» [17, с.9]. Он применим для анализа сложных систем любой природы, «независимо от того, идет речь о молекулах, биологических, психических или социальных системах» (Там же). Из сложных систем выделяется особый подкласс – самоорганизующиеся и саморазвивающиеся системы. Два ключевых положения синергетики – о динамическом хаосе и кооперативных эффектах, объединились в концепте самоорганизации.

Синергетика выявила условия, при которых та или иная сложная система проявляет способность к самоорганизации. К ним, прежде всего, относятся открытость, неравновесность, нелинейность, наличие активной среды, на которой возникают сложные структуры. Было выявлено и описано такое свойство сложности, как динамическая устойчивость, которая поддерживается благодаря действию принципа «порядок через флуктуации» (И. Пригожин), «порядок через шум» (Х. фон Фёрстер), «организующей случайности» (А. Атлан), «множественного единства» (Э. Морен).

Благодаря синергетике стало ясно, что возможно не только выстраивание концептуального понимания сложности, но и выстраивание ее топологии, т. е. ее организации, прежде всего, в культурно-социальной реальности. Иными словами, возникает вопрос о том, что такое сложность, какова ее топология и каким образом можно ее описать. Уточним, что организация понимается нами (по Э. Морену) как процесс взаимодействия, в общем смысле, порядка и беспорядка, порождающий сложность с определенной топологией. Тем самым, топология – это результат организации, относительно устойчивый порядок, представленный определенной композицией и конфигурацией частей.

Еще одна особенность понимания сложности – это балансирование на границах предельно хаотических состояний. Сложность является достаточно гибкой, что облегчает ее адаптацию к окружающей среде, но в то же время делает очень уязвимой хрупкой [1, с.61]. Это означает, что организация сложности подвижна, внутренние и внешние границы, контуры сложности очерчены и размыты.

Взаимопроникновение пространства и времени, имеющее место в сложных процессах, создает собственный темп мира сложности, в котором «пространственные структуры, выступающие как аттракторы эволюции, содержат информацию о своем прошлом и будущем» [1, с.51]. Тем самым, сложная иерархически организованная структура может быть представлена как совокупность

различных стадий развития. Структуры «разного возраста» располагаются на разных расстояниях от центра, образуя различные типы симметрий.

Сложность возникает тогда, когда части соединяются в общем темпе развития, поэтому понимание топологии сложности требует учета временных параметров. Темпоральность предполагает и интенсивность взаимодействий, резонансное объединение, определяющее топологически правильную организацию [1, с.52].

В контексте топологии сложности также реализуется концептуальная модель «целое в целом» (И.В. Ершова-Бабенко), которая в анализе сложных взаимодействий позволяет перейти от соотношения целого и части к соотношению целого и целого [11;12;13;14]. При этом сложность взаимодействий раскрывается в различных их модификациях: как «нелинейное целое в нелинейном целом», «линейное целое в нелинейном целом», «нелинейное целое в линейном целом» и др. По сути, речь идет о разных топологиях сложности. Они являются в результате особых взаимодействий и сами задают специфическую направленность взаимодействий. Это придает концептуальной модели «гибкость» и открывает возможности для применения ее в анализе сложных объектов разной природы. Применяя концептуальные модели в психосинергетике, В.П. Бабенко демонстрирует их связь с теорией композиции [2;3].

В работах Л. Бевзенко раскрыта социальная сложность как взаимодействие упорядочивающих (социальный порядок) и разупорядочивающих (социальная энтропия) процессов [4]. Социальная самоорганизация связывается с процессом появления самоорганизационных структур в социальной среде. Автор подчеркивает, что в их основе лежит наша иррациональность, бессознательное. Особенностью самоорганизационных структур является имманентность среде, спонтанность, незапланированность их появления, неформальность, иррациональность, замкнутость на целостность человеческого существования [4, с.171-173]. В более поздних работах Л. Бевзенко продолжила разработку авторской концепции социальных изменений, позволяющей понять «текущую современность» (З. Бауман) с ее непредсказуемостью, неустойчивостью, неравновесностью и гибридностью [6, с.72].

В исследованиях Л. Бевзенко социальная сложность обнаруживается в наложении двух процессов – социальной организации (связанной с целенаправленной, рационально осмысленной деятельностью человека) и социальной самоорганизации (спонтанными действиями, вызывающими рост социальной энтропии). Исследовательница выделяет соответствующие самоорганизационные коллективные структуры-аттракторы (толпа, игра, миф) и подчеркивает, что вовлеченность в них человека может быть только добровольной. «Речь идет о субъективном переживании выбора как сделанного добровольно и о сопровождающей это переживание уверенности в его правильности и готовности к повторению в случае, если ситуация повторится» [5, с.198].

Таким образом, социальная сложность как социально-философский концепт проявляется в осмыслении процессов социальной самоорганизации в обществе. Ее импликации связаны с установлением социального порядка и социальной организации в процессе перехода

от одного состояния общества к новому. Этот бифуркационный переход наступает в процессе нарастания социальной нестабильности (энтропии) и приводит к появлению новых социальных структур, что является основанием для установления нового социального порядка (организации). Кроме того, социальная сложность имплицитно в аспекте «человекомерности» социокультурной реальности, которая, как показывают исследования по социальной синергетике (Л. Бевзенко и психосинергетике (И.В. Ершова-Бабенко), является чувствительной к человеку фактору (состояние психики, переживания, идеи, мнения, настроения, т. д.).

В то же время, можно предположить, что социальная сложность устанавливает границы самой себе (как самоорганизующаяся), а значит, и человеку, что порождает внутренние противоречия и конфликты между человеком и создаваемой им сложностью.

Выводы: рассмотрение феномена социальной сложности позволило выделить его два основных аспекта – методологический (принцип объяснения сложной природы объектов) и онтологический (принцип, определяющий характеристики мира – природы, человека и общества). В методологическом ракурсе сложность представлена как «сложное мышление», т. е. мышление, которое ставит вопрос о соотношении порядка и хаоса, организации и саморганизации в изучении социокультурной реальности. Благодаря синергетике стало ясным концептуальное понимание сложности – ее процессуальной природы, темпомира, взаимодействия целого и частей на новых концептуальных принципах («целое-в-целом» / «целое в целом»).

Синергетика также выработала и специфический язык описания сложности, или, «словарь сложного» (Г. Николис, И. Пригожин), обозначила условия при которых та или иная сложная система проявляет способность к самоорганизации. В социально-философской мысли исследование социальной сложности связано с поиском новых социальных онтологий (социальная синергетика), а также применением принципов «сложного мышления» к исследованию социокультурных феноменов (психосинергетика).

Перспектива дальнейших исследований феномена сложности в социальной философии связана с анализом топологии сложности и ее человекомерных составляющих.

Литература

1. Аршинов В.М., Буданов В.Г. 2017. Системы и сети в контексте парадигмы сложности // *Вопросы философии*. № 1. с. 50-61.
2. Бабенко В.П. 2014. *Геометрическая композиция. Методическое пособие*. – Одесса: Одесское синергетическое общество, 53 с.
3. Бабенко В.П. 2014. *Композиция кинокадра. Методическое пособие*. – Одесса: Одесское синергетическое общество, 36 с.
4. Бевзенко Л.Д. 2002. *Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций*. К.: *Ин-т социологии НАНУ*, 437 с.
5. Бевзенко Л. 2004. *Социальная нелинейность – предпосылки и проявления / Практична філософія*. №3. с. 198-212.
6. Бевзенко Л. 2017. *Социальная самоорганизация и социальные технологии / Людина в складному світі. [Текст] / вступ. сл. В.П. Андрущенка ; за ред. Н.В. Кочубей, М.О. Нестерової ;*

вступ. сл. В. П. Андрущенко. - Суми: Унів. кн., 359 с.

7. Буданов В.Г. Синергетическая парадигма и ее творцы / Сложность. Разум. Постнеклассика. – 2018 – №3. – с.56-72.

8. Добронравова И.С. 1990. Синергетика: становление нелинейного мышления. К.: Лыбидь, 232с.

9. Добронравова И.С. 2004. Синергетика как общенаучная исследовательская программа / Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания [А.П. Киященко, Н.М. Чернавская, О.Н. Астафьева и др.] – М.: Прогресс-Традиция, с.78-87.

10. Добронравова И.С. 2017. Сложность как процесс / Практична філософія науки. Суми: Університетська книга, с. 155-165.

11. Ершова-Бабенко И.В. 1992. Методология исследования психики как синергетического объекта. Монография. - Одесса: ОДЭКОМ, 124с.

12. Ершова-Бабенко И.В. 2005. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности. (Концептуальная модель). Монография. – В.: НОВА КНИГА, 2005. – 360с.

13. Ершова-Бабенко И.В. 2015. Психосинергетика. Сб. статей. Херсон: Д.С. Гринь, 488с.

14. Ершова-Бабенко И.В. 2019. Гипертеория "brain-psyche-mind/consciousness" – постнеклассическое общее решение проблемы и методология исследования психомерности // Norwegian Journal of Development of the International Science. №29, pp. 45-50.

15. Морен Э. 2013. Метод. Природа Природы / Перевод с франц. Е.Н. Князевой. М.: Изд. 2-е, доп. М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 488 с.

16. Ниқолис Г., Пригожин И. 1979. Самоорганизация в неравновесных системах. М.: Мир, 289 с.

17. Ниқолис Г., Пригожин И., 2008. Познание сложного. [пер. с англ. В.Ф. Пастушенко]. М.: Изд-во АКЖ, 334с.

18. Mainzer K, 2007. Thinking in Complexity: The Complex Dynamics of Matter, Mind and Mankind. Berlin : Springer-Verlag, 439p.

References

1. Arshinov V.I., Budanov V.G. 2017. Systems and networks in the context of the complexity paradigm // Questions of Philosophy. № 1. pp. 50 - 61.

2. Babenko V.P. 2014. Geometric composition. Odessa.: Odessa Synergetic Society, 53 p.

3. Babenko V.P. 2014. The composition of the film frame. Odessa: Odessa Synergetic Society, 36 p.

4. Bevzenko, L.D, 2002. Social self-organization. Synergetic paradigm: the possibilities of social interpretations. K.: Institute of Sociology, NASU, 437 p.

5. Bevzenko L. 2017. Social self-organization and social technologies / Folk in folding. [Text] / entry next V.P. Andruschchenka; for ed. N.V. Kochubey, M.O. Nesterovoi; entry next V.P. Andruschchenka. - Sumi: Univ. Prince., 359 p.

6. Bevzenko L. 2004. Social non-linearity - prerequisites and manifestations / Practical philosophy. Number 3. pp.198-212.

7. Budanov V.G. Synergetic paradigm and its creators / Difficulty. Mind. Post-neklassika. - 2018 - №3. - pp.56-72.

8. Dobronravova I.S. 1990. Synergetics: the formation of non-linear thinking. K.: Lybid, 232p.

9. Dobronravova I.S. 2004. Synergetics as a general scientific research program / Synergistic paradigm. Cognitive-communicative strategies of modern scientific knowledge [L.P. Kiyaschenko, N.M. Chernavskaya, O.N. Astafieva, and others.] - M.: Progress-Tradition, pp.78-87.

10. Dobronravova I.S. 2017. Complexity as a process / Practical science philosophy. Sumi: University Book, pp. 155-165.

11. Mainzer K, 2007. Thinking in Complexity: The Complex Dynamics of Matter, Mind and Mankind. Berlin: Springer-Verlag, 439 p.

12. Morin E. 2013. Method. Nature Nature / Translated from French E.N. Knyazevoy. M.: Izd. 2nd, add. M.: "Canon + " ROOI "Rehabilitation", 488 p.

13. Nicolis G., Prigogine I. 1979. Self-organization in non-equilibrium systems. M.: Mir, 289 p.

14. Niқolis G., I. Prigogine, 2008. Knowledge of the complex. [trans. from English V.F. Pastushenko]. M.: LCI, 334p.

15. Yershova-Babenko I.V. 1992. Methodology for the study of the psyche as a synergistic object. Monograph. - Odessa: ODECOM, 124p.

16. Yershova-Babenko, I.V. 2005. Psycho-synergetic strategies of human activity. (Conceptual model). Monograph. - V.: НОВА КНИГА, 2005. - 360p.

17. Yershova-Babenko I.V. 2015. Psychosynergy. Kfierson: D.S.Grin, 488с.

18. Yershova-Babenko I.V. 2019. Hypertheory "brain-psyche-mind / consciousness" is a post-non-classical general solution of the problem and the methodology of the study of psycho-reality // Norwegian Journal of Development of the International Science. No. 29, pp. 45-50.

Mohammad A.S.,

Postgraduate Student, Department of Philosophy, Sociology and Management of Socio-Cultural Activities of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky, chokaiv@gmail.com

Ukraine, Odessa

COMPLEXITY AS A SOCIO-PHILOSOPHICAL PHENOMENON

The paper shows the possibilities of the synergetic approach to the analysis of social complexity. The concepts of "self-organization", "complexity", "complex thinking" in the semantic field of social philosophy are used. The influence of the synergistic approach on the general paradigm of complexity is shown, the concept of "social complexity" is also required and clarified, and its topology is considered.

Key words: complexity, synergy, psychosynergy, social complexity, topology of social complexity.

УДК 14:[304+308]:796

Прокопович Л.В.,

*к.т.н., доцент кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури
Одеського національного політехнічного університету, lada.prokopovich@gmail.com*

Україна, м. Одеса

ТЕАТРАЛЬНІСТЬ СПОРТУ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ОСМИСЛЕННІ

Мета дослідження – виявлення й філософське осмислення театральності спорту як однієї з форм існування соціальної реальності. Методологічна стратегія дослідження базується на концепції театральності соціокомунікативних проявів культури, яка передбачає усвідомлення того, що театральність виникає лише тоді, коли відбувається акт комунікації між людьми (тобто тоді, коли є «актор» і «публіка»). Встановлено, що саме наявність двостороннього зв'язку в системі «спортсмен – глядач» створює на спортивних змаганнях специфічний соціокультурний комунікативний простір з рисами театральності.

Ключові слова: спорт, театральність, артистизм, перформанс, творчість, індивідуальність, соціокультурна практика, соціальні комунікації.

Актуальність теми. Сучасне людство переживає важкий період суттєвих трансформацій майже у всіх сферах соціального і культурного життя. Проте незмінними залишаються прагнення людей до публічної змагальності та театралізації деяких видів життєдіяльності. Поєднання цих прагнень призвело до появи спорту – соціокультурної практики, яка залишається актуальною попри всі історичні зміни, політичні кризи, соціальні трансформації, культурні переорієнтації тощо. Тому дослідження спорту, і особливо – соціально-філософське осмислення його театральності, є актуальними.

Аналіз публікацій показує, що спорт є однією з найдревніших культурних практик, пов'язаних з публічною змагальністю, і саме публічність змагальності в цій практиці можна вважати причиною появи видів спорту, в яких оцінка за виступ складається не лише із «технічних» показників, а й включає артистизм [12]. До них відносяться види зі складною координацією рухів: всі види гімнастики та акробатики, фігурне катання, синхронне плавання, спортивна аеробіка тощо, а відтепер вже і брейк-данс, який у 2019 році Міжнародним Олімпійським комітетом визнано олімпійським видом спорту.

Спроби розібратись в тому, що є артистизм в спорті, і які мають бути критерії його оцінювання, здійснюються давно. Серед перших праць, присвячених цьому питанню, найбільш значимими вважаються дисертація і публікації трикратної Олімпійської чемпіонки Л.І. Турищевої [2; 15]. Вона не лише довела багатомірність артистизму, а й виявила більше тридцяти критеріїв цього поняття для спортивного виступу: виразність, невимушеність, легкість, граціозність, витонченість ліній, темперамент, музикальність, передача настрою глядачу, сучасна техніка, школа рухів, акцентування жестів, гімнастична постава, індивідуальний почерк виконання, чистота виконання, гумор у виконанні, чіткість, елегантність, завзяття (запал), оригінальність, культура рухів, емоційність, образність, гармонійність, цілісність вправи, складність, віртуозність.

Зрозуміло, що перелічені критерії не дозволяють однозначно визначити артистизм, бо самі є поняттями неоднозначними, багатомірними, такими, що припускають різні тлумачення, до того ж – не піддаються кількісному (шляхом вимірів, підрахунків) або порівняльному оцінюванню.

Більш того, деякі з цих понять є взаємообумовленими. Наприклад, образність створюється за допомогою виразності [2], а виразність може включати в себе такі поняття, як «виразність рухів», «виразність образу», «емоційна виразність», «виразний жест», «виразність малюнку» тощо, які не мають чітких визначень в сучасній науково-методичній літературі [4;18].

Проблема посилюється постійним введенням додаткових критеріїв. Наприклад, в роботі М.Е. Плеханової артистичність трактується як «рухова діяльність, яка відрізняється мистецтвом виконання, художнім смаком» [10].

Поняття «художній смак» взагалі уводить оцінювання артистизму із сфери експертних оцінок в сферу художньої критики та суб'єктивних суджень. Адже, як відомо, *De gustibus non disputandum* (про смаки не сперечаються).

Неможливість знайти точне визначення артистизму підштовхнула деяких авторів піти шляхом подрібнення цього поняття, виділяючи деякі його частини в самостійні критерії. Наприклад, пропонується розглядати як окремі фактори естетичність, артистизм і виразність виконання технічних дій та комбінацій [14].

Проте і це розділення не допомагає подолати головну гносеологічну обставину – неминучість співставлення спорту і мистецтва.

Деякі дослідники, визнаючи зв'язок спорту з мистецтвом [4;16], наполягають на тому, що спорту притаманна особлива естетика рухів, яка не може і не повинна позичатись з інших галузей естетичної діяльності [4]. Основа естетичного оформлення спортивної композиції полягає в логіці поєднання окремих технічних елементів програми, а не в логіці створення театального образу. Тому спортсмени і тренери, користуючись засобами формування виразності та артистизму, не повинні ототожнювати їх прояви з артистизмом актора в театрі [5; 14].

Таким чином, складається парадоксальна ситуація: позичаючи із сфери мистецтва, зокрема, театру, велику кількість понять і термінів, які найбільш повно відображали б суть таких видів спорту, як художня гімнастика, акробатика, фігурне катання, дослідники намагаються наповнити ці поняття іншими смислами. І таким чином відділити спорт від мистецтва.

Але ж наскільки цей підхід є обґрунтованим?

Мета даного дослідження – виявлення й філософське осмислення театральності спорту як однієї з форм існування соціальної реальності.

Методологічною стратегією цього дослідження є концепція театральності соціокомунікативних проявів культури, яка базується на усвідомленні того що театральність виникає лише тоді, коли відбувається акт комунікації між людьми (тобто тоді, коли є «актор» і «публіка») [11].

Виклад основного матеріалу. В спорті, навіть якщо функції спортсмена як актора і викликають сумніви [5; 14], то наявність публіки – як даність і як необхідність – сумнівів не викликає.

Більш того, спортивна публіка кількісно переважає над публікою театальною. Особливо показово це простежується в сучасній культурі, коли спортивні змагання збирають величезні зали/стадіони, а театр все більше схиляється до камерності, переходячи з «масової культури» в культуру «елітарну».

Спорт, як і театр, неможливо уявити без публіки/ глядача/вболівальника. Саме для глядачів, вболівальників спортсмени стараються показати «красиву гру», демонструючи не лише спортивну майстерність, а й артистизм (причому це стосується абсолютно всіх видів спорту – від футболу і боксу до шахів).

Спортсмени, як і актори в театрі, відчувають зал, його настрій, його підтримку або, навпаки, недружелюбність. Глядачі в театрі можуть освистати невдалу постановку, рівно як і глядачі на спортивних трибунах можуть підтримати спортсменів у важку хвилину.

Наприклад, не лише сила волі, а й підтримка глядачів допомогла Ірині Родніної та Олександрі Зайцеву доклати вільну програму на Чемпіонаті світу в 1973 році в Братиславі, коли під час виступу «зникло» музичне супроводження. Цей виступ став легендарним, хоча й не єдиним в історії спорту, коли спортсмени і глядачі «виступали» спільно.

Такі ситуації в чомусь схожі з новими форматами сучасного театру, котрий часто схиляється до інтерактивності, втягуючи публіку в хід спектаклю. Одним з таких форматів є перформанс.

Не зважаючи на те, що серед мистецтвознавців та культурологів ведуться дискусії на предмет того, чи можна вважати перформанс видом мистецтва, або ж це – окреме соціальне явище, наявність в ньому театральної складової сумнівів не викликає.

Власне, саме так це слово трактується в словниках англійської мови, з якої воно й прийшло в наше мовлення: «Performance – 1. a musical, dramatic, or other entertainment presented before an audience; 2. the act of performing a ceremony, play, piece of music, etc.» [19].

На думку деяких дослідників, багатозначність англійського слова «performance» формує подвійне ставлення до понять «перформативність» та «перформатив»: як тотожних або відмінних один від одного. Спільним для перформативності та перформативу є те, що обидва явища мають відношення до виконання, презентації і пов'язані з такими поняттями, як виразність, дія, мистецтво, дистанція, ритуал [7, с.71-72].

Американський театрознавець і теоретик перформансу Річард Шехнер розглядає театр як одну з перформативних практик. Вчений вказує на плюралізм визначень

поняття «перформанс» у різноманітних сферах життєдіяльності. Так, в бізнесі і спорті він характеризує дію відповідно до існуючого стандарту, прагнення до успіху, досягнення мети; в мистецтві – реалізується як практика створення шоу, спектаклю, танцю; в повсякденному житті – допомагає людині хвалитися, впасти в крайнощі, робити видовищною «виставу» для глядачів [20, с.28].

Для даного дослідження всі характеристики, які включаються до визначення поняття «перформанс», є важливими, бо воно введено в нову суддівську систему ІСУ. Більш того, тут поняття «перформанс» доповнюється поняттям «артистизм», що не лише зайвий раз фіксує наявність театральності у спорті, зокрема, у фігурному катанні, а й відповідає спробам осмислити артистизм через театральність.

Хоча театральність і артистизм – поняття споріднені, між ними існують відмінності. Артистизм більше, ніж театральність являє собою опозицію шоденню, в ньому більше проявляється художнє начало.

Саме артистизмом, як поведінковою характеристикою, пояснюють дослідники успіх «театру» денді: неординарним талантом Оскара Уайльда, яскравістю денді часів Байрона і Пушкіна, що спровокувало у Європі захоплення всім англійським [1].

Для більш чіткого розділення театральності і артистизму необхідно враховувати і фактор повторності. Театральність не зникає при повторенні спектаклю. Відповідно, і в «театрі» життя стійкими є основні його компоненти. Наприклад, стиль. Стильну поведінку французької богемі і англійських денді, поетів «Срібного століття» можна було повторити: наслідувачі з легкістю переймали манери та стиль одягу своїх кумирів, розширюючи «сценічний» простір цих «театрів».

Для артистизму вторинність, навпаки, пагубна. Артистизм проявляється лише тут і зараз. З кожним новим виходом на сцену артист привносить нові штрихи в образ, нові нюанси в смислове наповнення ролі та сюжету.

«Чи може актор залишатись творчою людиною, коли грає всоте або навіть вп'ятисоте спектакль?» – задається питанням А.П. Овчиннікова. І знаходить відповідь у принципі “hic et nunc” Єжи Гротовського. Спектакль, на думку Є. Гротовського, може вважатись твором мистецтва лише тоді, коли в «партитурі» прописана стартова смуга – структура. Але «партитура» має бути прописаною так, щоб давати можливість для реалізації принципу «тут і зараз», щоб у актора були умови для нового рішення, для творчості [8].

Наслідування кумирам, як один з механізмів переміщення елементів художньої сфери в нехудожню, не лише впливає на моду (або формує її), сприяючи театралізації повсякдення [9], але й дозволяє зафіксувати момент перетворення артистичного в театральне.

Прикладом може служити відома історія з входженням в моду краватки-метелика, яка пов'язана з оперою Дж. Пучіні «Мадам Батерфляй». Точніше – з гучним провалом прем'єри цієї опери в Мілані 17 лютого 1904 року. Посилуючи «ситуацію провалу» (втрачати ж вже нема чого!), оркестранти повели себе, як великі Артисти. Підхопивши грайливий настрій публіки, «...заради жарту, музиканти зав'язали краватки у формі метелика. Як би то був не Мілан – вже в ті часи законодавець європейської моди, а будь-яке інше місто!

А так, вже наступного дня в краватках-метеликах вийшли всі, включаючи Пучіні, котрий, за легендою, оцінив елегантність нової моди, віднісся до неї, як до вдалої ідеї для наступної рекламної кампанії своєї опери» [17].

Ідея зав'язати традиційні краватки нетрадиційним способом – творча імпровізація, продиктована ситуацією, що склалася. Така ситуація більше не повторювалась (провалів не було, у подальшому опера мала успіх і її стали сприймати, як загальноновизнаний шедевр), тому всі наступні «акти» ношення краватки-метелика були вторинними, «наслідувальними», саме такими, які формують моду в «театрі» повсякдення.

Так артистизм, який з'явився ситуативно, одномоментно, потягнув за собою театральність – з наслідуванням, повторенням, широким розповсюдженням, але без натхненого моменту імпровізації.

Історія з краваткою-метеликом дозволяє виявити ще одну характерну рису артистизму – він часто виникає тоді, коли порушуються якісь правила., виникають нестандартні ситуації. Іноді правила порушують «актори», а іноді – публіка. І «артисти», опинившись в такій ситуації, змушені вдаватись до імпровізації, проявляючи артистизм.

На прем'єрі опери «Мадам Батерфляй» пов'язані у формі метелика краватки стали, як зауважив Валерій Панасюк, «фактом порушення прийнятого в театральному середовищі dress code» [9, с.14]. І нехай це порушення було реакцією на розрегламентовану поведінку публіки, яка спостерігалась на прем'єрі, воно все одно є порушенням. Інша справа, що «краса» цього порушення, його тонка дотепність змусили публіку сприйняти і його, і сам провал опери, як акти однієї п'єси. П'єси, яку захотілось продовжити вже за межами театру – у повсякденному житті.

В індивідуальних «театрах» повсякденного життя порушення норм і правил є також важливою складовою прояву особистості. На це звернув увагу Ю. Лотман при співставленні нормованої поведінки індивіда і відхилення його від певних правил, що показало необхідність розділення таких понять, як «біографія» та «життєпис». Кожна культура створює ідеальний тип людини, поведінка якої обумовлена системою культурних кодів і норм. Відповідно, життєпис може представляти собою збірку загальних правил поведінки, який відповідає певній соціальній ролі і відтворюється у вчинках окремої людини. Таким чином в цьому випадку втілюється культурний тип, роль, норма, ідеал. Біографія ж утворюється тоді, коли індивід демонструє свободу вибору моделі поведінки, коли проявляються його неповторні особистісні риси. Тобто навіть в рамках типової соціальної ролі можуть проявлятися відхилення від норми, і саме вони надають індивідуального характеру життєпису, перетворюючи його на біографію. Таким чином дослідник вказує на «культурні ампула», які отримують особливу норму, право на винятковість поведінки і, відповідно, «право на біографію»: юродивий, розбійник, герой, святий, чаклун, божевільний тощо. «Їх життя та їх ім'я ... занесені в пам'ять культури, як ексцеси добра і зла» [6, с.367].

Такий погляд набув розвитку в дослідженнях І. Голубович, яка осмислює феномен біографії в контексті взаємодоповненості індивідуально-особистіс-

ного та об'єктивно-надіндивідуального вимірів соціокультурного буття, як «мерехтливу», «пульсуючу» точку перетину двох вимірів [3].

Саме в таких «мерехтливих» точках перетину індивідуально-біографічного та соціального найбільш яскраво проявляється артистизм зі всіма його ознаками – ситуативністю, творчою імпровізацією, порушеннями певних норм і правил.

В цьому сенсі виступ Родніної та Зайцева в Братиславі – триумф не лише спортивного духу, а й артистизму. Ірина Родніна, відмовившись переكاتувати програму, показала себе справжнім Артистом. Адже справа навіть не в тому, що на другий виступ вони вийшли б втомленими та «перегорівшими», а в тому, що вдруге така ситуація – по-справжньому драматична, з максимальною напругою почуттів, емоцій та переживань – не повторилась би.

«Мы докатали программу до конца, и я подъехала к рефери, – згадувала потім Ірина Родніна. – Он говорит мне по-русски: “Вам засчитывать прокат или вы ещё раз выйдете в конце? Или с середины, с того момента, где музыка остановилась?” Я: “Нет, я второй раз показывать произвольную не буду”... Зал ревёт, идёт прямая трансляция на весь мир. Музыка же остановилась не по нашей вине» [14].

І. Родніна вловила реакцію залу, і це, на той момент, було головним. Тому що справжній артист виступає не для критиків/суддів/журі, а для глядачів.

Артистизм в спорті можна розглядати, як одну з можливостей (мабуть, навіть, єдину) для спортсмена проявити свою індивідуальність: художню, творчу, особистісну.

Сенсаційний успіх української фігуристки Оксани Баюл багато в чому пояснюється тим, що, наряду із спортивною майстерністю, вона привносила в свої виступи емоційність, артистизм, щедро «прикрашала» свої програми танцювальними рухами, виносячи на лід не набір складних елементів, а образи. Образи, художньо цілісні, естетично і драматургічно продумані, образи, які не залишали байдужими глядачів.

Більш того, відомо, що Оксана Баюл під час своїх виступів часто застосовувала імпровізацію. Змінювати на ходу програму, ускладнюючи її каскадом стрибків, – дуже ризиковано. Але якщо це могло зробити її більш ефектною, спортсменка йшла на ризик. Це – ще одна риса не лише гарного спортсмена, а й талановитого артиста. І ще одно підтвердження ситуативності артистизму як поведінкової характеристики.

Таким чином, погляд на спорт, як на один з видів публічної діяльності людини, дозволяє для цього дослідження застосувати підхід, оснований на концепції театральності соціокомунікативних проявів культури.

Зовні цей підхід проявляється у використанні театральної термінології для описання об'єкту дослідження. Аналіз видів спорту зі складною координацією рухів, таких, як фігурне катання, художня гімнастика, акробатика, показує можливість такої термінологічної заміни. Основні поняття, які використовуються в театрі, співвідносяться з поняттями у спорті:

- актори – спортсмени;
- публіка – глядачі, вболівальники;
- режисер – тренер, хореограф;
- сценографія – оформлення залу, костюми, атрибути;

- драматургія – образи, акценти в композиції тощо;
- сюжет – структура композицій;
- музичне супроводження;
- корпус критики – судді, журі, коментатори.

Враховуючі, що більшість видів спорту зі складною координацією рухів передбачають виступи з музичним супроводженням, логічно порівнювати їх з особливим видом театру – музичним. Тим більш, що саме від нього деякі види спорту і пішли.

На змаганнях «Європейські ігри» у 2019 році, коментуючи виступ української гімнастки Влади Нікольченко, яка виконувала вправу з булавами під «Кармен», коментатори звернули увагу на її балетні стрибки. «І це не дивно, – зауважив один з коментаторів, – бо художня гімнастика з'явилася завдяки Маріїнському театру».

Саме тому 80-річчя художньої гімнастики святкували у залі Маріїнського театру. «Тут народилася художня гімнастика, саме у цьому залі, – сказала І. Вінер-Усманова. – Коли на сцені танцювала Айседора Дункан, вона відійшла від балетних туфель, встала на напівпальці, і вільні рухи тіла народили основу того, щоб народився вид спорту – художня гімнастика» («І канал», Новини, 16 лютого 2015 р.).

Проте музика у таких видах спорту не є просто фоном. І в музичному театрі, і в спортивних програмах вистави будуються на єдності сценічної дії та музики. Саме музика тут задає і тему, і образ, і настрій.

І, мабуть, саме тому найбільш яскравими та цілісними здаються програми, що ґрунтуються на музичних темах, взятих з таких видів музичного театру, як балет, опера, мюзикл тощо.

Зрозуміло, що класика в цьому сенсі є найбільш затребуваною. Наприклад, «Лебедине озеро» П.І. Чайковського. Особливо популярна ця музика серед одиночних фігуристок: в останні сезони за неї брались відомі Саша Коен, Мао Асада, Кім Юна. Оксана Баюл образи Одетти і Одилії втілювала на льоду в 1994 році, що принесло їй «золото» на Олімпійських іграх. А в 2007 році, розриваючи шаблони, в образі «вмираючого лебедя» виступив японський фігурист Дайсукі Такахаші з інтерпретацією легендарного твору в стилі хіп-хоп.

Не сходить зі спортивної «сцени» і опера Ж. Бізе «Кармен». Діапазон інтерпретацій образу Кармен доволі широкий – від повного пристрасті у виконанні Катарини Вітт (1988) до модернового в трактовці Верчу Мойр (2013).

Опера Дж. Пучіні «Турандот» отримала декілька нових «прочитань» в сезоні 2017–2018 у виконанні Суй Хань (Китай), Уно (Японія) та інших.

Серед мюзиклів найбільшою популярністю користуються «Призрак Опер» і «Мулен Руж». Музичну тему з «Призрака Опер» брали для своїх програм Патрик Чан (2011), Пан Цин і Тун Цзянь (2006), Меріл Девіс і Чарлі Уайт (2010), Канако Мураками (2015). А в сезоні 2017–2018 найбільш затребуваним виявився мюзикл «Мулен Руж». Треки з кінофільму стали основою для восьми програм.

Задавалось би, при очевидній близькості фігурного катання або художньої гімнастики до балету, слід було очікувати, що музика буде братись в основному звідти. А вкупі із нею – і музично-танцювальні образи, що вже склалися.

Однак художні види спорту передбачають і художню творчість. Творчість – це завжди пошук нового, того, що виходить за рамки очікувань та стереотипів. Переносючи на спортивну «сцену» образи і сюжети з, наприклад, опери, спортсмени, тренери та хореографи презентують нові варіанти їх прочитання.

Це виводить кожен таку програму в розряд культурних артефактів, тобто продуктів інтерпретації первинних культурних форм. Оскільки в даному випадку первинними формами є театральні образи і сюжети, то зв'язок деяких видів спорту з театром можна вважати не лише очевидним, а й взаємообумовленим.

Висновки. Дослідження артистизму і театральності в спорті, зокрема, у видах зі складною координацією рухів, дозволяє зробити такі висновки:

- спорту притаманна театральність в силу публічного характеру цього виду людської діяльності; саме наявність двостороннього зв'язку в системі «спортсмен – глядач» створює специфічний соціокультурний комунікативний простір з рисами театральності;

- спортивні виступи з музикальними темами, запозиченими з різних видів музичного театру, підтверджують не лише зовнішній зв'язок спорту з театром, а й взаємну обумовленість цього зв'язку (в контексті генезису деяких видів спорту та уявлень про культурні артефакти);

- артистизм, що реалізується в умовах специфічної «спортивної» театральності, є основною можливістю для спортсменів проявити свою індивідуальність: особистісну, художню, творчу.

В перспективі ці дослідження можна розширити завдяки включенню у «театр» спорту ще й «театру» розбильників. Тоді, наприклад, фан-клуби можна розглядати як специфічний соціальний інститут, осмислювати як соціальне явище.

Література

1. Бажданова Ф.К. Соотношение артистизма и театральности: философско-культурологический анализ / Ф.К. Бажданова // Учёные записки Казанского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2010. – Т. 152, кн. 1. – С. 34-40.
2. Винер-Усманова И.А. Теория и методика художественной гимнастики. Артистичность и пути ее формирования / И.А. Винер-Усманова, Е.С. Крючек, Е.Н. Медведева, Р.Н. Шерехина. – Москва: Спорт, 2015. – 120 с.
3. Голубович И.В. Биография: силуэт на фоне Humanities (Методология анализа биографии в социокультурном знании). Монография / И.В. Голубович. – Одесса: ЧП «Фридман», 2008. – 372 с.
4. Коренберг В.Б. Заметки о культуре движений. Гимнастика / В.Б. Коренберг. – Москва: Физкультура и спорт, 1972. – С. 14-18.
5. Лисицкая П.С. Хореография в гимнастике / П.С. Лисицкая. – Москва: Физкультура и спорт, 1984. – 176 с.
6. Лотман Ю.М. Литературная биография в историко-культурном контексте (к типологическому соотношению текста и личности автора). Избранные статьи. В 3 т. / Ю.М. Лотман. – СПб.: Лань, 1992. – Т. 1. – С. 365-377.
7. Мироненко С.А. Определение понятий «перформативность» и «перформанс» в научно-исследовательском дискурсе / С.А. Мироненко // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. 2: филология и искусствознание. – 2014. – № 1(134). – С. 67-74.
8. Овчинникова А.П. Современные технологии театрального искусства и принцип *hic et nunc* Ежи Гротовского / А.П. Овчинникова // Технологии та їх вплив на сучасну культуру і

мистецтво України: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Одеса, 22–23 березня 2018 р.). – Одеса: МТУ, 2018. – С. 141-144.

9. Панасюк В. Сценические приоритеты и мода в контексте взаимодействия художественной и нехудожественной сфер / В. Панасюк // *Аркадія*. – 2010. – № 1(27). – С. 13-16.

10. Плеханова М.Э. Факторы, определяющие соревновательную надежность спортсменов в художественной гимнастике / М.Э. Плеханова // *Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта*. – 2006. – № 4. – С. 17-20.

11. Прокопович Л.В. Театрализация социокультурной коммуникации: методологическое обоснование исследовательского подхода / Л.В. Прокопович // *ScienceRise*. – 2017. – № 7(36). – С. 29-32. DOI: 10.15587/2313-8416.2017.106701.

12. Прокопович Л.В. Исследование артистизма и театральности в спорте как в культурной практике / Л.В. Прокопович // *Молодой вчений*. – 2018. – № 7(59). – С. 350-353.

13. Роднина И. Слеза чемпионки / И. Роднина. – Москва: *Время*, 2013. – С. 175-177.

14. Сосина В. Шляхи вдосконалення виразності рухів як складової виконавчої майстерності спортсменів у видах спорту зі складною координацією / В. Сосина // *Вісник Львівського університету*. – 2014. – Вип. 14. – С. 155-159.

15. Шурицева Л.И. От элементов техники к элементам творчества / Л.И. Шурицева. – Ленинград, 1986. – 18 с.

16. Шипилина И.А. Хореография в спорте / И.А. Шипилина. – Ростов-на-Дону: *Феникс*, 2004. – 224 с.

17. Шутко Д. Причудливый полёт бабочки: от реальной истории к подлинному успеху / Д. Шутко // *Мариинский театр. Джакомо Пуччини. Мадам Баттерфляй: Программа. 224-й сезон*. – Санкт-Петербург, 2006.

18. Энциклопедический словарь по физической культуре и спорту. III.1 / Гл. ред. Г.И. Кукушкин. – Москва: *Физкультура и спорт*, 1961. – 368 с.

19. Performance // *Dictionary.com*. – URL: <http://www.dictionary.com/browse/performance>.

20. Schechner R. *Performance Studies: An Introduction* / R. Schechner. – London: *Routledge*, 2013. – 359 p.

References

1. Bazhanova R.K. Sootnosheniye artistizma i teatral'nosti: filosofsko-kul'turologicheskij aspekt / R.K. Bazhanova // *Uchonyye zapiski Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta*. – 2010. – III. 152, Kn. 1. – S. 34-40.

2. Winer-Uzmanova I. Teoriya i metodika kfhudozhestvennoy gimnastiki. *Artisticnost' i puti yeyo formirovaniya* / I. Winer-Uzmanova, E. Kryuchek, E. Medvedeva, P. Teryokhina. – Moscow: *Sport*, 2015. – 120 s.

3. Golubovich I. *Biografiya: siluet na fone Humanities (Metodologiya analiza biografii v sotsiokul'turnom znanii)*. Monografiya / I. Golubovich. – Odessa, 2008. – 372 s.

4. Korenberg V.B. *Zametki o kul'ture dvizheniy. Gimnastika* / V.B. Korenberg. – Moscow, 1972. – S. 14-18.

5. Lisitskaya T.S. *Khoreografiya v gimnastike* / T.S. Lisitskaya. – Moscow, 1984. – 176 s.

6. Lotman Yu.M. *Literaturnaya biografiya v istoriko-kul'turnom kontekste (k tipologicheskomu sootnosheniyu teksta i lichnosti avtora)*. *Izbrannyye stat'i. V 2 t.* / Yu.M. Lotman. – Tallinn, 1992. – III. 1. – S. 365-377.

7. Mironenko S.A. *Opredeleyeniye ponyatiy "performativnost" i "performans" v nauchno-issledovatel'skom diskurse* / S.A. Mironenko // *Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta*. – 2014. – № 1(134). – S. 67-74.

8. Ovchinnikova A.P. *Sovremennyye tekhnologii teatral'nogo iskusstva i printsip hic et nunc Yezhi Grotovskogo* / A.P. Ovchinnikova // *Tekhnologiyi ta yikh vplyv na suchsnu kul'turu i mystetstvo Ukrainy: materialy mizhnarodnoy nauk.-prakt. konf.* (Odesa, 22–23 bereznya 2018). – Odessa, 2018. – S. 141-144.

9. Panasyuk V. *Stsenicheskiye priority i moda v kontekste vzaimodeystviya kfhudozhestvennoy i nekfhudozhestvennoy sfer* / V. Panasyuk // *Arcadia*. – 2010. – № 1(27). – S. 13-16.

10. Plekhanova M.E. *Factory, opredelyayushchiye sorevnovatel'nyu nadozhnost' sportsmenok v kfhudozhestvennoy gimnastike* / M.E. Plekhanova // *Uchonyye zapiski universiteta im. P.F. Lesgafa*. – 2006. – № 4. – S. 17-20.

11. Prokopovich L.V. *Teatralizatsia sotsiokul'turnoy kommunikatsii: metodologicheskoe obosnovaniye issledovatel'skogo podkhoda (Theatricalization of sociocultural communication: methodological substantiation of the research approach)* / L.V. Prokopovich // *ScienceRise*. – 2017. – № 7(36). – S. 29-32. DOI: 10.15587/2313-8416.2017.106701.

12. Prokopovich L.V. *Issledovaniye artistizma i teatral'nosti v sporte kak v kul'turnoy praktike (Study of artistry and theatricality in sports as in cultural practice)* / L.V. Prokopovich // *Molodyy vchenyy*. – 2018. – № 7(59). – S. 350-353.

13. Rodnina I. *Sleza chempionki* / I. Rodnina. – Moscow, 2013. – S. 175-177.

14. Sosina V. *Shlyakhy vdoskonalennya vyraznosti rukhiv yak skladovoyi vykonavchoyi maysternosti sportsmeniv u vydakhi sportu zi skladnoyu koordynatsiyeyu* / V. Sosina // *Visnyk L'viv's'koho unversytetu*. – 2014. – Vyp. 14. – S. 155-159.

15. Turishcheva L.I. *Ot elementov tekhniki k elementam tvorchestva* / L.I. Turishcheva. – Leningrad, 1986. – 18 s.

16. Shipilina I.A. *Khoreografiya v sporte* / I.A. Shipilina. – Rostov-on-Don, 2004. – 224 s.

17. Shutko D. *Prichudlivyy polot babochki: ot real'noy istorii k podlinnomu uspekhu* / D. Shutko // *Mariinskij teatr. Dzhaкомо Пуччини. Мадам Баттерфляй. Программа. 223-сезон*. – St. Petersburg, 2006.

18. *Entsiklopedicheskij slovar' po fizicheskoy kul'ture i sportu. T.1*. – Moscow, 1961. – 368 s.

19. Performance // *Dictionary.com*. – URL: <http://www.dictionary.com/browse/performance>.

20. Schechner R. *Performance Studies: An Introduction* / R. Schechner. – London: *Routledge*, 2013. – 359 p.

Prokopovich L.V.,

Ph.D. Engineering, Assoc. Professor, Department of Art History, Cultural Studies and Philosophy of Culture, Odessa National Polytechnic University, lada.prokopovich@gmail.com

Ukraine, Odessa

THEATRICALITY OF SPORTS IN THE SOCIO-PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING

The purpose of the study is to identify and philosophical understanding of the theatricality of sports as one of the forms of existence of social reality. The methodological research strategy is based on the concept of theatricality of sociocommunicative manifestations of a culture. This concept assumes the realization that theatricality arises only when there is communication between people (that is, when there is an "actor" and "public"). It has been established that it is the presence of two-way communication in the "athlete – viewer" system that creates at sports competitions a specific sociocultural communicative space with theatrical features.

Key words: sport, theatricality, artistry, performance, creation, individuality, sociocultural practice, social communications.

УДК 291.11

Шавріна І.В.,

*доцент, к.філос.н., доцент кафедри релігієзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Shavrina_irina@ukr.net**Україна, м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУЧАСНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ

У статті розглядається одна з основних особливостей сучасного світу – явище індивідуальної релігійності, яке все частіше стає альтернативою інституціональній релігії. Метою статті є філософсько-антропологічне осмислення трансформацій релігійного життя сучасної людини, аналіз його змісту і способів здійснення в умовах сьогодення. Досліджуються основні положення постсекулярного погляду на релігійні тенденції в постіндустріальному суспільстві. Висновки можна сформулювати таким чином: у сучасних суспільствах релігія одночасно демократизувалася і комерціалізувалася. Масштабне використання сучасних маркетингових інструментів обумовило формування «конкурентного середовища» між релігійними організаціями. Боротьба за «свого клієнта» вилася у використання сучасних маркетингових технологій, спрямованих як на самопрезентацію, так і на рекламу власних пропозицій. У цих умовах людина опиняється в особливому антропологічному стані квазідуховності.

Ключові слова: *релігійний плюралізм, сучасність, особистість, людина, секуляризм, постсекулярне суспільство.*

Актуальність теми. Сучасна релігійність характеризується рядом трансформацій, що визначають перехід від секулярної до постсекулярної культури. В умовах даних змін в соціокультурному просторі сьогодення, де ринок пронизує всі сфери життя людини, однією з актуальних проблем стає визначення саме ролі людини.

Слід за ринковими відносинами змінюється і релігійне життя суспільства. В силу особливостей соціокультурного опосередкування відносини людини з Абсолютом (Богом) набувають цілком конкретних характеристик, що диктуються ринковою культурою.

Превалювання (переважання) економічних факторів у суспільному та індивідуальному житті людей призводить до формування нового типу людини, яка встановлює нові межі між собою і навколишнім світом і відчуває себе невразливою [10, р.299].

Характеризуючи сучасну релігійність, Г. Метьюс стверджує, що в останні десятиліття ідентичність, в тому числі і релігійна, визначається ринком, який може бути як матеріальним, так і культурним [9, р.25].

Розвиток цього підходу в філософській антропології та застосування його, зокрема, до аналізу сучасної релігійної ситуації, дозволяє розкрити нові горизонти в дослідженнях як самої людини та її релігійного життя, так і релігійного простору сучасної культури.

Ступінь розробленості проблеми. Новітні дослідження проблематики релігійного існування людини пов'язані з концепцією постсекуляризму, що фіксує новий етап розвитку суспільства і культури, який характеризується своєрідним «поверненням» релігії і провалом модерністського проекту «секуляризації». У західній філософії ця тема розкривається в роботах П. Бергера, Ж.Ф. Люгара, Ж. Бодрійяра, В.М. Фурса, Г. Співака, Ю. Габермаса, Х. Казанови, Ч. Тейлора, К. Добблера, М. Борга, Т. Лукмана, Д. Ервю-Леже, Р. Белла, Г. Метьюса, О. Кирлежева та ін. Серед українських дослідників можна відзначити таких:

А. Арістова, А.А. Баумейстер, О. Білокобильський, О. Богданова, С. Гераськов, В. Гуржи, Т. Єрошенко, Д. Каплунов, І. Козловський, В. Левицький, Е. Мартинюк, Р.Халіков, М.Черенков, Ю.Черноморець, Ф.Шандор та ін.

Метою статті є філософсько-антропологічне осмислення трансформацій релігійного життя сучасної людини, аналіз його змісту і способів здійснення в умовах постсекулярної культури сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що основою релігійного життя є релігійна віра. Внутрішній зміст релігійного життя включає релігійний пошук, індивідуальну релігійну віру, релігійні переживання, які особистість одержує в ході духовної практики або екзистенціальних переживань. Зовнішній рівень релігійного життя являє собою різноманіття практичної релігійної діяльності, її форм і відносин релігійної людини з іншими людьми і релігійними організаціями.

Незважаючи на мінливі процеси глобалізації та мультикультуралізму, формування специфічного економічного відношення до релігії, в житті людини, як і раніше, зберігається внутрішня потреба в релігійному. Принциповою підставою цієї потреби є релігійна самотрансценденція – здатність людини виходити за межі свого Я в світ релігійних феноменів на шляху до Абсолюту (Бога).

Саме на думку Ч. Тейлора, необхідною умовою сучасного світу є виникнення нового типу людини, яка встановлює межі між собою і навколишнім світом і відчуває себе невразливою. Таким чином, згідно Тейлора, модерність – це епоха, за якої виникає новий тип особистісної ідентичності [10, р.299]. Відбувається все більше розмежування між «вірою», що розуміється як індивідуальне переживання трансцендентного, і «релігією» як інституцією. Це призводить до зародження нового етапу в історії розвитку секулярності – етапу «автентичності» або «експресивного індивідуалізму», який полягає в пошуку людьми свого власного (в тому

числі, релігійного) шляху до самореалізації [10, р.299]. Цей пошук власного шляху часто призводить до абсолютно відмінних від традиційних релігійних систем результатів.

Характеризуючи сучасну епоху, К. Добблер розглядає процес секуляризації в трьох основних вимірах: по-перше, як розмежування церкви і держави; по-друге, в контексті організаційних змін всередині релігійних інститутів; і нарешті, як секуляризацію свідомості [5]. З такою позицією солідарний М. тер Борг [4]. Він стверджує, що в залежності від епохи і ситуації релігійність сильно модифікується.

По-різному визначаючи сутність постсекулярної релігійності, дослідники сходяться в одному: головна її риса – це індивідуалізація (або суб'єктивізація) віри, яка все більше стає альтернативою традиційній релігійності і релігійним інститутам. Соціальна диференціація суспільства призвела до кризи інституційної релігійності. На зміну їй прийшли особисті релігійні переконання в якості невід'ємної частини внутрішнього світу людини.

З дискусіями щодо секуляризації тісно пов'язані теорії «приватизації релігії», висунутої в 60-ті роки минулого століття П. Бергером [3] і Т. Лукманом [7], та «індивідуалізації релігії», запропонованої Д. Ервю-Леже і стверджуючої, що «релігійна сучасність – це індивідуалізм» [6, с.161]. В обох цих підходах релігія не просто стає особистою, приватною справою кожної людини. Йдеться про зменшення універсальності традиційних релігійних систем і зростання різноманіття проявів релігійного на особистісному рівні.

Актуалізуючи свою позицію, Т. Лукман пояснює: «Приватизація релігії – це ядро всеохоплюючої приватизації життя в сучасних суспільствах» [2, с.151].

Схожої позиції дотримується і Ервю-Леже. На думку дослідниці, сучасний релігійний індивідуалізм – це «релігійна віра, що повністю центрована на індивідуумах та їх особистих досягненнях і характеризується приматом особистого досвіду, який направляє кожного по-своєму ... – кожен знаходить для себе свою власну істину» [6, с.164]. Релігійність часто трактується в першу чергу як особистий духовний пошук і шлях до самовдосконалення.

Соціокультурна трансформація постсекулярної епохи характеризується такими поняттями, як «бідна, мінімальна релігія», «бідна віра» [2]. Релігія стає не тільки світоглядною рисою, а й культурним маркером між своїми і чужими поза реалізації релігійного життя («однополярна релігія»). Релігія вже не є елементом традиції, вона стає елементом поп-культури (поп-релігія) – з'являється мода на релігійність, яка проявляється в популяризації релігійної символіки в повсякденному житті: популярними стають заняття психофізичними релігійними практиками (медитації, йога, дотримання харчової аскези та ін.). Відбувається повернення релігії в інформаційне поле і суспільне життя, з'являються релігійні інформаційні агентства, освітні програми релігійної спрямованості. Релігія все активніше впливає на політичне життя; формується радикальний традиціоналізм, як трансформовані форми традиційних конфесій в умовах нової соціокультурної реальності. Простір постсекулярного культури переважно являє собою сформований і активно функціонуючий

ринку релігій, де релігійні організації можна розглядати в якості фірм, що відкрито конкурують одна з одною.

Як би дослідники не визначали сутність сучасної релігійності, можна спостерігати процеси, які, зокрема, позначаються англійським терміном «релігійний супермаркет» або французьким «релігійний бриколаж». Опис культурних процесів за допомогою економічної термінології ринку спирається на концепцію Г.Метьюса. Характеризуючи американську релігійність, Метьюс стверджує, що в сучасному світі ідентичність, в тому числі і релігійна, визначається ринком, який може бути як матеріальним, так і культурним [2].

Оскільки для людини сучасного типу характерно специфічне економічне ставлення до релігії, складаються і особливі форми її релігійної ідентичності як «виробника релігії» або «продавця релігії», «покупця релігії» або «споживача релігії». Відбувається трансформація зовнішнього релігійного життя людини в напрямку спрощення, еkleктичності; релігійне життя людини стає своєрідним елементом моди, втрачаючи сакральні смисли. Таким чином релігія стає продуктом виробництва, товаром для обміну та споживання.

У використанні ринкової, точніше маркетингової, термінології в дослідженні сучасної релігійності ще далі пішов постмодерністський мислитель Д. Ліон. Він заявляє про «диснезацію» релігії. Автор використовує цей термін як квінтесенцію, певний інтегральний символ суспільства споживання, оскільки він «у концентрованій формі виражає провідні тенденції, особливо надмірну увагу до споживання з боку моди, кіно і музики та видовищності, яка стає можливою за допомогою високих технологій» [8, с.6].

Однак Ліон виступає проти однозначного трактування «диснезації» як негативного явища. Він вказує на необхідність підходити до визначення релігії принципово інакше, відмовившись від традиційної соціологічної інтерпретації сучасної релігійності, і розглядати релігію в першу чергу як культурний ресурс, з урахуванням тих змін, які відбуваються в сучасному суспільстві [8, с.43].

У цьому сенсі споживання в сучасних релігіях, на думку Ліона, слід сприймати не виключно як шокуєче явище, яке свідчить про занепад релігійності і засилля конс'юмеризму, а просто як про знак культурної зміни.

Маркус Борг, також сприйнявши концепцію релігійного супермаркету, зауважує: «Релігія більше не схожа на книгу, яку читають від А до Я. У певному сенсі, люди переглядають релігійний контент. Мало хто як і раніше шукає статичної релігійної системи. Замість цього відбувається шопінг на ринку релігії» [4, с.136]. Згідно Боргу, для того щоб бути привабливою для сучасної людини, релігія «повинна бути приємною»; релігії перебувають у такій ситуації, коли вони змушені конкурувати одна з одною за «клієнтів», які, як і клієнти супермаркетів, можуть втрачати лояльність [4, с.138].

Отже, аналіз зовнішньої сторони релігійного життя сучасної людини, виявлення характерних для неї трансформацій дозволяє виявити і «зміщення» деяких характеристик внутрішньої сторони її релігійного життя.

Зовнішня сторона релігійного життя людини – це входження людини в різні відносини з релігійними організаціями, громадами, релігійними лідерами та ін. В цих відносинах людина, з одного боку, шукає можливість

задоволення своєї потреби в релігії, з іншого, діє як споживач, виходячи з принципів організації цих відносин в умовах ринку.

Але, для аналізу стану релігійного життя сучасної людини важливо враховувати не тільки зовнішні форми її індивідуальної діяльності, а й змісту місіонерської діяльності релігійних організацій. У вченнях більшості нових релігійних організацій релігійна практика будується на наступних принципах: антропоцентризм, коли роль Абсолюту (Бога) заміщується роллю самої людини як ключової фігури, що знаходиться в процесі саморозвитку і самоосягнення; гедонізм як мета і як засіб – головною практичною метою стає набуття єднання з Абсолютом (Богом); індивідуалізм, коли вчення персоніфікується, а громада виконує допоміжну роль; розвиток безлічі психофізичних практик; орієнтація не на «споглядання», а на практику в реальному житті – релігія стає допоміжним механізмом досягнень конкретних життєвих цілей; інтелектуальний конформізм – спрощення ідей, принципів та ін. Перераховані принципи, що лежать в основі діяльності та ідеології більшості нетрадиційних релігійних рухів, багато в чому або прямо суперечать і замінюють ідейні підстави традиційних конфесій (аскетизм, головне місце Абсолюту (Бога), споглядальність, прагнення до глибинного пізнання та ін.), або радикально трансформують їх релігійні практики.

Таким чином, формування релігійного ринку має глобальне соціокультурне значення: релігія перестає бути «вродженою» особливістю людини, яка традиційно передається шляхом сімейної наступності або ідеологічною монополією. В цих умовах акт вибору релігії є важливим самостійним рішенням людини, при цьому на вибір релігії впливають, в тому числі й «продавці релігії», які розробляють різні місіонерські проекти.

Опинившись в ситуації плюралізму релігійних систем і відповідного вибору релігійного шляху, сучасна людина по суті повинна сама прийняти відповідальність за своє існування. Однак, в дійсності сучасна «бідна релігія» (М.Епштейн) і ослаблена релігійність самої людини знімають з неї відповідальність (людина перекладає її на релігійного лідера – гуру, пастора і т. п.) і не дають їй релігійного фундаменту, а лише виступають способами реалізації соціально-психологічних потреб.

Загострення соціальних проблем і протиріч сприяє зміцненню релігійного пошуку людини. Втрата традиційних форм спілкування в процесі переходу до постіндустріального (в тому числі і постсекулярного) суспільства призвела до деформації цінностей: віра в Бога, любов до ближнього, сімейні цінності замінюються на цінності індивідуалізму: віру в себе, в гроші, кар'єрне і особистісне зростання.

Масштабне використання сучасних маркетингових інструментів несе небезпеку розповсюдження «квазидуховності» як особливої спотвореної форми духовності, для якої характерна підміна сакрального матеріальним, а божественного – антропологічним.

Подібне «вторгнення» ринку в сферу релігійного життя сучасної людини є багато в чому визначальним, оскільки дана обставина змінює саму людину, причому робить це владно. Підміна справжнього зв'язку людини

з трансцендентним різними ринковими сурогатами – це вторгнення в саму суть релігійного життя людини. Дане вторгнення реалізується за допомогою різноманітних соціокультурних механізмів релігійного ринку постсекулярної епохи.

Висновки. Підводячи підсумок різним трактуванням сучасної релігійності, відзначимо властиві їй ключові риси. Це – «приватизація релігії», «індивідуалізація релігії», «релігійний бриколаж», тобто схильність наповнювати особисту релігійну сферу різними привабливими концептами, ідеями, ритуалами. Останній підхід тісно пов'язаний з концепцією «релігійного супермаркету» і різними теоріями, які аналізують наше суспільство, в першу чергу, як конс'юмеристське.

Повернення релігії в суспільний простір занадто очевидне, щоб його не визнавати. У сучасних суспільствах релігія одночасно демократизувалася і комерціалізувалася. Вона цілком сумісна із секулярним конс'юмеризмом, про що свідчать релігійні ринки, які пропонують в широкому сенсі духовні, а не тільки вузько церковні послуги.

Література

1. Лукман, П., 2014. 'Дополнение к третьему немецкому изданию «Невидимой религии»', Социологическое образование, М.: III.13, №1, с. 139-154.
2. Эпштейн, М., 1996. 'Пост-атеизм, или Бедная религия', Октябрь, М.: #9, с.158-165.
3. Berger, P., 1967. 'The Sacred Canopy: Elements of Sociological Theory of Religion', New York: Doubleday & Company, Inc., p.105-174.
4. Borg, M. Ter, 2008. 'Non-institutional Religion in Modern Society', *Implicit Religion*, Vol. 11, N 2, p. 127-141.
5. Dobbelaere, K., 2009. 'The Meaning and Scope of Secularization The Oxford Handbook of the Sociology of Religion', ed. by P. B. Clarke, Oxford: Oxford university press, p. 599-615.
6. Hervieu-Leger, D., 2003. 'Individualism, the Validation of Faith, and the Social Nature of Religion in Modernity', *The Blackwell Companion to Sociology of Religion* / ed. by R. K. Fenn. Hoboken, NJ: Blackwell Publishing, p. 161-175.
7. Luckmann, T., 1967. 'Invisible Religion', New York: MacMillan, 128 p.
8. Lyon, D., 2013. 'Jesus in Disneyland: Religion in Postmodern Times', Cambridge: Polity Press, 200 p.
9. Mathews, G., 2000. 'Global Culture', *Individual Identity: Searching for Home in the Cultural Supermarket*, London; New York: Routledge, 228 p.
10. Taylor, Ch., 2007. 'A Secular Age', Harvard University Press, 851 p.

References

1. Lukman, T., 2014. 'Dopolnenie k tret'emu nemeckomu izdaniyu «Nevidimoy religii»', *Socziologicheskoye obrazovanie*, М.: III.13, №1, s. 139-154.
2. Epshtejn, M., 1996. 'Post-ateizm, ili Bednaya religiya', *Oktyabr*, М.: #9, s.158-165.
3. Berger, P., 1967. 'The Sacred Canopy: Elements of Sociological Theory of Religion', New York: Doubleday & Company, Inc., p. 105-174.
4. Borg, M. Ter, 2008. 'Non-institutional Religion in Modern Society', *Implicit Religion*, Vol. 11, N 2, p. 127-141.
5. Dobbelaere, K., 2009. 'The Meaning and Scope of

Secularization The Oxford Handbook of the Sociology of Religion, ed. by P. B. Clarke, Oxford: Oxford university press, p. 599-615.

6. Hervieu-Leger, D., 2003. 'Individualism, the Validation of Faith, and the Social Nature of Religion in Modernity', *The Blackwell Companion to Sociology of Religion* / ed. by R. K. Fenn. Hoboken, NJ: Blackwell Publishing, p. 161-175.

7. Luckmann, T., 1967. 'Invisible Religion', New York: MacMillan, 128 p.

8. Lyon, D., 2013. 'Jesus in Disneyland: Religion in Postmodern Times', Cambridge: Polity Press, 200 p.

9. Mathews, G., 2000. 'Global Culture', *Individual Identity: Searching for Home in the Cultural Supermarket*, London; New York: Routledge, 228 p.

10. Taylor, Ch., 2007. 'A Secular Age', Harvard University Press, 851 p.

Shavrina I.V.,

PhD in Philosophy, Associate Professor of Department of Religious Studies
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Shavrina_irina@ukr.net

Ukraine, Kyiv

MODERN RELIGIOUSNESS TRANSFORMATION FEATURES

The paper discusses one of the main features of the modern world: the phenomenon of individual religiousness, increasingly becoming an alternative to institutional religion. The article aims to comprehend transformations of modern person's religious life philosophically and anthropologically as well as analyze its components and ways of realization in today's environment. Main concepts of the post-secular approach to religious trends in post-industrial society are discussed. The conclusions include the following: in modern societies, religion democratized and commercialized simultaneously. Extensive use of modern marketing tools led to the formation of a "competitive environment" among religious organizations. Competing for "the client" resulted in the use of modern marketing techniques aimed at both self-presenting and advertising of their own proposals. Under such conditions, a person finds themselves in a special anthropological state of quasi-spirituality.

Key words: religious pluralism, modernity, personality, person, secularism, post-secular society.

Psychology

УДК 159.9.018.4

Дем'яненко Ю.О.,*к.психол.н., доцент, ст. науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби, u.demjanenko1980@gmail.com***Олефір Л.І.,***к.ю.н., ст. викладач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби, oli2017@ukr.net***Шпортюк О.М.,***ст. науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби, elenashportyuk@ukr.net***Разумейко Н.С.,***к.пед.н., доцент, начальник кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін Академії державної пенітенціарної служби, bagira.rns@gmail.com*

Україна, м. Чернігів

**ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДЕННЯ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ
НА ОСНОВІ ЗБОРУ БІОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ**

У статті розглядається психологічний підхід до складення досудової доповіді. На основі розуміння суті біографічного методу збору інформації обґрунтовується необхідність використання розширеного, не статистичного, підходу до збору інформації про особистість обвинуваченого в розрізі її життєвого шляху. В роботі представлені методологічні основи, на які слід звернути увагу при складенні досудової доповіді щоб досягти основної мети складання досудової доповіді – забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого задля обґрунтованого рішення про міру покарання.

Ключові слова: досудова доповідь, біографія, біографічний метод збору даних, аналіз життєвих подій, життєві історії.

Постановка проблеми: Сучасне українське суспільство останні роки намагається підвищити вимоги надання правового захисту обвинувачених осіб та привести їх у відповідність до стандартів європейських країн. На виконання вимог сьогодення у 2017 року в практику роботи судової системи було введено «Порядок складення досудової доповіді». Статтею 314-1 КПК України визначено, що задля забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття зваженого судового рішення про міру покарання, представник уповноваженого органу з питань пробації складає досудову доповідь за ухвалою суду.

Досудова доповідь є нововведенням для сучасного судочинства, тому виникає багато відкритих питань пов'язаних з особливостями її складання співробітниками пробації та імплементацією в процес судочинства. Проблемними питаннями впровадження та застосування досудової доповіді у судовий процес присвячені праці юристів-науковців: К.А. Автухова, О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, Т. А. Денисової, К.П. Задой.

Вивченням особливостей біографічного методу в психодіагностичних цілях займались О.М. Лактіонов, Б.Р. Ананьєв, Н.А. Логінова, Є.Ю. Коржова, І.П. Маноха.

Однак, комплексний підхід до психологічних особливостей складення і значення досудової доповіді в судовому процесі відсутній.

Мета роботи – дослідити психологічні особливості збору біографічного матеріалу для складення об'єктивної та інформативної досудової доповіді, яка б не була

формальним документом в процесі судочинства.

Виклад основного матеріалу. Психологічний словник трактує біографічний (грец. bios – життя і graphe – пишу) метод як систему методів і способів дослідження, діагностики, корекції і проектування індивідуального життєвого шляху особистості.

В психології біографія розглядається як специфічний метод збору інформації про особистість в розрізі її життєвого шляху.

Дослідниця І.П. Маноха визначає біографічний метод як систему засобів дослідження, діагностики, корекції та проектування життєвого шляху людини. Водночас Н.І. Пов'якель використовує більш вузьке розуміння цього методу як "систему способів вивчення життєвого шляху особистості".

Використовуючи біографічний метод дослідження особистості збільшуються шанси виявлення та опису на життєвому шляху особистості нестандартних, відмінних від загальноприйнятих умов існування та детермінуючих поведінку факторів, які могли б розкрити внутрішню сутність підсудного з подальшим винесенням не тільки об'єктивного вироку, але і адекватного покарання з використанням в подальшому пробаційних програм відповідно до потреб. Однак, у даного методу є і свої недоліки, так науковці до них відносять відсутність репрезентативності, суб'єктивну забарвленість спогадів; незнання і неврахування соціального контексту, що обумовлює формування особистості загалом, тому при складенні досудової доповіді офіцер пробації має

якомога об'єктивніше підійти до вивчення життєвого шляху особистості, виявляти та аналізувати життєві ситуації, що могли вплинути на формування характеру та відповідних патернів поведінки.

У наказі Про затвердження Порядку складення досудової доповіді вказано, що офіцер пробації проводить дослідження соціального оточення обвинуваченого, його психологічної характеристики, з'ясовує обставини, що могли створити умови для вчинення злочину (так звані фактори ризику), з'ясовує кримінальну історію особи, його сімейний стан та відносини у сім'ї, житлові умови, дані про роботу, фінансове положення, спосіб проведення вільного часу, наявність алкогольної або наркотичної залежності, дані про фізичне та психічне здоров'я. Збір такої біографічної інформації відбувається за допомогою вивчення та аналізу автобіографій, опитувальників, анкет, щоденників, свідчень близьких досліджуваних особи людей та його соціального оточення. Для підготовки досудової доповіді працівник пробації має право спілкуватися з найближчим оточенням обвинуваченого: рідні, друзі, колеги, інші особи, які знайомі з ним, а також отримувати інформацію з інших джерел: матеріалів кримінального провадження, місця роботи або навчання, проживання тощо.

Ефективність біографічного методу пов'язують із специфічним тлумаченням думок, установок, мотивів особистості, які інтерпретуються як самою досліджуваною особою та дослідником. Крім того, однією з сильних діагностичних сторін біографічного методу вважається його здатність прогнозувати та інтерпретувати перебіг та розвиток подальшого життєвого сценарію, за умов врахування вікових особливостей, аналізу подій, вчинків, рішень і почуттів особистості в минулому.

Всі існуючі методи збору біографічної інформації умовно можна поділити на дві групи:

перша група – це біографічні дослідження, спрямовані на вивчення життєвого шляху особистості на основі безпосередньої взаємодії з нею, ця група методів представлена методиками: каузометрія Є.І. Головахи, О.О. Кроніка, Р.А. Ахмерова, психологічна автобіографія Є.Ю. Коржової, вчування І.П. Манохи. Музикою О.Л. розроблена методика дослідження ціннісної сфери особистості, що ґрунтується на аналізі життєвого шляху, В.О. Климчуком розроблена процедура математичного моделювання життєвого шляху особистості на базі каузометрії;

друга група – біографічні дослідження, в межах яких вивчається життєвий шлях особистості без безпосередньої взаємодії з нею. В цьому випадку йдеться мова про аналіз історичних постатей.

З точки зору підготовки досудової доповіді нас цікавить саме теоретична основа першої групи методів. І перша і друга група передбачає використання наступних методів збору інформації:

- автобіографічні методи та методики;
- методів вивчення біографічних продуктів діяльності особистості;
- вивчення свідчень очевидців і близького оточення особистості.

Законодавець зобов'язує співробітника пробації, використовуючи різноманітні методи збору біографічного

матеріалу, відобразити у досудовій доповіді наступну інформацію про обвинуваченого:

1) соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, в якій міститься інформація про особистість обвинуваченого та умови його життя відповідно до факторів ризику, що впливають на поведінку обвинуваченого, а саме:

- історія правопорушень (попередні судимості; вік на час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив злочинів);

- час, який минув з моменту винесення попереднього судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за не реабілітуючими обставинами;

- час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань; форма вини за обвинуваченням;

- категорія злочину за обвинуваченням; наявність обставин, які обтяжують покарання за обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву злочинів);

- короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення за обвинуваченням, ставлення обвинуваченого до правопорушення;

- умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище);

- особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами);

- соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень;

- мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань);

- фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, ураховуючи його криміногенні потреби;

- наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді);

2) оцінку ризику вчинення повторного кримінального правопорушення;

3) висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягнути належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства [4].

Для досягнення головної мети досудової доповіді – забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання, необхідно неформалізовано підходити до її складення з урахуванням усіх ключових моментів розвитку та становлення особистості обвинуваченого.

Сучасні біографічні методики пропонують вивчати особистість в контексті історій та перспектив її індивідуального розвитку. Завдяки цьому способу збору даних можлива реконструкція значимих для особистості подій, відбувається аналіз причинно-наслідкових зв'язків, послідовності різноманітних подій, прогноз їх впливу на подальше життя.

Bannister F. вважає, що біографічний підхід представляє собою унікальну можливість вивчати стабільність та мінливість поведінки особистості крізь час і ситуації. Він також дає можливість вивчення життєвих ситуацій, через

які проходить особистість протягом свого життєвого шляху і дослідження звичних для неї патернів поведінки, прийняття рішень та уникнення певних соціальних ситуацій [6].

Не випадково С.Л. Рубинштейн приділяв так багато уваги аналізу життєвого шляху особистості, її біографії. Він зазначав, що сутність людської особистості знаходить своє завершальне вираження в тому, що вона не тільки розвивається як всякий організм, але і має свою історію, що людина є особистістю, оскільки має свою історію, розуміючи під історією особистості її життєвий шлях – біографію.

Деркач А.А. виділяє наступні основи для використання біографій при психопрогностичному аналізі розвитку особистості:

1) біографія включає в себе соціально-демографічні характеристики особистості, які характеризують її глибинну сутність;

2) в біографії немов кристалізуються, осідають основні результати діяльності особистості. Водночас результати діяльності, характер її протікання є головним, визначальним критерієм оцінки особистості;

3) з біографії можна судити про фактори, умови, в яких формувалася особистість, виявити, наскільки досягнутий рівень у розвитку особистості – результат умов, її оточуючих, а наскільки її внутрішні зусиль, устремління (при розумінні відомої умовності такого поділу). Аналіз біографії дозволяє проаналізувати інтенсивність устремління особистості, спрямованість цих устремління, її здатність долати ті чи інші труднощі та ін [1].

Також він вважає, що психобіографічний матеріал особливо важливий для аналізу зіткнень природних потреб особистості з умовами, що довготривало та стійко перешкоджають їх нормальному задоволенню. Для цього слід знати і біологічні потреби особистості, і її архетипи, що сформувалися в дитячому віці.

При складанні досудової доповіді офіцер має звернути увагу на події, що виникали під час становлення особистості, так, науковці зазначають, що у найзагальнішому вигляді внутрішня дезадаптивність особистості, ступінь її маргінальності зростає у наступних випадках:

1) втрати бажаного об'єкта (наприклад, дитина позбувся батьків, близьких друзів, схвалення кимось і т. д.);

2) втрати любові;

3) втрати особистістю самої себе (звільнення з роботи, коли кар'єра була головною метою життя, публічне осміяння і т. д.) [1].

Досліджуючи особистість слід особливо увагу приділити раннім рокам її становлення. Дитячі роки особливо важливі для аналізу обстежуваного, навіть якщо за своїм віком він занадто далекий від них. Дитинство важливо для аналізу будь-якої особистості, так як в цей період активно формуються життєві цілі, установки. Ситуації розвитку особистості в дитячі, юнацькі роки можуть зумовити модель поведінки особистості в зрілому віці.

В психології виділяють декілька ситуацій розвитку особистості які можуть призводити до формування девіантних відхилень:

1. ситуації соціальної чи органічної неповноцінності (діти, які страждають соматичними хворобами, психічною недостатністю, можуть бути сильно центрованими на

собі, народжуючи особистість з почуттям неповноцінності і нездатності плідно взаємодіяти з іншими)

2. ситуація розбещеності, "зіпсованості" при розвитку почуття спільності з іншими (більш зрілому віці такі особи можуть почати висувати односторонні вимоги до друзів, членів сім'ї, до колег; розбещені діти зазвичай відчувають мало справжніх почуттів по відношенню до оточуючих, в тому числі і по відношенню до суб'єктів, що їх виховали)

3. ситуація знехтування народжує людей, не здатних до емоційної прихильності до інших майже з усіма такими людьми погано поводитись в дитинстві, що стало причиною розвитку жорстокості характеру, заздрості, ворожості, спонтанності виникнення негативних почуттів; у дорослому віці вони можуть стати емоційно холодними, а часом і жорстокими [2]

Досліджуючи життєвий шлях особистості слід дотримуватись методології збору діагностичного матеріалу, аби уникнути суб'єктивності та не пропустити ключових подій життя, які могли бути психологічно витиснені з пам'яті досліджуваного.

Н. Дензин запропонував загальну схему аналізу та опису історій життя яка може слугувати орієнтиром у роботі з біографічними даними:

1 – вибір дослідницької проблеми і гіпотези, які можуть бути досліджені та перевірені за допомогою історій життя;

2 – відбір суб'єкта чи суб'єктів дослідження, визначення форми збору біографічного матеріалу;

3 – опис об'єктивних подій і переживань з життя суб'єкта дослідження, які мають відношення до визначеної проблеми. Оцінка цих подій з точки зору різних джерел і перспектив;

4 – збір інформації щодо суперечливих фактів біографії, інтерпретація цих фактів суб'єктом дослідження;

5 – аналіз тверджень та повідомлень з точки зору їх внутрішньої та зовнішньої валідності, достовірність джерел;

6 – прийняття рішення щодо достовірності джерел і встановлення пріоритетних джерел для подальшої перевірки;

7 – перевірка попередньо сформованих гіпотез та пошук прикладів що їх заперечують, модифікування цих гіпотез та висунення нових і їх подальша перевірка;

8 – ознайомлення досліджуваного з чорновим варіантом «історії життя», з метою виявлення його реакції та отримання суб'єктивної думки;

9 – формування звіту дослідження, в якому висвітлені ті гіпотези та припущення, які отримали підтвердження з урахуванням зауважень досліджуваних суб'єктів, окремо приділяючи увагу теоретичній значимості висновків і перспектив подальшого дослідження [2].

Висновки. Безсумнівим є той факт що, біографічні розповіді дають велику кількість інформативного матеріалу, однак лише при правильно вибудованому і вмілому діагностичному підході. Таким чином, при складанні досудової доповіді, аби всесторонньо розкрити особистість обвинуваченого та спрогнозувати ризики вчинення повторного злочину чи девіантної поведінки в майбутньому, слід дотримуватись декількох вимог:

– інформація, про досліджуваного має бути отримана з різних джерел;

– дослідження особистості має починатись з вивчення подій дитинства і закінчуватись подіями теперішнього часу;
 – життєві історії досліджуваного мають стосуватись різних сторін його життя;
 – при аналізі життєвих історій досліджуваного необхідно звертати увагу на патерни подій, поведінки, емоційного стану, думок особистості.

Література

1. Акмеология / ред А.А. Деркач. – М., ПАТС, 2004. <https://sci.house/akmeologiya-scibook/psihobiograficheskiy-metod-77228.html> (дата звернення 27.02.2019 року).
2. Девятко И.Ф. Методы социологического исследования. / И.Ф. Девятко – Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 1998.– 208 с.
3. Коржова Е. Методика «Психологическая автобиография» в психодиагностике жизненных ситуаций. / Е. Коржова. – Методическое пособие. – Киев, МАУП, 1994 – 109с.
4. Наказ Про затвердження Порядку складення досудової доповіді від 27 січня 2017 р. за № 121/29989 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17>

5. Рубинштейн С.А. Основы общей психологии./ С.А.Рубинштейн, В 2т. М.: Педагогика, 1989. – 328 с.
6. Франсела Ф. Новый метод исследования личности / Ф. Франсела, Д. Баннистер. – М.: Прогресс, 1987 – 236 с.

References

1. Akmeologiya / red A.A. Derkach. – M., PATS, 2004. <https://sci.house/akmeologiya-scibook/psihobiograficheskiy-metod-77228.html> (accessed 27.02.2019).
2. Devyatko I.F. Metodyi sotsiologicheskogo issledovaniya. / I.F. Devyatko – Ekaterinburg: Izd-vo Ural, un-ta, 1998.– 208 s.
3. Korzhova E. Metodika «Psihologicheskaya avtobiografiya» v psiholoagnostike zhiznennyih situatsiy. / E. Korzhova. – Metodicheskoe posobie. – Kiev, MAUP, 1994 – 109s.
4. Nakaz Pro zatverdzhennya Poryadku skladennya dosudovoyi dopovidi vid 27 sichnya 2017 r. za # 121/29989 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17>
5. Rubinshteyn S.L. Osnovy obschey psihologii. / S.L. Rubinshteyn, V 2t. M.: Pedagogika, 1989. – 328 s.
6. Fransella F. Novyyiy metod issledovaniya lichnosti / F. Fransella, D. Bannister. – M.: Progress, 1987 – 236 s.

Demianenko Yu.O.,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior researcher of the Department of scientific activity and international cooperation of Academy of the State Penitentiary Service, u.demjanenko1980@gmail.com

Olefir L.I.,

PhD in Juridical Sciences, Senior lecturer of the Department of Criminal, Criminal-Executive Law and Criminology of Academy of the State Penitentiary Service, oli2017@ukr.net

Shportiuk O.M.,

Senior researcher of the Department of scientific activity and international cooperation of Academy of the State Penitentiary Service, elenashportyuk@ukr.net

Razumeiko N.S.,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogics and Humanitarian disciplines of Academy of the State Penitentiary Service, bagira.rns@gmail.com

Ukraine, Chernihiv

FORMATION FEATURES OF PRE-TRIAL REPORT BASED ON BIOGRAPHICAL MATERIAL COLLECTION

The article addresses to the psychological approach to a pre-trial report formation. On the basis of understanding the essence of the biographical method of information collection, the necessity of using an extended, non-statistical approach to collecting information about the identity of the accused in the context of his or her life path is substantiated. The paper presents methodological bases that should be considered when forming a pre-trial report in order to achieve the main purpose of formation a pre-trial report – to provide the court with information that characterizes the accused for a well-founded punishment decision.

Key words: pre-trial report, biography, biographical method of information collection, analysis of life events, life stories.

УДК 373.5:316.6

Дмитрова Т.В.,

*доцент, к.психол.н., доцент кафедри психології Комунального вищого навчального закладу
«Вінницька академія неперервної освіти», dmitrova1959@ukr.net*

Матохнюк Л.О.,

*доцент, к.психол.н., завідувач кафедри психології Комунального вищого навчального закладу
«Вінницька академія неперервної освіти», lyda1974@gmail.com*

Україна, м. Вінниця

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті проаналізовано результати експериментального вивчення політичної соціалізації української студентської молоді. Була використана анкета з метою дослідження ставлення кожного респондента до політичних подій у нашій країні, особистої участі у цих подіях, а також визначення окремих чинників політичної соціалізації. На другому етапі дослідження ми проводили визначення ціннісних орієнтацій за методикою М. Рокіча. Аналіз ступеня актуалізації політичного ціннісного рівня в структурі студентської молоді дав змогу зробити висновок про переважання вибору політично забарвлених ціннісних орієнтацій на емоційному рівні («подобається»), зменшення інтенсивності їхнього прояву на когнітивному рівні («важливо») та незначну представленість на дієво-практичному рівні («реалізую, займаюся в даний час»).

Ключові слова: чинники політичної соціалізації; політизація; ціннісні орієнтації; емоційний, когнітивний, дієво-практичний рівень політично забарвлених ціннісних орієнтацій.

Вступ. Аналіз політичної ситуації останніх місяців свідчить про те, що значна частина української молоді цікавиться політичним життям країни, окремі з них активно ведуть полеміку на політичні теми в реалі та в соціальних мережах, а певна частина молодих людей активно включається в політичне життя країни.

Постановка проблеми. Різносторонність ціннісно-орієнтованих уподобань українських громадян стала однією з основних характеристик українського суспільства. У зв'язку з цим постає низка питань, безпосередньо пов'язаних з процесом політичної соціалізації. Особливий інтерес викликає юнацький період, оскільки саме цей вік є найбільш «чутливим» до соціально-політичних змін, що відбуваються в суспільстві, бо в цей період життя відбувається активне становлення особистості. Учені одноставні в тому, що характерними особливостями даного вікового періоду виступають юнацький максималізм та юнацький бунт. Е. Еріксон вважав, що яким би не було джерело ідентичності, головною подією юнацького віку є досягнення генеративності. Він пояснює генеративність як спробу увічнити себе шляхом здійснення довготривалого і значного внеску в оточуючий світ [6,14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти політичної соціалізації розглядалися в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Об'єктом уваги дослідників є природа та механізми цього процесу (Г. Лассвел, Дж. Алмонд, С. Верба), вікова періодизація політичної соціалізації (Д. Істон, Дж. Денніс), Можливості різноманітних інститутів соціалізації (Х. Ремшмідт), ефективність освітніх технологій і виховних прийомів на різних стадіях соціалізації (У. Бронфренбреннер), роль конвенційних норм в регуляції процесу соціалізації (Е. Берн, Е. Еріксон) тощо [2,3,12,13,14].

У російській та вітчизняній науковій літературі проблема соціалізації особистості аналізується у філософському, соціально-психологічному та психолого-педагогічному вимірах. Окремі аспекти становлення свідомості і регуляції поведінки розглядалися в працях Л.П. Ігуєвої, В.А. Петровського, С.Л. Рубінштейна, соціально-психологічні аспекти становлення особистості розкриті в працях К.О. Абульханової-Славської, Б.Г.Ананьєва, Г.О.Балла, А.О.Деркача, В.О.Васютинського, Л.М. Карамушки, М.Н. Корнева, Л.Є. Орбан-Лембрик, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко; механізми соціальної взаємодії, проблема соціальних ролей, які виконує індивід, вікова специфіка процесу соціалізації відображені в працях Г.М. Андреевої, І.С. Кона. Механізми підвищення ефективності соціалізації через освітньо-виховний процес розглянуті у наукових дослідженнях М.Й. Боришевського, І.В. Жадан, С.Д. Максименка, А.В. Мудрика, Д.І. Фельдштейна. Загальні проблеми політичної соціалізації, суть та зміст цього процесу проаналізовані в працях В.В. Москаленко, М.І. Пірен, Є.Б. Шестопал; концептуальні основи параметрів політичної соціалізації представлені в наукових доробках В.Т. Циби; соціально-психологічні проблеми молоді в процесі політичної соціалізації досліджувалися Н.М. Дембицькою, М.С. Катаєвою, Н.М. Юрій та іншими науковцями [2,7,15,9,10,6,4,8,11].

Виділені напрямки дослідження об'єктивно відображають суть феномена політичної соціалізації, соціально-політичні чинники політичної соціалізації студентської молоді досі майже не досліджені. Існує певне протиріччя між нагальною потребою ефективного впливу на процес політичної соціалізації молоді через розуміння соціально-психологічних чинників цього процесу та недостатньою

теоретичною розробленістю питань, пов'язаних із політичним становленням особистості. Прагнення осмислити зазначені протиріччя, заповнити прогалини у дослідженні соціально-психологічних особливостей політичної соціалізації студентів і визначило проблему нашого дослідження: «До питання про експериментальне вивчення політичної соціалізації української студентської молоді» в умовах суспільних трансформацій.

Мета статті полягала у висвітленні результатів експериментального вивчення чинників політичної соціалізації студентської молоді.

Випробуваними у даному дослідженні виступали студенти 4–5 курсів Вінницького комунального гуманітарно-педагогічного коледжу та 2–5 курсів Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Кількість випробуваних становила 200 чоловік (100 юнаків та 100 дівчат). Дослідження проводилось протягом січня-лютого 2019 року.

Методика дослідження. На першому етапі експерименту була використана анкета і бесіда з кожним із студентів з метою дослідження ставлення кожного респондента до політичних подій у нашій країні, особистої участі у цих подіях, а також визначення окремих чинників політичної соціалізації. Використана нами анкета містила 20 питань, котрі, зокрема, розкривали довіру студентської молоді до Верховної Ради, уряду, чинного президента (на той час П.О. Порошенка). Пропонувалося два варіанти відповіді: «так» або «ні». Завданням опитуваних було уважно прочитати інструкцію до анкети і дати відповідь на запропоновані питання.

Результати дослідження. За результатами обстеження на запитання, чи цікавляться студенти проблемами політичного життя України, студентська молодь відповіла: «так» – 78%, «ні» – 22%. На запитання: «Чи задоволені ви політичним становищем, що склалося на даний момент в Україні?, відповіді: «так» – 12%, «ні» – 88%. «Чи потрібен Україні майдан сьогодні?». Відповіли: «так» – 51%, «ні» – 49%. «Чи довіряєте ви Верховній Раді?» «Так» – 4%, «ні» – 96%. «Чи довіряєте ви сучасному уряду?» «Так» – 7%, «ні» – 93%. «Чи підтвердив ваші сподівання Петро Порошенко?» «Так» – 27%, «ні» – 73%. «Чи потрібна Україні друга державна мова?» Відповіли: «так» – 7%, «ні» – 93%. Один зі студентів прокоментував це запитання наступним чином: « Мені однаково, якою мовою мій президент оголосить, що у моїй країні завершилась війна». На запитання: «Чи потрібно Україні вступати до Євросоюзу?» – відповіді: «так» – 97%, «ні» – 3%.

Отже, посилаючись на результати вищевказаних і ще кількох запитань такого ж плану, сучасна студентська молодь цікавиться проблемами політичного життя України і намагається бути в курсі політичних справ. Молодь не задоволена політичним становищем, що сталося на той момент в Україні. Сучасна молодь не довіряла ні тогочасному парламенту, ні уряду, ні президенту. Більшість молоді вважала, що на той час

Україні був потрібен Майдан. Більшість студентів були не задоволені діяльністю уряду та президента загалом. Петро Порошенко не підтвердив ті сподівання, на які розраховувала сучасна молодь. Проте ті студенти, котрі вважають основним завданням президента боротьбу з російським агресором, майже одноставно підтримували Петра Порошенка, як хлопці (98%), так і дівчата (97%).

На наступному етапі нашого дослідження ми аналізували статеву диференціацію чинників політичної соціалізації.

Отримані результати можна охарактеризувати так: половину усіх опитаних, котрі цікавляться проблемами політичного життя, становлять хлопці, половину – дівчата. Щодо політичного життя, що склалося на момент дослідження в Україні, хлопці більш незадоволені, ніж дівчата. Серед незадоволених політичною ситуацією в Україні на той час було 63% хлопців і 37% дівчат. Проте задоволені більше своїм життям загалом хлопці (49%), ніж дівчата (43%). Значна частина хлопців вважає, що на їх життя вплинула політична ситуація, в якій перебуває Україна (44%), і що раніше соціально-економічна і політична ситуації була однозначно кращою, ніж тепер (70%), тоді коли позиція дівчат у цьому плані менш радикальна відповідно двадцять і шістьнадцять відсотків відповіли стверджувально на дані запитання. Щодо матеріального становища, то воно у хлопців та дівчат змінилось на гірше. Юнаки та дівчата стверджують, що їх життя більше залежить від самих себе, ніж від інших людей, що людина є творцем власного життя. Більшість опитаних як хлопців, так і дівчат вважають, що масові виступи та вибори президента та Верховної Ради – єдиний спосіб домогтися змін на краще. І хлопці, і дівчата цікавляться політичним життям.

Юнаки та дівчата вважають, що багато тих, хто виховувався за радянських часів (батьки), виявилися неготовими до ділової активності та очікують поліпшення життя «згори». Діти відмовляються наслідувати таку позицію, пов'язуючи позитивні зміни у житті зі своєю власною активністю.

На першому етапі нашого дослідження ми проводили визначення ціннісних орієнтацій за методикою М. Рокіча. Аналіз ступеня актуалізації політичного ціннісного рівня в структурі свідомості студентської молоді дав змогу зробити висновок про переважання вибору політичного забарвлених ціннісних орієнтацій на емоційному рівні («подобаться»), зменшення інтенсивності їхнього прояву на когнітивному рівні («важливо») та незначну представленість на дієво-практичному рівні («реалізую, займаюся в даний час»), про що свідчать дані як первинного статистичного аналізу, так і факторного. Причому найбільш значущими цінностями виявились не ті, які стосуються особистої активної участі молоді в політичному житті або свідчать про наявний пізнавальний інтерес до політичних подій, а ті, що торкаються глобальних суспільно-політичних понять: проблем політичного миру, свободи, захисту (Табл. 1).

Таблиця 1

Політичний ціннісний рівень у структурі свідомості студентської молоді, %

Цінності політичного рівня	Рівень репрезентації цінностей, %					
	Емоційний		Когнітивний		Дієво-практичний	
	18-19 років	20-22 років	18-19 років	20-22 років	18-19 років	20-22 років
Активність	3	6	2	4	2	1
Лідерство	1	3	1	2	1	1
Мир та стабільність	34	41	32	38	2	2
Інтерес, інформованість	7	16	6	13	2	7

Ціннісна орієнтація на політичний мир і стабільність є досить вагомою як на емоційному так і на когнітивному рівні, проте низький відсоток інших політичних ціннісних орієнтацій свідчить скоріше не про важливість політичного миру та спокою у їх глобальному розумінні, а про необхідність особистості захищеності, безпеки та стабільності, які мають побутово-життєве забарвлення. Проведене опитування серед студентів, яке розкрило політичну тематику початку 2019 року, виявило студентську недовіру та критику тогочасної політики. Розмежування у статевій диференціації щодо політичного життя України підтвердило вищу чоловічу зацікавленість тогочасною політичною ситуацією у нашій країні. Чоловіки Вінниччини виявились більш активними учасниками політичного процесу. Визначено характер впливу особистісних параметрів (особливостей мотиваційної сфери, когнітивного стилю міжособистісної взаємодії, ціннісно-сміслових орієнтацій) на формування та особливості прояву ідейно-політичних настанов, політичних ціннісних орієнтацій і політичної поведінки студентської молоді. Характер конкретного ідейного спрямування психологічно зумовлений поєднанням характеристик когнітивного стилю міжособистісної взаємодії та ціннісно-сміслових орієнтацій, що дає змогу виділити психологічні типи прихильників існуючих політичних ідеологій серед студентської молоді.

Проведене дослідження дає можливість зробити **висновки** й рекомендації, що мають теоретичне й практичне значення:

1. Здійснений аналіз наукової літератури з проблеми дослідження та визначено його провідні напрями. Сукупність політичних поглядів, переконань, цінностей, настанов особистості, поєднаних в індивідуальні когнітивні схеми сприйняття та відтворення політичної реальності, визначають характер політичної поведінки, рівень та спрямованість політичної активності особистості.

2. У результаті емпіричного дослідження виявлено соціально-психологічні чинники, що впливають на процес політичної соціалізації студентської молоді в сучасних умовах розвитку українського суспільства. У січні-лютому 2019 року вони заключались у низькому рівні практично-дійової реалізації політичної культури, відсутності адекватних поведінкових моделей реалізації політичного інтересу й електоральної активності, низькому рівні актуалізації політичного ціннісного рівня у структурі свідомості студентської молоді, непослідовності і суперечливості актуалізації ідейно-політичних настанов.

3. Структуру ідейно-політичних уподобань студентської молоді Вінниччини на початок 2019 року складала в основному такі ідейні напрями: ліберальний націоналізм, поміркований націоналістичний консерватизм, супереч-

ливий анархізм, догматичний консерватизм та легітимний еколого-соціалізм. Існував політичний розрив між актуалізацією політичних ціннісних орієнтацій на емоційному, когнітивному та дієво-практичному рівнях сприйняття, зменшення інтенсивності їхнього прояву на когнітивному рівні та незначна представленість на дієвому рівні. Основними видами політичної залученості серед політично активної студентської молоді були когнітивно-електоральна та дієво-практична, а політичної мотивації – ціннісно-орієнтована та інструментальна політична. Основними психологічними детермінантами прояву політичного ціннісного рівня свідомості є загальна структура ціннісних орієнтацій, у якій провідне місце посідають цінності соціального, етичного та пізнавального рівнів.

Результати дослідження дають змогу окреслити перспективи подальших теоретичних і практичних розробок, що випливають із його контексту. Перспективними, зокрема, можуть стати лонгитюдні дослідження динаміки формування та прояву політичної культури студентської молоді, більш детальний аналіз когнітивно-рефлексивних механізмів її актуалізації, визначення особливостей прояву політичної культури у різних вікових, статевих, регіональних, професійних групах.

Література

1. Ананьев Б.Г. О человеке как объекте и субъекте воспитания / Б.Г. Ананьев // Избранные психологические труды. В 2 т. – М.: Педагогика, 1980, т. 2. – С. 9-102.
2. Андропова І. Культура вітчизняної історії гендерного аспекту політичної культури / І. Андропова // Вісник книжної палати: Науково-практичний журнал. – К., 2006. – С. 47-49
3. Андропова І. Тенденції розвитку зарубіжної історіографії політичної культури / І. Андропова // Вісник книжної палати: Науково-практичний журнал. – К., 2004. – С. 96-105
4. Борішевський М.М. Развитие саморегуляции поведения школьников. Автореф. дис. ... докт. психол. наук / Мирослав Мисифович Борішевський. – К., 1992, – 77 с.
5. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади / Вадим Васютинський. – К., 2005. – 492 с.
6. Кон І.С. Психологія ранньої юності / І.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
7. Петровський В.А. Поняття отраженної суб'єктивності в концепції персоналізації / В.А. Петровський // Експериментальні методи дослідження личности в колективі. – М., 1985, ч. I. – С. 33-43
8. Пірен М.І. Основи політичної психології. Навчальний посібник / М.І. Пірен. – К.: Міленіум, – 2003. – С. 418
9. Шатенко В.А. Психологія в суб'єктивному вимірюванні: Монограф. / В.А. Шатенко. – К.: Просвіта, 1999. – 404 с.
10. Шитаренко П.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / П.М. Шитаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

11. Шестопал С.Б. Політична психологія/Б.С. Шестопал. – Ростов-на-Дону: Фенікс. –1996,29-23 с.
 12. Шибутани Т. Социальная психология/Т. Шибутани. – М., 1969. – 536 с.
 13. Berne E. Games People Play/E. Berne. –N.Y., – 1964- 152 p.
 14. Erikson E.H. Identity. Youth and Crisis / E.H. Erikson. – N.Y. – 1968. -336 p.

References

1. Ananyev B.G. O Cheloveke kak obyekte i subyekte vospitaniya [About a Man as an Object and Subject of Education]. Izbranniye Psikhologicheskiye Trudy [Selected Psychological Works]. Moscow. 1980. (Russ.)
 2. Andronova I. (2006) Kultura Vitchiznyanoyi Istoriyi Gendernogo Aspektu Politichnoyi Kultury [The Culture of Folk History of Gender Aspect of Political Culture]. Visnik Knizhnoyi Palaty: Naukovo-praktichniy Zhurnal [Book Chamber Herald: Scientific Journal]. 47-49 (Ukr.).
 3. Andronova I. Tendensiyi Rozvitku Zarybizhnoyi Istoriofrafyiyi Politichnoyi Kultury [The Tendencies of Development of Foreign Historiography of Political Culture]. Visnik Knizhnoyi Palaty: Naukovo-praktichniy Zhurnal [Book Chamber Herald: Scientific Journal]. 2004(3). 96-105. (Ukr.)
 4. Borishevskiy M. Razvitiye Samoregulatsiyi Povedeniya Shkolnikov. [The Development of Self-Regulation of Schoolchildren's Behaviour]. Kyiv.1992.(Russ.)

5. Vasyutynskyy Vadym. Interaktsiyna Psikhologiya Vlady [Interactional Psychology of Power]. Kyiv. 2005. (Ukr.).
 6. Кон I.S. Psikhologiya Ranney Unosti [Adolescence Psychology]. Moscow. 1989.
 7. Petrovskiy V.A. Ponatiye Otrazhonnoy Subektivnosti v Kontseptsiyi Personalizatsiyi [The Essence of Back-Image Subjectivity in Personalization Conception]. Experimentalniye Metody Isledovaniya Lichnosti v Kolektive [The Experimental Methods of Personality's Researsch in Association]. Moscow. 1985(1). 33-43. (Russ.).
 8. Piren M. Osnovi Politichnoyi Psikhologiyi [The Basics of Political Psychology]. Kyiv: Millenium. Publ., 2003 (Ukr.).
 9. Tatenko V.A. Psikhologiya v Subyektinom Izmereniyi: Monografiya [The Psychology of Subjectivity]. Kyiv. 1999. (Russ.).
 10. Titarenko T. M. Zhityeviy Svit Osobistosti: u Mezhami i za Mezhami Budennosti [Personality's Outlook: Within the Magins and out of the Magins of Everyday Life]. Kyiv.2003. (Ukr.).
 11. Shestopal I. Politichna Psikhologiya [Political Psychology]. Rostov-on-Don. 1996 (Ukr.).
 12. Shibusani T. Socialnaya Psikhologia [Social Psychology]. Moscow. 1969 (Russ.).
 13. Berne E. Games People Play/E. Berne.- N.Y.,- 1964- 152 p.
 14. Erikson E.H. Identity. Youth and Crisis/E.H. Erikson. – N.Y. – 1968. -336 p.

Dmitrova T.V.,

Associate Professor, Candidate of Psychological Sciences, associate professor of the Department of Psychology of the Higher Educational Institution "Vinnytsia Academy of Continuing Education", dmitrova1959@ukr.net

Matokhnyuk L.O.,

Candidate of Psychological Sciences, Head of the Department of Psychology Higher Educational Institution "Vinnytsia Academy of Continuing Education", lyda1974@gmail.com

Ukraine, Vinnytsia

TO THE QUESTION OF EXPERIMENTAL STUDY OF POLITICAL SOCIALIZATION OF STUDENT YOUNG PEOPLE IN CONDITIONS OF SOCIAL TRANSFORMATIONS

The article analyzes the results of the experimental study of the political socialization of Ukrainian student youth. A questionnaire was used to study the attitude of each respondent to political events in our country, personal involvement in these events, as well as the definition of certain factors of political socialization. At the second stage of the study, we conducted a determination of value orientations according to the method of M. Rokich. The analysis of the degree of actualization of the political value level in the structure of student youth made it possible to conclude that the predominant choice of politically colored value orientations on the emotional level ("like"), the decrease in the intensity of their manifestation at the cognitive level ("important") and the insignificant representation at the practical and practical level ("I'm implementing, I'm doing now").

Key words: factors of political socialization; politization; value orientations; emotional, cognitive, practical level of politically colored value orientations.

УДК 159.922.62:316.6

Добровольська Н.А.,

к.психол.н., здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, n.e.zavadaska@gmail.com

Україна, м. Сєвєродонецьк

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ: АНАЛІЗ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

У статті показано, що обдаровані діти в цілому набагато більш благополучні, ніж інші діти: не відчують проблем у навчанні, краще спілкуються з однолітками, швидше адаптуються до нової обстановки. Їх вкорінені інтереси і схильності, розвинені вже з дитинства, є основою для успішного особистісного і професійного самовизначення. У цих дітей можуть виникати проблеми в тому випадку, якщо не враховуються їх підвищені можливості: навчання стає занадто легким або ж немає умов для розвитку їх творчих потенцій. Найбільш часто зустрічаються й проблеми спілкування, соціальної поведінки; емоційного розвитку, дисинхронізація фізичного розвитку, саморегуляції, відсутність творчих проявів, труднощі професійної орієнтації, дезадаптації. Наголошується, що всі форми роботи з обдарованими дітьми мають повною мірою враховувати особистісні особливості обдарованої дитини і орієнтуватися на ефективну допомогу у вирішенні її проблем.

Ключові слова: обдарованість, дитина, становлення обдарованої дитини, проблеми обдарованої дитини.

Постановка проблеми. Створення умов, що забезпечують виявлення, розвиток обдарованих дітей та реалізацію їх потенційних можливостей, є одним із пріоритетних завдань сучасного суспільства. Талановита, обдарована особистість – це потужний ресурс суспільного розвитку, яка здатна визначити перспективи соціально-економічного, культурного і духовно-морального перетворення країни. Переорієнтація системи освіти на гуманістичні, особистісно-орієнтовані та розвиваючі освітні технології змінила ставлення до учнів, котрі виявляють неординарні здібності.

Мета статті – провести психологічний аналіз проблем обдарованої дитини та визначити шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Розвиток особистості обдарованої дитини – складний і багатогранний процес. Рівень, якість своєрідність і характер розвитку обдарованості – це завжди результат взаємодії спадковості і соціокультурного середовища, при цьому особливе значення мають власна активність дитини, а також психологічні механізми саморозвитку особистості.

Як показав проведений аналіз, останнім часом збільшилася кількість освітніх організацій, навчальних та соціальних програм, громадських організацій та фондів, що ставлять за мету виявлення, навчання і розвиток обдарованих дітей. Основна робота освітніх організацій з обдарованими дітьми полягає в тому, щоб побудувати навчально-виховний процес з врахуванням індивідуальних особливостей дітей і підготувати ґрунт для подальшої реалізації природних здібностей дитини. Учням надається можливість широкого вибору спектра занять, спрямованих на розвиток особистості (екскурсії, секції, гуртки, круглі столи, конференції, диспути, олімпіади, шкільні наукові товариства, дослідження та ін.).

У питанні виховання і розвитку обдарованих дітей велика відповідальність лежить на фахівцях. Головним в роботі з обдарованими дітьми є забезпечення умов для

розкриття і розвитку всіх здібностей, обдарувань з метою їх подальшої реалізації у професійній діяльності. Робота з обдарованими дітьми – це складний процес, що вимагає від педагогів особистісного зростання, постійно оновлюваних знань в області психології обдарованості, а також тісної співпраці з психологами та батьками. Педагог має вчасно націлити батьків на терплячий процес виховання дитини, заснований на морально-етичних нормах, допомогти створити сприятливе середовище для розвитку обдарованості дитини. Істотним в успішності роботи є глобальна особистісна характеристика педагога – система поглядів і переконань, в якій велике значення мають уявлення про себе, інших людей. Велике значення для розуміння особливостей особистості обдарованої дитини і характеру її становлення має аналіз її взаємин з однолітками, які в значній мірі визначають історію її життя і тим самим формують особистість.

У більшості обдарованих дітей є проблеми в спілкуванні. Це пов'язано з тим, що їх навички взаємодії знаходяться на низькому рівні і обумовлені індивідуальними особливостями дитини. Однак, завдяки більш високій здатності до навчання і творчому ставленню до процесу навчання, багато обдарованих дітей користуються популярністю в колективі і в тих навчальних закладах, де навчання є цінністю. Такі діти стають лідерами.

Однією з основних умов розвитку дитячої обдарованості є сім'я, а саме структура і емоційний клімат сім'ї, стилі дитячо-батьківських взаємин, ставлення батьків до дитячої обдарованості. Сім'я здебільшого визначає коло інтересів, потреб, мотивів, поглядів і ціннісних орієнтирів, надає умови, в тому числі матеріальні, для розвитку природних задатків. Саме на батьків, в першу чергу, орієнтується дитина, переймаючи їх манеру поведінки, ставлення до людей, роботи, подій і речей. Природно, що дитина досягає більш високого рівня розвитку там,

де оточення надає їй найбільш сприятливі умови для розвитку. Як правило, в сім'ях обдарованих дітей чітко простежується висока цінність освіти. Ця обставина є сприятливою для розвитку підвищених здібностей дитини. У спілкуванні з дитиною батьки виходять за коло побутових проблем, віддаючи перевагу спільній пізнавальній діяльності: іграм, обговоренню складних завдань і проблем. Часто батьків з дітьми об'єднують спільні пізнавальні інтереси, на основі яких між ними виникають стійкі дружні взаємини. Ставлення до шкільного навчання у батьків цих дітей ніколи не приймає самодостатнього характеру.

Головна особливість сім'ї обдарованої дитини – пильна увага до її інтересів і потреб. Величезну роль у розвитку обдарованої дитини має емоційний клімат сім'ї. Довірчий стиль дитячо-батьківських відносин, доброзичлива і вільна атмосфера створюють сприятливу психологічну базу для розвитку обдарованої особистості.

На розвитку обдарованої дитини негативно позначаються конфліктні відносини між батьками. У таких сім'ях обдарованої дитини приділяється менше необхідної їй уваги і у неї виникають глибокі внутрішні переживання, які переростають у внутрішній конфлікт, зміни в поведінці: покірність, боязкість або схильність до агресії. Ставлення батьків до інтелектуальних і творчих здібностей може бути різним: позитивним, нейтральним, негативним. При позитивному ставленні батьки всіляко заохочують інтелектуальний розвиток дитини, радіють її успіхам, підтримують і творчу активність. В цьому випадку у дитини з'являється стимул до подальшого самовдосконалення, що позитивно позначається на рівні її розумового розвитку. Якщо ж батьки ніяк не виражають свого ставлення до здібностей дитини, то в цьому випадку може бути відсутнім стимул до досягнення нових результатів, прагнення пізнати, навчитися чомусь новому, знижується активність пізнавального розвитку. Безумовне прийняття і любов – обов'язкова умова сприятливого інтелектуального, особистісного та соціального розвитку дитини. Цей тип відносин характеризується тим, що батьки приймають дитину такою, якою вона є, при цьому поважають її індивідуальність. Протилежним стилем дитячо-батьківських відносин є відкидання, коли батьки сприймають свою дитину невдахою, здебільшого відчують до неї злість, досаду, роздратування, образу. Для дітей в таких сім'ях пізнавальний розвиток відступає на другий план через серйозні особистісні і соціальні проблеми.

Такі діти зосереджені на взаєминах з батьками, внаслідок чого їх пізнавальна активність і мотивація придушуються. Якщо проаналізувати відносини в сім'ях, де діти відрізняються високим рівнем творчих здібностей, то можна побачити, що батьки зазвичай не виявляють авторитарності і надмірної опіки. Найчастіше батьки таких дітей заохочують їх безпосередність і впевненість в собі. У сім'ї цінується почуття відповідальності. Таким чином, повага до особистості дитини, а також надання їй достатньої самостійності стимулює розвиток інтелектуальних і творчих здібностей. Велике значення має активна життєва позиція самих батьків, а відкритість світу має стимулюючий вплив на розвиток здібностей дітей.

Висновки. Особистість обдарованої дитини несе на собі явні свідчення її непересічності, оскільки й рівень, й індивідуальна своєрідність діяльності дитини визначається, перш за все, її особистісними особливостями. Розуміння особистісних особливостей обдарованої дитини особливо важливо у випадках так званої прихованої обдарованості, яка не виявляється до певного часу в успішності діяльності. Саме своєрідні риси особистості, як правило, органічно пов'язані з обдарованістю, змушують фахівців припустити у такої дитини наявність підвищених можливостей. Показано, що обдаровані діти в цілому більш благополучні: не відчують проблем в навчанні, краще спілкуються з однолітками, швидше адаптуються до нової обстановки. Їх вкорінені інтереси і схильності, розвинені вже з дитинства, служать основою для успішного особистісного і професійного самовизначення. У цих дітей можуть виникати проблеми в тому випадку, якщо не враховуються їх підвищені можливості: навчання стає занадто легким або ж недостатньо умов для розвитку їх творчих потенцій. Найбільш часто зустрічаються і проблеми спілкування, соціальної поведінки; емоційного розвитку, дисинхронізація фізичного розвитку, саморегуляції, відсутність творчих проявів, труднощі професійної орієнтації, дезадаптації. Наголошується, що всі форми роботи з обдарованими дітьми мають повною мірою враховувати особистісні особливості обдарованої дитини і орієнтуватися на ефективну допомогу у вирішенні її проблем.

Література

1. Антонова О.Є. *Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: монографія / О.Є. Антонова.* – Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2005. – 456 с.
2. Кліменюк Ю.М. *Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика / Ю.М. Кліменюк // Проблеми освіти: збірник наукових праць.* – Спецвипуск. – Вінниця-Київ, 2015. – С. 46-50.
3. Кульчицька О. *Методика діагностики інтелектуальної обдарованості / О. Кульчицька // Обдарована дитина.* – 2007. – №1. – С. 39-42.
4. Морозова Л. *Діагностика дитячої обдарованості та психолого-педагогічні особливості обдарованих дітей / Л. Морозова, І. Бондарев // Рідна школа.* – 2003 - №5. – С. 34-38.
5. Шевців З.М. *Основи соціально-педагогічної діяльності – [Електронний ресурс].* – Режим доступу: http://pidruchnikj.ws/1931110342999/pedagogika/metodi_diaagnostikiobdarovanoj_ditini

References

1. Antonova O.Ye. *Obdarovanist: dosvid istorichnogo ta porivnyalnogo analizu: monografiya / O.Ye. Antonova.* – Zhitomir: Zhitomirskij derzhavnij universitet imeni Ivana Franka, 2005. – 456 s.
2. Klimenyuk Yu.M. *Obdarovani diti, yih viyavlennya ta diagnostika / Yu.M. Klimenyuk // Problemi osviti: zbirnik naukovih prac.* – Specvypusk. – Vinnitsya-Kyiv, 2015. – S. 46-50.
3. Kulchick O. *Metodika diagnostiki intelektualnoyi obdarovanosti / O. Kulchick // Obdarovana ditina.* – 2007. – №1. – S. 39-42.
4. Morozova L. *Diagnostika dityachoyi obdarovanosti ta psihologo-pedagogichni osoblivosti obdarovanih ditej / L. Morozova, I. Bondarev // Ridna shkola.* – 2003 - №5. – S. 34-38.
5. Shevciv Z.M. *Osnovi socialno-pedagogichnoyi diyalnosti – [Elektronnij resurs].* – Rezhim dostupu: http://pidruchnikj.ws/1931110342999/pedagogika/metodi_diaagnostikiobdarovanoj_ditini

Dobrovska N.A.,

*Ph.D. in Psychology, Associate Professor of the department of applied psychology and social work
of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, n.e.zavadka@gmail.com*

Ukraine, Severodonetsk

PSYCHOLOGICAL CHILD PROBLEMS: ANALYSIS AND WAYS TO SOLVING

The article shows that gifted children in general are much more prosperous than other children: they have no problems in learning, communicate better with their peers, adapt more quickly to the new environment. Their deep-rooted interests and inclinations, developed since childhood, provide a good basis for successful personal and professional self-determination. These children may have problems if their increased opportunities are not taken into account: learning becomes too easy or there are no conditions for developing their creative potential. The most common problems of communication, social behavior; emotional development, desynchronization of physical development, self-regulation, lack of creative manifestations, difficulty of vocational orientation, dezadaptation. It is emphasized that all forms of work with gifted children should fully take into account the personal characteristics of the gifted child and focus on effective assistance in solving their problems.

Key words: *giftedness, child, formation of a gifted child, problems of a gifted child.*

УДК 159.923.2

Острова В.Д.,*к.психол.н., ст. науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, ovd18@ukr.net***Горленко В.М.,***науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, vaka_orchid@ukr.net*

Україна, м. Київ

ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІВ: ТЕМПОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянута проблема ідентичності педагогів, які здійснюють свою професійну діяльність в умовах соціально-економічних змін. Конкретизовано поняття «темпоральні аспекти ідентичності». Представлено результати пілотажного дослідження актуальної і перспективної ідентичності педагогів (N=40). Окреслено перспективи подальших наукових пошуків – визначення наявності/відсутності синдрому «професійного вигорання» у педагогів як чинника розвитку готовності їх до соціальних змін.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, педагоги, актуальна ідентичність, перспективна ідентичність.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується непростою соціальною і економічною ситуацією, що обумовлені процесами демократизації і децентралізації, загостренням соціальних проблем, науково-технічним прогресом, широким впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій і, як наслідок, зміною цінностей і пріоритетів. На думку М.С. Швед, освіта виступає основою розвитку різних сторін життєдіяльності суспільства і держави: «Від якості освіти залежить, з якими знаннями, світоглядом і громадянськими принципами увійде до нового інформаційного суспільства молоде покоління» [1]. Основною дійовою особою в освітньому процесі є педагог. Саме він здійснює вплив на підростаюче покоління і, таким чином, формує майбутнє суспільства. Сучасним суспільством висуваються високі вимоги до особистості і професійної діяльності педагога. Зазначимо, що успішне функціонування в професії обумовлюється у тому числі і професійною ідентичністю педагога. Разом з тим професійне вигорання порушує процес професіоналізації і впливає на професійну ідентифікацію як один з показників та чинників професіоналізму. Тому питання виявлення, попередження та корекції професійного вигорання є досить актуальними у сучасній психологічній практиці.

Огляд наукових досліджень останніх п'яти років показує, що питання професійної ідентичності загалом і, зокрема, професійної ідентичності педагогів, не втрачає своєї актуальності як для вітчизняних, так і зарубіжних науковців.

Теоретичне дослідження професійної ідентичності особистості здійснено В.М. Одінцово: авторка розглядає професійну ідентичність як усвідомлення себе, як вибір і реалізацію способу взаємодії з навколишнім світом, набуття сенсу самоповаги через виконання професійної діяльності, як можливість здійснювати особистісне самовизначення, інтегруватися в професійне співтовариство й формувати уявлення про себе як про фахівця [2].

Ряд робіт присвячено формуванню професійної ідентичності майбутніх фахівців педагогічних професій: Т.О. Шахрай розглянуто історико-педагогічний аспект

становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів, І.М. Мельник з'ясовано структуру та особливості професійної ідентичності майбутнього учителя початкової школи, І.І. Наумовою досліджено педагогічні умови становлення професійної ідентичності майбутніх учителів, О.Я. Романишиною визначено теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій [3-6].

Особливості професійної ідентичності у різних професійних групах відображено у дослідженнях Т.Д. Морозовської (викладачі мистецьких дисциплін) та Н.Н. Хомутиннікової (вихователі дошкільного навчального закладу) [7].

Susan Beltman, Christine Glass, Judith Dinham, Beryl Chalk та Bich Nguyen за допомогою проєктивних методик досліджено професійну ідентичність вчителів Австралії [8]. Професійна ідентичність вчителів Румунії у 21 сторіччі досліджувалася Mihaela Voinea, Toader Palasan [9].

Метою статті є вивчення темпоральних аспектів ідентичності сучасних педагогів.

Виклад основного матеріалу. «Необхідно конкретизувати, що саме мається на увазі при застосуванні терміну «темпоральні аспекти ідентичності». Уявлення і усвідомлення особистістю себе в часі, тобто почуття унікальності та безперервності власного «Я» (що відповідає класичному визначенню ідентичності за Е. Еріксоном) [10], необхідно розглядати не лише в термінах «теперішнього» (актуальна ідентичність), а й у термінах інших часових модальностей – «минулого» (ретроспективна ідентичність) і «майбутнього» (проспективна ідентичність). Ретроспективна, актуальна і проспективна ідентичності можуть бути визначені як якісно різні темпоральні аспекти ідентичності особистості.

Будь яка конкретна ідентичність особистості, що виявлена дослідником у результаті емпіричного дослідження, може бути віднесена до одного з названих локусів, ідентичність особистості не може не мати темпоральних аспектів.

Проспективна ідентичність – це динамічне, цілісне

когнітивно-афективне утворення, що є компонентом “Я-концепції” особистості та представлено системою уявно-вірогіднісних смислових конструктів суб’єкта, які віднесені ним у власне майбутнє і є сукупністю рис, особистісних якостей, соціальних ролей, соціальних статусів. Проспективна ідентичність – соціокультурно обумовлений, динамічний компонент Я-концепції особистості, який забезпечує суб’єкту орієнтацію у соціальному оточенні, знаходження там власного місця і формування перспектив для подальшого саморозвитку» [11, с.48-48].

Проведене пілотажне дослідження ідентичності педагогів крім основної мети – визначення темпоральних аспектів ідентичності сучасного педагога, мало додаткову: наскільки застосована методика дослідження і одержані результати будуть інформативними щодо наявності/відсутності синдрому «професійного вигорання».

Завдання дослідження, висвітлені у статті:

– складення колективних матриць актуальної та проспективної ідентичності педагогів, виявлення провідних ідентичностей, які домінують в колективних ідентифікаційних матрицях;

– здійснення аналізу якісного складу ідентифікаційних категорій у колективних матрицях актуальної та проспективної ідентичностей (особливий акцент на категорії, пов’язані з професійною діяльністю), виявлення ознак професійного вигорання педагогів;

– визначення подальших перспектив дослідження.

Вибірка: у дослідженні взяли участь 40 осіб. Респонденти є педагогічними працівниками закладів дошкільної освіти та закладів загальної середньої освіти Рівненської області. Всі 40 осіб жіночої статі. За віком їх розподіл становив: від 20 до 25 років – 2,5 %, від 25 до 30 років – 25 %, від 35 до 50 років – 60 %, від 50 до 60 років – 10 % та після 60 років – 2,5 %. За професійними критеріями розподіл респондентів є таким:

за посадою: асистент вчителя – 17,5 %, вчитель індивідуального навчання – 10 %, вчитель початкових класів – 25 %, директор – 2,5 %, вихователь – 45%;

за стажем роботи: до 5 років – 5 %, від 5 до 10 років – 20 %, від 10 до 15 років – 22,5 %, від 15 до 20 років – 25 %, від 20 до 25 років – 15 % та більше 25 років – 12,5 %.

У якості найбільш адекватного **метода дослідження** був обраний тест “Тест двадцяти висловлювань” М. Куна і Т. Мак-Партленда [12]. Емпіричне дослідження проводилося за наступною процедурою: завдання виконувалося анонімно, респонденти вказували тільки вік, стать та посаду. За кожним респондентом закріплювався особистий номер, що дозволить зіставляти і аналізувати результати різних методик. Тест пропонувався респондентам двічі, при цьому вносилися зміни в інструкцію та час виконання тесту (час не обмежувався).

Модифікований варіант тесту 1: інструкція та процедура тестування відповідали класичним, зміни були внесені тільки у частину інструкції, що стосується кількості самовизначень – необхідно було надати 10 визначень на запитання «Хто я?» у теперішньому часі, зараз. Респондентам пропонувалося відповідати найрізноманітніше, використовувати різні ознаки. Ідентифікаційні категорії респондентів, що були отримані при виконанні модифікованого варіанту № 1 “Тесту двадцяти висловлювань” М. Куна і Т. Мак-Партленда надалі ми

будемо називати “**актуальною ідентичністю**”.

Модифікований варіант тесту №2: інструкція була істотно змінена: “Уявіть, що вже пройшло 5 років. Хто Ви?”. Респондентам пропонується дати також 10 самовизначень, при цьому обов’язковим доповненням до запитання було прохання представити себе реалістично. Ідентифікаційні категорії респондентів, що були отримані при виконанні модифікованого варіанту тесту №2, надалі ми будемо називати “**проспективною ідентичністю**”.

Одержані вільні самохарактеристики педагогів (актуальна ідентичність: загальна кількість – 104 визначення) за допомогою контент-аналізу були розподілені за окремими категоріями.

Кількість самовизначень була підрахована окремо за кожною категорією, після чого було здійснено розрахунок відсоткового розподілу категорій відносно загальної кількості. За результатами вказаних підрахунків складено колективну матрицю актуальної ідентичності (див. табл. 1).

Таблиця 1

Колективна матриця актуальної ідентичності (N=104)

№	Ідентифікаційні категорії	%
1	Особистісні якості	22,1
2	Професія	20,2
3	Сім’я	13,5
4	Характеристики і ролі у спілкуванні	11,5
5	Захоплення	8,7
6	Побут	8,7
7	Екзистенціальні визначення	5,8
8	Громадянська позиція	4,8
9	Ставлення до життя	2,9
10	Матеріальний статус	1,9
	Всього	100

У колективній матриці нами було виокремлено 10 категорій.

Перше місце займає категорія “Особистісні якості” (22,1%), тобто ті визначення, які складають “особистісну ідентичність” на відміну від “соціальної”.

Не заперечуючи тези, що будь-яка ідентичність, незалежно від змісту, за походженням є соціальною, у цьому дослідженні вважаємо за потрібне виокремити категорії ідентичностей, які відносяться до соціальних та особистісних окремо.

У категорії “Особистісні якості” для визначень респондентами застосовувалися як іменники, так і прикметники. Ці визначення (“мрійниця”, “чемна”, “врівноважена”, «молода і красива», «відповідальна», «добра людина») відображають індивідуальність кожного респондента, його відчуття власної неповторності, унікальності, власного окремого існування шляхом прояву особистісних якостей у різноманітних видах діяльності та спілкування.

Друге місце колективної матриці обіймає категорія «Професія» (20,2%).

У цій категорії найбільша кількість самовизначень (19 з 85) припадає на ідентичність, яка визначає професійні взаємини у педагогічному колективі, а саме: «колега по роботі», «хороша колега», «колега» тощо. Тобто, можна зазначити, що у респондентів наявна велика потреба у визнанні їх професійних якостей з боку

інших фахівців. Педагогічна спільнота виступає як експертне середовище, і, в той же час може розглядатися як своєрідний ресурс, який в силу своєї значущості за певних обставин сприятиме попередженню професійного вигорання.

Інші ідентифікації визначаються:

- посадою, що займає респондент («вчитель», «вихователь», «асистент вчителя», «директор»);
- рівнем офіційно визнаної кваліфікації («спеціаліст 1 категорії», «спеціаліст 2 категорії», «старший вчитель»);
- підвищенням рівня професійної кваліфікації («студентка», «слухач курсів»);
- якістю виконання професійних обов'язків («професіонал», «фахівець», «хороший педагог»);
- творчим потенціалом («новатор», «дослідник і експериментатор»);
- педагогічним досвідом («вчитель-початківець», «наставник»).

Третє місце колективної матриці обіймає категорія «Сім'я» (13,5%). З огляду на стать респондентів (жінки), найбільша кількість виборів припадає на ідентифікацію «мати» – 29 зі 104. Значимо, у цій виборці було отримане одне самовизначення «батько» разом із самовизначенням «мати», що свідчить про прийняття на себе відповідальності за виконання іншої соціальної ролі для збереження традиційних уявлень про сім'ю, яка виховує дітей. Самовизначення «донька» обіймає друге місце за кількістю виборів – 21 зі 104, що підкреслює велику значущість для респондентів взаємин «батьки-діти» та батьківської сім'ї загалом: самовизначення «сестра» (приналежність до батьківської сім'ї) випередило самовизначення «дружина» – третє та четверте місце відповідно. Окрім цього, наявні усі можливі сімейні зв'язки та статуси: «племінниця», «невістка», «тітка», «кума», «хрещена» тощо.

Четверте місце колективної матриці обіймає категорія «Характеристики і ролі у спілкуванні» (11,5%). До складу цієї категорії увійшли: самовизначення респондентів – назви певних соціальних ролей («подруга», «друг», «товариш», «знайома») та певні характеристики респондентів як суб'єктів спілкування («адвокат», «порадник», «психолог», «губка»). Найбільша кількість самовизначень (24 зі 43) припадає на «подруга, друг», що свідчить про велику значущість для респондентів сталих індивідуально-вибіркових міжособистісних відносин, заснованих на взаємній довірі, спільності інтересів та прив'язаності. Загалом кількість самовизначень у цій категорії та її якісний склад відображає як різноманітність й розгорнутість соціальних зав'язків респондентів, так і притаманні конкретній особистості усвідомлені особливості виконання цих соціальних ролей.

На п'ятому місці колективної матриці знаходиться категорія «Побут» (8,7%), на шостому – «Захоплення» (8,7%). Необхідно зазначити, що обидві категорії мають по 9 самовизначень, але на категорію «Побут» припадає 26 виборів, тоді як на категорію «Захоплення» всього 11.

Можна зробити припущення, що виокремлення категорії «Побут», тобто ролі, пов'язані з позавиробничою сферою діяльності, із задоволенням власних

матеріальних та культурних потреб, визначається досить значною кількістю часу та зусиль, які витрачаються респондентами (100% вибірки – жінки) для належного забезпечення цієї сфери. Наприклад, у іншій соціальній групі – студентів денної форми навчання [11], «Побут» взагалі відсутній як виокремлена категорія, лише рідкі поодинокі ідентифікації. У педагогів найбільша кількість виборів припала на самовизначення «Хороша господиня» (9 зі 26). Для визначень респондентами застосовувалися виключно іменники («праля», «кухар», «прибиральниця», «посудомийка», «пастух гусей» тощо).

Категорія «Захоплення» – самовизначення шляхом усвідомлення себе як суб'єкта певного виду діяльності, представлена також виключно іменниками («танцюристка», «слухач музики», «турист», «футболістка», «співачка» тощо).

У колективній матриці актуальної ідентичності далі послідовно розташовані наступні категорії:

- Екзистенціальні визначення (5,8%) – осмислення, усвідомлення власного буття («істота», «людина», «особистість», «індивідуальність»);
- Громадянська позиція (4,8%) – усвідомлення власної належності до держави, до спільноти співгромадян, тотожності зі своєю національною спільнотою («громадянка», «українка», «депутат», «волонтер»);
- Ставлення до життя (2,9%) – усвідомлення своєї позиції щодо відповідності реального становища власному рівню домагань («розчарована, втомлена жінка», «задоволена своїм життям»);
- Матеріальний статус (1,9%) – самовизначення відносно власної позиції за критерієм матеріальних статків (дохід, грошові заощадження, майно) («людина без власного житла», «особистість з низькою зарплатою»).

Значимо, що серед наданих респондентами 104 категорій актуальної ідентичності жодна не стосується визначення особистості, яка існує на етапі розвитку суспільства, що характеризується широким впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій (цифрове суспільство). Разом з тим, цифрова компетентність є однією з ключових компетентностей 21 сторіччя, які визначаються «Рамковою програмою оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя» як необхідні для працевлаштування, посилення особистого потенціалу, активного громадянства та соціальної інтеграції. Таким чином, розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності педагогів є одним з напрямів як підвищення їх фахового рівня, так і попередження професійного вигорання.

Одержані вільні самохарактеристики педагогів (проспективна ідентичність: загальна кількість – 115 визначень) за допомогою контент-аналізу були розподілені за окремими категоріями.

Кількість самовизначень була підрахована окремо за кожною категорією, після чого було здійснено розрахунок відсоткового розподілу категорій відносно загальної кількості. За результатами вказаних підрахунків складено колективну матрицю проспективної ідентичності (див. табл. 2).

Таблиця 2

Колективна матриця проспективної ідентичності (N=115)

№	Ідентифікаційні категорії	%
1	Професія	21,7
2	Особистісні якості	14,8
3	Сім'я	13,0
4	Характеристики і ролі у спілкуванні	12,2
5	Захоплення	10,4
6	Ставлення до життя	7,8
7	Побут	6,1
8	Екзистенціальні визначення	4,4
9	Матеріальний статус	3,5
10	Зміна професії	3,5
11	Громадянська позиція	2,6
	Всього	100

Таким чином, колективні матриці актуальної та проспективної ідентичностей складаються відповідно з 10 (104 самовизначення) та 11 (115 самовизначень) виокремлених категорій. Якісний склад колективної матриці проспективної ідентичності залишився тим самим: 10 категорій є спільними для обох матриць, 1 категорія («Зміна професії») наявна лише в матриці проспективної ідентичності. Спостерігаються зміни відсоткового розподілу та зсув більшості категорій у займаних позиціях (як суттєвий, на декілька позицій, так і на одну позицію).

Провідні категорії є загальними для обох матриць: «Особистісні якості» «Професія», «Сім'я», «Характеристики і ролі у спілкуванні».

Зсув категорій «Особистісні якості» у колективній матриці проспективної ідентичності з першого на друге місце (22,1% та 14,8% відповідно) можна розглядати як відсутність у респондентів потреби та прагнення до суттєвих змін особистісних якостей. Усі без виключення актуальні ідентичності і проспективні ідентичності даної категорії як когнітивно-афективні утворення мають позитивні зміст та навантаження. 11 самовизначень з 13 та 17 відповідно повторюються дослівно, інші демонструють тенденцію до самовдосконалення («більш співчутлива», «свободолюбива» тощо). Зазначимо, що у попередніх дослідженнях на іншій вибірці [11] кількість самовизначень «Особистісні якості» проспективної ідентичності також зменшувалася порівняно з актуальною. Можна припустити, що таке зменшення є загальною тенденцією або закономірністю, але ця гіпотеза має бути підтверджена або спростована в ході подальшого дослідження (статистично значуще збільшення кількості респондентів; перевірка на виборках, інших за наступними критеріями: вік, стать, соціальний статус).

Категорія «Професія» обіймає у колективній матриці проспективної ідентичності перше місце (21,7%, 25 самовизначень зі 115 загалом). Можна констатувати, що зміни у цій категорії стосуються когнітивного компоненту ідентичності як когнітивно-афективного утворення та полягають у передбачуваному вдосконаленні власного фахового рівня, якості виконання професійних обов'язків, набутті досвіду та саморозвитку («найкраща колега», «успішний вчитель», «вчитель вищої категорії», «хороший працівник» тощо).

Категорія, яка виокремилася лише у колективній матриці проспективної ідентичності – «Зміна професії»

(3,5%). Навіть з огляду на те, що дана категорія розташована у нижній частині колективної матриці, тобто не є провідною, не визначає розподіл інформації у матриці, не завдає параметри порівняння власної групи з іншими, її поява є досить симптоматичною. 10% респондентів вважають з часом зміну професії для себе необхідною та бачать себе у майбутньому не пов'язаними з педагогічною діяльністю («підприємець», «власниця кафе», «власниця салонів краси»). Виявлення причин з'ясування факту потребує додаткового дослідження, але можна зробити припущення, що професійне вигорання є однією з головних причин.

Щодо інших категорій, то загальним для більшості з них є зміни, які планують та яких прагнуть досягти респонденти при вибудові траєкторії власного життєвого шляху («мати», «бабуся», «успішна жінка», «майстриня», «власне житло» тощо).

Таким чином, з огляду на викладене вище можна зробити наступні **висновки**:

1. На основі аналізу емпіричних даних виокремлено 10 категорій актуальної ідентичності педагогів і 11 категорій проспективної ідентичності. Провідними категоріями для обох матриць є «Особистісні якості» «Професія», «Сім'я», «Характеристики і ролі у спілкуванні».

2. Категорія «Професія» як провідна визначає розподіл інформації у матриці та завдає параметри порівняння власної групи з іншими. Порівняння змістовних характеристик самовизначень цієї категорії актуальної та проспективної ідентичностей свідчить про велику особисту значущість для респондентів усіх аспектів власної професійної діяльності та прагнення до самовдосконалення і підвищення фахового рівня. Поява категорії «Зміна професії» у колективній матриці проспективної ідентичності може свідчити про наявність професійного вигорання у частини респондентів, що спричиняє необхідність як подальшого дослідження окресленої проблеми, так і розробки комплексу заходів з психологічного супроводу педагогічних працівників.

3. Застосована та описана у статті методика є досить інформативною, але її подальше застосування потребує збільшення кількості респондентів та розширення географії дослідження. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні наявності чи відсутності синдрому «професійного вигорання» у педагогів, готовності їх до соціальних змін.

Література

1. Швед М. Вплив освіти і культури на розвиток суспільства. // PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Rocznik Polsko-Ukraiński. – 2014. – t. XVI. – s. 463-471.
2. Одицова В. М. Професійна ідентичність як психологічна проблема. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія психологічні науки. – 2014. – Випуск 1. – Том 1. – С. 73-77.
3. Шахрай П. Становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів: історико-педагогічний аспект. // Тірська школа українських Карпат. – 2016. – № 14. – С. 148-153.
4. Мельник І. М. Структура та особливості професійної ідентичності майбутнього учителя початкової школи. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2019. – Випуск 1. – С. 159-164.

5. Наумова І.І. Педагогічні умови становлення професійної ідентичності майбутніх учителів: теоретичний аспект. // Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – 2016. – Випуск 52. – С.155-161.

6. Романишина О.Я. Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2016. 40 с.

7. Становлення ідентичності фахівця: [монографія] / Т.О. Балл, В.А. Зливков, С.О. Копилов [та ін.] ; за ред. В.А. Зливкова. – К.-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 260 с.

8. Beltman, S., Glass, Ch., Dinham, J., Chalk, B., Nguyen, B. (2015) *Drawing identity: Beginning pre-service teachers' professional identities. Issues in Educational Research*, 25(3), 225-245.

9. Voinea, M., Palasan, T. (2014) *Teachers' professional identity in the 21st century Romania. Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 128, 361-365.

10. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эрикссон ; пер. с англ., общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – М.: Прогресс, 1996. – 342 с. – (Серия: Библиотека зарубежной психологии).

11. Острова В.Д. Перспективна ідентичність як чинник соціально-психологічної адаптації студентської молоді: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. К., 2015. 193 с.

12. Кун М. Эмпирическое исследование установок личности на себя / М. Кун, П. Макпарланд // Современная зарубежная социальная психология: [Тексты] / Под ред. Г.М. Андреевой, Н.Н. Богомоловой, Л.А. Петровской. – М.: МГУ, 1984. – С. 180-187.

References

1. Shved M. Vplyv osvity i kultury na rozvytok suspilstva. // ПРАЦЕ НАУКОВОЇ АКАДЕМІЇ ім. Яна Дługосза w Częstochowie *Rocznik Polsko-Ukraiński*. – 2014. – t. XVI. – s. 463-471.

2. Odintsova V.M. Profesiina i dentychnist yak psykholohichna problema. // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya psykholohichni nauky. – 2014. – Vypusk 1. – Tom 1. – S. 73-77.

3. Shakhrai T. Stanovlennia profesiinoi i dentychnosti maibutnikhi pedahohiv: istoriko-pedahohichni aspekt. // Hirska shkola ukrainskykh Karpat. – 2016. – № 14. – S.148-153.

4. Melnyk I.M. Struktura ta osoblyvosti profesiinoi i dentychnosti maibutnoho uchytelia pochatkovoї shkoly. // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky. – 2019. – Vypusk 1. – S. 159-164.

5. Naumova I.I. Pedahohichni umovy stanovlennia profesiinoi i dentychnosti maibutnikhi uchyteliv: teoretychnyi aspekt. // Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykholohiia». – 2016. – Vypusk 52. – S.155-161.

6. Romanyshyna O.Ia. Teoretychni i metodychni osnovy formuvannia profesiinoi i dentychnosti maibutnikhi uchyteliv zasobamy informatsiynkykh tekhnolohii: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04. Vinnytsia, 2016. 40 s.

7. Stanovlennia i dentychnosti fakhivtsia: [monohrafiia] / H.O. Ball, V.L. Zlyvkov, S.O. Kopylov [ta in.] ; za red. V.L. Zlyvkova. – K.-Kirovohrad: Imeks-LTD, 2014. – 260 s.

8. Beltman, S., Glass, Ch., Dinham, J., Chalk, B., Nguyen, B. (2015) *Drawing identity: Beginning pre-service teachers' professional identities. Issues in Educational Research*, 25(3), 225-245.

9. Voinea, M., Palasan, T. (2014) *Teachers' professional identity in the 21st century Romania. Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 128, 361-365.

10. Iryksson I. I dentychnost: yunost y kryzys / I. Iryksson ; per. s anhil., obshchi. red. y predysl. A.V. Tolstykh. – M.: Prohress, 1996. – 342 s. – (Seriya: Byblyoteka zarubezhnoi psykholohii).

11. Ostrova V.D. Perspektyvna i dentychnist yak chynnyk sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii studentskoi molodi: dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.05. K., 2015. 193 s.

12. Kun M. Impyrycheske issledovanye ustanovok lichnosti na sebia / M. Kun, T. Makpartland // Sovremenniaia zarubezhnaia sotsialnaia psykholohiia: [Teksty] / Pod red. G.M. Andreevoi, N.N. Bohomolovoi, L.A. Petrovskoi. – M.: MGU, 1984. – S. 180-187.

Ostrova V.D.,

Ph.D. in Psychology, Senior Researcher at the Ukrainian Scientific and Methodological Center of Applied Psychology and Social Work, ovd18@ukr.net

Gorlenko V.M.,

Researcher at the Ukrainian Scientific and Methodological Center of Applied Psychology and Social Work, vaka_orchid@ukr.net

Ukraine, Kyiv

IDENTITY OF MODERN PEDAGOGES: TEMPORAL ASPECTS

The article deals with the problem of the identity of teachers who carry out their professional activities in the conditions of socio-economic changes. The concept of "temporal aspects of identity" is specified. The results of pilot study of actual and prospective identity of teachers (N = 40) are presented. The prospects of further scientific researches – determination of presence / absence of a syndrome of "professional burnout" from teachers as a factor of development of their readiness for social changes are outlined.

Key words: identity, professional identity, teachers, actual identity, prospective identity.

UDK 159.922

Khubetov A.V.,*postgraduate student of the Department of Psychology of the Ukrainian State Employment Service Training Institute,
060315@ ukr.net**Ukraine, Odesa*

FEATURES OF THE INFLUENCE OF COGNITIVE FACTORS ON ADAPTABILITY

The article analyzes the features of the influence of cognitive factors: intelligence, critical and creative thinking, personal values on the level of social and psychological adaptability. The proposed theoretical development of the influence of cognitive factors on the performance of the final result of social adaptation, namely the impact of the development of intelligence, the level of critical thinking on the ability of the individual to go to the state of psychological adaptation, which corresponds to the best level of its social adaptation, bypassing local extremum. The article shows the structural models of the influence of cognitive factors on social and psychological adaptation.

Key words: *adaptability, social and psychological adaptation, adaptation process, the result of adaptation, cognitive factors, critical thinking, intelligence, creative thinking, personal values.*

Problem statement. Human society has entered a period of development that can be called the time in which the change. The process of transformation of the conditions of existence of the human community acquires the features of total acceleration and deepening. There is obvious variability in social, technological, professional, geopolitical, economic, even climatic spheres.

The phenomenon of adaptability, that is, the ability of the individual to adapt to changing circumstances, which allows the individual to have more opportunities in terms of success in different spheres of life, necessitates the study of factors that provide this ability and affect the final result of adaptation.

Objective: to theoretically investigate the influence of cognitive factors on the adaptability and social performance of the final result of adaptation, their features and interaction; to develop structural models of the influence of cognitive factors on psychological adaptation and the level of social adaptation; to determine the direction of empirical research on the in-depth study of the correlation between the levels of critical thinking, creative thinking, intelligence, personal values and indicators of social and psychological adaptability.

Presentation of the main material. Man is a biosocial being, so "adaptation" as a process is considered at the biological, psychological and social levels.

Socio-psychological adaptability is the ability of the individual to find ways out of such situations, when as a result of the dynamic interaction of the individual with the social environment; her situation has changed, resulting in a deterioration in the psychological and social components compared to the previous one. In fact, socio-psychological adaptability is the ability of an individual or a social group to move to new, better, more or less stable socio-psychological positions, which in the most General form have confirmation and agreement both in terms of objective (social) and subjective (personal) assessment of these positions [1].

The process of adaptation takes place both through active transformation, reformatting of the social environment and changing the social location of the individual in this environment, and "passively" – changing the attitude of the individual to his social location, reevaluation of the situation in which it finds itself. It is also possible to combine adaptation, which combines the two above-mentioned approaches [2].

Five strategies of social adaptation are defined by the American researcher R. Merton, using the social approach in their classification:

- obedience (conformity) (accepting the values of society and accepted in society implementation);
- innovation (adoption of goals, but the search for new means of implementation);
- ceremonialism (not accepting the values, the adoption of traditional media companies);
- retreat (apostasy) (rejection of the goals and means approved by the society, search for new means of realization without conflict with the society);
- revolt (rejection of the values, goals and means of society, an attempt to replace them with new ones, coming into conflict with society) [3].

According to the theory of cognitive development, J. Piaget subjective factor of adaptation is intelligence. The main mechanisms of adaptation are assimilation and accommodation. Intelligence helps to establish a balance between assimilation and accommodation, between the cognitive structures of the individual and the real environment [4].

Representatives of psychoanalytic theories of adaptation are based on research S. Freud development of protective mechanisms that reconcile the individual with the environment (in fact the process of "adaptation"). Establishing a balance between personal substructures protects the individual from neuroses [5].

Rogers, as a representative of humanistic psychology, considered the coordination of "Real Self" and "Ideal Self" an important condition for self-actualization and adaptation mechanism.

A. Bandura's theory of social learning, which indicates the adaptive nature of behaviour modification through training, is important for understanding the motivational and value component of adaptability. According to the theory of A. Bandura, human behaviour is determined by the constant mutual influence of behavioural, cognitive factors and environmental factors[6].

On adaptability as a property of the individual, which largely determines the final result of the action of adaptation, affects a large number of factors. From our point of view, it is particularly important to study the relationship of personal emotional and psychological adaptation resources and

cognitive factors of adaptability, personal beliefs and value orientations of the individual (which is an internal reflection of external factors of social adaptation, their importance for the individual), the analysis of the interaction of these factors.

The representation of the adapted state as a goal, when achieving which the individual at a new level will feel psychologically and socially comfortable, internally and externally conflict-free compared with the non-adaptive position and can reveal those abilities that have personal value for him, determines the need to study the factors influencing the choice of ways out of this new position.

This choice depends on both personal emotional and psychological characteristics, such as resistance to crises, suggestibility, anxiety, aggressiveness, activity and cognitive factors, namely: the levels of critical, creative thinking, intelligence, personal values and their proximity to the values of the social environment [7].

Cognitive factors determine the criteria for choosing a new adapted life position, that is, they most affect the external, objective, productive social success of adaptation [8].

Creative and critical thinking are processes that hide adaptations. Creative thinking and logical thinking, as part of critical thinking, in one way or another, are inherent in every healthy person as a subject of activity. Adaptability of an individual with poorly developed critical thinking and a low degree of creative thinking is determined to a greater extent by internal emotional and psychological factors, so such an individual does not "see" the best components in the perspective of social changes on the way of adaptation and often stops at the "nearest top" in the direction of improving the position.

Developed intelligence allows an individual to expand the horizons of understanding and structuring the image of the surrounding universe, his place in it, to show the "length of the path", the direction to the tops of the social "Elevator".

Critical thinking makes it possible to identify the most important areas of the surrounding social environment of the individual, to analyze the "internal" reserves and find the most optimal solution and productive end of the process of socio-psychological adaptation, mastering its purpose, "bypassing" intermediate Optima, which may give sufficient psychological adaptation, but will not be the best in terms of social success.

Creative thinking helps to find ways to achieve the goal of adaptation in the first place in conditions of uncertainty, excess or insufficient information, facilitates and accelerates the process of adaptation, is an important factor in increasing the level of adaptability [9]. Personal values can be both an incentive to increase the level of adaptability and an obstacle to its increase. The latter can occur if personal beliefs do not coincide with the basic values of the social environment, or are condemned by them. In this case, even having managed to achieve external results of adaptation, the subject of activity may experience internal dissatisfaction.

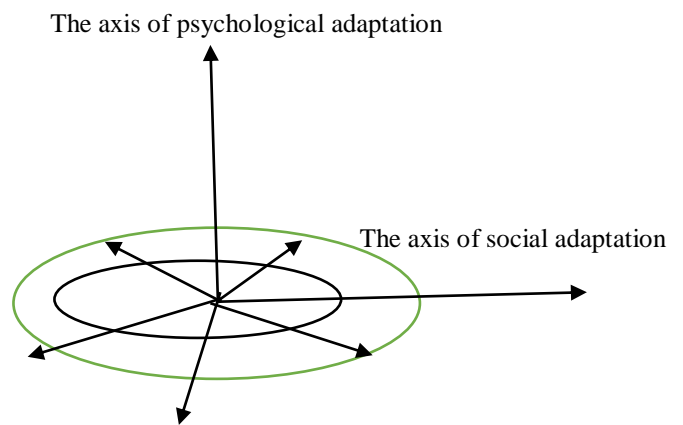
Conversely, the subject of activity, thanks to the developed intelligence, critical thinking can be aware of the "horizons" of social adaptation, but personal beliefs interfere with, or even do not allow him to achieve goals on these "horizons". Historical example: the transition of a medieval nobleman-feudal Lord to service from one dynastic large magnate to

another, more successful, could give the bankrupt defector additional lands, privileges, money and gifts, but to tarnish his name among the representatives of the feudal aristocracy as a traitor to his suzerain, therefore, as a rule, the personal beliefs of the nobleman, formed by the values of his social stratum, became obstacles to such "social adaptation".

Personal beliefs also point to the choice of areas of social achievements in the process of social and psychological adaptation.

Graphically, the above situations can be represented as follows:

If a multi-dimensional image of the external Universe of the individual to present horizontal two-dimensional plane, and the level of positive emotional and psychological changes as the vertical axis, graphically the above-mentioned situation may be represented as follows:

Picture.1. Circle of social adaptation

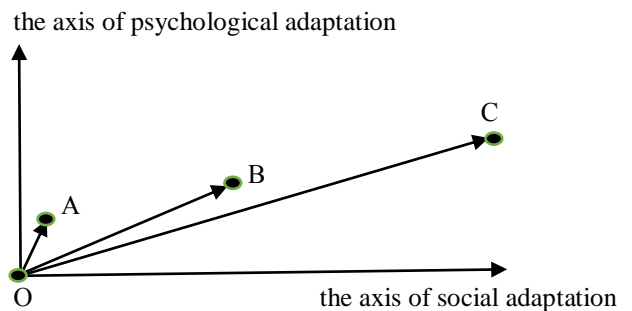
Where:

horizontal circles – levels of vision of borders in the direction of improving social status; determined by intelligence

horizontal axis – the choice of directions of changes in social status; determined by personal values

vertical axis – the axis of the levels of improvement of emotional and psychological state.

If you make a vertical cut in any of the areas of improving social success, then:

Picture.2. The dependence of indicators of socio-psychological adaptation of cognitive factors, where:

horizontal axis – axis of improvement of social status; the vertical axis – the axis of improving the level of the psychological state;

point A – more or less stable emotional psychological position, characterized by small changes in the direction of

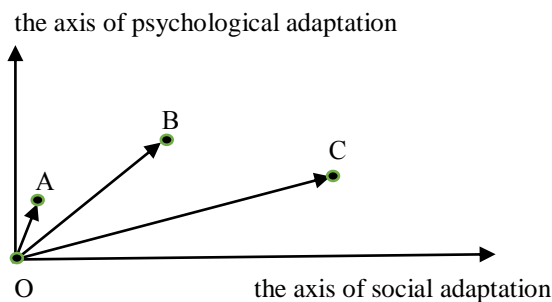
social success, can be provided to a large extent by passive adaptation; characteristic of individuals with low levels of intelligence, critical and creative thinking;

point B – the average level of intelligence, critical, creative thinking, or a sufficiently high level of creative thinking at a fairly low rate of critical thinking, the average level of intelligence;

point C – a high level of improvement of social status, which is observed, as a rule, in individuals with high rates of creative, critical thinking, level of intelligence;

Creative thinking is responsible for finding ways to build positive tractors (vectors OA, S, OS) with insufficient or excessive information, in conditions of uncertainty, the novelty of the situation

The influence of personal motivational and innate orientations on the level of social success can be represented as:

Picture.3 Influence of personal values on the level of social adaptability

The state at point A is the closest to the initial unadapted state (on the scale of social success) more or less stable socio-psychological (adapted) position.

Developed critical and creative thinking, a sufficient level of intelligence allows an individual to know ways to improve-to reach position b Or C.

For external social success point C more attractive, but from the point of view emotional and psychological condition, the point B may become more important for human, because more suited to his inclinations, personal values.

For a more detailed study of the impact of cognitive factors on adaptability, a pilot study was launched among the unemployed who are mastering new professional activities, namely, students of the Odesa centre of vocational education of the state employment service of Ukraine. At the first stage, a study was conducted among 27 students in the field of makeup artist and electrician, including women – 19 respondents, men – 8 respondents. The study used multilevel personal questionnaire "Adaptability" A.G. Maklakova and S.V. Chermann, methods of research of socio-psychological adaptation of K. Rogers and R. Diamond, the test of critical thinking L. Starkey, the test of creative thinking Thorens (curly form), technique Schwartz "the Study of values personality test of intelligence Eysenck.

After analyzing the first research data, we can make the following assumptions:

1. With high rates of critical, creative thinking, level of intelligence, the degree of adaptability will be high enough, because the processes of critical and creative thinking can be seen as the processes of adaptation, allowing to analyze the

social environment and personal opportunities to find ways to improve the social situation of the individual and thus contribute to the improvement of emotional and psychological state (if this influence is not levelled "very accentuated" in the negative terms of internal emotional and psychological factors that do not contribute to adaptability). High rates of adaptability both by the method of Maklakov and by the method of Rogers – diamond showed 26 percent of the surveyed. Among them, a high level of IQ and creative thinking were 86 percent of respondents, the average – 14 percent. High level of critical thinking had 57 percent, average – 29, low – 14.

2. High and average rates of adaptability can also be in individuals with a fairly low level of critical thinking and average intelligence, average or high level of creative thinking. In the pilot survey, there was 41 percent. The low level of critical thinking in this group was in 86 percent of the surveyed, the average – in 14 percent; the high level of creative thinking - in 21 percent, the average – is 79 percent. All respondents had an average IQ level. A sufficient level of adaptability in these cases can be provided primarily due to internal emotional and psychological factors (to a large extent it can be passive adaptation) and the lower stages of creativity, analytical thinking inherent in every mentally healthy person. The social productivity of this adaptation process will generally be small.

3. Low levels of adaptability can be observed in individuals with low levels of emotional-volitional regulation, activity, flexibility, high anxiety, frustration and low rates of critical and creative thinking. In our survey, there was 33 percent. Obviously, social success with a low level of adaptability will often below. 89 per cent of this group has a low level of flashy thinking and an average of 11 per cent. The low and average level of creative thinking has 78 percent, high – 22 percent.

4. Personal beliefs can both contribute to a high level of adaptability and discourage it. Among respondents with high and medium levels of adaptability, 89 percent had high rates in such values as stimulation, self-direction, achievements, power. Among respondents with low and medium levels of adaptability, 78 percent had high rates among such values as traditionalism, conformism, security.

Personal values also influence the degree of social success of the adaptation process and the choice of areas of social adaptation.

5. Developing creative and critical thinking we can increase the level of productivity of social adaptability, that is, to increase the possibility of modelling the most positive trajectory of adaptation, at the end of which the person will be able to achieve psychological balance in achieving the most optimal social results and personal development.

Further experimental studies are associated with an increase in the number of respondents survey will reveal the features of the relationship between the various factors of cognitive abilities and socio-psychological adaptability of the individual; using the methods of mathematical statistics to determine the importance and contribution of the main personal variables on the social performance of the final result of adaptation.

Literature

1. Налмаджян А.А. Социально-психическая адаптация личности: формы, механизмы и стратегии. Ереван: АН АрмССР, 1988. 263 с.
2. Реан А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. 479 с.
3. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура. М.: АСП, Хранитель, 2006. 873 с.
4. Пиаже Ж. Психология интеллекта. СПб.: Питер, 2003. 192 с.
5. Фрейд З. Психанализ. Религия. Культура. М.: Ренессанс, 1991. 296 с.
6. Бандура А. Теория социального научения. СПб.: Евразия, 2000. 320 с.
7. Jeff Boss 14 Signs Of An Adaptable Person. Forbes. Sep 3, 2015. URL: <https://www.forbes.com/sites/jeffbloss/2015/09/03/14-signs-of-an-adaptable-person/#de5e7f916eaf> (дата звернення: 19.06.2019)
8. Andrew J Martin Adaptability and learning, chapter from book, Open Learning Environments. In N.M. Seel (Ed.). Encyclopedia of the Sciences of Learning. New York: Springer, 2012 -pp.855. URL: https://www.researchgate.net/publication/281156244_Adaptability_and_Learning (дата звернення: 21.06.2019)
9. Хубетов О.В. Уточнення структури та механізмів процесу творчого мислення. Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології" № 2(14)/2018 Запорізький національний університет 69600, м. Запоріжжя

References

1. Halchadzhan A.A. Social'no-psihicheskaja adaptacija lichnosti: formy, mehanizmy i strategii. Erevan: AN ArmSSR, 1988. 26 s.
2. Rean A.A. Psihologija adaptacii lichnosti. Analiz. Teorija. Praktika. SPb.: Prajm-EVROZNAK, 2006. 479 s.
3. Merton R. K. Social'naja teorija i social'naja struktura. M.: AST, Hranitel', 2006. 873 s.
4. Piazhe Zh. Psihologija intellekta. SPb.: Piter, 2003. 192 s.
5. Frejd Z. Psihoanaliz. Religija. Kul'tura. M.: Renessans, 1991. 296 s.
6. Bandura A. Teorija social'nogo nauchenija. SPb.: Evrazija, 2000. - 320 s.
7. Jeff Boss 14 Signs Of An Adaptable Person. Forbes. Sep 3, 2015. Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/jeffbloss/2015/09/03/14-signs-of-an-adaptable-person/#de5e7f916eaf>
8. Andrew J Martin Adaptability and learning, chapter from book, Open Learning Environments. In N.M. Seel (Ed.). Encyclopedia of the Sciences of Learning. New York: Springer, 2012 -pp.855. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/281156244_Adaptability_and_Learning
9. Hubetov O.V. Utocnennja strukturi ta mehanizmv procesu tvorchoho mislennja Zbirnik naukovih prac' "Problemi suchasnoj psihologii" № 2(14)/2018 Zapoziz'kij nacional'nij universitet 69600, m. Zapoziz'hzja

Хубетов О.В.,

аспірант кафедри психології Інституту підготовки кадрів державної служби занятості України; 060315@ukr.net
Україна, м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОГНІТИВНИХ ЧИННИКІВ НА АДАПТИВНІСТЬ

У статті аналізуються особливості впливу когнітивних чинників: інтелекту, критичного та творчого мислення, особистих цінностей на рівень соціально-психологічної адаптивності. Запропоновані теоретичні розробки впливу когнітивних чинників на продуктивність кінцевого результату соціальної адаптації, а саме впливу розвитку інтелекту, рівня критичного мислення на можливість особистості виходити на той стан психологічної адаптованості, який відповідає найкращому рівню її соціальної адаптованості, проминаючи локальні екстремуми. В статті показуються структурні моделі впливу когнітивних чинників на соціально-психологічну адаптованість.

Ключові слова: адаптивність, соціально-психологічна адаптація, процес адаптації, результат адаптації, когнітивні чинники, критичне мислення, інтелект, креативне мислення, особисті цінності.

УДК 159.9:[351.741:343.102]

Чухраєва Г.В.,

к.мед.н., начальник, Центр психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору Державна установа
«Територіальне медичне об'єднання Міністерства внутрішніх справ України в Харківській області»,

Україна, м. Харків

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІСЛЯ УЧАСТІ В АТО – ООС

Стаття присвячена особливостям проведення реабілітаційних заходів для співробітників правоохоронних органів, які приймали участь в антитерористичній операції (операції об'єднаних сил) на сході України. Визначені основні етапи проведення реабілітації, а також її структуру, зміст. Порівняно дві групи досліджуваних: учасників АТО та оперативно-уповноважених поліцейських, які не брали участь в АТО. Наведені результати проведеної психокорекційної роботи.

Ключові слова: АТО, ООС, реабілітація, психокорекція, співробітник правоохоронних органів.

Постановка проблеми. Співробітники правоохоронних органів останні роки приймали участь в антитерористичній операції (операції об'єднаних сил), де умови виконання службових обов'язків включали емоційні впливи, пов'язані з небезпекою, труднощами, новизною, високою відповідальністю виконуваної діяльності, обмеженням ліміту часу на прийняття рішення. Ситуації, які супроводжуються небезпекою масового ураження, почуттям незахищеності, наявністю безпосередньої загрози для життя. Надмірні навантаження на психіку і тіло людини, надмірні навантаження на мовні функції, особливо при дефіциті інформації, надмірні фізичні навантаження, перенапруження сил, вплив значних прискорень, вестибулярних завантажень, накопичення психічної напруги, переживання нещастя близьких, їх загибелі. У правоохоронців, які повернулися з відрядження до зони АТО було виявлено симптоми соматизації, скарги, фіксовані на кардіоваскулярній, гастроінтестинальній, респіраторній та інших системах, які є відображенням дістресу, що виникає з відчуття тілесної дисфункції; симптоми депресії відсутність інтересу до життя, брак мотивації та втрата життєвої енергії, відчуття безнадійності; загальний індекс тяжкості симптомів, що підсумовує кількість симптомів та інтенсивність пережитого дістресу. Симптоми тривожності, що проявляються як нервозність, напруга, чутливість до небезпеки та підвладність середовищним впливам, найбільшою мірою проявляються у групах правоохоронців, які мають досвід несення служби в умовах АТО [2, с.195].

Ціль дослідження полягає в визначеній результативності психокорекційних заходів в роботі з поліцейськими, які є АТО-ООС для формування в них психоемоційну стійкість. Це тому є особливо важливим тому, що ці працівники найчастіше підпадають під дію несподіваних стресових ситуацій.

Крім того нами було проведено обстеження працівників Національної поліції України, які не брали участь в АТО (ООС) за анкетними даними після тренінгових занять та психокорекції.

1. Анкета «Вміння і характеристики, які є найбільш професійно важливими для працівників слідчих та кримінальних підрозділів»;

2. Анкета «Задоволеність рівнем власної професійної підготовки»;

3. Анкета «Утруднення при виконанні професійної діяльності»;

4. Анкета «Негативні й позитивні сторони професійної діяльності працівників кримінальних та слідчих підрозділів».

Тренінгова та психокорекційна програма була проведена з експериментальною вибіркою, яка склала 100 чоловік. До вибірки ввійшли 100 працівників Головного Управління Національної поліції в Харківській області. Вік досліджуваних від 21 року до 44 років, середній – 28 років. Стаж роботи досліджуваних працівників складає від 1 року до 20 років, учасники мають вищу освіту.

Метою психологічної підготовки працівників поліції є формування в них готовності до дій професійно грамотно, чітко, з високою відповідальністю в любых складних умовах службової діяльності. Оперативно-службова діяльність пред'являє особливі вимоги до особистісних якостей працівників, в першу чергу до професійно важливих. Особливості цієї діяльності вимагають розвитку емоційно-вольової стійкості у працівників, формування у них професійної надійності під час впливу стресових чинників. Шейн і Беніс відмічали, що цілі лабораторного тренінгу можуть змінюватися від групи до групи, і зазвичай включають наступні аспекти: 1) розвиток самопізнання за рахунок зниження бар'єрів психологічного захисту та усунення невідвертості на особистісному рівні; 2) розуміння умов, які унеможливають або сприяють функціонуванню групи (таких, як розмір групи, членство); 3) осягнення міжособистісних відносин в групі – наприклад, удосконалення комунікативних умінь для більш ефективної взаємодії з іншими; 4) володіння вміннями діагностики індивідуальних, групових та організаторських проблем – наприклад, рішення конфліктних ситуацій в групі та закріплення групової солідарності. Другий елемент навчального циклу – ефективне використання зворотнього зв'язку, отриманого від групи. Термін «зворотній зв'язок» було взято з технічної літератури із електроніки, де він відноситься до повідомлень про відхилення від бажаної цілі. Космічна ракета, наприклад, посилає на Землю сигнали, які дозволяють системі центру управління кооректувати при необхідності курс ракети. За груповою термінологією, зворотній зв'язок здійснюється, коли одні учасники групи повідомляють про свої реакції на поведінку інших із ціллю допомогти їм відкорегувати «курс» в направленні досягнення цілі. Ті учасники, котрі

хочуть розширити самопізнання, можуть отримати зворотній зв'язок про особливості своєї поведінки, наприклад, про те, що їх звичка перебувати інших створює для інших учасників труднощі бути почутими.

Основними задачами психологічної підготовки являються:

– Підвищити психологічну стійкість працівників поліції до дій стрес-чинників та їх сполучень, типових для поліції;

– Розвинути у працівників поліції психологічні якості, сформувані особливі характеристики навичок та вмінь, які сприяють високоєфективному виконанню всіх професійних дій при складних та загрозованих умовах оперативно-службової діяльності.

Процес розвитку в групі зворотнього зв'язку поміж кожним із членів групи і всією групою, можливо, пов'язаний з найбільш глибокими переживаннями її учасниками. Зворотній зв'язок в атмосфері взаємної турботи та довіри дозволяє індивідуумам контролювати та виправляти неадекватну поведінку, дає інформацію про «сліпі п'ятна». Наприклад, активність деяких учасників у вирішенні групових проблем може сприйматися ними самими як бажання допомогти іншим, а останніми членам групи розцінюватися як змога домінувати в групі або бажання похизуватися. Ефективний зворотній зв'язок потребує від учасників інформувати друг друга про вплив їх поведінки, допомагає учасникам точніше прийняти та зрозуміти отриману інформацію.

Третій важливий елемент навчального циклу – експериментування в групі – заснований на активному пошуку нових стратегій та видів поведінки. Члени групи навчаються не тільки за допомогою зворотнього зв'язку, але також використовують досвід, проводять дослідження та аналізують переживання в ситуаціях, коли вони можуть отримати чіткий та точний зворотній зв'язок про доцільність та ефективність їх поведінки. Практика експериментування дуже важлива, так як гарантує, що учасник буде почувати себе більш комфортно, при використанні тільки но отриманих навичок. Кінцевою стадією навчального процесу є використання отриманих знань в реальному житті: на виробництві, освіті, сім'ї.

Важливими умовами роботи групи є звернення уваги на принцип «тут і зараз». Оскільки вважають, що оптимальні результати при навчанні дає актуальний досвід, важливо, щоб група, наскільки це можливо, залишалася діяльною та релевантною. Це означає, що поглиблення та занурення в розповіді і особисті спогади не представляють цінності, якщо не супроводжуються проявом почуттів та не співвідносяться з поточною взаємодією членів групи. Навіть якщо учаснику пропонують викласти принципи лідерства на класній дошці, це повинно бути спробою проілюструвати ці принципи виходячи з поточної діяльності групи. Безпосередня увага до досвіду та участь в ньому – це те паливо, яке підігріває групу, підтримує в ній кипіння. Фіксація уваги на принципі «тут і зараз» – центральна тема у більшості випадків сучасних груп.

Психологічна підготовка є комплексною програмою професійного майстерства працівників. Це сукупність

сформованих та розвинених психологічних характеристик працівника, які відповідають специфічним та важливим психологічним особливостям оперативно-службової діяльності та виступає однією із необхідних посилань до її здійснення. Вона складається з таких основних компонентів, як:

– Професійно-психологічної орієнтованості та чуттєвості працівника (інтерес та вміння розуміти психологічні аспекти ситуацій та людей, з якими він має справу, вміння розібратися з ними);

– Підготовленість працівника до психологічних аспектів ефективності професійних дій і тактики, які проявляються в розумінні психологічних умов ефективності професійних дій та умінь забезпечувати їх створення; вдалому використанні психологічних засобів реалізації професійних дій мовних та немовних, у вдалому використанні всього комплексу психологічних засобів, які забезпечують більш високу ефективність вирішення оперативно-службових задач.

Одним із актуальних питань дослідження в області груп тренінгу є виявлення довгострокових змін. У зв'язку з труднощами нагляду та вимірами в області тренінгу тільки в декількох працях використовувалися виміри через деякий час та встановлювалося відношення групових змін до фактичної поведінки в специфічній домашній або робочій обстановці.

Розвинена професійна увага та пам'ять працівника (включає вміння приміняти психологічні прийоми та правила для підвищення ефективності професійної уваги, розвиненої професійної уваги і натренованості органів почуттів та сприйняття, натренованості у швидкому, повному та точному запам'ятовуванні, гарному зберіганні в пам'яті та правильному використанні значущої для вирішення задач інформації).

Психологічна стійкість (виражається в здібності працівника діяти спокійно та впевнено у складних, емоційно-напружених, небезпечних та відповідальних ситуаціях оперативно-службової діяльності).

Було проведено кілька психокорекційних програм:

1) Тренінг з молодими фахівцями «Формування у молодих Фахівців професійних якостей необхідних для успішної адаптації до умов службової діяльності та підвищення рівня їх психологічної готовності до застосування вогнепальної зброї у складних оперативно-службових ситуаціях».

2) Навчально-методичний тренінг «Допомога поліцейським, які проходили службу в зоні АТО, у подоланні посттравматичного стресового розладу».

3) Інструктивно-методичне заняття «Форми і методи здійснення психопрофілактичної роботи з підлеглими та підвищення морально-ділових якостей працівників, які вперше були призначені на керівні посади».

Повторне тестування показало, що після психологічної корекції підвищилися показники за наступними характеристиками: інтелектуальні особливості, емоційні і комунікативні характеристики професіонала. Це свідчить про те, що були переглянуті особливості власної трудової діяльності та зроблено висновок, що вищевказані характеристики є більш важливими для працівника правоохоронних органів, ніж це вважалося раніше до етапу психокорекції.

Складність і різноманітність виявлених проблем особистісного функціонування та соціальної взаємодії учасників АТО вимагає комплексного характеру психокорекційних і психотерапевтичних заходів, які за необхідністю повинні включати ряд напрямів: 1. Психологічний – реалізація психотерапевтичних і психокорекційних методик, спрямованих на психологічну реадaptaцію співробітників. При наданні психологічної допомоги ветеранам воєнних дій слід особливу увагу приділяти специфічним змінам в емоційній та мотиваційній сферах, що полягають у домінуванні негативного фону настрою і вираженої фрустрації потреби в емоційній підтримці та позитивних міжособистісних контактах, особистісному зростанні й самоствердженні в суспільстві. Досвід зарубіжних фахівців свідчить, що найбільш ефективними при роботі з ветеранами воєнних дій є групові методи роботи (групи зустрічей, групи особистісного зростання тощо). 2. Професійний – допомога у працевлаштуванні, знайомство з можливими проблемами у взаємовідносинах на роботі, допомога у професійній перепідготовці. 3. Медичний – надання необхідної кваліфікованої медичної допомоги інвалідам, ветеранам війни. 4. Соціальний – формування адекватного, більш позитивного ставлення до ветеранів у суспільстві, забезпечення необхідної підтримки союзам ветеранів. 5. Соціально-психологічний – можливо, найбільш вдалими розв'язаннями проблеми психологічного супроводу ветеранів воєнних дій є створення центрів (товариств) ветеранів, які дозволяють охопити різні сфери від міжособистісного спілкування щодо вирішення різних особистісних проблем за допомогою кваліфікованих фахівців [4, с.218-219].

Приблизний комплекс реабілітаційних заходів для особового складу підрозділу, який прибув із зони бойових дій

1. Загальна оцінка

- інтенсивності і «подієвості» відрядження
- психологічного стану групи
- психологічного стану кожного співробітника

2. конкретна оцінка:

- психологічної значущості окремих подій
- психологічного стану кожного співробітника
- виділення «проблемних» в психологічному плані співробітників
- виділення «проблемних» ситуацій, з'ясування ролі, поведінки, ступеня включеності співробітників в них, впливу, що чиниться ситуацією на конкретного співробітника.

Джерела інформації:

- загальні відомості, інформаційні зведення про події в районі дислокації співробітників підрозділу в ході відрядження і характер виконуваних ними завдань;
- відомості про стан здоров'я співробітників;
- розповіді співробітників, їх рапорти, доповіді про події;
- інтерв'ювання командира групи;

На основі отриманої інформації, з урахуванням часу і ресурсів, психолог приймає рішення про порядок організації реабілітаційних заходів з співробітниками (в день прибуття групи) для цього:

- визначається мінімально необхідний комплекс заходів;

- встановлюється черговість виконання завдань;
- виділяються сили і засоби, які можна залучити, а також порядок взаємодії з ними.

Виділяються три етапи реабілітаційних заходів:

1 етап – перший і другий день прибуття

- зібрати максимум інформації про відрядження
- спільно з керівництвом розробити і довести до особового складу план реабілітаційних заходів, обґрунтувати його важливість і значущість для співробітників
- провести службовий розбір з співробітниками (дебрифінг)
- забезпечити можливість конфіденційного психологічного консультування співробітників з актуальних професійних і особистісних проблем

- активно вести роз'яснювальну роботу серед прибулих співробітників про необхідність реабілітаційної роботи, її цілі і завдання.

2 етап – протягом тижня після 10-денного відпочинку співробітників.

- діагностувати психологічний стан співробітників, націливши дослідження на виявлення у них ознак гострих стресових розладів;

- здійснити комплекс відновлювальних заходів, що включають в себе;

А) зняття нервово-м'язової напруги шляхом використання фізіотерапії, піших прогулянок, аутотренінгу і трансювних технік, різноманітного творчості і художньої самодіяльності співробітників;

Б) активне включення тіла в відновлювальний процес шляхом використання великої кількості спортивних колективних ігор, різноманітних фізичних вправ, а також елементів тілесно-орієнтованої терапії, кинезіології, різних видів масажу і самомасажу;

В) корекція комунікативних навичок співробітників шляхом використання різних групових та індивідуальних психологічних вправ, проведення тренінгу соціально-психологічних навичок;

Г) оптимізація взаємодії співробітників, вирішення нагромаджених за час відрядження комунікативних конфліктів шляхом консультування, проведення психологічних тренінгів групової взаємодії з активним включенням в них елементів професійної діяльності.

- індивідуальне психологічне консультування з актуальних особистісних проблем, психокорекція та психотерапія

- сімейне консультування і сімейна терапія
- консультативна і навчальна робота з членами сімей співробітників

- організація роботи фахівців різного профілю: лікарів, психотерапевтів, соціальних працівників, юристів [1, с.77-79].

Для вирішення завдань психологічної реабілітації інвалідів та поранених ефективним методом роботи є навчання учасників методів психічної саморегуляції та практичне виконання їх у психотерапевтичних цілях. Як зазначалося вище, як психологічні наслідки психотравмуючого стресу часто спостерігаються симптоми порушення балансу вегетативної нервової системи (група симптомів гіперактивації). Для зняття цих порушень (порушення сну, тремор кінцівок, головний біль, неприємні відчуття в шлунку, загальна м'язова скутість) найбільш адекватними

й ефективними є такі методи психічної саморегуляції: – нервово-м'язова релаксація (метод Джекобсона); – аутогенне тренування (метод Шульца); – гіпноуггестивна терапія з елементами саморегуляції за методом Куе; – медитативні техніки [3, с.13].

Висновок. У працівників правоохоронних органів, які приймали участь в АТО було виявлено симптоми соматизації, скарги, фіксовані на кардіоваскулярній, гастроінтестинальній, респіраторній та інших системах, які є відображенням дістресу, що виникає з відчуття тілесної дисфункції; симптоми депресії відсутність інтересу до життя, брак мотивації та втрата життєвої енергії, відчуття безнадійності на відміну від правоохоронців, які не приймали участь в АТО. Для досліджуваних другої групи було проведено кілька психокорекційних програм «Формування у молодих фахівців професійних якостей необхідних для успішної адаптації до умов службової діяльності та підвищення рівня їх психологічної готовності до застосування вогнепальної зброї у складних оперативно-службових ситуаціях», Навчально-методичний тренінг «Допомога поліцейським, які проходили службу в зоні АТО, у подоланні посттравматичного стресового розладу», інструктивно-методичне заняття «Форми і методи здійснення психопрофілактичної роботи з підлеглими та підвищення морально-ділових якостей працівників, які вперше були призначені на керівні посади». Після психологічної корекції підвищилися показники за наступними характеристиками: інтелектуальні особливості, емоційні і комунікативні характеристики професіонала. Це свідчить про те, що були переглянуті особливості власної трудової діяльності та зроблено висновок, що вищевказані характеристики є більш важливими для працівника правоохоронних органів, ніж це вважалося раніше до етапу психокорекції.

Chuhraeva G.V.,

*Candidate of Medical Sciences, Chief, Center of psychiatric help and professional psychofiziologickal selection
Public institution the «Territorial medical association of Ministry of internal affairs of Ukraine in the Kharkiv area»*

Ukraine, Kharkiv

PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF THE EMPLOYEES OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES AFTER PARTICIPATION IN AN ANTI-TERROR OPERATION – OPERATIONS OF THE INCORPORATED FORCES

The article is sanctified to the features of realization of rehabilitation measures for the employees of law enforcement authorities, that took part in an anti-terror operation (operations of the incorporated forces) on east of Ukraine. Certain basic stages of realization of rehabilitation, and also her structure, maintenance. Two groups of investigated are compared: participants of ATO and operatively-authorized policemen that did not participate in ATO. The brought conducted psychocorrectional job performances over.

For the workers of law enforcement authorities, that took part in ATO were found out the symptoms of somatization, complaints fixed on cardiovascular, gastrointerstitial, respiratory and other systems that are the reflection of distres, that arises out of feeling of corporal disfunction; symptoms of depression are absence of interest in life, shortage of motivation and loss of vital energy, feeling of hopelessness unlike law enforcement officers that did not take part in ATO. For investigated the second group it was conducted a few psychocorrectional, them programs. After a psychological correction indexes rose on next descriptions: intellectual features, emotional and communicative descriptions of professional. It goes to show that there were the revised features of own labour activity and drawn conclusion, that foregoing descriptions are more important for the worker of law enforcement authorities, than it was considered before to the stage of psychocorrectional.

Key word: ATO, OOS, rehabilitation, psychocorrectional, employee of law enforcement authorities.

Література

1. Котенев Н.О., Комаров К.Э. Программа социально-психологической реабилитации сотрудников спецподразделений ОВД, прибывающих из зоны вооруженных конфликтов. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2000. №2 (14). С. 77-79.

2. Кудар К.В. Особливості професійного здоров'я правоохоронців після виконання службової діяльності в нетипових умовах. *Право і безпека*. Харків: ХНУВС, 2017. №4(67). С.192-199.

3. Кудар К.В. Психологічна допомога працівникам правоохоронних органів, які виконували службові обов'язки в нетипових умовах. *Право і безпека*. Харків: ХНУВС, 2017. №2(65). С.12-17.

4. Харченко С.В. Психологічні особливості та основні напрями надання допомоги особам, які брали участь у воєнних діях, у віддаленій період часу. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. №14. С. 214-222.

References

1. Kotenew N.O. Komarov K.E. Programa socialno-psichologitscheskoj rehabilitacii sotrudnikov specpodrasdelenij OVD, pribivajuschich is soni wooruschenich konfliktiv. *Psichopedagogika w pravooschamitelnich organach*. 2000. N2 (14). C. 77-79.

2. Kudar K.W. Osoblivosti profesijnogo zdorowja pravooschoronciv pishja wikonnannya sluscbowoi dijalnosti w netipowich umowach. *Pravo I bespeka*. Kharkiv. HNUSWS, 2017. N4 (67). C. 192-199.

3. Kudar K.W. Psichologitschna dopomoga pracivnicam pravooschoronich organiv, jakj wikonuwali sluscbowoi obowjazki/Pravo I bespeka. Kharkiv. HNUSWS, 2017. N2 (65). C. 12-17.

4. Hartschenko S.W. Psichologitschnii osoblivosti ta osnovni napryami nadannja dopomogi osobam, jakj brali utschasti u woennich dijach, u widdalenij period tschasu. *Problemi ekstremalnoj ta krusowoj psichologii*. 2013. N14. C. 214-222.

Pedagogy

УДК 001:316.28:81'238:374.32

Березовська Л.І.,

к.пед.н., доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, lydupya@gmail.com

Україна, м. Івано-Франківськ

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У ПРОЦЕСІ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ**

У статті розглянуто особливості формування комунікативно-мовленнєвої діяльності у практичній підготовці соціального працівника. Зазначено, що практична підготовка здійснюється з урахуванням взаємозв'язку між теоретичним навчанням та формуванням практичних умінь. Для успішного становлення комунікативно-мовленнєвої діяльності, потрібно допомогти студенту опанувати комунікативними вміннями та навичками міжособистісної взаємодії спрямованими на забезпечення ефективного формування комунікативно-мовленнєвої діяльності у процесі практичної підготовки.

Ключові слова: комунікативно-мовленнєва діяльність, практична підготовка, соціальний працівник, виробнича практика.

Постановка проблеми. Інтеграція України в науковий європейський простір зумовлює пошуки сучасних освітніх технологій, спрямованих на створення сприятливих умов для здійснення ефективної комунікативно-мовленнєвої діяльності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки. Професійна діяльність майбутнього соціального працівника детермінована сформованістю в нього професійних, та комунікативно-мовленнєвих умінь. Оскільки професійні вміння формуються в діяльності, то педагогічна практика як форма професійного навчання дає можливість студентам оволодіти різними видами професійної діяльності, допомагає адаптуватись до специфічних умов під час виконання професійних обов'язків, створює ситуації для практичного застосування теоретичних знань, формує та розвиває у студентів професійні вміння та практичні навички, сприяє усвідомленню важливості та відповідальності за прийняття рішення, формує основи для здійснення професійної самооцінки.

Практична підготовленість до майбутньої професійної діяльності є однією з провідних у здійсненні підготовки спеціалістів у закладах вищої освіти. У Положенні про проведення практики студентів у ЗВО України (Затверджено наказом Міністерства освіти України від 8.04.93 № 93 зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти від 20.12.94 № 351), зазначено, що «практика студентів є невід'ємною складовою частиною процесу підготовки спеціаліста у ЗВО» [5]. Пріоритетним завданням є пошук шляхів забезпечення єдності теорії та практики в багаторівневому освітньому процесі сучасного ЗВО, розроблення цілісної системи неперервної практичної підготовки майбутніх соціальних працівників до виконання професійних ролей.

Аналіз наукових досліджень. Теоретичні положення структурних елементів комунікативної діяльності досліджували (Н. Волкова, Д. Годлевська, В. Кан-Калик,

А. Мудрик, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Н. Сейк, І. Цимбалюк, С. Шатилова, І. Шевандіна та ін.); зміст професійної підготовки соціальних працівників в умовах університетської освіти (О. Безпалько, М. Галагузова, А. Капська, О. Карпенко, Л. Міщик, В. Поліщук, В. Сидоров, Є. Холостова та ін.).

Мета статті – проаналізувати особливості формування комунікативно-мовленнєвої діяльності майбутніх соціальних працівників у процесі практичної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес навчання – це процес опанування діяльності. Знання засвоюються в діяльності, а їх якість визначається можливістю виконувати діяльність, пов'язану з цими знаннями. Таким чином, підготовка майбутніх соціальних працівників до здійснення комунікативно-мовленнєвої діяльності – це процес, який відтворює структуру діяльності. Під час професійної підготовки студент не лише отримує знання про майбутню діяльність, але й опановує способи її досягнення.

Важливим чинником, що впливає на успішність та результативність формування комунікативно-мовленнєвої діяльності у підготовці майбутнього соціального працівника до професійної діяльності є практична підготовка.

Заклади вищої освіти повинні забезпечити тісний практичний зв'язок із майбутньою професійною діяльністю соціального працівника, спрямовану на моделювання, проектування та відпрацювання найбільш типових комунікативно-мовленнєвих ситуацій, які зустрічатимуться у подальшій професійній діяльності. Змодельовані викладачем завдання, соціально-педагогічні ситуації, показують шляхи практичного застосування теоретичних знань та сприяють формуванню мовленнєвих навичок й умінь ефективного спілкування у різних комунікативно-мовленнєвих ситуаціях професійного спрямування. Ефективність формування комунікативно-

мовленнєвої діяльності залежить від вмотивованості студентів до виконання тих чи тих мовленнєвих дій та операцій. Мотивація створює поштовх до того, щоб розпочати навчання, а згодом стає ефективною рушійною силою в навчальній діяльності, передумовою особистісного та професійного зростання. Без достатньої мотивації навіть здібні студенти не можуть гарантувати високих навчальних досягнень. Здібності студента та створення позитивно-мотиваційного середовища сприяє успішному оволодінню знаннями й уміннями студентів.

Враховуючи, що мовлення є завжди вмотивованим, то позитивна мотивація здійснює суттєвий вплив на досягнення успіху в комунікативно-мовленнєвій діяльності.

На думку І. Зимньої, мовленнєва діяльність є активним, цілеспрямованим мотивованим предметним процесом видачі й отримання сформульованої за допомогою думки інформації, спрямованої на задоволення комунікативно-пізнавальних потреб людини в процесі комунікації [1, с.72].

Для підвищення мотивації важливим є вміння викладача націлити студентів на те, що від якості та успішності здобутих у процесі теоретичного навчання знань, залежать їх успіхи в подальшій практичній діяльності; формувати у них потребу до вдосконалення комунікативних та професійних умінь, саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації. Практика володіє значними можливостями для формування внутрішньої (мотиваційної) потреби здійснення успішної професійної самореалізації студента, його самоосвіти, професійного самовдосконалення. Студент, під час проходження практики, має можливість об'єктивно оцінити свої дії та визначити рівень професійної готовності.

І. Бондарук обґрунтувала комплекс педагогічних умов підготовки студентів у процесі педагогічної практики: формування позитивної мотивації до практичної діяльності; актуалізація теоретичних знань студентів; формування адекватної самооцінки рівня своєї підготовки; активізація самостійності та творчості; використання різноманітних форм і методів роботи керівників практики на основі індивідуального та диференційованого підходу до студентів [2].

Як обов'язкову складову навчального процесу, педагогічну практику визначає М. Євтух. На переконання вченого, вона має на меті навчити студентів творчо використовувати науково-теоретичні знання і практичні навички, набуті в процесі навчання; сприяти оволодінню студентами сучасних форм і методів роботи [3, с.647].

Н. Козакова розглядає педагогічну практику у контексті ступеневої підготовки. З одного боку, як важливу складову професійної підготовки, спрямовану на закріплення та реалізацію набутих студентами предметних, психолого-педагогічних, методичних знань, умінь та навичок, а з іншого – як засіб творчого розвитку та саморозвитку [4].

Отже, практика як етап підготовки до майбутньої професійної, комунікативно-мовленнєвої діяльності соціального працівника, дозволяє наблизити студентів до реальних умов, за яких буде відбуватися процес спілкування. Вона орієнтована на розвиток ініціативності, творчості, самостійності, дієвості, відповідальності,

здатності самостійно приймати рішення, виконувати професійні завдання, які в майбутньому покликаний вирішувати соціальний працівник.

Для успішного становлення комунікативно-мовленнєвого, компетентного фахівця потрібно допомогти студенту опанувати комунікативними вміннями та навичками міжособистісної взаємодії, спрямованими на організацію комфортного, безпечного комунікативно-мовленнєвого середовища. Ефективне формування комунікативно-мовленнєвої діяльності майбутніх соціальних працівників може бути забезпечено за умов здійснення належного комунікативно-мовленнєвого супроводу студентів, у допомозі та підтримці педагога під час вирішення складних мовленнєвих та професійних завдань. Студент, під час проходження практики, має можливість об'єктивно оцінити свої дії та визначити рівень професійної готовності.

З метою забезпечення єдності теоретичної, практичної та комунікативно-мовленнєвої діяльності майбутніх соціальних працівників, передбачено здійснення таких етапів роботи в процесі практичної підготовки студента: планування поетапного перебігу виробничої практики студентів з формування комунікативно-мовленнєвої діяльності, опанування практичних навичок професійної діяльності, з поступовим ускладненням завдань професійної взаємодії; розроблення системи комунікативно-мовленнєвих вправ та завдань з урахуванням специфіки проходження кожного етапу практичної підготовки; розроблення комплексної системи психолого-педагогічного, професійно-методичного, комунікативно-мовленнєвого супроводу в процесі проходження практики.

Формування комунікативно-мовленнєвої діяльності майбутніх соціальних працівників вбачаємо в процесі поетапного перебігу організації практики, а саме: підготовчий (ознайомлювально-діагностувальний); основний (навчально-професійний); завершальний (ініціативно-діяльнісний). На кожному з етапів роботи студент тісно співпрацює із керівником методистом закладу вищої освіти та методистом від бази практики. Вони, керуючись принципами наступності, послідовності, систематичності, допомагають студенту прийняти правильне рішення, відповідно до конкретної ситуації, спрямовують його до самостійності та відповідальності у розв'язанні виробничих питань. Студент-практикант вчиться зіставляти теоретичні знання з конкретною ситуацією, аналізувати, узагальнювати, прогнозувати подальші дії та етапи роботи, визначати доцільність залучення фахівців інших структур (медичних, правозахисних, психологічних), які могли б допомогти у вирішенні проблеми.

Задля реалізації поставлених завдань сплановано використання таких форм роботи як: спостереження за професійною та комунікативно-мовленнєвою діяльністю соціальних працівників, проведення комунікативно-мовленнєвих тренінгів, рольових ігор, моделювання комунікативно-мовленнєвих та соціально-педагогічних ситуацій допомоги клієнтам, їх аналіз та пошук шляхів вирішення.

Висновки. Практика розглядається як складник освітнього процесу у закладах вищої освіти, що доповнює та узагальнює набуті в процесі теоретичного навчання знання, забезпечує їх успішне практичне

застосування у майбутній професії. Мета практики – підготувати майбутнього соціального працівника до професійної діяльності та досягнення ним високого рівня сформованості професійних та комунікативно-мовленнєвих умінь. Практична підготовка здійснюється з урахуванням взаємозв'язку між теоретичним навчанням та формуванням практичних умінь, враховуючи принципи науковості, наступності, системності. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробленні навчально-методичного забезпечення для виконання комунікативно-мовленнєвих завдань спрямованих на формування комунікативно-мовленнєвої діяльності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки.

Література

1. Зимняя И.А. Лингвopsихология речевоi деятельности / И.А. Зимняя. = М.: Московский психолого-социальный институт, 2001. - 432 с.
2. Боднарук І.М. Педагогічні умови оптимізації методичної підготовки майбутніх вчителів музики в процесі педагогічної практики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Боднарук Ірина Миколаївна. – К., 2006. – 264 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.; Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Козакова Н.В. Організаційно-методичні засади педагогічної практики майбутніх учителів початкової школи в умовах

ступеневої освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Наталія Вікторівна Козакова. – Київ, 2008. – 234 с.

5. Наказ Міністерства освіти та науки України від 08.04.1993 № 93 «Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93/conv>

References

1. Zimnjaja I.A. Lingvopsihologija rechevoj dejatel'nosti / I.A. Zimnjaja. = M.: Moskovskij psihologo-socialnyj institut, 2001. - 432 s.
2. Bodnaruč I.M. Pedagogični umovy optymizatsii metodičnoi pidhotovky maibutničhi včyteliv muzyky v protsesi pedagogičnoi praktyky : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / Bodnaruč Iryna Mykolaivna. – K., 2006. – 264 s.
3. Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; holovnyi red. V. H. Kremen. – K.; Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
4. Kozakova N.V. Orhanizatsiino-metodyčni zasady pedagogičnoi praktyky maibutničhi učiteliv počatkovoi školy v umovakh stupenevoi osvity: dys. ...kand. ped. nauk: 13.00.04 / Nataliia Viktorivna Kozakova. – Kyiv, 2008. – 234 s.
5. Nakaz Ministerstva osvity ta nauky Ukrainy vid 08.04.1993 № 93 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro provedennia praktyky studentiv vyshchih navchalnykh zakladiv Ukrainy» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93/conv>

Berezovska L.I.,

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Faculty of Social Pedagogy and Social Work,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, lydunya@gmail.com*

Ukraine, Ivano-Frankivsk

FORMATION OF COMMUNICATIVE-SPEAKING ACTIVITY IN THE PROCESS OF PRACTICAL TRAINING OF FUTURE SOCIAL WORKERS

The article deals with the formation of communicative-speaking activity during the practical preparation of a social worker. It is noted that practical training is carried out taking into account the relationship between theoretical training and the formation of practical skills. For successful formation of a communicative-speaking activity, it is necessary to help the student to master the communicative skills and skills of interpersonal interaction aimed at ensuring the effective formation of communicative-speaking activity in the process of practical training.

Key words: *communicative-speaking activity, practical training, social worker, industrial practice.*

УДК 378+373.61:316.64/65.001(045)

Берека В.С.,

*д.пед.н., професор, ректор Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, htoiprro@i.ua
Україна, м. Хмельницький*

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРОБЛЕМУ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ

В статті розглядається актуальні проблеми наукових поглядів на проблему розвитку управлінської компетентності як основи вироблення системи сучасних поглядів на дану проблему.

Виділяються етапи формування поняття «управлінська компетентність», розкрито психолого-педагогічні особливості кожного з них.

Ключові слова: *етапи формування управлінської компетентності; компетентність; менеджер освіти; управлінська компетентність.*

Постановка проблеми. Радикальні зміни парадигми освіти повинні охопити всі сфери педагогічної галузі – від методології до конкретних технологій та методів; так щоб людина, оцінюючи своє місце у світі та рівень реалізації життєвого сенсу, на кожному етапі була задоволена своїм життям [3, с.48].

Фундаментальні положення про необхідність навчання і виховання майбутніх управлінців знаходимо ще в соціально-політичних доктринах античної філософії. Заслугує на увагу ґрунтовна праця Платона «Держава», в якій стверджується, що для того щоб стати придатним до управління, не достатньо природних задатків і здібностей, а потрібне також особливе спрямоване виховання і навчання. При цьому для визначення здатності до управління необхідні найвищі, найсуворіші критерії [8, с.386].

Доцільно відзначити, що існуюча нині система вимог до професійних управлінців мало чим відрізняється від системи Платона. Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники, як і їх древні колеги, називають обов'язковими елементами кваліфікованого менеджера ґрунтовну загальну освіту, широку професійну підготовку і високий освітньо-культурний рівень, уміння швидко поновлювати і поповнювати знання [1, с.26].

Аналіз досліджень і публікацій. На нинішню потребу ринку праці швидко відгукнулись заклади освіти, де навчання менеджменту розвивається найбільш швидкими темпами. Ділове управління стає більш популярним серед студентів, зростає якість навчання, розробляються і запроваджуються нові дисципліни та навчальні курси, відкриваються нові вищі навчальні заклади, які орієнтуються на світові стандарти навчання [2, с.38].

Дану естафету підхопили науковці, їхній інтерес до проблеми підготовки фахівців з управлінської діяльності останнім часом значно розширився. Зокрема, питаннями формування та розвитку управлінських якостей керівників навчальних закладів займалися Байрамуков М.І., Даниленко Л.І., Данченко Г.В., Дмитренко Г.А., Єльнікова Г.В., Жебровський Б.В., Каращук Л.Н., Кошинець О.Ю., Кривко М.П., Маслов В.І., Панчук Т.В., Пекельна В.С., Селіверстасова Н.І., Тонконогов Е.П., Федоров Г.В., Шенкунова В.В. та багато інших.

Отримання знань про управлінську діяльність стає необхідністю навчального процесу старшокласників, про

що свідчить дослідження Парошенко Л.І., Солоненко Н.С., Ситановської Т.В.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави зробити висновок про те, що проблема підготовки компетентних управлінців турбувала людство не одне століття. На кожному етапі розвитку суспільства до них вису валися специфічні вимоги у відповідності з часом і економічною ситуацією, які були поштовхом для організації навчання і накопичення управлінського досвіду. Кожне нововведення в управлінську практику було враховано, осмислено і використано у навчальних ситуаціях. Тому з упевненістю можна говорити про те, що сучасний менеджмент інтегрує у собі збагачені роками управлінські знання, уміння, досвід, традиції. Наша думка підкріплена дослідженнями сучасних науковців Л. Калініною, Т. Михайленко, В. Бурми, які підкреслюють, що «знання і розуміння ролі історичного розвитку теорії менеджменту важливі для практичної діяльності управлінців сучасності» [6, с.63].

Метою та завданням цієї статті є спроба систематизувати наукові знання про управлінську компетентність менеджерів освіти, визначити та охарактеризувати етапи означеної проблеми, їх вплив на вироблення системи сучасних поглядів на це питання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел із зазначеного питання дає змогу виділити основні етапи формування поняття «управлінська компетентність». Дана періодизація пов'язана з виникненням і розвитком самої науки «управління», на яку впродовж ХХ ст. суттєво вплинули управлінські школи та управлінські підходи.

I етап (до 90-х рр. ХІХ ст.) характеризувався відсутністю наукових поглядів на систему управління, а тому й на процес навчання управлінців. І хоча державному управлінню на цьому етапі з боку прогресивної інтелігенції приділялась значна увага, вона стосувалася здебільшого військової справи, розвитку торгівлі та вдосконалення ведення сільського господарства. Особистість же управлінця залишалася поза увагою.

Києво-Могилянська академія, заснована у 1632 р., упродовж багатьох десятиліть визнавалась центром освіти й управлінської думки в Україні. Однак процес викладання був спрямований на здобуття глибоких знань у сферах економіки та астрономії, хоча вже тоді

назріла гостра потреба у компетентних управлінцях для державної служби і великих промислових підприємств.

Дана проблема почала вирішуватися після 1809 року, коли Сенатом Росії був прийнятий «Указ о новых правилах производства в чины по гражданской службе», у якому головним принципом просування по службових сходинках була не вислуга років, а «дійсні заслуги і відмінні пізнання» [7, с.49]. А тому право на отримання професії тогочасного управлінця у державній сфері мали тільки ті чиновники, які пройшли курс навчання в університеті та склали іспит за спеціальною програмою.

Згаданий документ був прийнятий за ініціативою управляючого справами Міністерства внутрішніх справ Росії Сперанського М.М., який висловив ідею розпочати підготовку кваліфікованих державних службовців і заснувати закритий ліцей (Царськосільський ліцей) для навчання дворянських дітей з метою подальшої служби у державних установах.

Участь у діяльності державного апарату людей освічених, спеціально підготовлених до сумлінного виконання державної служби повинна була, за його твердженням, забезпечити введення перетворень без революційних вибухів і потрясінь. Освічені чиновники повинні були для розкриття потенціалу кожної особистості забезпечити створення і підготовку умов [5, с.49].

У XIX ст. із початком індустріального розвитку управлінська проблематика поступово почала просуватися у структури мікрорівня. Під менеджментом тоді розуміли контроль над реалізацією запланованого. А саме адміністрування, за висловом російського дослідника Уткіна Е.А., стало трактуватися як процес формування загальних цілей і політики компанії [10, с.14].

Із зростанням обсягів промислового виробництва сфера діяльності управлінців розширилась, і, нарешті, була визнана провідною, про що свідчать історичні джерела, зокрема доповіді управляючого однієї із американських промислових компаній Г. Тауна.

З цього часу необхідність управлінської освіти стала загальноновизнаною.

У 1881 р. фінансист і промисловець із Філадельфії Дж. Вартон виділив 100 тис. доларів університету Пенсільванії для відкриття відділення, де молодь мала б змогу отримати освіту і знання для кар'єри у менеджменті. За його думкою, вища освіта необхідна менеджерам так само, як і лікарям, юристам та іншим фахівцям. Нове відділення університету у Пенсільванії, що у подальшому було названо школою, розробило програми для підготовки фахівців у сфері бізнесу, які мали такі курси, як принципи кооперації, господарське право, природа резервів та облігацій, причини паніки та грошових криз, ораторське мистецтво, проблеми страйків тощо. Тривалий час школа менеджменту Дж. Вартона була єдиною, допоки у 1998 р. університети у Чикаго і Каліфорнії не організували свої школи бізнесу. У XX ст. цей процес набув значного поширення, вийшовши далеко за межі Америки [7, с.117].

II етап (90-ті рр. XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) характеризуються новими підходами до управлінської діяльності завдяки появі школи наукового управління й адміністративної (класичної) школи. У цей період на розвиток професійного менеджменту мали вплив наукові

праці Ф.Тейлора, Г.Ганнта, Ф. І Л.Гілбертів, Г.Емерсона, Г.Форда, А.Файоля, Л.Урвіка, цінні ідеї яких система сучасної менеджмент-освіти використала у запроваджених навчальних курсах «Основи менеджменту», «Економіка праці і соціально-трудова відносини», «Виробничий менеджмент», «Управління ресурсами і витратами» та деяких інших.

Засновником школи наукового управління вважається Ф.У. Тейлер. Він запропонував наукова система знань про закони раціонального управління з яких починалося ознайомлення студентів-менеджерів із своєю майбутньою професією.

Одним із чотирьох наукових принципів, які лежать в основі праць Ф. Тейлора, є «відбір ... менеджерів на підставі наукових критеріїв, їх профвідбір і профнавчання». Цим підкреслюється важливість ретельного відбору кандидатів на управлінську посаду і цілеспрямованого професійного навчання як невід'ємного компонента раціональної організації виробничого процесу [9].

Одним із послідовників Ф.Тейлора, американським ученим Гаррігтоном Емерсоном було сформульовано 12 принципів управління, які забезпечують ріст продуктивності праці. Третім принципом він називає «компетентну консультацію професіоналів і удосконалення процесу управління на основі їх рекомендацій» [10, с.87].

«Вкрай важливо мати хоча б небагато фахівців», стверджує вчений, – «наділений інтуїцією, спостережливістю, зрозумілістю з одного боку і усім багатством фізіологічних, психологічних і антропологічних наукових знань, з іншого. Тільки такий фахівець може дати ... справді компетентну пораду» [10, с.93].

Це підтверджується в подальшому значною кількістю наукових досліджень, які на сьогодні становлять окрему сферу системи менеджменту. У цілому ж школа наукового управління виробила такі вимоги до професіоналізму менеджерів: знання способів диференціювання оплати праці робітників; вміння формувати завдання та розподіляти заохочення і премії; знання основ оперативного управління і календарного планування діяльності підприємства; кваліфікований підхід до управління кадрами, їх науковий підбір, розстановка та підтримка; знання суті продуктивності праці і принципи її підвищення; система знань про якість виробів, забезпечення постійної уваги до якості, розвиток сервісної мережі; знання управлінської функції координації, процедури досягнення цілей; вміння управляти запасами і здійснювати контроль над виплатами; нормування і графічне відображення виконаних робіт.

Дещо по іншому розуміють управлінську компетентність менеджерів представники адміністративної (класичної) школи менеджменту. Засновник школи А.Файоль негативно ставився до впровадженої системи підготовки керівних кадрів для промисловості, доводячи, що адміністративні здібності не можна розвинути шляхом тільки однієї інженерно-технічної науки і підкреслюючи необхідність включення у навчальні плани інженерних вузів спеціальні курси по адмініструванню [5, с.186]. Самому ж менеджеру, вказував він, повинні бути властиві такі моральні якості, як «свідома, тверда, наполеглива воля, активність,

енергія і, у деяких випадках, відвага; мужність відповідальності; почуття обов'язку, турбота про загальні інтереси» [4, с.41].

Значення адміністративної школи менеджменту для сучасної управлінської і педагогічної свідомості полягає в тому, що її представниками було суттєво доповнений перелік професійно важливих якостей менеджера, а саме: усвідомлення управлінської діяльності як універсального процесу, що складається з декількох взаємопов'язаних адміністративних операцій – планування, організації, мотивації, координації, контролю; знання універсальних принципів управління й особливості їх застосування у практичній роботі.

III етап (30-ті рр. – 60-ті рр. XX ст.) характеризується виникненням і розповсюдженням ідеї психологічної підготовки менеджерів до професійної управлінської діяльності. На розвиток цього напрямку в даний період мали праці Г. Мюнстерберга, М. Фоллетт, Е. Мейо, Р. Лайкерта, Д. Мактрегора, А. Маслоу, що віднесені до школи людських відносин і «поведінкових наук».

Узагальнення матеріалів представників наукових шкіл свідчить про те, що компетентний управлінець повинен використовувати у своїй діяльності досягнення психології і соціології, знати умови і організацію праці; враховувати психологічні явища у групах, індивідуальні потреби, цілі, мотиви; виявляти мотивацію до праці; уміти здійснювати відбір кадрів, визначати їх сумісність і професійні здібності.

Вказані вимоги до менеджерів підкреслили необхідність формування додаткової складової управлінської компетентності – здатності до комунікацій всередині колективу. Ідея комунікативної підготовки у сучасних умовах знайшла відображення у запровадженні навчальних курсів «Психологія управління», «Управління персоналом», «Етика ділових стосунків».

IV етап (60-ті рр. XX ст. – по сьогодні) характеризується виникненням окремих підходів до управлінської діяльності, які широко використовуються у сучасній науці і практиці. Знання кожного з наведених нижче підходів, як показує практика, є затребуваним для сучасного управління, а тому управлінська компетентність менеджера не буде повністю сформованою, якщо не додати наступних знань:

– з *кількісного підходу*: статистики і теорії ймовірності для визначення методів контролю над якістю; методів лінійного програмування для полегшення вибору напрямку діяльності з урахуванням певних обмежень; теорії черговості для балансування вартості і часу експлуатації обладнання; теорію ігор для можливості краще зрозуміти конкурентну стратегію; комп'ютерних програм для моделювання надходження капіталу і побудови різноманітних кількісних моделей [7, с.226];

– з *процесного підходу*: змісту управління як єдиного процесу впливу на організацію; послідовності виконання процесів планування, організації, мотивації, контролю; методології проектування автоматизованої системи управління;

– з *системного підходу*: зміст взаємопов'язаних частин організації як системи; методів дослідження впливу навколишнього середовища на організацію; методологію стратегічного управління; суті синергетичного ефекту;

– з *ситуаційного підходу*: правильного інтерпретування ситуації і визначення факторів, найбільш важливих для отримання бажаного результату; змісту і особливостей прийняття управлінських рішень на основі виявлення сукупності ситуаційних факторів; уміння передбачати в конкретних ситуаціях позитивні і негативні наслідки.

Зроблений нами аналіз наукової літератури з розвитку управлінської думки і формування образу «професійного менеджера» дає підстави узагальнити, що даний образ інтегрує у собі значну частину управлінських надбань минулого і вимоги сьогодення, оскільки управлінська сфера – найбільш чутлива до змін макросередовища і умов діяльності мікроструктур.

У сучасних умовах для зведення інформації про управлінську компетентність менеджера і врахування наростаючих вимог до нього повинна бути складена динамічна модель компетентності, яка містила б набір професійно значущих знань, умінь і навичок. Однак огляд психолого-педагогічних джерел доводить складність систематизації положень про професійну компетентність управління, що пов'язано з відсутністю цілісної та узагальненої системи функцій менеджера, а це, безперечно, є підставою для визначення посадових і професійних обов'язків даного фахівця. Для виконання даного важливого завдання, на нашу думку, потрібно:

– зрозуміти та визначити специфіку вимог (соціальних, нормативних, ринкових, особистісних), які висуваються до фахівця з менеджменту залежно від рівня підготовки і галузі, в якій він буде працювати;

– вибрати групу характеристик, що визначають структуру моделі компетентності менеджера, а потім скласти перелік показників, які входять в ці групи;

– врахувати принципи, на яких базується управлінська компетентність; фактори що визначають її зміст; виділити окремі рівні та визначити характеристики управлінської компетентності для кожного з них;

– визначити джерела надходження інформації про сучасні вимоги до професіоналізму фахівців з менеджменту;

– своєчасно корегувати модель управлінської компетентності у зв'язку із розвитком і удосконаленням зазначених вимог.

Отже, формування системи наукових поглядів на розвиток управлінської компетентності менеджерів – це тривалий і нескінчений процес взаємодії науковців, педагогів і менеджерів-практиків з метою накопичення, узагальнення і систематизації знань про сучасні вимоги до даних фахівців, а також вироблення дієвого механізму, впровадження даних надбань у безпосередній навчальний процес.

Література

1. Библиотека управляющего персоналом: мировой опыт. Профессиональная ориентация, подготовка и оценка персонала: обзорная информация /Сост. В.И.Яровой; Под ред. Т.В.Щеккина. – К.: МАУП, 1995. – 120 с.

2. Бутченко А.В., Пікаченко Е.Г. Особенности формирования устойчивости потенциальных качеств менеджеров в высшей школе // Сборник научных трудов ДонГАУ: «Социально-гуманитарные проблемы менеджмента»: Серия «Государственное управление». – ЛП.ІV, вып. 19. – Донецк: ДонГАУ, 2003. – 493 с.

3. Вебер М. Исследование по методологии науки. Ч.1. – М.: ИНФОРМ, 1980. 202с.

4. Гастев А.К. Как надо работать: Практ. введение в науку организации труда. – М., 1972

5. История менеджмента: Учеб. пособие/ Под ред. Д.В.Валового. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 256 с.

6. Калініна Л., Михайленко П., Бурма В. Историчний контекст розвитку теорій менеджменту // Освіта і управління. – 2003. – III.6. – № 2. – С. 63-72.

7. Кредисов А.И. История учений менеджмента. – К.: ВЖРА-Р, 2000. – 336 с.

8. Савенкова М.Е. Управленческая компетентность в социально-политических доктринах античной философии // Сборник научных трудов ДонГАУ: «Социально-гуманитарные проблемы менеджмента»: Серия «Государственное управление». – III.IV, вып. 19. – Донецк: ДонГАУ, 2003. – 493 с.

9. Шейлор Ф.У. Принципы научного менеджмента. М, 1991.

10. Уткин Э.А. История менеджмента. – М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем». ЭКМОС, 1997. – 224 с.

References

1. *Library of the personnel manager: world experience. Professional orientation, training and assessment of staff: overview / done by V.I. Yarova; Ed. G.V.Shichek'in - K.: МАУР, 1995. - 120 p.*

2. Butchenko L.V., Tkachenko E.G. Features of forming stability of potential qualities of managers in higher education // Collected works of DonGAU: "Social and humanitarian problems of management": Series "Public administration". - T.IV, ed. 19. - Donetsk: DonSUU, 2003. - 493 p.

3. Weber M. Research on the methodology of science. Part 1 - M.: INTON, 1980. 202p.

4. Gasteв A.K. How to work; Practical introduction to the science of organization of labor. - M., 1972

5. History of Management: Textbook / ed. D.V.Valovoy. - M.: INFRA-M, 1997. - 256 pp.

6. Kalinina L., Mikhaïlenko T., Burma V. Historical context of the development of management theories // Education and management. - 2003. - III.6. - No. 2. - P. 63-72.

7. Kredisov A.I. History of teaching of management. - K.: VIRRA-R, 2000. - 336 p.

8. Savenkova M.E. Management competence in sociopolitical doctrines of ancient philosophy // Collection of scientific works of DonGAU: "Social and humanitarian problems of management": Series "Public administration". - T.IV, ed. 19. - Donetsk: DonSUU, 2003. - 493 p.

9. Taylor F.W. Principles of scientific management. M, 1991.

10. Utkin E.A. History of management. - M.: Association of authors and publishers "Tandem". EKMOС, 1997. - 224 pp.

Bereka V.E.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Rector of the Khmelnytsky Regional In-Service Teacher Training Institute, hoippo@i.ua

Ukraine, Khmelnytsky

FORMATION OF THE SYSTEM OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE PROBLEM OF DEVELOPMENT OF MANAGING COMPETENCE OF MANAGERS OF EDUCATION

The article deals with the actual problems of scientific views on the p formation of managing competence as the basis for developing a system of modern views on this problem.

The stages of formation of the concept of "managing competence" are highlighted, psychological and pedagogical peculiarities of each of them are revealed.

Key words: *stages of formation of managing competence; competence; manager of education; managing competence.*

УДК 378.22:378.4(73)

Варга Н.І.,*аспірант кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», varga21051979@gmail.com***Повідайчик О.С.,***к.пед.н., доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет, oksana.povidaichyk@uzhnu.edu.ua**Україна, м. Ужгород*

ДОСЛІДНИЦЬКА ПІДГОТОВКА ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ЗА ДОКТОРСЬКИМИ ПРОГРАМАМИ У США

У статті досліджується проблема дослідницької підготовки викладача вищої школи в докторантурі США. Розглянуто профіль педагога як основи формування докторських програм. Формування дослідницької компетентності викладача вищої школи США здійснюється за докторськими програмами через поєднання лекційних і семінарських занять та дослідницької роботи з урахуванням принципів інтегративності та міждисциплінарності. Проаналізовано зміст освітньої програми підготовки доктора освіти у США. Розглянуто особливості підготовки і захисту наукової роботи здобувача доктора філософії.

Ключові слова: викладач, вища школа США, дослідницька підготовка, дослідницька компетентність, докторантура, освітня програма.

Постановка проблеми. Сучасний світ, який характеризується новітніми інформаційними технологіями і складними соціальними проблемами, покладає високі надії на вищу школу й викладача як ключових факторів науково-технічного прогресу та гуманізації людства. Реформування вищої школи в дусі вимог сьогодення нерозривно пов'язане з відповідною підготовкою викладачів ЗВО, удосконаленням їхнього професіоналізму.

Одним із напрямків покращення вітчизняної системи підготовки науково-педагогічних працівників є звернення до зарубіжного досвіду та інновацій у цій сфері. В контексті нашого дослідження сконцентруємо увагу на Сполучених Штатах Америки, оскільки саме там професійна підготовка, в тому числі дослідницька, майбутніх викладачів вищої школи має глибоке коріння і достатньо стійкі теоретичні і методичні традиції.

На сьогоднішній день підготовка науково-педагогічних кадрів у США здійснюється, зокрема, в межах докторських програм. Низка зарубіжних дослідників (Дж. Барзун, І. Блейклі, І. Огден, М. Пірсон, М. Сінклер) вважають, що традиційний ступінь доктора філософії є дослідницьким, який спрямований на глибоке вивчення певної вузькоспеціалізованої галузі знань. У результаті зміст підготовки фахівців високої наукової кваліфікації має мало спільного зі змістом тієї діяльності, якою вони зайняті у ЗВО – викладанням. Інші представники американської академічної спільноти (А. Бейер, Дж. Гхлатт, К. Фельдман, Т. Шерман) поділяють думку про те, що єдина підготовка, необхідна викладачеві вищої школи – це предметна, все інше визначається вродженими якостями педагога і його бажанням передати студентам свої знання. Водночас низка американських дослідників (Д. Бен-Девід, Б. Гадзелла, Р. Руш, М. Фількенштейн) справедливо зауважують, що ефективно організувати цілісний науково-педагогічний процес у ЗВО можуть тільки ті викладачі, які глибоко зацікавлені в організації навчаль-

ної роботи як до закономірного продовження науково-дослідницької діяльності. Таким чином, дослідницька компетентність є важливою складовою професіоналізму викладача вищої школи США, що задає вектор фахової підготовки в закладах вищої освіти.

Мета роботи – проаналізувати особливості досвіду США з формування дослідницької компетентності викладача вищої школи за докторськими програмами.

Виклад основного матеріалу. Основою проектування процесу підготовки викладача вищої школи США є професійний профіль фахівця (розроблений корпорацією Microsoft і широко використовується в США з 2006 року), який відповідає сучасним запитам університетської освіти і ринку праці. Відповідно до профілю було визначено найбільш значущі в діяльності науково-педагогічних працівників здібності, вміння та навички, особистісні якості, а саме [3]:

- викладацька діяльність: володіння змістом дисципліни; розробка навчально-методичного забезпечення; цілепокладання на діагностичній основі; мотивування студентів; організація навчально-пізнавальної діяльності студентів; педагогічне оцінювання і рефлексія;

- науково-дослідницька робота: виконання наукових досліджень; використання результатів досліджень в освітньому процесі; публікаційна активність;

- професійно-особистісний розвиток: навчання протягом усього життя; академічна і професійна мобільність; інноваційний пошук;

- соціально-професійна комунікація: управління конфліктами; фасилітація; професійна комунікація.

Розглянутий профіль викладача вищої школи використовується в процесі формування освітніх програм підготовки викладача вищої школи; він виконує роль діагностичного інструментарію роботодавця при прийомі претендента на роботу, а також засобом ідентифікації професійного самовдосконалення педагога [3].

Навчання за докторськими програмами у вищій школі США триває 3–5 років, залежно від попередньо здобутого

ступеня – бакалавра чи магістра. Докторантура в американських ЗВО є одним із ступенів освіти, тому і побудована вона за тими ж принципами, що і бакалаврат та магістратура. Як зазначають дослідники, основна відмінність американської докторантури від європейської і, зокрема, від вітчизняної моделі полягає в тому, що американського докторанта більшу частину часу вчать, а в Європі аспірант є «підмайстром у майстри (вченого)», який намагається робити все самостійно, але під керівництвом наставника [1].

В цілому, два перші роки американської докторантури присвячені вивченню певного набору навчальних дисциплін, пов'язаних з профілем докторської спеціалізації, методологією і методами наукових досліджень (course work). Цей термін може бути скорочений за рішенням докторського програмного комітету, якщо до вступу докторант уже вивчав деякі предмети, наприклад, на курсах підвищення кваліфікації. Після закінчення теоретичного курсу докторант складає іспити (comprehensive exam або exit exam). Наступні роки присвячені безпосередньо написанню і захисту дисертації.

Докторські програми в США суттєво відрізняються від аналогічних програм інших країн, зокрема, Європи. Вони не передбачають виключно науково-дослідну роботу. Для докторантури в США характерне поєднання дослідницької роботи з лекційними і семінарськими заняттями для аспірантів. Докторську ступінь американський аспірант може отримати тільки в результаті успішного завершення теоретичного навчання, складання іспитів і написання дослідницької роботи. Перші два роки навчання в аспірантурі присвячені відвідуванню лекцій, семінарів і складанню іспитів (кваліфікаційний іспит та з теми дослідження), третій рік передбачає безпосередньо проведення дослідження і написання дисертації. Часто для отримання ступеня доктора наук аспіранту необхідно також продемонструвати знання не менше двох іноземних мов.

Наведемо деякі приклади навчання за докторськими програмами у галузі освіти. За цим напрямом у вищій школі США після успішного закінчення докторантури присуджують такі ступені: доктор філософії (PhD), доктор освіти (EdD) або доктор в освіті (DEd). Часто відмінності між цими докторськими програмами зовсім незначні. У деяких ЗВО допрофесійні програми на отримання ступеня доктора освіти обмежені тільки курсами психолого-педагогічного циклу, в інших закладах аналогічні програми орієнтовані не тільки на підготовку викладачів для закладів вищої освіти, а й адміністративних працівників вищої школи [2].

Розглянемо освітню програму на здобуття ступеня доктора освіти за спеціальністю «Вища і післясередня освіта», яка пропонується Університетом Сарасоти [4]. Освітні програми, спрямовані на здобуття ступеня доктора освіти (EdD) в галузі вищої та післясередньої освіти в цьому університеті призначені для докторантів, які бажають підвищити свій професійний рівень в якості керівників освіти, викладачів і консультантів з академічних проблем і студентських служб у общинних коледжах, технічних школах та інститутах, чотирирічних коледжах і університетах, а також державних, військових, релігійних, комерційних або некомерційних освітніх організаціях післясередньої освіти.

Вимоги до курсу навчання. Студенти повинні

отримати 12 кредитів, прослухавши деякі навчальні дисципліни (основні курси) з переліку: 1) Управління вищими і післясередніми навчальними закладами (3 кредити); 2) Стратегічне планування у вищій і післясередній освіті (3 кредити); 3) Практика проведення реформ у вищій і післясередній освіті (3 кредити); 4) Прийняття рішень у сфері фінансування і ресурсозбереження (3 кредити); 5) Навігаційне право, стратегія і політика (3 кредити); 6) Стажування та проекти (3 кредити); 7) Оформлення результатів дослідження та дослідної роботи (3 кредити); 8) Розширене академічне дослідження і написання дисертації (3 кредити).

Вимоги до міждисциплінарного дослідження. Студенти-докторанти повинні вивчити 4 дисципліни (12 кредитів) в галузі міждисциплінарних розвідок: 1) Студент і аспірант (3 кредити); 2) Проектування навчальних програм (3 кредити); 3) Освітня експертиза (3 кредити); 4) Інтернет-навчання, інноваційні технології (3 кредити).

Вимоги до вивчення докторських дослідницьких дисциплін. Дослідницька підготовка передбачає отримання студентами 12 кредитів за вивчення визначених закладом дисциплін (докторських дослідницьких курсів): 1) Вступ у методи дослідження (3 кредити); 2) Методи і аналіз кількісних досліджень (3 кредити); 3) Методи і аналіз якісних досліджень (3 кредити).

Курси за вибором: 1) Статистичні методи (3 кредити); 2) Методи програмної оцінки (3 кредити); 3) Методи обстеження (3 кредити); 4) Методи прикладних досліджень (3 кредити); 5) Методи якісного аналізу (поглиблене вивчення матеріалу) (3 кредити).

Після успішного завершення основних курсів і складання іспитів аспіранти приступають доступового вивчення докторських дослідницьких дисциплін. Наприклад, якщо аспірант успішно виконав усі завдання «Вступу у методи дослідження», він отримує комплексну оцінку (PR), яка дозволяє розпочинати вивчення іншого докторського дослідницького курсу в тій послідовності, яка визначена програмою навчання. Якщо завдання докторського дослідницького курсу повністю не виконане (наприклад, з усього обсягу виконано 67%), аспіранти отримують не повністю завершену оцінку (IP) і повинні підписати контракт з викладенням плану завершення невиконаних завдань. Аспіранти повинні успішно завершити всі невиконані раніше завдання курсу в термін, зазначений у договорі, і тільки тоді вони будуть допущені до наступного етапу навчання. Якщо завдання курсу зроблені в обсязі менше 67% або договір про їхнє завершення в термін не виконаний, аспіранти отримують оцінку «Немає кредиту» (NC) і повинні повторити цей курс. У разі невиконання цих вимог аспірант відраховується зі складу здобувачів докторського ступеня [4].

Кваліфікаційний іспит на отримання ступеня доктора освіти. Аспіранти повинні успішно скласти кваліфікаційний іспит, в якому оцінюються здобуті ними в процесі навчання знання, вміння і компетенції.

Вимоги до докторського дослідження (аспіранти повинні отримати 12 кредитів). 1 кредит дорівнює 15 академічним годинам лекційних занять, до яких додається самостійна робота, на яку витрачається приблизно 2/3 часу на вивчення всієї дисципліни (таким чином, 1 кредит дорівнює приблизно 45 годинам роботи аспіранта);

1 кредит також може бути рівний 30 академічним годинам лабораторних, семінарських та практичних занять і самостійної роботи; 1 кредит може також дорівнювати 45 академічним годинам практичних, польових занять і самостійної роботи.

Вимоги, які пред'являються до дисертацій, досить сильно відрізняються в залежності від спеціальності. Але в цілому, наголошується, що дисертація – це не більше ніж упорядкований, ретельно продуманий вид роботи на певну тему, яка повинна продемонструвати наявність навичок організації самостійного наукового дослідження за обраною темою і підготовки звіту про нього. Дисертація повинна засвідчити вміння здобувача виконувати обмежене певними рамками дослідження відповідно до тих умов, які визначені для публікації в науковому журналі [5].

Обсяг дисертації формально не обговорюється: він може займати 200 сторінок (це багато) або, як у деяких точних науках, 20 сторінок. Таким чином, від докторанта не вимагається наукова новизна, не очікується створення нового напрямку в науці. Необов'язковою є і наявність публікацій, хоча цей факт може бути корисним. Написання дисертації – це свого роду поле, на якому здобувач відточує свої дослідницькі навички, набуває досвід для самостійних наукових досліджень. Тому і сам текст дисертації без додатків досить невеликий – не більше 100–150 сторінок [5].

Традиційно в США ступінь доктора філософії є початком формального навчання професіонала, що підтверджує його право займатися наукою і дослідженнями. Після здобуття ступеня PhD, для підтвердження статусу вченого, фахівці концентрують свою увагу на науковій роботі, визнанням якої стануть підготовлені книги і статті.

У сучасних умовах інформатизації освітніх процесів у деяких американських ЗВО дисертації розміщуються тільки в режимі онлайн на сайті університету. Безумовно в цьому вбачається низка позитивних аспектів – не потрібно витратити кошти на папір і друк дисертації, виготовлення її копій; забезпечується доступ до дисертації більш широкому загалу, скорочується шлях дисертації від вченої ради до споживача. У цього нововведення є і противники, зокрема, науково-педагогічні працівники університету штату Огайо відмовляються від електронного варіанту дисертації через невизначеність

політики в сфері авторських прав (чи стає дисертація власністю університету або дисертант зберігає на неї права?); не розроблені механізми захисту від незаконного тиражування; знижується ймовірність того, що дисертацією може зацікавитися яке-небудь книжкове видавництво або журнал тощо.

Захист дисертацій відбувається в три етапи. Спочатку докторант захищає свою пропозицію дослідження (proposal), потім проспект із вступу і перших двох розділів і, нарешті, весь текст дисертації. Захист проходить перед вченою радою (dissertation committee), яка створюється для кожного захисту з п'яти членів, як правило, працівників університету (аналогічна система запроваджена і в Україні). Університет – це кінцева інстанція, яка затверджує дисертацію, що підтверджує довіру до вчених та їх професіоналізму.

Висновки. Професія викладача вищої школи США передбачає педагогічну і науково-дослідницьку діяльність. Остання зумовлює наявність у фахівця високого рівня дослідницької компетентності, формування якої відбувається під час навчання в докторантурі через поєднання лекційних і семінарських занять та дослідницької роботи. Наукові дослідження докторантів США характеризуються інтегративним і міждисциплінарними підходами, оскільки досліджувані ними проблеми є складними, комплексними і не мають однозначного вирішення. Напрямами подальших досліджень є вивчення можливостей програм підвищення кваліфікації викладачів вищої школи США (національних, інституційних, індивідуальних) в аспекті формування дослідницької компетентності фахівців.

Література

1. Barzun J. (1993). *The American University: How It Runs, Where It Is Going*. 2nd ed. / With an Introduction by H.I. London. Chicago; L.: University of Chicago Press.
2. Bleiklie I. (2005). *Organizing higher education in a knowledge society*. Higher Education. №49. P. 31–59.
3. Microsoft in Education. URL: <http://www.microsoft.com/education/en-us/training/competencies/pages/default.aspx>.
4. Sarasota University. Doctoral programs: URL: <https://www.phdstudies.com/Doctor-of-Education/Programs>.
5. Ogden E. (1993). *Completing your doctoral dissertation or master's thesis in two semesters or less*. Lancaster, PA: Technomic Publishing Company, Inc.

Varga N.I.,

Postgraduate student at the Department of General Pedagogics and Pedagogy of the Higher School State University «Uzhhorod National University»

Povidaichyk O.S.,

PhD in pedagogy, associate professor of the Department of Sociology and Social Work State University «Uzhhorod National University»

Ukraine, Uzhhorod

RESEARCH PREPARATION OF A TEACHER OF HIGH SCHOOL ON THE DOCTORAL PROGRAMS IN THE USA

The article deals with the problem of the research preparation of a high school teacher in the doctorate of the USA. The teacher's profile as the basis for the formation of doctoral programs is considered. The formation of the research competence of a high school teacher in the United States is carried out through a combination of lectures and seminars, as well as research work, taking into account the principles of integrity and interdisciplinarity. The content of the educational curriculum of the doctor of education in the USA is analyzed. The peculiarities of preparation and defense of the scientific work of the applicant of the doctor of philosophy are considered.

Key words: teacher, high school of the USA, research preparation, research competence, doctorate, educational program.

УДК 37(477)

Джус О.В.,

к.пед.н., доцент, завідувач кафедри професійної освіти та інноваційних технологій
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», dzhus1.oksana@gmail

Україна, м. Івано-Франківськ

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МОЛОДІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ СТЕПАНА СІРОПОЛКА В ЕМІГРАЦІЇ

У статті здійснено аналіз професійної підготовки молоді у творчому доробку еміграційного періоду Степана Сірополка. Акцентовано на важливості підготовки управлінських освітянських кадрів, залучення колег-науковців і їх включення у світове наукове співтовариство, провадженні ідей національного і громадянського виховання у практичній роботі й теоретичній спадщині вченого. Простежено місце і роль професійної підготовки молоді в окремих працях С. Сірополка та означено спектр наукових пошуків наступних досліджень.

Ключові слова: професійна підготовка, молодь, еміграція, творча спадщина, Степан Сірополко.

Постановка проблеми. Аналіз процесу становлення та розвитку української освіти й педагогічної думки у державах, з якими Україна донедавна не могла підтримувати тісних контактів на економічному, політичному та культурно-освітньому рівнях, і де зосереджені найбільш численні та соціально активні етнічні спільноти українців, що впродовж десятиліть виступали носіями і оберегами національної ідеї, – один із важливих напрямів науково-пошукової діяльності дослідників кінця ХХ – початку ХХІ ст.

І це закономірно, оскільки глибоке вивчення проблем минулого українського шкільництва та його сучасного стану в цих державах уможливило зміцнення науково-педагогічних зв'язків із українською державою після проголошення незалежності України. Окрім того, розвиток національної системи освіти і виховання вимагає неодмінного включення у складний процес багатовікового педагогічного досвіду попередніх поколінь українського народу, осмислення творчого доробку педагогів-просвітителів, визначних культурно-освітніх діячів минулого, використання набутого ними досвіду в царині збереження етнічної та духовної самобутності поколінь українців в умовах полікультурного оточення. У цьому контексті актуальність і важливість дослідження персоналії та творчої спадщини Степана Сірополка є безсумнівними. Співзвучність поглядів С.Сірополка на проблеми української високої школи, навчання та виховання молоді з освітніми орієнтирами сучасного українського суспільства, новітніми тенденціями у розвитку вищої школи, зумовили формулювання мети статті.

Мета статті: проаналізувати і творчо інтерпретувати розуміння і тлумачення професійної підготовки молоді у творчому доробку еміграційного періоду Степана Сірополка.

Виклад основного матеріалу. Степан Сірополко – педагог, історик освіти України, бібліотекознавець, журналіст і громадський діяч. Один із багатьох «зарубіжних» українців, які долучилися до збагачення національної педагогічної скарбниці, внісши вагомий вклад у розвиток науки, історії, культури та літератури України.

Поза межами України – спочатку в Польщі, згодом у

Чехословаччині, – він розгорнув започатковану в умовах Української незалежної держави (1917–1920 рр.) громадсько-педагогічну діяльність.

Степан Сірополко – міністр освіти Української народної республіки в екзилі, один із розробників (поряд з П. Холодним і С. Русовою) «Проекту єдиної школи на Україні», що, на нашу думку, втілювався у життя Концепцією нової української школи в незалежній Україні. Професійну підготовку молоді почав реалізовувати серед дітей цивільних українських емігрантів та військовиків, інтернованих в таборах у Польщі. За його сприяння було організовано й відкрито українські гімназії у Тарнові й Ченстохові, в яких навчання велося за програмою і статутом єдиної школи України: «автономія школи, активна участь громадянства у шкільній справі та упевнення стану вчителя» [1, с.15]. У таборах інтернованих для українських воїнів було відкрито кілька середніх шкіл за програмою єдиної школи. Окрім того, у таборах переміщених осіб, з ініціативи екзильного (в еміграції) міністерства освіти було організувало короткострокові професійні курси.

Але головним місцем праці знаного національного діяча на еміграції став Український високий педагогічний інститут ім. М.Драгоманова (УВП), професором якого він був обраний у 1925 р. і впродовж семи років викладав там курси школознавства і позашкільної освіти. Одночасно став професором Української господарської академії, реформованої згодом в Український техніко-господарський інститут у Подєбрадах [2].

Поряд з викладацькою та науковою роботою у закладах вищої освіти в еміграції, С.Сірополко включився у громадське життя. З його ініціативи та під керівництвом при Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова постало Українське педагогічне товариство (УПТ), яке налагодило тісні зв'язки з українськими педагогічними та культурно-просвітніми установами Галичини, Буковини, Закарпаття, Канади, сприяло працевлаштуванню українських педагогів і випускників українських високих шкіл Чехо-Словаччини. Основними напрямами діяльності Українського педагогічного товариства були: організаційний, науковий, видавничий та громадсько-культурний. Організаційний напрям передбачав розбудову організаційної структури товариств,

залучення нових членів і пропагування своїх ідей у середовищі українців як в еміграції, так і на етнічній території України. Реалізація наукових завдань відбувалася через підготовку та виголошення членами професійно-наукових об'єднань доповідей на актуальні теми у тій галузі знань, до якої вони належали.

З ініціативи УПТ був заснований Український академічний комітет для об'єднання українських наукових діячів та їх участі у міжнародній науковій праці. С. Сірополко був обраний генеральним секретарем управи Українського академічного комітету для міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі Націй.

Українське педагогічне товариство стало одним із організаторів II Українського наукового з'їзду в Празі (1932), який підбив підсумки діяльності українських науковців на еміграції. С. Сірополко виступив на з'їзді з аналізом двох проблем – внеску українських учених у розвиток педагогіки та бібліографії. Він же очолював філософсько-педагогічну підсекцію з'їзду, керував виставочно-бібліографічною підкомісією, яка підготувала для делегатів виставку емігрантських видань 1922–1932 рр. і видала Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920–1931 рр. П.Зленка.

Під керівництвом С. Сірополка Українське педагогічне товариство підготувало і видало в 1932 р. перший том праць з історії та сучасного стану народної освіти на українських землях і за її межами. Діяльність УПТ була припинена з початком Другої світової війни. Більш детально про діяльність цього об'єднання – у статті автора [3].

Упродовж 1926–1936 рр. С. Сірополко очолював засноване в Празі Українське товариство прихильників книги (УТПК), покликане сприяти розвиткові книговидавничої справи та поширенню української книги як невід'ємної складової професійної підготовки майбутніх фахівців. Основними формами роботи товариства стало виголошення та обговорення наукових доповідей, їх публікація. Часто влаштовувалися виставки українських видань: книг, часописів, мап, екслібрисів та ін. За перші п'ять років (з 1926 р.) було проведено 39 засідань, заслухано 67 доповідей дев'ятнадцяти авторів. У 1933 р. УТПК організувало в Празі велику міжнародну виставку української книжкової графіки, на якій експонувалися понад 1000 творів більш як сотні авторів XIX–XX ст. Виставка була відзначена цілою низкою позитивних рецензій у чеській фаховій пресі. Про популярність керованого С. Сірополком товариства свідчить той факт, що воно стало членом Спілки чеських бібліотекарів. У 1929 р. при УТПК засновується представництво Паризької бібліотеки ім. С. Петлюри. Зусиллями С. Сірополка при товаристві діяв періодичний друкований орган-журнал “Книголюб”, який проіснував до 1931 р.

На чужині С. Сірополко обирався головою Спілки українських журналістів і письменників, був членом Українського історико-філологічного товариства при Українському вільному університеті в Празі, а також почесним членом львівської “Просвіти”. Життєвий шлях С. Сірополка закінчився в 1959 р. у Празі [1].

Основний науковий доробок С. Сірополка на еміграції стосується історії, теорії та практики освіти на Україні, школознавства, журналістики, книгознавства та

бібліотечної справи.

До числа найважливіших праць, виданих у 20–30-х рр. XX ст., належать: «Школознавство. Конспект лекцій, читаних в УВПІ у Празі» (1926), «Дальтон-план» (1928), «Самоосвіта» (1929), «Національне виховання» (1927), «Політика Польщі в справі українського шкільництва в Галичині» (1927), «Трудова чи фахова школа» (1927), «Шкільна справа на Советській Україні» (1926), «Українська професійна освіта на Советській Україні» (1928), «Історія освіти на Україні» (1937), «Народна освіта на українських землях і в колоніях» (1940) та ін.

Значна частина педагогічних праць С. Сірополка побачила світ окремими виданнями або з'явилася на сторінках українських галицьких видань у Львові.

Наскрізною лінією професійної підготовки української молоді проходить національне виховання. С. Сірополко зазначив, що нація «яка хоче зберегти своє існування, мусить домагатися рідної школи, де вивчення рідної мови та літератури, рідної історії та географії є найважливішими предметами не лише для розумового, але і морального, естетичного і горожанського виховання. Спільна історія, героїчне минуле, великі люде – це головний капітал, на якому ґрунтується національна ідея» [4, с.26].

Особливо вагомим є історико-педагогічний доробок С. Сірополка. Він об'єднує праці загального характеру («Народна освіта на українських землях і в колоніях») а також статті про видатних українських і зарубіжних громадських діячів: «Петро Холодний як педагог і освітній діяч», «Невіджалована втрата» (П.І. Холодний), «Незаслужено забутий педагог» (А. Прокопович), «Думки Пирогова М.І. про двомовність в навчанні», «Життя і педагогічна діяльність барона М. Корфа», «Симон Петлюра і народне вчителство», «Думки Г. Кершенштейнера про характер освітніх систем» та ін.

Проте найвидатнішою серед праць з історії шкільництва й педагогіки є його «Історія освіти на Україні», що вийшла у Львові в 1937 р. Дослідники творчої спадщини С. Сірополка визначають її як першу в українській історії спробу подати стислий огляд освітнього процесу на українських землях, починаючи з найдавніших часів до 20-х рр. XX ст.

Фактичний матеріал «Історії освіти на Україні» подається автором із зазначенням джерел (іноді рідкісної бібліографії), оцінкою тих чи інших подій або фактів провідними вченими. Водночас він не ухиляється від власної їх оцінки, робить висновки, які випливають з проаналізованого матеріалу. У книзі чітко простежується широкий спектр чинників, які на різних етапах української історії сприяли чи, навпаки, заважали розбудові шкільництва й педагогічної думки.

Найбільш широко представлена в дослідженні історія української школи як провідного засобу освіти народу. При цьому навчально-дидактичну діяльність автор не розкриває. Аналізуючи розвиток освіти в княжу добу та її занепад у наступні століття, С. Сірополко підтримує думку автора «Перестороги» про те, що відсутність шкіл для освіти й виховання широких верств населення трагічно відбилася на існуванні самої держави, яка не мала належним чином підготовлених для її захисту й збереження громадян. Він приходить до висновку, що вже

у XVII ст. головний та єдино «спасенний» шлях для збереження від занепаду національної віри й культури українське громадянство вбачало в організації національної освіти.

Автор висвітлює сторінки боротьби українців за свою школу, їх прагнення створити освітні заклади європейського рівня, аналізує діяльність свідомих українців (Г. Сковороди, Т. Шевченка, Л. Українки, М. Драгоманова, С. Потебні, Б. Грінченка та ін.) у цій сфері, викриває антиукраїнську політику російського уряду, спрямовану на заборону навчання українською мовою, на російщення народу. Особливо яскраво показані змагання українців за національну школу в 1917–1920 рр. Це до недавнього часу єдина настільки повна характеристика суті освітньої політики уряду Української держави та його здобутків у царині навчання й виховання в складних умовах боротьби за свободу й незалежність.

С. Сірополко показав вплив школи на зростання національної свідомості українського народу, який з етнічної маси перетворився в націю, котра намагається досягнути найвищу мету – державність; сутність заходів Тимчасового уряду, більшовицької та денікінської влад, які спрямовувалися на ліквідацію або обмеження розвитку української національної ідеї та знищення її носіїв.

Незважаючи на те, що огляд історії освіти доведений автором тільки до 1920 р. і включає шкільництво лише Наддніпрянської України, книга не втратила своєї ваги й до сьогодні, бо висвітлює донедавна невідомі сторінки українського культурно-освітнього поступу, є важливим джерелом їх досягнення нашими сучасниками [5].

Висновки. Юрист за освітою, випускник правничого факультету Московського університету, Степан Сірополко все життя присвятив педагогіці, шкільництву, освіті, бібліотекознавству, журналістиці та громадській праці. Заступник Міністра народної освіти Української Народної Республіки, міністр освіти уряду Української Народної Республіки в еміграції, ініціатор творення нової системи народної освіти в Україні, в якій вагоме місце належить підготовці управлінських кадрів, невтомно провадив ідеї національного і громадянського виховання у практичній роботі й теоретичній спадщині. Професійно-педагогічні пошуки у науково-педагогічному доробку С. Сірополка

стосувалися не тільки молоді й майбутніх педагогів, а й на якнайширше залучення колег і їх включення у світове наукове співтовариство. Вони знайшли свій вияв у педагогічних працях і публіцистиці вченого («Історія освіти на Україні», «Трудова чи фахова школа», «Українська професійна освіта на Советській Україні» та ін.).

Підсумовуючи зазначене вище, зауважимо, що Степан Сірополко залишив значну наукову спадщину, яка ще потребує вивчення й аналізу, насамперед у власне фаховому контексті як управлінця й організатора освіти з великим досвідом, а окремі його погляди на професійну підготовку майбутніх фахівців не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Література

1. Сірополко С. Підсумки педагогічної праці на еміграції за десять років / С. Сірополко // Тризуб. – 1932. – Ч. 18–19. – С. 15.
2. Беднаржова, П. Степан Сірополко – подвижник українського шкільництва: монографія / П. Беднаржова; ред. В. Грабовський. – Львів: Вільна Україна, 1998. – 318 с.
3. Дзюс О. Місце і роль Українського педагогічного товариства у професійному становленні молоді в Чехо-Словацькій Республіці міжвоєнної доби / О. Дзюс // Науковий Вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2018. – № 2 (21). – С. 16–20.
4. Сірополко С. Національне виховання / С. Сірополко // Рідна школа. Львів, 1927. Ч. 5–6. – С. 26
5. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. Київ: Наук. думка, 2001. – 912 с

References

1. Siropolko S. Підсумки педагогічної праці на еміграції за десять років / S. Siropolko // Tryzub. – 1932. – Ch. 18–19. – S. 15.
2. Bednarzhova, P. Stepan Siropolko – podvizhnyk ukrainskoho shkylnytstva: monohrafiia / P. Bednarzhova; red. V. Hrabovskyyi. – Lviv: Vilna Ukraina, 1998. – 318 s.
3. Dzhus O. Mistse i rol Ukrainkoho pedahohichnoho tovarystva u profesiinomu stanovlenni molodi v Chekho-Slovatskij Respublitsi mizhvoiennoi doby / O. Dzhus // Naukovyi Visnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohika. – 2018. – № 2 (21). – S. 16–20.
4. Siropolko S. Natsionalne vykhovannia / S. Siropolko // Ridna shkola. Lviv, 1927. Ch. 5–6. – S. 26
5. Siropolko S. Istorii osvity v Ukraini / S. Siropolko. Kyiv: Nauk, dumka, 2001. – 912 s.

Dzhus O.V.,

*Ph.D (Pedagogy), Head of the Department of Professional Education and Innovative Technologies
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, dzhus1.oksana@gmail*

Ukraine, Ivano-Frankivsk

PROFESSIONAL TRAINING OF YOUTH IN THE CREATIVE HERITAGE OF STEPHAN SYROPOLKO IN EMIGRATION

The article analyzes the professional training of young people in the creative achievements of the emigration period of Stepan Syropolk. Emphasis is placed on the importance of training management education staff, engaging fellow scientists and integrating them into the global scientific community, implementing ideas of national and civic education in the practical work and theoretical heritage of the scientist. The place and role of vocational training of young people in the separate writings of S. Siropolk was investigated and the range of scientific searches for further research was determined.

Key words: vocational training, youth, emigration, creative heritage, Stepan Siropolko.

УДК 377.6.047

Дніпровська Т.В.,

к.пед.н., доцент кафедри філології та видавничої справи

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, dniprovka1978@gmail.com

Україна, м. Кременчук

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті представлено сучасний стан досліджень з проблеми розвитку творчих здібностей студентів, розглянуто поняття творчості, загальний аналіз методів роботи з студентами для розвитку творчих здібностей.

Завдання щодо виховання людей із високим творчим потенціалом постає не лише як актуальна проблема сучасної педагогічної науки та практики, але і як соціальна необхідність.

Життя доводить, що в складних умовах, які постійно змінюються, найкраще орієнтується, приймає рішення, працює людина творча, гнучка, креативна, здатна до генерування. Головна мета освітнього закладу – дати можливість виявити й розвинути творчі сили особистості, яка в майбутньому має бути успішною.

Ключові слова: креативність, креативне мислення, творчі здібності, перспективність досвіду, творчий потенціал.

Постановка проблеми. Пріоритетним завданням навчально-виховного процесу в сучасній освіті є всебічний розвиток студентів, зокрема творчого потенціалу особистості, яка могла б гідно представляти себе, свій народ, мову у світовій цивілізації.

Актуальність і перспективність досвіду:

- забезпечує умови для розвитку творчої особистості людини;
- несе позитивну мотивацію студентів до пізнавальної діяльності, потреби в самопізнанні, самореалізації та самовдосконаленні;
- дозволяє гарантувати досягнення певного стандарту освіти;
- забезпечує особистісно орієнтовану модель навчання;
- робить можливим оригінальний підхід до побудови структури сучасного заняття англійської мови.

Мета досвіду:

- створення оптимальних умов для розвитку творчого потенціалу студента на заняттях словесності;
- створення атмосфери співробітництва, взаємодії викладач та студент;
- розвиток соціальної та громадянської компетентності особистості.

Мета роботи – проаналізувати сучасний стан досліджень з проблеми розвитку творчих здібностей студентів, розглянути поняття творчості, зробити загальний аналіз методів роботи з студентами для розвитку творчих здібностей; приділити увагу питанню індивідуальної роботи студентів, творчим завданням на заняттях англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Головна роль у формуванні мислення належить освіті. Під час освітньо-навчальної діяльності мислення здійснює реалізацію методологічних задумів і планів, що дає змогу дотримуватися його правильності – несуперечності, ясності, системності тощо.

З нашої точки зору, завдання освітньо-навчального процесу полягає в спрямуванні мислення на правильний

шлях. Коли планується, проектується нова стратегія, її задум сформульований, правильність задається установками на побудову зразків або методів. Остаточний, але формальний варіант правильного, логічного мислення формується логікою під час навчальної діяльності. До цього потрібно додати також соціальну характеристику.

Освіта як соціальний інститут найповніше може реалізувати завдання залучення індивіда в соціокультурну реальність, що власне й перетворює його в особистість. Останнє зумовлене тим, що мислення, з точки зору Аристотеля, володіє вищими цінностями: мислення зближує людину з Божественним Розумом, даючи змогу «осягати й виявляти суть речей» [1, с.235]. Існуюча реальність передбачає й вимагає мислення, у яке залучений індивід, для розуміння цієї реальності.

Коли головною метою освіти визнається розвиток мислення особистості, оволодіння вміннями вирішувати специфічні завдання набуває вторинного характеру; зберігаючи свою цінність, воно більше не є центральним моментом навчання. Людині, якій властиве мистецтво мисленнєвої рефлексії, як правило, здатні знайти потрібне знання, оволодіти й працювати з ним; зворотній порядок не завжди призводить до хороших результатів. Студенти, які багато знають, набагато частіше не в змозі рефлексувати, некритичні й не вміють досліджувати» [2, с.124].

Креативність сьогодні виходить на перший план у життєвому просторі молодого покоління. Творчі особистості цінуються, а характерні якості креативності перебувають на перших позиціях у резюме осіб, котрі прагнуть працевлаштуватися.

Розглянемо природу походження терміну «креативність». У педагогічній, психологічній, філософській літературі подаються різноманітні тлумачення. «Creatio» – латинське слово, яке означає «створення» [3, с.247]. Відомий український лексикограф і мовознавець В. Бусел пояснює, що креативність – це новаторська діяльність; «нове, що містить елементи удосконалення, збагачення, розвитку» [4, с.583]. За А. Маслоу, це творчий напрям, притаманний

усім від народження, але легко втрачений більшістю під впливом середовища. «Креативність – творчий потенціал індивіда, його творчі здібності, що виявляються не тільки в оригінальних продуктах діяльності, а й у мисленні, почуттях і спілкуванні з іншими людьми». Креативного індивіда зазвичай вирізняє інтерес і підвищена чутливість до всього складного, незвичного, відкритість до нового. Вона відзначається пластичністю, є самостійним чинником обдарованості і не обов'язково корелює з рівнем інтелекту індивіда та успішністю його навчання [5, с.432].

Креативний процес складається з поєднання відкритого і критичного мислення. У відкритому мисленні увага зосереджена на великій кількості самих оригінальних ідей, незалежно від можливостей їх реалізації та ступеня їх аргументованості.

Розглянемо креативне мислення як сучасну освітню інновацію. З цією метою необхідно впроваджувати у навчально-виховний процес елементи креативності. Що робити, коли ідей немає? Якщо нові ідеї не приходять у голову самі, потрібно навчитися їх придумувати. Головний чинник креативного навчання – ініціативність студентів. Студент є суб'єктом навчального процесу. Він несе відповідальність за свою роботу на занятті. Під креативними здібностями особистості розуміємо комплекс індивідуально-психологічних особливостей, що обумовлюють здатність студента успішно здійснювати навчально-творчу діяльність. Вони розкриваються і розвиваються в процесі цієї ж навчально-творчої діяльності.

У структурі креативних здібностей учені виділяють такі компоненти: дивергентне мислення (Г. Альтшуллер, Дж. Гільфорд, В. Моляко, Г. Терехова); здатність генерувати велику кількість ідей (Н. Барішева, Дж. Гілфорд); творчу мотивацію (О. Матюшкін, Л. Пузеп); натхнення (В.Роменець); володіння прийомами творчості (Г.Терехова, С. Гін) тощо. Компонентний склад креативних здібностей у сучасній психолого-педагогічній літературі тлумачиться неоднозначно.

Розвиток креативності навчання у ВУЗі здобуває одне з найважливіших значень. Слово «творчість» в останні десятиліття входить до множини найбільш вживаних слів фахівцями різних галузей. Але, як свідчить практика, використовується воно не завжди коректно. Очевидно, що проблема розвитку творчих здібностей студентів не може бути розв'язана без чіткого розуміння поняття творчості.

У наш час поняття творчість є категорією цілого ряду наук: філософії, психології, педагогіки та ін.

Креативне мислення визначає творчу спрямованість усіх видів діяльності студентів. Критичне мислення – здатність студента аналізувати, оцінювати інформацію, самостійно обирати оптимальні шляхи вирішення завдань. Креативне мислення – це здатність до генерування нових і вдосконалення вже існуючих ідей, пошук альтернативних шляхів вирішення завдань.

Креативна грамотність полягає у володінні базовими прийомами пошуку, аналізу, продуктивного опрацювання інформації, від якої залежить ефективність творчої діяльності. Для оптимального розвитку креативності слід створити умови. Створення даних умов залежить від викладача. Але роль викладача у даному процесі не обмежується лише створенням психологічного клімату.

Вона полягає ще й у тому, щоб активно допомогти людині у розвитку її креативності. Поняття «умова» нами розглядається як необхідна обставина, яка уможливує здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє розвитку чомусь, у нашому дослідженні, розвитку креативності [6, с.1506].

Важливу роль у розвитку креативності у навчально-виховному процесі відіграє наслідування студентами креативної діяльності викладача. Педагог повинен володіти такими креативними можливостями: креативною уявою й мисленням, розвиненими почуттями та високим рівнем працездатності. Е. Торганс першим помітив, що причиною гальмування креативної діяльності студентів є неправильна позиція викладача. Таким чином, він виробив вимоги щодо поведінки для викладачів, щоб вони могли допомогти студентам розвинути креативне мислення: відкритість їх запитань. Викладач повинен слухати навіть дивні, на його думку, питання й адекватно реагувати на них; незвичайні ідеї, які виникають у ході заняття, викладач повинен підтримати, не критикувати; давати відчуття, що кожна ідея є важливою і цінною; час від часу не оцінювати, щоб не осуджувати роботу студентів, оскільки процес пошуку сприяє появі оригінальних ідей; оцінка ідеї повинна завжди бути обґрунтована. Викладач повинен точно визначити, що дана ідея є цікавою і що вона приносить позитивні наслідки [7, с.146].

Основне завдання викладача не «спілкуватися», «пояснити» і «показати», а організувати спільний пошук та рішення навчальних завдань. Ці умови вимагають від викладача навички викладання, вислуховування всіх бажаючих студентів, здатності зрозуміти логіку їх міркувань і знайти правильний вихід із навчальних ситуацій; аналізувати відповіді та пропозиції і непомітно привести їх до істини. Розвиток креативності здійснюється на заняттях й у процесі самостійних занять удома. Застосування різних типів занять зумовлює етапність розвитку компонентів креативності. Особливості психофізіологічного розвитку людини дозволяють ефективно розвивати в неї креативність в процесі навчання. Тому предметом особливої уваги педагога сьогодні має бути використання в роботі таких форм, методів, прийомів та засобів навчання, що спрямовані на розвиток креативності особистості.

Гармонійність розвитку креативності забезпечується: підбором нових, оригінальних форм, методів, прийомів і засобів навчання та виховання, розробкою творчих індивідуальних завдань, які спрямовані на розвиток креативної уяви, креативного мислення та креативної грамотності. Розвитку креативності сприяють такі форми організації навчально-пізнавальної діяльності: загальні (фронтальна, групова, парна, індивідуальна) та конкретні (заняття, екскурсія, самостійна робота, домашнє завдання).

На заняттях слід використовувати творчі індивідуальні завдання, які посилюють вплив на компоненти креативності. Комплексний вплив на розвиток усіх компонентів креативності забезпечується через використання методів: евристичного, дослідницького та методу проблемного викладу. Можемо виділити такі групи:

1) методи проблемного навчання – основою є створення проблемної ситуації, яка формує пізнавальну

потребу студентів, забезпечує необхідну спрямованість їх думок на розв'язання суперечливих даних;

2) методи продукування ідей (за концепцією М.Боден) – включають прийоми розвитку пошукового креативного мислення для розгляду ситуацій із різних точок зору (гра «Шість капелюхів мислення», реверсування тощо), для створення стимулювання більшої кількості ідей (мозковий штурм, творчий діапазон, банк ідей тощо);

3) розвивальні методи – спрямовані на розвиток аналітичних умінь (карти пам'яті, кейс-стаді тощо).

Також для розвитку креативності слід враховувати вікові особливості особистості. Студентам з високим рівнем розвитку креативності притаманні: висока працездатність; прояв власної ініціативності, максимальна самостійність під час вирішення творчих завдань; оригінальність ідей та творчих проєктів; довготривале утримання уваги; швидке та міцне засвоєння нового навчального матеріалу [8, с. 6].

Отже, практика показує, що викладач залишається основним суб'єктом навчально-виховного процесу. Дослідженням встановлено, що формування креативного мислення стимулює мотиваційний компонент, розвиває пошукову самостійність і здатність долати труднощі, сприяє прагненню до досягнення кінцевого результату, забезпечує самореалізацію, самоствердження особистості і готує до успішного життя в новому демократичному суспільстві [9, с.3-4].

Сучасна освіта, заснована на інтеграції різних методів і різних наук, сприяє цілісному усвідомленню сучасного світу і збільшує креативний потенціал особистості. Інтеграція ж знань неможлива без застосування творчих зусиль та інтерактивних методів навчання. Інтерактивні технології навчання є, на наш погляд, досить продуктивними, а їх використання у навчальному процесі сприяє реалізації вказаних вище завдань.

Учені стверджують, що найбільш сприятливі умови для розвитку творчих здібностей створюються у процесі праці. Основна праця дітей – навчання.

Цілком закономірно, що для виховання у студентів творчих рис їх навчання треба зробити творчим. На жаль, у наших студентів переважає репродуктивне навчання. Викладач подає готові знання, а студенти пасивно їх запам'ятовують, і чим точніше на наступних заняттях вони відтворюють одержані в готовому вигляді знання, тим краще вони «встигають». Але репродуктивно набуті знання й уміння не знаходять застосування на практиці.

Процес навчання в університеті має бути спрямований не тільки на набуття студентами певних знань та вмінь, а й на формування в них інтересу і здібностей до певної діяльності, зокрема навчальної. Студенти мають постійно вчитися застосовувати на практиці свої знання і вміння.

У формуванні знань і вмінь важливу роль відіграє систематичний контроль за діями і операціями із зазначенням помилок і досягнень.

Але успішність пошуку правильних засобів виконання тих чи інших дій залежить не тільки від зовнішнього контролю та оцінки, але й від самоконтролю. На засвоєння нових умінь великий вплив мають попередній досвід та знання. Чим більша у них база попередніх знань та вмінь, тим швидше він оволодіє новими вміннями та пристосується до роботи в нових умовах, до вирішення

нових творчих задач. Таким чином, для розвитку у студентів творчих здібностей викладач повинен максимально активізувати їх розумову діяльність. Як уже зазначалось, проблемні ситуації є одним з важливих засобів формування і розвитку творчих здібностей. Для цього необхідно згадати раніше засвоєні та придбати нові знання та вміння, ліквідувати невідповідність між науковими та практичними знаннями й вміннями. Викладач використовує проблемні ситуації, для розв'язання яких студентам необхідно застосовувати набуті знання та вміння в нових конкретних умовах. Цей методичний прийом дозволяє залучати до розв'язання проблеми всю аудиторію. Тобто студентам необхідно вибрати з набутої системи знань ті, які дозволять успішно вирішити поставлену задачу. Аналіз проблемної ситуації, використання раніше засвоєних та нових знань (довідкова література) дозволяє успішно розв'язувати проблемні задачі, а отже, розвивати їхні творчі здібності.

Другою важливою умовою ефективності навчального процесу та розвитку творчих здібностей є самостійна робота.

На сучасному етапі розвитку освіти відбувається значне підвищення ролі самостійної роботи. Пов'язано це з відомими причинами :

а) великим потоком інформації;

б) коротким проміжком часу, який дається на опанування цієї інформації;

в) зменшення кількості навчальних годин, що призводить до скорочення навчальних програм.

У зв'язку з цим педагогічні колективи працюють над тим, щоб студенти навчилися самостійно працювати, систематично поновлювати свої знання орієнтуватись в потоці наукової інформації. Диференціація вивчення наук дає можливість систематично залучати їх до самостійної пізнавальної діяльності на різних етапах навчання. Вся система роботи з вивчення наук спрямовується на формування вміння самостійно ставити проблеми, розв'язувати їх, шукати шляхи практичного застосування здобутих результатів.

Сьогодні студенти отримують інформацію з різних джерел. При навчанні необхідно створювати такі умови, щоб виникала особиста зацікавленість в отриманні знань, незалежно від того, ким вони стануть в майбутньому. Важливо не тільки "передати знання", а навчити вчитись. Саме цьому сприяє організація самостійної роботи в процесі навчання. Самостійно здобуті знання самі цінні, бо вони сприймаються свідомо з самого початку, при цьому не має значення, що все це відбувається з прихованою допомогою викладача. Кожен педагог повинен стимулювати студентів самостійно і наполегливо пізнавати явища та закони, щоб вони змогли в майбутньому аналізувати світ через призму своїх знань.

Самостійна робота має ще одну важливу навчально-виховну функцію – вона допомагає розвинути творчі здібності, інтерес до досліджуваних явищ навколишнього світу. Без самостійної роботи важко підтримувати інтерес до вивчення предметів.

Очевидно, що ефективність самостійної роботи залежить від досвіду педагога, максимально чіткої організації і контролю, раціонального планування часу і

відповідно матеріально-технічного забезпечення навчального процесу.

Метод проб і помилок полягає в тому, що студент, зіштовхуючись із проблемою, шукає її розв'язання, перебираючи різноманітні варіанти, порівнює їх, пробує, помиляється, знаходить або не знаходить розв'язання. Реалізація цього методу вимагає багато часу, а помилки можуть обходитись занадто дорого. Тому метод застосовується тільки для найпростіших задач. До методу проб і помилок належать й інші несистематизовані прийоми розв'язання задач. Методи психологічної активізації творчості дозволяють уникнути інерційності методу проб і помилок. Інерція мислення – серйозний бар'єр у пошуку нового, обмежує сферу пошуку розв'язання, асоціативні здібності, творчі можливості.

Методична наука вже на початку свого становлення розглядала питання розвитку творчих здібностей у тісному зв'язку з усіма елементами навчання й виховання.

У загальній системі творчих робіт переказ посідає проміжне місце серед різних видів творчих вправ і власне творчих робіт. Творчий елемент у переказах незначний, оскільки самостійність у них обмежена. Проте поруч з іншими видами самостійних робіт переказ – необхідний етап, який учні повинні пройти, перш ніж приступити до написання твору, тому що навчання викладати думки починається з наслідування. Важливість творчих робіт з мови в тому, що вони не тільки закріплюють знання, але й удосконалюють здібності, прищеплюють любов до художнього слова, виховують високі моральні якості. У письмових творах поєднуються логічні операції (аналіз, синтез, порівняння, роздуми), спостережливість, життєвий досвід, словниково-стилістична та лексико-граматична робота. Якщо твір буде результатом свідомої роботи розуму і почуттів, продуктом власної творчості, то в ньому обов'язково відіб'ється особливість автора.

Безперечно, навчити писати твори (розповіді, описи, роздуми) – справа надзвичайно важка і вимагає від педагога старанної, продуманої праці протягом кількох років. У практиці деяких мовників використовуються пам'ятки, що містять у собі загальні вказівки щодо написання твору.

Ефективним методичним прийомом є показ зразка, дохідливий аналіз його. Позитивні наслідки дає демонстрування кількох зразків на одну тему. Студенти при цьому розуміють, що про одне і те ж явище можна говорити точно, образно, але по-різному. Використання технічних засобів навчання (кінофільмів, телепередач, звукозаписів тощо) з метою розвитку творчих здібностей збагачує методику викладання англійської мови, дає можливість розробляти нові методичні прийоми навчально-виховної роботи, приваблює своєю новизною та свіжістю, розширює взаємозв'язки між заняттями з мови та інших дисциплін. Переглядаючи фільми або телепередачі, студенти одержують емоційну насагу, що безпосередньо відбивається на якості творчих робіт, бо стимулює мовний процес.

Отже, у кожній людині природою закладений певний творчий потенціал. Виявити здібності, розвинути їх якомога повніше – таке завдання повинен ставити перед собою кожний педагог. Надзвичайно важливо навчити бачити прекрасне, тонко сприймати навколишній світ,

правильно й образно висловлювати думки. Робота ця кропітка, об'ємна, тож розпочинати її слід якомога раніше і проводити системно. Успішно розвиває творчі здібності студентів той словесник, який сам є творчою індивідуальністю.

Висновки. Сучасне життя – це практично безперервний потік інформації, причому в більшості випадків неупорядкованої, хаотичної. Людина має не лише сприймати її, але й певним чином систематизувати. Така вимога висувається й до мислення – воно мусить бути логічним, оскільки без належного обґрунтування ті чи інші думки не будуть достатньо переконливими для оточуючих. Здатність задовольнити всі ці вимоги є результатом тривалої наполегливої праці, що має починатися ще зі шкільних років. Тому завдання педагога саме полягає в тому, щоб навчити особистість змістовно, граматично правильно і стилістично вправно висловлювати свої думки в усній та писемній формах, чітко і переконливо, обґрунтовувати своє бачення питання, розвивати основні навички мислення, виробляти власне розуміння життя та ставлення до нього.

Над цією проблемою працюють вчені останнім часом і переконати в тому, що потрібно постійно збагачувати словниковий запас й удосконалювати граматичний лад усного і писемного мовлення, виробляти вміння зв'язано висловлюватись, розвивати етику мовленнєвого спілкування; вчити контролювати правильність і доцільність своїх висловлювань, розвивати важливі мислительні вміння: спостерігати явища і факти, виділяти їх ознаки (істотні і неістотні), порівнювати (знаходити схоже і відмінне), абстрагувати, класифікувати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити самостійні висновки; сприяти розвитку комунікативних умінь та навичок учнів.

У своїй роботі над цією проблемою викладачу треба обирати такі форми і методи, які зрозумілі, викликають зацікавленість та бажання працювати, проявляти свої вміння, здібності.

Треба працювати над розвитком логічного мислення на кожному занятті: з цією метою в побудову заняття обов'язково треба включати спеціальні вправи на формування умінь і навичок розумової праці: планування роботи, пошуку раціональних шляхів її виконання, критичного оцінювання результатів.

Література

1. Розін В.М. Мислення: сутність і розвиток. М.: ЛЕНАНД, 2015. 368 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВЛЦФ «Перун», 2007. – С. 583.
3. Словник практичного психолога – Уклад. С. Ю. Головін. – Мінськ; Харвест, 1997. – С. 247-248.
4. Вертгеймер М. Продуктивне мислення – М. Вертгеймер - Прогрес. 1987.
5. Енциклопедія освіти – Акад. пед. наук України; головний ред. В.Т.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 432.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови – Уклад. і голов. ред. П.В. Бусел. – К.: – ВЛЦФ «Перун», 2009. – 1736 с.
7. Дослідження проблем психології творчості – за ред. Я.А. Пономарьова. – М.: Наука, 1983. – 234 с.
8. Павленко В.В. Розвиток креативності молодших школярів

як педагогічна проблема. Проблеми освіти: Наук-метод. зб. – Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – Вип. 85. – С. 152-158.

9. Покась А. Організація групової діяльності на уроках географії – Краєзнавство. Географія. Туризм., 2006., № 42.

10. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. Посібник – І.М.Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.

11. Кулик А.В. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни «Теорія економічного аналізу» (для бакалаврів) – К.: ПРАТ «ВНЗ «МАУП». 2016. - 42 с.

12. Грецов А.Т. Тренінг креативності для старшокласників і студентів. – СПб.: Пітер, 2008. – 208 с.

13. Е. де Боні Народження нової ідеї. Про нешаблонне мислення – Е. де Боні – пер. О.К. Пихомірова. – Москва, «Прогрес», 1976. – 141 с.

14. Е. де Боні Шість капелюхів мислення – Е. де Боні. СПб.: Пітер Паблішинг, 1997. – 256 с.

15. Насмінчук І.А. Розвиток комунікативної компетентності студентів на основі роботи з текстом – І.А. Насмінчук. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2013-nauka-v-informatsionnom-prostranstve/sk4_nasminchuk.htm

References

1. Rozin V.M. Mysleniya: sutnist' i rozvytok. M.: LENAND, 2015. 368 s.

2. Velykyi tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy / Ukl. V. T. Busel. – K., Irpin': VTF «Perun», 2007. – S. 583.

3. Slovnyk praktychnoho psykholoha – Uklad. S. Yu. Holovin. – Mins'k: Kharvet, 1997. - S. 247-248.

4. Vertheymer M. Produktivne myslennya – M. Vertheymer - Profres. 1987.

5. Entsyklopediya osvity – Akad. ped. nauk Ukrayiny; holovnyy red. V.H.Kremen'. – K.: Yurinkom Inter, 2008. – S. 432.

6. Velykyi tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy – Uklad. i holov. red. T.V. Busel. – K.: – VTF «Perun», 2009. – 1736 s.

7. Doslidzhennya problem psykholohiyi tvorchoosti – za red. YA.A. Ponomar'ova. – M.: Nauka, 1983. – 234 s.

8. Pavlenko V.V. Rozvytok kreatyvnosti molodshykh shkolyariv yak pedahohichna problema. Problemy osvity: Nauk-metod. zb. – Instytut innovatsiynykh tekhnolohiy i zmistu osvity MON Ukrayiny. – Kyiv, 2015. – Vyp. 85. – S. 152-158.

9. Pokas' L. Orhanizatsiya hrupovoyi diyal'nosti na urokakh hieohrafiyi – Krajeznavstvo. Hieohrafiya. Turyzm., 2006., № 42.

10. Dychkiv's'ka I.M. Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi: navch. Posibnyk – I.M. Dychkiv's'ka. – K.: Akademvydav, 2004. – 352 s.

11. Kulyk A.V. Metodichni rekomendatsiyi shchodo zabezpechennya samostiyanoi roboty studentiv z dystsypliny «Teoriya ekonomichnoho analizu» (dlya bakalavriv) – K.: PRAT «VNZ «MAUP». 2016. - 42 s.

12. Hretsov A.H. Trenynh kreatyvnosti dlya starsheklassnykov y studentov. – SPb.: Pyter, 2008. – 208 s.

13. Е. де Боні Народження нової ідеї. Про нешаблонне мислення – Е. де Боні – пер. О.К. Тихомірова. – Москва, «Прогрес», 1976. – 141 с.

14. Е. де Боні Шість капелюхів мислення – Е. де Боні. СПб.: Пітер Паблішинг, 1997. – 256 с.

15. Nasminchuk I.A. Rozvytok komunikatyvnoyi kompetentnosti studentiv na osnovi roboty z tekstom – I. A. Nasminchuk. – Rezhyim dostupu: http://www.confcontact.com/2013-nauka-v-informatsionnom-prostranstve/sk4_nasminchuk.htm

Dniprovska T.V.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Philology and Publishing Department,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, dniprovka1978@gmail.com

Ukraine, Kremenchuk

FORMING OF CREATIVE COMPETENCE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE STUDENTS OF ALL SPECIALTIES

This article properties of the current state of research on the development of creative abilities of students, the concept of creativity, a general analysis of methods of working with students for the development of creative abilities.

The task of studying people with high creative potential appears not only as an actual problem of modern pedagogical science and practice, but also as a social necessity.

Life proves that under constantly changing conditions, it is the best guided, it has made decisions, the person works creative, flexible, creative, capable of generating. The main purpose of the educational institution is to enable to identify and develop the creative forces of the person that should be in the future. successful.

Key words: creativity, creative thinking, creative abilities, perspective of experience, creative potential.

УДК 316.647.5:364.6

Добровицкая Е.А.,

*ст. преподаватель кафедры информационных систем и экономической деятельности,
Хмельницкий институт социальных технологий Университета „Украина”, libaddobr@gmail.com**Украина, г. Хмельницкий*

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ГОТОВНОСТИ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ К ТОЛЕРАНТНОМУ ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Статья посвящена определению состояния готовности у будущих социальных работников к толерантному взаимодействию в условиях инклюзивной среды. С целью диагностики готовности к толерантному взаимодействию у будущих социальных работников было проведено констатирующий этап эксперимента на котором обосновали, определили и применили критерии, показатели и уровни. Следует отметить, при проведении исследования важное значение сыграли диагностичность и достоверность определенных критериев (критерий толерантной образованности, критерий готовности к взаимодействию, критерий толерантного поведения).

Совокупный анализ проведенных методик по каждому из указанных критериев позволил нам определить обобщенные результаты и выявить общий уровень готовности студентов к толерантному взаимодействию. Обобщение результатов исследования продемонстрировало необходимость обращения внимания на состояние готовности будущих социальных работников к толерантному взаимодействию в условиях инклюзивной среды, определение и внедрение педагогических условий для эффективного формирования готовности к толерантному взаимодействию в условиях инклюзивной среды.

Ключевые слова: толерантность, толерантное взаимодействие, будущие социальные работники, критерии, инклюзивная среда.

Постановка проблемы. Рост потребности в компетентных специалистах, способных оказывать услуги на высоком уровне, адаптироваться к условиям динамической социальной среды, оперативно и творчески решать профессиональные задачи, требует от вузов применять новые приемы для подготовки высококвалифицированных специалистов и возникает насущной проблемой современности, поскольку результатом процесса подготовки специалистов выступает высокий уровень их готовности к профессиональной деятельности. Поэтому перед отечественным образованием стоит задача подготовки специалистов с соответствующим уровнем профессионализма, ответственного отношения к своей работе, устойчивой психикой, положительно мотивированного и любящего свою профессию, компетентного специалиста.

Отдельные аспекты подготовки социальных работников к профессиональной деятельности рассмотрены в работах И. Зверевой, А. Беспалько, С. Харченко, А. Капской, Т. Семигин, И. Миговича, И. Козубовский, Л. Мишик, В. Полтавца, Г. Попович, Л. Тюпти, И. Ивановой и др.

Различные аспекты изучения проблемы готовности нашли определения в трудах отечественных и зарубежных ученых таких, как: М. Дьяченко, Л. Кандилович, Н. Ковалевской, В. Крутецкого, В. Серикова, В. Сластьонина, А. Щербакова и других. Некоторые аспекты остаются исследованными не в полной мере, в частности готовность будущих социальных работников к толерантному взаимодействию в условиях инклюзивной среды.

Цель статьи – определить у будущих социальных работников состояние готовности к толерантному взаимодействию в инклюзивной среде по разработанным критериям.

Результаты исследования. Определяя состояние готовности будущих социальных работников к толерантному взаимодействию, под готовностью мы будем понимать: стремление формировать положительные, гармоничные отношения, открыто воспринимать многогранность проявлений человеческой личности, владеть нормами и правилами толерантной культуры, создавать гуманистическое основание для построения межличностных отношений, а также признавать равноправие и глубину личностного контакта через взаимопонимание и эмпатию.

Анализ сформированности готовности у будущих социальных работников к толерантному взаимодействию мы провели на констатирующем этапе эксперимента по обоснованным и определенным нами критериям, показателям и уровням. Отметим, существенную роль при выявлении уровней сформированности готовности у будущих социальных работников к толерантному взаимодействию представляют диагностичность и достоверность результатов определенных критериев.

В нашем научном исследовании мы предполагали, что готовность к толерантному взаимодействию у будущих социальных работников можно оценивать исходя из уровня сформированности у них личностных характеристик толерантности, то есть знаний, умений и навыков, необходимых для эффективного выполнения ими профессиональных задач. Поэтому первым критерием для диагностики готовности к толерантному взаимодействию у будущих социальных работников мы обозначили **критерий толерантной образованности (когнитивный)**. С помощью указанного критерия мы могли определить уровень сформированности у будущих социальных работников знания о толерантности, толерантное мировоззрение, осознание толерантной культуры.

Вторым критерием, направленным на определение готовности к толерантному взаимодействию у будущих социальных работников, стал **критерий готовности к взаимодействию (мотивационный)**. Мы совместили его с активностью студентов в социальных взаимоотношениях, положительном принятии других, построении партнерских отношений, стремлении к оказанию помощи и тому подобное.

С другой стороны, нами было выявлено, что состояние сформированности готовности к толерантному взаимодействию у будущих социальных работников необходимо продиагностировать с позиции действия, поэтому третьим

критерием мы определили – **критерий толерантного поведения (поведенческий)**. Этот критерий связан с навыками сдержанности, коммуникативной компетентностью, способами ведения диалога, контролем поведения.

Согласно традиционным подходам к созданию критериальной базы нашего исследования, мы выделили три уровня соответствующих показателей по каждому из критериев, а именно: высокий, средний и низкий.

Обобщая разработанные критерии, показатели и уровни готовности толерантного взаимодействия будущих социальных работников в условиях инклюзивной среды предоставим их в табличной форме (см. табл. 1).

Таблица 1

Критерии, показатели и уровни готовности к толерантному взаимодействию у будущих социальных работников

Уровни готовности к толерантному взаимодействию		
<i>высокий</i>	<i>средний</i>	<i>низкий</i>
критерий толерантная образованность (когнитивный)		
– основательные, разносторонние знания о сущности толерантности; – осознание норм и правил толерантной культуры; – четкие представления о роли толерантности в инклюзивной среде, и жизни в целом	– достаточные знания о понимании толерантности; – неустойчивое представление о толерантной культуре и ее проявлениях; – присутствуют стереотипы, в отношении людей с особыми потребностями	– знания о толерантности отсутствуют или поверхностные; – недостаточное понимание толерантного мировоззрения; – применение некорректных высказываний, в том числе, к людям с особыми потребностями (например, калека, глухой, слепой)
критерий готовности к взаимодействию (мотивационный)		
– активность в социальных отношениях, принятие других, стремление к оказанию помощи, коммуникативная компетентность; – построение партнерских отношений, поиск путей для компромисса; – адекватное оценивание возможностей лиц с особыми потребностями	– недостаточно выраженное стремление к общению и дружбе; – терпимость к физическому или психическому дискомфорту может проявляться ситуативно; – незначительное присутствие напряжения в отношениях	– равнодушие к налаживанию отношений, неумение контролировать свое эмоциональное состояние и скрывать неприятные ощущения; – нежелание принимать, приспосабливаться и подстраиваться под другого; – отсутствие лояльного отношения к другим, проявление агрессивности, конфликтности
критерий толерантное поведение (поведенческий)		
– сдержанность, стремление к диалогу, сотрудничеству, контроль и отсутствие напряжения в поведении; – комфортность в отношениях в инклюзивной среде; – склонность к эмпатии, доброжелательность, забота	– неумение конструктивно решать конфликтные ситуации но готовы контролировать собственное поведение; – присутствует способность частично переосмысливать собственные ошибки; – переживание за других и стремление к оказанию помощи может происходить только в определенных ситуациях	– присутствуют интолерантные поступки, соперничество и игнорирование; – доминирование над другими происходит постоянно, пренебрежение на мнения других, проявление упрямства; – конфликтные во время диалога, отсутствует стремление идти на компромисс

По указанным критериям нами был сформирован диагностический комплекс методик, который позволил определить состояние сформированности готовности к толерантному взаимодействию у будущих социальных работников. Базой проведения стали структурные подразделения Открытого международного университета развития человека «Украина», который более 20-ти лет внедряет инклюзивное обучение, обеспечивая равный доступ к получению высшего образования студентам с различными нарушениями здоровья, при условии полного выполнения учебного плана. Многочисленную группу среди них составляют студенты с заболеваниями ДЦП, опорно-двигательного аппарата, с нарушениями слуха, проблемами зрения и тому подобное.

Участниками нашего эксперимента выступили студенты Хмельницкого института социальных технологий Университета «Украина» (г. Хмельницкий), Карпатского института предпринимательства Университета «Украина» (г. Хуст), а также Института социальных технологий

Университета «Украина» (г. Киев). Основная выборочная совокупность составила 218 студентов специальности «социальная работа». Выборочную совокупность составили будущие социальные работники, обучающиеся в условиях инклюзивного учреждения высшего образования на образовательном уровне «бакалавр» (108 человек экспериментальная группа (ЭГ) и 110 – контрольная группа (КГ)).

Экспериментальный этап эксперимента начинался с анкетирования и бесед с будущими социальными работниками с целью выяснения знаний сути толерантности, источников, из которых студенты узнали о данном понятии, понимании норм и правил толерантной культуры, правил общения и форм поведения в инклюзивной среде. Вместе с тем параллельно мы проводили анкетирование для определения отношения студентов к практике инклюзивного обучения, и выяснения какие проблемы возникают при взаимодействии с людьми с особыми потребностями.

Результаты сопоставлялись с данными педагогического наблюдения за поведением, манерой поведения и общения на занятиях с одногруппниками, преподавателями, и во внеурочной деятельности с другими студентами учреждения.

По результатам проведенной нами диагностики для определения уровня готовности к толерантному взаимодействию у будущих социальных работников по

критерию толерантная образованность нами определено, что лишь незначительное количество респондентов владеют знаниями о толерантности и толерантной культуре, которые необходимы для готовности к толерантному взаимодействию в условиях инклюзивной среды. Обобщенные результаты уровней готовности по этому критерию экспериментальной и контрольной групп представлены на диаграмме (рис. 1.).

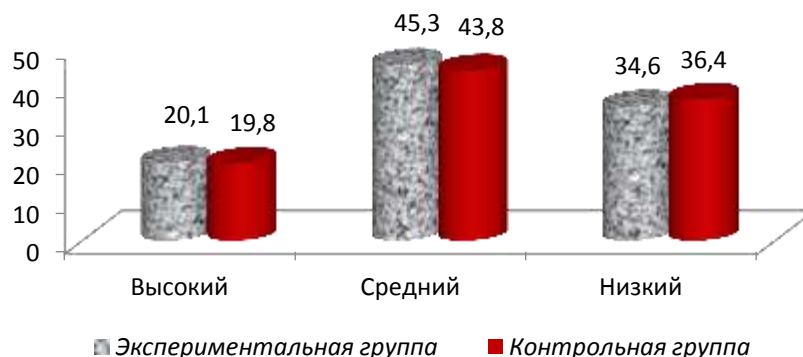

Рис. 1. Уровни готовности к толерантному взаимодействию будущих социальных работников в инклюзивной среде по критерию толерантная образованность (%)

Таким образом, по совокупным результатам исследования по критерию «толерантная образованность» выявлено, что лишь небольшое количество респондентов охваченных констатирующей etapom имеют разносторонние, глубокие знания о толерантности, ценностное значение толерантности в социуме – 20,1 % (ЭГ) и 19,8 % (КГ). Студентов с достаточными знаниями о сути толерантности, которые умеют дать характеристику данному понятию – 45,3 % (ЭГ) и 43,8 % (КГ). И значительное количество студентов 34,6 % (ЭГ) и 36,4 % (КГ) откровенно ответили о незнании и непонимании понятия толерантности, как такового.

Определяя уровни готовности к толерантному взаимодействию у будущих социальных работников по критерию готовности к взаимодействию, нами был

применен также целый комплекс диагностических методик, которые позволили выявить уровень коммуникативной толерантности студентов учреждения высшего образования в инклюзивной учебной среде, отношение студентов к практике инклюзивного обучения, готовность воспринимать, взаимодействовать и совместно обучаться с студентами с особыми потребностями, провести оценку межличностных отношений, состояний и чувств возникающих при взаимодействии.

Обобщенные результаты уровней готовности к толерантному взаимодействию будущих социальных работников в инклюзивной среде по критерию готовности к взаимодействию обеих групп представлены на диаграмме (см. Рис. 2.).

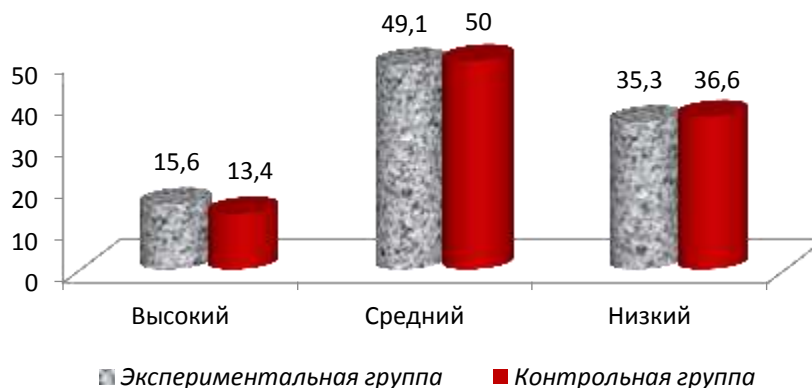

Рис. 2. Уровни готовности к толерантному взаимодействию будущих социальных работников в инклюзивной среде по критерию готовности к взаимодействию (%)

Итак, по обобщенным результатам исследования по критерию готовности к взаимодействию можно констатировать, что 15,6 % (ЭГ) и 13,4 % (КГ) студентов достаточно активны в социальных отношениях, стремятся к гармонизации межличностных отношений и общения, осознают индивидуальность личности, стремятся к

оказанию помощи и готовы к принятию другого; 49,1 % (ЭГ) и 50,0 % (КГ) студентов способны к построению партнерских или товарищеских отношений, дружбе, поиску компромисса, уступающие и терпимы к «особенностям» другого; 35,3 % (ЭГ) и 36,6 % (КГ) студентов считают себя «эталом» и «лидером» при

взаимодействии с другими, проявляют равнодушие по налаживанию отношений, стремятся подстроить собеседника под себя, трудно преодолевают напряжение в отношениях, могут избегать общения.

Для определения уровней сформированности готовности к толерантному взаимодействию у студентов по критерию толерантное поведение нами применялся ряд

методик, которые позволили выявить у студентов способность к сотрудничеству, склонность к эмпатии, готовность принять любую идею и критическое отношение к собственному мнению и поведению, способность переосмысливать собственные ошибки. Обобщенные результаты диагностики экспериментальной и контрольной групп представлены на диаграмме (см. Рис. 3).

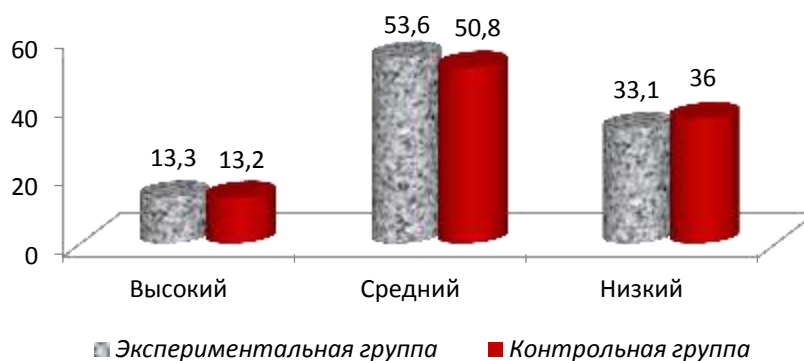

Рис. 3. Уровни готовности к толерантному взаимодействию будущих социальных работников в инклюзивной среде по критерию толерантное поведение (%)

Итак, обобщая результаты исследования по критерию «толерантное поведение» отметим, что по 13 % опрошенных экспериментальной и контрольной групп готовы демонстрировать собственное поведение на высоком уровне, конструктивно строить диалог, быть сдержанными по отношению к другим, вежливыми, терпеливыми и чуткими, проявлять доброжелательное отношение и заботиться о других; 53,6 % (ЭГ) и 50,8 % (КГ) опрошенных могут быть сдержанными и стремиться помочь только в определенных ситуациях, готовы приспособиться, способны к диалогу и контролю поведения

поведения; 33,1 % (ЭГ) и 36,0 % (КГ) опрошенных испытывают тяжесть в сдерживании собственных эмоций, конфликтные во время диалога, упрямые, пытаются навязывать собственное мнение, не учитывают интересы других, стремятся к соперничеству или игнорируют.

Анализ проведенных методик по каждому указанному критерию позволил нам провести обобщенные результаты и выявить общий уровень готовности к толерантному взаимодействию будущих социальных работников в условиях инклюзивной среды представлен в таблице 2.

Таблица 2

Соотношение усредненных данных уровней готовности будущих социальных работников к толерантному взаимодействию в инклюзивной среде (%)

Критерии	Экспериментальная группа			Контрольная группа		
	Высокий	Средний	Низкий	Высокий	Средний	Низкий
Толерантная образованность	20,1	45,3	34,6	19,8	43,8	36,4
Готовность к взаимодействию	15,6	49,1	35,3	13,4	50,0	36,6
Толерантное поведение	13,3	53,6	33,1	13,2	50,8	36,0
Общий уровень	16,3	49,3	34,3	15,5	48,2	36,3

Выводы. Подытоживая и обобщая результаты нашего исследования по обозначенным критериям, нами установлено, что высоким уровнем сформированности готовности к толерантному взаимодействию в условиях инклюзивной среды обладают 16,3 % (ЭГ) и 15,5 % (КГ) студентов, имеющих глубокие, разносторонние знания о понятии толерантность, сдержанные, осознают необходимость толерантной культуры и толерантных поступков в социуме, стремятся к взаимопониманию, принятие индивидуальности каждого человека независимо от социального статуса и состояния здоровья, восприятие человека таким как он есть, уважение и принятие ценностей другого, стремление к конструктивному решению конфликтных ситуаций, способность проявлять милосердие, имеют хорошо развитые коммуникативные способности. Средним уровнем охвачено 49,3 % (ЭГ) и

48,2 % (КГ) студентов, имеющих достаточные знания о толерантности, стремления к сотрудничеству оказывается ситуативно без особого желания, отношение к другому строится в виде услуги, достоинство и активность вести себя в обществе проявляются редко без особой заинтересованности, ситуативное реагирование на социальные проблемы, соблюдения определенных социальных норм, недостаточно развитые коммуникативные способности, стремление выявить отзывчивость, помощь или попечительство зависит от желания или ситуации. И в 34,3 % (ЭГ) и 36,3 % (КГ) студентов выявлен низкий уровень, которые имеют нулевые знания о толерантности, не стремятся их улучшить, несдержанные, стремятся навязывать собственное мнение, не умеют строить партнерские отношения и не признают другой точки зрения, могут проявлять агрессию и нетерпимость,

неспособны понимать, сочувствовать и переживать состояние другого, пренебрежительное, предвзятое отношение, игнорирование, несоблюдение норм и правил поведения в обществе, проявление полной безответственности в социальной среде.

Выявленные результаты сформированности готовности к толерантному взаимодействию в инклюзивной среде свидетельствует о недостаточности у них толерантной образованности и знаний об особенностях взаимодействия с лицами с инвалидностью. Причиной является недостаточная и несистематическая работа по обучению будущих специалистов толерантного взаимодействия в инклюзивной среде во время профессиональной подготовки, а также отсутствие у студентов жизненного опыта общения и поведения с людьми с инвалидностью.

Анализ и обобщение результатов исследования продемонстрировали необходимость обращения внимания на состояние готовности к толерантному взаимодействию в условиях инклюзивной среды у будущих социальных работников, определить и внедрить педагогические условия эффективного формирования готовности к толерантному взаимодействию в условиях инклюзивной среды.

Dobrovitskaya E.A.,

*Senior Lecturer, Department of Informational Affairs and Economic Disciplines
Khmelnitskyi Institute of Social Technologies of University "Ukraine", libaddobr@gmail.com*

Ukraine, Khmelnytskyi

ANALYSIS OF STATE OF PREPARATION IN SOCIAL WORKERS TO TOLERANCE INTERACTION IN THE PROFESSIONAL PREPARATION

The article is dedicated to the determination of the state of readiness of future social workers to the tolerant interaction in conditions of inclusive environment. With the aim of diagnosing of readiness to tolerant interaction in future social workers the recording stage of experiment was conducted, during which criteria, indicators and levels were substantiated, determined and used. It must be admitted, that important significance had diagnostic and reliability of determined criteria (the criterion of tolerant education, the criterion of readiness to interaction, the criterion of tolerant behavior) during conducting a research.

The aggregated analysis of conducted methods by every criterion, mentioned above, gave us a possibility to determine generalized results and to detect general level of readiness of students. Generalization of the results of research demonstrated the necessity of paying attention to the state of readiness of future social workers to the tolerant interaction in conditions of inclusive environment, to the determination and implementation of pedagogical conditions for the effective formation of readiness to tolerant interaction in inclusive environment.

Key words: *tolerance, tolerant interaction, future social workers, criteria, inclusive environment.*

Литература

1. Безюлева Т.В. Толерантність: взгляд, поиск, решение / Т.В. Безюлева, Т.М. Шеламова – М.: Вербум-М, 2003. – 168 с.

2. Северина О.А. Спутник класного руководителя: воспитание у школьников толерантности; разработки занятий, праздники, класные часы, тесты / О.А. Северина, Т.А. Дронова. - М.: Глобус; Волгоград: Панорама, 2008.

3. Духновський С.В. Суб'єктивна оцінка міжособистісних відносин. Керівництво по застосуванню. СПб.: Мова, 2006.

4. Зелінська Т.М., Михайлова І.В. Практикум з загальної психології: Навч. посібн. – К.: Каравелла, 2009. – 272 с.

References

1. Bezyuleva G.V. Tolerantnost: vzglyad, poisk, reshenie / G.V. Bezyuleva, G.M. Shelamova – M.: Verbum-M, 2003. – 168 c.

2. Severina O.A. Sputnik klassnogo rukovoditelya: vospitanie u shkolnikov tolerantnosti; razrabotki zanyatiy, prazdniki, klassnyie chasyi, testyi / O.A. Severina, T.A. Dronova. - M.: Globus; Volgograd: Panorama, 2008.

3. Duhnovskiy S.V. Subektivna otcinka mizhosobistisnih vidnosin. Kerivnitstvo po zastosuvannnyu. SPb.: Mova, 2006.

4. Zelinska T.M., Mihaylova I.V. Praktikum z zagalnoi psihologii: Navch. posibn. – K.: Karavella, 2009. – 272 c.

УДК 37.034

Дрозд О.В.,

к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та інклюзивної освіти

Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, olenadrozdo509@ukr.net

Україна, м. Миколаїв

МІЖОСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті порушується актуальна проблема міжособистісних конфліктів підлітків, розглядаються види і причини конфліктів, визначаються особливості підліткового віку, основні протиріччя і новоутворення даного періоду життя. Разом з тим, автор статті намагається знайти шляхи подолання кризових явищ у підлітковому соціумі, відшукати ймовірні кроки до мирного і паритетного співіснування опонентів.

Ключові слова: підлітки, міжособистісний конфлікт, особистість, емпатія, опонент, новоутворення, рефлексія.

Постановка проблеми. Сьогодні людству необхідно всерйоз замислитися над конфліктогенною ситуацією, яка склалася в суспільстві, адже статистика небезпідставно підтверджує факти погіршення стосунків, закритості й відособленості людей, охолодження і відчуження. Не викликає сумнівів той факт, що конфлікти притаманні всім сферам життєдіяльності людини. Вони є невід'ємною частиною людських взаємин, і тому існують стільки, скільки існує людство.

Не оминає конфліктогенна ситуація й дитячі колективи, які мають виступати своєрідними ретрансляторами гуманістичних ідей, однак усе частіше в процесі міжособистісної взаємодії можна спостерігати невтішні картини ворожнечі між учнями, вихованцями, вихователями, вчителями, керівництвом, батьками та ін. Саме тому для педагогіки особливо важливе значення має вивчення конфліктності, як якості особистості, та шляхів подолання конфліктних ситуацій. Педагогу необхідно створити сприятливу, доброзичливу атмосферу групи, оскільки несприятливий клімат утруднює, а часом виключає позитивну емоційну ауру, почуття задоволення у закладі освіти.

Реалізація основних стратегічних напрямів щодо врегулювання конфліктних ситуацій в освітньому процесі відбувається відповідно до Закону України «Про освіту», «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року».

Ця проблема останнім часом увійшла в коло наукових інтересів багатьох учених: вона вивчається науковими школами, кафедрами, а також окремими дослідниками. Так, проблемам вивчення конфлікту, конфліктних ситуацій, стадіям розвитку конфлікту присвячені спеціальні дослідження таких учених: В. Андреева, А. Анцупова, А. Гірника, Н. Гришиної, С. Ємельянова, В. Зазикіна, Л. Козер, А. Шипілова, М. Цюрупі та ін. Конфлікт у міжособистісних відносинах вивчали науковці: Ш. Амонашвілі, С. Баникіна, З. Білоусова, В. Журавльов, А. Макаренко, Л. Міщик, Л. Мітіна, М. Рибакіна, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.

На думку більшості сучасних науковців, підлітковий вік вважається найскладнішим із усіх вікових періодів, адже це час становлення особистості, зародження основ духовності, формування моральних орієнтирів у ставленні до себе, людей, суспільства. У підлітковому

віці закладаються основи подальшої соціальної поведінки особистості, здатність до емпатії або конфліктності, позитивне чи свідомо негативне ставлення до іншої людини.

Актуальність, теоретична та практична педагогічна значущість цієї проблеми зумовили вибір теми дослідження.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та вивчення сутності і причин виникнення конфліктних ситуацій у міжособистісних взаєминах підлітків обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови управління конфліктами.

Виклад основного матеріалу. Логіка дослідження потребує з'ясування сутності поняття «конфлікт». Так, у більшості сучасних джерел конфлікт – це протиставлення громадських суб'єктів для реалізації власних суперечливих інтересів, позицій, цінностей і поглядів. У багатьох інших визначеннях, які належать авторам різних наукових напрямів і течій, конфлікт, передусім, пов'язується із протиріччям, чи одним із його моментів – боротьбою протилежностей [6, с.127].

Конфлікт – це гостре протиставлення, зіткнення протилежних інтересів, поглядів, переконань. Таким чином, можна зробити висновок, що конфлікти виявляються у поведінці людини, а за основу береться система потреб, інтересів, учинків, мотивів, цілей, аксіологічних пріоритетів. Водночас конфлікти не належать до тих соціальних явищ, в регуляції яких можна користуватися очевидними правилами на основі здорового глузду – цього «генія людства» (Гете) [8, с.5].

Останнім часом у філософії і соціології домінує підхід до конфлікту як норми стосунків між людьми, джерела інновацій і змін. У педагогіці домінуючим залишається негативне ставлення до конфлікту. Лише в окремих випадках розпочалися спроби створити особливу педагогічну стратегію, свого роду «педагогіка – розвиток» (Б. Хасан), де конфлікт розглядається як невід'ємний атрибут освітнього процесу.

Якщо поглянути на справу ширше, то очевидно, що конфлікти допомагають розвивати критичне мислення, здатність до самоаналізу, дозволяють поглянути на проблему під іншим кутом зору, глибше, а ще – усвідомити значення мирних стосунків, збагнути для себе цінність певної людини.

Як правило, конфлікт має певну динаміку, може протікати стадіально, досягати апогею у відкритій ворожнечі, а потім вщухати, завершуватися примиренням. Науковці переконані, що конфлікти потрібні, а часом – вельми необхідні, але, звісно, якщо вони конструктивні, ведуть до пошуку істини, правди, добра.

Із власного життєвого досвіду ми переконалися, що стадії розгортання конфліктів нагадують сюжет художнього твору: зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Принагідно зазначимо, що конфлікт, який виявляється у свідомості кожної окремо взятої людини, – це *внутрішньоособистісний* конфлікт [4, с.229]. Конфлікт всередині особистості виникає тоді, коли стикаються рівні за силою і значенням, але протилежно спрямовані мотиви, потреби, інтереси, потяги в однієї й тієї ж самої людини (наприклад, потреба дотримати дане слово і неможливість зробити це через перешкоди, подолати які людина не в змозі) [4, с.230]. Звідси випливає, що внутрішньоособистісний конфлікт – це конфлікт між «хочу» і «треба». Такі конфлікти викликають серйозне занепокоєння, адже вони є збудниками неврозів, нервових зривів і істерик.

Міжособистісний конфлікт можна розглядати як зіткнення особистостей у процесі їх взаємовідносин. Такі зіткнення можуть відбуватися в різних сферах і галузях (економічній, політичній, соціокультурній, побутовій та ін.). Принципи таких зіткнень різноманітні – від зручного місця у громадському транспорті, до президентського крісла у державних структурах.

Отже, *міжособистісний конфлікт* – це зіткнення між окремими індивідами в процесі їх соціальної і психологічної взаємодії.

Конфлікт між особистостями зумовлюється ситуацією, в якій члени групи прагнуть кожен до несумісних цілей, керуються несумісними цінностями або нормами, намагаючись їх реалізувати в спільній діяльності. Конфлікт виникає за умови розподілу функціональних обов'язків між членами групи або під час обговорення шляхів досягнення спільної мети діяльності [4, с.230].

Міжособистісні конфлікти можна поділити на такі види:

- суперництво – прагнення домінувати;
- суперечка – різний погляд з приводу пошуку найкращого варіанту вирішення проблеми;
- дискусія – обговорення суперечливого питання.

Підкреслимо, що суперечності в людських взаєминах не завжди призводять до конфлікту: чимала частина з них розв'язується шляхом домовленості, знаходження консенсусу. Поширеною є думка, що в групах і колективах, які вже сформувалися, і члени яких мають достатній досвід спільного співжиття, суперечності виникають не так часто, як у новостворених [4].

Доволі часто в основі конфліктної ситуації лежать об'єктивні протиріччя, але іноді буває достатньо дрібниці: невдало сказаного слова, думки, тобто інциденту, – і конфлікт уже спалахнув. У конфліктній ситуації одразу виявляються можливі учасники майбутнього конфлікту – суб'єкти або опоненти, а також предмет суперечки або об'єкт конфлікту.

Предметом конфлікту виступає матеріальний або духовний об'єкт життя щодо якого формується протилежна спрямованість активності людей. До конфліктів призводять економічні та соціальні блага, матеріальні і духовні цінності, релігійні вірування, моральні та естетичні ідеали, різноманітні традиції, – усе те, що становить елементи цивілізованого соціального життя.

За своїми наслідками конфлікти поділяються на конструктивні та деструктивні. Конструктивні конфлікти припускають можливість раціональних перетворень, за яких усувається сам об'єкт конфлікту. При правильному підході до вирішення, такий конфлікт може дати навіть користь певній організації.

Розкриємо комплексну дію чинників, які впливають на конфліктність особистості. До них належать психологічні (особливості темпераменту, рівень агресивності, психологічна стійкість і саморегуляція, актуальний емоційний стан, соціально-психологічні установки і цінності, відношення до опонента, компетентність у спілкуванні і ін.) та соціальні (особливості умов життя і діяльності, середовища і соціального оточення, загального рівня культури та ін.) [5, с.85].

На наше глибоке переконання, найбільш схильні до конфліктів люди, які характеризуються ригідним типом мислення, для яких єдино вірною є лише їхня позиція. Також надмірною конфліктністю характеризуються представники холеричного типу темпераменту, які, вступаючи в конфронтацію, часто шкодують про сказане або зроблене, коли вже дуже пізно. Разом з тим, конфліктною може бути людина, якій властивий зовнішній локус контролю, тобто причину своїх невдач і поразок індивід приписує зовнішнім умовам і обставинам, або «перекидає» на інших людей.

Отже, надмірною конфліктністю наділені люди, яким властива незріла психіка, яким легше образитися, аніж вступити в діалог, знайти причину конфлікту і обрати стратегію компромісу. З такими людьми нелегко будувати стосунки, планувати колективні справи, вони часто виступають каталізаторами сварок, інтриг і пліток, забувають про пріоритет людського фактору в міжособистісній взаємодії.

Нам імponує визначення вітчизняного науковця А. Ішмуратова, який вважає, що конфлікт – це вияв неузгодженості спільної діяльності щодо реалізації спільних інтересів. На його думку, конфлікт – це хвороба спілкування [8, с.44]. Американські вчені Мері Калкінс і Р.Т. Флюеллінг доводять, що «особистість є ареною, на якій виникають конфлікти» [8, с.44]. Цікавою нам видається думка конфліктолога М. Фоллета, що конфлікт – це відображення зіткнення різних думок, інтересів, бажань, до якого не може прикладатися нейтральна шкала оцінок, тобто конфлікт не може бути поганим чи хорошим [8, с.45].

Мета і завдання дослідження спрямовують нас на розглядання і розуміння особливостей дітей підліткового віку. Психолого-педагогічні особливості підліткового віку у своїх працях розкривають Г. Абрамова, Л. Божович, Л.Виготський, О.Запорожець, Д.Колесов, В.Оржеховська, В. Сухомлинський, З. Фройд, L. Kohlberg, K. Lewin та ін.

У педагогіці шкільний вік поділяють на молодший (6–11 років); середній, або підлітковий (11–15 років); старший, або юнацький (15–18 років). Більшість представників наукової спільноти спирається на дані вікової періодизації В. Крутецького, за якої підлітковий вік охоплює межі 11–15 років. Так, Ю. Грицай визначає підлітковий вік у межах 10–15 років. Зовсім інша класифікація використовується за кордоном, де «підлітковий вік» є більш тривалим періодом – від початку статевого дозрівання аж до повної дорослості та сформованості (12–18 років, зрідка навіть 15–20 років). Межі вікових періодів відносно рухомі, оскільки природний потенціал дітей і виховний вплив на них є різними.

У педагогічній і психологічній літературі підлітковий вік представлений на фоні протиріч і проблем, у зв'язку з чим його ще називають «періодом контрастів», «перехідним віком», оскільки в житті підлітка відбувається криза фізіологічного, соціального та психологічного розвитку. Підліток – ще не цільна зріла особистість, тому особистісна нестабільність проявляється в боротьбі протилежних рис, прагнень. Отже, психіка підлітка проходить короткі, але бурхливі стадії – кризи, під час яких відбуваються значні зрушення в психічному розвитку дитини і вона різко змінюється [3, с.16]. Оцінка місця підліткового періоду в загальному процесі онтогенезу ніколи не була однозначною. Так, К. Корсак «кризу підліткового віку» називає екстрапедагогічною проблемою, яка має шанси бути розв'язаною лише за умови використання доробку багатьох наук [2, с.5]. В. Сухомлинський називає підлітковий вік «другим народженням людини», «народженням конкретної людини – чоловіка чи жінки» [7, с.345]. Адже проблеми підлітка підсилюються змінами гормонального фону його організму, тіла та відчуттів, що вносять додаткову гостроту до нестійкої поведінки. Підлітковий період супроводжується так званою дисморфофобією, що виявляється у стражданнях дитини через свій зовнішній вигляд. Наприклад, підлітку здається, що в нього стирчать вуха, довгий ніс, криві ноги. Дитина думає, що вона гірша за всіх, що вона неповноцінна, тому починає уникати контактів із людьми, помилково вважаючи, що всі навколо тільки і звертають увагу на її комплекси. Така фрагментарність образу себе супроводжується неприємними явищами: тривогою, пригніченням, невпевненістю в спілкуванні, відлюдькуватістю, постійними спробами приховати свій стан. Зазвичай, між 10–13 роками спостерігається певна невідповідність між реальним і ідеальним образами себе, що сприяє прогресу в мисленні: воно стає більш критичним по відношенню до себе. Великий вплив на формування самоповаги має середовище, у якому перебуває підліток. Придушення ініціативи, ігнорування інтересів і потреб, або ж, навпаки, завищена самооцінка призводять до порушення суспільної адаптації, зниження рівня толерантності.

Велику роль у формуванні особистості підлітка відіграють психологічні новоутворення віку, а саме самооцінка та самопізнання, рефлексія, пошук ідеалу, почуття дорослості, причому останнє, на переконання І. Беха, почуття дорослості, властиве молодшому підліткові, не є обов'язково усвідомлене, бо виступає

для підліткового віку специфічною формою самосвідомості, соціальним за своїм змістом [1, с.72-73]. За визначенням В. Кутішенко, новоутворення – це новий тип побудови особистості та її діяльності, психічні й соціальні зміни, що вперше виникають на певному віковому ступені та детермінують свідомість дитини, її ставлення до середовища, його внутрішнього і зовнішнього життя, весь хід її розвитку в цей період [3, с.23].

Причиною міжособистісних і міжгрупових конфліктів є розбіжність норм спілкування, і поведінки. Така причина може викликати конфлікти між особистістю і групою, представниками різних регіонів етнічних груп.

Наступна можлива причина конфліктів – це конфлікти через відносну психологічну несумісність підлітків, змушених через склад колективу класу щодня контактувати одне з одним.

У ході цілеспрямованого спостереження за підлітковими колективами загальноосвітньої школи №39 м. Миколаїв, нам вдалося відмітити панування доброзичливої атмосфери, наявності позитивного мікроклімату, однак, ми помітили деякі нюанси, що дають підстави зробити висновок про причини виникнення конфліктних ситуацій у підлітковому колективі. Серед них:

- наявність конкуренції, бажання досягти високого рейтингу в очах інших дітей, батьків, учителів і старших за віком учнів, іноді негуманними шляхами;
- нерівномірний розподіл обов'язків;
- нерівномірні матеріальні статки родин підлітків;
- індивідуально-психологічні особливості педагога;
- запізнення, ігнорування обов'язків, доручень, брехливість, лінь;
- самоствердження деяких підлітків шляхом приниження гідності інших.

Спостереження дає підстави припустити, що підлітку, який цінує «людський фактор», прагне мирно жити, навчатися в колективі однодумців на засадах взаємодопомоги, підтримки і поваги, притаманні такі інтегративні характеристики особистості, як:

- терпимість;
- емпатія;
- комунікабельність;
- емоційна стабільність;
- соціальна активність;
- високий рівень культури і освіти
- почуття гумору.

Для перевірки наявності у підлітків рівня їхньої конфліктності ми використали 6 апробованих діагностичних методик, а саме:

- на вияв показників і форм агресії (А. Басса і А. Дарки)
- тест А. Ассингера (Оцінка агресивності у відносинах)
- тест К. Томаса «Визначення способів регулювання конфліктів»
- тест «Ваші емпатійні здібності» В. Бойка
- самотестування за методикою О. Аджієвої «Оцінка власної поведінки в конфліктній ситуації»
- спрямованість ціннісно-сислової сфери – за методикою ціннісних орієнтацій М. Рокіча.

На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної теорії і практики попередження та вирішення конфліктних ситуацій та особистого досвіду роботи нами визначено

педагогічні умови подолання міжособистісних конфліктів підлітків:

- створення доброзичливої атмосфери, впровадження традицій і свят у колективі;
- застосування інтерактивних методів, форм і засобів співпраці;
- вправлення підлітків у антиконфліктних проявах поведінки.

Ефективним методом профілактики та попередження конфліктів є уникнення конфліктних дій. Психологи рекомендують:

- не прагнути будь-що домінувати;
- бути принциповим, проте не боротися лише заради принципів;
- пам'ятати, що прямотинність – це добре, проте не завжди;
- частіше посміхатися (посмішка мало коштує, але дорого цінується);
- говорити правду потрібно, але робити це вміло і доречно;
- прагнути бути незалежним, але не самовпевненим;
- бути справедливим, але не очікувати справедливості від інших;
- виявляти доброзичливість, витримку й спокій у будь-якій ситуації;
- реалізувати себе у творчості, а не в конфліктах.

Розглядаючи неконфліктність як виховний ідеал у середовищі підлітків, ми спиралися на такі параметри:

1. мовлення (не вживалися принизливі образливі вислови та натяки, лайлива лексика);
2. соціальні відносини (повага й сердечність у відносинах підлітків);
3. прийняття рішень (із усіма радяться, всім пропонується висловити свою думку);
4. стосунки між більшістю та меншістю (делікатне ставлення й інтерес до людей меланхолічного типу темпераменту, м'яких і нерішучих, урахування життєвого досвіду молодших підлітків);
5. особливі події (однакова участь усіх дітей у фестивалях, конкурсах, змаганнях та інших заходах);
6. культурні події (відзначення свят і традицій, усі можуть брати у них участь);

Підсумовуючи викладене та враховуючи важливість даної умови, ми вважаємо, що для результативності корекційної роботи, спрямованої на подолання конфліктності особистості, ефективними виявилися такі положення:

- сприймати людину такою, якою вона є;
- поважати кожну особистість;
- ні за яких обставин не принижувати гідність людини;
- пам'ятати: кожен має право на помилку, кожен має право на свою думку.

Підліток, який знає себе, свої потреби і способи їх задоволення, може більш усвідомлено й ефективно розподіляти свої сили протягом кожного дня, тижня, місяця, цілого року, а значить, продовжити термін свого успішного життя. Зняття психологічних механізмів стресу також сприяє мистецтво, спілкування із родиною, друзями, переключення на будь-яке інше заняття, хобі, читання художньої літератури, слухання музики

(особливо класичної). Багатьом людям допомагають масаж, дихальна гімнастика, баня та водні процедури. Останнім часом популярності набирають нетрадиційні методи лікування та профілактики: фітотерапія, гомеопатія, терапія кольором, мінералами, ароматерапія. Позитивно впливає на нашу емоційну сферу перебування на природі, море, контакти із тваринами, медитації та аутотренінги.

Висновки. Американський психолог Р. Неборо сказав: «Господи, дай мені терпіння прийняти те, що я не в змозі змінити. Дай мені сили змінити те, що я можу змінити. І дай мені мудрість навчитися відрізнити одне від одного!».

Ми глибоко переконані, що основу будь-якого освітнього закладу нового типу має складати педагогіка миру, доброзичливості, толерантності, яка передбачає побудову стосунків усіх учасників навчально-виховного процесу на взаємній повазі, суб'єкт-суб'єктному рівні, де немає місця приниженню честі й гідності людини.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: підручник / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Корсак К. Криза підліткового віку як екстрапедагогічна проблема / К. Корсак // Управління школою. – 2003. – № 25. – С. 5-10.
3. Кутішченко В.П. Вікова та педагогічна психологія. Курс лекцій: навч. посіб. / В.П. Кутішченко. – [2-е вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 128 с.
4. Максименко С.Д., Євтух М.Б., Цехмістер Я.В., Лазуренко О.О. Психологія та педагогіка. Підручник. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. – 584 с.
5. Олійник Н.Ю. Сприйняття та розуміння у конфліктних ситуаціях педагогічного спілкування / Н.Ю. Олійник // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2014. – Вип. 16.
6. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник. – К.: МАУП, 2003. – 360 с.
7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибір творів: в 5 т. – К., 1976. – Т.1.
8. Цюрупа М.В. Основи конфліктології та теорії переговорів: навчальний посібник. – Видання друге, перероблене і доповнене. – К.: Кондор. 2009. – 192 с.

References

1. Beh, I.D. (2008) *Vyhovannia osobystosty* [Education of the person]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Korsak, K. (2003) *Kryza pidlitkovoho viku yak ekstrapedagogichna problema* / K. Korsak [The crisis of adolescence as an extrapeptic problem], 25, 5-10.
3. Kutishenko, V.P. (2010) *Vikova ta pedagogichna psykholohiya* [Age and pedagogical psychology]. Tsentr uchbovoyi literatury, 128.
4. Maksymenko S.D., Yevtukh M.B., Tsekhmister YA.V., Lazurenko O.O. (2012) *Psykholohiya ta pedagogika* [Psychology and pedagogy]. Kyiv, Ukraine: Word, 584.
5. Oliyunk, N.YU. (2014). *Sprynyattya ta rozumynnya u konfliktnykh sytuatsiyakh pedagogichnoho spilkuvannya* [Perception and understanding in conflict situations of pedagogical communication]. *Pedagogical Education: Theory and Practice*, 16.
6. Piren, M.I. (2003) *Konfliktolohiya* [Conflictology], 360.
7. Sukhomlinsky, V.A. (1976). *Problemy vyhovannia vsebichno rozvynutoi osobystosty* [The problems of education of a fully developed personality]. Kyiv.
8. Tsyurupa, M.V. (2009) *Osnovy konfliktolohiyi ta teoriyi perehovoriv* [Fundamentals of Conflict and Theory of Negotiation], 192.

Drozd O.V.,

*PhD, Associate Professor of Pedagogy and Inclusive Education Department
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University, olenadrozd0509@ukr.net*

Ukraine, Mykolaiv

INTERFERENCE CONFLICTS OF ADOLESCENTS AS A SOCIAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

The article deals the actual problem of interpersonal conflicts of adolescents, deals with the types and causes of conflicts, identify the features of adolescence, the main contradictions and neoplasms of this period of life. However, the author of the article tries to find ways to overcome the crisis phenomena in the teenage society, to find possible steps to peaceful and parity coexistence of opponents.

Key words: *adolescents, interpersonal conflict, personality, empathy, opponent, neoplasms, reflection.*

УДК 613.22:373.2

Замрозович-Шадріна С.Р.,

к.пед.н., доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», zamrozevich24@rambler.ru

Україна, м. Івано-Франківськ

ВПЛИВ ТЕЛЕБАЧЕННЯ НА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито проблему розвитку дітей дошкільного віку під впливом телебачення, а також наслідки його впливу на здоров'я. Автор подає рекомендації, дотримання яких сприятиме зменшенню негативного впливу телебачення на особистість дитини.

Ключові слова: телебачення, діти дошкільного віку, особистість, здоров'я.

Постановка проблеми. Проблема "діти і телебачення" хвилює усіх: і батьків, і педагогів, і лікарів. Сьогодні майже для кожної дитини телебачення стало чимось на зразок іграшки або книги. Мультфільми, дитячі художні фільми, телеспектаклі та концерти – ось короткий перелік дитячих передач, які дошкільники, як правило, дивляться в сім'ї, що приблизно складає від 5 до 7 годин в тиждень. Діти за допомогою батьків повинні дивитись передачі вибірково, в залежності від смаку та віку. За даними лікарів-гігієністів, багато дошкільників дивляться телепередачі без вибору, за часом від 40 хвилин до 1,5–2 годин в день, тобто 12–14 годин в тиждень. Тобто, телевизор надовго приковує до себе не тільки дорослих людей, але й дітей.

Вивченням проблеми розвитку особистості дитини дошкільного віку під впливом засобів масової інформації на даний процес розглядали у працях І.Д. Бех, Г.П. Васянович, Н.П. Волкова, О.А. Козлюк, О.Л. Кулагіна, О.О. Невмержицька та ін.; вплив ЗМІ на прояв емоцій дитини досліджували А.П. Гриценко, О.В. Клименко, О.Л. Кулагіна, О.В. Петрунько, М.О. Романов, М.В. Семенюк, В.Г. Скотний, Л.Г. Чорна та ін.

Мета роботи – привернути увагу до проблеми негативного впливу телебачення на здоров'я дитини дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Щоденний перегляд телевізійних передач породжує у дітей звичку проводити кожний вечір біля екрану, яка б не була передача. Адже кожний вільний вечір – це час для розвитку здібностей дитини, спілкування дітей із дорослими, для ігор, з яких дитина активно і дієво засвоює інформацію. Формування особистості, як відомо, неодмінно припускає її активність, багато ж телепередач на відміну від негри вимагають від маленького глядача особистої участі і часто перетворюють його на пасивного споглядача. Багато вчених (А.В. Запорожець, Д.Н. Крилов, М.М. Кольцова, Л.К. Семенова, та ін.) отримали велику кількість даних, які показують, що дошкільні роки – час інтенсивного фізичного і духовного розвитку здібностей людини.

Від дитини, що приходить в перший клас школи, вимагається високий рівень розвитку всіх психофізіологічних і фізичних функцій систем організму, які визначають можливість успішного навчання дітей. У перший клас приходять діти з різним рівнем стану здоров'я, працездатності. Дослідження вчених показали,

що у 27 % дітей відзначається низький рівень працездатності, глибока міра втоми і як наслідок – погана успішність. Причини заходять своїми коренями в дошкільний вік, а нова соціальна обстановка (школа) та постійні навчальні заняття тільки виявляють і посилюють відмінності в працездатності дітей.

Багаточисельні спостереження психологів і педагогів свідчать про зростання пізнавальних можливостей сучасної 6-річної дитини, про її активне прагнення до набуття знань. Проте організм дитини характеризується різким реагуванням на несприятливі зовнішні впливи. Від 20 до 30 % 6-річних дітей мають відхилення в нервово-психічному здоров'ї. У 80 % таких дітей відзначається обтяжуючий анамнез (родова травма, токсикоз вагітності у матері і т. д.); у 83 % – несприятливі мікросоціальні умови (конфлікти в сім'ї, алкоголізм та ін.). Групу ризику складають і діти, які мають ті чи інші хронічні захворювання, часто тривало хворіють (більше 4–5 разів на рік). Тому вихователі та батьки повинні особливу увагу звернути на дітей, які часто хворіють, мають гіпертрофію мигдалин II–III ступеню, аденоїди I ступеню, функціональні серцеві зміни, невротичні реакції: підвищену дратівливість, надмірну збудливість, плаксивість, іноді забіякуватість та інші відхилення в поведінці або стані здоров'я. Ось це змушує уважно і продумано відноситись до організації усього середовища, що оточує дитину. Адже саме в дошкільному віці закладається здоров'я майбутньої дорослої людини.

Що стосується впливу телебачення безпосередньо на здоров'я людей, то разом із затвердженням ряду авторів, що ніякої фізичної дії телебачення не здійснює, в медичній літературі трапляються думки, які вказують на виникнення ознак втоми, нервовості та інших розладів у дітей під впливом тривалого перегляду телепередач. Іноді трапляються випадки так званої телевізійної епілепсії: судомні приступи під час довготривалого (2–3 години) перегляду передачі. Такі випадки трапляються рідко, вони виникають переважно у людей з підвищеною чутливістю.

Часто, коли дитина хворіє і батьки, не знаючи, чим її зайняти, на весь день включають їй телевизор. А потім дивуються, чому дитина стала в'ялою, вередливою, звідки у неї з'являються нічні страхи. Частіше дітя телебачення на дітях позначається через постійне порушення розпорядку життя. Багато лікарів вважають,

що, чим більше малюки дивляться телепередачі, тим більше втомлюються, а чим більше втомлюються, тим більше їх тягне до телевізора: занадто втомилися, щоб гратись. Створюється замкнене коло. Пізно лягаючи спати, дитина недосипає, а це дуже несприятливо позначається на її нервовій системі та психічних функціях. Проводячи довгі години біля телевізора, як вже згадували вище, діти втрачають ігри, що розвивають творчі здібності та уяву, менше гуляють і менше рухаються.

На жаль, обмеження рухової активності розпочинається не лише з вступом дітей в школу, але ще раніше – у дошкільному початковому закладі. З 8-годинного перебування там усього лише близько 2 годин 15 хвилин дитина знаходиться в русі, в той же час в статичному стані (умовно нерухомому, тобто сидючи, стоячи, лежачи) – майже 6 годин. У дошкільному початковому закладі скорочення рухової активності дітей пояснюється скороченням як денної прогулянки нерідко до 1 години 20 хвилин, так і вечірньої. На вечірній прогулянці не усі діти бувають регулярно у зв'язку з раннім відходом додому. А після повернення з дошкільного початкового закладу, як показало наше анкетне опитування батьків, лише 40 % батьків гуляють з дітьми тільки 30-60 хвилин, а більше половини дітей бувають на повітрі нерегулярно, і часто саме через те, що батьки поспішають до екранів телевізорів чи комп'ютерів.

Зниження рухової активності дошкільників відбувається і за рахунок збільшення тривалості окремих занять, зменшення перерв між ними. І якщо в умовах вільного сімейного виховання діти самі "регулюють" перехід від одного стану до іншого, то в умовах дошкільного початкового закладу особливо важливо забезпечити організацію переходу від одного виду діяльності до іншого: від навчальних занять – до прогулянки на повітрі, від прослуховування казки – до гри, танців, ритміки. У дітей тривале зниження рухової активності погіршує адаптаційні можливості організму, фізичну працездатність і витривалість, підвищує зростання захворювань.

У дитинстві фізична активність є дуже важливою. Вона відіграє головну роль в прогресивному розвитку захисного тону м'язів, що сприяє формуванню доброї постави у дитини. І навпаки, постава часто порушується через тривале сидіння в занадто м'яких і зручних кріслах перед телевізором. Педагогам і батькам слід мати на увазі, що рухова активність регулює і обмін речовин. Діти з порушеним обміном речовин схильні до ожиріння, а тому перебувають в групі ризику. Вони частіше хворіють на гострі респіраторні, а також хронічні захворювання, у них в 2 рази частіше відзначається підвищений артеріальний тиск в порівнянні зі своїми здоровими однолітками. Дослідження, проведені вченими, дозволили встановити, який вплив чинить перегляд телепередач на організм дитини. З потужністю спеціальної апаратури до і після перегляду перевірявся стан центральної нервової системи, рівень працездатності, а під час перегляду безперервно реєструвалися показники серцево-судинної діяльності, зорових функцій, емоційного стану дітей. Стежили і за поведінкою дитини, відмічаючи, скільки часу вона дивиться захоплено, коли починає відволікатися,

крутитися, позіхати. Дія кожного окремого перегляду, як з'ясувалося, визначається не лише тривалістю і характером передачі, але і станом дитини в даний момент, тобто здорова вона чи хвора, стомлена попередньою діяльністю. При несприятливому збігу обставин (хвороба, втома) прилади реєстрували особливо помітне зниження ряду функцій організму. Чим молодші діти, тим сильніше виражена втома, причому у дошкільників вона проявляється примхливістю, плаксивістю, а іноді й болем в животі, їх злегка нудить [2].

А якщо телевізор дещо несправний, періодичні зміни освітлення екрану, мигтіння, світлова пульсація особливо негативно впливають на дошкільників. Найбільш чутливі до мерехтливого світла діти, що перенесли родову травму, струс мозку, або нервові, легкозбудливі. У них тривалий перегляд телепередач може привести до посилення невротичних реакцій аж до розвитку судомного приступу [1;3].

Всім відома істина: будь-яким благом потрібно уміти користуватися. Це повністю відноситься і до тих величезних можливостей, які відкриває нам телебачення. Якщо розумно обмежити час перегляду телепередач вони не завдадуть збитку здоров'ю, допоможуть розширювати кругозір дитини, поповнять її новими знаннями, принесуть багато радості. Дошкільник не повинен сидіти біля телевізора більше 30 хвилин. Трьох-чотирьох дитячих передач на тиждень цілком вистачає для дошкільників. Причому, зрозуміло, дивитися їм можна тільки те, що відповідає їх віку і розвитку, – казку, мультфільм. Як і будь-яка зорова робота, перегляд телепередач може призвести до зорової втоми, особливо якщо проводиться в несприятливих умовах.

У дітей навантаження на зір збільшується з року в рік. І це не можна ігнорувати. Вже у 3-річних малюків зорова робота (розгляд картинок, малювання, ліплення, перегляд діафільмів, телепередач) займає 1,5 години в день (17 годин на тиждень), у дітей 5–6 років – 2,5 години в день (21 година в тиждень). Таким чином, тривалість зорової роботи у дошкільників впродовж тижня досить велика. Найбільше навантаження за часом для зору створює перегляд телевізійних передач, що може, на думку лікарів, виявитись одним з чинників, які сприяють розвитку і прогресу розладів зору. І якщо серед 3-річних дітей 1,5 % короткозорих, то до 5–6-річного віку цей відсоток зростає до 3–4 %, а 5–6-річний вік – найбільш сприятливий період для формування нормальної рефракції (перехід далекозорної рефракції в нормальну або короткозору). Треба пам'ятати, що безперервна тривалість кожного виду зайняття, пов'язана з напруженням зору (малювання, ліплення і т. д.), не повинна перевищувати для 3–4-річних дітей 10–15 хвилин; для 5–6-річних – не більше 15–20 хвилин з перервою між ними 5–10 хвилин. Під час цієї перерви потрібно створювати умови для розслаблення циліарного м'яза ока. Для цього дітям можна порекомендувати підійти до вікна та дивитись удалину впродовж 3–5 хвилин. Можна зробити декілька вправ для зняття зорової та загальної втоми. Для попередження зорового напруження при перегляді телепередач дуже важливі 3 фактори: відстань глядача від екрану, освітлення в кімнаті та якість зображення на екрані. Відстань глядачів від

екрану до деякої міри пов'язана з розмірами екрану. Експериментальні дослідження показали, що найбільша втома та напруження зору у дітей виникають при занадто близькій відстані до екрана телевізора [4]. Крім того, діти часто дивляться телевізор в найрізноманітніших позах. Довго сидіти правильно вони втомлюються, і це ще раз підкреслює, що час перегляду має бути обмежений. Неправильна поза може призвести до порушення постави і викривлення хребта. У сім'ї кожен член має своє "законне" місце перед телевізором. Тому найкраще розміститися зручно на своїх місцях (крісло, тахта, дитячий стілець) на відстані не ближче за 1,5–2 метри і не далі 5,5–5 метри від екрану телевізора (залежить від розміру екрану телевізора по діагоналі). Стояти телевізор повинен на рівні очей того, хто сидить або трохи нижче. Якщо дитина носить окуляри, то під час передачі їх слід обов'язково одягати, щоб надмірно не напружувався зір.

При перегляді телепередач батьки повинні створити в кімнаті сприятливе для очей освітлення. Перегляд телепередач в повній темряві несприятливий, оскільки при великій різниці освітлення в полі зору (освітлений екран і темна кімната) увесь час відбувається переадаптація з яскравого екрану на темний фон кімнати, і очі швидко втомлюються. Дітям найкраще телевізор дивитися в кімнаті, освітленій верхнім світлом або будь-яким побічним джерелом світла, які не знаходяться в полі зору дитини та що не відбивається на екрані телевізора.

Вдень телевізор слід дивитися в незатемненій кімнаті та лише в сонячні дні закривати вікна легкими шторами, оскільки яскраве сонячне світло, потрапляючи на екран, значно зменшує контрастність зображення, що погіршує видимість і є додатковою причиною зорової напруги. Важливо, щоб телевізор був добре відрегульований, зображення на екрані має бути чітке і досить контрастне.

Недотримання правил гігієни зору призводить до різних погіршень здоров'я, які дуже важливі для нормального розвитку зору. Якщо у дитини після перегляду телепередач червоніють, сверблять очі, з'являються головні болі, втома і т. д., потрібно звернутися до лікаря-офтальмолога.

Прямої доказів впливу телебачення на виникнення короткозорості немає, але непрямі є. Серед короткозорих частіше (у 2–3 рази) зустрічаються діти, які тривалий час проводять біля телевізора, але як правило, вони і читають більше, частіше займаються музикою, захоплюються іграми на комп'ютерах, багато грають в електронні ігри і т. д. Усе це може сприяти розвитку короткозорості, особливо у дітей, схильних до неї внаслідок спадкових якостей або частих захворювань, перенесених в ранньому віці. Дітям не можна дивитись телепередачі близько біля телевізора, сидячи на підлозі, оскільки випромінювання спрямоване вниз може викликати пошкодження очей.

Висновки. Таким чином, нормальний розвиток і хороший стан здоров'я дитини дошкільного віку залежить від режиму її дня. У постійному порушенні режиму винне не телебачення як таке, а відношення до нього в сім'ї, стиль життя, який передається дітям.

Література

1. Корнеева Т.В. Психическое здоровье дошкольника и телевидение. Ребенок в детском саду. 2007. № 2. С. 84–88.
2. Плотникова О.К. Влияние телебачення на формування особистості дитини дошкільного віку. Імідж сучасного педагога: науково-практичний освітньо-популярний журнал. 2010. № 6/7. С. 53–55.
3. Чорна Л.Г. Психологічні особливості впливу сучасного телебачення на прояви творчого потенціалу дітей. Обдарована дитина. 2007. № 9. С. 56–63.
4. Шариков А.В. Детское телевидение. Взгляд социолога. Дети и культура. 2007. № 1. С. 58–85.

References

1. Korneeva T.V. Psyykhycheskoye zdorov'e doshkol'nyka y' televy'deny'e. Rebenok v detskom sadu. 2007. № 2. S. 84–88.
2. Plotnykova O.K. Vplyv telebachennya na formuvannya osoby'stosti dy'ty'ny' doshkil'nogo viku. Imidzh suchasnogo pedagoga: naukovo-prakty'chny'j osviti'no-populyarny'j zhurnal. 2010. № 6/7. S. 53–55.
3. Chorna L.G. Psyykholo'gichni osobly'vosti vply'vu suchasnogo telebachennya na proyavy' tvorchogo potentsialu ditej. Obdarovana dy'ty'na. 2007. #№9. S. 56–63.
4. Sharykov A.V. Detskoye televy'deny'e. Vzglyad sotsy'ologa. Dety' y' kul'tura. 2007. № 1. S. 58–85.

Zamrozevuch-Shadrina S.R.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the department of professional methodologies and technologies of primary education DVNZ "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University", zamrozevuch24@rambler.ru

Ukraine, Ivano-Frankivsk

TV INFLUENCE ON HEALTH OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

The article deals with the problem of the development of children of preschool age under the influence of television, as well as the consequences of its impact on health. The author makes recommendations, the observance of which will help to reduce the negative impact of television on the personality of the child.

Key words: television, children of preschool age, personality, health.

УДК 373.3.091

Іванець Н.В.,

викладачка кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського,
ivanetsnata09@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

РОЛЬ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ФОРМУВАННІ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкривається сутність міжкультурної комунікації, виокремлюються деякі аспекти міжкультурного діалогу. Досліджуються особливості, пов'язані із здійсненням міжкультурної комунікації як засобу формування мультикультурної компетентності у молодших школярів. Автор стверджує, що міжкультурна комунікація необхідна домінуюча реальія сучасного світу. В зв'язку з чим автор характеризує фактори, що впливають на процес міжкультурної комунікації в контексті діалогу культур саме у колективі молодших школярів. Доведено, що поняття діалогу особливо актуальне для сучасного підростаючого покоління. Сам процес взаємодії і є діалог, а форми взаємодії є різними видами діалогічних стосунків у міжкультурній комунікації. Автор акцентує увагу на тому, що молодший шкільний вік є найбільш чутливим періодом для налагодження міжкультурної комунікації. Визначено, що саме ця вікова категорія учнів є перспективною для подальшого розвитку міжкультурного спілкування, яке в умовах співіснування людей в багатокультурному світі допомагає формувати в них необхідні компетентності.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, діалог культур, міжкультурна взаємодія, мультикультурна компетентність, толерантність.

Постановка проблеми. Сьогодні одним із структурних компонентів Нової української школи є новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві, наскрізний процес виховання, який формує цінності. Компетентісний підхід в освіті дає можливість її здобувачам опанувати різноманітні методи і форми взаємодії між членами суспільства і колективу.

Ми наголошуємо на тому, що ключовими компетентностями, переліченими в Концепції Нової української школи прописані такі з них, які мають цінність для нашого дослідження, а саме: соціальні і громадянські компетентності (передбачають усі форми поведінки, які потрібні для конструктивної та ефективної участі у громадському житті, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів); загальнокультурна грамотність (передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших).

Розширення меж політичних, економічних, культурних зв'язків між державами актуалізує питання про культурну самобутність і культурні відмінності різних народів. Зі збільшенням міждержавних та міжкультурних відносин з особливою гостротою постає питання про конструктивну міжкультурну взаємодію або культурний діалог, зростає значення та роль уміння визначати культурні особливості народів, поважати їх та певним чином знаходити «спільну мову». Тому звернення до міжкультурної комунікації як домінуючої реальії сучасного світу є досить актуальною проблемою сьогодення.

Міжкультурна комунікація як суспільний феномен безпосередньо викликана практичними потребами світу. Така необхідність виникла внаслідок бурхливого еконо-

мічного розвитку багатьох країн та регіонів, інноваційних змін у технологіях та процесах виробництва. Згодом, крім власне економіки, важливими зонами професійної та соціальної міжкультурної комунікації стали наука, освіта, мистецтво та туризм. Також виникла нагальна потреба вивчення не лише іноземної мови, а й іноземної культури, звичаїв, традицій, норм поведінки.

Мета роботи – розкрити значення міжкультурної комунікації як засобу формування мультикультурної компетентності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Комунікація є одним із найважливіших складників життя людини. У широкому сенсі це поняття охоплює значно більше, ніж просто обмін інформацією між людьми. Попри постійні зміни в суспільстві та природі, незмінною залишається сутність людського спілкування: це обмін думками, інформацією і досягненнями взаємного порозуміння, гармонії стосунків в усіх сферах і на всіх рівнях буття людини. Однак форми, засоби і методи людської комунікації постійно змінюються.

Комунікація – явище складне й універсальне, її зміст і форми є предметом дослідження багатьох наук. Відтак поняття «комунікація» може вживатись як у широкому значенні (універсальному), так і у суто предметному. Комунікація (від лат. communicatio – зв'язок, повідомлення) – спілкування, що ґрунтується на взаєморозумінні; повідомлення інформації від однієї людини до іншої або кількох інших» [5, с.101]. Вперше поняття «міжкультурна комунікація» виникло у другій половині ХХ ст. Воно мало відображати специфіку відносин між людьми, що належать до різних культур.

Основні положення та ідеї міжкультурної комунікації були обґрунтовані та детально досліджені у відомій роботі Е. Хола «Німа мова» («Silent Language»), де автор довів тісний взаємозв'язок мови, комунікації та культури.

У своїй праці він стверджує, що культура – це комунікація, а комунікація – це культура. Розвиваючи свої ідеї про взаємозв'язок культури та комунікації, Е. Хол дійшов висновку про необхідність вивчення культури [8, с.149]. У дослідженнях Т. Грушевицької А. Павловської ця необхідність також досліджувалася та була доведена [2;6].

Вибір молодшого шкільного віку для закладання основ міжкультурної комунікації визначається, по-перше, тим, що він є початковою сходинкою будь-якої освіти, по-друге, саме в цьому віці закладається морально-культурне підґрунтя формування особистості, її громадянської спрямованості і позиції.

Молодший шкільний вік, на думку І.Беха – це культурно-історична категорія, що фіксує особливості психічного розвитку дитини з позиції досягнення соціальних завдань і змісту освітнього процесу як невід'ємної складової ціннісних пріоритетів певного суспільства [1].

Опановуючи новий для себе вид діяльності – навчання, молодші школярі ще багато часу й енергії віддають грі. У цих видах діяльності розгортаються їхні стосунки з ровесниками і дорослими, особистісне психічне життя і психічний розвиток, формуються психічні новоутворення, завдяки чому діти виходять на новий рівень пізнання світу і самопізнання, відкривають нові власні можливості і перспективи. І саме у цьому віці вони починають свідомо вчитися контактувати і спілкуватися у колективі, а також помічати культурні відмінності його членів.

Протягом усього молодшого шкільного віку дитина вчиться керувати своєю поведінкою, психічними процесами, адже вимоги до неї з перших днів перебування у школі передбачають досить високий рівень довільності. Тому молодший школяр долає свої бажання і здатний керувати своєю поведінкою на основі заданих зразків, що сприяє розвитку довільності як особливої властивості психічних процесів і поведінки [4].

Усвідомлення дітьми своєї нової позиції як школяра – викликає перебудову їхніх ставлень до всіх виявів повсякденного життя. Водночас вступ дитини до школи спонукає її по-іншому ставитися до рідних, а оточення змінює своє ставлення до неї. А це поступово відбивається і на сприйнятті школяра самого себе [1].

Способи уникнення непорозуміння у спілкуванні з представниками інших культур в учнівському колективі початкової школи нам і допоможе дослідити **міжкультурна комунікація**.

Справжнє взаєморозуміння під час акту міжкультурної комунікації – складний та довготривалий процес, який вимагає неординарних особистих якостей, здатності до самопізнання, до вміння та толерантного сприйняття історичної спадщини і своєї і чужої культури. Якщо ж усі ці якості розвивати у молодшого школяра, то ми матимемо справу з особистістю – посередником між культурами, яка здатна подивитися “зсередини”, що вкрай необхідно для розуміння культурних цінностей та емоційного співчуття щодо іншої мовно-культурної системи.

Дослідження міжкультурної комунікації як одного зі способів організації соціального життя та соціальної інтеграції показує, що відношення між культурами можуть бути різними: а) утилітарне ставлення однієї

культури до іншої; б) неприйняття однієї культури іншою; в) взаємодія, взаємозбагачення, тобто відношення культур між собою як рівноцінними суб'єктами. Якраз третій тип відношень, для якого характерне ставлення культури до культури як до рівноправної, рівноцінної, попри відмінності, несхожості та унікальності, визначається як міжкультурний діалог [6, с.75].

Уся історія людства – це діалог, який є умовою взаєморозуміння людей. Взаємодія культур, їх діалог – це основа для розвитку міжетнічних, міжнаціональних стосунків, а також формування комунікативних компетенцій. У нашому випадку діалог слугує ще й засобом формування мультикультурної компетентності у вчителів початкової школи. Діалог припускає активну взаємодію рівноправних суб'єктів. Взаємодія культур припускає загальні культурні цінності. Діалог культур може виступати як чинник примирення, що застерігає виникнення конфліктів. Він може знімати напруженість, створювати відчуття довіри і взаємної пошани. Поняття діалогу особливе актуально для сучасного суспільства. Сам процес взаємодії і є діалог, а форми взаємодії є різними видами діалогічних стосунків.

Мінський філософ А.А. Лазаревич вважає, що «найважливіша сутність діалогічної культури і комунікації, що ґрунтується на її основі, полягає у здатності, по-перше, слухати, по-друге, – розуміти співрозмовника» [6].

Принцип діалогу, що використовується в міжкультурній комунікації, означає пошану і визнання усіх культур. Сучасні американські дослідники К. Сітарам і Р. Когделл пропонують практичні рекомендації, що допомагають формуванню терплячого відношення до представників інших культур. Ці рекомендації можна назвати кодексом міжкультурного взаєморозуміння. Тобто, найголовніше – людина не повинна судити про цінності, переконання і звичаї інших культур з точки зору власних і виходити з переваги однієї культури над іншою. Ці рекомендації сприяють виробленню толерантного ставлення до іншої культури. Толерантність виступає основним показником діалогу культур і припускає терпимість по відношенню до інакомислення, чужих поглядів, вірувань, поведінки, до критики іншими своїх ідей, позицій і дій. Також толерантність розглядається як «певна світоглядна і морально-психологічна установка особистості на те, якою мірою приймати або не приймати різні, передусім, чужі ідеї, звичаї, культури, норми поведінки тощо» [9, с.54].

Міжкультурна комунікація включає різноманітні форми, види і типи спілкування між людьми: культурами, расами, етнічними групами, релігіями і субкультурами всередині великих культур. Сучасний комунікативний простір являє собою досить складну систему, в якій одне з основних місць належить різним видам комунікації. Це обумовлено тим, що в різних ситуаціях і обставинах людина поводить по-різному і тим самим в кожному окремому випадку взаємодіє з іншими людьми особливим чином. Саме у нашому дослідженні ми робимо акцент на використанні ситуативних завдань для учнів початкової школи. Вони найбільше допомагають їм формувати мультикультурну компетентність.

Ми пропонуємо застосовувати принцип діалогу у такому виді міжкультурної комунікації як **міжетнічна** у середовищі учнів початкової школи

Міжетнічна комунікація – це спілкування між особами, що представляють різні народи (етнічні групи). Найчастіше суспільство складається з різних за величиною етнічних груп, які створюють і розділяють свої субкультури. Свою культурну спадщину етнічні групи передають від покоління до покоління і завдяки цьому зберігають свою ідентичність серед домінуючої культури. Спільне існування в рамках одного суспільства призводить до взаємного спілкування цих етнічних груп і обміну культурними досягненнями.

У колективі молодших школярів міжетнічна комунікація може відбуватися за допомогою двох основних типів комунікації: **вербальної та невербальної**. Вербальне спілкування здійснюється за допомогою мови як в усній, так і в письмовій формі. За цих умов спілкування суттєву роль відіграють соціальні норми використання мови, різноманітних її стилів, лексичних одиниць та принципи мовної поведінки, соціальні відношення, ціннісні орієнтації про правду, світобачення, звичаї і традиції.

Проте, не менший обсяг комунікації припадає і на невербальне спілкування. Ця форма спілкування вважається важливою не лише у дитинстві, коли людина звикає до основних аспектів поведінки своєї культури та починає їх засвоювати на підсвідомому рівні, але й у будь-якій іншій ситуації, коли вона стикається з незнайомим культурним середовищем і звичайні повсякденні ситуації – їжа, сон, гігієнічні процедури, одяг, привітання – стають джерелами труднощів.

Символічною знаковою системою, що знаходиться в основі немовних засобів комунікації, можуть слугувати будь-які соціальні феномени. Основними її формами вважаються жести руками, як заплановані, так і непередбачені, вираз обличчя, пози та положення тіла, стиль одягу чи зачіски, хода, просторова дистанція під час спілкування, дотики, контакт очима. Крім того, неабияку роль відіграють архітектура, вуличні знаки, графічна символіка, художні та інші форми впливу.

Вербальна комунікація - це мовне спілкування, що виражається в обміні думками, інформацією, емоціями між співрозмовниками. Утворює основу всієї культури будь-якого народу, будучи найбільш насиченою та інформативною. Створює умови для взаємовпливу людей один на одного, обміну ідеями, інтересами, настроями, почуттями. Саме мова в міжкультурній комунікації служить засобом, призначеним для взаєморозуміння її учасників. Ми пропонуємо у початковій школі робити акцент у вербальній комунікації на діалоговій формі. Для того, щоб у учасників діалогу розвивати ще й емпатійні відчуття, проникатися інтересом до співрозмовника.

Якщо у класному колективі є представники західних культур, то для них відкритість вербального повідомлення має особливе значення, а мова сприймається незалежно від контексту розмови. При цьому сенс бесіди повинен бути зрозумілим з усних висловлювань учасників незалежно від їх соціокультурних особливостей. Навпаки, якщо в діалог вступають учні східно-азійських культур, то соціокультурний контекст має вирішальне значення незалежно від ходу мови, пов'язаної з етикою, психологією і традицією. Тому тут процес міжкультурної

комунікації ускладнюється різними співвідношеннями і розуміннями вербальних висловлювань, так як в східних і азійських культурах більша увага приділяється манері і церемонії вимови, ніж побудові і змісту висловлювання.

Як вважають фахівці, лише 35% інформації в процесі комунікації передається за допомогою мови, а 65% ми отримуємо за допомогою невербальних засобів. Серед них виділяють власне *невербальні засоби комунікації* – жести, міміку, рухи тіла, погляди, дистанцію спілкування і використання простору, манеру тримати себе, одяг і запахи.

Невербальна комунікація - це сукупність немовних засобів, символів і знаків, використовуваних для передачі інформації і повідомлень в процесі спілкування. В її основі лежать два джерела – біологічний і соціальний, тобто вроджений і набутий в ході соціального досвіду людини. На відміну від вербальних повідомлень, невербальні мають значно більшу багатозначність, ситуативність, спонтанність у міжкультурній комунікації.

Деякі соціальні форми невербальної комунікації мають етнічний характер: європейці вітаються, потискуючи руку, в індуси складають обидві руки перед грудьми, в деяких країнах кланяються, а на Кавказі, коли людина входить в будинок, встають.

Спостереження і дослідження в області міжкультурної комунікації дозволяють зробити висновок, що її зміст і результати багато в чому залежать від панівних у будь-якої культури цінностей, норм поведінки, установок. Тому учням початкової школи дуже важливо на практиці показати особливості представників інших культур, враховувати під час спільної діяльності саме ті з них, які характерні для певного виду або типу культури. Треба довести молодшим школярам, що ці знання необхідні їм для подальшого навчання у середній і старшій школах, а також за умови, якщо вони стануть студентам закордонного закладу вищої освіти чи зустрінуться з представниками іншої культури в закладі освіти своєї держави. Ще одним яскравим прикладом може стати туристична поїздка за кордон, в якій необхідність міжкультурної комунікації буде неминучою, або ж виїзд на постійне місце проживання в іншу країну разом з родиною, де потрібно буде пристосовуватися не просто до звичаїв і традицій, а й до законів і порядків, що там діють. Будь-яка соціальна поведінка в кожному з цих випадків може сприйматися як процес комунікації, тобто взаємозв'язок та взаємодія людей, що є носіями відмінних цінностей, стереотипів чи форм поведінки, за яких може відбуватися ефективний обмін інформацією.

Ми наголошуємо на необхідності довести молодшим школярам, що потрапляючи у незнайому культуру (розіграти діалог «Знайомство у літаку під час подорожі на відпочинок» або «Вечір знайомства у мовному таборі відпочинку»), людина опиняється у ситуації, коли звичні способи та норми поведінки можуть бути неприйнятними чи, принаймні, неефективними. У такому випадку особистість може розкритися з нового боку, розвинути нові навички, отримати нові знання. Але нерідко ми спостерігаємо, що в іншому культурному середовищі людина демонструє поведінку, яка дуже відрізняється від загальноприйнятих норм у його власній культурі.

Інколи можливість забути про загальноприйняті правила та норми поведінки у власній культурі створюється спеціально (наприклад, проведення імітаційної гри «Купівля екзотичних фруктів на Балі»). Слід наголосити учням, що у багатьох ситуаціях міжкультурного спілкування треба поводити себе як освічені та культурні люди, бути максимально стриманими, і не показувати себе недієвими, нетерпимими чи навіть агресивними.

Багато чого залежить від особистісних характеристик людей уміти засвоювати нову інформацію та розуміти оточуючих. У результаті численних досліджень було розроблено кілька типів реакції на іншу культуру, а також на її представників. Це – заперечення міжкультурних розбіжностей, захист власних культурних переваг та тенденцій розвитку, мінімізація мовно-культурних відмінностей, сприйняття можливості та права на існування інших, дещо відмінних мовних та культурних світів, поступова адаптація та інтеграція до нової культури [8].

Часто люди навмисно демонструють свою мовно-культурну відмінність (наприклад, французи і німці), щоб встановити чи відновити певну культурну дистанцію між учасниками комунікативного акту, сигналізуючи таким чином, що партнер по комунікації не розуміє його намірів та мотивів. У такому випадку непорозуміння виявити дуже легко, а це спрощує мовну взаємодію. Прикладами такого явища можуть бути молодіжний сленг та стиль одягу.

Висновки. Комунікація, безперечно, є одним із способів та умов нашого існування, а міжкультурна комунікація стала необхідною вимогою для раціонального та правильного співжиття багатьох різних народів на одній планеті. Особливо вона є необхідною сьогодні в освіті, коли діти стали більш мобільними, починаючи вже з першого класу, вони володіють достатньою кількістю важливих для гнучкості реагування знань, що призводить до мультикультурного взаємовпливу представників різних народів у одному колективі.

Розуміння під час міжкультурної комунікації може досягатися і між різними культурними групами. У такому випадку усі учасники мовної взаємодії зберігають свою самобутність, формуючи у той же час нову спільноту. Така новостворена система існуватиме в межах спільних та знайомих цінностей, правил та цілей. Межі між своїми та чужими зникають, суміш культур спостерігається не тільки в житті окремих індивідів – вона стає характерною рисою для цілих середовищ спілкування.

Отже, досягнення міжкультурного розуміння на рівні колективу молодших школярів і, як результат, виникнення ефективної міжкультурної комунікації, є ідеальною моделлю формування у них мультикультурної компетентності. Її компонентом є бажання учнів якнайкраще і найефективніше адаптуватися до навколишнього світу.

Головне завдання міжкультурної комунікації під час формування мультикультурної компетентності молодших школярів – попередити усі можливі культурні конфлікти

в колективі учнів, а також схилити їх до взаємоповаги та взаєморозуміння. Міжкультурна комунікація – це необхідний елемент освітнього процесу, у якому відбувається міжкультурна взаємодія. Це сукупність різноманітних форм стосунків, взаємодій між учнями, що належать до різних культур. Діалог культур тут може виступати як чинник примирення, що застерігає виникнення конфліктів. Він може знімати напруженість, створювати відчуття довіри і взаємної пошани. Поняття діалогу особливе актуально для сучасного суспільства. Сам процес взаємодії і є діалог, а форми взаємодії є різними видами діалогічних стосунків у міжкультурній комунікації.

Література

1. Бех І. Молодий школяр у вікових закономірностях Початкової школи. 2015. №1. С.10-14.
1. Грушевицкая П.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации: учебн. для вузов. Москва: ЮНУПИ-ДАНА, 2003. 352 с.
2. Ерасов Б.С. Социальная культурология: учебн. для студ. высш. уч. Заведений. 3-е изд., доп. и перераб. Москва: Аспект Пресс, 2000. 591 с.
3. Коробко С.А. Шестирічний учень. Київ, 1986. С. 41.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебн. пос. для студ. высш. учебн. Заведений. Москва: ИЦ "Академия", 2001. 208 с.
5. Павловская А.В. Национальный характер в условиях глобализации: перспективы изучения. Вестник МГУ. Серия 19: лингвистика и межкультурная коммуникация. М.: Изд-во МГУ, 2004. № 1. С. 108-118.
6. Персикова П.Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура: учебн. пос. Москва: Логос, 2002. 224 с.
7. Сніца П.Є. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Вип. III, 2014. С.145-155.
8. Hinner M.B. The importance of intercultural communication in globalized world. 1998. Mode of access: <http://www.bwl.tu.freiburg.de/english/forschung/global/pdf>.

References

2. Beh I. Molodshiy shkol'yar u v'kovih zakonomirnostyah. Pochatkova shkola. 2015. #1. S.10-14.
3. Grushevitskaya T.G., Popkov V.D., Sadohin A.P. Osnovy mezhkulturnoy kommunikatsii: uchebn. dlya vuzov. Moskva: Yunipi-Dana, 2003. 352 s.
4. Erasov B.S. Sotsialnaya kulturologiya: uchebn. dlya stud. vyssh. uch. Zavedeniy. 3-e izd., dop. i pererab. Moskva: Aspekt Press, 2000. 591 s.
5. Korobko S.L. Shestirichniy uchen. Kyiv, 1986. s. 41.
6. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: uchebn. pos. dlya stud. vyssh. uchebn. Zavedeniy. Moskva: ITS "Akademiya", 2001. 208 s.
7. Pavlovskaya A.V. Natsionalnyiy harakter v usloviyah globalizatsii: perspektivny izucheniya. Vestnik MGU. Seriya 19: lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya. M.: Izd-vo MGU, 2004. # 1. S. 108-118.
8. Persikova T.N. Mezhkulturnaya kommunikatsiya i korporativnaya kultura: uchebn. pos. Moskva: Logos, 2002. 224 s.
9. Snitsa T.E. NaukovI zapiski Berdyanskogo derzhavnogo pedagogichnogo unIversitetu. Vip. III, 2014. S.145-155.
10. Hinner M.B. The importance of intercultural communication in globalized world. 1998. Mode of access: <http://www.bwl.tu.freiburg.de/english/forschung/global/pdf>.

Ivanets N.V.,

Lecturer at the Department of Primary Education,
V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University, ivanetsnata09@gmail.com

Ukraine, Mykolaiv

**THE ROLE OF MULTICULTURAL COMMUNACATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS'
MULTICULTURAL COMPETENCE FORMATION**

The article reveals the essence of intercultural communication and distinguishes some aspects of intercultural dialogue. The peculiarities associated with the implementation of intercultural communication as a means of primary school children's multicultural competence formation are investigated. The author argues that intercultural communication requires a dominant reality of the modern world. In this connection the author describes the factors influencing the process of intercultural communication in the context of the cultures' dialogue in the very team of primary school students. It is proved that the concept of the dialogue is especially relevant for the modern younger generation. The process of interaction itself is a dialogue, and forms of interaction are different types of dialogical relationships in intercultural communication. The author emphasizes that the primary school age is the most sensitive period for establishing intercultural communication. It was determined that this age students are promising for further development of cross-cultural communication, which in terms of multicultural coexistence of people in the world helps them to form the required competences.

Key words: intercultural communication, dialogue of cultures, intercultural interaction, multicultural competence, understanding, tolerance.

УДК 370.18.03

Казанжи І.В.,

к.пед.н., доцент кафедри початкової освіти

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, kazanzhy.bogdana@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНО-ПАРТНЕРСЬКИХ СТОСУНКІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Гуманістичні та демократичні тенденції розвитку українського суспільства, об'єктивне зростання ролі його моральних засад зумовили суттєві зміни освітніх пріоритетів і цінностей. Серед ціннісних орієнтирів сучасної освіти проблема гуманізації, виховання толерантності підростаючого покоління, готовності до взаєморозуміння, партнерства посідає особливе місце не тільки в Україні, а й у цілому світі.

Метою статті є уточнення сутності і структурних компонентів поняття «толерантності» як особистісного утворення в молодших школярів, розкриття специфіки розвитку толерантної поведінки учнів в освітньому просторі школи I ступеня. У дослідженні використано теоретичні та прагматичні методи дослідження: аналіз педагогічних джерел, анкетування, тестування, моделювання тощо.

В результаті проведеного експерименту було зроблено висновок про необхідність поглиблення гуманізації освітнього процесу, посилення уваги до питань виховання емпатії, толерантності в учнів початкової школи.

Ключові слова: толерантність, толерантна поведінка, освітній простір, функції толерантності, партнерські стосунки, гуманізація освітнього простору, взаєморозуміння.

Постановка проблеми. Гуманістичні та демократичні тенденції розвитку українського суспільства, об'єктивне зростання ролі його моральних засад зумовили суттєві зміни освітніх пріоритетів і цінностей.

Серед ціннісних пріоритетів сучасної освіти проблема виховання толерантності підростаючого покоління, готовності до партнерства посідає особливе місце не тільки в Україні, а й у цілому світі. Залучення до партнерських стосунків стає вкрай важливим, оскільки є необхідною умовою для створення атмосфери доброзичливості й взаєморозуміння між людьми на шляху до побудови демократичного суспільства.

Звільнення школи від авторитаризму, здійснення гуманістично спрямованого підходу до дитини забезпечують основи Нової української школи. У зв'язку з цим доцільно підкреслити, що успішність реалізації гуманізації освіти неможлива без створення збагачуючого виховного середовища в сучасній школі, яке залежить від того, на які цінності зорієнтовані випускники педагогічних навчальних закладів, наскільки вони озброєні гуманістичними методиками та технологіями.

Проблема виховання толерантної поведінки складна й різноманітна. Ми розглядаємо її у контексті ціннісного ставлення до людей, незалежно від раси, національності, соціального стану, політичної орієнтації, культурної приналежності. Виникають суперечності між об'єктивними потребами сучасного суспільства у вихованні доброзичливості та взаєморозуміння на всіх рівнях життя та відсутністю розроблених теоретичних і методичних аспектів процесу виховання доброзичливості в учнів молодших класів, емпатійного ставлення до однолітків, налагодження партнерських стосунків з батьками і вчителями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність означеної проблеми була розглянута багатьма науковцями, орієнтирами досліджень стали традиції гуманізму світової педагогічної думки (Я.А. Коменський, Й.-

Г. Песталоцці, Г.С. Сковорода, К.Д. Ушинський, С. Русова, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та ін.). З точки зору загальнонаукової методології гуманізації педагогічного процесу важливими є праці І.А. Зязюна, В.Г. Кременя, В.С. Лутая, Л.В. Максимова, В.О. Огнев'юка та ін., у яких розглядаються філософські засади реалізації людиною власного гуманістичного потенціалу та сучасних світоглядних орієнтацій.

Проблемам сутності гуманізації та її реалізації в освітньому процесі присвячено науові праці багатьох педагогів: Ш.О. Амонашвілі, Є.С. Барбіної, В.О. Білоусової, А.М. Бойко, О.І. Вишневецького, С.У. Гончаренка, М.Б. Євтуха, А.О. Кияновського, М.Ю. Красовицького, Ю.І. Мальваного, В.С. Пікельної, О.Я. Савченко, В.А. Семиденко, О.В. Сухомлинської, Л.О. Хомич та ін.

Дослідженням понять «толерантність», «толерантна поведінка», «партнерство», «емпатійні стосунки» займаються вчені О.Б. Скуратова, П. Степанов, О.О. Бабаєва, О. Столяренко, Г. Кожухар, С. Болдирева, Д. Колесов, Е.Ю. Клепцова, І. Каганець, Л.В. Ніколаєва, О. Волошина, С. Бобінова.

У сучасній педагогічній науці немає однозначного визначення понять «толерантність», «партнерство». І. Воробйова вважає, що толерантність представляє собою багатоаспектний конструкт, що включає в себе особистісний, емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти, а також виділяє психофізіологічні передумови розвитку і прояву толерантності. Природну основу толерантності розглядають П. Степанов і Д. Колесов. Крім цього вони виділяють також толерантність проблемну, вимушену і толерантність виховання [11].

Необхідність виховання культури толерантності виникає з найперших днів навчання в учнів початкових класів. Одним із завдань у формуванні особистості молодшого школяра є збагачення його етичними уявленнями та поняттями. Тому останнім часом все частіше і частіше виникають розмови про толерантний

світ, тобто світ без насильства і жорстокості, світ, в якому найголовнішою цінністю є неповторна і недоторкана людська особистість.

На думку Сьоміної Л.І., основну роль у вихованні толерантності відіграє освіта, яку традиційно сприймають як процес і результат засвоєння людиною досвіду поколінь у вигляді системи накопичених знань, практичних умінь і навичок [12].

Ми підтримуємо думку Асмолова О.Г. в тому, що саме в межах освітнього простору відбувається повноцінне виховання толерантної поведінки молодших школярів не тільки як важливої соціальної цінності, а й як особистісно важливої якості. Толерантність і освітній простір мають міцний взаємозв'язок, оскільки виховання толерантності відбувається більш успішно саме в освітньому просторі, водночас ефективність навчально-виховного процесу в межах освітнього простору залежить від прояву толерантності у взаємодії тих, хто навчається [3].

На думку дослідниці О. Гриви, виховання толерантності ґрунтується на поважному ставленні один до одного; на знайомстві дітей, молоді, населення з традиціями, культурою та історією свого народу; на відповідній педагогічній культурі вихователів; на можливості національної та релігійної освіти для кожного народу; на створенні й функціонуванні національно-культурних, релігійних та інших організацій [7].

Метою означеної статті є уточнення сутності і структурних компонентів поняття «толерантності» як особистісного утворення в молодших школярів, розкриття специфіки розвитку толерантної поведінки учнів в освітньому просторі школи I ступеня, формування партнерських стосунків між педагогами і дітьми, що ведуть до взаємопорозуміння всіх учасників освітнього процесу у Новій українській школі.

Виклад основного матеріалу. Визначення змісту та мети виховання толерантності молодших школярів потребує попереднього аналізу функцій толерантності. У Андрієвської В.В. ми знаходимо характеристику мирозабезпечувальної, регулятивної та психологічної функцій толерантності. Так, мирозабезпечувальна функція визначає багатомірність середовища й різних поглядів; забезпечує гармонійне мирне співіснування носіїв інших релігійних, національних або культурних відмінностей. Регулятивна функція, на думку дослідника, дає змогу стримувати ворожість у поєднанні з позитивною реакцією, представляє конструктивний вихід із конфліктних ситуацій, орієнтує відносини на дотримання рівних прав, поваги та свободи. Психологічна функція стає основою для нормалізації психологічної атмосфери в групі, суспільстві, формує та розвиває етнічну, національну самосвідомість, підтримує й розвиває самооцінку особистості. Учена також виокремлює комунікативну та орієнтаційно-евристичну функції, які, на його думку, існують у межах індивідуальної моралі, оскільки толерантність дає змогу зрозуміти того, з ким спілкуєшся, а також оптимізує процес спілкування. У межах суспільної моралі дослідник виділяє гносеологічну, прогностичну та превентивну функції [2]. У дослідника Андрієвської В.В., крім вищевказаних функцій толерантності, можна знайти

характеристику таких функцій, як: виховна, креативна, феліцитологічна. Так, виховна функція забезпечує передачу досвіду позитивної соціальної взаємодії і досвіду людства в цілому; є зразком організації життєдіяльності в соціумі; забезпечує успішну соціалізацію; розвиває етичне розуміння, співпереживання, вміння лояльно оцінювати вчинки інших; розвиває готовність до спілкування, співпраці й розуміння; дає можливість встановити конструктивне спілкування з представниками різних груп, іншого світогляду; забезпечує збереження та перебільшення культурного досвіду групи, етносу, суспільства. Креативна функція забезпечує можливість творчого перетворення навколишньої дійсності; створює умови для безпечного вияву дивергентності, творчої активності. Феліцитологічна функція дає змогу відчути щастя від спілкування з іншими представниками й усвідомлення своєї індивідуальності, від визнання особистості групою і світом у цілому. Виділяють також гуманітарну, ідентифікаційну функції толерантності й функцію соціальної адаптації. Соціально-адаптивна функція толерантності значуща, оскільки реалізується в процесі рефлексії особистості, а гуманітарна засновується на формуванні ціннісних орієнтацій та інтересів людини «з метою розвитку духовно багатой особистості, що вміє протистояти авторитаризму і не людяності» [8].

Толерантність і освітній простір мають міцний взаємозв'язок, оскільки виховання толерантності відбувається більш успішно саме в освітньому просторі, водночас ефективність навчально-виховного процесу в межах освітнього простору залежить від прояву толерантності у взаємодії тих, хто навчається.

Отже, основні функції толерантності в молодшому шкільному віці ми виділяємо, виходячи зі специфіки самої толерантності, а також психолого-педагогічних доміант виховання толерантності в учнів молодших класів. Так, серед функцій, які толерантність може виконувати в життєдіяльності молодшого школяра, виділяємо функції стійкості, спонукальну, адаптаційну, оцінно-прогностичну та інтегруючу. Функція стійкості полягає у формуванні в учнів молодших класів адекватного ставлення до дійсності, конкретних життєвих ситуацій, власної поведінки й оточення.

Спонукальна функція толерантності забезпечує початок поступового усвідомлення молодшим школярем власної позиції, власного «Я», що передую формуванню самоідентифікації й автономії його особистості. Ця функція визначає мотивацію поведінки молодшого школяра, сприяє розвитку його критичного мислення, розширює кругозір. Адаптаційна функція сприяє становленню позитивного ставлення до конструктивної співпраці з виробленням спільного вирішення проблем. Оцінно-прогностична функція дає змогу молодшому школяреві поступово розширювати контакти спілкування, сприяє вмінню встановлювати контакти на основі відкритого діалогу. Учні поступово починають розуміти, що сумісна діяльність не завжди ґрунтується на основі однакових уявлень, інтересів і мотивів. Інтегруюча функція спрямована на подолання внутрішніх зіткнень із зовнішніми, що присутні в мікрогрупах і загрожують збереженню групи. Зазначена функція забезпечує

стабільність у мікрогрупах, класі, школі та стимулює розвиток міжособистісних стосунків між учнями.

Толерантна поведінка виявляється в позитивному ставленні до себе – почутті власної гідності та вмінні поважати гідність інших людей, незалежно від національної, етнічної, релігійної і соціальної приналежності та індивідуальних особливостей; здатності до самопізнання та саморозвитку; позитивному ставленні до інших та доброзичливому ставленні до світу. Саме тому сім'я показує зразок та закладає основи толерантних відносин. Дослідники В. Маралов, В. Ситаров, А. Козлова пропонують розпочинати формувати толерантність у дошкільному віці через тренування і розвиток витримки, у молодших школярів – через формування елементів толерантності, у підлітковому і старшому шкільному віці – через розвиток толерантності.

У молодшому шкільному віці (2–4 класи) орієнтація дітей у своїй поведінці на дорослих замінюється орієнтацією на колектив ровесників. Все більшого значення для розвитку дитини набуває її спілкування з однолітками, де засвоюються відносини дружби, лідерства. Переважає гомосоціальний характер спілкування [7].

Толерантність виявляється у молодших школярів у постійному дотриманні гуманістичних принципів, норм і вимог у взаєминах з людьми, визнанні потреб та інтересів іншої людини, її права на позитивне волевиявлення; орієнтації на позитивне в людях; здатності до морального вдосконалення; постійній спрямованості на іншу людину, повазі її гідності; доброзичливості, довірі; співчутті, співпереживанні, доброти, своєчасній допомозі, доброчесності й милосерді.

Толерантність молодших школярів визначається сформованими в особистості установками, звичками, світоглядом; підлягає цілеспрямованому вихованню й самовихованню. Важлива роль у цьому належить педагогу. Духовна культура вчителя відбиває здатність його до грамотного, вільного і повного сприйняття та аналізу різноманітних явищ реальної дійсності, умінні адекватно оцінювати й класифікувати її, а головне – будувати педагогічну діяльність відповідно до соціально значущих норм людяності і краси.

Глибокі знання, високодуховна ерудиція стимулюють виникнення різнобічних інтересів у вихованців, а наявність естетичних почуттів допомагає вчителю не лише зрозуміти, а й відчувати переживання учнів, розібратися у внутрішніх мотивах поведінки дітей, піднятися у ставленні до учнів на рівень “розумних почуттів” [6].

Смислом виховання є вирішення гуманітарних завдань. Виховання повинно залучити особистість до мови людської культури; повинно допомогти усвідомити дійсність як «світ людини», як взаємодію людей. Вирішуючи гуманітарні завдання, виховання підводить особистість до усвідомлення своєї унікальності. Виховання – це формування особистості як творця свого життя і своєї долі. Воно готує людину до суб'єктивної діяльності. Гуманістичне виховання особистості передбачає формування здібності до саморозвитку, культивування імпульсу до самовдосконалення.

На думку Ш.О. Амонашвілі, основне завдання педагогіки партнерства – зробити дитину добровільним

соратником, співробітником, одноступенем у своєму ж вихованні, освіті, навчанні, становленні, зробити її рівноправним учасником педагогічного процесу, дбайливим і відповідальним за цей процес, за його результати [1, с.47]. Сутність означеного підходу визначалась створенням та організацією учителем міжособистісної взаємодії, яка б змінювалась в «оптимістично-гуманній атмосфері», і вимагала б від нього майстерності та вміння ефективно спілкуватися.

Педагогіка партнерства – це могутній струмінь гуманної педагогіки. Гуманна педагогіка вбирає в себе педагогіку співробітництва, дає її філософське обґрунтування. Основні ідеї педагогіки партнерства:

1) увага вчителя до учнів, залучення дітей до навчання, що викликає у них радісне почуття успіху, руху вперед;

2) вчитель усіма засобами має вселяти в учнів упевненість у тому, що мета буде досягнена, тема – добре засвоєна;

3) надання учням опорних сигналів для забезпечення кращого розуміння, структурування, запам'ятовування матеріалу;

4) виключення всіх засобів примусу з арсеналу педагогічних засобів, зокрема оцінки;

5) надання дитині свободи вибору у процесі навчання;

6) застосування самоаналізу, який реалізує ідею колективного аналізу. Коли учні знають, що їхня праця буде оцінена не тільки вчителем, але й колективом, вони працюють набагато старанніше;

7) створення загальних життєвих цілей та цінностей у класі, для чого необхідно розвивати здібності та нахили дитини в діяльності, що її цікавить, давати свободу творчості.

Педагогами-новаторами доведено, що робота з використання ідей педагогіки партнерства дає вражаючий результат – у навчальному закладі створюється сприятливий психологічний клімат, формується високий рівень внутрішньої мотивації учнів до навчання, сам процес навчання оптимізується, підвищується якість знань кожного учня.

Як зазначає О.Я. Савченко, гуманізація – це олюднення виховних відносин, визнання цінності дитини як особистості, її прав на волю, щастя, соціальний захист як людини, розвиток і вияв його здібностей, індивідуальності. Людинознавча природа вчительської праці, її різнобічність і не завжди передбачуваність зумовлюють особливу роль особистих якостей учителя. Без любові до дітей не може бути справжнього вчителя. «Спершу люблю, а потім навчаю» [10].

На думку О.В. Вишневського, гуманізація особистості – це передусім самогуманізація, аспект і результат власної діяльності. Дитина опиняється у фокусі нашої уваги. Ця обставина змушує вчителя подивитися на учня з іншого боку, зокрема, заглибитися у внутрішній світ кожної дитини як у світ унікальний, уважно ставитися до її запитів, орієнтацій, умов життя тощо. Могутнім засобом гуманістичного виховання є стосунки між людьми – в школі і поза нею. Взаємини в школі піддаються педагогічному контролю, а тому вимоги до них особливі. Важливе значення має загальний стиль життя, який склався у школі чи в окремому класі і який

задається найперше керівництвом школи і самим учителем.

Учений зазначає, що добрі та людяні стосунки засвоюються дитиною як норма життя. Слова Т.Г. Шевченка «Раз добром нагріте серце вік не прохолоне» вказують на одвічний закон гуманістичного виховання: атмосфера добра формує добру людину, авторитарність і жорсткість – сприяють розвитку мізантропічних рис у її характері, бо немає в раба вищого прагнення, ніж стати деспотом. [5]

Як стверджує І. Бех, у вихованні в особистості гуманних цінностей істотним є відношення, яке складається між спонукуючою за емоційним переживанням і об'єктом цього переживання. Завдання педагога – спрямовувати методичну роботу на формування у вихованця суб'єктивної значущості самої моральної вимоги, яка поєднується у внутрішньому плані з узагальненим завданням про об'єкт емоційного переживання. Тоді, наприклад, милосердя й характеризуватиме моральність особистості. Морально-духовне виховання неможливе без відповідного ідеалу, за яким твориться модель особистості. Досягнення такої моделі вимагає від особистості спрямованої роботи над собою, подолання внутрішнього опору, який буває доволі сильним. Тому особистість має максимально активізувати всі свої внутрішні резерви, спрямувати їх у практичне русло. Тільки за цієї умови вона зможе виховати в собі орієнтир до постійного морально-духовного піднесення [4].

На факультеті дошкільної та початкової освіти ми готуємо майбутніх учителів до створення партнерських стосунків між вчителем, дітьми і батьками, формуючи гуманно-творчий потенціал студентів.

Творчий процес – важливий засіб самопізнання, тому що все, що створено людиною, наділено конкретною людською суб'єктивністю. Продукт творчості знаходиться у прямій залежності від багатства культури, а також ступеня і якості його вираження. Без цього не може бути творчості. Тому для того, щоб формувати творчу особистість, духовно окрилену особистість майбутнього вчителя, треба намагатись дати їй можливість вільно виражати свою творчу індивідуальність.

Висновки. Побудова толерантно-партнерських стосунків між учасниками освітнього процесу у початковій школі є однією з актуальних проблем, що потребує вирішення в сучасних умовах. Тому найбільш вагомим є не стільки розвиток та зміна усталених теоретичних положень гуманізації педагогічної діяльності вчителів, скільки підвищення якості практичного втілення феномену гуманізації в початкових класах на основі творчого застосування теоретичних уявлень.

На основі аналізу й узагальнення результатів експерименту було зроблено висновок про необхідність посилення уваги до питань виховання толерантності в учнів початкової школи, формування позитивного мислення, набуття вміння співпрацювати з однолітками і дорослими.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Подальшого вивчення потребують питання розвитку толерантної поведінки в учнів середніх класів; здійснення спеціальної підготовки вчителів, підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів з означеної проблеми.

Література

1. Амонашвілі Ш. Размышления о гуманной педагогике / Ш. Амонашвилі // М.: Изд. Дом Шалвы Амонашвилі, 1995. – 496 с.
2. Андрієвська В.В. Виховання толерантності у дітей як шлях до гуманізації суспільства / В.В. Андрієвська // Педагогіка толерантності. – 1997. – № 1-2. – С. 112-113.
3. Асмолов О. Исторична культура і педагогіка толерантності / О. Асмолов // Меморіал. – 2001. – № 24. – С. 61-63.
4. Бех І.Д. Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане / І.Д. Бех // Психологія і педагогіка. – 2007. – № 1 (54).
5. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О. Вишневецький // Навч. посіб. – 3-тє вид., доопрац. і доп. – К.: Знання, 2008. – 566 с.
6. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский // М.: Педагогика, 1987. – 86 с.
7. Грива О. Виховання толерантності в дітей та молоді / О. Грива // Психолог. – №21-22. – 2005. – С. 5-6.
8. Койкова Е.І. Визначення поняття «толєрантність» у різних словникових джерелах / Е.І. Койкова // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном» 8-9 листопада 2007р. – Горлівка, 2007. – С. 195-201.
9. Маценко Ж. Духовність як феномен психології / Ж. Маценко // Психологія внутрішнього світу. – К.: Редакція загальнопедагогічних газет, 2003. – 128 с.
10. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів та методистів початкового навчання / О.Я. Савченко. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226 с.
11. Степанов П. Як виховати толєрантність? / П. Степанов // Народна освіта, 2001. – № 9. – 2002. – С. 14-17.
12. Сьоміна Л.І. Вчимося діалогі. Толєрантність: об'єднання й зусилля / Л.І. Сьоміна // Сім'я і школа, 2001. – №11-12. – С. 36-40.

References

1. Amonashvili Sh. Razmyshleniia o gumannoi pedagogike / Sh. Amonashvili // M.: Izd. Dom Shalvy Amonashvili, 1995. – 496 s.
2. Andriievska V.V. Vykhovannia tolerantnosti u ditei yak shliakhi do humanizatsii suspilstva / V.V. Andriievska // Pedagogika tolerantnosti. – 1997. – № 1-2. – S. 112-113.
3. Asmolov O. Istorychna kultura i pedahohika tolerantnosti / O. Asmolov // Memorial. – 2001. – №24. – S. 61-63.
4. Bekh I.D. Dukhovnyi rozvytok osobystosti: postup u nezvidane / I.D. Bekh // Psykholohiia i pedahohika. – 2007. – № 1 (54).
5. Vyshnevskiy O. Teoretichni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky / O. Vyshnevskiy // Navch. posib. – 3-tie vydannia, dooprats. i dop. – K.: Znannia, 2008. – 566 s.
6. Vyhotskii L.S. Psikhologiya iskusstva / L.S. Vyhotskii // M.: Pedagogika, 1987. – 86 s.
7. Hryva O. Vykhovannia tolerantnosti v ditei ta molodi / O. Hryva // Psykholoh- №21-22. – 2005. – S. 5-6.
8. Koikova E.I. Vyznachennia poniattia "tolerantnist" u riznykhi slovnykovykh dzherelakh / E.I. Koikova // Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Suchasni tendentsii rozvytku osvity v Ukraini ta za kordonom» 8-9 lystopada 2007 r. – Horlivka, 2007. – S. 195-201.
9. Matsenko Zh. Dukhovnist yak fenomen psykholohii / Zh. Matsenko // Psykholohiia vnutrishniioho svitu. – K.: Redaktsiia zahalnopedahohichnykh hazet, 2003. – 128 s.
10. Savchenko O.Ya. Vykhovnyi potentsial pochatkovoї osvity: posibnyk dlia vchyteliv ta metodystiv pochatkovoho navchannia / O.Ya. Savchenko. – K.: Bohdanova A. M., 2009. – 226 s.
11. Stepanov P. Yak vykhyvaty tolerantnist? / P. Stepanov // Narodna osvita, 2001. – № 9. – 2002. – S. 14-17.
12. Siomina L.I. Vchymosia dialohu. Tolerantnist: ob'iednannia i zusyilia / L.I. Siomina // Sim'ya i shkola, 2001. – №11-12. – S. 36-40.

Kazanzhy I.V.,

*PhD in education, Associate Professor of Sukhomlynski Mykolaiv National University,
kazanzhy.bogdana@gmail.com*

Ukraine, Mykolaiv

**FORMATION OF TOLERANT AND PARTNER RELATIONSHIPS IN CONDITIONS
OF NEW UKRAINIAN SCHOOL**

The humanistic and democratic tendencies of the Ukrainian society development, the objective growth of its moral principles role have caused significant changes in educational priorities and values. Among the values of contemporary education, the problem of humanization, the education of the younger generation tolerance, readiness for mutual understanding, partnerships have a special place not only in Ukraine, but also in the whole world.

The purpose of the article is to clarify the essence and structural components of the concept of "tolerance" as a personal formation in junior schoolchildren, the disclosure of students' tolerant behavior development specifics in the educational space of the first degree school. The research uses theoretical and praxeological methods of research: analysis of pedagogical sources, questionnaires, testing, modeling, etc.

As a result of the experiment, the conclusion was made on the need to deepen the humanization of the educational process, to increase attention to the issues of elementary school students empathy and tolerance.

Key words: *tolerance, tolerant behavior, educational space, functions of tolerance, partnerships, humanization of educational space, mutual understanding.*

УДК 37.011(73)

Козубовська І.В.,*д.пед.н., професор, завідувач кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Ужгородського національного університету, kozub@hotmail.com***Розлуцька Г.М.,***д.пед.н., професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Ужгородського національного університету, grozlutska@ukr.net***Сідун Л.М.,***аспірант кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Ужгородського національного університету, kozub@hotmail.com*

Україна, м. Ужгород

ПОЛІКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ США

В статті розглядається проблема полікультурної освіти в США. Відзначається, що тільки полікультурна політика здатна вирішити різні актуальні проблеми в багатонаціональному суспільстві. Необхідність співіснування великих і малих етнічних спільнот вимагає такої системи освіти, яка враховує національні та етнічні розбіжності. Це – полікультурна освіта, яка є частиною загальної освіти і забезпечує формування полікультурної особистості зі збереженням власної ідентичності і готовністю жити в мирі і гармонії з представниками різних расових, етнічних, культурних, релігійних груп в реаліях сучасного суспільства. Мета статті – проаналізувати особливості полікультурної освіти і виховання учнів початкової школи США.

Ключові слова: культурні відмінності, багатонаціональне суспільство, полікультурна освіта, учні початкової школи, етнічні меншини, США.

Постановка проблеми. Україна належить до багатонаціональних країн, де, поряд з українцями, проживають представники багатьох інших національностей. Останнім часом має місце певне напруження в міжнародних відносинах, в зв'язку з чим актуалізуються питання полікультурного виховання.

Як один із провідних принципів виховання громадянина в «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» зазначається принцип полікультурності. Його реалізація означає, що в процесі громадянського виховання мають створюватись умови для формування особистості, вихованої в національній культурі і водночас відкритої іншим культурам, ідеям і цінностям. Тільки така особистість здатна зберегти свою національну ідентичність, оскільки глибоко усвідомлює національну культуру як невід'ємну складову світової культури.

Різні аспекти полікультурного виховання, освіти розглядаються в працях багатьох вітчизняних учених (М. Галицька, О. Гуренко, І. Мигович та ін.). Проте слід підкреслити, що недостатньо вивченими залишаються питання полікультурного виховання, формування міжкультурної толерантності особистості в ранньому віці. Водночас, на нашу думку, це є однією з найбільш важливих умов успішного формування полікультурної особистості.

Проблема полікультурного виховання є актуальною для всіх багатонаціональних країн світу, тому вважаємо доцільним вивчення зарубіжного досвіду і впровадження найбільш прогресивних ідей у вітчизняний освітній простір. Особливо значні здобутки в цьому плані є в США. Ця країна відрізняється від звичайних багатонаціональних держав низкою особливостей, однією з

яких є той факт, що міжкультурна взаємодія складалася тут не в рамках окремих етносів, а мігрантів – вихідців з різних країн, представників різних культурних груп. На території держави проживають представники багатьох національних меншин і внаслідок постійної масової міграції формуються нові етнокультурні групи, виникають специфічні міжетнічні відносини. В зв'язку з цим важливою складовою державної політики США є політика полікультурності.

Мета статті – розкрити особливості полікультурного виховання учнів початкової школи США.

Виклад основного матеріалу. Політика полікультурності, яка здійснюється в США впродовж багатьох років, передбачає толерантне відношення політичної влади до питання пристосування різних етнічних груп до загальнодержавних норм і пропонує зняти історичну напруженість між громадянською культурою та етнічною культурою. Полікультурна політика тісно пов'язана з процесом створення єдиного громадянського суспільства в умовах різноманіття етнічного складу населення і слугує формуванню американської нації і одночасно забезпечує інтереси різних етнічних груп, перш за все, афроамериканців і латиноамериканців, які є найбільшими.

Мета полікультурності – створення відкритого суспільства, в якому представники всіх груп (соціальних, культурних, етнічних) мають можливості для саморозвитку, самоактуалізації зі збереженням унікального культурного походження. Полікультурність розглядається як демократична політика вирішення проблем культурного і соціального різноманіття у суспільстві, яка включає освітній, лінгвістичний, економічний і соціальний компоненти і має специфічні механізми втілення.

Особливо важливе значення має освітній компонент, оскільки саме в процесі навчання і виховання формується полікультурна особистість.

Законодавча база полікультурної освіти створювалася поступово, відповідно до принципів Американської Конституції про демократію й права людини. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття в США реалізується комплекс заходів, сформульованих в державних документах, які сприяють реалізації ідей полікультурної освіти в шкільній практиці. Серед важливих документів можна назвати наступні: «Одна нація, багато народів», «Десеґрегація», «Америка в ХХІ столітті: у пошуках нового майбутнього», «Освіта 2000», федеральний закон «Жодна дитина не відстає», федеральна програма «Американська ініціатива конкурентоспроможності в освіті», у яких є положення, що підкреслюють необхідність надання рівноцінної освіти особам, що відрізняються за своїми культурними характеристиками від носіїв домінуючої в суспільстві культури.

В реаліях полікультурної освіти США сьогодні можна визначити наступні характеристики: відображення ідей етнокультурного різноманіття суспільства в навчальних планах і змісті предметів; міждисциплінарний підхід в побудові навчальних планів і освоєнні основних понять полікультурності; підготовка учнів до активної участі в житті суспільства і вирішення соціальних питань, розвиток критичного та креативного мислення; врахування особливостей культури і стилю мислення учнів; виявлення і засудження расизму та дискримінації; співпраця з батьками та громадськістю; створення в навчальних закладах клімату взаєморозуміння, підтримки всіх етнічних груп.

Американські дослідники (Дж. Бенкс [1], С. Слітер [2], С. Шелтер [3] та ін.) мету полікультурної освіти вбачають у збереженні й розвитку усього різноманіття культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності, які існують у певному суспільстві, в передачі цієї спадщини молодому поколінню. Її завданнями є розробка освітньої політики, програм підготовки вчителя, змісту освіти, створення доброзичливого психологічного й морального клімату та стосунків між усіма учасниками освітнього процесу на всіх його рівнях, де кожна молода людина, незалежно від етнічного походження, фізичних рис, статі й родових орієнтацій, вікових, релігійних відмінностей, мала б усі необхідні можливості для свого інтелектуального, соціального та психологічного розвитку.

Наголошується на необхідності запровадження принципів полікультурної освіти, починаючи з початкової школи, оскільки саме цей період є найбільш сприятливим для цілеспрямованого формування полікультурної особистості, громадянина багатокультурного суспільства.

Більшість американських учених вважають, що сьогодні слід зосередити зусилля на перебудові всієї системи шкільної освіти, включаючи початкову. В цьому вони вбачають широкі можливості підготовки учнів до життя у багатонаціональному світі, формування у них ідей демократії та плюралізму. Пропонуються різні напрями перебудови шкільної системи з метою реалізації ідей полікультурної освіти.

Одна з найбільш відомих дослідників в галузі полікультурної освіти С. Ніето у своїй книзі «Стверджуючи

різноманіття» представила сім характеристик полікультурної освіти, які розглядаються як шляхи її реалізації:

1. Шкільний навчальний план повинен стати повністю антирасистським та антидискримінаційним. У школі створюється атмосфера, коли учні відкрито обговорюють питання дискримінації і расизму. Крім того, навчальний план включає історію та культурні особливості різних національностей. Школярів вчать розпізнавати прояви расизму у суспільстві і кидати їм виклик.

2. Полікультурна освіта є частиною обов'язкової загальної освіти, що означає, що всі учні повинні вивчати і знати культурну спадщину різних етнічних груп.

3. Ідеї полікультурності повинні пронизувати весь навчальний план і бути включені у всі його аспекти, а також відображені у шкільному житті (в шкільних газетах, стендах, в оформленні школи: класах, коридорах, актовому залі, їдальні та ін.).

4. Полікультурна освіта адресована всім учням і представляє цінність для всіх груп учнів.

5. У школах навчають соціальній справедливості, готуючи учнів протистояти проявам расизму.

6. У процесі навчання слід заохочуватися питання учнів щодо полікультурності суспільства й освіти, соціальної справедливості.

7. Полікультурне виховання передбачає «критичну педагогіку» як метод навчання. Таким чином, школярі залучені в активну діяльність, у процес прийняття рішень та набуття соціальних навичок [4, 346].

Зміст навчальних планів і програм, які сьогодні діють у школах, свідчить про те, що важливим завданням полікультурної освіти є не тільки ознайомлення школярів з різними культурами, що функціонують у державі і світі, але й реалізація принципів соціальної справедливості стосовно тих учнів, чий права в освітній сфері тією чи іншою мірою зазнають дискримінації. До цієї категорії учнів педагоги відносять расові, етнічні, релігійні й сексуальні меншини, школярів, які слабо володіють англійською мовою, осіб з обмеженими фізичним і розумовими можливостями.

Іншими важливими завданнями полікультурної освіти в сучасній американській школі є розвиток у всіх учнів, починаючи з початкових класів, умінь міжкультурної взаємодії, виховання поваги до носіїв інших культурних цінностей, подолання негативних культурних стереотипів, формування готовності до активних соціально-перетворюючих дій в суспільстві, створення умов для прийняття учнями загальнонаціональних цінностей.

Велике значення в організації полікультурної освіти надається створенню особливого полікультурного шкільного середовища, яке в розумінні американських педагогів включає матеріальні, ціннісні, міжособистісні умови взаємин школярів і персоналу, що працює в навчальному закладі. У результаті тривалої взаємодії в американській державі різних культур у школах спілкуються й вчаться представники багатьох расових, етнічних та інших культурних груп, які свідомо або підсвідомо включаються в процеси акультурації, тобто прилучення до цінностей іншої культури.

На думку прихильників полікультурної освіти, будь-яка школа має потенційні ресурси для зближення дітей, що представляють різні соціокультурні групи. Одним з

таких ресурсів саме і є зміна шкільного середовища на основі принципів полікультурності для того, щоб усі школярі незалежно від культурної належності почували себе комфортно, впевнено, відчували себе повноцінними членами соціуму і шкільного співтовариства.

Сьогодні полікультурне середовище в американських школах створюється різними шляхами, які передбачають кілька основних напрямів. Це, наприклад, впровадження стратегії «множинної акультурації» на всіх рівнях діяльності навчального закладу, тобто в процесі навчання створюються умови для того, щоб учні, з одного боку, мали можливість вибору культурної ідентифікації а з іншого – усвідомлювали себе членами єдиної нації й світового співтовариства, поділяли культурні цінності державного і планетарного рівня.

Другий напрям створення полікультурного шкільного середовища включає навчання всього персоналу, що працює в школі, а не тільки вчителів і учнів, умінням міжкультурної комунікації, починаючи від директора й закінчуючи бібліотекарем, лаборантами, працівниками їдальні. Таке навчання організує адміністрація департаменту освіти штату (міста), як правило, під час шкільних канікул на базі однієї із шкіл у вигляді робочого семінару, тренінгів, круглих столів за участю експертів з полікультурної освіти.

Третій напрям – залучення учнів і педагогів у спільну соціально-перетворюючу діяльність у ході реалізації практико-орієнтованих освітніх, культурних або соціальних проектів. У ході виконання таких проектів створюються реальні передумови для розвитку в його учасників толерантності, виховання адекватного ставлення до культурних відмінностей, розуміння й прийняття іншої культури, а також усвідомлення себе громадянином держави.

Четвертий напрям створення полікультурного освітнього середовища – наочне відображення культурного різноманіття класу й школи в класних приміщеннях, рекреаційних холах, бібліотеці, освітніх центрах. У полікультурних школах учні мають можливість знайомитися з історією, літературою, мистецтвом своєї культурної групи, а також з культурними досягненнями домінуючої й національної культури на різних виставках, фотосесіях, під час прослуховування радіо й перегляду телепередач.

Одним із ефективних шляхів вирішення освітніх проблем дітей – представників етнічних меншин є так зване «компенсаторне навчання» в початковій школі. Воно охоплює учнів, родини яких мають низький соціально-економічний статус; є представниками релігійних меншин, етнічних меншин, мігрантів; перебувають за межею бідності. Метою такого навчання є максимальна нейтралізація недоліків у навчанні і вихованні певних груп дітей, зокрема представників етнічних меншин, гнучка реакція на соціокультурні зміни середовища.

Широко використовуються в початковій школі можливості білінгвальної освіти, основний принцип якої полягає у двомовності, двокультурності навчання. Цей принцип заснований на тому, що всі учні школи можуть навчатися за двомовними програмами. Це, до речі, підтримується адміністрацією. Програма, заснована на

принципі двомовності, була розроблена Радою з Національної Освіти для початкової і середньої школи. Вона передбачає не тільки вивчення другої мови, але й навчання здатності спілкуватися, функціонувати в двох культурах [5;6].

У США розробляється безліч етнічних програм як реакція на прояв етнічного різноманіття. Полікультурна освіта апробує на практиці такі програми й проекти загальнонаціонального масштабу, як «початковий старт», «двомовне навчання», «пошук талантів», «розв'язок конфліктів мирним шляхом», «підготовка учнів до життя у світі, що змінюється», «освіта обдарованих дітей» і т. д.

Полікультурна освіта висуває значні вимоги до вчителя: знання етнографії, усвідомлення власної ідентичності, подолання етнокультурних стереотипів і упереджень, високі очікування від всіх школярів, незалежно від етнічної приналежності, вміння інтегрувати ідеї полікультурності в зміст навчального предмета, будувати толерантні відносини з учнями, їх батьками тощо. Учитель повинен враховувати в організації пізнавальної діяльності школярів їх власний соціокультурний досвід і створювати умови для використання цього досвіду в досягненні академічних успіхів, у розвитку соціальної активності. Крім того, він повинен уміти розкривати в процесі спілкування з учнями переваги домінуючої культури в житті суспільства й вплив, який ці переваги виявляють на інші культури та їх носіїв, водночас, визнавати право на існування інших культур, а також створювати в класі доброзичливу атмосферу, щоб усі школярі, незалежно від їхньої культурної належності, почували себе впевнено, могли реалізувати свої пізнавальні й соціальні потреби. Учитель повинен бути готовим включати ідеї полікультурної освіти у всі навчальні дисципліни на всіх етапах навчання; розкривати й уміти протистояти існуючим у школі й суспільстві упередженням, забобонам, пов'язаним з негативними культурними стереотипами [7].

Слід відзначити, що сьогодні політика полікультурності, незважаючи на тривалий період розвитку, неоднозначно сприймається громадськістю США. В основному критика стосується наступних питань: полікультурність асоціюється з розпадом держави, в ній вбачають загрозу національній єдності; критики висловлюють побоювання про те, що вона нестить у собі загрозу серйозних етнічних конфліктів; невдоволеність викликає досить суттєва фінансова підтримка етнічних груп; висуваються звинувачення в тому, що принцип полікультурності використовується деякими депутатами для передвиборчої агітації для отримання додаткових голосів виборців; деякі великі етнічні групи вбачають у ньому загрозу знизити їх статус і прирівняти їх до інших невеликих етнічних груп; існує думка, що полікультурність може діяти проти інтересів особистості, оскільки культурний детермінізм залишає мало місця для індивідуального розвитку особистості, формування системи її морально-духовних цінностей, передбачаючи що представники однієї етнічної групи мають спільні цінності.

Проте, незважаючи на критику і неоднозначне сприйняття політики полікультурності, вона все ж має

значну підтримку в суспільстві, де сформувалася чітка позиція, що полікультурність – це цілісна державна політика, спрямована на вирішення проблем культурного різноманіття в багатокультурному суспільстві.

Висновки. Отже, сьогодні Сполучені Штати Америки, які є багатонаціональним, багатоетнічним державним утворенням, більше, ніж інші країни світу, відчувають вплив культурно-інформаційних перетворень і міграційних процесів, що відбуваються в сучасному світі. У цих умовах однією з основних проблем, що стоять перед американським суспільством, є виховання толерантності до інших культурних форм життя, без чого неможлива акумуляція, адаптація один до одного представників численних культур, націй і рас, що населяють і перебувають в цю країну. Подальшого вивчення вимагають можливості впровадження окремих ідей американського досвіду організації полікультурної освіти у вітчизняній освітній простір.

Література

1. Banks J.A., Banks C.A. M. *Multicultural education. Issues and Perspectives.* - New York: MacMillan, 2003. - 173 p.
2. Slitter, C. *Culture, difference and power.* - New York: Teachers College Press, 2001. - 325 p.
3. Schechter, S., Cummins, J. *Multilingual education in practice: using diversity as a resource.* - Portsmouth, NJ: Heinemann, 2003. - 310 p.
4. Nieto, S. *Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education.* - New York: Longman, 2000. - 449 p.
5. Ballinger C. *Teaching Other People's Children: Literacy and Learning in a Bilingual Classroom.* - New York: Teachers College Press, 1999. - 137 p.
6. Darder A. *Culture and power in the classroom: A critical foundation for bicultural education.* - New York: Bergin & Garvey, 1997. - 509 p.
7. Gay, G. & Howard, T. *Multicultural teacher education for the 21st century* // *Teacher Educator.* - 2000.36(1). - P.1-16.

Kozubovska I.V.,

Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, Head of Department of General Pedagogic and Pedagogic of Higher School of Uzhhorod National University, kozub@hotmail.com

Rozlutska G.M.,

Doctor of Pedagogic Sciences, Professor of General Pedagogic and Pedagogic of Higher School Department of Uzhhorod National University, grozlutska@ukr.net

Sidun L.M.,

Post graduate student of General Pedagogic and Pedagogic of Higher School Department of Uzhhorod National University, Ukraine, Uzhhorod

MULTICULTURAL EDUCATION OF PUPILS IN PRIMARY SCHOOLS OF USA

This article deals with the problem of multicultural education in USA. It is underlined that the multicultural policy is the way of effective solving of many urgent problems in multicultural society. The necessity of tolerant coexistence of large and small ethnic and national communities evokes the need of a new system of education, which will enable to take into consideration national (ethnic) divergences. It means – multicultural education which is a part of general education. Multicultural education provides the formation of multicultural person with preservation of personal identity and the readiness to live in peace and harmony with representatives of various racial, ethnic, cultural, religious groups in a modern socio-cultural environment. The aim of the article is to analyze the main peculiarities of multicultural education of pupils of primary schools in USA.

Key words: *cultural diversity, multicultural society, multicultural education, pupils of primary schools, ethnic minority, USA.*

УДК 378.046-021.68:37.014.6

Кондратова Л.Г.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри відкритих освітніх систем та інформаційно-комунікаційних технологій
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, lkondratovaua@gmail.com

Україна, м. Київ

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ІНФОРМАЛЬНІЙ ОСВІТІ

Стаття присвячена висвітленню проблем професійного саморозвитку вчителів музичного мистецтва в інформальній освіті. Розглянуто сутність понять професійний саморозвиток, інформальна освіта. Подано опис складових професійного саморозвитку вчителя музичного мистецтва в умовах інформальної освіти. Подано перелік видів електронного самонавчання на основі мережевого та електронного навчання. Описано програми індивідуального професійного саморозвитку для здійснення самонавчання педагогів, подано опис видів самоосвіти вчителів музичного мистецтва на основі електронного та мережевого навчання. Наведено приклади освітніх платформ, сучасних студій онлайн освіти, змістовне наповнення навчання для самоосвіти вчителів музичного мистецтва. Зроблено висновки про ефективні форми самоосвіти вчителів музичного мистецтва з професійного саморозвитку в умовах інформальної освіти.

Ключові слова: інформальна освіта, професійний саморозвиток, самоосвіта, вчителі музичного мистецтва, електронне, мережеве навчання, освітні платформи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування мистецької освіти виникає потреба в професійному саморозвитку вчителів мистецької освітньої галузі, які можуть навчатися протягом життя й здатні до упровадження інновацій в професійну мистецько-педагогічну діяльність. Процес самовдосконалення учителя – професіонала триває протягом всієї професійної діяльності на основі саморозвитку в межах інформальної освіти. Саморозвиток вчителів музичного мистецтва пов'язаний із наявністю в педагогів цілеспрямованості, наполегливості, бажання навчатися на засадах освітніх реформ. В період реалізації концептуальних положень нової української школи, важливого значення набувають новітні форми професійного саморозвитку до яких слід віднести електронне, мережеве самонавчання на основі цифрових технологій.

Серед сучасних проблем сьогодення актуальними залишаються питання професійного саморозвитку, самонавчання в різних формах інформальної освіти, які потребують додаткового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага багатьох науковців та педагогів-практиків освітньої галузі «Мистецтво» прикута до освітніх реформ.

Теоретичні основи професійного саморозвитку педагога висвітлено в працях вітчизняних науковців (І. Бех, Б. Вульф, О. Газман, Г. Звенигородська, В. Зінченко, О. Киричук, Б. Кобзар, Л. Кулікова, А. Меренков, О. Слободян, Т. Тихонова, П. Харченко, М. Ценко). Концептуальні положення професійного саморозвитку стали увагою зарубіжних дослідників (Р. Бернс, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та ін.) [8, с.24]. До психологічних аспектів професійного саморозвитку особистості прикута увага багатьох психологів (С. Рубінштейн, К. Абульханова-Славська, К.Платонов, В.Моляко, Б.Федоришин, Г.Балл, Л.Митіна, К.Чарнецькі). Проблеми професійного розвитку привертали увагу науковців з галузі педагогіки (Ш. Амонашвілі, В. Кан-Калик, І. Зязюн, О. Орлова Л. Рувинський,

С.Кондратьєва, П.Підкасистого, В.Семиченко, О.Пехоти). Питанням самоосвітньої діяльності вчителів музичного мистецтва присвячені праці вітчизняних науковців (І. Дубровіна, С. Ковальова, О. Лобач, Н. Мурована) [8, с.13].

Отже, виникає необхідність наукового опису особливостей процесу професійного саморозвитку вчителів музичного мистецтва засобами цифрових технологій та подальшого дослідження питань інформальної освіти вчителів мистецької галузі.

Мета статті розглянути шляхи професійного саморозвитку вчителів музичного мистецтва в інформальній освіті на основі мережевого, електронного навчання.

Виклад основного матеріалу. Професійний саморозвиток вчителів музичного мистецтва в системі післядипломної педагогічної освіти може здійснюватися в різних видах освіти, а саме: в формальній освіті в курсовий період на основі інноваційних технологій навчання, в неформальній освіті в процесі участі педагогів в науково-педагогічних заходах та в самоосвітній діяльності вчителів за індивідуальною освітньою траєкторією. Розглядаючи більш детально шляхи удосконалення професійного саморозвитку педагогів в інформальній освіті, слід приділити особливу увагу визначенню основних понять дослідження та виявленню ефективних технологій навчання педагогів.

Професійний саморозвиток педагога став об'єктом досліджень багатьох науковців із сфери філософії, психології, педагогіки, що надає підстави вважати це явище міждисциплінарним.

Так, в працях відомих філософів Геракліта, Піфагора, Сократа, Платона, Аристотеля, а також Р. Декарта, Г. Гегеля акцентується увага на проблемах самопізнання, самовдосконалення та самореалізації. Відомий погляд Г. Сковороди на саморозвиток, який зазначав, що людське життя необхідно спрямувати на самопізнання, що неодмінно поведе за собою саморозвиток [7, с.24]. В дослідженнях психологів та педагогів С. Рубінштейна,

К. Абульханова-Славської, К. Платонова, В. Моляко, Б. Федоришина, Г. Балла, Л. Митіної, К. Чарнецькі професійний саморозвиток визначається як процес набуття та вдосконалення професійно-особистісних якостей, професійних знань, вмінь та навичок. Проблеми професійного самовдосконалення та саморозвитку представлена в наукових працях В. Бондаря, П. Гусака, І. Зязюна, В. Кременя, О. Романовського та ін. [8, с.34]. У тлумачному словнику української мови поняття саморозвиток трактується як «розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами. Саморозвиток здійснюється власними силами, без впливу або сприяння яких-небудь зовнішніх сил» [7, с.128].

Саморозвиток педагога розглядається в дослідженнях науковців як свідомо якісна самозміна самого себе, яка є головним внутрішнім механізмом індивідуально-особистісного розвитку. В педагогічних дослідженнях саморозвиток трактується як педагогічне явище є багатограним і комплексним, обумовленим дією спектру соціально-економічних, культурних, фахових, особистісно орієнтованих чинників [8, с.12].

Під професійним саморозвитком ми розуміємо усвідомлений цілеспрямований процес особистісного і професійного самовдосконалення з метою творчої самореалізації в процесі виконання професійної діяльності [8, с.34]. Підґрунтям саморозвитку вчителів музичного мистецтва є потреби в нових досягненнях, прагнення до професійного успіху, до вдосконалення в педагогічній діяльності, активна життєва позиція, формування позитивного творчого мислення, віра в свої можливості [8, с.24].

Відомими визнаними формами реалізації особистості вчителя в професійній діяльності науковці вважають самоствердження, самовдосконалення та самоактуалізацію. Самоствердження реалізується в процесі прояву педагогом своїй творчих педагогічних якостей. Самовдосконалення надає можливість особистісного розвитку педагога та відкриває перспективи для набуття й вдосконалення тих рис і якостей особистості, які наближають його до ідеалу, а також надає можливість оволодіти новими видами професійної діяльності. Самоактуалізація розуміється науковцями як вища форма саморозвитку, яка проявляються через спроможність особистості виявити в собі потенціал і використувати його в професійній діяльності [8, с.36].

Аналіз наукових джерел та практики дозволяє констатувати, що саморозвиток вчителів музичного мистецтва має відповідні складові, серед яких: самовиховання, самопізнання, самонавчання, самооцінка, самовдосконалення, самоосвіта, самоактуалізація та самоконтроль [8, с.31].

Саморозвиток вчителів музичного мистецтва може здійснюватися в інформальній освіті на основі індивідуальних програм саморозвитку та комплексу сучасних цифрових технологій, електронних ресурсів.

Інформальна освіта розуміється як освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю [1, с.3].

Зважаючи на специфіку музично-педагогічної діяльності вчителів музичного мистецтва, яка передбачає єдність професійної педагогічної та мистецько-музичної діяльності, в сферу інформальної освіти педагогів, які викладають музичне мистецтво можуть одночасно увійти два пріоритетних напрями професійного саморозвитку.

Першим напрямом можуть стати перспективи педагогічного професійного саморозвитку як педагога на основі індивідуальної програми професійного саморозвитку та індивідуальної освітньої траєкторії. В цьому процесі необхідно звернути увагу не тільки на усталену систему самоосвіти педагогів, але й на інноваційні форми самонавчання на основі цифрових технологій, мережевих та електронних видів навчання.

Другим напрямом професійного саморозвитку вчителя є удосконалення професійних вмінь як музиканта-виконавця, хормейстера, організатора мистецького виховання школярів в позаурочний час, керівника мистецьких гуртків, яке сьогодні можливо не тільки через удосконалення кращих ідей вітчизняного педагогічного досвіду, а також на основі цифрового інструментарію, сучасних цифрових програм, різноманітних форм удосконалення професійного виконавського, організаторського досвіду.

З активним розвитком цифрових технологій, появою новітніх електронних засобів навчання, для педагога мистецьких дисциплін в інформальній освіті наступає період вибору індивідуальної траєкторії самонавчання й самоосвіти і цифрових платформ форм мережевого та електронного самонавчання.

Основу індивідуальних програм професійного саморозвитку складають нові напрями професійного удосконалення вчителів музичного мистецтва як: упровадження нового змісту мистецької освіти, оволодіння новітніми цифровими й мобільними технологіями, що упроваджуються в освітній процес, підготовка до упровадження електронних засобів навчання, оволодіння цифровими програмами та інструментами для створення аудіо-візуального супроводу освітнього процесу тощо. Вчитель самостійно на основі власних освітніх потреб, запитів обирає індивідуальну самоосвітню траєкторію та форми й види самоосвіти.

Останнім часом поширеним явищем стало мережеве навчання як види навчання, що стимулюють розвиток систем інформаційного забезпечення навчального процесу на основі мережевих електронних бібліотек, електронних курсів та різноманітних інформаційних ресурсів. В цьому виді навчання важливого значення набувають соціальні мережі, які діють на основі соціальних взаємовідносин у мережі Інтернет. Прикладом мережевого спілкування, спрямованого на самоосвітню діяльність може стати педагогічні спільноти у соціальній мережі Facebook. Вчителі музичного мистецтва об'єднуються в групи для обміну новинами із світу реформування мистецької освіти, педагогічним досвідом, методичними знахідками, пісенним репертуаром, творами для музичного сприймання, а також проводять анонс педагогічно-мистецьких науково-методичних заходів, мистецьких виставок, концертів на основі мережевих технологій.

Мережеве навчання як вид соціального педагогічного навчання, дозволяє педагогам самостійно здобувати знання, формувати навички безпосереднього, цілеспрямованого індивідуального засвоєння соціального досвіду, значущого для вирішення проблем мистецької освіти, методами самоосвіти, самонавчання для реалізації його у власній життєдіяльності або професійної діяльності. Мережеве навчання дозволяє прийняти участь у науково-педагогічних заходах, задля цілеспрямованого здобуття тематичних знань, а також для участі в розробці проєктів соціального навчання (від проєктування до підготовки освітніх проєктів до реалізації їх на практиці) [9, с.29].

До інноваційних форм самоосвіти вчителів музичного мистецтва слід віднести також й електронне навчання. E-learning – система навчання за допомогою інформаційних, електронних технологій. Такий вид навчання вважають ефективним видом навчання на основі використання е-контенту (в тому числі електронних навчальних курсів) [9, с.5].

Електронні навчальні курси стали розроблятися в системі післядипломної педагогічної освіти. В межах вітчизняної відкритої післядипломної освіти саме електронне й дистанційне навчання стає засобом професійного саморозвитку.

Реалізація ідей нової української школи для вчителів музичного мистецтва стала ефективним засобом самоосвіти й саморозвитку на основі навчання в студії онлайн-освіти Educational Era (<https://www.ed-era.com/>), де розміщуються методичні матеріали, методичні поради для вчителів, матеріали спецпроєктів, інтерактивними посібниками. Студію доповнено сервісом інтерактивної літератури. Іншим ефективним засобом самонавчання стали майстер-класи, вебінари, які проводять досвідчені фахівці та науковці на базі освітньої платформи Всеосвіта (<https://vseosvita.ua>). Завдяки електронному й дистанційному навчанню стало можливим вчителям музичного мистецтва стати учасником вебінарів за обраною тематикою з отриманням сертифікатів тощо.

Отже, важливим аспектом мистецької галузі освіти є створення умов для професійного саморозвитку вчителів музичного мистецтва в системі післядипломної педагогічної освіти. В умовах інформальної освіти важливим є вибір доцільних форм організації самоосвіти вчителів музичного мистецтва. Серед дієвих форм самоосвітньої діяльності ефективним засобом професійного саморозвитку стають різноманітні форми мережевого та електронного самонавчання. Впровадження індивідуальних програм професійного саморозвитку та реалізація індивідуальної освітньої траєкторії стимулюють вчителів музичного мистецтва до професійного саморозвитку й створюють умови для удосконалення педагогічної праці. Для вчителів музичного мистецтва, в період освітніх реформ, відкриваються новітні перспективи для професійного саморозвитку на основі електронного та мережевого навчання.

Література

1. Закон України «Про освіту». URL: <http://osvita.ua/legislation/law/2231/3,c.1>
2. Кондратова Л.Г. Формування відкритої освітньої середовища сучасної мистецької післядипломної педагогічної освіти в контексті євро інтеграційних процесів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. / редкол. : П.І. Суценко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя: КЗТУ, 2017. Вип. 56-57 (109-110). С. 201-207.
3. Концепція Нова українська школа URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
4. Концептуальна модель проєктування технологій навчання в системі відкритої післядипломної педагогічної освіти / Л.Л. Ляхощька, Л.Г. Кондратова, Л.В. Калачова К., 2015. С. 58-63
5. Матвієнко О.В. Стратегії розвитку середньої освіти у країнах Європейського Союзу : моногр. / О.В. Матвієнко, К.: Ленвіт, 2005
6. Митина Л. М. Психологія професійного розвитку учителя : монографія / Л.М. Митина. М. : Фланта – Московський психологосоціальний інститут, 1998. 200 с.
7. Новий тлумачний словник української мови [уклад. В.Яременко, О.Сліпушко]. К. : Аконіт, 2000, Т. 4. 2000. 941 с
8. Професійний саморозвиток майбутнього фахівця: Монографія / За ред. В.А.Ковальчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 204 с.
9. Lipsitz, Lawrence, (Editor); Reisner, Trudi, The Computer and Education, Englewood Cliffs, NJ : Educational Technology Publications, January 1973. Articles selected from Educational Technology magazine.

References

1. Zakon 'Ukrayiny' «Pro osvitu». URL: <http://osvita.ua/legislation/law/2231/3,s.1>
2. Kondratova L.G. Formuvannya vidkry'togo osvity'ogo seredovy'shha suchasnoyi mystec'koyi pishyady'plomnoyi pedagogichnoyi osvity' v konteksti yevro integracijny'x procesiv. Pedagogika formuvannya tvorchoyi osoby'stosti u vy'shlij i zagal'noosvitnij shkolax: zb. nauk. pr. / redkol. : T.I. Sushhenko (golov. red.) ta in. Zaporizhzhya: KZPU, 2017. V'p. 56-57 (109-110). S. 201-207.
3. Konceptiya Nova ukrayins'ka shkola URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
4. Konceptual'na model' proektuvannya tehnologij navchannya v sy'stemi vidkry'toyi pishyady'plomnoyi pedagogichnoyi osvity' / L.L. Lyahosh'ka, L.G. Kondratova, L.V. Kalachova K., 2015. S. 58-63
5. Matvijenko O.V. Strategiyi rozvy'tku seredn'oyi osvity' u krayinah Yevropejs'kogo Soyuzu : monogr. / O.V. Matvijenko, K. : Lenvit, 2005
6. My'tyna L.M. Psy'xologiya professyonal'nogo razvy'ty'ya uchytel'ya : monografiya / L.M. My'tyna. M. : Flyn'ta – Moskovskij psy'xologosoc'y'al'nyj y'nstytut, 1998. 200 s.
7. Novyj tлумачnyj slovnyk ukrayins'koyi movy' [uklad. V. Yaremenko, O. Slipushko]. K. : Akonit, 2000, T. 4. 2000. 941 s
8. Profesijnij samorozvy'tok majbutn'ogo faxiv'ca: Monografiya / Za red. V.A.Koval'chuk, – Zhy'tomyr: Vy'd-vo ZhDU im. I. Franka, 2011. 204 s.
9. Lipsitz, Lawrence, (Editor); Reisner, Trudi, The Computer and Education, Englewood Cliffs, NJ : Educational Technology Publications, January 1973. Articles selected from Educational Technology magazine.

Kondratova L.G.,

Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Open Educational Systems and Information and Communication Technologies, State Higher Educational Institution "University Management Education", National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, lkondratovaua@gmail.com

Ukraine, Kiev

**PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF TEACHERS OF MUSICAL ART
IN INFORMATIONAL EDUCATION**

The article is devoted to the problem of professional development of teachers of musical art in informational education. The essence of the concepts of professional self-development, informal education is considered. The description of components of professional self-development of the teacher of musical art in the conditions of informational education is given. The list of types of e-learning based on network and e-learning is given. The programs of individual professional self-development for self-education of teachers are described, the description of types of self-education of teachers of musical art based on electronic and network education is described. Examples of educational platforms, modern online education studios, content training for self-education of musical teachers are given. The conclusions about effective forms of self-education of teachers of musical art from professional self-development in the conditions of informational education are made.

Key words: *informational education, professional self-development, self-education, teachers of musical art, electronic, network learning, educational platforms.*

УДК 378.311

Кондрашова О.В.,

к.пед.н., доцент кафедри філології та видавничої справи
 Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського,
 ORCID: 0000-0002-5341-6240, olgakondrat@ukr.net

Україна, м. Кременчук

ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЛОВОЇ ГРИ ПРИ НАВЧАННІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ДИСЦИПЛІНИ «АНГЛІЙСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

У статті розглянуто призначення, види, особливості використання активних методів навчання майбутніх фахівців у закладах вищої освіти.

Проаналізовано види та основні структури ділової гри при навчанні майбутніх інженерів дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)»: організаційна, рольова, часова, методологічна та методична структури гри.

Визначено дидактичні умови, що забезпечують реалізацію завдання щодо впливу ділових ігор на формування і становлення професійних компетенцій майбутніх інженерів. Сформульовано основні вимоги до ділових ігор при викладанні дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» майбутнім інженерам автомобільного транспорту.

Ключові слова: майбутні інженери, англійська мова, активні методи навчання, ділові ігри на заняттях з вивчення англійської мови за професійним спрямуванням.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сьогодні сучасному виробництву потрібні кваліфіковані фахівці з високим рівнем знань англійської мови, розвинутими комунікативними вміннями, прагненням до професійного зростання. Такі вимоги до фахівців транслиують як українські, так і іноземні роботодавці. Це суттєво підвищує значення вивчення студентами англійської мови за професійним спрямуванням, яка, в умовах освіти України, має певні проблеми, що стосуються підвищення якості викладання, застосування сучасних технологій, методів та методик навчання англійської мови [1].

Сучасна методика викладання англійської мови у ЗВО останнім часом збагатилася дидактичними інструментами, які істотно полегшують сам процес навчання, роблять його цікавим і не обтяжливим. Достатньо швидко стало звичним створення відео-презентацій для лекцій, використання інтернет-ресурсів, почали широко застосовуватися інтерактивні дошки, комп'ютери і смартфони, аудіокниги та інші гаджети.

Однак, необхідно зазначити, що на сьогодні не тільки не втратили свою актуальність, а й набувають дидактичної популярності ігрові технології вивчення англійської мови, про що свідчить зростання кількості публікацій учених та педагогів, їх зацікавленість цією проблематикою у навчальному процесі технічного ЗВО.

Ігрові технології активно привертають увагу викладачів, оскільки у процесі гри реалізуються такі найважливіші для навчання мови:

– по-перше, і педагог, і студенти на заняттях спілкуються саме англійською мовою;

– по-друге, нецікаве повторення якогось граматичного правила або закріплення нової лексики у формі гри перетворюється в захоплююче заняття, що опосередковано надає нові знання та формує важливі навички;

– по-третє, студенти отримують приклади наочного практичного застосування отриманих знань;

– по-четверте, зникає мовний бар'єр, який часто присутній у сором'язливих людей (студенти посміхаються, розкріпаються, що дозволяє спілкуватися більш вільно і невимушено, не боятися помилок);

– по-п'яте, ігрові технології вносять різноманітність, сприяють розвитку творчості, стимулюють до командної роботи.

Усе це набуває особливої актуальності у навчальному процесі технічного ЗВО, де, як правило, більшість часу студенти віддають вивченню професійно-орієнтованих дисциплін, що складають вагомий частку змісту їх майбутньої професії.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Наукові засади організації вищої професійної освіти в Україні сьогодні активно розробляють В. Луговий, П. Лузан, Е. Лузік, О. Сухомлинська та ін. Дослідження особистості педагога в педагогічній взаємодії вивчали Ш. Амонашвілі, О. Бодальов, Л. Виготський, Д. Ельконін, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський, В. Андрущенко та ін.

На думку учених, основною метою введення інновацій у професійній освіті є створення та подальший розвиток мотивації студентів до здобуття знань, формування умінь самоорганізації, орієнтації у моделях пошуку інформації, їх використанні у будь-яких умовах, використанні новітніх досягнень науки і техніки [2]. Дослідники проблем педагогічної інноватики намагаються співвіднести поняття нового у педагогіці з такими характеристиками, як корисне, прогресивне, позитивне, сучасне, передове. Учені вважають, що нове у педагогіці – це той комплекс елементів чи окремі елементи педагогічного процесу, які мають у собі прогресивне начало, що надає змогу під час зміни умов і ситуацій ефективно вирішувати завдання виховання та освіти [3].

До проблеми впровадження ігрових технологій навчання у вищій школі звертались такі науковці, як: А. Макаренко, Ф. Шиллер, Г. Спенсер, Дж. Локк, Я. Коменський, Г. Сковорода, К. Ушинський та ін.

Висока оцінка навчально-педагогічним іграм як одному з методів активного навчання і підготовки майбутніх випускників дається в працях А. Вербицького, Д. Ельконіна, В. Комарова, В. Платова, В. Рибальського та інших сучасних дослідників і педагогів-практиків.

Науковець В. Оконь виокремлює функціональні, тематичні й конструктивні ігри, а за змістом – дидактичні, спортивні і військові. На його думку, під час ділової гри особлива увага приділяється формуванню навичок і вмінь ухвалення рішень за умови взаємодії, суперництва і конкуренції між активно діючими особами [4].

Проте сучасним теорії та практиці навчання студентів бракує досліджень з проблеми навчання майбутніх інженерів англійської мови за професійним спрямуванням з використанням ігрових технологій, ділових ігор.

Мета статті – розглянути призначення, види, особливості використання активних методів навчання майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, проаналізувати види та основні структури ділової гри при навчанні студентів дисципліні «Англійська мова (за професійним спрямуванням)», сформулювати основні вимоги до ділових ігор при викладанні данної дисципліни майбутнім інженерам автомобільного транспорту.

Виклад основного матеріалу. Науковці стверджують, що для підготовки майбутніх фахівців у навчальному процесі слід використовувати як традиційні, так і сучасні методи активізації навчально-пізнавальних дій, що засновані на когнітивних, соціально-рольових та поведінкових засадах [5]. При виборі найбільш доцільних методів активізації навчально-пізнавальних дій вони пропонують враховувати диференційоване їх застосування залежно від рівня підготовки випускників.

На нашу думку, активні методи навчання дисципліні «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» можуть бути використані на різних етапах навчального процесу: при первинному оволодінні знаннями, при закріпленні й удосконалюванні знань, при формуванні вмінь і навичок.

Найбільш доцільними на старших курсах навчання є запровадження до навчального процесу методів імітаційного моделювання, «круглого столу», послідовних ситуацій, комплексних ділових ігор, презентації проектів, які інтегрують зміст декількох фахових дисциплін професійної орієнтації та спрямовані на формування вмінь студентів адекватно реагувати, ухвалювати рішення в проблемних ситуаціях [6].

Залежно від спрямованості на формування системи знань або оволодіння вміннями і навичками активні методи навчання ділять на неімітаційні й імітаційні [7]. Імітаційні припускають, як правило, навчання професійним умінням і навичкам і пов'язані з моделюванням професійної діяльності. При їхньому застосуванні імітуються як ситуації професійної діяльності, так і сама професійна діяльність. Імітаційні методи, у свою чергу, ділять на ігрові й неігрові залежно від тих умов, у які включаються студенти, ролей, які вони виконують, взаємин між ролями, установлених правил, наявності елементів змагання при виконанні завдань.

До неімітаційних відносять такі методи як: проблемна лекція, евристична бесіда, навчальна дискусія, пошукова

лабораторна робота, дослідницький метод, самостійна робота з навчальною програмою (програмоване навчання), самостійна робота з книгою.

До імітаційних методів, що сьогодні використовують у ЗВО при підготовці майбутніх інженерів автомобільного транспорту відносять:

неігрові: аналіз конкретних виробничих ситуацій, рішення ситуаційних завдань, вправи – дії по інструкції (лабораторні й практичні роботи з інструкції), виконання індивідуальних завдань у процесі виробничої практики;

ігрові: імітація діяльності на тренажері, розігрування ролей, ділова гра.

Активні методи, спрямовані на первинне оволодіння знаннями, сприяють розвитку мислення, пізнавальних інтересів і здібностей, формуванню вмінь і навичок самоосвіти, однак при плануванні вони вимагають значного часу [Ок]. Саме тому неможливо перевести весь навчальний процес тільки на застосування активних методів, поряд з ними використовуються звичайно й традиційні: лекція, пояснення, розповідь.

Нами у практиці викладання англійської мови за професійним спрямуванням використовуються такі ігрові прийоми навчання – різного роду ігрові головоломки, дидактичні ігри, розігрування ролей. Вони викликають зацікавленість до досліджуваного матеріалу, емоційний відгук, одночасно розвиваючи кмітливість, спритність, і сприяють більш міцному засвоєнню знань. Жвавий інтерес викликають у студентів розгадування пов'язаних зі змістом навчального матеріалу ребусів, кросвордів на автомобільну тематику, загадок-жартів.

Значно підсилюють традиційні методи заздалегідь підготовлені студентами інсценування виробничих ситуацій, що спонукає до аналізу, допомагає організації евристичної бесіди, навчальної дискусії.

При підготовці ігрового інсценування оптимально задіяти 2-3 студента, з часом виступу до 3 хв. Його зміст повинен відповідати тій проблемі, що передбачалася для обговорення. Наприклад, на теми - «Презентація нових автомобілей Шанхай-2020», «Перспективи автомобілебудування у Європі».

Під час ділової гри особлива увага приділяється формуванню навичок і вмінь ухвалення рішень за умови взаємодії, суперництва і конкуренції між активно діючими особами. В ділових іграх студенти мають можливість виконувати ролі учасників певних ситуацій, взаємодіючих сторін. Проте ці ситуації розглядаються у динаміці їх вільного розвитку, що допомагає проявляти креативність.

Нами було враховано такі психолого-педагогічні принципи конструювання і використання ділової гри:

- принцип імітаційного моделювання конкретних умов і динаміки певного виду діяльності;
- ігрового моделювання змісту і форм професійної діяльності;
- спільної діяльності;
- діалогічного спілкування;
- двоплановості;
- проблемності змісту імітаційної моделі і процесу його розгортання в ігровій діяльності.

Ці принципи визначають складові частини, логіку, внутрішні зв'язки ділової гри і вимагають їх системного

застосування. Отже, сутність ділової гри під час навчання англійської мови за професійним спрямуванням полягає у відтворенні предметного і соціального змісту професійної діяльності, моделюванні основних умов і системи відносин, характерних для відповідної діяльності. Вони розгортаються на імітаційній моделі, що відтворює динаміку певного виду діяльності.

Спрощено схему ділової гри нами було побудовано так: її учасникам рекомендовано взяти участь у розв'язанні виробничої ситуації, що склалася, і на основі інформації, яка є на даний час, прийняти обґрунтоване оптимальне рішення під час взаємодії з іноземними колегами. Під час його ухвалення ситуація постійно змінюється під впливом середовища (варіативність дій педагога).

Після цього студенти транслюють прийняте рішення англійською мовою, ухвалюють його, обговорюють можливі наслідки, а викладач оцінює конкретні дії учасників гри, вірність фонетики та граматики, сприяє усвідомленню ними певних правил ефективної діяльності в різних умовах, розвиткові евристичного мислення під час вирішення складних завдань, кращому розумінню логіки дій інших людей і на основі цього спонукає діяти більш цілеспрямовано, вживати доцільні терміни та кліше англійської мови, що відображає професійні особливості.

При проведенні занять враховано такі важливі структури ділової гри: організаційна структура, рольова структура, часова структура, методологічна та методична структура гри.

Організаційна структура гри складається з системи підготовки до проведення ділової гри (підготовка керівництва з проведення гри, методичного і технічного забезпечення, формування складу груп); управління діловою грою (створення змагальності, творчості, відпрацювання навичок роботи у групі, оперативна зміна структури гри, управління графіком гри і т. д.), розподілу учасників на групи і підгрупи з метою отримання найбільшого ефекту у процесі вирішення конкретного завдання з англійської мови.

Рольова структура гри включає: ролі, які моделюють професійну діяльність осіб, що входять до імітованої соціально-виробничої системи; ролі, необхідні для оперативного управління ходом гри (керівник, група забезпечення, посередники); ролі, що запроваджуються у гру для підвищення емоційної напруги учасників; ролі експертів, що необхідні для подолання труднощів з оцінюванням.

Часова структура гри визначає певні часові етапи: підготовчий етап, вступна частина, власне ділова гра й аналіз результатів.

Методична структура гри включає: методику проведення гри (сценарій), поради із застосування системи оцінювання діяльності учасників, технічні засоби навчання і наочне приладдя. У методологічній структурі ділової гри поєднуються методи управлінського консультування і методи групової динаміки.

Для реалізації завдання щодо впливу ділових ігор на формування і становлення професійних компетенцій майбутніх інженерів під час їх навчання дисципліні «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» було забезпечено певні дидактичні умови. По-перше, планування дидактичної ділової гри вимагає максимальної

професіоналізації її змісту. Завдання гри має враховувати специфіку спеціальності, яку набуває студент, особливості його майбутньої професійної діяльності, а також моделювання професійних функцій і дій.

По-друге, проблемність змісту та процесу його розгортання в навчальній діяльності. При цьому ігрова навчальна діяльність студента представляє собою саморух. А одержана таким чином інформація породжує нову, яка, в свою чергу, тягне за собою наступну ланку і т. д., аж поки не буде досягнуто кінцевого результату.

По-третє, обов'язковою умовою ефективності застосування ділових ігор є також оптимальне співвідношення ігрового та дидактичного планів ділової гри, так як у цьому випадку гра виступає засобом розвитку необхідних якостей особистості для формування професійних компетенцій у майбутніх інженерів.

По-четверте, партнерська взаємодія учасників ділових ігор на основі діалогічного спілкування англійською мовою та забезпечення розвитку ініціативності, самостійності та творчості студентів.

Проведена робота щодо проектування та впровадження ділових ігор в практику викладання дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» з майбутніми інженерами дозволила сформулювати основні вимоги до таких ігор, а це такі:

конкретність об'єкта ігрового моделювання на заняттях з дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)»;

поступовість у побудові моделі процесу діяльності працівників і спеціалістів підприємств і організацій (установ) з опрацювання управлінських рішень, професійних функцій;

доцільність розподілу ролей між учасниками гри;

наявність різниці ролевих цілей студентів при опрацюванні рішень;

комунікативність та взаємодія учасників, що виконують ту чи іншу роль;

наявність спільної мети ігрового колективу під час розгляду різних тем гри;

колективність при опрацюванні рішень учасниками гри;

залученість всієї групи студентів до спільної роботи в процесі побудови доцільних рішень за кожною темою або завданням;

багатоваріантність рішень та їх відповідність мовним критеріям дисципліни;

наявність системи індивідуальних або групових методів оцінки для учасників ділової гри.

Таким чином, аналіз існуючих методик, проектування, організація і проведення ділових ігор при навчанні майбутніх інженерів дисципліні «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» дозволив сформулювати наступні **висновки**:

1. Розглянуто призначення, види, особливості використання активних методів навчання майбутніх фахівців у закладах вищої освіти.

2. Проаналізовано види та основні структури ділової гри при навчанні майбутніх інженерів дисципліні «Англійська мова (за професійним спрямуванням)»: організаційна, рольова, часова, методологічна та методична структури гри.

3. Визначено дидактичні умови для ефективного проведення ігор і забезпечення їх високого впливу під час вивчення дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» з майбутніми інженерами автотранспорту.

4. Проведена робота щодо проектування та впровадження ділових ігор в практику викладання дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» з майбутніми інженерами автомобільного транспорту дозволила сформулювати основні вимоги до таких ігор у ЗВО технічного профілю.

У подальшому планується визначення ефективності застосування проектних методів при навчанні майбутніх інженерів дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)».

Література

1. Муліна Н. Методика розробки та використання дистанційного курсу англійської мови. Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2001. – 22 с.

2. Пономарьов О.С. Моделирование діяльності фахівця. – Харків, НПУ ХПІ. 2011. – 236 с.

3. Моляко В.А. Стратегии решения новых задач в процессе творческой деятельности // Обдарована дитина. – 2002. – №4. – 33-44 с.

4. Okon W. *U podstaw problemowego uczenia sie.* – Warszawa, P, 1994. – 210 s.

5. Брюханова Н.О. Зміст освіти: аспекти вивчення // Пробл. інж.-пед. освіти. – 2013. – № 29. – С. 57-68.

6. Richards J.C., Theodore S. Rodgers. *Approaches and methods in language teaching.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – 270 p.

7. Языков. Педагогика. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

References

1. Mulina N. *Metodyka rozrobky ta vykorystannya dystancijnogo kursu anglijs'koyi movy.* Kyiv's'kyj nacional'nyj lingvisty'chnyj universytet. – K., 2001. – 22 s.

2. Ponomar'ov O.S. *Modelyuvannya dijalnosti faxivca.* – Har'kiv, NTU XPI. 2011. – 236 s.

3. Moľak'o V.A. *Strategy'i' resheny'a novyx zadach v processe tvorcheskoj deyatel'nosti* // *Obdarovana dytyna.* – 2002. – #4. – 33-44 s.

4. Okon W. *U podstaw problemowego uczenia sie.* – Warszawa, P, 1994. – 210 s.

5. Bryuhanova N.O. *Zmist osvity: aspekty' vy'vchennya* // *Probl. inzh.-ped. osvity.* – 2013. – # 29. – S. 57-68.

6. Richards J.C., Theodore S. Rodgers. *Approaches and methods in language teaching.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – 270 p.

7. Yagupov. *Pedagogika.* – K.: Ly'bid', 2002. – 560 s.

Kondrashova O.V.,

*Ph.D., Assistant Professor, Philology and Publishing Department,
Kremen'chuk Mykhailo Ostrohrad's'kyi National University,
ORCID: 0000-0002-5341-6240, olgakondrat@ukr.net*

Ukraine, Kremen'chuk

PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF THE BUSINESS GAME IN TEACHING THE DISCIPLINE «ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSE» FOR FUTURE ENGINEERS

The article deals with the purpose, types and peculiarities of active methods implementation into the future specialists training in higher education institutions.

The types and basic structures of the business game in teaching the discipline «English for specific purpose» for future engineers are analyzed: organizational, role, time, methodological and methodical structures of the game.

The didactic conditions are defined, which ensure the goal realization: business games effect on the formation and development of professional competences of future engineers. The basic requirements for business games in teaching the discipline «English for specific purpose» for future engineers of motor transport are formulated.

Key words: *future engineers, English for special purpose, active teaching methods, business games.*

УДК 372.83

Косенко Ю.М.,

к.пед.н., ст. викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, kosenko75@gmail.com

Україна, м. Суми

РОЗВИТОК ШКІЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ З СЕРЕДИНИ 30-Х ДО ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено процес розвитку шкільної суспільствознавчої освіти з 1934 року до початку 60-х років ХХ століття, досліджено організаційно-педагогічні засади викладання дисциплін суспільствознавчого змісту, розкрито змістове наповнення зазначених предметів у вказаний період, описано процес створення підручників суспільствознавчого змісту для шкіл того часу, відмічено ідеологічну складову змісту суспільствознавчих предметів, розкрито найбільш розповсюджені методики навчання школярів у зазначений період.

Ключові слова: шкільна суспільствознавча освіта, методи навчання, середня школа, історія навчання суспільствознавчим предметам.

Постановка проблеми. Для підвищення ефективності формування суспільствознавчих знань у школярів навчальних закладів середньої освіти доречним є звернення до надбань попередніх поколінь, адже сучасне шкільне суспільствознавство є продуктом тривалого еволюційного процесу, яке містить, як позитивні, так і негативні приклади і вивчення їх буде корисним для багатьох педагогів і науковців.

Проблема навчання суспільствознавству учнів середньої школи була предметом дослідження багатьох науковців і методистів першої половини – середини ХХ століття (Б.Всесвятський, Н.Гейніке, Ф.Гофман, М.Гриценко, С.Дзюбинський, Б.Жаворонков, А.Пінкевич, М.Пістрак, О.Рівін, Я.Ряппо, К.Сівков, С.Сингалевич, В.Стратен, Ф.Черняхівський, С.Шацький та інші), які розбудували теоретико-методологічні, організаційно-дидактичні, методичні засади викладання предметів суспільствознавчого змісту та відіграли значну роль у розвитку цієї освітньої галузі.

Сучасні вчені В.Арешонков, Н.Гупан, Л.Жукова, І.Мітюкова, О.Пометун, Л.Пироженко, І.Смагін, Т.Теремецька, Г.Чернова, Н.Ярош та інші досліджували різні аспекти становлення й розвитку вітчизняної суспільствознавчої освіти (історичний, правознавчий, філософський, морально-етичний, духовний).

Мета статті полягає у висвітленні процесу становлення суспільствознавчої освіти в школах України в період із середини 30-х до початку 60-х років ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. До 1934 року шкільна суспільствознавча освіта складалася із інтегрованого курсу «Суспільствознавство», який формував у школярів поверхневі знання з історії, економіки, філософії, соціології тощо. Використання малоефективних форм організації навчально-виховного процесу та методів і прийомів навчання призвели до низької результативності засвоєння учнями суспільствознавчих знань і вмінь. Ці та інші помилки науково-методичного характеру були однією із причин прийняття постанови Раднаркому СРСР і ЦК ВКП (б) «Про викладання громадянської історії в школах СРСР» від 15 травня 1934 року. За нею, впроваджувався окремий курс історії, який повинен

висвітлювати минуле у хронологічній послідовності, повідомляти конкретні факти в живій, наочній і доступній формі з характеристиками історичних діячів, пропонувати для вивчення школярам події і явища, що демонструватимуть марксистсько-ленінське трактування закономірностей історичного процесу. На основі цих методичних вказівок були складені програми з курсів історії (Історія стародавнього світу, Історія середніх віків, Історія СРСР та інші).

За першими навчальними програмами історія викладалася у 3-10 класах з поступовим збільшенням годин на вивчення цього предмету, з 1-ї години в тиждень у 3-му класі і до 4-х годин у 10-му класі.

Після прийняття в 1936 році нової Конституції СРСР в 7-х класах середніх шкіл розпочинається викладання нової суспільствознавчої дисципліни «Конституція СРСР», яка після прийняття Верховною Радою УРСР Конституції УРСР змінила зміст і назву на «Конституція СРСР і УРСР». На її вивчення відводилась 1-2 години в тиждень у рамках нового навчального предмету дітей знайомили із положеннями Основного Закону, законодавством СРСР і УРСР, загальними поняттями про державу, право, основні права й обов'язки громадян СРСР.

Д.Кумков відмічав можливість використання між-предметних зв'язків двох суспільствознавчих предметів «Конституції СРСР і УРСР» та «Історії СРСР». На його думку, позитивної оцінки заслуговує робота учнів не тільки з підручником, але й текстами Основного Закону, іншими нормативно-правовими актами. Науковець негативно оцінював змістове наповнення курсу, в якому чітко прослідковувалося протиставлення соціалістичного суспільного та державного устрою буржуазному, висвітлювалися переваги соціалізму тощо [2].

За даними І.Смагіна навчальний курс «Конституція СРСР і УРСР» мав велике виховне значення для тогочасного тоталітарного режиму – формував в учнів почуття гордості за Батьківщину та впевненості у перевагах соціалістичного устрою суспільства [4].

Для підвищення ефективності викладання предметів суспільствознавчого змісту було оголошено конкурс на видання кращого підручника для початкової школи з

елементарного курсу історії СРСР. Перемогу отримав підручник «Короткий курс історії СРСР» для 3–4 класів, створений колективом авторів під керівництвом А. Шестакова. У ньому, висвітлювалася історія СРСР з найдавніших часів до 30-х років XX століття. Матеріал пропонувався у хронологічній послідовності, описувалися головні історичні події та явища, характеризувалися історичні діячі, пропонувалися для вивчення основні історичні дати. У цьому підручнику Україна згадувалася тільки в контексті приєднання її до Росії та Полтавської битви. Як і решта навчальних книг того часу, підручник за редакцією А. Шестакова, був насичений ідеєю прогресивності робітничого і селянського класів, їх вирішального значення в історичному процесі та суспільному розвитку [1].

Важливе значення в формуванні учнівських уявлень про суспільно-історичний розвиток у світовому масштабі відігравали Нова та Новітня історії. У 40-х роках XX століття було завершено видання шкільних підручників з цих курсів історії для старших класів. Їх авторами стали А. Єфимов, І. Галкін, Л. Зубан, Ф. Котович і В. Хвостова. Зазначені підручники були побудовані на аналогічних концептуальних засадах, що й навчальні книги з вітчизняної історії. Суспільні події в країнах світу автори висвітлювали відповідно до більшовицької ідеології, наголошуючи на закономірностях соціальних вибухів, як результату жорстокої експлуатації панівної верхівки пригноблених верств населення.

Для шкіл України всі підручники з історії були перекладені українською мовою та були обов'язковими для використання. Н. Гупан стверджує, що до створення підручників суспільствознавчого змісту були залучені й українські вчені, за авторством яких (під редакцією С. Белоусова) у 1940 році була надрукована «Історія України: короткий курс». Фактично це була офіційна концепція української історії часів сталінізму. У підручнику акцентувалася увага на класовій боротьбі, підкреслювався вплив російської культури на українську, а історія українського народу висвітлювалася у взаємозв'язках з іншими народами СРСР тощо.

Досліджуючи методи й прийоми шкільного суспільствознавства в 30-х – 40-х роках XX століття, варто відмітити бесіду, усне опитування, закріплення вивченого матеріалу за допомогою запитань і відповідей та переказ опрацьованого матеріалу. У якості контролю рівня засвоєння знань із суспільствознавства використовували переважно усне опитування. Як бачимо, на цьому етапі розвитку шкільного суспільствознавства домінували словесні методи навчання.

Події німецько-радянської війни 1941–1945 років серйозно вплинули на зміст шкільної суспільствознавчої освіти. У часи війни, крім традиційної ідеологічної складової, важливу роль відігравали патріотичний та моральний компоненти змісту цих курсів. Звернення до патріотичних традицій було поставлене на чолі всієї навчально-виховної роботи. На героїчних прикладах попередніх поколінь, бійців Червоної армії та громадян СРСР демонструвалася відданість Батьківщині, любов до волі й нескореність перед ворогом. У програмах з історії СРСР збільшився обсяг тем, які посилювали воєнно-

патріотичне виховання учнів. Учителям пропонували детально розглядати ті події та явища, які б сприяли осмисленню школярами німецько-радянської війни.

У повоєнні роки на формування змісту шкільного суспільствознавства впливали постанови ЦК ВКП(б) та уряду СРСР, які вимагали підвищення ідейного рівня партійної роботи в школах та покращення викладання курсів «Історія СРСР» і «Конституція СРСР». У цей час розпочалася боротьба з «буржуазно-націоналістичними викривленнями» в роботі Інституту історії АН УРСР, у зв'язку з чим науковцям Інституту педагогіки УРСР було доручено розробити інструкції для авторів нових підручників з історії УРСР, які б удосконалювали їхній зміст, надаючи їм більш радикального партійно-класового характеру.

З метою підвищення якості правового виховання учнів у 1948 році до курсу «Конституція СРСР і УРСР» вийшов друком посібник М. Каревої «Конституція СРСР», в якому розкривалася історія розвитку радянської Конституції, описувався державний устрій, тлумачилися основні принципи радянського права, суспільного та державного устрою СРСР, прав і обов'язків громадян СРСР. Зазначена навчальна книга мала значний ідеологічний вплив на радянських школярів, адже в ній шляхом порівняння і характеристик (переважно необ'єктивних) форм і устроїв держав демонструвалися переваги соціалістичного устрою та комуністичної ідеології, возвеличувався культ особи Й. Сталіна.

На думку сучасних дослідників Г. Аллабердіної, В. Арешонкова, Л. Артемової, К. Баханова, Н. Гулана, Д. Кумкова, Л. Медвідь, О. Пометун, І. Смагіна, Г. Фреймана, Н. Ярош та інших, система шкільного суспільствознавства, що утворилася в 30-х роках проіснувала фактично без змін до середини 50-х років XX століття.

Важливою суспільно-політичною подією в СРСР був XX з'їзд КПРС на якому було засуджено культ особи Й. Сталіна. Ці події вплинули на зміст навчальних програм і підручників із суспільствознавства. З навчальних книг і посібників прибиралися тексти пов'язані з діяльністю Й. Сталіна. Характерним для цього часу є скорочення навчального матеріалу, врахування вікових та пізнавальних здібностей, дотримання принципу доступності.

У другій половині 50-х років у школи надійшли нові, значно скорочені та перероблені підручники з історії. Наприклад, нова навчальна книга для 4-го класу «Історія СРСР» С. Алексєєва та В. Карцова суттєво відрізнялася від попередньої (за редакцією О. Шестакова). У ній не було цитат Й. Сталіна, кількість і обсяг текстів були меншими, а ілюстрацій, карт і схем стало більше. Але в підручниках з історії СРСР висвітлювалися переважно події і явища минулого Росії, а з національною історією учні знайомилися на матеріалах республіканських підручників. Провідною книгою для учнів цього часу стала «Історія Української РСР» для 7–8 класів. Її авторами були В. Дядиченко, Ф. Лось і В. Спицький. Цей підручник по суті копіював історію СРСР, конкретизуючи теоретичні положення прикладами з української історії. В «Історії Української РСР» негативно висвітлювалися ті

українські діячі, які намагалися у різні часи протидіяти російському впливу (І. Мазепа, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра та інші).

Важлива подія в історії радянської освіти відбулася в грудні 1958 року коли був прийнятий Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», у квітні 1959 року – відповідний закон Верховної Ради УРСР, в якому наголошувалося на завданні середніх навчальних закладів прищеплювати любов до знань, праці та людей праці, формувати комуністичний світогляд учнів та виховувати їх в душі пролетарського інтернаціоналізму.

На думку тогочасних очільників СРСР і КПРС, одним із інструментів реалізації зазначених законів повинні бути навчальні предмети, які б сприяли формуванню світогляду учнів на основах марксистсько-ленінської теорії. Одним із таких предметів було визнано «Основи політичних знань», який був впроваджений у школах Радянського Союзу в 1961–1962 навчальному році. Завданням цього інтегрованого суспільствознавчого курсу було виховання ідеологічно стійких школярів.

Н. Ярош свідчить, що зміст курсу «Основи політичних знань» поєднував у собі не тільки споріднені, а й відмінні за своїм наповненням гуманітарні та природничі науки. За автором, у рамках нового курсу подавалися основи філософії та політекономії, які взагалі не входили до навчального плану школи [5].

Іншу оцінку інтегрованого курсу «Основи політичних знань» знаходимо в І. Смагіна, який вважав, що шкільне суспільствознавство того часу була добре представлене в частині історії та правознавства, і саме новий предмет допомагав подолати прогалини у галузі філософії, політології, політекономії, соціології та етики [4].

Результат першого року вивчення учнями курсу «Основи політичних знань» був проаналізований працівниками НДІ загальної і політехнічної освіти АПН РСФСР. Науковці прийшли до висновку про вагомості навчально-виховне значення курсу, його вплив на формування в старшокласників основних понять про сутність політекономії, наукового комунізму, марксистсько-ленінської філософії тощо.

Як бачимо, курс «Основи політичних знань» був складною поліпредметною навчальною дисципліною, що поєднувала в собі низку наук і спрямовувала пізнавальний процес учнів лише в одному напрямку, що не відповідало дидактичним завданням нової навчальної дисципліни, тому вже починаючи з 1962–1963 навчального року відбулися деякі зміни в змісті курсу. Новий навчальний предмет отримав назву «Суспільствознавство».

Висновки. Таким чином шкільна суспільствознавча освіта середини 30-х – початку 60-х років ХХ століття характеризується дезінтеграцією змісту, становленням історичної та правової освіти в школах УРСР. У цей період вводиться викладання окремих монопредметних курсів історії («Історія СРСР», «Історія УРСР», «Нова історія» тощо). Вивчення історії будувалося на принципах марксистсько-ленінської філософії та її

вчення про суспільно-економічні формації. У рамках курсу «Конституція СРСР і УРСР» учні знайомилися із основними положеннями Основних Законів СРСР і УРСР, загальними поняттями про державу, право, правами й обов'язками громадян. Введений у навчальні плани на початку 60-х років суспільствознавчий курс «Основи політичних знань» доповнював та узагальнював знання школярів про основи філософії, етику, політекономію тощо.

Література

1. Гупан Н.М. Шкільні підручники з історії в 40–50-ті р.р. ХХ ст. : питання диференціації змісту / Н.М. Гупан // Проблеми сучасного підручника. – Зб. наук. праць. – Вип. 13. – К., Педагогічна думка. – 2013. – С. 72-79.

2. Кумков Д.А. Розвиток правової системи сучасної України: історико-правовий аспект / Д.А. Кумков // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – Вип. 26. : збірник наукових праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, – 2014. – С. 203-209.

3. Пироженко Л.В. Реформування змісту загальної середньої освіти (середина 60-х – початок 80-х р.р. ХХ століття) : монографія / Л.В. Пироженко. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 304 с.

4. Смагін І.І. Причини розробки та основні етапи становлення шкільного навчального предмета «Суспільствознавство» на початку 60-х років ХХ століття / І.І. Смагін // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – 2008. – вип. 41. – С. 64-68.

5. Ярош Н.В. Розвиток теоретико-методологічних та організаційних засад суспільствознавчої освіти школярів (кінець 50-х – 80-ті роки ХХ століття) / Н.В. Ярош // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2012. – № 4. – С. 326-331.

References

1. Gupan N.M. Shkilni pidruchnyky` z istoriyi v 40–50-ti r.r. ХХ st. : py'tannya dy'ferenciaciyi zmistu / N.M. Gupan // Problemy` suchasnoho pidruchny'ka. – Zb. nauk, pracz'. – Vy'p. 13. – K., Pedagogichna dumka. – 2013. – S. 72-79.

2. Kumkov D.L. Rozvy'tok pravovoyi sy'stemy` suchasnoyi Ukrayiny` : istory'ko-pravovyj aspekt / D. L. Kumkov // Naukovyj chasopys` NPU imeni M.P. Dragomanova. Seriya 18 : Ekonomika i pravo. – Vy'p. 26. : zbirny'k naukovy'x pracz'. – K. : Vy'd-vo NPU im. M. P. Dragomanova, – 2014. – S. 203-209.

3. Py'rozhenko L.V. Reformuvannya zmistu zagal'noyi sere'dn'oyi osvity` (sere'dy na 60-x – pochatok 80-x r.r. ХХ stolittya) : monografiya / L.V. Py'rozhenko. – K. : Pedagogichna dumka, 2013. – 304 s.

4. Smagin I.I. Pry'chy'ny` rozrobky` ta osnovni etapy` stanovlennya shkil'nogo navchal'nogo predmeta «Suspil'stvoznnavstvo» na pochatku 60-x rokiv ХХ stolittya / I.I. Smagin // Visnyk` Zhy'tomyr's'kogo derzhavnogo universytetu imeni I. Franka. – 2008. – vy'p. 41. – S. 64-68.

5. Yarosh N.V. Rozvy'tok teorety'ko-metodologichny'x ta organizacijny'x zasad suspil'stvoznnavchoyi osvity` shkol'yariv (kinecz` 50-x – 80-ti roky` ХХ stolittya) / N.V. Yarosh // Zbirny'k naukovy'x pracz` Berdyans'kogo derzhavnogo pedagogichnoho universytetu (Pedagogichni nauky). – Berdyans'k. : BDFU, 2012. – № 4. – S. 326-331.

Kosenko Y.M.,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Special and Inclusive Education
of the Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, kosenko75@gmail.com*

Ukraine, Sumy

**THE DEVELOPMENT OF SCHOOL SOCIAL SCIENCE EDUCATION IN UKRAINE FROM THE MIDDLE
OF THE 30TH YEARS – THE BEGINNING OF THE 60TH YEARS OF THE XX CENTURY**

The article describes the process of development of school social science education from 1934 to the beginning of 60 years of the XX century, the organizational-pedagogical principles of teaching of disciplines of social science content are explored, the content and methods of teaching these disciplines in the specified period are revealed.

The article describes the complex process of creating textbooks of social science content for schools of that time, noted the ideological component of the content of social science subjects, reveals the most common methods of teaching childrens in the specified period.

Key words: *school social science education, teaching methods, secondary school, history of teaching social science subjects.*

UDC 378.1+658.64+338.465.4

Okulicz-Kozaryn W.,

dr. hab, MBA, Prof. UP, Pedagogical University of Cracow, v-kazarin@narod.ru

Poland, Krakow

THE DEFINITION “MANAGEMENT OF EDUCATIONAL SERVICES”

*The main purpose of the research was to create the definition “management of educational services”.
The main research methods were: empirical methods (the study of scientific-methodological literature; content analysis of scientific sources) and methods of theoretical analysis (comparative and retrospective one; specification and generalization; classification; induction and deduction).*

The author has created the definition of “management of educational services”: It is the organization and coordination of the educational activities of the provider and the consumer, with the aim of meeting the established and perceived educational needs of the consumer.

At the same time three structures of students’ thinking were studied and two directions of management of educational services were shown. The both directions correspond to the functions of management “Organization” and “Coordination”.

The purpose of further research is a detailed analysis of both directions of management of educational services.

Key words: *educational services, student, management, lecture, University.*

Problem statement. In the English-language and Russian-language scientific literature many authors, for example [1-6], discuss the definition of “management in education”.

In the scientific literature, researchers explain such definitions as “management of educational systems”, “management of educational processes”, “management of the quality of education.” In Italy, there is even a training course “Management of educational services” [7,8]. Researchers are actively using the definition of “management of educational services” [9-15], but do not give its definition.

It was established that educational services can be both paid and free for the consumer [16]. There is one more significant difference between educational services and other services. For example, when receiving a tooth treatment service, the quality of the service does not depend on the consumer. Upon receipt of municipal services, the quality of services from the consumer is not directly dependent. In these cases, the consumer is a passive object.

When receiving an educational service, the quality of the service received depends on the efforts made by the consumer. That is, the consumer can not only order a service, he must be active in the process of consumption.

The definition of “educational services” was adopted - it is an element of the educational activities of the provider and the consumer, with the aim of meeting the established and perceived educational needs of the consumer [16].

In this definition, there are three components:

- educational activities as a process of purposeful, pedagogically grounded, consistent interaction of subjects of education ... [17],
- providers are education institutions in the face of the teaching staff,
- consumers of educational services with their educational needs.

Further, the author will consider the process of managing educational services in the management theory.

The aim of the paper is to create the definition “management of educational services”.

Statement of basic materials.

Step 1. Methodology.

The research was carried out since 2016 till 2019. The object of the research is educational services in higher education system. The subject of the research is a way of managing of educational services at lectures. The way corresponds to the functions of management.

The theoretical and methodological provisions of the research are built on the most important provisions of management theory and role of marketing in the educational services market (E. Akopova, M. Albert, T. Ambler, I. Ansoff, G. Armstrong, R. Aseyenov, O. Belenov, L. Berry, N. Bondar, V. Borisova, U. Breddik, B. Davis, E. Ditman, P. Drucker, A. Fayol, C. Gronroos, V. Grunwald, I. Herchikova, N. Ivaschenko, F. Khedouri, M. Kinnel, R. Klimasauskene, JE. Klusova, F. Kotler, J. MacDugall, M. Meskon, B. Milner, G. Mintzberg, A. Ponomareva, N. Przhedetskaya, I. Razorvin, V. Sargent, H. Sidunova, L. Shakhovskaya, D. Shevchenko, F. Taylor, A. Thompson, O. Vikhansky, J. Wissema, R. Wunderer, et al).

The following research methods were used in the work:

- empirical methods (the study of scientific-methodological literature; content analysis of scientific sources);
- methods of theoretical analysis (comparative and retrospective one; specification and generalization; classification; induction and deduction);
- graphical methods for data analysis of research.

In order to determine the main definition of the research, the content analysis was performed between 2001 and 2016. There were more than 100 publications related to the topic of the research. The most of publications have been studied in journals, indexed in the databases SCOPUS and Web of Science. Further monitoring on this topic was carried out between 2017 and 2019.

Step 2. Theoretical analysis of definitions related to management.

There are two key points to pay attention to. Firstly, we are talking about the educational activities of the teaching staff and the consumer, in which the consumer is an active

and responsible entity. Secondly, we are talking about the “established and perceived” educational needs (preferences) of the consumer.

Turning to management theory, we note that the term “management” has become widely used in scientific literature and production use. It comes from the English word “manager”, the semantic content of which most closely matches the concept of Russian word “управляющий/управляющий”.

Let us consider the terminology associated with the management, leadership and management in more detail. First of all, the search for the definition of “management” will be carried out in the Russian-language scientific literature. This decision is due to the fact that the Eastern European countries have long been under the influence of the Soviet Union. The main language for communication was Russian. By the example of Poland, it is clear that the Russian language remained one of the active foreign languages in Polish science. However, the definition of “management” in English will be welcome.

In this way, the review of scientific literature has given more than 50 different interpretations of the definition of “management”. Here are some of them:

– management is the organization and coordination of the activities of a business in order to achieve defined objectives [18],

– management comes from the English word “management”, which comes from the Latin word “hand” [19]. Initially, it was in the field of animal management and meant the art of riding horses,

– management is the work of the head with subordinates in direct contact to solve official tasks [20]. The management primarily acts as a relationship between different statuses, levels of administrative structure, having a legal basis and manifested in the form of one-sided dependence of one employee (position) on another,

– management is a set of actions that ensure the achievement of goals by transforming resources at the “input” to products at the “output” [1],

– management is targeted impact on the team of employees to solve the tasks; aligning the actual progress with the planned one [21],

– management is a purposeful impact on a particular object in order to stabilize or change its state in such a way as to achieve the goal [1],

– management is a purposeful informational impact of one system on another in order to change its behavior in a certain direction [19],

– organization is establishing and maintaining connections between system elements [22],

– administering (from administration) is organizational activity in the field of management [23].

The general concept of management is connected with the function of organized systems (for example, social) to ensure their safety, maintain an activity regime and contribute to the realization of the goal of an activity program [6].

By analyzing, synthesizing and summarizing the above definitions related to management, and the earlier definition of “educational services”, the author has created the definition of “management of educational services”:

Management of educational services is the organization and coordination of the educational activities of the provider and the consumer, with the aim of meeting the established and perceived educational needs of the consumer. The definition corresponds to the functions of management "Organization" and "Coordination". This definition will be taken as the basis for the step 4 of this research.

And now three structures of thinking of students will be shown.

Step 3. Three structures of thinking of students

Further, we continue the theoretical analysis in relation to receiving educational services at lectures.

About sixty years ago, the famous English writer and philosopher Charles Snow read the report “Two cultures” [24], in which he expressed reasonable fears that representatives of the humanitarian culture understand worse and worse the representatives of the natural science. Since the turn of the millennium, scientific and technical innovations are emerging at an ever-increasing pace and are changing people’s lives (nuclear power, computerisation, mobility, genetic engineering). So, since 2016, at ETH Zurich (founded as a “Polytechnic” in 1855), the humanities classes are adapted to the special requirements of the corresponding natural sciences and engineering courses [25]. In Russian-speaking pedagogy and psychology [26-29], it is customary to divide academic subjects into three profiles:

1. Technical profile focuses on the production, engineering and information areas of activity.

2. Natural profile focuses on medicine, biotechnology, etc. area.

3. Humanitarian profile focuses on such areas as pedagogy, psychology, social relations, etc.

Also known as Revised Field of Science and Technology (FOS) classification or Frascati manual 2007 [30]. It includes six areas of science. In Poland, it was customary to divide sciences already into 8 areas [31]. These classifications are a source of serious problems in the conduct of interdisciplinary research and in the career of scientific and pedagogical personnel.

In the research, the author focused on a fairly simple model of the separation of academic subjects, consisting of three profiles [26,32]:

– Technical profile,

– Natural profile,

– Humanitarian profile.

The leading components in the structure of mental abilities of future engineers are a high level of development of spatial representations and quickness of ingenuity. These consumers of educational services live in the world of designs, charts and graphs. In addition, they need to have a high level of non-verbal, i.e. efficient practical intelligence. According to experimental data [32], it turned out that spatial representations reach a high level already among first-year students. This level is an individual maximum at the time of admission to a technical college, and increases very little in the learning process. This quality is more related to the biological properties of the individual in contrast to other mental abilities: intelligence, ingenuity, etc. Future engineers are characterized by narrow cognitive interests. So, they have reduced attention to the political life of the country, even less they are carried away by

philosophical problems. The technician may seem too meticulous, slow (especially in terms of humanist) [27]. But this is only a natural consequence of the characteristics of his thinking and behavior.

Young people who want to get an education in natural specialties must first of all have a highly developed logical and abstract thinking, the ability to arbitrarily control their own thinking processes. This group of consumers of educational services lives in a world of numbers and formulas. They should quickly and actively focus on the object of interest, completely distracting from the rest [26]. The latter is possible only with a high degree of concentration. The rigor and consistency of their judgments must be flawless.

Scientists have discovered [33], that, in the process of listening to mathematical statements, a network of neurons activated only by mathematicians. Those neurons were located in the intrathematic, dorsolateral prefrontal and temporal brain lobes. These links, as a rule, do not correlate with the areas responsible for the process of perception of language and semantics.

Students of natural specialties are distinguished by increased seriousness and independence of judgment. However, they are characterized by a low level of sociability, i. e. insufficiently developed ability to communicate with people. The qualities of the mind (including introversion) necessary for mastering the natural professions should be well formed by the time of entering the university.

As for the humanists, a person must have a pronounced type of verbal intelligence, exceeding non-verbal on average by 16 arbitrary units of intelligence [26]. Humanists constantly live in the “world of words”. Humanities scholars must be characterized by a wide range of cognitive interests, erudition, have a good command of the language, have a rich vocabulary and be able to use it correctly, accurately relate specific and abstract concepts, have a generally highly developed abstract thinking.

From the point of view of pedagogical theory, the complexity of the problem lies in the different structure of mental abilities of persons with a tendency to technical, natural and humanitarian specialties. Humanists constantly live in the world of words, while technical and natural students are relatively more likely to turn to the subject and specific world of things. Since traditional lectures are based on the auditory learning style, then, at first glance, there will be no problems with the “humanists” in this regard. A completely different situation is observed with regard to persons who have entered by vocation into natural and technical specialties. Below we will look at how students with different structure of mental abilities perceive lectures with an auditory learning style.

It looks like it is more convenient for students-technicians (consumers of educational services) to perceive the information presented in a visual way. They quickly think and write slowly. The auditory learning style is supposed to annoy them because of the significant difference in the speed of thinking and writing. Also, it should be difficult for them to take notes of the teacher's quick speech.

Humanists constantly live “in the world of words” and the auditory learning style should be quite comfortable for them.

For managing of educational services, it is necessary to change the educational theory. These changing must reflect three structures of students' thinking.

The next step shows two directions of the management of educational services.

Step 4. Two directions of the management of educational services.

The definition of “Management of educational services” has been created in the step 2. It is the organization and coordination of the educational activities of the provider and the consumer, with the aim of satisfying the established and perceived educational preferences of the consumer.

In this definition we see two directions of the management of educational services. There are:

- organization of the educational activities of the provider of educational services and the consumer of educational services;
- coordination of the educational activities of the provider of educational services and the consumer of educational services.

The both directions correspond to the functions of management "Organization" and "Coordination". Two directions of the management of educational services must be theoretically studied (table).

Table

The first direction	It is the organization of the educational activities of the provider of educational services in order to meet the established educational preferences of the consumer.
The second direction	It is the coordination of the educational activities of the provider and the consumer of educational services in order to meet the established educational preferences of the consumer.

The complex of studies was performed at the beginning of writing the step 3. It was the study of relevant scientific information, analysis, synthesis, classification and generalization. The study of relevant scientific information included a content analysis of publications since 2001 till 2019. The purpose of the analysis was to identify the problems of higher education in the large geographical regions [34-38].

These two directions correspond to contradictions in the lecture system of Eastern European universities [39-44].

The first direction concerns public authorities, pedagogical universities and academic staff. Here it studies the features of the organization of educational activities of the provider of educational services in order to satisfy the preferences of the consumer. The objective of this direction is to propose measures to reduce the magnitude of the contradiction between the unified way of conducting lectures and the preferences of students.

The second direction concerns education institutions of higher education. Here it studies the features of the coordination of the educational activities of the provider and the consumer of educational services in order to satisfy the preferences of the consumer. The objective of this direction is to propose measures to reduce the magnitude of the

contradiction between supply and demand in the educational services market in Eastern European universities.

Conclusions. The aim of the paper is achieved. The definition “management of educational services” is created.

1. Management of educational services is the organization and coordination of the educational activities of the provider and the consumer, with the aim of meeting the established and perceived educational needs of the consumer.

2. Three structures of students' thinking are studied: Technical profile, Natural profile, Humanitarian profile. Management of educational services forces to change the educational theory. This change must reflect three structures of students' thinking.

3. Two directions of the management of educational services have been shown. The both directions correspond to the functions of management "Organization" and "Coordination".

The first direction is the organization of educational activities of the provider of educational services in order to meet the established educational preferences of the consumer.

The second direction is the coordination of the educational activities of the provider and the consumer of educational services in order to meet the established educational preferences of the consumer.

4. The purpose of further research is a detailed analysis of two directions of management of educational services.

Acknowledgements. The study was conducted since 2016 till 2019 with the support of the East European Study Group (Azerbaijan, Belarus, Poland, Serbia, Ukraine). The study was performed with the support of research project: “WPL_BS_Economics and management of educational systems and processes. 02. Analysis of the effectiveness of educational processes on the basis of competencies and opinions of the participants of the educational process: innovations in the management of educational systems and processes”, Poland, 2018.

The author would like to thank reviewers and editors for their insightful comments on an earlier draft of this manuscript.

Literature

1. Artamonova, V. Glossary of terms on the discipline “Management of educational systems”. http://www.docme.ru/doc/6575/slovar._uos, Access from 05/05/2018 [In Russian].
2. Abchuk, V. (2002). *Management: Tutorial*. SPb.: Soyuz Publishing House, 463. [in Russian]
3. Borytko, N., Solovtsova, I. (2006). *Management of educational systems: A textbook for students of pedagogical universities* / Ed. Borytko, N.M. Volgograd: VGPk RO Publishing House, 48. [in Russian]
4. Repin, S., Tsiring, R. (2013). *System approach as a methodological basis for the management of the educational system*. Bulletin of SUSU. Series “Education. Pedagogical sciences”, 5 (1), 34-42. [in Russian]
5. Lebedev, O. (2011). *Management of educational systems: theory and practice. Teaching manual*. St. Petersburg: HSE Department of Operational Polygraphy, p. 108. [in Russian]
6. *The concept of management in education*. <http://howtoshka.ru/obrazovanie/183321-ponyatie-upravleniya-v-obrazovanii.html>, Access from 06/28/2018.
7. Università degli Studi di Siena. <https://en.unisi.it/ugov/degreecourse/234380>, Access from 07/09/2018.

8. Università degli Studi di Padova. <http://en.didattica.unipd.it/off/2018/LM/SU/SU2089>, Access from 07/09/2018.

9. Anisovets, T. (2012). *Economics of education and educational institutions: Teaching aid (compendium)*. St. Petersburg: HSE Department of Operational Polygraphy, 180. [in Russian]

10. Simonenko, N. (2012). *Management of educational services using the innovative training methods*. Bulletin of TOGU, 2(25), 201- 206.

11. Goncharova, N., Loginov, M. (2015). *Management of educational services as a project*. Bulletin of the Humanitarian University, 2 (9), 38 - 42. [in Russian]

12. Chirkova, E. (2018). *Analysis of the main approaches to the definition of the term “Management” (on the example of the education sector)*. Bulletin of Nizhny Novgorod N.I. Lobachevsky University. Series: Social Sciences, 1 (49), p. 32–36. [in Russian]

13. Demenev, A. *Management of educational services. 6th the International Scientific-Practical Conference “Education Transformation Issues”*, 27-29 June 2018.

14. Carlos, N. Malpica. *Educational administration and its relations with planning and research*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000701/070174eo.pdf>, Access from 12/12/2017.

15. Demtsura, S., Dmitriyeva, Y. (2017). *The perception of prices by consumers of educational services*. Revista Espacios, 38(50), 5.

16. Okulich-Kozaryn, W. (2019). *Study of definition of “educational services” in economic science*. Journal of Economy and Business, vol.1, p. 180-187.

17. *Basic concepts of higher education pedagogy, glossary*, <http://didacts.ru/termin/obrazovatel'naja-deyatelnost.html>, Access from 03/12/2018 [in Russian].

18. *Business Dictionary*. <http://www.businessdictionary.com/definition/management.html>, Access from 05.25.2018.

19. *Management concept*. <https://studfiles.net/preview/6009025/page:3/>, Access from 05/07/2018 [In Russian].

20. *A brief dictionary of sociology (1988)*. Under total ed. Gvishiani, D.M., Lapin N.I.; Comp. Korzheva, E.M., Naumova N.F. - M.: Politizdat, 479. [In Russian]

21. Okulich-Kazarin, V.P., Kazarinov, Yu.M. (2009). *Fundamentals of Management: Tutorial, ed. 2nd, Redone and add.* M., Prometheus, 76 [In Russian]

22. Smolkin, A.M. (1999). *Management: basics of organization: Textbook*. M.: INFRA-M, 248. [in Russian]

23. Yegorova, T.V. (2014). *Dictionary of foreign words of the modern Russian language*. - M.: Adelant, 800. [in Russian]

24. *Engineers and humanists*. <https://www.volgatech.net/news/problems-of-development-of-higher-school/13585/>, Access from 05/30/2018 [in Russian].

25. *A humanities perspective on natural sciences and technology*. <https://www.ethz.ch/en/news-and-events/eth-news/news/2016/09/a-humanities-perspective-on-natural-sciences-and-technology.html>, Access from 12/12/2017 [in Russian].

26. *Pedagogy and psychology of higher education*. (1998). Series “Textbooks, study guides” / Ed. Samygin, S. Rostov-on-Don: Phoenix, 544. [in Russian]

27. *Humanists and techies - the difference of thinking*. <https://www.kakprosto.ru/kak-898888-gumanitari-i-tehnari--v-chem-raznica-myshleniya#ixzz5L4BL3>, Access from 05/15/2018 [in Russian].

28. *13 differences between techies and humanists*. <https://www.adme.ru/svoboda-psihologiya/13-otlichij-tehnarej-ot-gumanitarijev-1272765/>, Access from 04/09/2018 [in Russian].

29. *Naturalists and humanists - Wolf Kjetses*. <https://wolf-kjetses.livejournal.com/360449.html>, Access from 07/09/2018 [in Russian].

30. Revised the field of science and technology (FOS) classification in the Frascati Manual. Working Party of National Experts on Science and Technology Indicators. DSTI/EAS/STP/NESTI(2006)19/FINAL.

31. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (Dz. U. z dnia 30 sierpnia 2011 r.). Dz.U.2011.179.1065.

32. Slastenin, V.A., Isaev, I.F., Mishchenko, A.I., et al. (2000). *Pedagogy: A manual for students of pedagogical education institutions*. 3rd ed. M.: School Press, 512 [in Russian]

33. How the brain of techies differs from the brain of humanists? <https://tjournal.ru/26858-chem-mozg-tehnarey-otlichaetsya-ot-mozga-gumanitariev>, Access from 12/21/2018 [in Russian].

34. Hillman, N.W., Tandberg, D.A., Fryar, A.H. (2015). Evaluating the Impacts of "New" Performance Funding in Higher Education. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 37(4), 501-519.

35. Lorenzo, C.R., Juste, M.P. (2008). Tutorial Action as a Resource to Improve Higher Education. *Journal of Hispanic Higher Education*, 7(2), 144-155.

36. Lassegard, J.P. (2006). International Student Quality and Japanese Higher Education Reform. *Journal of Studies in International Education*, 10(2), 119-140.

37. Pepper, C., Giles, W. (2014). Leading in middle management in higher education. *Management in Education*, 29(2), 46-52.

38. Gong, X., Huybers, T. (2015). Chinese students and higher education destinations: Findings from a choice experiment. *Australian Journal of Education*, 59(2), 196-218.

39. Isaeva, S., Okulicz-Kozaryn, W., 2018. Statistical Research of Preferences of Students of the Moscow Pedagogical State University in Lectures. *Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych*, 1(22): 355-365.

40. Okulicz-Kozaryn, W., Aieva, Ja., 2018. Управление высшим образованием в Азербайджане: Какие лекции предпочитают студенты? Конференция Международная Научно-Практическая (on-line) "Science, Research, Development #5: Economy. Management", Barcelona, 30-31.05.2018: 66-67.

41. Okulicz-Kozaryn, W., Lapitskaya, O., 2018. Higher education as a business: should Belarusian Universities change the way of teaching at lectures? *Journal of Economy and Business*, 5(2): 5-10.

42. Valery Okulich-Kazarin, Mykola Zhurba, Oksana Pagava, et al. Lecture method preferences, auditory or visual, of Ukrainian consumers of educational services: a statistical analysis, *International Journal of Education and Practice*, 2019, Vol. 7, No.2, p. 54-65.

43. Ossowska, L., Okulicz-Kozaryn, W., 2018. The Students Preferences in Lectures Methods (on the Example of the University of Technology in Koszalin). *Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych*, Tom 1(22): 197-208.

44. Palezhayeu Pavel, Isaeva Svetlana, Okulicz-Kozaryn Walery. Research of educational preferences of students from Lithuania and Russia (at lectures). *Anthropological knowledge as a system-forming factor of professional pedagogical education: Collection of scientific articles of the International scientific-practical conference, June 18 – 19, 2019, Kursk: Kursk State University. - p. 391-393.*

Окулич-Казарин В.П.,

dr.hab, MBA, Prof. UP, Краковский педагогический Университет, v-kazarin@narod.ru

Польша, г. Краков

ДЕФИНИЦИЯ "УПРАВЛЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УСЛУГАМИ"

Главной целью исследования было создание дефиниции "управление образовательными услугами".

Основные методы исследования: эмпирические (изучение научно-методической литературы; контент-анализ научных источников) и методы теоретического анализа (конкретизация и обобщение; сравнительный и ретроспективный анализ; классификация; индукция и дедукция).

Автором создано определение "управление образовательными услугами": Это организация и координация образовательной деятельности поставщика и потребителя, с целью удовлетворения установленных и предполагаемых образовательных потребностей потребителя.

Одновременно были изучены три структуры мышления студентов и показаны два направления управления образовательными услугами.

Целью дальнейшего исследования является детальный анализ обоих направлений управления образовательными услугами.

Ключевые слова: образовательные услуги, студент, управление, лекция, университет.

УДК 378:373.2011.3-51

Онищук І.А.,

*доцент, к.пед.н., доцент кафедри теорії і методики дошкільної та початкової освіти,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, ionuschyk@gmail.com**Україна, м. Кременець*

МОДЕЛЬ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ САМОВИРАЖЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ХУДОЖНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті автором обґрунтовано модель оптимізації процесу розвитку культури самовираження майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у художній діяльності. На основі аналізу наукових праць уточнено структурні компоненти досліджуваного явища, визначено критерії та показники, на основі чого діагностовано п'ять типів сформованості культури самовираження студентської молоді у художній діяльності.

Метою статті є висвітлення педагогічних умов, форм, методів, прийомів, засобів оптимізації культури самовираження майбутніх вихователів у художній діяльності на основі системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, аксіологічного, культурологічного підходів у закладах вищої освіти.

Якісно-кількісні результати контрольного зрізу переконливо засвідчують ефективність проведеної автором експериментально-дослідницької діяльності.

Ключові слова: *особистісно-орієнтована освіта, культура, індивідуальна культура, культура самовираження, художня діяльність, майбутні вихователі закладів дошкільної освіти.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетів закладів вищої освіти є упровадження особистісно орієнтованої моделі освіти, забезпечення балансу професійної та особистісної складової компетентності випускника [1;3;4;7]. Законами «Про освіту», «Про вищу освіту» та іншими нормативно-правовими документами, які регламентують освітню діяльність в нашій країні, проголошено пріоритет становлення молоді людини як суб'єкта власного життя, свідомої особистості, носія культури. З огляду на це актуалізується необхідність створення сприятливих умов для розвитку індивідуальності студентської молоді, об'єктивації її природного потенціалу, формування здатності до культурного самовираження у професійній діяльності. Актуальність засвідчена Конвенцією ЮНЕСКО 2005 року про охорону й заохочення різноманітних форм культурного самовираження (юридична міжнародна угода, мета якої полягає у створенні можливостей для розповсюдження широкого спектру культурних послуг, у тому числі й в сфері освіти).

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що зарубіжними та вітчизняними науковцями накопичено значний матеріал з проблеми формування особистості в процесі підготовки педагогічних кадрів (В. Бенера, В. Беспалько, І. Бех, А. Бойко, Г. Васянович, О. Гомонюк, І. Доброскок, І. Зязюн, Г. Іванюк, В. Кремень, М. Марусинець, Н. Ничкало, М. Олійник, О. Пометун, Р. Пріма, В. Рибалка, О. Савченко, С. Сисоева, А. Столяр, О. Сухомлинська та інші). Також фахівці вказують на значущість таких властивостей та якостей особистості майбутнього педагога, як: суб'єктна відповідальність (Т. Гурлева); домагання самоздійснення (Т. Титаренко); психологічна культура (В. Рибалка); смислотворчі цінності (Р. Зрайко); саморегуляція (Г. Грибенюк), комунікабельність, здатність до інноваційної діяльності, мобільність (Г. Куценко); креативність (В. Виноградова-Бондаренко, Р. Пономарьова-Семенова); самосвідомість, рефлексія, впевненість у собі, винахідливість, уміння

співчувати іншим людям (В. Бондар); здатність до особистісної самореалізації (Г. Беленька) та інших.

Проблемі професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти присвячено праці Л. Артемової, Г. Беленької, А. Богуш, В. Бондаря, Н. Гавриш, Н. Гузій, І. Дичківської, Л. Зданевич, Е. Карпової, І. Коновальчука, О. Кононко, І. Княжева, Н. Лисенко, О. Лисенко, О. Листопада, В. Ляпунової, С. Нечай, Т. Поніманської, Л. Пісоцької, О. Семенова, Г. Сухорукової, Т. Танько та інших. Результати експериментально-дослідної діяльності вказаних фахівців були основоположними у розробці концептуальних засад нашого дослідження.

Наявність значного інтересу до проблеми самореалізації особистості майбутнього фахівця дошкільної освіти в умовах реформування вищої освіти та відсутність фундаментальних досліджень вказаного напрямку зумовили вибір наукової розробки та її доцільність.

Мета статті – обґрунтувати та розробити модель оптимізації процесу розвитку культури самовираження майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у художній діяльності.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження на етапі констатації нами було уточнено структуру «культури самовираження майбутніх вихователів ЗДО у художній діяльності», а саме: когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти [1;4;7]. Співставлення даних, отриманих завдяки усім використаним у процесі експерименту діагностичних методів, орієнтація на виділені у дослідженні критерії, показники та компоненти досліджуваного явища, врахування модальності та стабільності зафіксованих проявів дозволило розробити типологію культури самовираження майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти [4;7].

Таким чином, нами виділено **п'ять основних типів** сформованості досліджуваного явища: **духовний, особистісний, суб'єктний, базовий, деструктивний**. Отримані якісно-кількісні результати діагностики обумовили

необхідність обґрунтування, розробки та упровадження моделі оптимізації процесу розвитку культури самовираження майбутніх фахівців дошкільної освіти. Важливо наголосити, що ми керувалися необхідністю створення середовища, сприятливого для розвитку у них *індивідуальної культури* (за С. Омельченко). В культурі самовираження майбутніх вихователів у художній діяльності акумульовано їхні особливості, способи поведінки, результати самоорганізованої діяльності, яких вони набули і створили відповідно до своїх індивідуальних характеристик завдяки взаємодії з культурою співтовариства.

В основу обґрунтування моделі розвитку у майбутніх вихователів культури самовираження у художній діяльності покладено положення науковців з проблеми розвитку особистості у вищих закладах освіти, як здійснюють підготовку майбутніх педагогів (Г. Балл, І. Зязюн, Н. Ничкало, В. Рибалка, С. Сисоєвої та інших) стосовно важливості розвитку особистості майбутніх фахівців – самосвідомості, системи ціннісних ставлень та базових якостей. З-поміж багатьох аспектів проблеми формування особистості випускника закладу вищої освіти, особливого значення набуває питання розвитку в нього аутопсихологічної компетентності (О. Кононко, С. Омельченко, В. Слободчиков, Т. Скрипніна, Л. Степнова). Науковці зазначають, що аутопсихологічна компетентність є готовністю і здатністю особистості до цілеспрямованої роботи із *зміни своїх рис та поведінкових характеристик, розвитку та використання власних ресурсів, створення для цього сприятливого середовища*.

На етапі формування була актуалізована необхідність поглибленого пізнання студентською молоддю самої себе як особистості. Ефективність цього процесу потребувала упровадження у педагогічну практику певних принципів організації освітнього процесу. До основних принципів віднесено: *системний, діяльнісний, особистісно, орієнтований аксіологічний, культурологічний* підходи. Вони спрямувалися на конструктивне цілепокладання студентами себе у суспільстві, саморозвиток та рух до «акме» та слугували концептуальним підґрунтям авторської моделі розвитку культури самовираження майбутніх вихователів у художній діяльності.

Виходимо з розуміння, що особистість студента як цілісна система ефективно розвиватиметься лише в цілісному педагогічному процесі, в якому цільовий, змістовний, організаційно-діяльнісний, діагностично-результативний компоненти щільно взаємопов'язані. Отже, досліджуване явище формувалося у різних сферах життя, видах художньої діяльності та формах її організації. *Системний підхід* уможливив досягнення динамічної рівноваги різних чинників впливу на культуру самовираження студентів у художній діяльності.

Упровадження на етапі формування «*діялісного підходу*» передбачало посилення суб'єктної позиції досліджуваних завдяки урізноманітненню видів самостійної роботи художньої спрямованості, надання майбутнім вихователям права на вибір та прийняття власних рішень, вияв творчої ініціативи (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Анциферова, В. Петровський, В. Слободчикова, Т. Татенка та ін.). Отже, майбутні

вихователі виступали суб'єктами життєдіяльності, освітнього процесу, художньої діяльності, суб'єктно – суб'єктної взаємодії. Вони ставали перед необхідністю покласти на себе відповідальність за процес і результат на усіх етапах самостійної роботи – на етапі цілепокладання, планування та виконання творчих завдань художньої спрямованості, долаання перешкод на шляху до мети, досягнення та оцінки кінцевого продукту художньої діяльності.

Поряд із системним та діялісним підходами у формуальному експерименті упроваджено *особистісно орієнтований підхід*, оскільки сьогодні призначення освіти спрямовується на становлення особистості майбутнього фахівця, його неповторної індивідуальності, духовності (О. Асмолов, С. Бондаревська, В. Кудрявцев, В. Петровський, С. Сисоєва та інші). Особистісно орієнтований підхід актуалізував проблему фізичного, психологічного, морального та духовного здоров'я майбутніх вихователів ЗДО, визнання їхніх прав на вільний розвиток та реалізацію природних можливостей і творчих здібностей, оволодіння навичками самовизначення, самовираження, самореалізації та самоосвіти.

Реалізація трьох схарактеризованих вище методологічних принципів розвитку у майбутніх вихователів ЗДО культури самовираження у художній діяльності на етапі формування здійснювалася у взаємозв'язку з *аксіологічним (ціннісним) підходом*. Властивий гуманістичній педагогіці, він виконує роль ланки між практичним та пізнавальним підходами до досліджуваної проблеми. За визначенням фахівців, зміст оціннісно-цільового та дієвого аспектів життєдіяльності особистості визначається спрямованістю її активності на осмислення, визнання, актуалізацію і створення цінностей – матеріальних, культурних, духовних, моральних, правових, психологічних тощо (Н. Бердяєв, К. Вентцель, В. Сухомлинський, С. Франк). Замість підготовки знеособлених майбутніх вихователів дошкільних закладів передбачалася *індивідуалізація та диференціація* роботи з студентами із різними нахилами, здібностями, життєвим досвідом, системою цінностей, світоглядом.

Реалізація аксіологічного підходу до розробки моделі розвитку культури самовираження майбутніх вихователів у художній діяльності на етапі формування здійснювалася у взаємозв'язку з *культурологічним підходом*. Вища освіта – компонент культури, який набуває усе більшого значення у контексті розвитку гуманістичної сутності студента. У процесі освітнього процесу майбутні педагоги дошкільної ланки освіти *окультурювалися, перетворювалися на суб'єктів культури*. Культура при цьому розумілася як специфічний спосіб діяльності, який засновується на єдності інтернаціонального, національного та індивідуального. Культурологічний підхід розглядається під кутом феномену «культури» і кваліфікується як стрижневий в аналізі свідомості та діяльності майбутнього вихователя (І. Алексєєв, В. Бондаревська, М. Кларін, В. Серіков, І. Якиманська).

Збалансованість різних методологічних принципів забезпечило ефективність розробленої моделі розвитку у майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти культури самовираження у художній діяльності, сприяло виваженому формулюванню концептуальних засад вказаного етапу дослідження, визначенню вихідних

теоретичних положень, розробці адекватних методів формування, створенню сприятливого середовища для оптимізації освітнього процесу.

Зважаючи на масштабність та складність феномену «культура самовираження» актуалізувалася необхідність розробки комплексу педагогічних умов, упровадження яких мало на меті покращання показників досліджуваного явища. Кожна з умов була важливою сама по собі, готувала підґрунтя для наступної, була пов'язана з усіма іншими. У своїй єдності педагогічні умови створювали оптимальні умови для розвитку у майбутніх вихователів культури самовираження у художній діяльності.

До основних педагогічних умов оптимізації освітнього процесу взагалі, художньої діяльності зокрема віднесено наступне:

1. *Розвиток у майбутніх вихователів життєдайної «Я-концепції» та ціннісного самоствавлення.*

2. *Посилення мотивації та збагачення репертуару налагодження спільної діяльності і спілкування досліджуваних з одногрупниками та викладачами.*

3. *Конструювання змісту художньої освіти на засадах інтегративного підходу та гармонійного поєднання індивідуальних та колективних форм роботи студентів.*

4. *Збалансованість у викладанні дисциплін художньо-естетичної спрямованості балансу творчо-продуктивної, ціннісно-сміслової та духовної складової.*

Обґрунтовуючи першу педагогічну умову – **розвиток у майбутніх вихователів життєдайної «Я-концепції» та ціннісного самоствавлення** ґрунтувалися на доробку провідних фахівців з вказаної проблеми. Відправними слугували: теоретичні положення про людину як найбільшу цінність (Б. Ананьєв, О. Газман, І. Кон, О. Леонтєв, В. Сухомлинський): філософсько-психологічне осмислення проблеми ставлення та самоствавлення особистості (Б. Ананьєв, М. Бахтін, І. Бех, М. Бубер, М. Каган, І. Кон, О. Кононко, В. М'ясищев, С. Пантілеев, С. Рубінштейн та ін.); психолого-педагогічні дослідження професійної свідомості та самосвідомості педагога (С. Дніпров, І. Зимня, А. Кольшко, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Сластьонін, В. Якунін); теоретико-емпіричні дослідження емоційно-оціночної сфери самосвідомості (В. Вілюнас, С. Пантілеев, В. Столін); ідеї щодо формування довіри до себе та впевненості у собі як базової якості особистості (Н. Єрмакова, А. Купрейченко, М. Мішечкіна, Т. Срипкіна); концептуальні засади формування у майбутнього фахівця педагогічної рефлексії (А. Бизяєва, Г. Єрмакова, Г. Щукіна); положення щодо визначення шляхів та засобів формування в особистості ціннісного самоствавлення (Н. Березовін, Р. Бернс, Я. Коломінський, А. Мудрик, А. Орлов, К. Роджерс). Базуючись на доробку зазначених вище філософів, педагогів, психологів, у формуальному експерименті у майбутніх вихователів дошкільних закладів розвивалося ціннісне самоствавлення, їх спонукали до самоспостереження, самоаналізу, самопізнання, саморозуміння, висловлювань довіри своїм можливостям, неупередженої самооцінки.

Обґрунтування значущості упровадження у формуальному експерименті другої педагогічної умови – **посилення мотивації та збагачення репертуару налагодження спільної діяльності і спілкування досліджуваних з викладачами та одногрупниками** базувалося на розумінні того, що ефективне використання

майбутніми вихователями ЗДО норм і правил професійного спілкування відіграє значну роль у майбутній педагогічній діяльності, зростанні конкурентоспроможності молодого фахівця, розвитку його потенціалу, якісних публічних виступах, в уміннях вести переговори, проводити консультації, брати участь у дискусіях, розв'язувати конфлікти. Тому підготовка м майбутніх педагогів дошкільної ланки освіти у закладах вищої освіти має передбачати формування у них системи комунікативних умінь. Упроваджуючи у формуальному експерименті другу педагогічну умову, базувалися на підходах до проблеми професійного спілкування, розроблених провідними у даній галузі фахівцями, зокрема на: характеристиці феномену *спілкування* (Г. Батищев, Л. Буєва, М. Дьомін, О. Злобіна, Е. Льєнков, М. Каган, Б. Парігін, Г. Щедровицький); соціальних аспектах професійного спілкування (Г. Андрєєва, Л. Архангельський, Л. Буєва, І. Кон); особливостях формування комунікативних умінь та професійних навичок особистості (Г. Балл, В. Біблер, О. Бродальов, В. Кан-Калік, Ю. Кулюткін, Д. Леонтєв, А. Прутченков, Ю. Тимофєєв); положеннях про роль спілкування в соціалізації та розвитку особистості майбутнього фахівця (Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, М. Бахтін, О. Бодальов, О. Леонтєв, Б. Ломов, В. М'ясищев, С. Рубінштейн); особливостях навчання професійному спілкуванню (Н. Анікєєва, В. Бетгер, Ю. Васильєв, Ф. Зімбардо, Ю. Ємельянов, С. Жукова, І. Зимня, Х. Корнеліус, Дж. Паркінсон, В. Слободчиков, Ю. Тимофєєв); визнанні єдності свідомості та комунікативної діяльності Л. Виготський, О. Леонтєв, С. Рубінштейн); показниках готовності особистості до професійного спілкування (М. Дяченко, О. Леонтєв, Б. Ломов, В. Мерлін, Б. Парігін, А. Петровський, В. Шадриков); умовах підвищення ефективності формування комунікативних умінь у підготовці до професійного спілкування (В. Горшкова, В. Грехнев, В. Ляудіс, А. Мудрик, Ф. Хакунова); положеннях про цінності – розуміння особистістю смислу життя та свого призначення – особистісного та професійного (І. Бех, Б. Братусь, В. Кремень).

Специфіка дослідження, передбачала упровадження на етапі формування третьої педагогічної умови оптимізації освітнього процесу – **конструювання змісту художньої освіти на засадах інтегративного підходу та гармонійного поєднання індивідуальних й колективних форм роботи студентів**. Основою слугували положення, які відрізняють нову доктрину курсу від традиційної педагогічної практики: збереження значення знань і навичок з одночасним зміщенням акценту з професійно-мистецтвознавчого змісту занять художньою діяльністю на власне *творчу* (за Б. Юсуповим); *інтегрований* та *полікультурний* підхід до викладання предметів, визнання єдиної художньої природи усіх видів мистецтва та природної поліхудожності людини; сприйняття видів мистецтва в якості модулів *єдиного художнього простору освітньої сфери* (Л. Виготський, М. Зись, М. Каган, Л. Масол, Ф. Флоренський, Ю. Фохт-Бабушкін).

Упровадження у формуальному експерименті останньої, четвертої педагогічної умови, спрямовувалося на **забезпечення у викладанні дисциплін художньо-творчої спрямованості балансу творчо-продуктивної,**

ціннісно-сислової та духовної складової. На часі підхід до освітньої галузі як інтегралу, який базується на їх поєднанні з науково-гуманітарними основами освіти – ноосферними уявленнями (В. Вернадський); з «екологією культури» (Д. Ліхачов); з національно-особливим образом світу (Г. Гачев); з духовно-соціальним пошуком наукової та художньої істини (М. Тимофеев-Ресовський, О. Лосев, П. Флоренський).

Комплекс схарактеризованих вище та обґрунтованих педагогічних умов сприятиме оптимізації освітнього процесу, спрямованого на розвиток у майбутніх вихователів дошкільних закладів культури самовираження у художній діяльності. У єдності з принципами організації формувального експерименту, методами та формами освітньої роботи з студентами та викладачами вказані чотири педагогічні умови увійшли складовими до моделі розвитку досліджуваного явища.

Висновки. Представлена модель сприятиме створенню оптимальних для розвитку у майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти культури самовираження в художній діяльності умов, які забезпечували активізацію свідомості, самосвідомості досліджуваних, стимулювали їхню творчу активність, окультурювали поведінку, активізували духовну спрямованість. Системний вплив, узгодженість організаційного, змістового, технологічного та оцінювального аспектів підвищував ефективність процесу викладання навчальних нормативних та вибіркового дисциплін, залучення майбутніх педагогів до активного експериментування та створення художніх продуктів, їх культурної презентації, реалізації себе як суб'єкта ціннісних відносин та власного ціннісного зростання. Втілення художності як явища життя та мистецтва на основі перетворення в освітній практиці ідеї гуманізму, універсалізму як сукупності різносторонніх професійних якостей і соціокультурної самоідентичності майбутнього педагога сприятиме ефективності його майбутньої художньо-педагогічної діяльності.

Література

1. Бех І.Д. Особистість у контексті орієнтирів розвивального виховання *Інноватика у вихованні* – вип. 1. К, 2015. С. 7-13.
2. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / отв. ред. и сост. Л.В. Алексеев. М. : Школа-Пресс, 1995. 448 с.

3. Зязюн І.А. Проблема розвитку особистості у теорії мистецької освіти / *Мистецтво у розвитку особистості: монографія / за ред. Н.Т.Ничкало. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. С. 14-36.*

4. Кононко О.А. Культура самовираження майбутніх педагогів як особистісний феномен. *Психологія та педагогіка – необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конф., м. Львів, 2017. С. 13-18.*

5. Кримський С.Б. Культура розкриває внутрішню безмежність людини. *Культурологічна думка. 2009. № 1. С.18-26.*

6. *Короткий енциклопедичний словник з культури / за ред. : В. Ф. Шевченко. К. : Україна, 2012. 384 с.*

7. Омелченко Е.А. Самовираження і культура самовираження педагогов і студентів педагогічних ВУЗов. *Теорія і практика образования в современном мире: материалы II международной научной конф., г. СПб. 2012. С. 11-14.*

8. Отич О. Педагогіка мистецтва: від історичної практики – до теоретичного осмислення. *Рідна школа. 2010. № 6. С. 14-19.*

9. Роменець В.А. Творчість, індивідуальність, комунікація. 3-тє вид. м. Київ : Либідь, 2004. 288 с.

References

1. Bekh I.D. Osobystist u konteksti oryentyriv rozvyvalnoho vykhovannia. *Innovatyka u vykhovanni* – vyp. 1. K, 2015. S.7-13.
2. Gessen S.I. Osnovy pedagogiki. Vvedenie v prikladnuuu filiosofiu / otv. red. i sost. P.V. Alekseev. M. : Shkola-Press, 1995. 448 s.
3. Ziazium I.A. Problema rozvytku osobystosti u teorii mystetskoj osvity / *Mystetstvo u rozvytku osobystosti: monohrafia / za red. N.H.Nychkalo. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2006. S. 14-36.*
4. Kononko O.L. Culture of self-expression of at the international scientific and practical conference *Psychology and pedagogy - the need for science to influence the development of practice in Ukraine: collection of abstracts of scientific works of participants Lviv pedagogical community. Lviv, 2017. P. 13-18.*
5. Krymskyi S.B. Kultura rozkryvaie vnutrishniu bezmezhnist liudyny. *Kulturolohichna dumka. 2009. № 1. S. 18-26.*
6. *Kortkyi entsyklopedychyniy slovnyk z kultury / za red. : V.F. Shevchenko. K. : Ukraina, 2012. 384 s.*
7. Omelchenko E.A. Self-expression and culture of self-expression of teachers and students of pedagogical universities. *The theory and practice of education in the modern world: materials of the P international scientific conference. St. Petersburg: Renome. 2012. S. 11-14.*
8. Otych O. Pedahohika mystetstva: vid istorychnoi praktyky – do teoretynchnoho osmyslennia. *Ridna shkola. 2010. № 6. S. 14-19.*
9. Romanets V.A. Tvorchist, individualnist, komunikatsiia. 3-tie vyd. m. Kyiv: Lybid, 2004. 288 s.

Onishchuk I.A.,

Associate professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the department of theory and methodology of preschool and elementary education, Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after them Taras Shevchenko, ionuschyk@gmail.com

Ukraine, Kremenets

THE MODEL OF OPTIMIZATION IN THE PROCESS OF DEVELOPING FUTURE EDUCATORS' OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS SELF-EXPRESSION IN THE ARTISTIC ACTIVITIES

In the article the model of optimization the process of developing future educators' self-expression of preschool educational institutions in the artistic activities is justified. The structural components of the investigated phenomenon are specified on the basis of analysis of scientific works, criteria and indexes are certain on the basis of five types of student youth's formed culture of self-expression are diagnosed in artistic activity.

The aim of the article is illustration of pedagogical terms, forms, methods, optimization activities in cultural future educators' self-expression in artistic activity on the basis of the system, active, personality oriented, axiological, culturalological approaches in higher education institutions.

Key words: the personality oriented education, culture, individual culture, culture of self-expression, artistic activity, future educators of preschool educational institutions.

УДК 371.13

Прокопів Л.М.,

*к.пед.н., доцент кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика
ДВНЗ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, prk1@i.ua**Україна, м. Івано-Франківськ*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МАЛОКОМПЛЕКТНОЇ ШКОЛИ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

У статті з'ясовано, що концептуальний розвиток дослідження поняття «малокомплектна школа» як історико-педагогічного феномену має здійснюватися в межах сучасних методологічних підходів: аксіологічного, культурологічного, компетентнісного, синергетичного, системного тощо. Ці підходи також поєднують розуміння поняття малокомплектної школи в єдине наукове ціле, що сприяє усвідомленню цілісного світогляду.

Характеристики зазначених підходів дозволяють стверджувати, що малокомплектна школа є своєрідним історичним феноменом, здатним привнесення у педагогіку своєрідності та інтегрованого підходу.

Ключові слова: методологія, дослідження, розвиток методології, методологічні підходи, малокомплектна школа.

Постановка проблеми. Нова освітня парадигма змінює ставлення до розуміння ролі методології у науковому дослідженні. Сучасна наука по різному підходить до усвідомлення значення методологічних підходів у побудові наукового дослідження. Безпелляційною є істина: наукове дослідження повинно ґрунтуватися на чітко виписаній і зрозумілій методології. Лише тоді воно матиме як практичне, так і теоретичне підґрунтя. На сьогодні виникає проблема: незрозумілість і подекуди неузгодженість визначення методології. Все це робить неоднозначним наукові тлумачення. Розуміння потребують і методологічні підходи до дослідження малокомплектної школи в історичному аспекті. Саме тому наша проблема актуалізується. Ми розглядатимемо дані підходи не формально, а в якості приналежності до нашої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед значної кількості парадигм теорії пізнання, філософії науки, особливе місце належить її методології. У науці її висвітлює чимало сучасних учених (О. Адаменко, М. Білуха, Г. Васянович, О. Крушельницька, Г. Лузан та ін.). У роботі ми опираємось на корифеїв методології історико-педагогічних досліджень (Н. Гупан, В. Курило, О. Любара, М. Стельмаховича, О. Сухомлинську та ін.). Детально методологічні підходи з педагогічного погляду проаналізовані у працях В. Вихруща, О. Карпенко, І. Стражнікової та ін. Все ж недостатньо дослідженими є методологічні підходи до дослідження малокомплектної школи як явища педагогіки. Це й зумовлює вивчення даної проблеми.

Мета статті – аналіз та оцінка особливостей методологічних підходів дослідження малокомплектної школи в Україні.

Методи дослідження: аналіз і систематизація наукової (філософської, психолого-педагогічної) літератури з метою теоретичного обґрунтування проблеми; метод педагогічної реконструкції, який надає можливості показати значення методологічних підходів для сучасної малокомплектної школи.

На сьогодні вкрай важко надати єдине розуміння методології. Саме тому у даній публікації ми проаналізуємо філософський та загальнонауковий рівень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо детально дані рівні методології. Необхідною складовою освітньої системи є філософія, яку чимало сучасних вчених бачать неоднозначно. Для нас близькими є переконання О. Сухомлинської, яка стверджує, що філософія традиційно заповнює «методологічну ланку історико-педагогічних досліджень» [14, с.22].

Досліджувана нами проблема має на меті врахування чітких тенденцій в історичному розвитку малокомплектної школи в Україні на рівні філософської (фундаментальної) методології. Ми погоджувемось з Д.Чернілевським, що філософська методологія визначає «загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності» і є вищим рівнем методології [18, с.168].

Аналізуючи філософський рівень ми опиралися на загальновідомі філософські напрямки: дидактику Гегеля, позитивізм, екзистенціалізм; прагматизм [14, с.44]. Теоретико-методологічними засадами нашого дослідження у контексті філософії є діалектичний підхід. Усі успіхи малокомплектної школи у вигляді даного підходу передбачають пізнання дійсності як: «тісного зв'язку теорії і практики, пізнаності реального світу, детермінованості явищ, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і необ'єктивного» [18, с.169].

Питання малокомплектної школи на рівні діалектичного підходу передбачають аналіз фактичного матеріалу і досвіду практичної сторони діяльності малокомплектної школи. Безумовно, що діалектичний підхід дослідження малокомплектної школи як історико-педагогічного феномену базується на філософських досягненнях наукової творчості і пізнання.

Загальнонаукова методологія у контексті досліджуваної проблеми передбачає специфіку і розуміння ролі науки як однієї із форм суспільної свідомості, що передбачає отримання достовірної інформації, розумінні

її суті, теоретичних концепцій, які використовуються у контексті історико-педагогічного дослідження [3, с.10]. Методологія має на меті врахування загальних і специфічних чинників, зокрема аналіз системного, історико-педагогічного, термінологічного, аксіологічного, антропологічного, культурологічного, інноваційного та ін. підходів. Розглянемо їх детальніше з екстраполяцією на досліджувану проблему.

Системний підхід. Необхідність системного підходу у методології вивчали О. Дубасенюк, В. Краєвський, Д. Чернілевський та ін. [7;9;18].

Розуміння «системи» розкрито найбільш детально у філософській літературі. У філософському словнику наголошується, розуміння системи як «сукупності визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія» [18, с.583]. Філософи окреслюють, що вона ґрунтується на особливостях: загальні і спеціальні теорії системи (С. Берталанфі, С. Ешбі, Месарович та ін). Загальні – передбачають методологічні принципи аналізу системи, розробка стратегій досліджень, формування системної методології як їх сукупності. Спеціальні – передбачають конкретику, конкретні системні підходи, їх формування, еволюціонування, функціонування, трансформація, способи проектування, управління тощо [17, с.583].

У контексті методології вивчення малокомплектної школи доречно проаналізувати системність у сукупності з категоріями цілісності та емерджентності. *Цілісність* передбачає досягнення мети у відповідності до визначених критеріїв. Саме тому ми розглядатимемо малокомплектну школу не відірвано, а у загальній системі освіти. Нам імпонує розуміння емерджентності (англ. emergent – несподівано з'являється, раптово спливаючий) «як результату виникнення між елементами системи так званих синергетичних зв'язків, які забезпечують збільшення загального ефекту до більших обсягів, ніж сума ефектів окремо взятих незалежних елементів системи [6, с.94].

У відповідності до зазначеної системи у контексті методології дослідження формується **системний підхід**, який визначено як «загальнонаукову методологічну концепцію, особливу стратегію наукового пізнання і практичної діяльності, яка зорієнтовує на розгляд складних об'єктів як деяких систем» [17, с.584].

Щодо історико-педагогічних досліджень малокомплектної школи то ми розглядатимемо шкільну освітню систему (навчання, виховання і т. д.).

Завдяки системному підходу ми матимемо можливість проаналізувати всі складові діяльності малокомплектної школи. Саме в цьому є перевага його використання в наукових дослідженнях. На основі системного підходу у контексті нашої проблематики важливим є: аналіз малокомплектної школи як складного системного історичного явища, яке збереглося і видозмінилося у сучасному контексті; цілісне вивчення певних самостійних понять, як от: малокомплектна, малочисельна, мала школа, шкільна освіта у їх взаємодії, динаміці на виділених нами етапах; інтеграція малокомплектної та загальноосвітньої як сільської, так і міської школи упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. в Україні; показ у відповідності до виділених

нами етапів перспективи діяльності малих шкіл для розвитку освіти у цілому, що пояснюється різними завданнями та підходами (домінуванням одного над іншим) у їх взаємозв'язку з політичними, історичними устроями держави.

Аксіологічний підхід передбачає розуміння цінності людини. У філософських джерелах аксіологія (грецькою *axia* – цінність, *logos* – слово, учіння) розуміється як вивчення природи цінностей, їх дослідженням як смислоутворювальних основ людського буття, що задають спрямованість і вмотивованість людському життю, діяльності та конкретним діям і вчинкам [16, с.11].

На основі аксіологічного підходу ми вивчаємо малокомплектну школу у контексті взаємодії теорії і практики в освітньому просторі. Тут, на першому плані виступають потреби школярів зокрема визначення їх пріоритетів і цінностей, виділення їх ролі у суспільстві. Аксіологічний підхід у дослідженнях малокомплектної школи як історико-педагогічного феномену передбачає: розуміння потреб суспільства і часу у потребі існування малокомплектної школи та ролі в ній дитини, визнання цінностей, які на кожному історичному етапі переважали у формуванні особистості в умовах малокомплектності; з'ясування мети розвитку особистості в умовах малокомплектної школи; створення умов для ціннісного розуміння ролі дитини; оцінку ролі середовища, в якому дитина формує себе як особистість; переваг і виокремлення цінностей людини і природи; виділення важливих і першорядних питань її життєдіяльності в умовах малокомплектної школи поряд із вчителем, громадою тощо; важливості засвоєння учнями малокомплектних шкіл норм і правил життєдіяльності.

Аксіологічний підхід має на меті не лише з'ясування ролі учня у навчальному і виховному процесах, а й визначення ролі дорослого у формуванні особистості школяра.

Він дає можливість розглядати у контексті малокомплектної школи категорії «дитина», «дитинство» як цілісні й необхідні; проаналізувати ставлення громади, суспільства до питання життєдіяльності такої школи, ролі у ній учня у певний історичний період. У контексті досліджуваної проблеми логічним є доповнення аксіологічного підходу антропоцентричним.

Антропоцентричний підхід властивий гуманістично орієнтованим педагогічним системам, у яких найвищою цінністю і метою виховання є людина. Одним із перших про нього згадував К.Ушинський, наголошуючи, що педагогіка повинна пізнати «людину цілісно» [15, с.199]. Відповідно до цього, мета освіти передбачає вдосконалення природи людини. У цьому контексті І.Зайченко переконує, що даний підхід «передбачає трактування історико-педагогічних феноменів з точки зору потенціалу людини, її багатостороннього розвитку [8, с.33]. Він наголошує на необхідності розгляду школи в історико-педагогічному сенсі, у контексті ідеалів, цінностей тощо. Б. Бім-Бад – відомий дослідник педагогічної антропології, стверджує що такий підхід має на меті синтез знань про освітні явища і процеси, знання про людину, її розвиток [1, с.87].

Антропоцентричний підхід у конексті дослідження

малокомплектної школи, поставивши на перше місце учня, сприяє розумінню дитини як предмета виховання. Учень – особистість діяльнісна, яка розвивається під впливом соціуму, природного і людського середовища. Її розвиток у таких умовах є цілісним поєднанням інтелектуальних, фізичних, моральних складових, поширюється на зміст навчання і виховання у школі.

Методологічною основою історико-педагогічних досліджень у тому числі й нашої проблематики, визначаємо **історико-педагогічний** підхід. Тут ми маємо можливість здійснювати наукові дослідження у порівняльному і регіональному напрямках.

Як зазначає В. Лозова, методологія у контексті історико-педагогічних напрацювань передбачає не лише відображаючу, а й конструктивну складові. Особливістю методології є її «рефлексивне ставлення до існуючих структур науково-пізнавальної діяльності» [11, с.333]. Важливим аспектом історико-педагогічного-підходу є дослідження малокомплектної школи в історії шкільної освіти на державному, регіональному, місцевому рівнях.

Так, на *державному рівні* малокомплектна школа в історії розвитку шкільної освіти в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст. передбачає контекстний аналіз законодавчих, освітніх, організаційних, економічних та ін. чинників, що сприяють впровадженню різноманітних проєктів життєдіяльності малої школи на селі: громадського виховання, заохочення народжуваності, підтримки молоді тощо. На цьому рівні малокомплектна школа співвідноситься із загальним розвитком шкільної освіти.

Важливим для дослідження «малокомплектної школи» як історико-педагогічного феномену є її регіональне спрямування. У цьому контексті В. Курило переконує, що регіон – це той простір (як географічний, так і соціальний, у якому особистість соціалізується, відбувається її збереження та ретрансляція умов та норм життя¹⁰. При цьому Л. Ваховський вказує на те, що регіон – це не тільки територія, а й унікальна комбінація культурних, економічних, екологічних, політичних і соціальних ознак, які утворюють певну духовну спільність [4]. Методологія історико-педагогічного дослідження на регіональному рівні має свої особливості: фундаментальні складові, ідеї повинні бути співвідносними із сучасним рівнем розвитку освітнього простору, масштабами наукових розвідок; використанню системи дослідницьких законів, процедури дослідження; інтерпретації, яка співвідносна з фундаментальними ідеями, принципами, методами тощо [4, с.19].

На регіональному рівні малокомплектна школа є цілісною одиницею, якій притаманні з однієї сторони, певні особливості, з іншої – характер діяльності підпорядковується освітньому простору країни. По-перше, йдеться про збереження і розвиток регіональних традицій в освіті, по-друге, відбувається зближення світових моделей науки й освіти [2]. Саме в умовах такої територіальної цілісності формується громадянська свідомість особистості і зберігається самобутність. На *регіональному рівні* важливим є: створення при малокомплектних школах закладів громадської підтримки, пошук меценатів, організації слухань, круглих столів, спрямованих на підтримку малокомплектної школи на селі.

Місцевий рівень передбачає організацію інституцій педагогічних знань, громадських шкіл, просвітницька робота у малокомплектних школах (моніторинг, організація педагогічних слухань та ін.) Тут *важливе місце має* підготовка студентів до роботи у малокомплектних школах шляхом удосконалення навчальних курсів професійного циклу та читанні авторського спецкурсу за вибором студентів «Особливості навчально-виховного процесу у сільській малочисельній школі», що є практикою імплементації історичного досвіду на сучасному етапі.

Діяльнісний підхід передбачає вивчення малокомплектної школи у загальному контексті існування шкільної освіти України досліджуваного періоду, спрямованості ціннісних орієнтацій, життєвих планів, становленні її як суб'єкта життєдіяльності, спрямування на реалізацію завдань і цілей. Малокомплектна школа з однієї сторони безпосередньо залежна від всієї системи шкільної освіти, з іншої – має право на вибір технологій освіти, що впливають на особистісний розвиток дитини, необхідності її самоствердження та реалізації. Діяльнісний підхід сприяє збереженню малокомплектної школи в освітньому просторі; організації комфортного середовища навчання і виховання; здійсненню підготовки педагогічних кадрів до роботи в умовах малої чисельності учнів; виявленню позитивних ідей у діяльності школи.

Компаративістський підхід у контексті дослідження малокомплектної школи передбачає вивчення у порівняльному аспекті історії школи. Основою такого підходу є розуміння педагогічного феномену «малокомплектна школа» як складної проблеми, яка вивчається у співвимірі з світовою освітою. Даний підхід передбачає виокремлення як національного, так і європейського досвіду діяльності малокомплектної школи.

Європейське спрямування сприятиме уявленню про можливість існування та реконструкції малокомплектної школи у контексті світових тенденцій і євроінтеграційних процесів у взаємодії з політичними, економічними, освітніми моделями. Компаративістський підхід ми розглядатимемо з точки зору теорії освіти.

Культурологічний підхід на переконання І. Зайченка «дозволяє аналізувати проблеми освіти, виховання, історії педагогіки в загальнокультурному й соціально-історичному контексті» [8, с.37]. Логіка цього підходу базується на розумінні, що основою і системоутворюючою ознакою становлення і розвитку малокомплектної школи є взаємообумовленість національної і загальнолюдської культури.

Вивчення питання теорії й практики малокомплектної школи в історії українського шкільництва передбачає використання напрацювань педагогічного шкільництва України у контексті загальнолюдського культурного розвитку.

Завдяки даному підходу ми маємо можливість розглядати особливості малокомплектної школи як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Тут ми вивчаємо малокомплектну школу у взаємодії з національною ідентичністю, культурним та національними надбаннями. Все це сприяє цілісному усвідомленню єдності й культури не лише регіонів України, а й Європи і світу.

Малокомплектну школу в цьому плані вивчаємо з точки зору соціо-, етно-культурної, освітньої складових.

Герменевтичний підхід передбачає переосмислення теорій (філософських, психологічних, педагогічних), пояснення, організації, проектування і прогнозування шляхів удосконалення педагогічного процесу, пошуку дієвих педагогічних систем [5, с.189].

Такий підхід у контексті нашої проблеми має на меті розуміння джерельної бази, цілісного аналізу, концептуального викладу теорії і практики малокомплектної школи у теорії історії педагогіки, відображення повної картини малокомплектної школи України з урахуванням ціннісних орієнтацій, особливостей століття, з використанням різних освітніх систем, теорії, практики, сприятиме розумінню тогочасної освітньої системи.

Парадигмальний підхід уможливує розкриття історико-педагогічних технологій малокомплектної школи, розуміння сутності педагогічних процесів у такого типу школах, дає можливість проаналізувати роль педагогічної персоналістики у школі, її внутрішньої динаміки з точки зору трансформації педагогічних теорій на сучасному етапі розвитку школи в освітньому просторі. Вивчення поглядів науковців, педагогів, громадських діячів на феномен малокомплектної школи, особливостей організації освітнього процесу забезпечить життєдіяльність школи.

Синергетичний підхід вивчає специфіку самоорганізації й саморозвитку, еволюції малокомплектної школи, її видозміни як складного явища. Для самоорганізації характерне знання існуючих та створення нових взаємодій між всіма структурними частинами педагогічного процесу у малокомплектній школі. Синергетична парадигма сприяє: можливості вести діалог між освітніми системами; з'ясувати позитивні складові даної проблеми.

Даний підхід допомагає оптимізації і розв'язанню основних завдань освіти в умовах малокомплектності – формування компетентнісного підходу до навчання і виховання особистості.

Термінологічний підхід. Маємо наголосити, що наукова база дослідження потребує повного з'ясування, тлумачення, аналізу термінології малокомплектної школи. Даний підхід базується на аналізі термінології на визначених нами історичних етапах; розробці, уточненні, встановленні ієрархії термінів на сучасному етапі, що становить категоріальний апарат дослідження. На основі термінологічного підходу, обґрунтовуючи теоретико-методологічні аспекти діяльності малокомплектної школи, учені досліджуваного періоду розробляли її поняттєвий апарат, обґрунтовуючи сутність категорії «малокомплектна школа», що у різні історичні етапи досліджуваного періоду тлумачився по-різному. На певних етапах з'являлися нові категорії, як от: «малокомплектна школа» та ін. На основі визначеного підходу введено поняття «мала школа».

Феноменологічний підхід сприяє інтерпретації сучасного освітнього середовища як суб'єктивної реальності, дає змогу відтворити достовірно історико-педагогічну реальність діяльності малокомплектної школи в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст., інтерпретувати виявлені фактори, тенденції на сучасному етапі.

Інноваційний підхід Ми використовуємо нормативно-правове тлумачення інновації як «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [12, ст.1]. Розглядаючи історико-педагогічні проблеми і перспективи малокомплектної школи з точки зору інноваційного підходу використовуємо принцип поєднання традиційного і нового. Саме цим ми забезпечуємо діалектичний підхід і створення нових моделей такої школи.

Інноваційний підхід з точки зору розгляду нашого дослідження ми бачимо як еволюцію поняття малокомплектна школа в історії українського й європейського шкільництва.

Отже, використання вищезазначених підходів сприятиме об'єктивному визначенню, розумінню і відтворенню історико-педагогічної дійсності діяльності малокомплектної школи досліджуваного періоду, виокремленню теоретико-методологічних засад діяльності малої школи на сучасному етапі; концептуального й змістового наповнення і розуміння життєдіяльності малокомплектної школи досліджуваного періоду.

Перспективними дослідженнями вважаємо вивчення методології історико-педагогічної науки на конкретно науковому рівні.

Література

1. Бим-Бад Б. *Педагогическая антропология: учебн. пособ.*, 2002. С. 87-202 с.
2. Богуславський М. *Структура сучасного історико-педагогічного знання. Шлях освіти.* 1999. № 4. С. 37-40.
3. Ваховський А. *Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми. Шлях освіти.* 2005. №2 .С. 10 С. 7-11.
4. Ваховський А. *Конструювання методології історико-педагогічного дослідження. Історико-педагогічні дослідження. Регіональний вимір: Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (Педагогічні науки).* Луганськ, 2006. № 19 (114). С. 16-22.
5. Гарага В. *Місце та роль педагогічної герменевтики в освіті* URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6934/1/Garaga.pdf> С.188-190 (с.189).
6. Геселева Н. В., Заріцька Н. М. *Емерджентні властивості системи. Бізнесінформ.* 2013. № 7 С.93-96. URL: www.businessinform.net
7. Дубасенюк О. *Розвиток системних досліджень у науковому знанні: історія, досвід, перспективи. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження: монографія / за ред. О.А.Дубасенюк, Житомир, 2015. С. 12-18.*
8. Зайченко І. *Історія педагогіки. У двох книгах. Книга 1. Історія зарубіжної педагогіки: навч. посібн. Київ, Слово. 2010. 624 с*
9. Краевский В. *Целостность похода к исследованию образования на современном этапе развития научной рациональности.* URL: http://www.kraevskiyvv.narod.ru/papers/zelist_pohoda.htm
10. Курило В.С. *Критеріально-комплексний підхід до аналізу історико-педагогічної думки. Шлях освіти.* 1999. № 3. С. 41-44.
11. *Наукові підходи до педагогічних досліджень / за ред. В.І. Лозової. Харків : Апостроф, 2012. 352 с*

12. Про інноваційну діяльність: № 40-IV від 4 липня 2002 р. ВВР України. 2002. – № 36. Ст. 1. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>

13. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади розвитку історико педагогічної науки в Україні. Шлях освіти. 1999. №1.С.41-45

14. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ, АПН, 2003. 678 с.

15. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / Ушинський К. Вибрані педагогічні твори. III. 1. Київ, 1983. С. 192-471.

16. Философский словарь / [под ред. М.П. Фролова]. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.

17. Філософський енциклопедичний словник /НАН України./ за ред. В. І. Шинкарук Київ. Абрис, 2002. 743 с.

18. Чернілевський Д., Антонова О., Барановська Л., Вознюк О., Дубасенюк О., Захарченко В., Козловська І.М. та ін. *Методологія наукової діяльності навч. посібн. Вид. 2ге, допов. Вінниця, 2010. 484 с.*

References

1. Вут-Вад В. *Pedahohicheskaia antropologiya: uchebn posob.*, 2002. S. 87 202 s.

2. Bohuslavskyi M. *Struktura suchasnoho istoryko-pedahohichnoho znannia. Shliakhi osvity.* 1999. № 4. S. 37-40.

3. Vakhovskiy L. *Metodolohiia doslidzhennia istoryko-pedahohichnoho protsesu: postanovka problemy. Shliakhi osvity.* 2005. №2 .S. 10 S. 7-11.

4. Vakhovskiy L. *Konstruiuvannia metodolohii istoryko-pedahohichnoho doslidzhennia. Istoryko-pedahohichni doslidzhennia. Rehionalnyi vymir : Visnyk Luhanskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Pedahohichni nauky). Luhansk, 2006. № 19 (114). S. 16-22.*

5. Haraha V. *Mistse ta rol pedahohichnoi hermenevtyky v osviti* URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6934/1/Garaga.pdf> S.188-190 (s.189).

6. Heseleva N.V., Zaritska N.M. *Emerdzhentni vlastyovosti systemy. Biznesinform.* 2013. № 7 S.93-96. URL: www.businessinform.net

7. Dubaseniuk O. *Rozvytok systemnykh doslidzhen u naukovomu znanni: istoriia, dosvid, perspektyvy. Profesiina pedahohichna osvita: systemni doslidzhennia: monohrafiia /za red. O.A. Dubaseniuk, Zhytomyr, 2015. S. 12-18.*

8. Zaichenko I. *Istoriia pedahohiky. U dvoikh knyzhkakh. Knyha 1. Istoriia zarubizhnoi pedahohiky: navch. posibn. Kyiv, Slovo. 2010. 624 s*

9. Kraevskiy V. *Tselostnost pokhoda k yssledovaniyu obrazovaniya na sovremennom etape razvityia nauchnoi ratsyonalnosti.* URL: http://www.kraevskiyv.narod.ru/papers/zelos_t_pohoda.htm

10. Kurylo V.S. *Kryterialno-kompleksnyi pidkhid do analizu istoryko-pedahohichnoi dumky. Shliakhi osvity.* 1999. № 3. S. 41-44.

11. *Naukovi pidkhody do pedahohichnykh doslidzhen / za red. V.I. Lozovi. Kharkiv : Apostrof, 2012. 352 s*

12. Про інноваційну діяльність: № 40-IV від 4 липня 2002 р. ВВР України. 2002. – № 36. Ст. 1. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>

13. Sukhomlinska O.V. *Kontseptualni zasady rozvytku istoryko-pedahohichnoi nauky v Ukraini. Shliakhi osvity.* 1999. №1.S.41-45

14. Sukhomlinska O.V. *Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem. Kyiv, APN, 2003. 678 s.*

15. Ushynskiy K. *Liudyna yak predmet vykhovannia. Sproba pedahohichnoi antropologii / Ushynskiy K. Vybrani pedahohichni tvory. T. 1. Kyiv, 1983. C. 192-471.*

16. *Fylosofskiy slovar / [pod red. Y.T.Frolova]. – M.: Polytyzdat, 1987. – 590 s.*

17. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk /NAN Ukrainy ./ za red. V.I. Shynkaruk Kyiv. Abrys, 2002. 743 s.*

18. Chernilevskiy D., Antonova O., Baranovska L., Vozniuk O., Dubaseniuk O., Zaharchenko V., Kozlovskaya I.M. *ta in. Metodolohiia naukovoi diialnosti navch. posibn. Vyd. 2he, dopov. Vinnytsia, 2010. 484 s.*

Prokopiv L.M.,

PhD in Education, Associate Professor, Department of Pedagogy,
Vasyl Stefanyk Prekarpatian National University, prk1@i.ua

Ukraine, Ivano-Frankivsk

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE CONCEPT OF «SMALL SCHOOL» AS A HISTORICAL AND PEDAGOGICAL PHENOMENON

The article provides insight into the methodology. It substantiates that the conceptual development of the study of the concept of a «small school» as a historical and pedagogical phenomenon should be carried out within the framework of modern methodological approaches: axiological, culturological, competence, synergetic etc. These approaches also combine the understanding of the concept of a small school into a single scientific entity that promotes awareness of a holistic outlook. Characteristics of cultural, competence, axiological (based on values), and other approaches justified in the article allow to assert that the small school is a distinctive historical phenomenon capable of introducing a peculiarity and an integrated approach in pedagogy.

Key words: methodology, study, methodology development, methodological approaches, small school.

УДК 378.147:796.5:338

Прокоф'єва Л.Б.,

*к.пед.н., доцент, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, lubaluba5@ukr.net**Україна, м. Одеса*

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

У статті розглядається проблема розвитку професійно-особистісних якостей майбутніх фахівців сфери туризму засобами інтерактивних технологій навчання.

Автором проаналізовані потенційні можливості інтерактивних технологій навчання у закладах вищої освіти в контексті розвитку комплексу професійних вмінь та навичок, особистісних якостей, які визначені змістом професійної туристичної освіти в Україні.

Ключові слова: *навчально-виховний процес вищої школи, професійно-особистісні якості майбутніх фахівців туристичної сфери, інтерактивні технології навчання, методи інтерактивного навчання, форми інтерактивного навчання.*

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти України XXI століття одним із пріоритетних напрямків державної політики з розвитку освіти є формування особистості, яка характеризується творчою індивідуальністю, високим рівнем соціальної зрілості, освіченості, культури, розумінням сутності суспільства і людини та їх взаємозв'язку у процесі розвитку.

До особливостей туристичної діяльності, як специфічної сфери професійної діяльності, належать: мобільність її учасників, необхідність розуміння складних механізмів людських відносин, високий рівень знань і умінь у сфері менеджменту, маркетингу, розуміння професійного туризму як найважливішого сектора економіки та ін.

Підготовка фахівців сфери туризму передбачає формування системи професійно значущих знань, умінь та навичок, розвиток особистісних якостей для роботи у сфері «людина – людина», які відповідають сучасним вимогам: активність, гнучкість, толерантність, самостійність, ініціативність, щирість, оптимізм, креативність. Такі особливості висувають відповідні вимоги до підготовки фахівців даної галузі у закладах вищої освіти.

Мета статті – обґрунтувати особливості розвитку професійно-особистісних якостей майбутніх фахівців сфери туризму засобами інтерактивних технологій навчання.

Виклад основного матеріалу. Особливості професійної туристичної освіти, розробка теорії становлення й розвитку системи неперервної професійної туристичної освіти розглянуто у працях науковців Т. Борейко, Т. Власова, І. Зорін, П. Олійник, Л. Поважна, М. Скрипник, В. Яворська та ін. Дослідження шляхів інтенсифікації навчання студентів у системі професійної туристичної підготовки знаходимо у роботах В. Васильєва, В. Звоннікова.

На сучасному етапі дослідження проблем розвитку професійно-особистісних якостей студентів присвячені численні праці І. Зязюна, В. Кременя, О. Савченко, Н. Гузій, Л. Кондрашової, З. Курлянд; вивченням професійно значущих якостей фахівців у сфері туризму займалися Г. Бабій, О. Гараніна.

Теоретичні засади застосування сучасних технологій

у навчальному процесі вищої школи розкрито у працях І.М. Богданової, А.А. Вербицького, О.В. Козлова, М. Лазарева, М.Л. Разу, В.А. Семиченко, С.О. Сисоевої, П.М. Щербаня та інших дослідників. У дослідженнях, присвячених вивченню специфіки інтерактивних технологій навчання необхідно зазначити праці В. Пезпалько, М. Кларіна Г. Селевко, В. Фоменко, І. Якіманської.

Метою підготовки професійних кадрів туризму є формування духовності, високих морально-етичних якостей особистості майбутнього фахівця, який повинен мати глибокі теоретичні знання і необхідні навички практичної діяльності для вирішення психологічних, соціальних та економічних конфліктів, породжених науково-технічною революцією.

Сучасна система професійної освіти майбутніх фахівців сфери туризму орієнтована на створення фундаменту для становлення студента як майбутнього професіонала, якому притаманні такі професійно-особистісні якості, як компетентність, висока духовна культура, мобільність, вміння вільно орієнтуватися в новітніх досягненнях науки та практики, високий рівень розвитку морально-етичних якостей й професійної етики. За таких умов суттєво підвищуються вимоги до формування таких якостей особистості майбутніх фахівців сфери туризму, як професіоналізм, відповідальність, ініціативність, комунікабельність, креативність, моральність.

Розв'язання основних завдань професійної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму передбачає психолого-педагогічне обґрунтування змісту і методів навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти, спрямованих саме на розвиток особистості майбутнього фахівця, мають сприяти більш цілеспрямованому, гармонійному розвитку особистості студента як громадянина, творчого, професійно діючого працівника.

Удосконалення навчально-виховного процесу закладів вищої освіти потребує цілеспрямованої підготовки майбутніх фахівців сфери туризму засобами інтерактивних технологій навчання, які сприятимуть вияву активності студентів, реалізації особистісно-орієнтованого підходу, базуватимуться на діалогічній міжособистісній взаємодії учасників навчально-виховного середовища, що лежать в основі інтерактивних технологій навчання.

Сутність інтерактивного навчання у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх студентів. Обопільне навчання, взаємонавчання – колективне, групове, навчання у співпраці, де і студент, і викладач виступають рівно-правними суб'єктами цього процесу.

Аналіз науково-педагогічної літератури доводить, що інтерактивні технології навчання зорієнтовані на розвиток особистості студента, на формування його готовності до життєвих реалій, швидких змін в суспільстві, творчого мислення, критичного аналізу навколишнього світу й себе в ньому, постійного оволодіння учнями новими видами діяльності й спілкування [2;3;7;9].

Застосування інтерактивних технологій навчання в навчально-виховному процесі дозволяє розвивати основи нестандартного мислення майбутніх фахівців сфери туризму, навички комунікативного спілкування, інтелектуальну, емоційну, мотиваційну та інші сфери. Проблемні навчальні завдання, які базуються на обміні знаннями, ідеями, способами діяльності, поєднується індивідуальна, парна, групова, колективна роботи сприяють розвитку професійно-особистісних якостей майбутніх фахівців сфери туризму.

Інтерактивні технології навчання у навчально-виховному процесі закладів вищої освіти передбачають використання таких методів та форм навчання як імітаційна, ділова та рольова гра, проведення дискусій, диспутів, створення освітніх проєктів, туристичних маршрутів тощо.

У підготовці фахівців сфери туризму доцільно використовувати такі особистісно орієнтовані технології інтерактивного навчання:

– інтерактивні технології колективного та групового навчання, Серед інтерактивних технологій колективного навчання використовуються такі форми, як робота в малих групах, проведення діалогів, диспутів, створення спільних туристичних проєктів, маршрутів, обговорення проблем у загальному колі, мозковий штурм, аналіз ситуацій тощо. При такій формі організації занять учасники процесу навчаються правильно висловлювати свої думки, сприймати інформацію, адекватно реагувати на неї, приводити аргументи, контраргументи, вчать вести діалог, дискусії.

Завдяки використанню таких форм, студенти не лише здобувають знання, а вчать аналізувати ситуацію, виявляти головні і другорядні цілі, оцінювати її, передбачати різні варіанти розвитку подій, вибирати оптимальне рішення з декількох, вчать діяти, набувають практичний досвід особистісної поведінки в різних ситуаціях, вчать активно і адекватно реагувати на обставини, що склалися. У майбутніх фахівців сфери туризму формуються необхідні вміння, навички професійної діяльності.

– інтерактивні технології ситуативного моделювання. Серед інтерактивних технологій ситуативного моделювання використовуються імітаційні, ділові та рольові ігри: «Конфлікт у готелі», «Додаткові послуги у готелі» та ін. Саме використання таких форм сприяє формуванню навичок міжособистісного спілкування, розвитку комунікативних здібностей, виробленню навичок роботи в малих групах, формуванню умінь самостійного мислення.

Студенти отримують практичний досвід діяльності у різних ситуаціях

– інтерактивні технології відпрацювання дискусійних питань. При використанні такої технології важливо досягти гарантованості кінцевого результату і проєктування майбутнього процесу. Вони потребують кваліфікованої підготовки викладачів і студентів.

Разом з тим, конкретні форми та методи інтерактивного навчання становлять численну групу дидактичних засобів, які можуть використовуватися шляхом модифікації традиційних форм навчання у закладах вищої освіти – лекцій, семінарів, різноманітних видів самостійної роботи.

Як зазначає вчений І. Якіманська, особистісно орієнтований підхід поєднує виховання та освіту в єдиний процес підтримки, допомоги, соціальнопедагогічного захисту, розвитку особистості, підготовки її до життєтворчості тощо. Головними завданнями можна виділити наступні: розвинути індивідуальні пізнавальні здібності кожної особистості; максимально виявити, ініціювати, використовувати індивідуальний (суб'єктний) досвід студента; допомогти особистості пізнати себе, самовизначитись та самореалізуватись, а не формувати попередньо задані якості; сформувати в особистості культуру життєдіяльності, яка дає можливість продуктивно будувати своє повсякденне життя, правильно визначати лінії життя.

Формування культури життєдіяльності особистості є найвищою метою особистісно орієнтованих систем і технологій. Призначення особистісно орієнтованих технологій полягає в тому, щоб підтримувати та розвивати природні якості особистості, її здоров'я та індивідуальні здібності; допомагати в становленні її ідентифікації – соціальної та культурної, творчої самореалізації особистості [9;9].

У нашому дослідженні ми вивчали проблеми розвитку професійно-особистісних якостей майбутніх фахівців туристичної галузі, потенційні можливості використання інтерактивних технологій навчання у вивчені курсів «Географія світової культури», «Основи анімаційної діяльності» для студентів I–II курсів спеціальності 242 – Туризм геолого-географічного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Лекційні заняття з курсів «Географія світової культури та мистецтва» та «Основи анімаційної діяльності» передбачали використання вступних, підсумкових, оглядових діалогів, полілогів, збагачені монологічного викладу дискусійними запитаннями відкритого типу, спільним пошуком відповіді на них, завдяки створенню ефекту спільного обдумування, «відкриття» студентами вже відомого, колективному формулюванні висновків теми заняття тощо.

Семінарські заняття – форма навчального заняття, на якому педагог організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує уміння і навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань. У структурі практичного заняття домінує попередня самостійна робота студентів. Практичні заняття курсів «Географія світової культури та мистецтва» та «Основи анімаційної діяльності» ми проводили відповідно до

розробленого тематичного плану, що включає весь матеріал. Кількість годин (20 год. та 24 год. відповідно) та перелік тем занять визначався відповідно до робочої навчальної програми дисципліни. Практичні заняття проводились з використанням підготовленого методичного матеріалу, практичних завдань різної складності; наочному матеріалі; методичних вказівок; засобах оргтехніки та Інтернет-ресурсів.

Так, головною метою курсу «Географія світової культури та мистецтва» є надання цілісного уявлення про загальну геокультурну характеристику світу та окремих його регіонів, формування можливості оцінити внесок вітчизняних митців, вчених, культурних діячів у світовий геокультурний простір. Майбутні фахівці сфери туризму мають навчитися практично аналізувати геокультурні особливості регіонів світу, зокрема етнокультурні, історико-культурні, формування території; визначати чинники формування геокультури; аналізувати компонентну структуру географії культури, класифікувати за певними ознаками житло, одяг, пам'ятки історії та культури з окремих геокультурних регіонів світу; узагальнювати внесок окремого регіону та видатних діячів у скарбницю світової культури.

Розглянемо орієнтовну схему практичного заняття з курсу «Географія світової культури та мистецтва» для студентів I курсу напряму підготовки 242 – «Туризм».

Тема заняття: Загальна характеристика Африканського геокультурного регіону. Мета заняття: *освітня*: ознайомити студентів із особливостями традиційної та сучасної культури регіону, регіональними відмінностями північної, тропічної, східної, південної Африки, систематизувати знання загальної географії та географії культури. *Розвиваюча*: розвивати комунікативні, соціальні, професійні навички, загальнокультурну сферу; розширити професійний світогляд студентів. *Виховна*: виховувати культуру спілкування, коректного та ввічливого ставлення до колективу групи.

Форма навчальної роботи: колективна, індивідуальна, у малих групах. Засоби навчання: Текстовий матеріал, роздатковий матеріал, ПК для презентації у форматі PowerPoint).

Хід заняття: 1. Вступна частина. Привітання, перевірка присутності, організація групи для роботи, повідомлення теми, мети та завдань заняття. 2. Основна частина. Обговорення головних теоретичних питань. Демонстрація виконання практичних завдань, які можуть бути виконані у вигляді повідомлення, доповіді, презентації, проекту: Зародження іміджевих маркуючих елементів в культурі давнього Єгипту та інших країн африканського регіону – тату, перманентний макіяж, маска. Розробка туристичного маршруту географічними та історичними пам'ятками північної, тропічної, східної, південної Африки; Геокультурна характеристика країн Африки. 3. Заклучна частина. Підведення підсумків роботи, визначення й аргументація оцінок студентів, оголошення плану наступного практичного навчання.

Практичні заняття значною мірою забезпечують відпрацювання умінь і навичок прийняття практичних рішень у майбутній професійній діяльності, що ґрунтуються на теоретичній основі, розвивають логічне мислення, вміння аналізувати явища, узагальнювати

факти, сприяють регулярній і планомірній самостійній роботі у процесі вивчення певного курсу.

Методика проведення практичних занять може бути різною в залежності від вікових та психологічних особливостей студентів, освітнього потенціалу навчальної дисципліни, методичних концепцій викладача. Важливо, щоб вона активізувала навчально-пізнавальну діяльність студентів, сприяла формуванню професійних навичок і умінь, особистісних якостей, поглибленню знань з курсу. [4].

Практичні заняття мають бути різноманітними, якщо студенти зрозуміють, що всі їх навчальні можливості вичерпані, то різко знизиться рівень мотивації. Так, в процесі вивчення курсу «Географія світової культури та мистецтва» ми організували практичні заняття так, щоб студенти відчували зростання складності завдань, що зумовлювало б позитивні емоції від власного успіху в навчанні, сприяло б творчості, пошукам. Важливе значення у розвитку та формуванні професійно-особистісних якостей майбутніх фахівців сфери туризму має індивідуальний підхід і продуктивне педагогічне спілкування. Студенти повинні отримати можливість розкрити і виявити свої здібності та власний потенціал. У розробці завдань до практичного заняття ми враховували рівень підготовки як студентської групи, так і інтереси кожного студента, виступали в ролі консультанта, не пригнічували самостійності та ініціативи.

Сутність проектної технології розкривається у стимулюванні інтересу майбутніх фахівців сфери туризму до певних проблем, вирішення яких можливе за умови володіння певною сумою знань і через проектну діяльність застосування цих знань. Результатом такої діяльності має бути певний інтелектуальний продукт.

Враховуючи специфіку навчальної дисципліни намім було обрано відповідну тематику до створення та розробки студентами освітніх проектів з використанням мультимедійних технологій: «Зародження іміджевих елементів в культурі давнього Єгипту та інших країн африканського регіону – тату, перманентний макіяж, маска»; складатимуть екскурсійні маршрути географічними та історичними пам'ятками Північної, тропічної, східної, південної Африки; географічними, історичними та культурними пам'ятками великих міст США (Нью-Йорк, Вашингтон, Лос-Анжелес, Чикаго, Х'юстон, Філадельфія, Сан-Дієго, Сан-Франциско, Детройт, Мемфіс, Сан-Антоніо); «Мистецтво давніх цивілізацій Латинської Америки» «Сім чудес Австралії»; «Традиції та обряди аборигенів», «Визначні пам'ятки історії та культури Австралії», «Собор Сент-Патрик XIX ст. в Мельбурні. Будинок Сіднейської опери XX ст.»; «Поетична спадщина Близького Сходу»; « Місця паломництва країн Азії» та ін.

Особливо важлива увага приділятиметься вивченню геокультурного районування України, вивченню традиційного господарства та матеріальної культури, духовної культури українців, визначних пам'яток історії та культури України. Така тематика передбачає створення таких проектів та екскурсійних маршрутів: «Фольклорні пам'ятки України», «Мистецтво давніх цивілізацій в музеях України», «Слав'янські карнавали, свята»; «Національні страви України», « Музична мапа України»,

«Внесок видатних українців у світову культуру». Студенти мають запропонувати свій проект оформлення кафе або ресторану в національному стилі; розробити проекти «Живопис України»; «Народні танці регіонів України»; «Магія петриківського розпису в культурній спадщині України» «Античні міста України: Ольвія, Херсонес»; «Пам'ятки язичництва в Україні»; «Сім чудес України». Важливого значення набувають питання, пов'язані із вивченням геокультурних особливостей міста Одеси та півдня України. Так, студентам пропонуються розробити наступні проекти: «Літературна Одеса», «Музична Перлина», «Індустрія розваг на півдні України», «Театральна Одеса», «Релігійна мозаїка півдня України».

На нашу думку, звернення до проектної діяльності майбутніх фахівців сфери туризму забезпечувало активізацію словникового запасу, можливість вияву індивідуальних рис студентів, опанування студентами різноманітних дослідницьких прийомів – збирання необхідної інформації, аналіз, підбиття підсумків, розширювало можливості навчального процесу завдяки використанню комп'ютерних технологій для створення студентських презентацій і виступів, пошуку додаткової інформації в інтернеті.

Семинарські заняття з «Основ анімаційної діяльності» для студентів 2 курсу геолого-географічного факультету спеціальності 242 – туризм носять практичний характер, де вони формують та розвивають свою майстерність через моделювання ситуацій з професійного життя, беруть на себе роль аніматорів, навчаються володіти ситуацією конфліктного плану, шукають обґрунтоване рішення конфліктних ситуацій, використовують їх під час моделювання занять та різних видів діяльності, озброюються методикою саморегуляції, вчать компромісу, толерантності, емпатії, професійному спілкуванню, артистичності, ораторському мистецтву.

Ділові ігри є одним із найбільш вдалих варіантів спільного вирішення актуальних для її учасників проблем, які мають на меті зробити кожного студента безпосереднім учасником навчального процесу та дає змогу організувати продуктивний процес засвоєння суспільного досвіду через вирішення професійнозначущих завдань. Особливу цінність являють собою практично-орієнтовані ділові ігри, які здатні вирішувати інтегровані завдання з розвитку професійно-особистісних якостей студентів.

Необхідно зазначити, що ділові та рольові ігри часто ототожнюються у науково-педагогічній літературі. Так, за визначенням П. Щербаня, ділова гра – це в певному розумінні імітація професійної діяльності, у діловій грі відбувається діалог на професійному рівні, зіткнення різних думок і позицій, взаємна критика гіпотез і пропозицій, їх обґрунтування і зміцнення, що веде до виникнення нових знань та уявлень, допомагає набутти досвіду професійної діяльності [7, с.17]

Рольову гру вчений розглядає як більш просту, ніж ділову, що потребує менших затрат часу на розробку і впровадження. Головною метою застосування рольової гри є розвиток у студентів аналітичних здібностей, прищеплення умінь приймати правильні рішення, ділова гра – це діяльність, що формує ділові якості майбутнього спеціаліста [7, с.15]. Рольова гра вирішує деякі завдання

спілкування, виходячи з його мети, ситуації, обставин комунікації, власних намірів та намірів інших комунікантів, взаємовідносин між ними та ролей, які виконують усі учасники спілкування. Головна відмінність ділової гри у порівнянні з рольовою – це звернення до теперішньої або майбутньої професії тих, хто навчається; моделювання у грі умов професійної діяльності [7].

Отже, ділова гра забезпечує активну діяльність студентів шляхом імітації професійного середовища; сприяє апробації теоретичних знань на практиці; формуванню та удосконаленню комунікативної компетентності студентів, необхідної для майбутньої професійної діяльності. Ділова гра спрямована на оптимальне виконання професійних завдань, на найкращу реалізацію професійного спілкування, при цьому значна увага звертається на проблемні чи конфліктні ситуації. Під керівництвом викладача студенти відпрацьовують поведінку та взаємодію під час виконання тієї чи іншої ролі: менеджера туристичної фірми, туристичного агента, менеджера готелю, врешті, клієнта.

Серед ділових ігор, які доцільно використовувати на заняттях з «Основ анімаційної діяльності», визначаємо такі, що пов'язані з комунікативною поведінкою, психологічним основам роботи аніматора, менеджера, екскурсовода, службовців готелю. Завдання при цьому орієнтовані на пари студентів і можуть формулюватися таким чином: а) зіграйте роль клієнта та аніматора у розв'язанні певної проблемної ситуації б) зіграйте роль адміністратора і клієнта, продемонструйте їхню мовленеву поведінку під час оплати послуг за проживання у готелі та ін. У процесі дослідження нами розроблено та апробовано ділові ігри відповідно до професійно зорієнтованих тем навчальної дисципліни «Основи анімаційної діяльності»

Наведемо приклад ділової гри в рамках вивчення теми «Стратегії залагодження конфліктів у професійній діяльності аніматора».

Тема ділової гри: «Конфліктна ситуація між туристами і аніматорами».

Мета гри: Ознайомити студентів з питаннями конфліктології. Ознайомити з основними методиками і дати навички індивідуальної роботи з туристами. Навчити знаходити правильний вихід з конфліктної ситуації. Набути навичок психолога, педагога, організатора. Навчити способам профілактики конфліктів. Навчити проводити роботу з туристами різної вікової категорії.

Ділова гра розрахована на студентську групу з 12–14 осіб. В ході проведення гри студенти набуватимуть навичок колективних форм спілкування; вчитимуться вирішувати конфлікти мирним шляхом, встановлювати адекватні рольові відносини.

На підготовчому етапі відбувається розподіл ролей: відпочиваючі – 8 осіб; аніматори – 4 особи; керівник анімаційної служби.

В ході проведення ділової гри туристи висловлюють особисту думку про роботу аніматорів, аніматори пояснюють конфліктну ситуацію, керівник анімаційної служби намагається примирити сторони, проводиться розробка схеми примирення сторін.

У заключній частині ділової гри з результатами виступають члени анімаційної команди, туристи,

керівник анімаційної служби. Викладач виступає з узагальненнями та оцінками результатів, нагадує про неприпустимість виникнення конфліктної ситуації в будь-якому її прояві, підводить підсумок ділової гри.

Проведення ділової гри є важливим етапом підготовки студентів до практичної діяльності на готельному підприємстві, показало перспективні цілі і напрямки вдосконалення навчального процесу для більш ефективного навчання та виховання необхідних професійно-особистісних якостей майбутніх працівників готельної індустрії.

З метою підготовки студентів до роботи з різновіковою аудиторією, імітації реального процесу спілкування нами також використовувались ігрові ситуації. Ігрові ситуації мають такі особливості: вони повинні сформулювати загально дидактичні вміння та навички, визначають можливості її використання у професійній діяльності [8].

Наведемо приклад ігрових ситуацій з теми заняття: комунікативна культура аніматора». Тема ігрової ситуації – «Розмова». Мета: розвиток навичок слухання, підтримки бесіди, стимулювання співрозмовника до взаємодії. Вправа проводиться в групах з трьох осіб.

Інструкція: «Під час виконання вправи двоє людей, які виконують роль аніматора та клієнта розмовляють, третій виступає в ролі «контролера». Студенти мають провести три бесіди: кожний по черзі виступить у ролі контролера. Одна розмова розрахована на 8–10 хвилин. Викладач стежить за часом і має нагадати, коли треба помінятися ролями. Розмовляючи в парі, студенти дотримуються наступного правила: перш ніж висловити свою думку з обговорюваної проблеми, слід повторити те, що сказав співрозмовник. Повторення може починатися словами: «Ви думаете...», «Ви говорите...» тощо. Контролер стежить за дотриманням цього правила і має право втрутитися до розмови, якщо виконавці його не дотримуються.

Тема для бесіди пропонується викладачем і залежить від складу групи. Після проведення такої «Розмови» обов'язково проводиться обговорення.

Рольові ігри, запропоновані студентам в рамках вивчення курсу «Основи анімаційної діяльності» використовуються з метою формування у студентів соціальної зрілості, моральних знань і переконань, розвитку професійних та особистісних якостей. Ситуації в сфері гостинності, ресторанного бізнесу, ділової сфері спілкування сприяють орієнтуванню у майбутній професійній діяльності. На заняттях проводяться ігрові дискусії різної тематики – особливості напрямків культурного туризму в Україні та за кордоном, екскурсійно-виставкової діяльності, при яких студенти виконували ролі адміністраторів готелів, аніматорів, менеджерів туризму, гідів – екскурсоводів. Це дозволяло імітувати ситуації, які могли виникати в майбутній професійній діяльності.

Рольові ігри розроблялися і організовувалися на підставі прийнятої процедури, яка включала обґрунтування вибору форми гри, визначення її цілей, розробку сюжету і конкретизацію завдань кожного учасника, уточнення складу і змісту комунікативних та інших дій, здійснення гри, підбиття підсумків [7].

Практичний досвід проведення семінарських занять з означених курсів свідчить, що ситуація рольового спілкування може лише тоді з'явитися стимулом до розвитку професійно-особистісних якостей майбутнього фахівця сфери туризму, якщо вона буде динамічною, а не статичною, пов'язаною з рішенням певних проблем і комунікативних завдань. Учасники гри повинні бути поставлені в такі умови, при яких необхідно з'ясувати соціальні, емоційні, міжособистісні відносини.

Висновок: Таким чином, сучасні інтерактивні технології навчання сприяють реалізації особистісно орієнтованого підходу до навчання, забезпечують розвиток професійно-особистісних якостей з урахуванням здібностей майбутніх фахівців сфери туризму, інтересів та нахилів, що сприяють їх власній творчій самореалізації. Саме тому завдання викладача полягає у тому, щоб створити умови для творчої самореалізації майбутнього фахівця туристичної галузі, практичного оволодіння професійними навичками та особистісними якостями, обрати такі методи та технології навчання, які б дозволили кожному майбутньому фахівцю туристичної сфери у закладі вищої освіти проявити творчу активність, активізувати пізнавальну діяльність у навчально-виховному процесі. Варто наголосити на тому, що використання інтерактивних технологій навчання дозволяє індивідуалізувати цей процес, розвивати творчі здібності майбутніх фахівців сфери туризму у закладі вищої освіти, здійснювати рефлексію, самооцінку, самоконтроль та самоорганізацію, сприяє підвищенню мотивації до власної творчої діяльності.

Формування спеціаліста нового типу, мислячого, ініціативного, творчого, може дати позитивні наслідки, якщо студентам під час навчання у вищому навчальному закладі будуть створені умови, наближені до їх майбутньої професійної діяльності. Адже фахівця формує не лише предметний зміст основ наук, а й постійний розвиток, удосконалення його професійних умінь і навичок та особистісних якостей.

Література

1. *Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник / І.М. Дичківська. – Рівне: ПДПУ. 2001. – 233 с*
2. *Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.*
3. *Мельничук І.М. Науково-методичні засади впровадження інтерактивних технологій у вищій школі / І.М. Мельничук // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Сер. № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2008. – Вип. 11. – С. 183-190.*
4. *Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник / Віктор Михайлович Нагаєв. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 236 с.*
5. *Польова А.В. Особливості практичної підготовки фахівців з туризму [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/poljova.htm.*
6. *Федорченко В.К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://tourlib.net/aref_tourism/fedorchenko.htm.*
7. *Цфербань П.М. Навчально – педагогічні ігри: навчальний посібник / Цфербань П.М. – К.: Вища школа, 1993. – 112 с.*

8. Ягоднікова В.В. Інтерактивні форми і методи навчання у вищій школі: навч.-метод. посіб. / В.В. Ягоднікова. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. – 80 с

9. Якиманская, И.С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / Якиманская И.С. // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – 1995. – С. 9.

References

1. Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi: Navchal'nyy posibnyk / I.M. Dychnikov's'ka. – Rivne : RDPV. 2001. – 233 s

2. Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi : Navch. posibnyk. – К. : Akademydav, 2004. – 352 s.

3. Mel'nychiuk I. M. Naukovo-metodychni zasady vprovadzhennya interaktyvnykh tekhnolohiy u vysichiy shkolii / I. M. Mel'nychiuk // Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova. Ser. № 5. Pedahohichni nauky: realiyi ta perspektyvy. – 2008. – Vyp. 11. – S. 183-190.

4. Nahayev V.M. Metodyka vykladannya u vysichiy shkolii: navchal'nyy posibnyk / Viktor Mykhaylovych Nahayev. – К. : Tsentr

navchal'noyi literatury, 2007. – 236 s.

5. Pol'ova L.V. Osoblyvosti praktychnoyi pidhotovky fakhivtsiv z turyzmu [Elektronnyy resurs] // Rezhym dostupu: http://tourlib.net/statti_ukr/poljova.htm.

6. Fedorchenko V.K. Teoretychni ta metodychni zasady pidhotovky fakhivtsiv dlya sfery turyzmu: Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenya doktora pedahohichnykh nauk [Elektronnyy resurs] // Rezhym dostupu: http://tourlib.net/aref_tourism/fedorchenko.htm.

7. Shcherban' P.M. Navchal'no – pedahohichni ihry: navchal'nyy posibnyk / Shcherban' P. M. – К.: Vysichia shkola, 1993. – 112 s.

8. Yagodnikova V.V. Interaktyvni formy i metody navchannya u vysichiy shkolii: navch.-metod. posib. / V.V. Yagodnikova. – К.: DP «Vyd. dim «Personal», 2009. – 80 s

9. Yakymanskaya, Y.S. Razrabotka tekhnolohiyi lychnostno-oryentirovannoho obuchenya / Yakymanskaya Y.S. // Voprosy psykholohiyi. – 1995. – № 2. – 1995. – S. 9.

Prokofyeva L.B.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Odessa National University imeni I.I. Mechnikov, lubaluba5@ukr.net

Ukraine, Odessa

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND PERSONAL QUALITIES OF FUTURE SPECIALISTS IN THE FIELD OF TOURISM BY MEANS OF INTERACTIVE LEARNING TECHNOLOGIES

The article deals with the problem of developing the professional and personal qualities of future specialists in the field of tourism by means of interactive learning technologies. The approaches of modern scientists to the organization of educational process in high school are considered.

The article reveals the essence of interactive education in higher education, analyzes the potential possibilities of interactive learning technologies - project technology, business, role-playing, simulation games in the process of learning courses "Geography of World Culture and Art", "Basics of Animation Activities" for students of the I-II courses 242 - "Tourism". The examples of business and role-playing games in the study of the designated courses are given. It is proved that the modern interactive technologies contribute to the implementation of a personality-oriented approach to learning, ensuring the development of professional and personal qualities, taking into account the abilities of future professionals in the field of tourism, their interests and inclinations. The modern specialist in the field of tourism is formed not only by the subject content of basic science, but also by the constant development and improvement of his professional skills and personal qualities.

Key words: educational process of higher education, professional and personal qualities of future specialists in the field of tourism, interactive learning technologies, interactive learning methods, interactive learning forms.

УДК 372.371

Раус В.В.,

головний спеціаліст Попільнянської райдержадміністрації,
аспірант кафедри філософії і освіти дорослих Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», viktoriaraus@gmail.com

Україна, м. Київ

МОДЕЛЬ КОМПЛЕКСНО-ЦІЛЬОВОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У СИСТЕМІ НЕФОРМАЛЬНОЇ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

У статті розкривається питання управління неформальною освітою учителів початкових класів у міжкурсовий та міжтестастійний періоди. Узагальнено наукові підходи щодо визначення та складових професійної компетентності учителів початкової школи. Аргументовано актуальність неформального управління розвитком професійної компетентності учителів початкової школи. Подається мобільна модель комплексно-цільового управління розвитком професійної компетентності учителів початкових класів у системі неформальної післядипломної освіти. Наводяться приклади організації неформальної освіти учителів початкових класів на рівні освітніх округів та подаються результати апробації моделі комплексно-цільового управління системою неформальної освіти учителів початкових класів.

Ключові слова: професійна компетентність, розвиток професійної компетентності, управління розвитком професійної компетентності, неформальна освіта, технології неформальної освіти.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування освітньої галузі все важливішим постає питання управління розвитком професійної компетентності учителів початкової школи. Сучасний педагог має уміло співвідносити особисті та громадські очікування та потреби, він повинен удосконалювати свої інтелектуальні здібності у процесі вирішення різноманітних освітніх проблем, уміло розв'язувати реальні життєві ситуації. Щоб сформувати компетентного та сучасного педагога, який іде у ногу не лише з часом, а й з розвитком науки, відповідає вимогам сьогодення, недостатньо існуючих формальних засобів навчання. Все актуальнішим постає питання організації неформальної освіти для учителів початкової школи, яка задовольнятиме не лише потреби професійного розвитку, а й сприятиме особистісному розвитку педагога.

Мета роботи – охарактеризувати модель комплексно-цільового розвитку професійної компетентності учителів початкових класів у системі неформальної післядипломної освіти, обґрунтувати ефективність та актуальність даної моделі у міжтестастійний та міжкурсовий періоди для учителів різних вікових та кваліфікаційних категорій.

Виклад основного матеріалу. Проблему неформальної освіти дорослих, як складову неперервного навчання, висвітлено у наукових працях С. Клімова, І. Колеснікової, М. Махліна, Р. Дейва, М. Форесті, М. Рубакіна, П. Девіса, Л. Монахової, А. Марона, А. Макареня, О. Ройтблат, Т. Сорочан, Н. Суртаєва, А. Жданова, І. Жерносека, А. Андреева. Науковці розкривають можливість підвищення рівня внутрішньшкільної науково-методичної роботи, спрямованої на формування професійно-педагогічної культури вчителів, накопичення знань, продукування нових педагогічних ідей, технологій, узагальнення та поширення перспективного педагогічного досвіду.

Питанню формування професійної компетентності учителя присвячені праці В. Адольфа, А. Акімова, О. Бондаренко, Т. Браже, С. Будака, М. Кабардова, Н. Кузьміної, Н. Рзіна, О. Шиян, Д. Бритела, Р. Квасниці, В. Ландшєер, П. Мерсера, М. Робінсона та інших.

Перш ніж характеризувати модель комплексно-цільового управління розвитку професійної компетентності учителів початкової школи у системі неформальної післядипломної освіти у міжкурсовий та міжтестастійний періоди варто визначити зміст таких понять як «модель» і «моделювання».

Модель (англ. Model) – речова, знакова або уявна (мисленна) система, що відтворює, імітує чи відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки чи характеристики об'єкта дослідження (оригіналу), безпосереднє вивчення якого неможливе, ускладнене або недоцільне, і може замінити цей об'єкт у публічному процесі з метою одержання нових знань про нього [1, с.13-14]; схема, зображення чи опис якогось явища та процесу у природі та суспільстві [2, с.318].

Моделювання (англ. modelling, simulation) – метод дослідження об'єктів пізнання на їх моделях; побудова і вивчення моделей реально існуючих предметів та явищ і об'єктів, що конструюються для визначення або покращення їхніх характеристик, раціоналізації способів їх побудови, управління ними [12, с.373]; метод дослідження явищ і процесів, що ґрунтується на заміні конкретного об'єкта досліджень (оригіналу) іншим, подібним до нього (моделлю). Результатом моделювання є створення моделі [4, с.12]. Моделювання систем і процесів забезпечує «стиснення інформації, при якому відкидаються багато несуттєвих факторів, завдяки чому проявляється можливість сконцентрувати увагу на

найбільш значимих елементах і способах їх взаємодії, тобто на ті складові системи і на ті зв'язки і відношення, від яких у найбільшій ступені залежить її якісний стан і перспективи розвитку» [5, с.4].

У педагогіці моделювання успішно застосовується для покращення планування навчального процесу, оптимізації структури навчального матеріалу, управління навчально-виховним процесом, управління пізнавальною діяльністю тощо. Сутність поняття «педагогічне моделювання» розкривається як відображення характеристик існуючої педагогічної системи в спеціально створеному об'єкті, що є педагогічною моделлю [6, 197].

Отже, метою нашої моделі є розвиток професійної компетентності учителів початкової школи у системі неформальної післядипломної післядипломної освіти у міжкурсовий та міжатастаційний періоди.

Обов'язкова атестація педагогічних працівників відбувається кожні 5 років, і це значить, що через п'ять років педагоги мають бути більш компетентними, більш проінформованими, орієнтуватися у наукових досягненнях свого фаху тощо. А основне із завдань, у даному випадку, керівника освітньої галузі полягає у створенні сприятливих умов для розвитку професійної компетентності учителя, де педагог буде бачити покрокову перспективу власного професійного розвитку, де він не буде себе обмежувати рамками класу чи навчального закладу, де він працює. Важлива увага, на думку Т. Сорочан, має приділятися сприянню позиції педагога як успішного професіонала, який здатен транслювати дитині шляхетність, впевненість у собі, оптимізм, пізнавальну активність, наполегливість, заохочувати до самореалізації, творчості тощо [7]. Отже, потрібно створити ресурси, які сприятимуть професійному розвитку педагогів та відповідатимуть у повній мірі на всі їхні запити, сприятимуть розвитку професійної компетентності педагогів, які будуть достойним взірцем для наслідування не лише для учнів а й для соціуму.

За А. Акімовим професійна компетентність – це сума знань, умінь та навичок, засвоєних суб'єктом у процесі навчання, – у вузькому розумінні поняття, і як рівень успішності взаємодії з навколишнім середовищем – у широкому [8]. В. Адольф трактує професійну компетентність як складне утворення, що включає в себе комплекс знань, умінь, властивостей і особистісних якостей, які забезпечують варіативність, оптимізацію та ефективність побудови навчально-виховного процесу [9]. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури можна сказати, що професійна компетентність це інтеграційна система значимих для професії особових властивостей, набутих та вдосконалених у процесі загальної, спеціальної і самоосвіти та на основі практичного досвіду, що забезпечують високий рівень професійної педагогічної діяльності. Враховуючи швидке реформування галузі освіти та одночасне впровадження багатьох реформ у країні – це і децентралізація влади, поділ районів на об'єднані територіальні громади, які безпосередньо впливають на якість організації системи освіти, учителі початкової школи повинні швидко реагувати на зміни, не адаптуватися до умов, а на

високому рівні якісно забезпечувати організацію навчально-виховного процесу. У даному випадку формальних засобів навчання недостатньо, і, враховуючи різні категорії, вік та досвід учителів, одні і ті ж заходи для усіх педагогів не дадуть позитивного результату. Для якісного професійного розвитку учителів варто організовувати неформальні заходи і використовувати при цьому зручні і доступні для педагогів ресурси показуючи при цьому перспективи подальшого розвитку професійної компетентності.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу ми визначаємо такі основні компоненти професійної компетентності учителя початкової школи (рис.1):

- спеціальні компетентності у галузях дисциплін, що викладаються;
- методична компетентність у галузі формування знань, умінь і навичок;
- педагогічна компетентність;
- професійна культура;
- психологічна компетентність.

Для розвитку професійної компетентності для учителів початкової школи можна організовувати безліч заходів: заняття за інтересами, творчі методичні об'єднання, педагогічні читання, методичні об'єднання учителів за класами, у яких вони працюють, школи передового педагогічного досвіду, майстер класи тощо. Прекрасний результат дають методичні об'єднання учителів у соціальних мережах. Так, на прикладі Попільнянського району Житомирської області, який поділено на чотири об'єднані територіальні громади (далі ОТГ) і район (чотири населені пункти, які не ввійшли до складу ОТГ) було підписано угоди між районом та громадами про методичну співпрацю, і, крім вище зазначених заходів, працівники відділів освіти утворили методичний територіальний центр у мережі Фейсбук, що дало можливість не лише поширювати інформацію а й спілкуватися, обмінюватися досвідом та співпрацювати з іншими методичними установами з інших регіонів України.

Оскільки у кожному регіоні є як досвідчені педагоги так і новопризначені спеціалісти, які мають різні потреби у розвитку професійної компетентності, ресурси для розвитку ми поділили на такі блоки:

- пізнавальний блок;
- методично-психологічний блок;
- практичний блок.

І, відповідно, розвиток професійної компетентності відбувається за такими етапами:

- мотиваційний;
- змістовий;
- технологічний.

Однією з передумов розвитку професійної компетентності педагогів є розвиток творчої особистості педагога. На думку І. Зязюна, питання розвитку творчого потенціалу є однією з найскладніших і найгостріших проблем сучасності, адже здатність людини до творчості є запорукою її успішності у всіх сферах життєдіяльності. Саме на засадах творчості, довіри, взаємодопомоги, взаєморозуміння та взаємовиручки має бути побудована система управління неформальною освітою. Прекрасний

результат приносить педагогічне наставництво молодих спеціалістів у школах, добрі результати дає діяльність школи передового педагогічного досвіду, де досвід не синтетично пересаджується у навчальні заклади, а із супроводом фахівця, адаптується до умов. Корисні рекомендації для організації навчально-виховного

процесу розробляють творчі групи з проблемних питань, адже це нормально, коли кваліфіковані фахівці опрацюють дружнім колективом новинки педагогічної науки та методики і створюють рекомендації для їх впровадження у навчально-виховний процес.

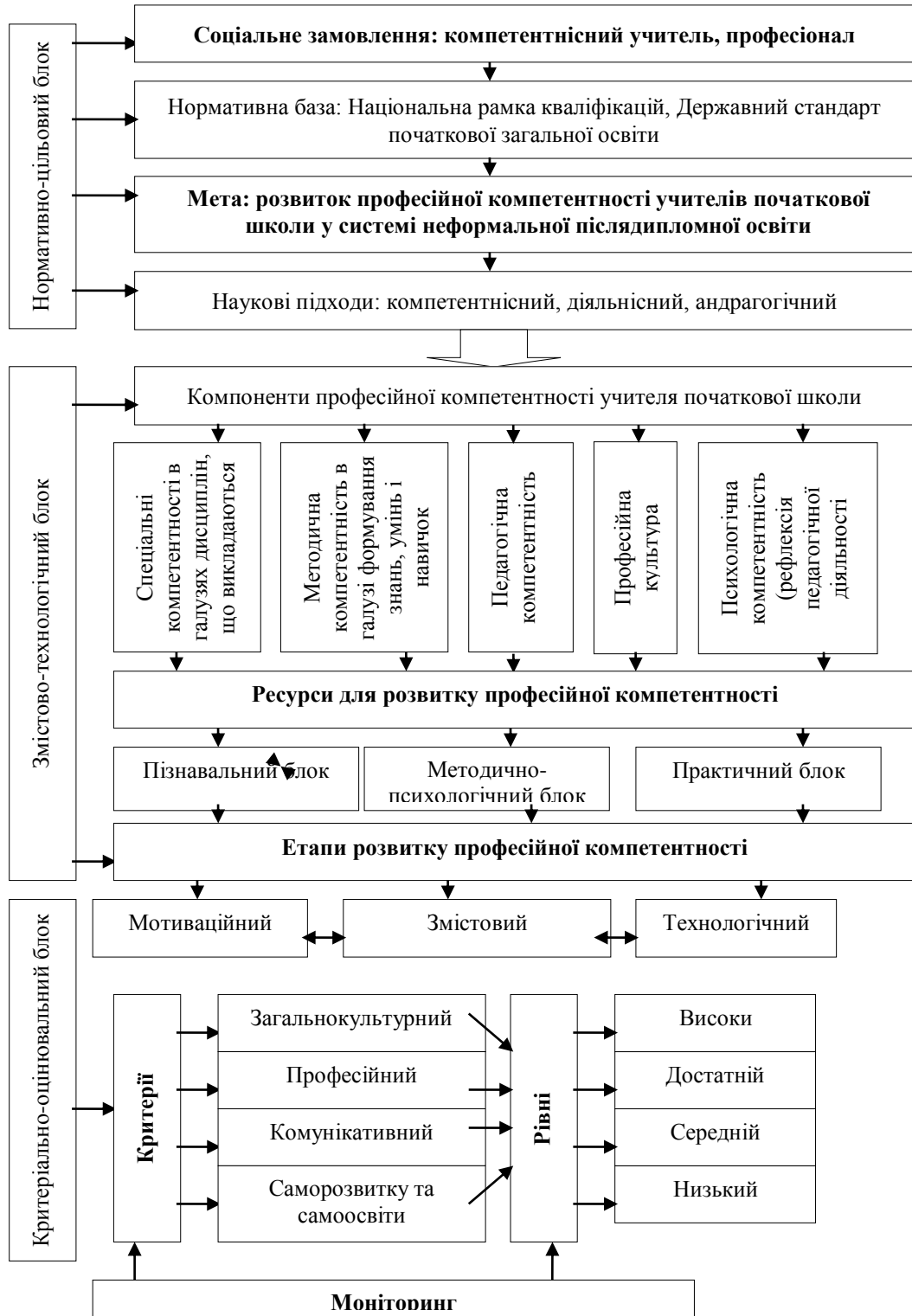

Рис. 1. Модель комплексно-цільового управління розвитком професійної компетентності вчителів початкових класів у системі неформальної післядипломної освіти

Висновки. Запропонована модель організації науково-методичної роботи освітнього регіону дає можливість для розв'язку професійної компетентності кожного вчителя початкової школи, показує перспективи саморозвитку та самоосвіти педагогів і можливості реалізації сформованих компетентностей та досвіду у власній педагогічній діяльності. За таких умов учитель створить власну, самобутню, творчу систему роботи, свідомо працюватиме над власним саморозвитком і самоосвітою, сформує свій професійний імідж. Завдяки такій організації неформальної освіти учитель початкової школи буде займати у навчальному закладі позицію успішного професіонала, який здатен транслювати дитині шляхетність, впевненість у собі, оптимізм, пізнавальну активність, наполегливість, буде заохочувати до самореалізації та творчості та зможе ділитися власним здобутком з колегами інших регіонів.

Література

1. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
2. Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. – М.: Рус. Яз., 1987. – 608 с.
3. Философский энциклопедический словарь / Ред. кол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др.. – 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.
4. Семиченко В.А. Моделирование структуры педагогической деятельности / В.А. Семиченко. – Ялта: Надія, 2000. – 76 с.
5. Катаева М.Л. Моделирование профессиональной деятельности в процессе подготовки будущих учителей в педагогическом колледже: автореф. Дис. На соискание уч. Степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / М.Л. Катаева; Пермский гос. пед. ун-т. – Пермь, 2007. – 26 с.: Библиогр.: с.24-25.
6. Цимбалару А.Д. Педагогичне моделювання / А.Д.Цимбалару // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Київ: [б. в.], 2007, № сер. 17: Теорія і практика навчання і виховання, Вип. 6. – с. 196-199.
7. Сорочан Т.М. Безперервна освіта педагогів: управлінський аспект [електронний ресурс] / Т.М. Сорочан. – Режим доступу:

sorochantm.blogspot.com/2015/07/blog-post_40.html.

8. Ақимова А.Т. О характере профессиональных умений в деятельности педагогов-мастеров / А.Т. Ақимова // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. – Ленинград, 1973. – Вып. 1. – С. 27

9. Адольф В.А. Профессиональная компетентность современного учителя: монография / В.А. Адольф; Краснояр. гос. ун-т. – Красноярск, 1998. – 118 с.

References

1. Filozofskiyi slovnyk / Za red. V.I. Shynkaruka. – 2-he vud., pererob. i dopovn. – K.: Holov. Red. URE, 1986. – 800 s.
2. Slovar inostrannykh slov. – 14-e izd., ispr. – M.: Rus. Yaz., 1987. – 608 s.
3. Filozofskiyi entsiklopedicheskii slovar / Red. Kol. S.S.Averintsev, E.A. Arab-Ogly, L.F. Il'ichev I dr. – 2-e izd. M.: Sov. Entsiklopedia, 1987. – 815 s.
4. Semichenko V.A. Modeliuvannia struktury pedahohichnoi diialnosti / V.A. Semichenko. Yalta: Nadia, 2000. – 76 s.
5. Kataeva M.L. Modelirovaniie professionalnoi deiatelnosti v protsesse podgotovki budushchikh uchiteley v pedagogicheskoy kolledzhe: avtoref. Dis. Na soiskaniie uch. Stepeni kand. ped. nauk; bspets. 13.00.01 «Obslichaiia pedagogika, istoriia pedagogiki i obrazovaniia» / M.L. Kataeva; Permskiy gos. ped. un-t. – Perm, 2007. – 26 s.: Bibliograf.: s. 24-25.
6. Tsybalaru A.D. Pedahohichne modeliuvannia / A.D. Tsybalaru // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Kyiv: [b. v.], 2007, N. ser.17: Teoriia I praktyka navchannia I vykhovannia, Vyp. 6. – s. 196-199.
7. Sorochan T.M. Bezperervna osvita pedahohiv: upravlinskyi aspect [elektronnyi resurs] / T.M. Sorochan. – Rezhym dostupu: sorochantm.blogspot.com/2015/07/blog-post_40.html.
8. Ақимова А.Т. О характере профессиональных умений в деятельности педагогов-мастеров / А.Т. Ақимова // Sovremennyye psikhologo-pedagogicheskiye problemi vysshei shkolyy. – Leningrad, 1973. – Vyp. 1. – с.27.
9. Adolf V.A. Profesionalnaia kompetentnost sovremennogo uchitelia: monografiia / V.A. Adolf; Krasnoiar. gos. un-t. – Krasnoiar. gos. un-t. – Krasnoiar. gos. un-t. – 118 s.

Raus V.V.,

main specialist of Popilnia district state administration, postgraduate of department of philosophy and education of adults of State higher educational institution «University of educational management» of National academy of educational sciences of Ukraine, viktoriaraus@gmail.com

Ukraine, Kyiv

MODEL OF COMPLEX-HAVING A SPECIAL PURPOSE MANAGEMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS IN NONFORMAL CONTINUING EDUCATION SYSTEM

This article is devoted one of the topical today's problem of nonformal education management of elementary school teachers during intercourse and interattestation periods. Generalized the scientific approaches to definition and components of professional competence of elementary school teachers. Argued the actuality of nonformal management of professional competence development of elementary school teachers. Given the mobile model of complex-having a special purpose management of professional competence development of elementary school teachers in nonformal continuing system. Given the examples of organization of elementary school teachers nonformal education on the level of education regions and sowed results of approbation of complex-having a special purpose management model of elementary school teachers nonformal education.

Key words: professional competence, development of professional competence, management of professional competence development, nonformal education, technologies of nonformal education.

УДК 378.147:54:615.15

Рева Т.Д.,

д.пед.н., доцент кафедри медичної та загальної хімії
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, revatd@ukr.net

Україна, м. Київ

КОНСТРУЮВАННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ У НАВЧАННІ ХІМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН МАЙБУТНІХ ПРОВІЗОРІВ НА ІНСТИТУЦІЙНОМУ РІВНІ

У статті розглядається інструментарій діагностики ефективності методики реалізації компетентнісного підходу у навчанні хімічних дисциплін майбутніх провізорів на інституційному рівні, а саме: визначаються критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, процесуально-діяльнісний, інформаційно-комунікаційний, комунікативний, професійно-рефлексивний) професійної компетентності та їх ознаки, рівні сформованості (елементарний, базовий, достатній, досконалий) професійної компетентності майбутніх провізорів.

Ключові слова: професійна компетентність провізора, рівні сформованості професійної компетентності, критерії професійної компетентності.

Постановка проблеми. Сучасний підхід до визначення основних напрямів реформування вищої фармацевтичної освіти передбачає розуміння її мети, яка водночас мусить бути зорієнтована як на виконання соціального замовлення суспільства щодо підготовки фахівців у галузі охорони здоров'я України, так і формування особистості спеціаліста з фармації, який здатний надавати своєчасну фармацевтичну опіку на якісному професійному рівні, володіє інноваційними підходами до вибору оптимального лікарського засобу з позицій фармакоекономічного аналізу, даних доказової фармації тощо. Реформування галузі охорони здоров'я України, перехід до маркетингових та економічних методів управління, змінний характер виробництва фармацевтичної продукції з урахуванням нових технологій, орієнтація національної системи фармації на прогресивні світові моделі розвитку ринку галузі підвищують вимоги до підготовки фахівців у вітчизняних вищих фармацевтичних навчальних закладах. Сучасні виклики актуалізують нові підходи до дослідження теоретичних і прикладних засад фармацевтичної освіти України як компетентнісно орієнтованої освіти.

Мета роботи – розглянути інструментарій діагностики ефективності методики реалізації компетентнісного підходу у навчанні хімічних дисциплін майбутніх провізорів на інституційному рівні.

Виклад основного матеріалу. Вихідним моментом конструювання інструментарію діагностики ефективності реалізації компетентнісного підходу у навчанні хімічних дисциплін студентів фармацевтичних факультетів на інституційному рівні було врахування того, що результатом і головною метою цього процесу є формування професійної компетентності майбутніх провізорів на етапі навчання [1]. Логіка наукового пошуку базувалася на творчому застосуванні напрацювань учених із методології і практики здійснення наукових досліджень [2;3;4;5].

Як вказувалося раніше [6], основними компонентами професійної компетентності майбутніх провізорів визначено мотиваційно-ціннісний, когнітивний, процесуально-діяльнісний, інформаційно-комунікаційний, комунікативний, професійно-рефлексивний. Відповідно до цих

компонентів встановлено критерії, їх ознаки та рівні сформованості досліджуваного феномена як показника ефективності реалізації компетентнісного підходу у навчанні хімічних дисциплін (табл. 1). Динаміку формування професійної компетентності майбутніх провізорів у процесі навчання хімії, на нашу думку, можна визначити рівнем сформованості:

– *цінностей, потреб і мотивів* професійної діяльності провізора (мотиваційно-ціннісний критерій);

– *методологічних, теоретичних і практико орієнтованих знань* провізора з хімічних дисциплін, авторських елективних курсів (когнітивний критерій);

– *комплексу умінь* добирати адекватні мети й завданням професійної діяльності способи дій у наданні фармацевтичних послуг населенню (процесуально-діяльнісний критерій);

– *навичок* застосування уніфікованих інформаційно-комунікаційних технологій із метою створення, одержання доступу, зберігання, передачі та змінення професійно значущої інформації щодо лікарських засобів (інформаційно-комунікаційний критерій);

– *умінь та навичок* надання консультаційної допомоги населенню, співпраці з колегами, громадськими інституціями з дотриманням етики спілкування провізора (комунікативний критерій);

– *умінь* усвідомлювати й оцінювати наслідки дій із надання фармацевтичних послуг громадянам (професійно-рефлексивний критерій).

Залежно від вибору критеріїв сформованості показника у педагогічних дослідженнях розроблено підходи до структурування цінностей, потреб і мотивів респондентів [7;8;9;10]. У своєму дисертаційному дослідженні будемо керуватися теоретичними умовиводами О. Дубасенюк [7], відповідно до яких виокремимо соціальні, професійні, пізнавальні мотиви й цінності, а також потреби особистісного зростання як провідні у формуванні професійної компетентності майбутніх провізорів у процесі навчання хімічних дисциплін на інституційному рівні.

Результати аналізу дали змогу визначити вихідні положення при оцінюванні рівнів сформованості професійних компетентностей майбутніх провізорів у

процесі навчання хімії. Найбільш суголосними нашому підходу є висновки К. Платонова, який запропонував чотири рівні сформованості умінь: 1) початковий; 2) недостатньо вміла діяльність; 3) окремі загальні та високорозвинені вміння; 4) майстерність [9, с.156]. Це цілком узгоджується з визначеними нами рівнями

сформованості складників професійної компетентності майбутніх провізорів:

- 1) елементарний (репродуктивно-професійний);
- 2) базовий (пошуково-професійний);
- 3) достатній (продуктивно-професійний);
- 4) досконалий (творчо-професійний).

Таблиця 1

Критерії, їх ознаки та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх провізорів

Ознаки рівнів	Рівні			
	Елементарний (репродуктивно-професійний)	Базовий (пошуково-професійний)	Достатній (продуктивно-професійний)	Досконалий (творчо-професійний)
1	2	3	4	5
Критерії, їх ознаки				
I. Мотиваційно-ціннісний				
Мотиви і цінності: 1. Соціальні.	Пасивне (байдуже) ставлення до соціально схвалених норм професійної діяльності провізора.	Пасивно-позитивне ставлення до соціально схвалених норм професійної діяльності провізора.	Активно-позитивне ставлення до соціально схвалених норм професійної діяльності провізора.	Активно-дієве ставлення до соціально схвалених норм професійної діяльності провізора.
2. Професійні.	Слабка ціннісна спрямованість на взаємодію (в т.ч. й етичну) з колегами й пацієнтами.	Слабка ціннісна спрямованість на взаємодію (зокрема й етичну) з колегами і пацієнтами.	Виражена ціннісна спрямованість на взаємодію (зокрема етичну) з колегами й пацієнтами.	Виражена ціннісна спрямованість на взаємодію (зокрема етичну) з колегами й пацієнтами, прагнення дотримуватися повсякденно Етичного кодексу провізора.
3. Пізнавальні (ставлення до вивчення дисциплін хімічного циклу, самоосвіти).	Не вмотивоване професійно; ситуаційний інтерес до набуття нових знань з хімії, який іноді потребує зовнішнього стимулювання.	Професійно вмотивоване; помірний інтерес до набуття нових знань із хімії, який іноді потребує зовнішнього стимулювання.	Професійно вмотивоване; сприйняття їх як професійно значущих; стійкий інтерес до нових знань із хімічних дисциплін; особистісно усвідомлена потреба в самоосвіті.	Професійно вмотивоване; сприйняття їх як компонента професійного становлення; виражений стійкий інтерес до самоосвіти; усвідомлена на особистісному й професійному рівні потреба в набутті нових знань із хімії.
4. Потреби особистісного зростання.	Ситуаційні вияви бажання внести корективи у засвоєні стереотипи навчальної й професійної діяльності.	Має бажання внести несуттєві корективи в засвоєні стереотипи навчальної і професійної діяльності.	Намагається внести корективи щодо засвоєних стереотипів навчальної та професійної діяльності.	Намагається вдосконалити засвоєні стереотипи навчальної і професійної діяльності.
II. Когнітивний критерій				
Система методологічних, практико орієнтованих знань провізора з хімічних дисциплін.	Система не сформована. Фахівець потребує зовнішніх стимулів у набутті методологічних, практико орієнтованих знань із хімічних дисциплін.	Система сформована загалом. Фахівець іноді потребує зовнішнього стимулу в набутті методологічних, практико орієнтованих знань із хімічних дисциплін.	Система сформована, проте потребує вдосконалення. Фахівець самостійно обирає способи дій щодо поліпшення рівня методологічних, практико орієнтованих знань із хімічних дисциплін.	Система сформована, проте потребує оновлення відповідно до нових реалій теорії та практики фармації. Фахівець творчо обирає способи дій щодо вдосконалення рівня методологічних, практико орієнтованих знань із хімічних дисциплін, надає дієві поради іншим колегам.
III. Процесуально-діяльнісний критерій				
Комплекс умінь добирати адекватні меті й завданням професійної діяльності способи дій у наданні фармацевтичних послуг населенню.	Потребує зовнішніх стимулів у виборі способів дій.	Іноді потребує зовнішнього стимулу у виборі способів дій.	Самостійно обирає способи дій.	Самостійно обирає способи дій, надає дієві поради іншим колегам.
IV. Інформаційно-комунікаційний критерій				
Навички застосування уніфікованих інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) із метою створення, одержання доступу, зберігання, передачі та змінення професійно значущої інформації щодо лікарських засобів.	Не сформовані. ІКТ застосовує у разі крайньої потреби.	Сформовані навички загалом. ІКТ застосовує епізодично.	Сформовані навички застосування ІКТ для розв'язання типових завдань.	Сформовані навички застосування ІКТ для розв'язання типових і нестандартних завдань.

V. Комунікативний критерій				
Уміння та навички надання консультаційної допомоги населенню, співпраці з колегами, громадськими інституціями з дотриманням етики спілкування провізора.	Не сформовані. Комунікацію застосовує в разі крайньої потреби. Припускається типових помилок у дотриманні етики спілкування провізора у практичній діяльності.	Сформовані загалом. Під час комунікації епізодично припускається помилок, проте прагне їх виправити (часто завдяки поради колег). Дотримується етики спілкування провізора у практичній діяльності.	Сформовані для розв'язання типових ситуацій комунікації. Дотримується етики спілкування провізора у практичній діяльності, прагне до її вдосконалення.	Сформовані для розв'язання типових і нестандартних ситуацій комунікації. Високий рівень дотримання етики спілкування провізора у практичній діяльності.
VI. Професійно-рефлексивний критерій				
Уміння усвідомлювати й оцінювати наслідки дій із надання фармацевтичних послуг громадянам.	Сформовані окремі вміння моделювання дій з оцінювання наслідків професійної діяльності.	Сформовані окремі вміння моделювання дій з оцінювання наслідків професійної діяльності, проте немає їх системи.	Має сформовану систему вмінь і навичок моделювання дій з оцінювання наслідків професійної діяльності; виконує завдання пошукового рівня.	Має сформовану систему вмінь і навичок моделювання дій з оцінювання наслідків професійної діяльності; виконує завдання творчо-пошукового рівня.

Обґрунтуймо свою позицію.

Досконалий (творчо-професійний) рівень передбачає активно-дієве ставлення до соціально схвалених норм професійної діяльності провізора; виражену ціннісну спрямованість на взаємодію (зокрема й етичну) з колегами і пацієнтами, прагнення повсякденно дотримуватися Етичного кодексу провізора; професійно вмотивоване ставлення до вивчення дисциплін хімічного циклу та самоосвіти; сприйняття хімічної освіти як компонента професійного становлення; виражений стійкий інтерес до самоосвіти; усвідомлену на особистісному й професійному рівні потребу у набутті нових знань із хімії; усвідомлену потребу в особистісному зростанні, що виявляється у прагненні вдосконалити засвоєні стереотипи навчальної та професійної діяльності; самостійність у доборі способів дій у наданні фармацевтичних послуг населенню, що адекватні меті й завданням професійної діяльності; сформовані навички застосування уніфікованих інформаційно-комунікативних технологій для розв'язання типових і нестандартних завдань із метою створення, одержання доступу, зберігання, передачі та змінення професійно значущої інформації щодо лікарських засобів; сформовані уміння та навички для розв'язання типових і нестандартних ситуацій комунікації з надання консультаційної допомоги населенню, співпраці з колегами, громадськими інституціями; високий рівень дотримання етики спілкування провізора у практичній діяльності; сформовану систему вмінь і навичок моделювання дій з оцінювання наслідків професійної діяльності; високий рівень готовності у виконанні завдань творчо-пошукового рівня у наданні фармацевтичних послуг громадянам.

Достатній (продуктивно-професійний) рівень характеризується активно-позитивним ставленням до соціально схвалених норм професійної діяльності провізора; вираженою ціннісною спрямованістю на взаємодію (зокрема й етичну) з колегами та пацієнтами; професійно вмотивованим ставленням до вивчення дисциплін хімічного циклу, сприйняттям їх як професійно значущих; стійким інтересом до нових знань із хімічних дисциплін; особистісно усвідомленою потребою у самоосвіті; усвідомленою на особистісному й професійному рівні потребою у самостійному набутті нових знань із хімії; наявністю потреби в особистісному зростанні, що виявляється у прагненні самостійно поліпшити засвоєні

стереотипи навчальної і професійної діяльності; самостійністю в доборі способів дій у наданні фармацевтичних послуг населенню, що адекватні меті й завданням професійної діяльності; загалом сформованими навичками застосування уніфікованих технологій, що виявляється в епізодичному їх використанні для розв'язання типових завдань із метою створення, одержання доступу, зберігання, передачі та змінення професійно значущої інформації щодо лікарських засобів; сформованими уміннями та навичками для розв'язання типових ситуацій комунікації з надання консультаційної допомоги населенню, співпраці з колегами, громадськими інституціями; достатнім базовим рівнем дотримання етики спілкування провізора у практичній діяльності; сформованим загалом комплексом вмінь і навичок моделювання дій з оцінювання наслідків професійної діяльності; достатнім рівнем готовності до самостійного виконання завдань пошукового рівня у наданні фармацевтичних послуг громадянам.

Базовий (пошуково-професійний) рівень передбачає пасивно-позитивне ставлення до соціально схвалених норм професійної діяльності провізора; слабкою ціннісною спрямованістю на взаємодію (зокрема й етичну) з колегами і пацієнтами; професійно вмотивоване ставлення до вивчення дисциплін хімічного циклу; помірний інтерес до набуття нових знань із хімії, який іноді потребує зовнішнього стимулювання; наявність потреби в особистісному зростанні, що виявляється час від часу; наявність бажання внести несуттєві корективи в засвоєні стереотипи навчальної і професійної діяльності; уміння добирати способи дій у процесі надання адекватних фармацевтичних послуг населенню за умови зовнішніх стимулів у їх виборі; не сформовані навички застосування уніфікованих інформаційно-комунікативних технологій, що виявляється в епізодичних уміннях їх використання в разі крайньої потреби для розв'язання типових завдань із метою створення, одержання доступу, зберігання, передачі та змінення професійно значущої інформації щодо лікарських засобів; не сформовані навички (лише на рівні окремих вмінь) для розв'язання типових ситуацій комунікації з надання консультаційної допомоги населенню, співпраці з колегами, громадськими інституціями, що виявляється у помилках щодо дотримання етики спілкування провізора в нестандартних ситуаціях практичної діяльності; сформовані вміння й

навички моделювання дій з оцінювання наслідків професійної діяльності, які мають несистемний характер їх застосування у процесі надання фармацевтичних послуг громадянам.

Елементарний (репродуктивно-професійний) рівень характеризується неприйняттям (або частковим сприйняттям) соціально схвалених норм професійної діяльності провізора; браком ціннісної спрямованості на взаємодію (зокрема й етичну) з колегами і пацієнтами; зацікавленим ставленням до вивчення дисциплін хімічного циклу; сформованою потребою у постійному зовнішньому обґрунтуванні професійної значущості вивчення дисциплін хімічного циклу; несформованою потребою у самоосвіті; небажанням вносити корективи в засосні стереотипи навчальної і професійної діяльності; несформованими навичками (лише на рівні окремих умінь) добирати способи дій у процесі надання адекватних фармацевтичних послуг населенню; несформованими навичками застосування уніфікованих інформаційно-комунікативних технологій, що виявляється в епізодичних вміннях їх використання в разі крайньої потреби для розв'язання типових завдань із метою створення, одержання доступу, зберігання, передачі та змінення професійно значущої інформації щодо лікарських засобів; несформованими навичками (лише на рівні окремих умінь) розв'язання типових ситуацій комунікації з надання консультативної допомоги населенню, співпраці з колегами, громадськими інституціями, що виявляється в типових помилках щодо дотримання етики спілкування провізора у практичній діяльності; несформованими навичками моделювання дій з оцінювання наслідків професійної діяльності у процесі надання фармацевтичних послуг громадянам.

Перспективу наукового пошуку автора становить розроблення методики організації наукового дослідження щодо експериментальної перевірки ефективності реалізації компетентнісного підходу з навчання хімії, яка буде базованою на застосуванні теорії й технології застосування методів статистичного аналізу.

Висновки. У конструюванні інструментарію діагностики ефективності реалізації компетентнісного підходу у навчанні хімічних дисциплін студентів фармацевтичних факультетів на інституційному рівні було враховано те, що результатом і головною метою цього процесу є формування професійної компетентності майбутніх провізорів на етапі навчання й у професійній діяльності. Відповідно до основних компонентів професійної компетентності майбутніх провізорів було визначено мотиваційно-ціннісний, когнітивний, процесуально-діяльнісний, інформаційно-комунікаційний, комунікативний, професійно-рефлексивний критерії та схарактеризовано їх ознаки.

У процесі характеристики рівнів сформованості складників професійної компетентності майбутніх провізорів (елементарного (репродуктивно-професійного); базового (пошуково-професійного); достатнього (продуктивно-професійного); досконалого (творчо-професійного) враховано прогнозовану динаміку їх формування під час вивчення хімічних дисциплін на фармацевтичному факультеті, тобто на інституційному рівні.

Література

1. Рева Т.Д. Компетентнісний підхід у навчанні хімії майбутніх провізорів: теоретичні і методичні засади: монографія / Т.Д. Рева; за наук. Ред. І.В. Ніженковської. – К.: Видавниче підприємство «Едельвейс», 2017. – 456 с.
2. В.В. Власов. Введение в доказательную медицину, или Как использовать биомедицинскую литературу для совершенствования своей практики и исследований: Москва, Россия: Медиасфера, 2001.
3. ВООЗ. Инструмент ВОЗ для оценки регуляторной системы в сфере обращения лекарств (прилагается к Практическому руководству по проведению исследования), Женева: ВОЗ, 2007 [Электронный ресурс]. Доступно: http://www.who.int/medicines/areas/quality_safety/regulation_legislation/RUdatacollectiontoo.pdf Дата обращения: 11.05.2017.
4. К.Т. Воробьев, «Проблемы взхождения технологий доказательной медицины в украинское здравоохранение», Часть 2. Влияние технологий доказательной медицины на организацию клинической науки [Укр. мед. часопис], 2006, № 4 (54) VII-VIII, с. 15-26.
5. К.Т. Воробьев, «Проблемы взхождения технологий доказательной медицины в украинское здравоохранение», Часть 1. Место технологий доказательной медицины в клиническом решении врача [Укр. мед. часопис], 2006, № 3 (53) V-VI, с. 11-20.
6. Т.Д. Рева, «Теоретико-методичні засади реалізації компетентнісного підходу у навчанні хімічних дисциплін майбутніх провізорів», автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук, Київ, 2018.
7. О.А. Дубасенюк. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога: Монографія / О.А. Дубасенюк, Житомир, Україна: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2005.
8. И.Я. Лернер, Методы обучения и требования жизни, Москва, Россия: АПН СССР, ИИИ ОЛ, 1981.
9. К.К. Платонов, Проблемы способностей, Москва, Россия: Наука, 1972.
10. В.А. Сонин, «Динамика мотивов учебной деятельности студентов», автореф. дис. на соискание канд. психол. наук: 19.00.01, Львів, 1974.

References

1. Reva T.D. Kompetentnyy pidkhid u navchal'nykh zakladakh khimiyi: teoretichni ta metodichni zakhody: monohrafiya / T.D. Reva; za nauk. Red. I.V. Nizhenkov's'koyi. - K.: Vydavnyche pidpryyemstvo «Edel'veys», 2017. - 456 s.
2. V.V. Vlasov. Vvedeniye v dokazatel'nyy medyt'synny, abo Yak vykorystovuvaty biomedychnu literaturu dlya udoskonalennya svoyeiy praktyky ta doslidzhen': Moskva, Rossyya: Medyasfera, 2001.
3. VOOZ. Instrument VOZ dlya otsinky rehulyatornoyi systemy v sferi zvernennya likars'kykh zasobiv (Zheneva: VOZ, 2007). Dostupno: http://www.who.int/medicines/areas/quality_safety/regulation_legislation/RUdatacollectiontoo.pdf Data obrobky: 11.05.2017.
4. K.P. Vorob'ev, «Problemy tekhnolohiy dokazovoyi medyt'synny v ukrayins'komu okhronnomu hospodarstvi». med. chasopys], 2006, № 4 (54) VII-VIII, s. 15-26.
5. K.P. Vorob'ev, «Problemy tekhnolohiy dokazovoyi medyt'synny v ukrayins'komu okhronnomu hospodarstvi». med. chasopys], 2006, № 3 (53) V-VI, s. 11-20.
6. Reva T.D. Avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra ped. nauk, Kyiv, 2018.
7. O.A. Dubasenyuk. Teoriya i praktyka profesynoyi vitchyznyanoyi diyal'nosti: Dubasenyuk, Zhytomyr, Ukrayina: Vyd-vo ZHFDU im. Ivana Franka, 2005.
8. I.Ya. Lerner. Metodyka obuchenyya u trebovannyu zhyzny, Moskva, Rossyya: APN SSSR, NYUOP, 1981.
9. K.K. Platonov, Problemy zdattostey, Moskva, Rossyya: Nauka, 1972.
10. V.A. Sonyn, «Dynamyka motyvy uchebnoy deyatel'nosti studentov», avtoref. dys. na soyskanye kand. psykhol. nauk: 19.00.01, L'viv, 1974.

Reva T.D.,

Doctor of Pedagogical Science, Associate Professor Bogomolets National Medical University, revatd@ukr.net

Ukraine, Kyiv

**DESIGNING THE TOOL OF EFFICIENCY DIAGNOSTICS OF THE METHODS OF IMPLEMENTATION
OF THE COMPETENT APPROACH IN THE LEARNING OF CHEMICAL DISCIPLINES
OF FUTURE PHARMACISTS AT THE INSTITUTION LEVEL**

The article deals with the tools for diagnosing the effectiveness of the methodology for implementing the competence approach in teaching the chemical disciplines of future pharmacists at the institutional level, namely: the criteria (motivational-value, cognitive, procedural-activity, informational-communicative, communicative, professional-reflexive) of professional competence and their signs, levels of formation (elementary, basic, sufficient, perfect) professional competence of future pharmacists.

Key words: *professional competence of pharmacist, level of formation of professional competence, criteria of professional competence.*

УДК 811.11.13:378.162.3

Ремізанцева К.О.,

к.пед.н., доцент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії, k.remizantseva1981@gmail.com
Україна, м. Харків

ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ: НОВИЙ КРОК У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті розглядаються актуальні питання використання технології змішаного навчання у викладанні іноземної мови у вищому навчальному закладі. На думку авторів, змішане навчання, опосередковане мережевою взаємодією з використанням комп'ютерів і інтернету, може бути успішним, якщо в процесі навчання буде посилена роль студентів і їх автономії, а акценти перенесені від викладання до навчання, від викладача до студента. Аналізуються переваги і недоліки моделі технології «змішаного навчання» в процесі викладання англійської мови, обґрунтовується її ефективність в умовах сучасної освіти. Автори досліджують досвід використання електронної навчальної платформи Moodle на заняттях з англійської мови в немовному вищому навчальному закладі на прикладі курсу «English for Fashion Design» для студентів 3 року навчання зі спеціальності 015.17 «Технологія виробів легкої промисловості».

Ключові слова: змішане навчання, іноземна мова, дистанційне навчання, вищі навчальні заклади, платформа Moodle.

Постановка проблеми. Введення на всіх рівнях навчання нових державних освітніх стандартів ставить перед викладачами вузів завдання пошуку оптимально ефективних методів викладання. Треба не тільки захопити студентів навчальними матеріалами, призначеними для вивчення в аудиторії, а й надихнути їх на додатковий пошук і опрацювання відповідних тем і розділів програми в умовах самостійної роботи, тим більше що частка годин на роботу студентів поза аудиторією значно зросла.

Час передових комп'ютерних та інших електронних технологій створює сприятливий інформаційний фон для розширення знань, а наявність різноманіття високо-інтелектуальних електронних гаджетів дозволяє утримувати інформацію в полі зору і миттєво спиратися на неї при виконанні як тренувальних, так і творчих завдань.

Науково-технічний розвиток сучасного суспільства, значні темпи всіх змін, які відбуваються сьогодні у виробничій, соціальній та інших сферах нашого життя, крім іншого, підсилюють позитивну мотивацію студентів до вивчення англійської мови, а також спонукають їх викладачів і тьюторів шукати ті нові ефективні методи, технології та види навчальної діяльності, які були б адекватними сучасним тенденціям. На цьому тлі ми спостерігаємо зародження нового етикету навчання і викладання, де при дотриманні традиційно сформованих правил поведінки в вузі відзначається все ж зміщення до більш демократичної форми взаємодії «студент – викладач». Це, ймовірно, пояснюється новими ролями і потребами, як студентів, так і викладачів, які з'являються в еру глобалізації, інтернаціоналізації та сплеску ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій).

Досвід показує, що сьогодні важливими є наступні ролі викладача іноземної мови: новатор і дослідник який володіє сучасними технічними та технологічними знаннями; компетентний консультант і незмінний провідник в світ знань; помічник, який формує і розвиває в учнів потребу в самостійному здобутті знань (зі створенням передумов для автономного вивчення іноземних мов); ерудований посередник і партнер в

справі залучення студентів до історії і культури країни досліджуваної мови; професіонал, який самостійно створює і інтегрує електронний і мультимедійний контент в навчальний процес та інше. При цьому очевидно, що викладач повинен постійно зростати і розвиватися, щоб відповідати поставленим завданням. Саморозвиток і саморефлексія стають невід'ємною частиною зазначеної професії.

Сучасні освітні стандарти відводять значну роль самостійній роботі студентів з усіх дисциплін як ведучому механізму підготовки майбутнього фахівця. З цієї точки зору використання сукупності всіх доступних засобів комунікації на додаток до традиційних вправ і завдань в підручниках і навчальних посібниках покликане допомогти викладачеві немовного вузу з досить обмеженим ресурсом аудиторних годин інтенсифікувати процес навчання, створюючи необхідні умови для розвитку і формування необхідних компетенцій.

Останнім часом в навчанні іноземної мови велика увага приділяється принципу використання комп'ютерних програм і Інтернет технологій, ефективно доповнюють процес навчання мови на всіх рівнях і сприяють інтенсифікації самостійної роботи студентів і підвищення їх пізнавальної активності. Це продиктовано сучасними вимогами державного стандарту по постійному оновленню технічних засобів на службі навчального процесу і затребуваністю на сучасному етапі так званого «змішаного» методу навчання.

Мета роботи – систематизувати теоретичні положення й узагальнити практичний досвід використання методики «змішаного» навчання англійській мові професійно-ділового спілкування (зі спеціальності 015.17 «Технологія виробів легкої промисловості»).

Виклад основного матеріалу. Технологія змішаного навчання – один з тих підходів до сучасного навчання іноземних мов у вузі, який дозволяє викладачеві повноцінно реалізувати себе, при цьому використовуючи необмежений арсенал методів, методик і засобів, щоб всіляко покращувати і розширювати можливості для

навчання студентів в XXI столітті. В даний час термін «змішане навчання» в основному відноситься до досвіду поєднання інтегрованих в навчальний процес технологій дистанційного, комп'ютерного та веб-орієнтованого навчання з традиційними аудиторними заняттями і методиками. Слід зазначити, що найчастіше інструментарій «змішаного навчання» включає в себе з'єднану з мережею Інтернет навчальну аудиторію, оснащену й іншим сучасним мультимедійним та цифровим обладнанням, при цьому обов'язковим є фізична присутність там як викладача, так і студентів [13].

Поняття «змішане навчання» з'явилося в сфері бізнесу і використовувалося при плануванні і проведенні корпоративного навчання [12]. Згодом цей принцип знайшов своє застосування в сфері вищої освіти [6,7,11] і, зокрема, при навчанні іноземних мов [3,4,8,13]. Відправною точкою дослідження проблеми технології змішаного навчання іноземним мовам з точки зору її ефективності та адаптивності до мінливих зовнішніх і внутрішніх умов стала заява, зроблена в березні 1999 року Центром інтерактивного навчання «Eric Learning» (Атланта, США). В одному зі своїх прес-релізів, розміщених в онлайн-газеті PR Newswire (<http://www.prnewswire.com/>), автори серед іншого відзначили, що переводять більшість своїх курсів на методику «змішаного навчання». При цьому вони зробили досить сумбурно спробу пояснити, але не визначити, що являє собою дана методика.

Далі, протягом тривалого часу термін зазнавав безліч інтерпретацій, з боку як практиків, так і теоретиків лінгводидактики. Так, синонімами поняття «змішане навчання» багато хто вважає такі терміни, як «гібридне», «інтегроване» навчання. У спеціальній літературі можна зустріти такі поняття, як «технологічно опосередковане», «веб-орієнтоване» навчання або ж навчання «в змішаному режимі». Проблема, ймовірно, полягає в тому, що термін «змішане навчання» несе різні смисли для різних людей. І в цьому ключі можна сказати, що дана технологія може бути віднесена до будь-якої комбінації інформаційно-комунікаційних технологій, педагогічних традицій і новацій, старих і нових засобів комунікації, демонстрації, візуалізації та інше.

З одного боку, мова йде про об'єднання строгих формальних форм навчання (робота в аудиторії, вивчення матеріалу відповідно до навчальних планів) з неформальними (додаткове вивчення заданих аспектів навчального матеріалу з його подальшим обговоренням через доступні засоби інформаційних технологій, наприклад, по електронній пошті, в режимі Інтернет конференцій та інше). З іншого боку, це комбінування різних способів подачі навчального матеріалу, таких як очне, електронне й самостійне навчання з використанням методики управління знаннями.

Як ми бачимо, за відсутності точного визначення технології, «змішане навчання» довгий час залишалось розмитим і погано відмінним, легко підмінялося іншими поняттями. У 2005 року професор К. Дж. Бонк (Curtis J. Bonk) та його колега Ч.Р. Грехем (Charles R. Graham) опублікували довгоочікуваний «Довідник змішаного навчання» (The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs). Зазначимо, що автори роботи проаналізували широту і неоднозначність

поняття і дали йому наступне визначення: змішане навчання – це ціла система, в якій взаємодія складових її компонентів (очного і дистанційного навчального процесу) гармонійно і методико грамотно організовано та його очікуваним результатом є високий рівень знань студентів. При цьому необхідно чітко розуміти, що змішане навчання – це не просто використання інформаційно-комунікаційних технологій в самостійній роботі студентів вдома або в медіа класі після занять. Це цілісний навчальний процес, який передбачає, що частина пізнавальної діяльності проводиться на заняттях під безпосереднім керівництвом викладача, а частина діяльності учнів виноситься на дистанційну форму, з переважанням самостійних видів робіт або спільно з іншими студентами в малій групі співробітництва.

Як видно з визначень змішаного навчання, воно представляється особливо привабливим при організації самостійної роботи студентів після розгляду певної теми в аудиторії. Успіх цієї роботи визначається методичною грамотністю її організації, такий, при якій викладач і студенти працюють разом, тим самим забезпечуючи якість навчання і супроводжуючи навчальний процес незалежним, корисним, ефективним і мотивуючим до розвитку підходом [14]. Самостійна робота повинна бути не просто прив'язана до розділів основного навчального посібника, а бути його продовженням. Використання інформаційно-комунікаційних технологій ефективно підвищує мотивацію до отримання додаткових знань з освітніх ресурсів, що знаходяться у вільному доступі. Сучасне технологічне оснащення вузів, з їх власними сайтами, сервісними службами, що постійно оновлюються інформаційними ресурсами, забезпечує добре налагоджений зв'язок між викладачами і студентами.

Один з дослідників технології «змішаного навчання» М.Б. Хорн (Michael B. Horn) з Інституту Клейтон Крістенсен, Каліфорнія, США (The Clayton Christensen Institute for Disruptive Innovations) виділив шість моделей змішаного навчання, згрупованих по кластерах в залежності від ролі викладача, фізичного простору, методів планування і доставки контенту. Дану класифікацію моделей в змішаному навчанні виглядає наступним чином:

- 1) навчання в аудиторії – заняття в основному проходять в аудиторії за участю викладача;
- 2) ротація – студенти чергують аудиторні заняття з самостійною роботою онлайн;
- 3) гнучкий графік – студенти і викладачі знаходяться у віддаленій мережевій взаємодії, особисті контакти можливі на вимогу;
- 4) онлайн-лабораторія – робота в спеціально обладнаних класах онлайн за участю інструктора;
- 5) самостійне навчання – студенти самі вибирають курси для вивчення онлайн;
- 6) онлайн-навчання – заняття в режимі синхронної / асинхронної взаємодії, рідкі особисті контакти [9].

Однак, говорячи про безсумнівні переваги і достоїнства змішаного методу навчання іноземної мови, слід зазначити кілька важливих моментів, які в деякій мірі є негативними.

По-перше, повсюдне введення електронного навчання не повинно підміняти собою аудиторні заняття. Навчання

мовам – це перш за все навчання спілкуванню, це голос співрозмовника, мова жестів, вираз погляду і інші прояви реакції на те, що відбувається у спілкуванні. Тому хоч як би не була велика частка годин в навчальному плані, відведених на самостійну роботу студентів, навіть в умовах і в середовищі самих просунутих технологій, вона ніколи не переважить значимість безпосереднього процесу спілкування в режимах «викладач – студент / студенти» і «студент – студент / студенти».

По-друге, значно зросла кількість навчального часу, що відводиться на самостійну роботу студентів (не тільки на англійську мову, а й по всіх інших предметів) при незначному скороченні годин на роботу в аудиторії змушує середньо-статистичного студента, якому властиво відкладати виконання завдань на самий останній момент, йти по шляху найменших витрат часу, т. е. покладатися тільки на ті знання, які він набуває під час аудиторних занять або використовує результати завдань, виконаних іншими студентами, що також не менше типове в студентському середовищі. У разі, коли під постійним тиском викладача завдання все-таки виконуються більшістю студентів, як це зазвичай буває, в останній термін, викладач не в змозі провести якісний і системний аналіз прогалин в знаннях, навіть якщо оцінка виставлена програмою. Сама по собі оцінка або бал за виконане завдання всього лише вкажіть на проблему з якістю знань, не залишивши часу і можливості для її виправлення або проведення роботи над помилками на індивідуальній консультації. І тоді той величезний банк тренувальних і творчих завдань, сформований викладачем для самостійного виконання та опрацювання студентами, втрачає значимість.

І по-третє, робота у віртуальному середовищі вимагає ґрунтовної підготовки з боку викладача. На додаток до підготовки до аудиторного заняття, викладач повинен бути доступний в певний час для спілкування зі студентами через Skype для отримання консультації. Щоб запустити будь-який сектор комп'ютерного робочого простору з дисципліни, викладачеві необхідно переглянути відібрати необхідний матеріал, адаптувати його для застосування в комп'ютерному середовищі, побудувати завдання таким чином, щоб студенти зацікавилися і активно залучилися до роботи самостійно. Розробка систем завдань для виконання в віртуальному середовищі вимагає від викладача відмінного знання не тільки своєї дисципліни, а й бути фахівцем в області комп'ютерних технологій, які стрімко розвиваються і дуже часто викладачеві потрібна допомога ІТ фахівців, які могли б допомогти в додаванні до вправ і завдань аудіо, відео або анімаційних ефектів, але які не завжди є на кафедрах. Хоча відмінним досвідом могли б стати матеріали, підготовлені самими студентами в міру вивчення тем в рамках індивідуальних проектів або при роботі в командах з 3–4 чоловік, які згодом розширюються, наповнюються і оновлюються наступними поколіннями студентів. Тільки ціною власного часу, величезним ентузіазмом і ініціативою викладач може захопити студентів в світ знань і перетворити навчання з повсякденності в свято.

Систему дистанційного навчання Moodle (Modular Object Oriented Distance Learning Environment) відносять

до вільного програмного забезпечення освіти. Тобто доступ до неї є вільним та безкоштовним. Ця система відмітна тим, що враховує педагогічні аспекти, що базуються на пізнавальній психології, а саме на засадах конструктивізму. В цій системі встановлюються такі ролі: студент переймає роль активного суб'єкта, що самостійно набуває знань, формує свою власну систему вмінь та навичок, звісно за допомогою певних джерел, а роль викладача у цій схемі зводиться до мотивування та підтримки тих, хто навчається, підготовки інформаційних джерел, що використовуються при самостійному вивченні тощо. Найефективнішим вважається інтерактивне навчання, яке набувається в співпраці всіх суб'єктів пізнавального середовища, що передбачає обов'язковий обмін набутими досвідом та думками [2]. Система Moodle може бути використана для розробки дистанційної форми підтримки стаціонарного навчання іноземним мовам.

Для організації дистанційного процесу навчання іноземних мов важливе значення мають наступні чинники: відбір та організація мовного матеріалу відповідно до цілей та задач курсу; структурування курсу, його методична та технологічна організація (гіпертекстові технології, Web-сторінки); чітке планування роботи групи (організація малих груп, конференцій, у тому числі аудіо- і відео конференцій, організація систематичної звітності – індивідуальної, групової); організація постійних консультацій з викладачем і куратором сервера; налагодження та вмiла підтримка позитивного емоційного фону у групі у цілому та у кожного студента окремо [5].

Навчальне середовище Moodle, як зазначають Т. Коваль та О. Щербина, проектувалося відповідно до реалізації методів спільної діяльності студентів, інтерактивного навчання, формування рефлексивних умінь самонавчання та самоконтролю. Простий і ефективний інтерфейс не вимагає спеціальних навичок щодо розробки дистанційних курсів (ДК), які можуть бути поділені на категорії. За їх назвами може проводитися пошук, що дає можливість створення їх великої кількості. Значна увага приділена безпеці інформації в ДК – встановленні паролів, обробці форм даних, зберіганню інформації тощо. Інтерфейс системи має переклади на 70 іноземних мов [1]. Навчальне середовище Moodle містить засоби управління, самонавчання, комунікації та оцінювання навчальних досягнень тих, хто навчається.

Використання системи Moodle для вивчення іноземної мови студентами є продуктивним і ефективним нововведенням, що підвищує якість навчального процесу. Інформаційні ресурси такого типу є невичерпними та потребують подальшого освоєння як викладачем, так і студентами. Таким чином, зазначимо, що поєднання електронного середовища з денним навчальним процесом має такі позитивні наслідки: спрощується процес інформування студентів про певні зміни, доповнення, коригування навчальних дисциплін; збільшується можливість активного залучення та використання методичної, літературної бази; пришвидшується зворотний зв'язок; у такий спосіб можливо ефективно узгодити, спланувати і скоригувати самостійну діяльність студентів.

Розглянемо досвід реалізації концепції змішаного навчання в Українській інженерно-педагогічній академії.

Традиційно курс «Англійська мова професійно-ділового спілкування» в академії включений до навчальних планів усіх напрямків підготовки в V–VIII семестрах після проходження студентами курсу «Англійська мова». Тому вважаємо за доцільне створення спеціального дистанційного курсу за всіма спеціальностями.

У змішаному навчанні, так само, як і в традиційному, передбачається проведення аудиторних занять відповідно до навчальних планів за напрямами підготовки. Але основний акцент ставиться саме на використання інформаційно-комунікаційних технологій та електронного навчання. Як приклад, ми візьмемо технологічний факультет (спеціальність 015.17 «Технологія виробів легкої промисловості»). Для реалізації змішаного навчання нами була обрана ротатійна модель поєднана з моделлю онлайн лабораторії (відповідно до класифікації Майкла Хорна). Дана модель передбачає чергування очного і електронного навчання в співвідношенні 60/40 всіх годин, відповідно до навчального плану дисципліни. Електронне навчання здійснюється з використанням системи LMS Moodle, що є базовою складовою електронного інформаційно-освітнього середовища УІПА, що забезпечує реалізацію навчального процесу.

Для реалізації електронного навчання в рамках змішаного навчання ми використовували електронний курс «English for Fashion Design» (для студентів 3 курсу, VI семестру). Даний курс повністю відповідає робочій програмі дисципліни «англійська мова професійно-ділового спілкування» і є логічним доповненням аудиторних занять. Всі завдання електронного курсу виконуються індивідуально вдома або в комп'ютерному класі. Курс спрямований на розвиток навичок читання, аудіювання та письма, розширення словникового запасу і розбитий на 14 тижнів. Кожен тиждень включає презентацію, аудіо та відео матеріали, призначені для роботи в спеціально обладнаній аудиторії під керівництвом викладача. Також в електронному курсі розміщені завдання для самостійної роботи і завдання для тестового контролю, які студенти виконують самостійно в домашніх умовах. Слід зазначити, що студентам ставляться чіткі терміни виконання того чи іншого завдання курсу. За невиконання термінів викладач має право знизити бал або взагалі не прийнято роботу до оцінки.

Використовуючи форум (інструмент електронного курсу), студент може поставити викладачеві будь-які питання, пов'язані з роботою на електронній платформі, а також отримати консультацію. Відповіді на свої запитання студенти також можуть отримати через Skype, зв'язавшись з викладачем.

Контроль виконання завдань курсу здійснюється викладачем щотижня в онлайн-режимі. Модульний контроль здійснюється на 7 і 14 тижні навчання під час аудиторної роботи. Підсумковий контроль у вигляді заліку також проводиться під час аудиторної роботи відповідно до розкладу. Бали, отримані студентами за дані види контролю, виставляються викладачем в спеціальному онлайн журналі. За весь курс навчання студенти можуть отримати 100 балів накопичувальним способом, згідно болонського процесу. Іншими словами, наприкінці курсу після того як викладач виставить всі бали у електронному журналі студенти можуть побачити

ту оцінку, яку вони отримають в відомість та залікову книжку.

Висновки. Зазначимо, що поєднання електронного середовища з денним навчальним процесом має позитивні наслідки. У такий спосіб можливо ефективно узгодити, спланувати і скоригувати самостійну діяльність студентів. Однією з об'єктивних передумов такого навчання у вищому навчальному закладі є скорочення кількості аудиторних годин та збільшення годин, що відводяться на самостійну позааудиторну роботу студентів. Таким чином, роль викладача у навчальному процесі, як провідного джерела інформації, поступово втрачає свою релевантність і перебудовується в опцію організатора, консультанта, керівника та експерта самостійної роботи майбутнього фахівця.

Отже, використання платформи Moodle для вивчення англійської мови є продуктивним і ефективним нововведенням, оскільки робить навчання більш ефективним, дозволяє розширити можливості отримання знань, сприяє підвищенню мотивації навчання, стимулює самоосвіту, підвищує результативність й інформативність освіти. Інформаційні ресурси такого типу є невичерпними та потребують подальшого освоєння як викладачем, так і студентами.

Слід також наголосити, що вагомість роботи зі створення платформи Moodle особливо зростає в умовах інтеграції України в Європейську спільноту держав та долучення української освіти до Болонського процесу. Це дає підстави зробити висновок про перспективність обраної теми та розглядати створення власної національної навчальної системи конкретним кроком у реалізації завдань із реформування сучасної освіти в Україні.

Однак слід зазначити, що остаточне уявлення про якість «змішаного» навчання неможливе. Можна говорити про «хороші» або «погані» змішані курси навчання, але досвідчені дизайнери знають, що існує безліч нюансів, які відрізняють один курс від іншого.

У багатьох роботах сформульовані загальні вимоги практики для академічних програм у галузі вищої освіти (у тому числі он-лайн курси). Такі вимоги, як правило, визначають рівні мінімальної прийнятності для певних розмірів (наприклад, навчальний інструктаж, інституційний контекст, оцінки та аналізу й т. д.) інституційних пропозицій. Формулювання аналогічних стандартів якості на рівні курсу важко, принаймні, з трьох причин [8].

По-перше, немає жодного авторитетного органу, який може (або хоче) визначити мінімальні рівні прийнятності для «змішаного» навчання у всіх її проявах у рамках різноманітності підходів. Таким чином, немає жодних універсальних стандартів для якості змішаного курсу. По-друге, якщо такі стандарти існують, важко створити оцінний інструмент, який можна було б використовувати послідовно до всіх курсів, програм та установ. По-третє, якщо такий інструмент був доступний, потрібно досить багато часу, щоб оцінити індивідуальний курс.

За відсутності стандартів, орієнтованих виключно на змішані курси, стандарти он-лайн курсів надають найближчий аналог оцінки якості для змішаних курсів навчання. Конкретні стандарти он-лайн якості з'явилися від комерційних компаній і групи установ. Більшість цих груп представляють свої стандарти в оглядовій формі

(тобто, контрольний список) і включають у себе підсумковий рейтинг. Перевагою таких форм є те, що їх досить легко реалізувати для викладачів, дизайнерів та адміністраторів. Це дозволяє сконцентрувати увагу на слабких складових змішаного курсу.

Таким чином зазначимо, що перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо в дослідженні особливостей приросту якісних показників рівня володіння англійською мовою за умов змішаного навчання іноземній мові з використанням онлайн платформи Moodle.

Навчання під час підвищення кваліфікації та участь в науково-практичному семінарі «Застосування хмаро орієнтованого навчального середовища для формування інформаційно-цифрової компетентності учасників освітнього процесу в умовах реформи нової української школи», дали змогу ознайомитись із сучасними тенденціями (організація вебінару та створення блогу вчителя), що відбуваються в вітчизняній педагогіці і які допомагають у підготовці до занять з використанням цифрових технологій під час навчання студентів вищої школи.

Література

1. Коваль П.І. Реалізація технологій дистанційного навчання іноземних мов з використанням навчального середовища Moodle / П.І. Коваль, О.А. Шчербина // *Методика навчання іноземних мов майбутніх фахівців*. – 2011. – Вип. 21., Ч. 6. – 2001. – С. 94-104.
2. Томіліна А.О. Використання системи електронного навчання Moodle при вивченні іноземної мови / А.О. Томіліна // *Педагогіка вищої та середньої школи*. – 2011. – Вип. 32. – 2011. – С. 75-80.
3. Червониченко Т.А. Інноваційні технології у методиці викладання іноземних мов / Т.А. Червониченко // *Інноваційні методи викладання іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. – К.: НУХП, 2015. – С.10-14
4. Костина, Е.В. (2010). Модель смешанного обучения и её использование в преподавании иностранных языков. Известия высших учебных заведений. Серия: Гуманитарные науки, 1(2), 141-144.
5. Пронина О. Т. Интеграция дистанционной и очной форм обучения иностранным языкам в сфере профессиональной коммуникации в техническом вузе. [Электрон. ресурс] / О.Т. Пронина. – Режим доступа: <http://www.ksu.ru/conf/ek2010/sbornik.htm>. – Заглавие с экрана.
6. Питова, С.В. (2009). Информационно-коммуникационные технологии в гуманитарном образовании: теория и практика. Пособие для студентов и аспирантов языковых факультетов университетов и вузов. Москва: ИТ-Центр.
7. Фандей, В.А. (2010). Смешанное обучение vs обучение с поддержкой ИКТ. In А.П. Назаренко (ред.), Информационно-коммуникационные технологии в лингвистике, лингводидактике и межкультурной коммуникации, (pp.100-104). Москва: Центр дистанц. образования: Фак. иностр. яз. и регионоведения МГУ имени М.В. Ломоносова.
8. Dudeney, G., & Hockley, N. (2007). *How to... Teach English with Technology*. Harlow: Pearson Education Limited.
9. Horn M.B., Staker H. *The Rise of K-12 Blended Learning*. Innosight Institute – Charter School Growth Fund – Public Impact, 2011. 17 p.
10. Kelvin Thompson. *Quality Assurance in Blended Learning*. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://blended.online.ucf.edu/blendkit-course-blendkit-readerchapter-5/>

11. MacDonald, J. (2006). *Blended Learning and Online Tutoring*. Aldershot, Hampshire: Gower.

12. Sharma, P., & Barrett, B. (2007). *Blended Learning*. Oxford: Macmillan.

13. Tomlinson, B., & Whittaker, C. (Eds.) (2013). *Blended Learning in English Language Teaching: Course Design and Implementation*. London: British Council.

14. Watson, J. (2008). *Blended learning: The convergence of online and face-to-face education*. North American Council for Online Learning. Retrieved from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED509636.pdf>

References

1. Коваль П.І. Реалізація технологій дистанційного навчання іноземних мов з використанням навчального середовища Moodle / П.І. Коваль, О.А. Шчербина // *Методика навчання іноземних мов майбутніх фахівців*. – 2011. – Вип. 21., Ч. 6. – 2001. – С. 94-104.
2. Томіліна А.О. Використання системи електронного навчання Moodle при вивченні іноземної мови / А.О. Томіліна // *Педагогіка вищої та середньої школи*. – 2011. – Вип. 32. – 2011. – С. 75-80.
3. Червониченко Т.А. Інноваційні технології у методиці викладання іноземних мов / Т.А. Червониченко // *Інноваційні методи викладання іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. – К.: НУХП, 2015. – С.10-14
4. Kostyna, E.V. (2010). Model smeshannogo obucheniya y ee ispolzovaniye v prepodavanii ynostrannykh yazykov. Yzvestiya vysshykh uchebnykh zavedeniy. Seryia: Gumanitarnyye nauky, 1(2), 141-144.
5. Pronina O.H. Yntehratsiya dystantsyonnoi y ochnoi form obucheniya ynostrannym yazykam v sfere professionalnoi kommunikatsyy v tekhnicheskoy vuzе. [Elektron. resurs] / O.H. Pronina. – Rezhym dostupa: <http://www.ksu.ru/conf/ek2010/sbornik.htm>. – Zakhlyavye s ekrana.
6. Tytova, S.V. (2009). Ynformatsyonno-kommunikatsyonnyye tekhnolohyy v humanyarnom obrazovanii: teoriya y praktyka. Posobyе dlia studentov y aspirantov yazykovykh fakulitetov unyversytetov y vuzov. Moskva: P-Tsentr.
7. Fandey, V.A. (2010). Smeshannoe obucheniye vs obucheniye s podderzhkoi YKT. In A.P. Nazarenko (red.), Ynformatsyonno-kommunikatsyonnyye tekhnolohyy v linyivystyke, linyivodydaktyke y mezhkulturnoi kommunikatsyy, (pp.100-104). Moskva: Tsentr dystants. obrazovaniya: Fak. ynostr. yaz. y rehyonovedeniya MGU ymeny M.V. Lomonosova.
8. Dudeney, G., & Hockley, N. (2007). *How to... Teach English with Technology*. Harlow: Pearson Education Limited.
9. Horn M.B., Staker H. *The Rise of K-12 Blended Learning*. Innosight Institute – Charter School Growth Fund – Public Impact, 2011. 17 p.
10. Kelvin Thompson. *Quality Assurance in Blended Learning*. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://blended.online.ucf.edu/blendkit-course-blendkit-readerchapter-5/>
11. MacDonald, J. (2006). *Blended Learning and Online Tutoring*. Aldershot, Hampshire: Gower.
12. Sharma, P., & Barrett, B. (2007). *Blended Learning*. Oxford: Macmillan.
13. Tomlinson, B., & Whittaker, C. (Eds.) (2013). *Blended Learning in English Language Teaching: Course Design and Implementation*. London: British Council.
14. Watson, J. (2008). *Blended learning: The convergence of online and face-to-face education*. North American Council for Online Learning. Retrieved from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED509636.pdf>

Remizantseva K.O.,

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Ukrainian Engineering Pedagogics Academy,
k.remizantseva1981@gmail.com*

Ukraine, Kharkiv

BLENDED LEARNING: A NEW STEP IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

The article deals with topical issues of using blended learning technology in teaching foreign languages at higher education establishments. According to the authors, blended learning, mediated by networking using computers and the Internet, can be successful if the role of students and their autonomy is enhanced in the learning process and the emphasis is shifted from teaching to learning, from teacher to student. The advantages and disadvantages of the blended learning model in the process of teaching English are analysed, its effectiveness in modern education is substantiated. The authors investigate the experience of using the Moodle e-learning platform in English language classes at a non-linguistic higher education establishment, using the course "English for Fashion Design" for third-year students in the specialty 015.17 "Light Industry Technology".

Key words: *blended learning, a foreign language, distance learning, higher education establishments, Moodle platform.*

УДК 37.012:929(045)

Розман І.І.,

*к.пед.н., доцент, Мукачівський державний університет, rozmanii@ukr.net**Україна, м. Мукачево*

ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ ПЕРСОНАЛІЗМУ, ПЕРСОНОЛОГІЇ ТА ПОЗИТИВІЗМУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ БІОГРАФІСТИЦІ

У статті розглядаються питання щодо висвітлення моделей які значною мірою досліджують методологічні засади і технологічні підходи до вивчення педагогічних персоналій. Висвітлено витоки світоглядних систем, які об'єднують проблему світовідчуття і життєдіяльності людини кризового суспільства з центральною ідеєю особистості як вільної, духовної, моральної, творчої сутності.

Ключові слова: моделі педагогічної науки, персоналогія, методологічні засади.

Постановка проблеми. Закцентувати увагу на теоретичні моделі педагогічної біографістики.

Мета роботи полягає у висвітленні персоналізму, персоналогії та позитивізму педагогічної біографістики.

Виклад основного матеріалу. Поступ української історико-педагогічної науки ХХ століття позначався не лише актуалізованими на певних етапах соціально-освітніми замовленнями та ідейними постулатами і парадигмами, а й науковими течіями, теоретичними концептами. Їхній перелік досить широкий й вони розглядаються у різних контекстах нашої праці, тож зараз акцентуємо увагу на теоретичних моделях персоналізму, персоналогії і позитивізму, що значною мірою визначають методологічні засади і технологічні підходи до вивчення педагогічних персоналій.

Прийнятною є позиція вчених, які розглядають персоналізм як одну з «методологічних основ» «персоналістського напрямку» історико-педагогічних досліджень [4].

Концепт персоналізму обґрунтовує ідею сприйняття людини як самодостатнього цілісного індивіда, що прагне реалізувати свій творчий потенціал та актуалізує посилення особистісно орієнтованого принципу у науці і навчанні. В історико-філософських студіях [6], персоналізм трактується як сукупність світоглядних систем, які об'єднують проблему світовідчуття і життєдіяльності людини кризового суспільства з центральною ідеєю особистості як вільної, духовної, моральної, творчої сутності. Його витоки сягають доби Античності, а в ХІХ – ХХ ст. він оформився як філософський напрям, що об'єднує науковців різних країн, які ведуть діалог, що ґрунтується на ідеях віри в єдність людей, відмови від насильства, опертя на моральні цінності [2].

Як методологічна засада біографічних досліджень філософія персоналізму орієнтує на розуміння особистості як вищої цінності буття, що нероздільно пов'язана з іншими людьми, тож має осмислюватися через призму діалогу і міжособистісної взаємодії. Вона націлює на вивчення історико-педагогічного процесу через призму його опосередкованості особистісними відносинами. З позицій персоналізму біограф має досліджувати педагогічну персоналію через її визнання як трансценденції, тобто, єдності духовного – сутнісного та матеріального – біологічного і соціального. Він спонукає виходити за межі абстрактної теоретизації та виступає як «активна філософія», що передбачає вивчення «реальної особи» зі всіма її вадами, внутрішніми суперечностями й такої, що

постійно змінюється [4].

Гуманістична парадигма персоналізму дозволяє оцінювати педагогічну персоналію крізь призму персоналістських цінностей, зокрема обґрунтованої його фундаторами Ж. Лакруа і Е. Мунье ідеї її творчої місії. Вони визначили три підходи до вивчення історичного діяча: екстеріоризація – зовнішнє самовираження і самоздійснення, коли особа виступає як ціннісне «Я» у певному соціокультурному середовищі; інтеріоризація – її внутрішня зосередженість і зверненість до глибинних шарів власного «Я», можливість самопізнання і реалізації у внутрішньому світі; трансценденція – досягнення індивідом вищих духовних цінностей – Любові, Краси, Свободи, Істини, які визначають сенс існування та стимулюють творчість і дію [3].

У такому руслі актуалізуємо персоналістську концепцію педагога російського зарубіжжя С. Гессена, яка заперечує намагання деперсоніфікувати освітньо-педагогічний процес та пропонує оригінальні підходи до осмислення унікальності особистості в її онтогенезі. Становлять інтерес викладені у його праці «Основи педагогіки» (1923) ідеї і підходи до вивчення біографії [2].

Окрім науковці невинуватно ототожнюють персоналізм (як напрям філософії) з персоналогією, яка одержала розвиток у другій половині ХХ ст. у західних країнах, а в 90-х рр. і на пострадянському просторі. Цей складний феномен розглядаємо як інтегральний напрям психології особистості, що ґрунтується на міждисциплінарних дослідженнях людини в її гносеологічних, онтологічних і культурних вимірах. Суть його складових і напрямів (фрейдизм, індивідуальна психологія, психоаналітика, еґопсихологія, гуманістична психологія; соціоісторичний напрям, структурно-особистісний аналіз тощо) розриті у наших публікаціях та розглядаються як інструментарій дослідження педагогічних персоналій.

Предметного аналізу потребує позитивізм, що за досліджуваного періоду став однією з головних методологічних засад біографічних студій. При цьому, спираємося на матеріали різнофахових досліджень (О. Богданишина, Н. Галів, Н. Дічек, О. Сухомлинська).

Як теоретико-методологічна засада історіописання позитивізм утвердився в українській історичній науці у 70-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. Це позначилося і на розвитку історико-педагогічних досліджень, адже ця модель орієнтує на застосування різних дослідницьких принципів, прийомів і полісемантичних терміносистем та

приваблює логікою, зрозумілістю, доказовістю науково-пізнавальних підходів і парадигм. Позитивізм передбачає осягнення реальності «емпіричним» шляхом на основі перевірених досвідом і практикою фактів, а всю «метафізику» у вигляді теоретичних ідей і гіпотез, ігнорує і відкидає. Його адепти основним методом пізнання і одержання «істинних» знань, що відображають історичні реалії, вважали індукцію як аналіз конкретних фактів і виведення на цій основі «об'єктивних» і «достовірних» закономірностей, тенденцій суспільного розвитку та «правильних», раціональних узагальнень [4].

Позитивістський стиль не має виразного ідеологічного забарвлення, тому активно використовується представниками різних гуманітарних наук і суспільних течій для обґрунтування своїх ідейних постулатів. Він виявився зручним інструментом для радянської історико-педагогічної науки 50 – 80-х рр. ХХ ст., яка залишалася наскрізь заполітизованою і заідеологізованою. Її основна парадигма була втиснута у «прокрустове ложе» марксистсько-ленінської теорії, а еволюцію диктували положення партійно-урядових документів, які згідно з черговими ідеологічними установками визначали напрями наукового пошуку, основні оціночні характеристики та апіорі відомі результати і теоретичні висновки.

Як не парадоксально, але й на початку ХХІ ст. важливим критерієм оцінки історико-педагогічного дослідження залишається постулат позитивізму щодо «рівня вичерпаності» нагромадженого автором резервуару джерельної бази. Актуальними для їхніх авторів є і розроблені позитивістами прийоми критичного аналізу джерела, якому надається першорядне значення у встановленні «істинного знання». Установка адепта позитивізму О. Конта щодо вивчення і викладення фактів у чіткій хронологічній послідовності обернулася абсолютизацією принципу хронологічної наративізації історико-педагогічного процесу. Як наслідок, і в студіях з педагогічної біографістики утвердився лінійно-стадіальний підхід, що передбачає його розуміння як низки чергових епох, що змінюють одна одну шляхом докорінних або часткових зламів, а прогрес тлумачиться як розвиток лише прямою висхідною лінією. Це зумовило детермінування життєдіяльності персоналії передусім суспільно-політичними і соціально-економічними чинниками, її розгляд «на тлі епохи» крізь призму «переломних подій» відсунув внутрішні психофізіологічні чинники (на яких акцентує персонологія) на задній план, тож вони розглядаються як «другорядні» або й зовсім ігноруються [2].

Переходячи до з'ясування інституційної складової як чинника розвитку педагогічної науки України, відзначимо, що за досліджуваного періоду вона також зазнавала постійної модернізації у контексті загальних політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх викликів і трансформацій. За сучасних умов у своїй основі залишається чинною сформована за радянського періоду її дворівнева організаційна структура, що складається з академічних установ та закладів освіти, передусім вишів. Її функціонування регулюють спеціальні законодавчі і нормативні акти, а потенційні можливості значною мірою обумовлюються соціально-економічними ресурсами, зокрема державним фінансуванням.

За повоєнного періоду основною академічною структурою розвитку педагогічної науки в радянській Україні залишався згадуваний Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР (НДІП УРСР – таку назву він мав у 1952–1992 рр.). Він функціонував під патронатом Академії педагогічних наук (АПН) СРСР, яку створили 1966 р. у Москві на базі АПН РРФСР (1943–1966). Її існування при Міністерстві освіти СРСР визначало орієнтованість на розробку питань виховання і навчання дітей і дорослих, популяризацію педагогічних знань, підготовку науково-педагогічних кадрів. У 1976 р. до складу АПН СРСР входили чотири дійсні члени і стільки ж членів-кореспондентів з України.

Матеріали наукових студій свідчать, що діяльність НДІП УРСР була спрямована на теоретичне обґрунтування доцільності чергових реформ у галузі освіти та дидактичне забезпечення навчально-виховного процесу. Хоча вивчення історії освіти і педагогічної думки не входило до пріоритетів, в його структурних підрозділах плідно працювала плеяда знаних учених (М. Даденков, М. Грищенко, Н. Каленіченко, С. Чавдаров, М. Ярмаченко та ін.), які вагомо спричинилися до персоналізації української педагогічної думки.

З відновленням державної незалежності Інститут педагогіки перейшов у функціональне управління створеної 1992 р. Академії педагогічних наук України та став «кадровим донором» формування організаційної структури цієї вищої галузевої наукової установи держави. У контексті реалізації основних профільних завдань помітний внесок у розвиток педагогічної біографістики роблять інші центральні й регіональні підрозділи АПН України. Серед них відзначимо два визначних організаційно-методичних центри діяльності у цьому напрямі [4].

Перший – це лабораторія (з 2015 р. відділ) історії педагогіки Інституту педагогіки АПН України (керівник Н. Дічек), яка зосереджена на дослідженні проблем розвитку школи і педагогічної думки у загальнонаціональному масштабі, зокрема у рамках науково-дослідної роботи «Розвиток ідей про національну освіту та виховання в творчій спадщині українських педагогів (ХІ – ХХ ст.)». Її співробітники, за участю учених України, підготували низку фундаментальних праць про педагогічні персоналії та проводять системну роботу з вивчення і популяризації їхнього життя і творчості у вигляді «круглих столів» (пам'яті Я. Чепіги, С. Чавдарова, С. Сірополка, В. Дурдуківського, Г. Ващенко, В. Ніжинського, М. Даденкова, О. Руська, М. Ярмаченка), наукових конференцій (на честь І. Огієнка та ін.), всеукраїнських педагогічних читань «В.О. Сухомлинський і сучасність» [6].

Другим важливим академічним осередком з розвитку педагогічної біографістики стала створена у жовтні 1999 р. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського НАПН України. Втілюючи стратегічну мету щодо піднесення науково-методичного рівня діяльності з формування повноцінного інформаційного ресурсу для забезпечення фахових потреб держави, у 2012–2016 рр. її співробітники під керівництвом Л. Березівської реалізували низку науково-дослідних проектів щодо модернізації та науково-методичного забезпечення інформаційної діяльності освітянських і

педагогічних бібліотек України. Цінні матеріали з вивчення життєдіяльності педагогічних персоналій зосереджені у її фонді видань XVIII–XXI ст., що нараховує близько 600 одиниць зберігання.

Поряд із академічними установами, вагомий внесок у розвиток педагогічної біографістики роблять профільні кафедри й інші науково-освітні підрозділи [4].

Висновок. Отже, теоретичні моделі персоналізму, персонології та позитивізму педагогічної біографістики вивчають різноаспектні галузі гуманітаристики, що дає можливість більш детально вивчити і досягнути мети щодо піднесення науково-методичного рівня діяльності з формування повноцінного інформаційного ресурсу для забезпечення фахових досліджень.

Література

1. Белан Т.В. Біографічний метод в історико-педагогічній науці: провідні тенденції становлення. Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шоробура. Хмельницький: ХТЛД, 2013. Вип. 15. С.50-54.
2. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. М.: «Школа-Пресс», 1995. 448 с.
3. Гібадулліна Н.Г. Теорія наукової освіти в педагогічній традиції С.І. Гессена (1887-1950 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. Крим. гуманітар. ун-т. Ялта, 2013. 20 с.
4. Загородня П., Стражнікова І. Дослідження персоналій Західної України 1920-х років та їх внесок у розвиток української педагогіки. Історико-педагогічний альманах. 2012. № 2. С. 36-39.

5. Загвязинский В.И. Теория обучения. Современная интерпретация: учеб. пособ. Москва: Академия, 2011. 192 с.

6. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 308 с.

7. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. К.: А.П.Н., 2003. 68 с.

References

1. Byelan T.V. Biografichnyj metod v istoriko-pedagogichnij nauki: providni tendencyi stanovlennya. Pedagogichnyj dy'skurs: zb. nauk. prac' / gol. red. I.M. Shorobura. Hmel'ny'cz'kyj: ХТЛД, 2013. Vy'p. 15. S.50-54.
2. Gessen S.Y. Osnovy pedagogy'ky'. Vvedeny'e v pry'kladnyyu fy'losofy'yu. M.: «Shkola-Press», 1995. 448 s.
3. Gibadullina N.G. Teoriya naukovoyi osvity' v pedagogichnij spadshchy'ni S.I. Gessena (1887-1950 rr.): atoref. dy's. ... kand. ped. nauk; 13.00.01. Kry'm. gumanitar. un-t. Yalta, 2013. 20 s.
4. Zavorodnya T., Strazhnikova I. Doslidzhennya personalij Zakhidnoyi Ukrayiny' 1920-x rokiv ta yix vnesok u rozvy'tku ukrayins'koyi pedagogiky'. Istory'ko-pedagogichnyj al'manah, 2012. # 2. S. 36–39.
5. Zagvazy'nskyj V.Y. Teory'ya obucheny'ya. Sovremennaya y'nterpretacy'ya: ucheb. posob. Moskva: Akademy'ya, 2011. 192 s.
6. Sy'soyeva S.O., Sokolova I.V. Nary'sy' z istoriyi rozvy'tku pedagogichnoyi dumky: navch. posib. K.: Centr navchal'noyi literatury', 2003. 308 s.
7. Sukhomlyn's'ka O.V. Istory'ko-pedagogichnyj proces: novi pidhody' do zagal'ny'x problem. K.: A.P.N., 2003. 68 s.

Rozman I.I.,

Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the Department of philological disciplines and social communications, rozmanii@ukr.net

Ukraine, Mukachevo

THEORETICAL MODELS OF PERSONALISM, PERSONALISM AND POSITIVISM IN PEDAGOGICAL BIOGRAPHY

The article deals with issues concerning the coverage of models that greatly examine the methodological principles and technological approaches to the study of pedagogical personalities. The sources of ideological systems that unite the problem of the attitude and life of a man of a crisis society with the central idea of a person as a free, spiritual, moral, and creative essence are highlighted.

Key words: models of pedagogical science, personology, methodological principles.

УДК 37.012.8

Савельєва Т.А.,

аспірантка Української інженерно-педагогічної академії, заступник директора з НВР
Харківського державного професійно-педагогічного коледжу імені В.І. Вернадського, rosotanyu@ukr.net

Україна, м. Харків

ОБҐРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ НА АДАПТИВНИХ ЗАСАДАХ

Актуальність статті полягає у дослідженні та обґрунтуванні створеної педагогічної моделі професійної підготовки компетентних молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах.

В статті представлено теоретичний аналіз понять «модель» та «моделювання» в педагогічній науці.

У розробці педагогічної моделі підготовки використано різні методологічні підходи, а саме аксіологічний, системний, соціально-адаптивний, міждисциплінарний.

В результаті було обґрунтовано педагогічну модель, визначено її особливості, що передбачає позитивну динаміку якості підготовки молодших спеціалістів у коледжах і технікумах.

Ключові слова: модель, моделювання, адаптивність, методологічні підходи, блоки педагогічної моделі, педагогічні умови на адаптивних засадах, результати моделювання.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційного суспільства та становлення ринкових відносин ставлять оновлені більш високі вимоги до підготовки професійно компетентних молодших спеціалістів сфери обслуговування. У сучасній педагогічній практиці досить багато приділяється уваги вивченню підготовки компетентно орієнтованих, «гнучких» молодших спеціалістів, які могли б ефективно використовувати досвід комунікації, професійної взаємодії та швидко реагувати на ті проблеми або перетворення, що виникають.

З огляду на зазначене, освітня підготовка молодших спеціалістів сфери обслуговування в умовах сучасних трансформацій і постійного оновлення інформаційного забезпечення, рівня сервісу, технологій обслуговування потребує якісного формування загальних і фахових професійних компетентностей. Така підготовка залежить від розробки ряду педагогічних умов, які сумісні між собою і взаємодіють на засадах адаптивності.

Використовуючи метод моделювання, пропонуємо експериментальну розробку педагогічної моделі професійно компетентних молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах, яка має позитивну динаміку якості підготовки.

Метою статті є визначення і обґрунтування моделі підготовки, яка має покращити організацію освітнього процесу в коледжах і технікумах.

Виклад основного матеріалу. Розвиток педагогічної науки не зупиняється на досягнутому і багато вчених вивчають процеси формування професійного освітнього середовища, яке має забезпечувати підготовку та конкурентоспроможних молодших спеціалістів з високим рівнем компетентності. Також багато вчених приділяють увагу процесу педагогічного моделювання, а саме С. Копилова, С.Пільова, В.Делянченко, Т. Белан, О. Слободянюк та інші. Науковці Г. Єльнікова, О. Загіка, С. Кравець, С. Копилова, М. Ростока та інші займаються вивченням адаптивних процесів в освіті та в професійній освіті зокрема.

Розробка і процес створення моделі передбачає уточнення поняття «модель» і «моделювання». Поняття «модель», за визначенням словника іншомовних слів, має тлумачення «зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось» [1, с.375]. У філософських тракто-

вах «модель – предметна, знакова чи мислена система, що відтворює, імітує або відображає якісь визначальні характеристики, тобто принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості чи ознаки об'єкта пізнання, пряме, безпосереднє вивчення якого «... досліджується, з метою отримання знань про нього» [7, с.391]. На думку В. Штоффа, з якою ми погоджуємось, модель – це «... специфічна, якісно-своєрідна форма і одночасно засіб наукового пізнання» [8, с.87].

Досліджуючи поняття «моделювання», вчені не однозначні у його трактуванні. Соціологічний словник дає таке тлумачення: «моделювання – це науковий метод пізнання явищ та процесів за допомогою відтворення їх характеристик на інших об'єктах – спеціально створених з цією метою моделях» [6, с.337]. Вчений В. Краєвський визначає «моделювання – як метод пізнавальної та управлінської діяльності, який унеможливує адекватний опис і цілісне відображення в модельних уявленнях сутності, найважливіших якостей та компонентів системи, отримання інформації про її минулий та майбутній стан та умови побудови, функціонування та розвитку» [4, с.120]. Вчена Н. Ничкало зауважує, що «в моделюванні системи слід зважати на те, що вона складається на основі єдності мети, завдань, різноманітних видів діяльності, організаційних форм, критеріїв функціонування системи в цілому, так і окремих її підсистем» [5, с.285].

Моделювання в професійній освіті набуває розвитку, тому що педагогічні моделі відображають складності та особливості освітнього процесу, логічний взаємозв'язок елементів системи, умови педагогічного процесу при постійних сучасних перетвореннях і змінах. Зазначені цілі ставимо перед дослідженням освітнього процесу підготовки професійно компетентних молодших спеціалістів сфери обслуговування.

У проведенні нашого дослідження підготовки професійно компетентних молодших спеціалістів сфери обслуговування використовуємо різні методологічні підходи, а саме аксіологічний, системний, соціально-адаптивний, міждисциплінарний.

Аксіологічний підхід дає змогу прослідкувати «концепцію взаємозалежного, взаємодіючого світу ... важливо навчитися бачити те загальне, що не тільки

об'єднує людство, а й характеризує кожну окрему людину» [3]. У нашому дослідженні за допомогою аксіологічного підходу аналізуємо процес підготовки молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах через ціннісне ставлення всіх учасників освітнього середовища у професійній освіті, також з позиції формування особистих якостей майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Системний підхід використовуємо як системне явище нашої педагогічної моделі та враховуємо вплив і вагомість кожного фактора, елемента, взаємодію між собою складових і блоків досліджуваної підготовки.

Соціально-адаптивний підхід базується на припущенні, що узгодження впливів внутрішнього та зовнішнього середовища на професійну підготовку компетентних фахівців, що забезпечує процес адаптації, дасть набуття педагогічній моделі гармонійності та створить умови для позитивної динаміки якості підготовки молодших спеціалістів сфери обслуговування.

Міждисциплінарний підхід визначає мультидисциплінарні та трансдисциплінарні зв'язки, які формують процес і результат інтеграції різних галузей знань для комплексної підготовки молодших спеціалістів сфери обслуговування.

Сама модель не дасть повної та справедливої оцінки освітнього процесу, але формує мету, завдання, принципи, і структурні елементи, за якими можемо перевірити та провести апробацію запропонованої системи професійного навчання. Створюючи модель підготовки молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах, ставимо за мету підвищення якості підготовки професійно компетентного фахівця в нестабільних ринкових умовах. На основі опрацьованих джерел інформації створюємо систему педагогічного процесу, у якому виділяємо такі основні блоки: *методично-цільовий, аналітико-діагностичний, конструктивно-управлінський, змістово-процесуальний, результативно-оцінювальний* (Рис.1).

Методично-цільовий блок містить мету, завдання, принципи підготовки молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах.

Як вже зазначалося, за мету ставимо підвищення якості підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування. Завданнями нашого педагогічного процесу бачимо аналіз теорії та практичної підготовки молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах.

Виявлення принципів підготовки професійно компетентних молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах є одним із складових педагогічної моделі. До принципів формування компетентностей молодших спеціалістів визначаємо постійне підвищення компетентності всіх учасників освітнього процесу, самоорганізацію та саморозвиток, єдність свідомості та діяльності всіх учасників освітнього середовища.

Адаптивність в професійній освіті займає особливе місце у зв'язку з тим, що швидкоплинні зміни в сучасних вимогах роботодавців до професійності працівника сфери обслуговування потребують створення додаткових компетентностей фахівців. Наприклад, коли вони мають швидко реагувати і впевнено себе почувати перед проблемами та процесами пристосування до змінних умов розвитку галузі.

У свою чергу, адаптивність потребує опанування процесами самоорганізації та саморозвитку як необхідними в ході професійного становлення молодого фахівця.

Важливим принципом визначаємо організований процес на засадах партнерських відносин в системі «студент – педагог – студент». Партнерська співпраця набуває розвитку в педагогіці. Таке бачення освітнього середовища дає найкраще порозуміння між всіма учасниками освітнього процесу та створює умови для мотивації студентства більше приділяти уваги навчанню та розвитку власних досягнень.

Аналітико-діагностичний блок включає вхідне діагностування та інструменти діагностики за для виконання поставлених завдань. За допомогою діагностики можна відстежити рівень сформованості професійних компетентностей на початку нашого дослідження та порівняти з тими результатами, які ми отримуємо наприкінці дослідження.

Конструктивно-управлінський блок, на нашу думку, має бути включеним в нашу педагогічну систему підготовки молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах. Тут відображені взаємозв'язки та зміст спільної роботи із застосуванням адаптивного управління з боку адміністрації, педагогів, методичного кабінету та соціально-психологічної служби для кращої підготовки студентів. Адже в попередніх публікаціях ми визначились з тим, що тільки застосування адаптивного управління дозволить витримати всі вимоги сучасного реформування та змін в освіті та витримати конкурентоздатність навчального закладу серед інших коледжів і технікумів.

Змістово-процесуальний блок включає в себе елементи системи, такі, як педагогічні умови професійно компетентних молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах, визначення професійних компетентностей підготовки, порядок формування професійних компетентностей.

Відповідність мети нашої педагогічної моделі більш успішно буде реалізованою, якщо запровадити такі педагогічні умови, як: виокремлення елементів адаптивних навичок в процесі професійної освіти з метою формування ключових та професійних компетентностей студентів, використання міжпредметних зв'язків та створення мотивації молодших спеціалістів до навчальної діяльності. Без мотивації неможливо здійснювати освітню діяльність, тому за адаптивними та адаптованими підходами в освітньому процесі будемо формувати, насамперед, інтерес до майбутньої професійної діяльності та схильностей і здібностей до цієї діяльності.

Наступними педагогічними умовами вважаємо інтеграцію навчально-пізнавальної діяльності та рефлексивної діяльності студентів під час практичної підготовки, а також активізацію рефлексивної діяльності майбутніх фахівців для розвитку навичок професійної адаптації. Педагогічні умови підготовки професійно компетентних молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах повинні використовувати більш інтенсивно інформаційно-комунікаційні технології для активізації пізнавальної діяльності студентів. Сучасність ставить кожного разу нові вимоги до володіння комп'ютерною технікою та новоствореними комп'ютерними програмами. Такі професійні компетентності фахівця будуть надавати йому переваги щодо вибору роботи в майбутньому.

Наступним елементом нашого змістово-процесуального блоку визначаємо загальні та фахові професійні компетентності підготовки молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах і виокремлюємо зміст, методи, форми, технології, засоби та етапи форму-

вання цих компетентностей. Всі ці елементи взаємопов'язані між собою й успішно створюють позитивні результати набуття студентом професійних компетентностей молодших спеціалістів.

Результативно-оцінювальний блок включає в себе

професійні вміння та навички, що опановує випускник закладу освіти, критерії, та рівні оцінки досягнутих результатів навчання.

Результат визначаємо як позитивну динаміку якості підготовки молодших спеціалістів сфери обслуговування.

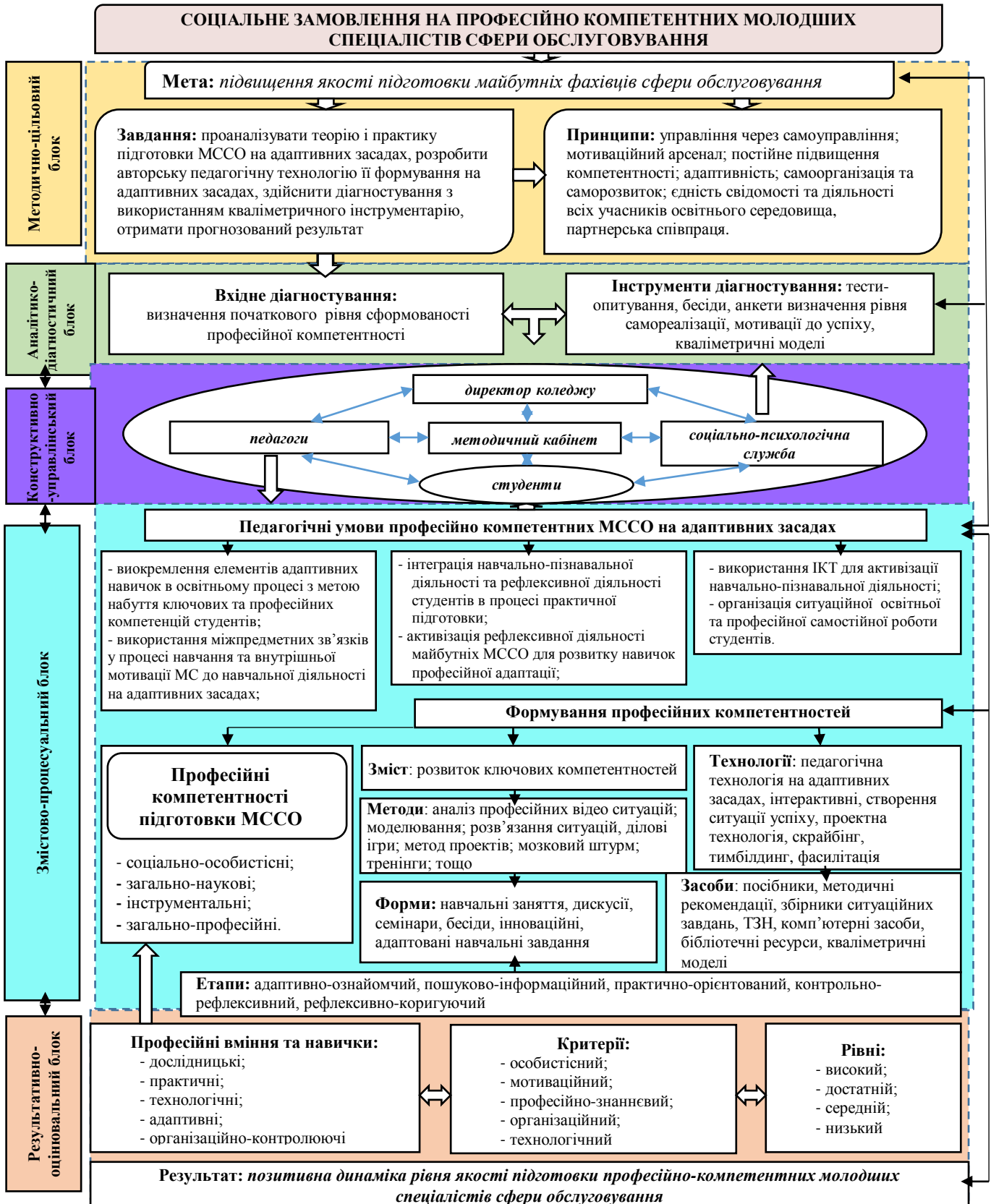

Рис. 1. Модель підготовки професійно компетентних молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах

Висновок: Отримані результати дослідження підготовки молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах дали нам можливість розробити структурно-функціональну модель, яку представлено на рисунку 1.

У нашій статті було розглянуто понятійний апарат термінів «модель», «моделювання», що використовуються в педагогічній науці, а також визначені методологічні підходи щодо розроблення і обґрунтування педагогічної моделі. Таким чином, ми отримали теоретичну базу для створення педагогічного процесу, максимально наближеного до майбутньої професійної діяльності молодших спеціалістів сфери обслуговування, що стало основою для їхньої результативної підготовки на адаптивних засадах.

Крім того, нами було обґрунтовано педагогічну модель, що передбачає позитивну динаміку якості підготовки в результаті взаємозв'язку та взаємодії між такими основними блоками: *методично-цільовий, аналітико-діагностичний, конструктивно-управлінський, змістово-процесуальний, результативно-оцінювальний.*

Особливістю запропонованої моделі підготовки професійно компетентних молодших спеціалістів сфери обслуговування на адаптивних засадах визначаємо збалансованість, взаємообумовленість та систему педагогічних умов, що в своїй сукупності створюють найкращі засади для формування професійного освітнього середовища і якісної підготовки фахівців.

Література

1. Бибиц С.П. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання : близько 35000 слів і словосполучень / С.П.Бибиц, Т.М.Сюта; за ред. С.Я.Єрмоленко. – Харків: Фоліо, 2005. – 623 с. – (Бібліотека державної мови) стор. 375. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001384> (дата звернення 08.05.2019)
2. Копилова С.В. Методологічна система розробки адаптивної соціально-педагогічної системи професійної підготовки магістрів соціальної роботи [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/1852/1/10%20Копилова%20Методологічна%20система.pdf> (дата звернення 12.06.2019)
3. Короткий курс лекцій з дисципліни «Психологія і педагогіка» [Електронний ресурс] Режим доступу: https://studme.com.ua/158407205402/psihologiya/psihologiya_i_pedagogika.htm (дата звернення 10.06.2019)
4. Краевський В.В. Методологическая педагогика : пос. для педагогов-исследователей / В.В. Краевский. – Чебоксары : изд-во Чуваш. ун-та, 2001. – 244с.

5. Ничкало Н.Г. Развитие в Украине исследований по проблемам педагогики и психологии профессионального образования на рубеже столетий / Н.Г. Ничкало ; Европейский фонд образования ; Национальный Центр Украина. – К. : Наук. Світ, 2004 – 67 с.

6. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад. : В.І. Волович, В.І. Парасенко, М.В. Захаренко та ін. ; під заг. ред. В.І. Воловича. – К. : Укр. центр духовної культури, 1998. – 736 с.

7. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Т.С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – Київ: Абрис, 2002. – VI, 742 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011096> (дата звернення 08.05.2019)

8. Штофф В.А. Введение в методологию научного познания: учеб. пос. / В.А. Штофф. – Л. : ЛГУ, 1972. – 191 с.

References

1. Bybyk S.P. Slovnik inshomovnykh sliv. Tlumachennia, slovotvorennia ta slovovzhyvannia : blyzko 35000 sliv i slovospoluchen / S.P.Bybyk, T.M.Siuta; za red. S.Ya.Yermolenko. – Khar'kiv: Folio, 2005. – 623 s. – (Biblioteka derzhavnoi movy) stor. 375. [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001384> (data zvernennia 08.05.2019)
2. Kopylova S.V. Metodolohichna systema rozrobky adaptivnoi sotsialno-pedahohichnoi systemy profesiinoi pidhotovky mahistriv sotsialnoi roboty [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/1852/1/10%20Kopylova%20Metodolohichna%20systema.pdf> (data zvernennia 12.06.2019)
3. Korotkyi kurs lektsii z dystsypliny «Psihologhiia i pedahohika» [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: https://studme.com.ua/158407205402/psihologiya/psihologiya_i_pedagogika.htm (data zvernennia 10.06.2019)
4. Kraevskiy V.V. Metodolohicheskaia pedahohyka : pos. dlia pedahohiv-yssledovatelei / V.V. Kraevskiy. – Cheboksary : yzd-vo Chuvash. un-ta, 2001. – 244s.
5. Nychkalo N.H. Razvitye v Ukraïne yssledovanyi po problemam pedahohyky u psyhologhiyy profesyionalnoho obrazovanyia na rubezhe stolety / N.H. Nychkalo ; Evropeiskiy fond obrazovanyia ; Natsyonalny Tsentri Ukraïna. – K. : Nauk. Svit, 2004 – 67 s.
6. Sotsiolohiia: korotkyi entsyklopedychnyi slovnnyk / ukhad.: V.I. Volovych, V.I. Tarasenko, M.V. Zakharenko ta in. ; pid zah. red. V.I. Volovycha. – K. : Ukr. tsentr dukhovnoi kultury, 1998. – 736 s.
7. Filosoфskiy entsyklopedychnyi slovnnyk / NAN Ukraïny, In-t filosoфii imeni H.S. Skovorody; [redkol.: V.I. Shynkaruk (holova) ta in.]. – Kyiv: Abrys, 2002. – VI, 742 s. [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011096> (data zvernennia 08.05.2019)
8. Shtoff V.A. Vvedeniye v metodolohiyu nauchnoho poznaniya: ucheb. pos. / V.A. Shtoff. – L. : LGU, 1972. – 191 s.

Savielieva T.A.,

graduate student of the Ukrainian Engineer and Pedagogical Academy,

a deputy of director of the Kharkiv state professionally-pedagogical college of the name of V.I. Vernadskyi, rosotanya@ukr.net
Ukraine, Kharkiv

A GROUND OF MODEL OF PREPARATION OF JUNIOR SPECIALISTS OF SPHERE OF SERVICE ON ADAPTIVE PRINCIPLES

Actuality of the article consists in research and ground of the created pedagogical model of professional preparation of competent junior specialists of sphere of service on adaptive principles.

In the article the theoretical analysis of concepts "model" and "design" are presented in pedagogical science.

In development of pedagogical model preparations are used different methodological approaches, namely axiology, system, socialadaptive, interdisciplinary.

A pedagogical model was reasonable as a result, it is certain to her feature that envisages the positive dynamics of quality of preparation of junior specialists in colleges.

Key words: model, design, adaptivity, methodological approaches, blocks of pedagogical model, pedagogical terms on adaptive principles, design results.

UDK 316.6

Slukhenska R.V.,*Cand. of Pedagog. Scien., Associate Professor, of department of Internal Medicine, Physical Rehabilitation and Sports Medicine
Higher State Educational Institution of Ukraine «Bukovinsky State Medical University», slukhenskarus@gmail.com***Voytkevich N.I.,***senior lecturer of the department of foreign languages, Higher State Educational Institution of Ukraine
«Bukovinian State Medical University», ninavoytkevich@gmail.com**Ukraine, Chernivtsi*

DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL AND THE USE OF INTERACTIVE METHODS OF EDUCATION IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE PROFESSIONALS

The article deals with the ways promoting development of creative skills of future specialists during their studies at higher educational institutions of Ukraine. The aim of the article is to describe and analyze structural-functional model of development of creative potential of future doctors at higher medical educational institution. Objective: to reveal the ways promoting development of potential creative skills of future specialists during their studies at higher educational institutions of Ukraine, discuss the issues concerning implementation of interactive methods into educational process promoting effective development of creative abilities and help students to perform their active training for future professional activity successfully.

Key words: *interactive methods, innovation technologies, educational process, creative potential, professional, specialist.*

Introduction and setting of a problem. Interactive direction of modern education opens new ways to improve professional training of future specialists in all the spheres of educational services. An important role in this process belongs to recognition of an individual essence of every personality, detection of his/her potential abilities, and development of creative skills. One of the parameters of personality self-development is his or her creative potential. Current times require the role of creativity as one of the links from the common chain of a harmonious development of a future professional: a doctor, teacher, lawyer, economists, etc. Creative abilities are the highest concentration of human spiritual power, emotions, feelings, imagination, fantasy, and intuition. Development of creative skills of a future specialist is one of the main tasks of a modern education and requires implementation of innovative methods and techniques.

Review of historiography of a problem. Creative work as an important sign of pedagogical process has become especially topical nowadays as a sphere of personality self-realization. This issue has made a basis of investigations performed by the following scientists: L. Bibliyenko, O. Voloshenko, S. Sysoyeva, T. Sushchenko, N. Kychuk, P. Vygotskyi and others. Scientists give evidence that creative work or creativity is an essential term in formation of a future specialist, his or her self-cognition and self-development. Interactive methods have become the subject of scientific investigations conducted by N. Bordovska, L. Burkova, L. Vashchenko, A. Verbytskyi, L. Danylenko, D. Johnson, P. Dobyazko, O. Dusavytskyi, V. Zhyvodior, O. Kozlova, M. Kruger, V. Liventsov, E. Lozanova, A. Pidlasyi, L. Pyrozhenko, N. Pogribna, S. Podmazin, O. Pometun, O. Popova, G. Selevko, M. Skrypynyk, K. Ushakova, N. Fedorova, A. Khutorskyi, et al.

Researches made by N.M. Davudiuk, L.A. Moyseyenko, I.V. Kukulenko-Lukyanets, T.P. Guseva et al. deal with activation of creative learning-cognitive activity of students in different specialties. Psychological terms promoting

activation of creative learning-cognitive activity of a student are known to be organization and continuous maintenance of subject-to-subject interpersonal educational interactions of a teacher and students; improvement of the content (humanitarian activities) and methods (humanization and democratization) of the educational process components; formation of a positive professional motivation of student learning-cognitive activity.

The aim of the article is to describe and analyze structural-functional model of development of creative potential of future doctors at higher medical educational institution. **Objective:** to reveal the ways promoting development of potential creative skills of future specialists during their studies at higher educational institutions of Ukraine, discuss the issues concerning implementation of interactive methods into educational process promoting effective development of creative abilities and help students to perform their active training for future professional activity successfully.

Exposition of the main material. Development of creative potential of a future professional is one of the most topical tasks of a modern society which is at the stage of global transformations within the frame of Ukrainian education, and its integration into the world educational space. According to the European requirements and home state documents (State National Program «Education» (Ukraine of the XXI century), National Doctrine of Educational Development in Ukraine, the Laws of Ukraine «On Education», «On Higher Education», Conception of National Education) require optimization of the tasks and pedagogical mechanisms of student creative development able to professional self-improvement and self-realization.

Determinants of formation and development of a cognitive activity of a student personality are external (content component of educational process, forms organization of educational activity, student's social status, etc.) and internal factors (motivation, peculiarities of intelligent and emotional-volitional

sphere, individual rate of mastering the material, cognitive experience) which are psychological terms of activation and detection of creative learning-cognitive activity [12].

Common pedagogical heuristic methods (teaching by means of leading questions that make searching of the right method easier; from general instructions to specific ones, etc.) help students to master effective means in order to solve various practical tasks. Though, in the process of professional training a student should learn to work out his own effective heuristic methods, which are of special value for mental development. Therefore, a student forms a subjective novelty for himself, and creates his internal subjective world. New experience adheres to one's own mind, susceptibility to cognitive issues increases, creativity develops (the base of creative work) [11].

The parameters (qualities) of creative work that form the foundation for the development of creative processes (according to L. Podoliak) are: originality; semantic flexibility (a new method to use the subject, for example, answering the question «Where can the book be used?»); figurative adaptive flexibility (transformation of the stimulus form in order to see new signs in it); development of abilities for interaction between the two types of mental images – visual and auditory (for example, reflection of a notion, theoretical regulations in the form of a diagram, figure, table etc.); ability to generate new ideas under unregulated conditions [11].

Up-to-date innovation technologies can include creative, problem-oriented, personality-oriented, modular, virtual and other methods. All these models relate to the innovation process in education. Formation of a creative potential of future doctors is provided by a creative approach of teachers to professional training of students, motivation to innovative pedagogical activity. In the opinion of N. Volkova «innovations in education are a considerable active element in the development of education on the whole, and realization of specific tasks in the teaching-learning process. They are expressed in tendencies of accumulation and transformation of initiatives and innovations in the educational space, and promote certain changes in the sphere of education» [4, c.459].

Creative thinking, creative abilities are formed through the creative activity. In general, to be a professional in certain field means to be a creative personality and to be talented. Therefore, any educational activity should have certain basis for the formation of a professional (culture of a specialist and general culture). The culture of a specialist assumes expression of maturity and progress of the whole system of socially important personal qualities which are realized productively in individual activity. General culture of the personality consists of many-sided interests, advanced intelligence, wide mental outlook, erudition, public activities, reasonable behavior, modesty and tactfulness, sense of harmony, ability to communicate and work in a group or team, kindness, optimism, honesty and other features [5].

S. Freud considered creative activity to be a result of sublimation (displacement) of sexual drive into another sphere of activity. A. Adler considered creative work to be a method to compensate inferiority complex. C. Jung paid the utmost attention to the phenomenon of creativity. He saw a sign of archetype of the collective subconsciousness in it. Roberto Assagioli interpreted creative work as a process of personality transformation to the «ideal ME», the method of self-exposure [1]. Thus, the main role in determination of a creative

behavior is played by motivations, values, and personal features (A. Tannenbaum, A. Olokh, D.B. Bogoyavlenska, A. Maslow and others). Psychologists of humanistic direction (G. Allport and A. Maslow) considered that the initial source of creative work is motivation of personal growth which does not comply with a homeostatic principle of satisfaction. According to A. Maslow it is the need of self-actualization, complete and free realization of one's own abilities and life opportunities. W. Wallas (1926) described four successive stages of a creative process: 1. Preparation: formulation of tasks and primary tries to solve them. 2. Incubation: distraction from the tasks and switching to another subject. 3. Clarification: intuitive penetration into the essence of tasks. 4. Verification: testing or realization of solution.

Nontraditional forms and methods promote students' interest to learning and cognition, since they help to solve a number of tasks effectively as A. Verbytskyi stated. It is not always realized during traditional education. Nontraditional forms and methods include the formation of cognitive and professional reasons and interests; systemic thinking of professionals assuming an integral understanding of nature and society, as well as oneself and one's own place in the world; integral conception of professional activity and its fragments; teaching group mental and practical work, formation of skills and abilities of social interaction and communication, individual and mutual decision-making; mastering methods of modeling or designing [3, c.3].

As it has been mentioned above the methods of teaching reflect regularities and variability of the kinds of activity as well as actions of a teacher and student [10, c.30]. Among the means used in the process of formation of a creative potential of future professionals getting higher education the following ones should be indicated: dialogical forms and methods (discussions, analysis of a priori situations that might appear in future practical work, interactive lectures); active and heuristic methods (brain storm, synectics etc.); training technologies (training of reflexiveness, professional-behavior training, etc.). Their use promote continuous enrichment by creative experience, formation of the mechanisms of self-cognition, self-organization, self-realization of the personality, formation of creative potential of students in different specialties. It promotes participants of the educational process to activity, creative independence, accumulation of personal experience, etc. [5].

During application of interactive methods the educational process of creative potential development of future specialists is based on the fundamentals of creative interaction and pedagogical cooperation between a teacher and students where all the participants of the educational process become the subjects of professional training. Organization of interactive education assumes: the use of didactic and role games, modeling of professional tasks, creation, solution and analysis of problem-containing situations, writing the scripts of professional situations, the use of classical cases, etc. The main interaction principle is maintained in the process of «student-teacher» relations including a continuous cooperation of students between themselves, their mutual work, and communication. In this situation the teacher only organizes and coordinates interactive work (it should attract little attention and be natural, since main attention should be paid to creative self-realization of students, their targeted training for future professional activity). During this interactive pedagogical interrelations the main focus is directed to the fact

that students should be able to find necessary and useful information; they should demonstrate their activity in searching the ways to solve the stated issues and tasks; and try to suggest their own ways to solve the issues giving evidence of their reasonability.

We have conducted investigations and found that an optimal choice of educational methods including traditional and nontraditional ones (problem-oriented, interactive lectures, talks, discussions, prognosis and analysis of pedagogical situations, round-table talks, master-classes, conferences, role and business games, video, presentations, presentation of projects, multimedia, etc.) promoted increased optimization of the educational process. The teacher's tasks are: under conditions of pedagogical interaction to help a future specialist in his/her formation as a subject of educational-professional activity, to form students' ability for creative self-development and continuous professional self-improvement. The teachers (especially in the disciplines of humanitarian training cycle) are given the tasks to provide specific conditions for the formation of creative potential of those who receive educational material (recipients of educational material).

In the process of formation of creative potential, academic traditional (classical) lecture-monologue plays a crucial role among the verbal methods. While listening to the lecture students perceive information passively. Innovative lectures (lecture-dialogue, problem-oriented lecture, lecture-discussion, lecture-visualization, lecture-press conference, lecture-consultation, etc.) are directed to an active participation of future specialists (searching character) while they get new information [9]. Since academic traditional lecture-monologue is a passive method of information perception, innovation kinds of lecturing enable to form creative skills gradually and promote formation of a set of special instruments for creative application of the professional knowledge obtained. It promotes activation of students' creative potential, since the process of education is conducted in the form of discussion of issues formulated at the beginning of a class dealing with the topic of the lecture [6]. Therefore, recipients of the educational material are supposed to be able to formulate their thoughts skillfully, to voice them clearly, make an emphasis correctly and up to the place, listen to the lecturer attentively and find answers to the questions, discuss, suggest one's own variant to solve problematic tasks, etc.

Practical classes are organized with the purpose to help the students to enlarge and specify knowledge obtained during lectures and in the process of independent unsupervised work, and material processing. Discussion is an effective form to conduct practical classes, which is interpreted as a means of organization of the mutual activity promoting common problem solving; the method of teaching increasing efficacy of the educational process at the expense of involvement of students into a collective search of the truth [7, c.193]. In the process of training students master and acquire new knowledge, skills, abilities and qualities within the frame of the development of participants resulting from their group activity. At the same time, training is as an instrumental action helping to obtain new possibilities to master a set of linguistic-cultural means in order to acquire professional culture [8]. Application of conversation method promotes activation of mental activity of future specialists, since on the basis of questions-answers system between the teacher and students the

conversation assumes involvement into professional activity, and focusing their activity on application and reproduction of the professional knowledge obtained. Although the result of conversation directly depends on dialogic skills of the teacher and his/her culture of communication. Approbation of the method to analyze situations promotes increase of a cognitive interest of students to educational disciplines, and develops creative abilities. The sense of this method is in the designing of the model of a certain situation from future professional activity and practical work, solution of the situation requires professional knowledge and practical skills. At the same time the teacher-leader is not a passive observer, but he acts as a mediator in the process of creative cooperation and moral interaction of students, generates questions, registers answers of future specialists, and supports their discussion.

An integral component of the creative potential formation of a future professional and highly qualified specialist irrespective of the field of his activity is linguistic culture – whether he/she is a doctor who has to master a set of certain creative abilities and empathy, to be a highly qualified speaker and be able to explain a patient his health problems reasonably and tolerantly; or a lawyer who defends a case in the court; or a manager who should have a set of special techniques for his professional activity and to be sociable. In order to form a mental-linguistic component in the creative potential of students modeling of professional activity is made under conditions of organizational-communication games (perform professional situations by the roles where some students are addressers and others are addressees in professional situation).

The following groups of communication games are differentiated: 1) according to the character of methodical process: educational, training, generalizing, controlling; 2) according to the game methods: subject, plot, roles, business, imitation, dramatic; 3) according to the game environment: with (without) objects; 4) according to the specificity of participation in game: collective, group, interpersonal; 5) according to the technique of the procedure: games-training, game-self-analysis, game-reflection.

Formation of a creative potential of future specialists is promoted by the organization of an individual situation of success, that according to A. Belkin is a purposeful and organized combination of terms when the opportunity to achieve considerable results is created both in the activity of a single individual and the group on the whole [2]. In the course of implementation of the situation of success individual-creative development of the personality is focused on, assuming the choice of tasks and methods depending on the abilities and skills of a student. It is a stimulus to provide a qualitative new level of professional training, to stimulate development of individual abilities and creative potential. Application of innovation technologies is especially effective, and the technologies of individual-creative teaching and learning in particular, assuming examination of individual professional valuable abilities and further creative development in the process of education (creative project, presentation, portfolio, etc.) [13].

Application of interactive methods in the process of professional training of students of different specialties is an effective technique within the frame of development of a student's creative potential. In the process of organizing such classes, creativity increases, and therefore preparing for practical classes a creative tonus stipulated by the teacher,

stimulates students to write the plots of professional situations, design original presentations, and solve professional tasks. Efficacy of such kinds of work is intensified by their systematic application and use, considering the topic, stipulated tasks, level and number of students in a group, materials and means available, etc.

Conclusions. Organization of interactive education in the process of formation of students' creative potential during professional training at higher educational institutions of Ukraine requires the use of didactic and role games, modeling professional tasks, creation, solution and analysis of problem-oriented situations, writing the plots of professional situations, etc. Application of innovation technologies in the educational process provides formation of a creative personality, enables to educate future specialists with new creative thinking, able to manifest creative individuality in their future professional activity. **Prospects of further studies** include further detailed elaboration of innovative methods mentioned above.

Література

1. Бабалич В.А. Сучасний підхід до реалізації ідей для здорового способу життя майбутніми медичними спеціалістами / В.А. Бабалич // Педагогіка формування творчої особистості у вищих і загальноосвітніх школах. – 2015. – Вип. 40. – С. 43-50.
2. Белкін А.П. С. Ситуація успіху: книга для вчителів / Белкін А.В. С. – Єкатеринбург, 1997. – 185 с.
3. Вербець В.В. Педагогіко-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентів: дисертація доктора педагогічних наук: 13.00.01 / В.В. Вербець. – Рівне, 2005. – 495 с.
4. Волкова Н.П. Педагогічна наука: навчальний посібник / Н.П. Волкова. – 2-е видання, доповнене та перероблене. – Київ: Академія. Видавництво, 2007. – 616 с.
5. Гершензон М. Творча самосвідомість. Філософська дискусія про творчу самосвідомість людини / М. Гершензон. Л.: 1999. – С. 15.
6. Дзюба Н. Творча діяльність студентів / Н. Дзюба // Освіта. Технічні школи. Коледжі, №2. – 2008. – С. 32.
7. Лисицин Ю.П., Петленко В.П. Детермінаційна теорія медицини / Ю.П. Лисицин, В.П. Петленко. – Санкт-Петербург: Гіппократ, 1992. – 416 с.
8. Лі Д. Практика групового навчання / Д. Лі. – Санкт-Петербург: Пітер, 2002. – 224 с.
9. Лошакова П.В. Ф. Педагогічне управління процесом створення комфортного середовища в навчальному закладі: монографія / П.В. Лошакова. – Єкатеринбург, 2001. – 416 с.

Слухенська Р.В.,

к.пед.н., викладач каф. внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини, ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», slukhenskarus@gmail.com

Войткевич Н.І.,

ст. викладач кафедри іноземних мов, Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет», nivanovutkevich@gmail.com

Україна, м. Чернівці

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розглядається розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців під час навчання у вищих навчальних закладах України. Мета статті: описати та проаналізувати структурно-функціональну модель розвитку творчого потенціалу майбутнього лікаря у вищому медичному навчальному закладі. Завдання: Розкрити шляхи просування творчих навичок майбутніх студентів під час навчання у вищих навчальних закладах України, обговорити питання, пов'язані з впровадженням інтерактивних методів у навчальний процес, сприяти ефективному розвитку творчих здібностей та допомогти студентам здійснювати їх активну підготовку для успішної майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: інтерактивні методи, інноваційні технології, навчальний процес, творчий потенціал, професійний, фахівець.

10. Орлов В.І. Метод і педагогічна технологія / В.І. Орлов // Педагогіка. – 2010. – №8. – С. 30-37.

11. Подоляк А.Т., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Підручник. 2-е видання. – К.: Каравела, 2008. – 352 с.

12. Психологія праці та управління: Збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Частина. 2 / Головний редактор. О.В. Киричук / Укладачі: Киричук О.В., Колеснікова В.Ф. Шелест І.І., Матвієнко Л.І., Смирнова О.П. - К., 2008. – 312 с.

References

1. Babalych V.A. Suchasnyj pidxid do realizaciyi idej dlya zdorovogo sposobu zhyt'tya majbutnimy medychnymy specialistamy / V.A. Babalych // Pedagogika formuvannya tvorchoyi osoby'stosti u vy'shny'x i zagal'noosvitnix shkolax. – 2015. – Vyp. 40. – S. 43-50.
2. Byelkin A.P. S. Sytuaciya uspihu: knyga dlya vchyteliv / Byelkin A.V. S. – Yekateryn'burg, 1997. – 185 s.
3. Verbecz V.V. Teoretyko-metodologichni zasady formuvannya duhovno-tvorchogo potencialu studentiv: dysertaciya doktora pedagogichny'x nauk; 13.00.01 / V.V. Verbecz. – Rjone, 2005. – 495 s.
4. Volkova N.P. Pedagogichna nauka: navchal'nyj posibnyk / N.P. Volkova. – 2-e vydannya, dopovnene ta pereroblene. – Kyiv: Akademiya. Vydavnytstvo, 2007. – 616 s.
5. Gershenzon M. Tvorcha samosvidomist'. Filozofska dyskusiya pro tvorchu samosvidomist' lyudyny' / M. Gershenzon. L.: 1999. – S. 15.
6. Dzyuba N. Tvorcha dijalnist' studentiv / N. Dzyuba // Osvida. Technichni shkoly. Koledzhi, #2. – 2008. – S. 32.
7. Lyusy'ny' Yu.P., Petlenko V.P. Determinacijna teoriya medy'cy'ny' / Yu.P. Lyusy'ny', V.P. Petlenko. – Sankt-Peterburg: Gipokrat, 1992. – 416 s.
8. Li D. Praktyka grupovogo navchannya / D. Li. – Sankt-Peterburg: Piter, 2002. – 224 s.
9. Loshakova T.V. F. Pedagogichne upravlinnya procesom stvorenya komfortnogo seredovy'shha v navchal'nomu zakladi: monografiya / T. O. F. Loshakova. – Yekateryn'burg, 2001. – 416 s.
10. Orlov V.I. Metod i pedagogichna tehnologiya / V. I. Orlov // Pedagogika. – 2010. – #8. – S. 30-37.
11. Podolyak L.G., Yurchenko V.I. Psy'xologiya vy'shnoyi shkoly: Pidruchnyk, 2-e vydannya. – K.: Karavela, 2008. – 352 s.
12. Psy'xologiya praci ta upravlinnya: Zbirnyk naukovy'x prac' V Vseukrayins'koyi naukovo-prakty'chnoyi konferenciyi. – Chasty'na. 2 / Golovnyj redaktor. O.V. Kyry'chuk / Ukladachi: Kyry'chuk O.V., Kolesnikova V.F. Shelest I.I., Matviyenko L.I., Smy'tova O.P. - K., 2008. – 312 s.

UDC 371.011(07)

Struk A.V.,

*Ph.D., Associate Professor of Pedagogy of the Department of Specialist Methods and Technologies of Elementary Education
State Institution of Higher Education "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University", xmyrkax@ukr.net
Ukraine, Ivano-Frankivsk*

COMMUNICATE COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHER

The article is devoted to one of the important aspects of the professional training of the future teacher of elementary school to the formation of communicative competence. The article outlines the purpose, content and structure of the communicative competence of the future teacher of elementary school. The components of the communicative competence of the future teacher are described. The importance of applying the competence approach in the system of higher education is substantiated. The main aspects of formation and development of communicative competence of the future teacher of elementary school in the process of professional training are considered.

Key words: *competence, communicative competence, competence approach, vocational training, teacher, elementary school.*

Describe the problem. Today changes in education, including in higher education, place new demands on the quality of the preparation of a future elementary school teacher. As the country needs a smart, educated, creative citizen for the economic and social development, a competence-oriented approach, which gained particular popularity in the twenty-first century, is put forward. Today, knowledge is only the potential that a future teacher of elementary school must possess, and the main result of educational training is to ensure the effectiveness of its activities in specific conditions. The foregoing follows from the specifics of the modern socio-economic conditions of the information society, in which the priority is not qualification in the chosen narrow special field, but the acquisition and development of a graduate of a higher educational institution of certain competencies that should ensure its adaptation in the conditions of the dynamic development of society. Therefore, the problem of improving the communicative competence of the elementary school teacher is extremely relevant and requires constant attention.

The aim of the paper determine the role and place of communicative competence of the future teacher of elementary school.

Present main material. Over the past decades, the study of the problem of communication in general and vocational and pedagogical communication in particular has intensified. The scientific interest in these issues is fully justified, since the problem of communication in the face of globalization of society is one of the most important issues of the present in the preparation of future teachers of primary school. Therefore, for the effective implementation of the pedagogical process and the development of communicative competence among students, the teacher of primary classes must have a certain level of formation of professional and communicative competence.

The problem of training pedagogical staff, including primary school teachers, is highlighted in the writings of such scholars as N. Bibik, N. Kichuk, N. Kuzmina, O. Savchenko and others. Among the components of professional competence of the teacher, scientists (A. Bohush, M. Vashulenko, T. Grinchenko, D. Izarenkov, I. Zimnya, V. Kan-Kalik, etc.) distinguish communicative competence,

since communicative support is a necessary condition for the pedagogical process. Ukrainian and Russian scholars are investigating various aspects of forming the communicative competence of a future teacher of elementary school, namely: psychological and pedagogical support for the development of the communicative competence of a student at a pedagogical higher educational establishment; lingvodidactic context of the formation of communicative competence; theory and practice of formation of communicative competence of future teachers of elementary school.

In the domestic linguistics, the term «communicative competence» was first introduced into scientific circulation in 1976 by Russian scientist V. Zvegintsev. Considering the content of this concept, V. Zvegintsev proceeded from the fact that «the linguistic competence itself cannot provide a normal communication between people through language. Necessary additional qualitative additional knowledge that would reveal the «correctness» of human behavior in society. This social knowledge or sociolinguistic competence, which is beyond linguistic and in the same way as linguistic competence, can be represented in an idealized and abstract form» [1, p.315].

A more comprehensive definition of communicative competence was presented by M. Vyatyutnevym, who considered it as «the choice and implementation of language behavior programs depending on the ability of a person to navigate in one or the other situation of communication» [2, p.41].

Communicative competence also lies in the field of research psychologists and sociologists. So, Yu. Zhukov, M. Petrovsk, P. Strastannikov mean this concept as the ability to establish and maintain the necessary contacts with people. As the necessary components of communicative competence, scientists point out the adequate orientation of the person in him, in his own potential, as well as in the potential of the partner, in the situation [3].

Thus, A. Derbenova and A. Kuntsevskaya note that communicative competence includes the following components: communicative, knowledge content and ability to operate it, ability to partner interaction and achieve mutual understanding. The communicative competence of the teacher is determined by at least three components: cognitive

(knowledge of pedagogical communication), operational (realization of knowledge in practice), motivational (attitude to the communicative sphere of their own activities) [4, p.35].

Formation of the communicative competence of the future teacher of elementary classes involves the acquisition of a set of special knowledge, skills and abilities, qualities, professional experience and norms of conduct that is carried out at a higher educational institution and ensures the possibility of successful linguistic and speech activity in the elementary education system.

An important condition for the formation of communicative behavior of future teachers is the organization of effective pedagogical communication between teachers and students in the educational process of a higher educational establishment. A high level of communicative competence of the teacher directly affects the formation of students communicativeness, since communication is a process of bilateral exchange of information, the result of which is mutual understanding. In general, it can be defined as a content aspect of social interaction. Thus, by organizing the process of forming the communicative competence of the future teacher of elementary school, it is worth considering this category as a system that includes a set of knowledge, skills and qualities of the future teacher.

Conclusions. On the basis of the analysis we came to the conclusion that the communicative competence of the elementary school teacher is a system of internal resources for effective solution of professional tasks, namely: communication positions, roles, stereotypes, settings,

knowledge, skills, skills which are somehow connected with the integrity of the individual. In view of this, the level of development of teachers competence is determined by us as an indicator of how successful it performs those or other activities, including the ability to achieve effective results in the educational process, therefore, at the current stage of development of education, the level of formation of communicative competence of the future is important. elementary school teacher.

Literature

1. Звезгинцев В. О предмете и методах социолингвистики // Изд-во АН СССР. Сер. лит. и яз. 1976. №4. С. 308-320.
2. Вятютнев М. Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах // Русский язык за рубежом. 1977. №6. С. 38-45.
3. Жуков Ю., Петровська Л., Растянико́в П. Диагностика и развитие компетентности в общении // Изд-во МГУ, 1990. 255 с.
4. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / Укр. А. Дербеньова, А. Кунцевська. Основа, 2009. 191 с.

References

1. Zvegintsev V. O predmete i metodah sotsiolingvistiki // Izd-vo AN SSSR, Ser. lit. i yaz. 1976. №4. S. 308-320.
2. Vyatyutnev M. Kommunikativnaya napravlennost obucheniya russkomu yazyku v zarubezhnykh shkolakh // Russkiy yazyk za rubezhom. 1977. №6. S. 38-45.
3. Zhukov Yu., Petrovska L., Rastyannikov P. Diagnostika i razvitie kompetentnosti v obschenii // Izd-vo MGU, 1990. 255 s.
4. Treninhy z rozvytku komunikatyvnosti vchyteliv / Ukr. A. Derbenova, A. Kuntsevska. Osнова, 2009. 191 s.

Струк А.В.,

*к.пед.н., доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», хмурках@ukr.net*

Україна, м. Івано-Франківськ

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена одному з важливих аспектів професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування комунікативної компетентності. У статті висвітлено мету, зміст і структуру комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. Описано складові компоненти комунікативної компетентності майбутнього вчителя. Обґрунтовано важливість застосування компетентнісного підходу у системі вищої освіти. Розглянуто основні аспекти формування і розвитку комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, компетентнісний підхід, фахова підготовка, вчитель, початкова школа.

УДК 371.13:004(043.3)

Тимченко А.А.,

к.пед.н., доцент кафедри початкової освіти

Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, alla.timoti@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито особливості підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності у здобувачів початкової освіти в процесі їх професійної підготовки.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційна компетентність, здобувач початкової освіти, особистісно-орієнтований підхід.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української системи освіти характеризується її реформуванням із метою інтеграції до світової спільноти. Основні засади реформи шкільної освіти викладено в Концепції Нової української школи, де однією із ключових компетентностей визначено інформаційно-комунікаційну, що передбачає опанування основами цифрової грамотності для розвитку і спілкування, здатність безпечного та етичного використання засобів інформаційно-комунікаційної компетентності у навчанні та інших життєвих ситуаціях. Саме тому для викладання основ інформатики у початковій школі потрібен учитель, який сам у достатній мірі має сформовані компетентності в галузі інформаційно-комунікаційних технологій та навчить здобувачів початкової освіти працювати з комп'ютером, сформує основи інформаційної та комп'ютерної етики.

Суттєвий інтерес для проведеного дослідження становлять праці К. Авраменка, Т. Байбари, Н. Бібік, О. Біди, В. Бондаря, М. Вашуленка, М. Гриньової, П. Гусака, С. Дорошенка, Я. Короля, О. Кучерявого, Л. Петухової, Н. Побірченко, О. Савченко та ін., у яких розкриваються концептуальні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкової освіти.

Активно досліджуються в останні роки можливості використання інформаційних технологій у навчальному процесі (В. Андрущенко, Г. Балл, Н. Балик, В. Биков, І. Булах, Ю. Валькман, Р. Гуревич, А. Гуржій, А. Єршов, М. Жалдак, Ю. Жук, Ю. Машбиць, В. Монахов, Ю. Рамський, М. Смульсон, О. Співаковський, М. Угринович та ін.).

Мета статті – розкрити особливості підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності у здобувачів початкової освіти в процесі їх професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з результатів досліджень науковців (О. Абдулліна, А. Алексюк, Я. Болюбаш, В. Бондар, І. Гавриш, С. Гончаренко, І. Зязюн, Л. Кондрашова, З. Левчук, А. Ліненко, О. Міщенко, В. Сластьонін, В. Щербина, ін.), та враховуючи визначення професійної підготовки вчителя початкових класів, можемо окреслити підготовку майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти як це окремий вид підготовки, що є складовою його професійно-педагогічної та фахової підготовки і включає усвідомлення мотивів, потреб, оволодіння знаннями,

уміннями та досвідом, розвиток професійно значущих та особистісних якостей, активізацію творчої ініціативи майбутнім учителем, які в сукупності створюють можливість для успішного формування інформаційно-комунікаційної компетентності молодших школярів.

До структурних блоків моделі підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти відносимо: цільовий (відображення мети, завдань підготовки), методологічний (принципи, підходи як концептуальна основа підготовки), змістово-діяльнісний (зміст, форми, методи, що реалізувались на певних етапах підготовки), результативний (компоненти, критерії, показники, рівні та результат).

Цільовий блок визначається суперечностями, що мають місце в сучасній педагогічній теорії та практиці (потребами суспільства у висококваліфікованих фахівцях початкової освіти та реальними знаннями, уміннями випускників до організації інформатичної діяльності здобувачів початкової освіти; зростаючими вимогами сучасної школи до рівня підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти та дискретністю забезпечення готовності вчителя в умовах вищих педагогічних закладів; необхідністю формування у майбутніх учителів інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти та недосконалістю змісту, форм, методів їх підготовки до означеного виду діяльності), метою та завданнями підготовки майбутніх учителів до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти.

Мету підготовки майбутніх учителів початкової освіти убачаємо у формуванні фахівця початкової освіти, здатного до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти.

Конкретизуючи мету означеної підготовки, ми виділили такі завдання: формування внутрішньої позитивної мотивації до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти; повідомлення сукупності знань і вироблення умінь щодо формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти; вироблення навичок формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти у професійній діяльності, аналізу й самоаналізу її результатів.

Таким чином, цільовий блок охоплює мету та завдання підготовки майбутніх учителів до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти та служить підґрунтям для відбору змісту підготовки фахівців початкової освіти, вибору ефективних форм, методів, прийомів та засобів зазначеної підготовки.

Методологічний блок включає концептуальну основу нашого дослідження, яку становлять такі методологічні підходи, як: системний, особистісно орієнтований, компетентнісний, інтегративний, діяльнісний. Вони так само як і мета, впливають на всі інші складові моделі.

Навчальна діяльність майбутнього вчителя початкових класів є елементом загальної системи його професійної підготовки до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, тому ми ввели до методології нашого дослідження *системний підхід* як один з провідних [3].

У межах системного підходу проблема нашого дослідження може бути представлена в кількох аспектах: як системна структура професійної підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти; як системна характеристика сутності конструктивних умінь; як системні взаємозв'язки компонентів готовності майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти.

Особистісно орієнтований підхід у підготовці майбутніх спеціалістів до професійно-педагогічної діяльності розглядає в комплексі особистісну позицію майбутнього вчителя, тобто особистість як професіонала, учителя нового типу, здатного готувати сучасних учнів до життєдіяльності в майбутньому суспільстві. Реалізація особистісно орієнтованого підходу забезпечує оволодіння майбутніми педагогами системою професійних знань, умінь і навичок, без яких неможлива майбутня діяльність.

Компетентнісний підхід у підготовці фахівців передбачає не просту трансляцію знань, умінь і навичок від викладача до студента, а формування у майбутніх випускників професійної компетентності [2].

Положення компетентнісного підходу використані нами при обґрунтуванні знань, умінь та навичок учителя початкової освіти, визначенні критеріїв готовності до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, виокремленні педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти.

У межах дослідження використовуємо також *інтегративний підхід* [1] до підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, що передбачає комплексне бачення професійної діяльності вчителя та охоплює процес набуття ним знань, умінь і навичок різних видів діяльності з молодшими школярами з урахуванням принципу цілісності, що має інтегративний характер і обґрунтовує готовність педагога до професійної діяльності.

Упровадження інтегративного підходу в підготовку майбутніх учителів початкової освіти, на наше переконання, сприяє підвищенню її якості. Вважаємо, що використання інтегративного підходу дає змогу застосувати ідеї інтегра-

ції у змісті підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти.

Досліджуючи проблему підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, на нашу думку, необхідно звернути увагу на використання *діяльнісного підходу* у її змісті. Саме цей підхід зумовлює сформованість у вчителів готовності до означеної педагогічної діяльності, сприяє розвитку у педагогів пізнавальної активності, професійного мислення, удосконаленню складових педагогічної майстерності.

Діяльнісна позиція майбутнього фахівця в процесі професійної підготовки включає кілька характеристик: стійку навчальну мотивацію студента, який усвідомлює необхідність отримання професійних знань; достатній рівень оволодіння певними діями (предметно-практичними й інтелектуальними) з метою досягати найкращого результату у вирішенні навчально-професійних завдань; здатність до самоконтролю й самооцінки результативності своєї професійної підготовки як діяльності [2].

На нашу думку, виокремлені підходи визначальні, взаємозалежні та мають рівноцінний вплив на весь процес підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти.

У контексті нашого дослідження, вважаємо, що серед *принципів* підготовки учителів до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти необхідно виділити загальнопедагогічні (характеризують зміст і організацію підготовки загалом) та специфічні (характеризують зміст і організацію означеної підготовки).

Серед загальнопедагогічних принципів провідними у контексті досліджуваної підготовки визначаємо: принцип системності, науковості і зв'язку теорії з практикою, наочності, поєднання індивідуальних і колективних форм навчання, доступності та міцності знань, активності та самостійності, рефлексивності, спрямованості процесу навчання на всебічний, гармонійний розвиток особистості студента.

Підготовка майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти ґрунтується на власних (специфічних) принципах, в яких відображаються специфічні педагогічні закономірності зазначеного процесу підготовки. До них ми відносимо: формування позитивної установки орієнтованої на успіх у процесі професійного навчання; відзеркалення в знаннях, способах діяльності й досвіді навчальної й професійної творчості студентів, потреби у врахуванні вікових та індивідуально-типологічних особливостей молодших школярів; цілісності відбиття у змісті відповідної підготовки значущих для опанування майбутніми організаторами інформатичних дій учнів фізіологічних, психологічних, педагогічних і методичних знань у їх гармонійній єдності; принцип активізації розумового й емоційного потенціалу студентів у процесі навчання.

Змістово-діяльнісний блок ґрунтується на взаємодії викладача і студента й охоплює функції вчителя, зміст підготовки, способи підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти:

форми, методи, засоби. Визначаємо основні функції вчителя початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, враховуючи специфіку означеної діяльності, а саме: комунікативну, організаційно-управлінську, діагностичну, контрольну, рефлексивну, освітню, розвивальну, виховну, інформаційну, планувальну, координаційну, самовдосконалення тощо.

Так, *комунікативна функція* виявляється у стійкій потребі здійснення систематичної різноманітної комунікації (навчальні, виховні, розвивальні, творчі заняття), двосторонньому емоційному задоволенні та прагненні до набуття і вдосконалення комунікативних умінь і навичок.

Конструктивна функція, яка спрямована на прогнозування процесу формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, включає три основні види проєктувальної діяльності: конструктивно-змістова діяльність полягає у відборі змісту навчального матеріалу та його конструюванні; конструктивно-операційна діяльність, її суть – у плануванні структури дій вчителя та учнів; конструктивно-матеріальна діяльність; полягає у проєктуванні навчально-матеріальної бази для навчання учнів [4].

Організаційно-управлінська функція, що пов'язана зі створенням умов для успішного формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти за допомогою відповідного облаштування приміщення, надання необхідного інформаційного забезпечення та розробки методичного інструментарію управління тощо.

Інформативна функція має за мету ознайомлення з новою і додатковою інформацією; накопичення інформації, що забезпечує конструктивну діяльність та її ефективну реалізацію.

Прогностична функція полягає в умінні вчителя визначити конкретні цілі, зміст, методи та засоби формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, передбачити результати діяльності на основі знання індивідуальних особливостей і характеристик учнів, злагоженості та згуртованості колективу.

Діагностична функція спрямована на отримання інформації про стан, інтереси, цілі, можливості молодших школярів (психічні процеси: мислення, відчуття, уяву, сприймання, пам'ять, особливості емоційної сфери, здібності). Діагностика можлива не тільки за умови спостережливості педагога, але і за наявності умінь «вимірювати» розвиток учня, правильно діагностувати педагогічні явища та психічні процеси молодших школярів, які впливають на формування їх інформаційно-комунікаційної компетентності.

Освітня функція підготовки виражена в її спрямованості на те, щоб студенти оволоділи фундаментальними знаннями теоретичних основ формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, а також щоб формувати у майбутнього вчителя початкової освіти відповідні умінь і навички. У теоретичних та практичних аспектах реалізації освітньої функції підготовки передбачено пов'язувати вивчення теорії з практичною діяльністю майбутніх фахівців.

Виховна функція підготовки студентів до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти відображає її позитивний вплив на формування професійно значущих якостей особистості

майбутнього вчителя, ціннісно-нормативної системи, мотивів навчальної та майбутньої професійної діяльності. У процесі вивчення теоретичних знань і оволодінні відповідних умінь у студентів формується цілісне ставлення, інтерес до здійснюваної педагогічної діяльності та процесу підготовки до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, ставлення до себе як до її суб'єкта. Підготовка студентів до цього виду педагогічної діяльності стимулює самовиховання і самоосвіту особистості студента, прискорює процес його професійного становлення [4].

Розвивальна функція підготовки полягає в тому, що студенти оволодівають системою знань і умінь, а це органічно пов'язане з розвитком професійного мислення, мовлення, педагогічних здібностей, дає змогу майбутньому фахівцю здійснювати творчий підхід до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти.

Рефлексивна передбачає осмислення студентами досвіду формування інформаційно-комунікаційної компетентності в умовах реального педагогічного процесу, закріплення та розширення механізмів підтримувальної поведінки в структурі особистості майбутніх учителів початкової освіти.

Дослідно-творча функція вимагає від учителя творчого ставлення як до організації навчального процесу в цілому, так і до занять спрямованих на формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти. Вона полягає у творчому застосуванні відомих педагогічних технологій у конкретних умовах навчання та виховання; в осмисленні та творчій розробці нових форм, методів та засобів навчання.

Зміст підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти включає: знання педагогіки та психології формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти; умінь за напрямом створення проєктів організації інформативної діяльності учнів; досвід творчої інформативної діяльності під час проходження педагогічної практики; досвід професійного самовдосконалення як суб'єкта самопідготовки до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти [3].

Зміст підготовки реалізувався через наступні види діяльності: підбір завдань та методів формування позитивної мотивації студентів до означеного виду діяльності під час виконання навчально-практичних завдань; впровадження завдань для самостійної роботи на заняттях з дисципліни «Інформатика та сучасні інформаційні технології з методикою навчання» циклу та фахових методик, що мають об'єктивні можливості для підготовки студентів до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти; оновлення та розширення змісту навчальної програми дисципліни «Інформатика та сучасні інформаційні технології з методикою навчання» через застосування міжпредметних зв'язків; максимальну наближеність теоретичного змісту дисципліни до проблеми формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти; активізацію самостійного пошуку студентів; розробка завдань для спостереження, в умовах педагогічної практики, що стосуються формування

інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти; формування рефлексивного ставлення студентів до аналізу та корекції власної професійної діяльності; забезпечення навчального процесу спеціально розробленим навчально-методичним комплексом.

У контексті нашого дослідження до основних *форм* організації навчального процесу у закладі вищої освіти ми віднесли навчальні заняття (лекції, семінарські, практичні та лабораторні заняття), виконання індивідуальних завдань, самостійну роботу студентів, науково-дослідну роботу, практичну підготовку, моделювання конспектів уроків, консультації. Називатимемо їх *традиційними*.

Уважаємо, що з метою стимулювання майбутніх учителів до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти доцільно використовувати лекції активного спрямування: проблемна лекція, інтерактивна лекція, лекція-діалог, лекція-візуалізація, лекція-обговорення за допомогою мультимедіа, лекція-практикум та ін.

Серед *інноваційних форм* підготовки майбутніх учителів початкової школи щодо формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти ми виділяємо наступні: проблемна, інтерактивна лекція, лекція-практикум, лекція-візуалізація, лекція-дискусія, інтегровані практичні заняття з набуття студентами досвіду конструктивної діяльності, практичні заняття-театралізація, майстер-клас, засідання творчих груп, рольові, ділові ігри та ін.

Вибір форм навчання впливає на вибір його методів. Беручи до уваги процес підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, методи навчання ми розподілили на дві групи – традиційні, які широко використовують у вищій школі, та інноваційні, які останнім часом активно розробляються науковцями і користуються популярністю серед студентів, оскільки дають змогу урізноманітнити процес навчання, зробити його більш цікавим і приємним, відійти від шаблонів, внести «творчий початок» у заняття.

У нашому дослідженні також було використано інтерактивні методи навчання. Серед інтерактивних методів ми виділяємо метод дискусії, метод проектування, метод «Мозкового штурму», «Асоціативний куш», робота в малих групах і парах, креативні методи тощо.

Окрім цього, ми виділили групу *інноваційних методів*, які є необхідними при підготовці майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти: метод проектів, інструктаж, ігрове моделювання творчих завдань з акцентом на формування інформаційно-комунікаційної компетентності, метод ігрової інсценізації

навчальних ситуацій, проекти-презентації авторських розробок.

Специфіка змісту та процесу підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти зумовлюють необхідність комплексного застосування засобів навчання. Серед загальнонавчаних (традиційних) засобів ми виокремили підручники та посібники, наочність, спеціальні технічні засоби навчання, аудіо, відеотехніку, інтернет-ресурси. Цей ряд можна доповнити засобами навчання на базі інформаційних технологій, які останнім часом пройшли широку апробацію у закладах вищої освіти: навчальні комп'ютерні мережі, засоби мультимедіа, комп'ютерні навчальні програми та комп'ютерні підручники, тощо.

Висновки. Отже, в результаті нашого дослідження з'ясовано, що підготовка майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти є складовою професійно-педагогічної та фахової підготовки і передбачає усвідомлення мотивів, потреб, оволодіння знаннями, уміннями та досвідом, розвиток професійно значущих та особистісних якостей, активізацію творчої ініціативи майбутнім учителем, які в сукупності створюють можливість для успішного формування інформаційно-комунікаційної компетентності у здобувачів початкової освіти. Результат – готовність майбутніх учителів до формування інформаційно-комунікаційної компетентності у здобувачів початкової освіти.

Література

1. Гончаренко С.У. *Український педагогічний словник*. – К: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Жаладак М.І. *Проблеми інформатизації навчального процесу в школі і в вузі // Сучасні інформаційні технології в навчальному процесі: зб. наук. праць*. – К.: КДПІ, 1991. – С. 3-16.
3. Коваль Л.В. *Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи: технологічна складова: монографія / Л.В. Коваль*. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – 375 с.
4. Макарєнко Л.Л. *Комп'ютерна грамотність: теорія і практика: монографія / Л.Л. Макарєнко*. – К.: Освіта України, 2008. – 244 с.

References

1. Goncharenko S.U. *Ukrayins'kyj pedagogichnyj slovnyk*. – K: Lybid', 1997. – 376 s.
2. Zhaladaĭ M.I. *Problemy informatyzaciyi navchal'nogo procesu v shkoli i v vuzy // Suchasni informacijni tehnologiyi v navchal'nomu procesi: zb. nauk. prac'*. – K.: KDPi, 1991. – S. 3-16.
3. Koval L.V. *Profesijna pidgotovka majbutnix uchyteliv pochatkovoyi shkoly: tehnologichna skladova: monografiya / L.V. Koval*. – Donecz'k: Yugo-Vostok, 2009. – 375 s.
4. Makarenko L.L. *Kompyuterna gramotnist': teoriya i praktyka: monografiya / L.L. Makarenko*. – K.: Osvita Ukrayiny, 2008. – 244 s.

Tymchenko A.A.,

Ph.D., Associate Professor, Department of Elementary Education

V. O. Sukhomlynsky Mykolaiv National University, alla.timoti@gmail.com

Ukraine, Mykolaiv

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF PRIMARY EDUCATION TO FORMING INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCY FOR PUPILS OF PRIMARY EDUCATION

The article reveals the peculiarities of the preparation of future teachers of elementary education to the formation of information and communication competence in primary education in the process of their vocational training.

Key words: *information and communication competence, primary education, person-oriented approach.*

УДК 371.321.5

Шишко І.М.,

заступник директора з навчально-виховної роботи
Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 38
Харківської міської ради Харківської області, shishko_iren@ukr.net

Україна, м. Харків

ВИКОРИСТАННЯ МЕНТАЛЬНИХ КАРТ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті аналізується технологія складання ментальних карт, можливість застосування ментальних карт в освітньому процесі, розглянуті особливості та переваги даного засобу в інтерактивних формах навчання.

Ключові слова: ментальні карти.

Постановка проблеми. Ментальні карти доволі впевнено використовуються, як освітні інновації, та посіли поважне місце серед педагогічних технологій.

Мета статті. Дана стаття пропонує педагогічним працівникам використання в освітньому процесі інноваційного методу навчання – метод ментальних карт, який допомагає підвищити ефективність навчального процесу.

Виклад основного матеріалу. Mind Map – це одна з технік візуалізації мислення. Ментальні карти дозволяють представити інформацію швидше та наочніше, чим звичайні тексти, списки та таблиці, сприяють кращому засвоєнню інформації. Яскраві малюнки, графічні зображення та слова, що викликають певний асоціативний ряд, набагато легше запам'ятовуються і згодом швидше відтворюються, ніж інформація, зафіксована лінійним способом [1, с. 97].

Суттєві відмінні риси ментальних карт:

- об'єкт уваги або вивчення виділяється, як головний;
- основні теми та підтеми, що пов'язані з об'єктом уваги або вивчення, розміщуються від центрального об'єкта у вигляді гілок;
- гілки, що приймають форму плавних ліній, позначаються та пояснюються ключовими словами або образами. Другорядні ідеї також зображуються у вигляді гілок, що відходять від гілок більш високого порядку і т.д.;
- гілки формують пов'язану вузлову систему.

Таким чином, сутність методики ментальних карт полягає в тому, що виділяється основне поняття, від якого потім відгалужуються задачі, ідеї, окремі думки та кроки, які необхідні для реалізації конкретного проекту або ідеї. Точно так, як і основну, всі більш менші гілки можна ділити ще на декілька гілок-підпунктів.

Принципи складання ментальних карт:

- розташуйте аркуш горизонтально (для зручного читання);
- розташуйте у центрі аркуша основну ідею;
- зробіть декілька розгалужень;
- підпишіть кожне з розгалужень, використовуючи прийом «мозковий штурм», намагаючись витратити на це якомога менше часу – це перший крок до вашої ментальної карти;
- питання типу «чому?», «що?», «де?», «хто?», «як?», «який?» і «коли?» нерідко здатні прекрасно підійти в якості головних гілок ментальної карти;
- слідує правилу – «Одна гілка – одне слово»;
- пишіть ключові слова друкованими літерами,

розміщуючи їх прямо на лінії, довжина лінії повинна співпадати з довжиною слова;

– усувайте «ментальні блокади», залишаючи декілька гілок непідписаними;

– використовуйте різні кольори для основних гілок, щоб вони не зливалися візуально;

– використовуйте малюнки та символи.

Ментальні карти можна використовувати в різних формах навчання:

- вивчення нового матеріалу, його закріплення та узагальнення;
- написання доповіді, реферату, науково-дослідницької роботи;
- підготовка проекту, презентації;
- анотування;
- конспектування та ін.

Вони можуть використовуватися, як учителями, так і учнями.

Для учителів актуальність даної методики може бути виражена, перш за все, у викладі нового матеріалу або його закріпленні. Розробка ментальних карт перед підготовкою до занять допомагає самому учителю упорядкувати взаємозв'язки між окремими темами навчальної дисципліни, зосередити увагу на складні місця або деякі спірні питання у темі. З навчального матеріалу, яким оперує учитель, деколи, великого, ментальна карта допоможе відібрати найбільш цікаві приклади, які підходять саме до даної категорії учнів (відповідно до рівня навченості учнів).

Ще одним застосуванням ментальних карт може бути використання її в процесі надання учням нового матеріалу. В даному випадку, для більш ефективного використання технології ментальних карт, необхідно органічно включати ментальні карти в традиційну систему навчання. Представляючи карту учням, учителю необхідно враховувати, що відображення в карті розумової діяльності відноситься до числа їх головних переваг. Карта, що пред'являється відразу в остаточному статичному вигляді, втрачає здатність наочно відображати динаміку, хід думки. Тому дуже важливо мати можливість «вибудовувати» карту поступово, додаючи наступні елементи крок за кроком і зберігаючи інтерактивний характер використовуваних ментальних карт. Корисно, якщо ментальна карта створюється спільно учителем з учнем, наприклад, під час проведення заняття в інтерактивній формі, коли активно

задіюються творчі здібності та прагнення учасників освітнього процесу. Спільна робота над картою посилює інтерес до даної теми, сприяє створенню необхідного емоційного настрою в групі, іноді дає привід для дискусії. Створення спільних ментальних карт на заняттях – ще один можливий спосіб їх застосування в процесі викладання. Графічний спосіб подачі інформації захоплює учнів, дозволяє їм краще запам'ятати та засвоїти матеріал, що викладається [2, с.246].

Достатньо ефективною технологія складання ментальних карт представляється для перевірки якості засвоєння матеріалу учнями. На етапі рефлексії навчального заняття його учасникам може бути запропоновано протягом короткого проміжку часу надписати розгалуження від центральної теми. Кількість основних гілок обирається учителем і відповідає цілям заняття. Кількість розгалужень другого рівня може бути визначено кожним автором карти самостійно. Особливість ментальних карт полягає в тому, що вони рідко можуть бути завершені повністю, вони постійно доповнюються і розширюються в міру того, як виникають нові ідеї.

Ментальна карта являє собою ідеальне рішення для перевірки знань учнів і грає роль помічника при плануванні, виконанні, здійсненні контролю та захисту проектних робіт.

Проаналізувавши методи складання ментальних карт, можна сказати, що вони допомагають уявити ідеї, концепції, інформацію в ясній, привабливій та переконливій формах, дають їх цілісне бачення, полегшують запам'ятовування, що міститься в карті інформації, так як використання малюнків веде до ліквідації розриву між словом і способом. У сучасному світі з великим потоком інформації, застосування ментальних карт в процесі навчання може дати величезні позитивні результати, оскільки дає можливість вибирати, структурувати і запам'ятовувати ключову інформацію, а також відтворювати її в подальшому.

Висновки. Ментальні карти допомагають розвивати креативне та критичне мислення, пам'ять та увагу учасників освітнього процесу, а також зробити процеси навчання цікавішими та пліднішими.

Література

1. Бьюзен.Т.П. *Карты памяти. Готовимся к экзаменам*: – Минск: Росмэн-Пресс, 2014. -120 с.
2. Тони Бьюзен, Барри Бьюзен, *Интеллект-карты. Практическое руководство* - Попурри, 2016 г., 368 стр.

References

1. B'uzen.T. *Karty pam'yati. Gotovimsya k' ekzamenam*: – Minsk: Rosmen-Press, 2014. -120 s.
2. Toni B'uzen, Barri B'uzen, *Intellekt-karty. Prakticheskoye rukovodstvo* - Popurri, 2016 g., 368 str.

Shyshko I.M.,

*deputy of the headmastev of educational work of Kharkiv geneval educational school of I-III levels № 38
of Kharkiv City Council of Kharkiv region, shishko_iren@ukr.net*

Ukraine, Kharkiv

THE USAGE OF MENTAL MAPS IN EDUCATIONAL SYSTEM

Usage of the mental maps in educational process. In this article the technology of making the mental maps and the possibility of their usage in educational process is analyzed also the features and advantages of this method in interactive form of education.

Key words: *mental map.*

УДК 82-312.1

Абдуллаева Егана Атамоглан,
 Азербайджанский университет языков, yeganeabdullayeva2013@mail.ru

Азербайджан, г. Баку

ПРИЗНАКИ, ОБУСЛАВЛИВАЮЩИЕ ТЕОРЕТИКО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ ПОСТМОДЕРНИСТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В данной статье определяются признаки, обуславливающие теоретико-идеологические основы и типологические различия постмодернистской литературы. Затрагиваются такие произведения, как «Пересекайте рвы, засыпайте границы» Л. Филдера, «Расчленение Орфея» И. Хассана, «Дегуманизация искусства» Х. Ортеги-и-Гассета, «Язык архитектуры постмодернизма» Ч. Дженкса, говорится о влиянии данных произведений на формирование эстетических принципов постмодернизма. В статье рассматриваются также такие литературные события, как бит-движение, «новый роман», «театр абсурда» и магический реализм, акцентируется внимание на роли их элементов и признаков в возникновении постмодернистской литературы.

Ключевые слова: постмодернистская литература, дегуманизация искусства, двойное кодирование, открытый текст, типологическое различие.

Постановка проблемы. С конца XX века постмодернизм начинает «внедряться» в литературу и как литературное течение выступает против устоев и ограничений, что приводит к стиранию границ между приемами и, соответственно, дает возможность творческой свободе автора. Из этого следует, что основной функцией постмодернизма являлось изменение традиций и норм, смешение «высоких» ценностей и «низменных потребностей».

К числу характерных черт постмодернизма относится сближение элитарной (интеллектуальной) литературы с массовой и стирание границ между простым и сложным. Определить с точностью время возникновения постмодернизма невозможно, лишь можно сделать предположение, что он представляет собой реакцию общества на результаты эпохи модернизма, включая последствия Второй мировой войны. В этом смысле уместно вспомнить высказывание У. Эко – одного из идеологов постмодернизма: «постмодернизм – не фиксированное хронологически явление, а некое духовное состояние» [6;77].

В эссе «Пересекайте рвы, засыпайте границы» (Cross the Border, Close the Gap) (1969) Лесли Филдер писал о новом типе литературы и отмечал, что «стирание» границ между «массовой» и «элитарной» литературой приведет к сближению читателя и автора. Тем самым Л. Филдер начертил контуры достижения свободы. С другой стороны, это стало бы причиной возникновения «множества» текстов, предназначенных для разного типа читателей. К такому подходу примыкают романы «Имя розы» Умберто Эко, «Игра в классики» Хулио Кортасара, «Хазарский словарь» Милорада Павича. Впоследствии это приводит не только к стиранию границ между массовой и элитарной литературой, но в то же время к стиранию границ между реальностью и вымыслом, действительностью и воображением, и

обеспечивает также переход от взаимоотношений автора и текста к взаимоотношениям субъекта и окружающего мира. К слову, такой тип подхода – превращение реальности в вымысел, как следствие игры воображения, и доведение вымысла до действительности – становится ведущей чертой литературы XX века. Л. Филдер называет писателя «двойным агентом», отмечает его способность писать «элитарную» литературу для «массовой» и «массовую» литературу для «элитарной». Это связано с тем, что автор постмодернистского текста может одновременно пребывать в нескольких «состояниях», единая точка зрения у него отсутствует, что говорит о его «раздвоении» (шизоанализ) [5].

Эссе Ихаба Хассана «Расчленение Орфея». К проблеме постмодернистской литературы» (The Dismemberment of Orpheus: toward a postmodern literature) (1971) считается первым образцом постмодернистской литературы. Впервые именно И. Хассан дал оценку постмодернизму, выразил к нему свое отношение. С целью определения главной черты постмодернистской литературы И. Хассан вспоминает миф об Орфее – как его разорвали на куски менады и отмечает, что искусство XX века есть потеря целостности, разорванность смысловой структуры. В то время как для традиционной и авангардной литературы характерными являлись форма, цель, иерархия и логика, для постмодернистского искусства таковыми стали антиформа, игра, случайность и анархия. Именно в связи с этим исследователь, показывая различия модернизма и постмодернизма, определяет такие свойства постмодернистской литературы, как неопределенность, фрагментарность, отказ от канонов, потеря собственного «я», ирония, гибридность, карнавальность, перформанс и т. д. [7].

Неопределенность И. Хассан обосновывает концепцией «диалогизма» М. Бахтина и «открытым текстом» Р. Барта. Данную ценность он определяет мировоззрением

человека, отмечает создание свойственного ему мира путем влияния на всю его деятельность, идею и интерпретацию.

Причина фрагментарности в такой литературе связана с тем, что человек ненавидит все окружающее его. Ввиду этого он склонен к монтажу и коллажу, метафоре и метонимии, формам паранойи и шизофрении.

Отказ от канона И. Хассан истолковывает как отказ от авторитетов. Он обосновывает это отказом от такого нарратива как Ж.-Ф. Лиотар, отмечает иронию как форму «расщепления», «разрушения».

Отказ постмодернизма от традиционного «Я» И. Хассан обосновывает тем, что концепция романтического «Я» Ф. Ницше исчерпала свои возможности. Пришедшая на его смену, ризома делает возможным бесконечное комментирование, выдвигает не один, а несколько вариантов текста. Современное искусство изображает невообразимое, указывает на непостижимое уму (Ж.-Ф. Лиотар).

И. Хассан называет иронию точкой опоры постмодернизма. Отказ от фундаментальных ценностей и канонов в классическом понимании «влечет» постмодернизм к игре, аллегории и иронии.

Гибридность открывает путь к пародии, пастиши, смешения «высоких» ценностей и «низменных» потребностей обогащает область репрезентации. И. Хассан, опирающийся на концепцию карнавальности И. Бахтина, определяет комичность, полифонию, перформанс как основные принципы постмодернизма.

Как видим, теоретико-идеологические черты постмодернизма, выдвинутые И. Хассаном, находят свое отражение начиная с конца прошлого столетия до настоящего времени.

Первичные черты постмодернистской литературы можно встретить в модернизме начала XX века, в особенности, в экзистенциализме, в «новом романе» и «театре абсурда». Обращение модернизма к интеллектуальному читателю проявилось в постмодернизме в качестве синтеза данной черты с массовой литературой; как и в модернизме, постмодернистская литература проводила языковые эксперименты, отказывалась от классического подхода в создании художественного произведения.

Существенное влияние на постмодернистскую литературу оказало также произведение Х. Ортеги-и-Гассета «Дегуманизация искусства». По Х. Ортеге-и-Гассету художественность и действительность – противоречащие друг другу понятия, и также как художественными, художественность – не сможет стать действительностью: «Художественный объект является художественным лишь постольку, поскольку он нереален» [2;225]. Именно в связи с этим мыслитель отмечает, что произведение искусства лишь тот в состоянии правильно понять, кто понимает недействительность художественного произведения: «Большинство сделать этого не в состоянии, люди никогда не испытывают подлинно эстетического наслаждения, ибо погружены в собственно человеческую реальность» [2;227].

В основе концепции Х. Ортеги-и-Гассета лежит идея «дегуманизации искусства». Говоря о «дегуманизации», он имеет в виду «новое эстетическое восприятие» автора

художественного произведения и читателя. В таком случае он должен отдалиться от человека и человечности, т.е. классическая литература «приучила» читателя к гуманизму – человечности, что не является подлинным искусством. Искусство – это не изображение реального, а, напротив, умение изобразить нереальное. «Если проанализировать новый стиль, то в нем обнаружится ряд связанных между собой по содержанию тенденций. А именно: тенденция дегуманизации искусства, отрицания живых форм; понимания произведений искусства, как только произведения искусства; рассмотрения искусства как игры и ничего больше; к вездесущей иронии; уклонения от любой фальши и в равной мере скрупулезная детализация. Наконец, искусство, согласно молодым художникам, есть «вещь, лишенная всякой трансцендентности» [2;227].

По Х. Ортеге-и-Гассету подлинное искусство должно освободиться от «человечности», т.е. произведению искусства следует держаться на расстоянии от природы и ее форм, человека и его чувств. Природа ограничивает творческую деятельность писателя, человечность же вновь возвращает писателя к природе, возвращает к «неорганическому человеческому облику». Именно в связи с этим Х. Ортега-и-Гассет противопоставляет художественность человечности, а реализм – истинному произведению искусства, видит стилизацию в тесной взаимосвязи с дегуманизацией и говорит об образовании одного от другого.

Согласно мыслителю, идея воплощает действительность, отражение действительности является фальсификацией и именно поэтому важным становится их очищение от «человечности» путем «дереализации» и в результате достижение «чистых идей», ирреальности [2;230].

Концепция «дегуманизации искусства» Ортеги-и-Гассета стала ведущим принципом постмодернистской литературы и была признана теоретико-идеологической основой постмодернистской прозы. Склонная к «новой эстетике» художественная литература середины XX века также опиралась на этот принцип.

Постмодернистская литература также связана с именем Чарльза Дженкса. Концепция «двойного кодирования» в его статье «Взлет архитектуры постмодернизма» (1975) и книге «Язык архитектуры постмодернизма» (1977) считается ведущей фигурой постмодернистской прозы. «Двойным кодированием» считается одновременное обращение к массе и специалистам: это принятие во внимание как своеобразия самой архитектуры, так и комфорта, стиля жизни местного населения [1;10].

Важным условием постмодернизма является также принцип контекстуальности, что также находит отражение в теории Ч. Дженкса. Ввиду этого контекст является необходимым условием для всех объектов. Своеобразный подход к метафорическим образам связан с понятиями многослойности, многовариантности Ч. Дженкса. Мысль о том, «насколько много вариантов в архитектуре, настолько насыщеннее будет игра с семантикой в ее построении» является важной среди концепций Ч. Дженкса. Он рассматривал такой подход как «иронию» постмодернистской архитектуры [1].

Целью статьи является изучение теоретико-идеологических основ постмодернистской литературы и

определение признаков, обуславливающих их типологическое различие. Для достижения данной цели намечается несколько задач: выявить тенденции развития постмодернистской литературы, внести ясность в художественные особенности постмодернистской литературы, обратить внимание на взаимодействие с предшествовавшими ей художественными системами, выразить отношение к формам ее проявления в конкретной художественной литературе.

Изложение основного материала. В ходе мирового литературного процесса наряду с развитием и эволюцией стилей их изменение становится неизбежным. Ввиду того, что художественное осмысление мира и действительности представляет собой единый процесс, несомненно, обычные и неординарные события влияют на литературное мышление, последовательно изменяют способы и механизмы его самовыражения. Иногда в контексте литературного мышления (художественного текста) ставится вопрос о том, насколько литература отражает жизнь. Не останавливаясь на том, как различные исследователи советского периода оказались в плену подобных вопросов, обратим внимание на следующий нюанс: действительность постоянно влияет на литературу, порой становится важным условием ее кардинального изменения. Встает вопрос: из чего исходит социально-философская необходимость возникновения различных течений и стилей, порой их быстрая взаимозамена? Здесь нужно вспомнить закон сохранения материи, где основная идея и темы не бесконечны и исчерпаемы. Как бы ни изменились стили, способы выражения, направления, школы, литературные моды, страсть изучения субстрата – человеческой души в нюансах остается неуловимой. Т. е. цель всех попыток, страстей, рвений отдалается во временном интервале, характерном для возникновения стилей и способов выражения, и это расстояние остается как есть неизменным. Рассматривая данную идею отдельно в контексте постмодернизма, согласно «радиусу движения», можно изучить изменения во всех его нюансах. В начале согласимся, что постмодернизм, как и другие направления, есть язык, т. е. культурный, географический, политический, социальный язык действительности, возникший, иными словами, с целью изучения тайн действительности, ее реальной структуры. В эпистемологическом понимании существенным отличием постмодернизма от других направлений является также и то, что наряду с философским понятием, которое он выражает, и последующим возникновением множества различных свойственных ему определений, он еще более от него отдалается, даже отрицает его. Как говорится, ослабление связей, относительность всего сущего, постулат о возможности бесконечного комментирования предоставил постмодернизму возможность обобщить опыт предшествующих ему направлений, и в то же время отрицать его. Бесконечные комментарии к миру и действительности приводят к полемике между всеми потоками сознания, всеми языками текста, т. е. на протяжении всей истории постмодернизм, в действительности, представляет собой глубокий анализ пути, проделанного в литературном сознании, обобщение этого пути и его отрицание. По этой причине необходимо исследовать постмодернизм как в контексте литературно-

художественных направлений, так и в философско-эстетическом плане. Только таким образом возможно понимание эволюции, которую прошло художественное сознание, понимание изменчивой, своего рода «неуловимой» сущности постмодернизма.

Таким образом, сравнивающий постмодернизм в контексте литературно-художественных направлений, эстетики и на базе комплекса методологических принципов литературовед Г. Гулиев пишет: «Постмодернизм в зависимости от исторического, социального и национального контекстов в истории гуманитарной мысли представляет собой комплекс философских, эпистемологических, научно-теоретических, эстетических представлений, демонстрирующих такие качества, как изменчивость, гибкость и соответствие «среде» [8;208]. В продолжение точки зрения Г. Гулиева стоит отметить, что с момента своего возникновения постмодернизм был склонен «уподобляться» всем предшествовавшим ему философским, художественно-эстетическим мыслям и как философско-эстетическое событие сформировался в структурализме, постструктурализме и деконструктивизме. Заранее отметим, что «уподобление», о котором говорилось выше, больше соответствует отрицанию.

В отличие от модернистской литературы, адресованной интеллектуальному читателю (Дж. Джойс и его роман «Улисс»), стремящейся посредством языка выразить сложный внутренний мир человека, постмодернистская литература, наряду с интеллектуальным читателем, умеющим воспринимать свойственный современной литературе подтекст, принимала во внимание также массового читателя. Поздний период творчества английской писательницы Вирджинии Вульф и французского писателя Марселя Пруста можно также расценивать как переходный этап к постмодернизму. Созданный ими прием «потока сознания» отличался от «потока сознания» в модернизме, был более склонен к интеллектуальности и символизму.

Существует несколько признаков, обуславливающих формирующие принципы постмодернистской литературы и ее типологические различия, одним из которых является условие ее возникновения в разные годы в литературах различных стран и под воздействием иных обстоятельств. В этом смысле интерес вызывает справедливый типологический аргумент литературоведа В. Пестерева, исследующего постмодернизм и романную поэтику: «В произведениях американских писателей признаки новой творческой поэтики начинают проявляться в 60-е годы и с этого времени в синхронном виде находят отражение в латиноамериканской и французской прозе, к позднему же периоду относится период австрийского, немецкого и британского постмодернизма»[3;11].

Нельзя также упустить из внимания типологическую классификацию И. Скоропановой. Исследователь классифицирует постмодернизм на западный постмодернизм – постмодернизм США, западноевропейский постмодернизм, восточный постмодернизм – постмодернизм Восточной Европы и русский постмодернизм, и показывает единство обеих моделей, возникших в диффузных зонах. Исследователь, делающий акцент на взаимосвязи западного постмодернизма с теорией постструктурализма, деконструктивизма, расценивает

восточный постмодернизм в качестве более политизированной деконструкции социалистического реализма [4].

Принимая во внимание такой подход, нужно отметить, что понятие постмодернистской литературы относится не только к литературным образцам, написанным в постмодернистский период. Такие литературные события, как бит-движение, «новый роман», «театр абсурда» и магический реализм также близки к постмодернистской идеологии, ее эстетическим принципам. Зачастую эти литературные события относят в обобщенной форме к постмодернизму. Связано это с тем, что романы Сэмюэла Беккета, Алена Роб-Грийе, Филиппа Соллерса, Хорхе Луиса Борхеса, Хулио Кортасара, Уильяма Берроуза сыграли значительную роль в формировании художественной эстетики постмодернизма. И бит-движение, и «новый роман», и «театр абсурда» параллельны с постмодернистской прозой. Творчество Сэмюэла Беккета расценивают также как переход от модернизма к постмодернизму. Его пьесы «разрушили» классическое понимание театрального искусства и создали новое «эстетическое искусство» (Х. Ортега-и-Гассет). Отказавшись от сюжетного принципа С. Беккет создал схематичные и малоразговорчивые персонажи. В то же время персонажи С. Беккета «заговорили» простым, доступным и понятным широкой массе языком.

Постмодернистская литература усвоила также характерное для «театра абсурда» и экзистенциализма восприятие мира сквозь призму абсурда. Образ Беранже в пьесе французского драматурга Эжена Ионеско «Носороги», несмотря на все попытки, будучи отвергнутым абсурдным обществом, соответствует постмодернистским принципам игры и иронии.

Особенностью постмодернистской прозы стало свойственное магическому реализму единство воображения и реальности, стирание границ между реальностью и вымыслом. Именно поэтому романы Хорхе Луиса Борхеса и Хулио Кортасара считаются самыми яркими образцами постмодернистской прозы.

Элемент игры «нового романа» с текстом, когда автор, вовлекая читателя в игру, отвлекает его от достижения скрытой действительности, «привлекает» его в процесс повествования, также является элементов повествования постмодернистской прозы. С экспериментами художественного языка, несколькими вариантами начал и концовок, нарушением хронологии, характерными для техники постмодернистского письма, можно встретиться в романе А. Роб-Грийе «В лабиринте» (1959), относящемся к «новому роману».

Следует также отметить влияние массовой литературы – детектива, фэнтези, триллера, приключения на возникновение постмодернистской литературы. Именно наличие этих жанров сделало постмодернистскую прозу достигаемой для массового читателя.

Существовавшие до постмодернизма устойчивые, надежные и определенные понятия были объявлены ненадежными и неопределенными, все превратилось в слова, предположения и текст. Эти понятия можно интерпретировать, комментировать и подвергать деконструкции, но, говоря о деятельности человека, его сущности, восприятии им мира, на них нельзя ссылаться.

Постмодернизм опирается на такие принципы, как плюрализм, обозначающий «множественность» реальности и утверждающий невозможность иерархии, и релятивизм. Такой подход относится к теориям, парадигмам и концепциям. Каждый из них выражает «возможное», которое вместе с тем условно. Исходя из плюралистической точки зрения, постмодернизм не смотрит на мир как на некое связующее звено. Согласно постмодернистам мир, потеряв свои устойчивые связи, поделен на фрагменты. Постмодернисты отказываются от бытия, как от последней инстанции, принимающей действительность мышления. По ним бытие уступает место языку и этот язык становится единственным возможным для восприятия. Именно с этим связано скептическое отношение постмодернистов к языку, «повторное» рассмотрение ими существующих понятий.

Выводы. Постмодернисты, скептически относящиеся к человеку как к деятельному и сознающему субъекту, отрицают гуманизм и антропоцентризм. Причина этого в том, что постмодернисты перестали надеяться на рационализм и возникшие на его основе ценности. Приближение к науке и литературе усилило эстетические наклонности в философской мысли. В свою очередь усиление эстетических наклонностей в философской мысли обусловило рассмотрение литературы, художественных текстов под более широким углом зрения. В контексте литературно-эстетических понятий при изменении парадигмы меняются также отношения художественного текста и действительности. Понятие текста, занявшего центральную позицию в постмодернистской эстетике, стало результатом прокомментированного выше процесса. Отношения постмодернистского текста и внешней действительности напоминают скрытый мир. Постмодернистский текст воспринимается так, словно весь мир – его реальные и вымышленные факты, нравственный мир в целом, его вселенная, прошедшая через трагедии и потрясения, сконцентрированы в тексте и действительность, как говорится, «опустошена». Согласно известным клише все уже сказано самим текстом, точка поставлена, но с одним отличием – постмодернистский текст, вобрав в себя мир, подменив его, оказывается способным на более масштабное отражение действительности во всем ее многообразии. Тесное расположение текстов друг к другу или в иной последовательности вначале несло в себе понятие покорения мира, после же – его подмену новой моделью. Дается либо открытое цитирование других текстов, либо же цитирование проявляется скрыто, в глубинах текста, возникают аллюзии, мир в привычном для нас понимании теряет свои черты, выступает во всех своих внешних проявлениях. В постмодернистской литературе письмо – текст, бесконечно, способно преодолеть в одностороннем письме расстояние, аналогичное расстоянию от одного конца мира до другого. В постмодернистском письме произвольное время – точка принимается за конец мира, все начинается с него, либо жизнь воспринимается как смерть, либо смерть – как жизнь, которая «увекочивается». Именно по этой причине в сущности постмодернизма лежала идея создания единого художественного языка путем концентрации всех литературных направлений, течений и школ в едином русле.

Литература

1. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма. Перевод с английского: Рябушин А.В., Уварова М.В. Стройиздат. М., 1985, 136с.
2. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры / Вступ. ст. Т.М. Фриндлера; сост. В.Е. Багно. М.: Искусство, 1991. 260с.
3. Пестерев В.А. Постмодернизм и поэтика романа. Историко-литературные, теоретические аспекты. Учебно-методическое пособие. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2001. 40 с.
4. Скоропанова И.С. Русская постмодернистская литература. Учеб. пособие. 3-е изд., М.: Флинта: Наука, 2001. 608 с.
5. Фидлер Л. Пересекайте рвы, засыпайте границы // Современная западная культурология: самоубийство дискурса. М., 1993. 528 с.
6. Эко У. Заметки на полях «Имени розы». СПб: Симпозиум, 2007. 92 с.
7. Hassan I. Toward a Concept of Postmodernism. <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/HassanPoMo.pdf>
8. Quliyev Q. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. Bakı. 2012. 244s.

References

1. Cenks C. Yazik arxitekturi postmodernizma. Perevod s anqliyskogo: Ryabusin A.V., Uvarova M.V. Stoyizdat. M., 1985, 136s.
2. Ortega-i-Qasset X. Estetika. Filosofiya kulturi/Vstup. St. Q.M.Frindlera; ssost. V.E.Bagno. M.: Iskustvo, 1991, 260s.
3. Pesterev V.A. Postmodernizm I poetika romana. Istoriko-literaturniye, teoreticeskiye aspekti. Ucebno-metodiceskoe posobie. Volgograd: Izd-vo VolQu, 2001, 40s.
4. Skoropanova I.S. Russkaya postmoderniskaya literature. Uceb. Posobie. 3-e izd., M.: Flinta:Nauka, 2001, 608s.
5. Fidler L. Peresekayte rvi, zasipayte granici// Sovremennaya zapadnaya kulturologiya: samoubiystvo diskursa. M., 1993, 528s.
6. Eko U. Zаметki na polyax "Imeni rozi". SPb:Simpozium, 2007, 92s.
7. Hassan I. Toward a Concept of Postmodernism. <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/HassanPoMo.pdf>
8. Quliyev Q. XX esr edebiyatşünaslıq konsepsiyaları. Bakı. 2012. 244s.

Abdullayeva Yegana Atamoglan,

Azerbaijan University of Languages, y.abdullayeva68@gmail.com

Azerbaijan, Baku

**SIGNS CAUSING THEORETICAL AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS
AND TYPOLOGICAL DIFFERENCES OF POSTMODERN LITERATURE**

This article identifies the signs that determine the theoretical and ideological foundations and the typological differences of postmodern literature. Such works as "Cross the Border Close the Gap" by L. Fidler, "The Dismemberment of Orpheus" by I. Hassan, "The Dehumanization of Art" by J. Ortega y Gasset and "The Language of Postmodern Architecture" by Ch. Jencks affected on the formation of the aesthetic principles of postmodernism. The article also considers such literary events as bit-movement, "new novel", "the theatre of the absurd" and magical realism focuses on the role of their elements and characteristics in the emergence of postmodern literature.

Key words: postmodern literature, the dehumanization of art, double coding, an open text, typological differences.

UDK 376-054.62:[378.016:811.161.2

Vylka L. Ya.,

*senior lecturer, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University»,
vylkalid@gmail.com**Ukraine, Chernivtsi*

THE INTERDISCIPLINARY STUDY OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN BUKOVINA STATE MEDICAL UNIVERSITY

The article considers features of adaptive processes of foreign students to foreign language environment based on the experience of teaching and observing this phenomenon in Bukovina state medical university. Particularly attention is given to interdisciplinary subjects such as «language-country studies», sociolinguistics, that contribute to foreign students to adapt to social and cultural features of Ukraine. Singled three largest group of foreign students who completely differently adapted to the realities of language in a foreign country.

Key words: *foreign student, adaptation, medical education, sociolinguistics, «language-country studies», BSMU.*

Introduction. Such exotic subject as Ukrainian as a foreign language to this day has begun to root in the area of educational services of Ukraine with coming of independence on the rights of state language. And there are a lot of problematic questions of methodological character when new subject is being aroused at academic level, the whole arsenal of auxiliary disciplines is implicated, which are decisive means for building of qualitative strategic model of teaching. National cultural studies, sociology (sociolinguistics), linguo-geography and linguo-psychology head the group of such auxiliary humanitarian educational subjects. A teacher is main representative of complicated reception by its building and level of Ukrainian as a foreign language, who appears as peculiar translator and transfer of a country, its lingual picture of the world, social realities, which are certainly reflected on language, geographic, religious and cultural peculiarities, national mentality, etc.

Setting the main problem. A teacher of Ukrainian as a foreign language faces the problems of explanation of lingual idioms, connected with mentality and traditions of a nation whose language is studied and with historical realities, taboos, lingual clichés, psychology of communication. That's why, basis of psychology, cultural sciences, history and so on must be necessary professional instruments, because they are formed in sum into general picture of inter-objective and interdisciplinary intertwining. It is necessary to say, that investigation of inter-objective connections in the process of learning a foreign language – is not a new topic for a long time and it has ancient history.

Methods of investigation. Methodologies of investigation accent attention on both multi-aspects of the mentioned issues and on certain constant tendency in its methodological consumption. Majority of researchers (L.V. Asoyan, T.V. Tarasova, N.M. Samaruk, T.E. Manivska, V.I. Bielykov and other) [1] appeal for communicative method in studying of foreign language, according to which «professional communication of future specialists must be final aim of education, mainly oral one, to a lesser extent – writing one, that completely corresponds to program principles» [3, 21]. N.M. Samaruk pays attention to theoretical aspects of inter-objectivity. The researcher emphasizes complexity of definition of the concept «inter-objective connections» itself, that is explained by diversity of this phenomenon, as well as absence of unambiguous approach to this topic in science [5].

The aim of the article is to cover main problems of

adaptation of students-foreign citizens to a foreign language environment, cultural and mental realities of unfamiliar country, etc., on the example of perennial experience of teaching Ukrainian as a foreign language at Bukovyna state medical university.

Results. Introduction of topics of aforementioned disciplines into lingual material generates one of important problems of methodology of Ukrainian as a foreign language: selection and qualitative characteristics of linguo-geographic and Ukrainian studies material, distinction of specific geographic information, disclosure of its dependence from communicative norms of a language-addressee (everyday life, themes of a priory lingual situations, adaptation to regional variant of literary language, etc., surzhyk, poly-languages of a region) [3].

The role of a teacher consists in description of real lingual and communicative situation, involvement of a group into extra-lingual environment, peculiarities of regional character at linguo-geographical and Ukrainian studies levels, besides the whole spectrum of texts, dialogues of thematic character (for example, «December, 19 – is St. Nicolas Day», «Ukrainian national dishes», «At market», «How students visited historical museum», «The most prominent streets of our city», «Chernivtsi – is a small Paris», «Residence of Bukovyna metropolitans – UNESCO heritage», etc.) [6, 20]. For example, teachers of Ukrainian as a foreign language deal with the problem of poly-culture of Bukovyna all the time at Bukovyna state medical university, that is certainly reflected on the language of the region, as well as on cultural traditions, social behavior. Impacts of language of national minorities are felt in communication of native inhabitants: Moldavians, Romanians. It is certainly reflected on behavioral types, which dramatically differ from strictly Ukrainian linguo- and socio-types. We desire to somehow adapt vocabulary of educational program material to a region's peculiarities at lessons, present synonymous range from properly literary usage and regional one (in order to students do not feel lack of knowledge and incomprehension, when they communicate with townspeople).

Communicative process and inter-exchange of opinions are not possible without knowledge and skills of cultural code of a nation. «In order to productively use Ukrainian language, not to presume significant mistakes in communication with its speakers and not only with them, it is necessary to understand and know its dynamic binding with processes of social development, everyday life, actions and desires of Ukrainian nation. Here, on the one hand, a language is way of cognition of

national culture, and on the other hand – national culture is considered as necessary condition of adequate, complete mastering of a foreign (Ukrainian) language» [4, 135]. Language more or less reflects its culture in its vocabulary, which is represented, that's why, expression of American linguist Edward Sapir is correct, that history of language and history of culture are developed in parallel. According to this, the impact of culture is marked on originality of vocabulary-phraseological means, on peculiarities of normatively-stylistic system and lingual etiquette, on gender and age peculiarities and norms of conduction of conversation.

Sociology is auxiliary branch in wide methodological field of Ukrainian as a foreign language, that has given impulse for intermediate science that studies the sphere of language in social environment for several decades. Sociolinguistics – is a science that studies problems connected with social problem of language, its social functions, mechanism of impact of social factors on language and role of language in life of society [2, 631]. Traditionally, three sections are singled out in sociolinguistics: psycholinguistic, ethnolinguistic and interlinguistic. Two concepts which are operated by sociolinguistics are problematic and complicated in our case: lingual situation and lingual policy. The first one – is lingual situation – complex of forms of existence of one language or complex of languages in their territorially-social relationship and functional interaction within certain geographical regions or administratively-political formations. In other words, it is relationship of different used languages or different lingual variants at certain territory. Lingual situation covers social conditions of language functioning, sphere and environment of language usage, forms of its existence. As we have already mentioned, lingual situation is pretty diverse at Bukovyna, that was under condition of multi-cultures for many years and a teacher of Ukrainian as a foreign language deals with the problem of non-correlation of the language, that is studies for students with the language that is heard by them and with which they have a deal in everyday life: in a store, in public transport, in the hospital, etc. Problems of such type require great pedagogical mastery and therefore they consist in attempts to prove students that the language, which is taught for them in classrooms is correct and that they need to use namely this one in their communication. Students often complain that they do not understand people on streets or in public places, but not because they do not know widespread vocabulary of everyday communication, but because Ukrainian townspeople contact with them in Russian language or in some incomprehensible surzhyk, for example. That's why, this problem is significantly deeper and to touch it – means to appeal to longstanding diseases of Ukrainians – complex of inferiority, disrespect of the biggest shrine – national language, title language, that must have been subject of pride and respect.

The second concept of sociolinguistic – is lingual policy, as conscious and purposeful impact, that aims to promote effective functioning of a language in different spheres. Spheres of this phenomenon include: complex of ideological principles and practical measures concerning solving of lingual problems in society, nation; complex of political and administrative measures, directed into granting desired direction to lingual development. Despite that Ukrainian language has the status of the only one state language, the sphere of its being is very pitiable. Ukraine does not conduct

adequate policy of its state language and the law about regional languages is dismal confirmation of it. And this is the hardest problem with which a teacher of Ukrainian as a foreign language has a deal – to explain students, why they must study Ukrainian language, if many people speak Russian language or surzhyk on the streets for example, that is feature of lack of education and nation's degradation. That's why, Ukrainians firstly must solve their inner problems and teach themselves to respect their own language at this stage, as well as culture and traditions, to increase their national dignity and finally to break postcolonial closed circle of slavery. If it happens, every foreign citizen who will study their state language for one or another reason will automatically respect it and will have peremptory motivation to learn it. By virtue of this, lingual policy must be not only literary term, that is rewritten from one document to another, but a real instrument of state level, culture of cohabitation.

Practical recommendations. We have briefly considered interdisciplinary instrument, that is used by a teacher of Ukrainian as a foreign language. We want to note, that a country of origin of students-recipients has great significance, as well as remoteness of their culture from narrower Slavic, Ukrainian and wider – European cultural environment; knowledge of inflectional languages, one of which is Ukrainian language, as well as their (students') psychological bleakness to qualitative new material and space. We can talk about three models of peculiar lingual management, that is used by a teacher of Ukrainian as a foreign language, from our own teaching practice and according to three large groups-recipients – representatives of Arabic countries, Hindus and Africans.

The first model is connected with representatives of Arabic world and it has such peculiarities: this group has the best level of assimilation of lingual material and entering into lingual environment, despite frequent non-possession of a language-mediator (in our case, it is English language). It can be connected with psycho-type of the group – it is communicable, quickly masters topos, finds friends among locals, visits public places, gets acquainted with persons of opposite gender. Together, such openness creates good conditions for learning language, it is classic example of communicative method. Described group requires emphasis on lingual situations, dialogue and polilogue text materials. Students of this group are interested in expressions and phrases of conversational character, that why a teacher tries to cover whole completeness and coloring of a region in the proposed texts for learning. Medical vocabulary and terminology are also important aspects in teaching of a group, as these special medical subjects are listened by students in Ukrainian, not in a language-mediator, in contrast to two another peculiar subcultures of the university.

The second group – is Hindus, that is more closed grouping by its feature, then the previous one. Hindus try to stay more in their student community (it is the most numerous group at BSMU), despite more or less god knowledge of English and liberal views concerning religious consideration (unlike Muslims); mostly, they learn language only indirectly, only at that level, which is needed for elementary needs. It can be connected with group's psycho-type: susceptibility to laziness, peculiar passivity, clumsiness, lack of motivation. In comparison with the first group, a teacher significantly simplifies circle of conversational topics (standard lexical

program themes «Acquaintance», «Family», «Apartment», «Kitchen», «In the pharmacy», «At the hospital», etc.) and grammar, as peculiar «overloading» of a group can lead to absolute loss of interest in learning Ukrainian language.

Representative of the third group – are Africans. They possess high ability to learn Ukrainian language, however, they stay at the third place as it is student community of peculiar lingual introverts. The group fears foreign environment and stays a bit aside from «other». If representatives of the first group need dynamics in learning language, active and alive discussion of one or another problem, then the third group does grammatical exercises with bigger enthusiasm, for example, stereotyped schematic changes of words in sentences from nominative case into genitive one, etc.

Sometimes, the number of students-foreigners who study is decisive factor in gradational possibilities of assimilation of Ukrainian as a foreign language. The bigger is amount of students in all three groups, the less they desire to «dissolve» in environment of a country, where they study. Because it strengthens their subculture, creates possibility to live and solve everyday life's problems within own national groups, does not give reasons to feel alone in foreign country and «look for» friends in foreign language environment.

Conclusions. We have tried to show in the research, that the subject «Ukrainian as a foreign language» needs a complex approach and involvement of the whole range of auxiliary and adjacent sciences and methodologies, as none other academic course. And a teacher of Ukrainian as a foreign language unwillingly performs the role of manager of culture and representation of a picture of the world and mentality of Ukrainians. We have covered main problems of adaptation of students-foreign citizens to foreign language environment, cultural and mental realities of unfamiliar country, etc., on the example of perennial experience of teaching of Ukrainian as a foreign language at Bukovyna state medical university.

Prospects for further investigations. This scientific and methodological problem only gains its shapes, as the theory still has not reached to its real practical implementation, after so many years of independence, because it is necessary firstly to solve problems of Ukrainian language for Ukrainians, in order to have strength and adequate basis to solve problems of assimilation of Ukrainian language for foreigners. The opinion that it is necessary to introduce the discipline to circulation, which would cover linguo-geography and sociolinguistics with dominant prevalence of Ukrainian as a foreign language can be priority.

Вилка Л.Я.,

ст. викладач ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», vyklyd@gmail.com

Україна, м. Чернівці

МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В БУКОВИНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ МЕДИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті розглядаються особливості адаптивних процесів іноземних студентів до іномовного середовища на основі досвіду викладання й спостереження цього явища в Буковинському державному медичному університеті. Зокрема, увага приділяється міждисциплінарним дослідженням, таким як: лінгвокраїнознавство, соціолінгвістика, які допомагають адаптуватися іноземним студентам до соціальних і культурних особливостей України. Виділено три численні групи іноземних студентів, які зовсім по-різному пристосовуються до реалій мови в чужій країні.

Ключові слова: іноземні студенти, адаптація, медична освіта, соціолінгвістика, лінгвокраїнознавство, БДМУ.

Literature

1. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолінгвістика [Текст] / В.И. Беликов, Л.П. Крысин. – Москва, 2001. – 364 с.
2. Брицин В.М. Соціолінгвістика [Текст] / В.М. Брицин // Українська мова: енциклопедія / ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – Київ: Українська енциклопедія, 2004. – С. 631.
3. Ворона Н. Міждисциплінарні зв'язки як необхідна умова вивчення російської мови як іноземної [Текст] / Н. Ворона // Актуальні проблеми навчання іноземних студентів на сучасному етапі: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Суми, 28-29 лютого 2012 р. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – С. 21-27.
4. Лісовий М.І., Тищенко Л.Т. Лінгвокраїнознавчий аспект у викладанні української мови як іноземної [Текст] / М.І. Лісовий, Л.Т. Тищенко // Актуальні проблеми навчання іноземних студентів на сучасному етапі: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Суми, 28-29 лютого 2012 р. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – С. 135.
5. Самарук Н.М. Теоретичні аспекти міждисциплінарності [Текст] / Н.М. Самарук // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міждисциплінарні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошук: зб. наук. праць. [Електронний ресурс] Режим доступу: www.center.univer.kharkov.ua.
6. Філологія як українознавство: Навчальний посібник [Текст] / Укл. Л.П. Кононенко, А.К. Мойсієнко, А.Ю. Пономаренко. – Київ: МЕТ, 2003. – 156 с.

References

1. Belikov V.Y., Krysin L.P. Sotsiolingvistika [Tekst] / V.Y. Belikov, L. P. Krysin. – Moskva, 2001. – 364 s.
2. Brytsyn V.M. Sotsiolingvistika [Tekst] / V.M. Brytsyn // Ukrayins'ka mova: entsyklopediya / red. V.M. Rusaniv's'kyi, O.O. Taranen'ko. – Kyiv: Ukrayins'ka entsyklopediya, 2004. – S. 631.
3. Vorona N. Mizhpredmetni zv'yazky yak neobkhdna umova vyvchennya rosiys'koyi movy yak inozemnoyi [Tekst] / N. Vorona // Aktualni problemy navchannya inozemnykh studentiv na suchasnomu etapi: materialy mizhnar. nauk.-prakt. seminaru, m. Sumy, 28-29 lyutoho 2012 r. – Sumy: Sums'kyi derzhavnyi universytet, 2012. – S. 21-27.
4. Lisovyy M.I., Tyshchenko L.T. Linhvokrayeznavchyy aspekt u vykladanni ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi [Tekst] / M.I. Lisovyy, L.T. Tyshchenko // Aktualni problemy navchannya inozemnykh studentiv na suchasnomu etapi: materialy mizhnar. nauk.-prakt. seminaru, m. Sumy, 28-29 lyutoho 2012 r. – Sumy: Sums'kyi derzhavnyi universytet, 2012. – S. 135.
5. Samaruk N.M. Teoretychni aspekty mizhpredmetnosti [Tekst] / N.M. Samaruk // Vyklyadannya mov u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zv'yazky. Naukovi doslidzhennya. Dosvid. Poshuuk: zb. nauk. prats'. [Elektronnyy resurs] Rezhym dostupu: www.center.univer.kharkov.ua.
6. Filolohiya yak ukrayno-znavstvo: Navchal'nyy posibnyk [Tekst] / Ukl. P.P. Kononenko, A.K. Moysiienko, A.Yu. Ponomarenko. – Kyiv: MET, 2003. – 156 s.

УДК 821.161.2 Фр

Каізер І.Ю.,

асистент кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», аспірант кафедри української літератури ЧНУ ім. Ю. Федьковича, irabosak06@gmail.com

Україна, м. Чернівці

ПОСТАТЬ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО У АВТОРСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ТРАНСКРИПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

У статті зроблено спробу аналізу критичних та художніх творів І. Франка, присвячених постаті полеміста І. Вишенського (монографії «Іван Вишенський і його твори», циклу розвідок «Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність», поеми «Іван Вишенський»). Уперше в сучасному українському літературознавстві вводяться до наукового дискурсу праці румунського славіста Магдаліни Ласло-Куцюк. Методи дослідження: описовий, зіставлення, синтезу та узагальнення наукових теорій, інтертекстуальний. Саме творча діяльність І. Вишенського стала першим цілісним явищем, про яке Франко говорив як історик літератури. Тобто спадщина українського полеміста стала тим предметом, котрий привернув увагу Франка-медієвіста, зумовивши подальші дослідження у цій галузі.

Ключові слова: І. Франко, І. Вишенський, М. Ласло-Куцюк, полемічна література, філософська поема.

Постановка проблеми. Іван Франко, трактуючи сенс нової літератури, не заперечував догм традиційного культурно-історичного літературознавства. Проте, слідуючи принципам сучасності, звертався до психологічного, порівняльно-історичного методів. Постать автора становила для Франка-критика чи не найбільший інтерес: «Нехай особа автора, його світогляд, його спосіб відчуження зовнішнього і внутрішнього світу і його стиль виявляються в його творі якнайповніше, нехай твір має в собі якнайбільше його живої крові і його нервів. Тільки тоді се буде твір живий і сучасний, справжній документ найтайніших зворушень і почувань сучасного чоловіка, а з тим і причиною до пізнання того чоловіка у його найвищих, найсубтильніших змаганнях та бажаннях, а з тим причиною до пізнання часу і суспільності, серед яких він постав». Вказуючи на можливість авторського вираження у творчості, Франко звертається до питань психології творчості [3, с.28]. Найпомітнішим серед письменників-полемістів православно-народного характеру вважається Іван Вишенський – український афонський ченець. Саме тому **мета нашого дослідження** – на основі аналізу класичних вітчизняних джерел, а також праць румунського славіста Магдаліни Ласло-Куцюк з'ясувати місце Івана Вишенського в художньо-критичному доробку І. Франка.

Виклад основного матеріалу. Уперше на теренах сучасної України прізвище Вишенський зустрічаємо у I томі «Памятников, изданных Временною комиссией для разбора древних актов» (Київ, 1621). Далі – розвідки П. Строева, С. Соловйова, публікація біографії І. Княгницького, де кілька разів фігурувала згадка про полеміста. Ще до Франка зверталися до постаті Вишенського М. Сумцов, О. Огоновський, П. Куліш («Сторчак і Сторчачиха»), «Грицько Сковорода», «Петро Сагайдачний», «Цар Наливай»).

У польській газеті 1889 р. виходить невеличка замітка І. Франка, де він уперше апелює до імені полеміста. Того ж року критик публікує у журналі «Киевская старина» кілька невідомих досі рукописів І. Вишенського, знайдених у Підгорецькому монастирі, супроводжуючи їх

розвідкою «Іван Вишенський. Нові дані для оцінки його літературної та суспільної діяльності».

У епоху Франка було небагато відомостей про життя автора давньої літератури, саме тому літературознавець скрупульозно вивчав матеріали, аби, опираючись на власні академічні знання включно, вирахувати бодай дрібні деталі з життя полеміста. Зрештою, це дало результат: встановлено примірний час подорожі Вишенського з Афону на батьківщину. Осмислюючи стиль послань, Франко робить спроби проаналізувати внутрішній світ автора давньої літератури, його характер (цим методом літературознавець послуговується й далі, створюючи численні «літературні портрети»).

Уявлення Франка-аналітика наскільки переконливі, що в поемі він навіть робить спробу описати зовнішність афонського ченця. Саме це стало поштовхом до критики А.Кримського, який часто вбачав у розвідках Каменяра «пристрасні психологічні висновки», приписуючи науковій монографії про полеміста риси історичного роману.

І.Франко чи не першим з критиків приділив увагу полемічній літературі, досліджуючи не лише безпосередньо полемічне письменство, а й пояснивши виникнення цього мистецького явища в духовному житті епохи, надзвичайно істотного своїми наслідками, як для України, так і для Польщі.

Квінтесенцією осмислення образу полеміста стала поема «Іван Вишенський» – твір, онова якого реальна, історична, та все ж для реципієнтів він наскрізно філософський. Автор показує складну проблему вибору, співвідношення особистого та суспільного, жертвності та власного зростання.

Біля сорока років, тобто все своє свідоме життя, Іван Вишенський віддав Богу, живучи в монастирі. Полеміст був фанатичним ченцем і демократичним активістом водночас. Його творчість знайомила людей з ідеями Реформації. Франко писав про Вишенського, що той хвилює душу, пробуджує сумління та несе гуманні й послідовні моральні принципи. Письменник додає, що вогонь у писанні Вишенського ще досі промовляє до людських сердець.

Пояснюючи зацікавленість особистістю полеміста, Франко пише: «Постать Івана Вишенського була першою літературною появою, що ще при кінці 80-х років минулого століття збудила в мені охоту до наукового оброблення його літературної спадщини». Досягненням того періоду творчості Франка були три наукові праці, приурочені Вишенському: одна з них – російськомовна, написана 1889, разом з якою в «Киевской старине» були опубліковані раніше невідомі роботи Вишенського; друга являла собою широке дослідження – «Іван Вишенський і його твори», написана в 1890 р., видана 1895 р., а третя – розвідка опублікована в газеті «Хлібороб» в 1891 р.» [5, Т.28, с.278]. Після багатьох років досліджень політичних поглядів та етичних принципів Івана Вишенського, Франко показав останні його роки. У цей час полемік залишив світське життя, вирішив стати ченцем та усамітнися на горі Афон, тодішній столиці православної віри, де незадовго і помер.

Художні одкровення Вишенського могли виникнути в результаті прагнення митця втекти із зони дисгармонійного світу реальності у світ літератури. Недарма стільки часу письменник перебуває на Афоні – центрі православного чернецтва. Загадковість його особистості та творчої долі спробував проаналізувати Іван Франко, зробивши значний внесок у літературно-критичну спадщину українського народу.

До постаті Івана Вишенського І. Франко звертався не тільки як вчений. Він втілює образ провідника, що не зумів провадити свого народу й відійшов від нього, аби врятувати себе. У своїй поемі Каменярь вглиблюється в можливу внутрішню боротьбу Вишенського щодо морального вибору – служіння Богові і почуття обов'язку перед рідним народом. І в цій боротьбі перемагає патріотизм, перемагає життя. Отже, у поемі Іван Вишенський постає як людина вольова і палкий патріот України. У своїх вчинках він керується поставленою метою – після тяжкої душевної боротьби вирішує решту життя, всі сили і талант віддати батьківщині, народові.

І. Франко у ліро-епічному полотні домалював після наукових розвідок складну і важку боротьбу видатного полеміста, полум'яного патріота, захисника знедолених і водночас аскета-схимника, що рятує власну душу в печері, людину цільну, пристрасну, запальну, гуманну і в той же час – ту, яка відгородила себе від інших скельними стінами печери. Те, що вчений не міг довести за браком фактичного матеріалу, він домислив як художник, давши можливість своєму герою подивитися на пройдений шлях ніби з боку, розбудивши перед сучасниками його пам'ять, його сумніви. І що головне – автор не ідеалізує свого персонажа, як не ідеалізував його в наукових розвідках.

На думку румунського славіста М. Ласло-Куцок, численні візії світла в поемі Франка – не пуста гра фантазії письменника, вони мають під собою серйозну теологічну основу. Це і є головним інтертекстом поеми. Проте Франко спирався не тільки на теологічні праці. Моделлю для найяскравішої сцени твору, в якій герой досягає zenіту своїх бажань як ісихаст, послужив твір художній, та ж «Божественна комедія» Данте, саме третя, а не друга частина поеми [1, с.126].

Позбавлений достатніх відомостей про особистість Вишенського, Франко вдався до запозичення з художньої літератури, а саме: з поеми Конрада Фердинанда Мейера «Останні дні Гуттена». М. Ласло-Куцок вказує на перенесення однієї сцени в символічний план: зустріч німецького реформатора Гуттена із засновником ордену Єзуїтів Ігнаціо де Лойола [4].

Водночас розгляд «Івана Вишенського» в контексті творчості І. Франка є результативним паралельно у двох аспектах: поглиблення його духовних пошуків й увиразнення стильової своєрідності поеми. Можна робити узагальнення про такі домінуючі принципи художнього відтворення духовної реальності, як християнські світоглядні засади зображення головного героя, його непохитна віра в Божий Промисел, орієнтація на перспективу Вічності, а також позиція автора, – хоча суперечлива, «свавільна» та дещо по-позитивістськи спрямована, – зумовлена все-таки переживанням любові як головної Христової заповіді. Особливості поетики «Івана Вишенського», найперше вираження духовних переживань за допомогою імпресіоністичних засобів, ремінісценції з Євангельського тексту та житій святих, укралення і з церковного жанру тощо, дають підстави говорити про домінування в ідейно-стильовому просторі виразних елементів духовного реалізму як такого, що включає художнє освоєння духовного рівня світобудови і духовної сферилюдності.

Підсумовуючи про ідею християнського гуманізму та патріотичного подвигу в поемі маємо зазначити, що Іван Вишенський імпонує Франкові як полум'яний патріот своєї батьківщини, нещадний викривач суспільного зла, палкий захисник пригнобленого люду, талановитий письменник-полеміст.

Незважаючи на широке використання біблійних мотивів у своїй творчості, дослідники-франкознавці називають поета деколи агностиком та атеїстом. За визначенням М. Ласло-Куцок, агностик – це людина яка заперечує можливість пізнання сутності речей. Не маючи певності в тому, що релігія дала остаточну відповідь на природу таємничих сил, які нас оточують, агностик може вдаватися до спроби замінити її чимось іншим [2, с.89].

І. Франко говорив, що релігія стає в умовах класового суспільства знаряддям духовного поневолення трудящих і тому по суті своїй антинародна. Це антинародне єство релігійного світогляду було добре показане письменником в повісті «Великий шум». І далі він же говорить: «Що таке Господь бог? Ми цього не знаємо, ніхто його не бачив, проте ми з нього робимо незримого і всемогутнього жандарма, який охороняє наше добро, наше життя, наші сім'ї». Особливу увагу І. Франка спрямовано на викриття реакційної ролі Ватикану та уніатської церкви; присвячено цьому питанню чимало публіцистичних статей («Католицький панславізм», «Воскресіння чи поховання?», «Наш поглядна польське питання». «Дві унії». «Єзуїти і радикали» та ін.).

М. Ласло-Куцок вказує, що в 1879 році Франко недовго перебував у польській ложі масонів. А для вступу до масонства основна умова – це визнати Бога незалежно від конкретного віросповідання. Те, що відрізняло Франка від християнської теології, – його послідовна відмова визнати існування персонального Бога, тобто Бога як особи, до якої доступ має кожний індивідуум [2, с.83].

Висновки. Саме творча діяльність І. Вишенського стала першим цілісним явищем, про яке Франко говорив як історик літератури. Тобто спадщина українського полеміста стала тим предметом, котрий привернув увагу Франка-медієвіста, зумовивши подальші дослідження у цій галузі.

За слухними заувагами літературознавця, полемічна творчість І. Вишенського – «направду не полеміка, а поезія, повна гарячої пристрасті і візіонерської сили» [5, Т.3, с.236]. Саме Франку-критику та Франку-автору ми завдячуємо цілісними та глибокими знаннями про І.Вишенського, полемічну літературу.

Література

1. Ласло-Куцюк М. Велика традиція: українська класична література в порівняльному висвітленні / Магдалена Ласло-Куцюк. – Бухарест: Критеріон, 1979. – 288 с.
2. Ласло-Куцюк М. Текст і інтертекст в художній творчості Івана Франка / Магдалена Ласло-Куцюк. – Бухарест: Мустанг, 2005. – 235 с.
3. Нямцу А.Е. Основы теории традиционных сюжетов / А. Нямцу. – Черновцы: Рута, 2003. – 80 с.

4. Рудницький Л. Німецька мова і література у творчості Івана Франка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1326291504.html>

5. Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. III. 2, 3, 10, 28 / І.Я. Франко. – К. : Наукова думка.

References

1. Laslo-Kutsyuk M. *Velyka tradytsiya: ukrayinska klasychna literatura v porivnyalnomu vysvitlenni* / Magdalena Laslo-Kutsyuk. – Buxarest: Kryterion, 1979. – 288 s.
2. Laslo-Kutsyuk M. *Tekst i intertekst v khudozhnij tvorchosti Ivana Franka* / Magdalena Laslo-Kutsyuk. – Buxarest: Mustang, 2005. – 235 s.
3. Nyamtsu A. E. *Osnovy teoryi tradytsionnykh syuzhetov* / A. Nyamtsu. – Chernovtsy: Ruta, 2003. – 80 s.
4. Rudnyczkyj L. *Nimeczka mova i literatura u tvorchosti Ivana Franka* [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://lib.if.ua/franko/1326291504.html>
5. Franko I. Ya. *Zibrannya tvoriv : u 50 t. T. 2, 3, 10, 28 / I.Ya. Franko*. – K. : Naukova dumka.

Kaizer I.Yu.,

teacher of the department of Social Sciences and Ukrainian Studies of High Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University", postgraduate of the department of Ukrainian literature of Yuriy Fed'kovych Chernitsi National University

Ukraine, Chernivtsi

IVAN VYSHENSKY'S FIGURE IN THE AUTHORIAL ARTISTIC TRANSLATION OF IVAN FRANKO

The article attempts to analyze the critical and artistic works of Ivan Franko devoted to the figure of the polemicist I. Vyshensky (monograph «Ivan Vyshensky and his works», series of articles «Ivan Vyshensky, his time and writer's work», poem «Ivan Vyshensky»). Scientific novelty. For the first time in contemporary Ukrainian literary studies, they are introduced into the scientific discourse of the work of the Romanian Slavist Magdalyna Laslo-Kutsyuk. Methods of research: descriptive, comparison, analysis and synthesis of scientific theories, intertextual. Conclusions. It was the creative activity of I. Vyshensky the first integral phenomenon, which Franko spoke as a historian of literature. That is, the legacy of Ukrainian polemicism became a temporary subject, which drew attention to Franko-Mediast, the efforts to study this field.

Key words: *I. Franko, I. Vyshensky, M. Laslo-Kutsyuk, polemical literature, philosophical poem.*

УДК 821.161.2-1Вороб.091:801.6

Никифорок Т.М.,

к.філол.н., викладач кафедри суспільних наук та українознавства Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет», kyryluk235@ukr.net

Україна, м. Чернівці

ВПЛИВ ПОЕЗІЇ Ю. ФЕДЬКОВИЧА НА ПОЕТИКУ ВІРШОВАНИХ ТВОРІВ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА

Мета статті – систематизувати наукові здобутки вчених, додавши нові спостереження та врахувавши кількісну (виражені одним складником поетики, кількома, багатьма) та хронологічну (постійні, епізодичні: на початку, в середині, у кінці творчого шляху) ієрархію впливів.

Для виявлення впливу поезії Ю. Федьковича на поетику буковинця використано порівняльній і порівняльно-історичний методи.

На першопочатках поетичного вияву С. Воробкевича у деяких аспектах поетики чимало запозичив від Юрія Федьковича, на що вказували М. Лозинський, В. Лесин та О. Романець, М. Івасюк, найбільше – П. Никоненко та М. Юрійчук. Стисло підсумуємо розглянутий літературознавчий та художній матеріал щодо можливого впливу Ю. Федьковича на С. Воробкевича: такий вплив (і щодо тематики, і щодо образотворчих засобів) простежуємо, але він не настільки вирішальний, як про це стверджував М. Лозинський.

Ключові слова: поезія, поетика, генеза, версифікація, тематика, Ю. Федькович, С. Воробкевич.

Постановка проблеми. 1903 року у виданні «Літературно-науковий вісник» член редакційного комітету В. Гнатюк помістив некролог з приводу смерті Сидора Воробкевича. Автор публікації, яка, на думку Б. Мельничука, «нагадує не стільки прощальне жалібне слово, скільки літературно-критичну статтю, місцями вельми гостру» [7, с.140], висловив такі міркування щодо віршованих творів буковинця: «Багато віршів творив він під впливом або народних пісень, або інших поетів, і від того впливу полишилися навіть сліди в тих його творах. Але дуже рідко вони дорівнюють першотворам. Докладно це питання можна розібрати лише в окремії статті, тут вистачить лише зазначення» [3, с.48]. Цікавим видається й уточнення: «Зрозуміло, що поет, пишучи свої вірші, не парафразував чужих, не повторював, не наслідував змісту, але окремі слова і розмір вказують прямо на цей вплив...» [3, с.49]. При цьому автор некролога послався на О. Огоновського, який у своїй «Історії літератури руської» (1889) помітив у С. Воробкевича «сліди вправного переспіву думок Шевченкових», водночас зауваживши, що вони залишаються оригінальними творами [9, с.50]. До питання про витоки поетики віршованих творів С. Воробкевича, крім О. Огоновського та В. Гнатюка, принагідно зверталися С. Смаль-Стоцький (1887), О. Маковей (1901, 1909), М. Лозинський (1901), Ф. Погребенник (1956), В. Лесин та О. Романець (1964), О. Романець (1966), П. Никоненко (1975), М. Ласло-Куцюк (1979), В. Шабліовський (1984), М. Бондар (1986), М. Івасюк (1986), П. Никоненко та М. Юрійчук (2003), Н. Шатілова (2011), Л. Кучурян (2012).

Мета статті. Систематизуємо наукові здобутки вчених, додавши нові спостереження та врахувавши кількісну (виражені одним складником поетики, кількома, багатьма) та хронологічну (постійні, епізодичні: на початку, в середині, у кінці творчого шляху) ієрархію впливів.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо питання впливу віршованої творчості Ю. Федьковича на поезію С. Воробкевича. В цьому аспекті вітчизняне літературознавство має значні напрацювання. Про різні аспекти

зв'язку між цими творчими особистостями писали ще С. Смаль-Стоцький у 1887 році (мабуть, зі слів самого поета відзначив, що С. Воробкевич уперше почув про Ю. Федьковича 1887 року, у Мамаївцях) та О. Огоновський у 1889 (підкреслив, що С. Воробкевич надрукував в альманасі „Руська хата” вірші Ю. Федьковича та п'єсу „Довбуш”).

Першим, хто поставив питання щодо впливу Ю. Федьковича на С. Воробкевича в аспекті поетичної творчості, був М. Лозинський. У вже згадуваній рецензії на збірку „Над Прутом” він зауважив: „Коли говоримо щодо простеження впливів, під якими розвивався поетичний талант Воробкевича, то я назвав би тут два імені: Шевченка і Федьковича”. Вплив Федьковича плідний в коротких ліричних п'єсах” [6]. На жаль, своєї тези щодо впливу Буковинського Соловія на молодшого літературного побратима критик не деталізував. Поділяючи думку М. Лозинського щодо Федьковичевого впливу на поезію С. Воробкевича, усе ж зауважимо, що він, хоч і тривав упродовж усього творчого життя Воробкевича, не був настільки потужним, як Шевченків. Очевидно, критик не врахував сили впливу спільних джерел, з яких черпали і тематику, і художні засоби обидва поети: із фольклору, Т. Шевченка, частково Т. Падури та інших авторів.

Один з аспектів Федьковичевого впливу на С. Воробкевича визначив у гезетній статті 1956 року Ф. Погребенник. Літературознавець помітив, що автор збірки „Над Прутом”, продовжуючи традиції Ю. Федьковича, у низці творів славить боротьбу слов'янських народів проти турецьких загарбників, яку вони проводили в 70-х роках позаминого століття. Ф. Погребенник правильно стверджував: „Цій темі присвячений цикл поезій „З нещасної Болгарії” [10].

Найповніше питання про взаємини письменників¹ та

¹ Психологічні основи взаємин між двома буковинськими письменниками дуже добре окреслила Л. Ковалець у статті „Я душою завжди на вас думав... (С. Воробкевич у взаєминах з Юрієм Федьковичем)” [72].

вплив поезії Ю. Федьковича на віршовану творчість С. Воробкевича² розроблене у вступній статті В. Лесина та О. Романця „С. Воробкевич – поет” до книжки вибраних поезій буковинця 1964 року. Відзначивши хронологічну першість Ю. Федьковича як поета (перші вірші С. Воробкевича були надруковані через рік після виходу поетичної збірки Соловія у Львові) та розглянувши поезію „До Данила Млаки”, у якій старший поет вбачав у молодшому свого „спільника і спадкоємця”, хоч і натякав на окремі недоліки (німецькі джерела козакофільських поезій побратима), В. Лесин та О. Романець виділили принаймні чотири аспекти впливу Ю. Федьковича на С. Воробкевича.

На переконання дослідників, „Воробкевич вніс чималу свою частку в розробку теми про цісарську рекрутчину і жовнірство” [5, с.27]. Вчені підкреслили, що ця тема займала значне місце у фольклорі та творчості письменників Західної України, починаючи з Юрія Федьковича.³ В. Лесин та О. Романець стверджували, що поет „не тільки повторював відомі вже в літературі антирекрутські мотиви, а й розкрив деякі нові аспекти теми” [5, с.27].

Подібну думку обстоював і М. Бондар: „Безсумнівна тематична спільність „Гостинця з Боснії” і „жовнірських” поем Ю. Федьковича...” [1, с.294]. Він помітив тематичну близькість поеми Воробкевича „Скалозуб (1865) з твором Ю. Федьковича „Киртчал” [1, с.260-261] та Федьковичевих віршів-новел „Дезертир” („Ой сів же він при столицю...”), „Рекрут”, „Золотий лев”, „Старий жовняр” з поемою С. Воробкевича „Ненька-вдовиця” [1, с.194-195].

М. Івасюк у передмові до видання творів С. Воробкевича 1986 року поділяє думку В. Лесина та О. Романця і стверджує, що „С. Воробкевич услід за Ю. Федьковичем звернувся до критики цісарської рекрутчини” [2, с.16]. Він називає низку таких ліричних творів поета: „Як погнали новобранців”, „На марші”, „Сумно в гаю зозуля кувала...”, і додає: „Поет розкриває цю тему і в ліро-епічній поемі „Гостинець з Боснії”, яка своїм змістом та ідейною основою нагадує поему Ю. Федьковича „Новобранчик” [2, с.16]. До сказаного додамо, що в „Гостинці з Боснії” фіксуємо відгомін ранніх Федьковичевих рядків:

Звізди по небеснім граді –
І по одній, і в громаді –
Як то любо засняли,
Де жовняри спочивали [12, с.34].

У С. Воробкевича:
І тим звіздам однаково –
небом засіяли [11, с.347].

Тезу про спорідненість рекрутсько-жовнірських творів С. Воробкевича та Ю. Федьковича ґрунтовно розробили у своїй монографії П. Никоненко та М. Юрійчук. Вони внесли в неї елемент оцінювання. Наведемо обширну цитату: „Щоправда ці твори С. Воробкевича значно поступаються перед віршами і

поемами на жовнірську тематику Ю. Федьковича (підкреслення наше – Т. Н.), який на собі пізнав весь тягар цісарської солдатчини і вмів не тільки правдиво передати загальний настрій, але й відзначився глибоким знанням психології жовніра-бранця, здатністю майстерно відтворити у високопіднесеній формі... людські характери. Те, що Ю. Федькович набував власним досвідом, С. Воробкевич надолужував насамперед шляхом уважного вивчення фольклорних творів...” [8, с.58-59].

П. Никоненко та М. Юрійчук показали, що певна спільність у тематиці та образотворчих засобах обох поетів пояснюється тим, що „їх лірична творчість розвивалася на спільному життєдайному ґрунті, яким для обох поетів був фольклор” [8, с.62]. Дослідники зіставили вірш Ю. Федьковича „Під Маджентов” та поезію С. Воробкевича „Гей, орле, орле, куда ти летиш?” і виявили, що обидва поети розробляли символічне порівняння смерті з одруженням (фольклорний прийом).

Другий аспект можливого впливу Ю. Федьковича на С. Воробкевича В. Лесин та О. Романець визначили так: „Подібно до Федьковича, Воробкевич закликав любити свій рідний край – зелену Буковину як складову частину всієї української землі... Рідному краєві він і присвятив свою творчість” [5, с.29]. Вчені назвали низку віршів, у яких поет оспівував Буковину: „Моя Буковина”, „То наші любі високі Карпати”, „На чужині”, „Наша Буковина”. Цю думку В. Лесина та О. Романця розробляли всі наступні дослідники поезії С. Воробкевича аж до І. Кідещука та Б. Воробкевича [4].

В. Лесин та О. Романець стверджували: „Подібно до Федьковича, Воробкевич рішуче виступав проти румунізаторів, проти нацькування одного народу проти іншого. Він заявив, що українці й молдавани (волохи) споконвіку жили й працювали на буковинській землі і ніколи не ворогували між собою” [5, с.30-31]. Ці міркування дослідники підтверджують цитуванням поезії С. Воробкевича „Що старий Прут каже”. Далі В. Лесин та О. Романець наголошують на такому: „Як і Федькович у поемі „Волох”, Воробкевич у поетичних та прозових творах послідовно проводив думку, що різниця мов ніколи не була причиною ворожнечі між братніми народами [5, с.31].

В. Лесин та О. Романець серед жартівливих віршів поета виділяли застільні, „зміст яких має свої трафарети у народних піснях та творах літературного походження, що стали фольклорними, наприклад, „Як засядем, браття, коло чари” Федьковича. З-поміж них особливо виділяються стихійно-атеїстичним вільнодумством так звані пісні „чопових братів” – охочого до чарки духовенства” [5, с.32]. Дослідники тут посилаються на пісню С. Воробкевича „Святий великий наш апостол”. Зрозуміло, список застільних пісень С. Воробкевича можна розширити. Вплив Ю. Федьковича на появу таких пісень у С. Воробкевича – безсумнівний⁴.

Стисло підсумуємо розглянутий літературознавчий та художній матеріал щодо можливого впливу Ю. Федьковича на С. Воробкевича: такий вплив (і щодо тематики, і щодо образотворчих засобів) простежуємо,

² Зазначимо, що дослідники виявили надзвичайну коректність щодо термінології. Вони оперували виразами „подібно до Федьковича”, „як і Федькович”, називали Ю. Федьковича в низці літературних імен найпершим.

³ Про жовнірський цикл поезій С. Воробкевича та зв'язок його з фольклором писав Ф. Погребенник, однак Федьковичевого впливу не простежував.

⁴ Укажемо й на ще одне можливе спільне джерело. Застільні пісні створювали і Й.-В. Гете, і Г. Гайне. Це – німецька поетична традиція.

але він не настільки вирішальний, як про це стверджував М. Лозинський.

Висновки. На першопочатках поетичного вияву С. Воробкевич у деяких аспектах поетики чимало запозичив від Юрія Федьковича, на що вказували М. Лозинський, В. Лесин та О. Романець, М. Івасюк, найбільше – П. Никоненко та М. Юрійчук. Стисло підсумуємо розглянутий літературознавчий та художній матеріал щодо можливого впливу Ю. Федьковича на С. Воробкевича: такий вплив (і щодо тематики, і щодо образотворчих засобів) простежуємо, але він не настільки вирішальний, як про це стверджував М. Лозинський.

Література

1. Бондар М. *Поетія пошевенківської епохи. Система жанрів*. Київ : Наукова думка, 1986. 328 с.
2. Воробкевич С.І. *Твори / упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. та приміт. М.Т. Івасюка*. Ужгород : Карпати, 1986. 562 с.
3. Гнатюк В. *Ізидор Воробкевич (Некролог) // АНВ*. 1903. ХХІV. Кн. 10. С. 43-50.
4. Костенко Н.В. *Вірш і поезія : [зб. наук, літ.-крит. і публіцист. статей]*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. 692 с.
5. Лесин В., Романець О. *Сидір Воробкевич – поет // Воробкевич С. Вибрані поезії*. Київ : Рад. письменник, 1964. С.3-33.
6. Лозинський М. *Поезії Ізидора Воробкевича // Діло*. 1901. Ч. 196. 31 серпня (13 вересня).
7. Мельничук Б. *Літературознавче і художнє осмислення постаті Сидора Воробкевича // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : [зб. наук. праць]*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 585–586. *Слов'янська філологія*. С. 138-143
8. Никоненко П., Юрійчук М. *Сидір Воробкевич: Життя і творчість*. Чернівці : Рута, 2003. 208 с.
9. Огоновський О. *Історія літератури руської [української]. Частина II, 1-2. Вік XIX (Поезія. Драма)*. Львів, 1889. *Додрук Олекси Горбача. Мюнхен*, 1991. 961 с. + 15 с.

10. *Погребенник Ф. Шалановитий буковинський письменник // Рад. Буковина*. 1956. 6 травня.

11. *Твори Ізидора Воробкевича : у 3 т. Львів : Просвіта*, 1909. III. 1. 420 с.

12. *Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи*. Київ : Наук. думка, 1985. 574 с.

References

1. Bondar M. *Poeziia poshevenkivskoi epokhy. Systema zhanriv*. Kyiv : Naukova dumka, 1986. 328 s.
2. Vorobkevych S.I. *Tvory / uporiad., pidhot. tekstiv, vstup. st. ta prymit. M.T. Ivasiuka*. Uzhhorod : Karpaty, 1986. 562 s.
3. Hnatiuk V. *Izidor Vorobkevych (Nekroloh) // LN*. 1903. KfKfIV. Kn. 10. S. 43-50.
4. Kostenko N.V. *Virsh i poeziia : [zb. nauk, lit.-kryt. i publitsyst. statei]*. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2014. 692 s.
5. Lesyn V., Romanets O. *Sydir Vorobkevych – poet // Vorobkevych S. Vybrani poezii*. Kyiv : Rad. pysmennyk, 1964. S. 3-33.
6. Lozynskyi M. *Poezii Izidora Vorobkevycha // Dil*. 1901. Ch. 196. 31 serpnia (13 veresnia).
7. Melnychuk B. *Literaturoznavche i khudozhnie osmyslennia postati Sydora Vorobkevycha // Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha : [zb. nauk. prats]*. Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t, 2012. Vyp. 585–586. *Slovianska filolohiia*. С. 138-143
8. Nykonenko P., Yuriichuk M. *Sydir Vorobkevych: Zhytтя i tvorchiст*. Chernivtsi : Ruta, 2003. 208 s.
9. Ohonovskiy O. *Istoriia literatury ruskoj [ukrainskoj]. Chastyna II, 1-2. Vik XIX (Poeziia. Drama)*. Lviv, 1889. *Fotodruk Oleksy Horbacha. Miunkhen*, 1991. 961 s. + 15 s.
10. Pohrebennyk F. *Talanovytyi bukovynskyi pysmennyk // Rad. Bukovyna*. 1956. 6 travnia.
11. *Tvory Izidora Vorobkevycha : u 3 t. Lviv : Prosvita*, 1909. T. 1. 420 s.
12. *Fedkovych Yu. Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Lysty*. Kyiv : Nauk. dumka, 1985. 574 s.

Nykyforuk T.M.,

Candidate of Philological Sciences, a teacher of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University» kuryluk235@ukr.net

Ukraine, Chernivtsi

INFLUENCE OF YU. FEDKOVYCH'S POETRY ON POETRY WORKS BY SYDIR VOROBKEVYCH

The purpose of the article to systematize the scientific achievements of scientists by adding new observations and taking into account the hierarchy of influences, which are quantitative (expressed by one component of poetics, several, many) and chronological (constant, occasional: at the beginning, in the middle, at the end of the creative path).

Comparative and comparative-historical methods were used to reveal the influence of Yu. Fedkovych poetry on the poetics of Bukovintsia.

On the very beginning of the poetic expression S. Vorobkevich, in some aspects poetics borrowed a lot from Yu Fedkovych, as pointed out by M. Lozynsky, V. Lesin and O. Romanets, M. Ivasyuk, most notably – P. Nikonenko and M. Yuriychuk. Briefly, we summarize the literature and artistic material on the possible influence of Y. Fedkovych on S. Vorobkevich: we can trace such influence (both in terms of subjects and in figurative means), but it is not so decisive, as M. Lozynsky argued.

Key words: poetry, poetics, genesis, versification, themes, Yu. Fedkovych, S. Vorobkevich.

УДК 821.161.2-1.09-93"20" Дерманський

Новодворчук О.В.,

викладач дитячої літератури Кременчуцького педагогічного коледжу імені А.С.Макаренка, novodvorcuk@gmail.com
Україна, м. Кременчук

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА ПАРАДИГМА ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ САШКА ДЕРМАНСЬКОГО У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано індивідуально-авторську парадигму поетичної творчості українського дитячого письменника Сашка Дерманського. Досліджуються інтертекстуальні аспекти поетичної творчості поета за збіркою віршів «Бигимоти не Медмеді» та окремими поезіями з сайту «Мала сторінка». Авторські інтенції індивідуальної парадигми виявлено в лексико-семантичній організації та образному ладі поезій Сашка Дерманського (паралельне вживання новотворів та розмовної лексики, традиційних персонажів дитячої літератури та сучасних персонажів).

Ключові слова: дитяча література, сучасна поезія, парадигма, поетична творчість, Сашко Дерманський.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сьогодні залишається дослідження індивідуально-авторської парадигми творчості письменників ХХІ століття, які присвячують свою діяльність дітям.

Цій проблемі присвячено численні праці науковців. Художній текст у різних аспектах аресують Ю. Апресян, А. Бондаренко, Л. Бублейник, К. Голобородько, А. Гулак, С. Єрмоленко, В. Калашник, В. Кононенко, І. Кочан, Л. Лисиченко, Л. Мацько, О. Муромцева, І. Олійник, А. Поповський, Л.Савченко, Н. Сологуб, Л. Ставицька, М. Степаненко, І. Степанченко, В. Чабаненко, Я. Януш та ін. У царині дитячої літератури активно здійснюють дослідження й висвітлюють їх у публікаціях У. Гнідець, Т. Качак, В. Кизилова, Н. Марченко, Л. Овдійчук, Е. Огар, О. Папуша та інших науковці.

Своєрідність поетичного стилю молодого українського письменника Сашка Дерманського, вагомість його впливу на українську дитячу поезію ХХІ ст., включеність доробку письменника в поетичний дискурс сучасності спричиняють важливість вивчення його творчості у літературознавчому аспекті.

Водночас необхідно констатувати, що наразі бракує системних досліджень поетичної творчості Сашка Дерманського для дітей.

Мета дослідження. Автор пропонованого дослідження поставила за мету окреслити індивідуально-авторські парадигми поетичної творчості для дітей в лінгвокультурному й концептуальному підходах до семантики мовних одиниць у художніх текстах Сашка Дерманського.

Виклад основного матеріалу. Кожна парадигма існує не ізольовано, тому важливим параметром аналізу є засоби їх взаємозв'язку, що виявляються як на мовному, так і на образно-поняттєвому рівнях. Парадигма – первинна основа, що задає параметри для наслідування.

Індивідуально-авторська парадигма об'єднує всі твори одного автора. Інтегруючою ознакою – свого роду архісеєю – цієї текстової парадигми є творчий метод автора, що реалізується в структурі його творів. У творах автора поторюється те, що становить для автора особливу значимість в розкритті його світовічуття [1, с.89].

Доказом існування індивідуально-авторської парадигми може бути авторський словник, який складається з частовживаних лексем у всіх текстах письменника.

О.І. Єфімов стверджував, що основним завданням аналізу словесної тканини художніх творів є визначення специфіки мови і стилю письменника, індивідуальної своєрідності його мовних засобів, у яких знаходять своє відтворення ідея і зміст твору [2].

Авторська своєрідність у використанні мовних засобів формує творчу манеру письменника – індивідуально-суб'єктивну особливість втілення ідейно-художнього задуму. На основі творчої манери утворюється власний стиль (ідіостиль) письменника – стійка спільність ознак творчої манери, образної системи і засобів художньої виразності, що характеризують своєрідність творчості письменника; сукупність особливостей його творчості, якими його твори відрізняються від творів інших митців [3, с.206].

Поетичну творчість ХХІ століття для дітей розпочинає сучасний український письменник Сашко Дерманський, відомий читачам під псевдонімами Сашко Володарський та Назар Діброва.

Олександр Дерманський – дитячий письменник творча спадщина якого ще не знайшла своїх дослідників і належне поцінування.

Майбутній відомий письменник народився в 1976 році в селі Гайворон у Київській області в сім'ї агронома і вчительки. У 1999 році він закінчив філологічний факультет Київського національного педагогічного університету імені Драгоманова. Кілька років викладав у технікумі українську мову та літературу. У 2001 році він опублікував свої перші вірші для дітей. Творчість Сашка Дерманського насамперед орієнтована на дітей молодшого та шкільного віку [4].

Поетична збірка «Бигимоти – не медмеді» відкриває читачеві нову грань таланту автора. Кожен вірш у збірці «Бигимоти не медмеді» – маленька завершена сюжетна історія, яку дуже легко уявити.

Збірка вміщує поезії різні за формою, тематичним та ідейним змістом, але всі вони покликані надихнути дитину бути щасливою («Зайченятко»), «Жона слона», «Усі вдома», «Киця», «Кого беруть у космонавти», «Про яків», «Мамина робота», «Бигимоти, або Вірш із помилками», «Сміхотусі, або Хакерська атака на мамині коржики», «Медмеді», «Про голодного Йеті», «Собака Барабака», «Латочка на лапці», «Чому крокодили зелені», «Про Пізанську вежу»).

На сайті «Мала сторінка» зберігаються вірші «Жабка», «Дивний сон», «Тритонка», «Чесне слово», «У ресторані» та ін. Саме за цими віршами досліджуємо художній світ Сашка Дерманського.

Художній світ – інтенціональна субстанція, що створюється у свідомості читача у процесі сприймання художнього тексту. Ось чому аналіз поезики твору з рецептивних позицій передбачає виявлення системи прийомів (засобів) [5, с.14].

Світогляд автора – одна з найпотужніших сил, яка визначає формування художнього світу як системно організованої цілісності.

Сашко Дерманський експериментує з формою поезій, тематичним наповненням, лексичними засобами. Поезії-ігри, поезії-нісенітниця, поезії-лічилки, поезії-скоромовки, поезії-картинки по-сучасному, захоплююче вибудовують казковий світ дитинства. Завдяки цьому талант Сашка Дерманського набуває особливого сјава, а читач відчуває тепло, яким огортає кожна поезія письменника.

Коткова Л. переконливо доводить, що ідіостиль письменника як унікальне індивідуальне явище зумовлює аналіз художніх творів не як звичайних вербальних текстів, а як художньо-естетичних феноменів, створених конкретним автором, людиною, яка обов'язково додає свої інтенції, збагачує загальноживаний лексичний шар, мовленнєві висловлення елементами індивідуального, неповторного, втілюючи свій внутрішній світ в оригінальні художньо-образні засоби, суб'єктивні форми [5].

На думку Г. Ключека, кращі дослідження, присвячені проблемам індивідуальної поезики того чи того письменника, обов'язково вловлюють прямий зв'язок: особливості художнього мислення письменника, його світобачення (світосприймання, світорозуміння) – система «технічних» прийомів, якими він користується [6, с.14].

Поезія «Мамина робота» по сучасному розкриває тему любові до мами, шанобливого ставлення до її професії. Автор звертає увагу читача, на те, що у найнепримітнішій професії можуть існувати свої цікавинки: «Мама працює в «Прогнозі погоди». / Мама приносить з роботи пригоди. / В неї у сумці – вітри і морози, / Хмари, тумани, вітри або грози.» [7, с.23].

Автор змушує замислитись читача над тим, що ніякі матеріальні цінності не замінять духовні: материнську любов, пізнання унікальності природи, краси світу. Сашко Дерманський говорить про те, що справжнє щастя не у тому, щоб кожного дня «наминати торти» чи їздити на таксі. Насправді, набагато важливіше – любов і спокій у родині, душевні теплі розмови, ніжні обійми батьків, усвідомлення цінності професії, яка приносить моральне задоволення, душевний спокій та гармонію: «Але негоди у нас не буває / Мама сама нам, як сонечко, сяє!» [7, с.28].

У поезії «Кого беруть у космонавти» автор переконає читача, що складне життя космонавтів, усі обмеження, яких вони зазнають, здатна подолати тільки щаслива, винахідлива, кмітлива, оптимістично налаштована людина: «Тому-то в космонавти, / Для боротьби з нудьгою, / Беруть лише веселих – / Таких, як ми з тобою!» [7, с.15].

У поезії «Слоничка» Олександр Дерманський у жартівливій формі передає розмову слона і його жоні-слонички, яка не хоче піклуватись про своє здоров'я і безперестанку їсть: «Слон сказав: – Ти так їси, / Що не

влязши у труси! / І банани, й кавуни... / Та тебе ж товстять вони!» [7, с.8]. На його зауваження слоничка відповідає: «– Ой, тобі аби свариться. / Сам он круглий, мов коніця... / Добре, сяду на діету – / їстиму самі котлети, / Ось побачиш!» [7, с.9].

«Медмеді» – це вірш-розвага, вірш-жарт, вірш-артикуляційна вправа. Він побудований на використанні алітерації звуку [М] та повторенні слова «мед», що надає твору особливого звучання, посилює акценти на певній лексичній твору.

Звук, що не має власного семантичного змісту, при включенні в художньо організоване мовлення створює додаткову естетичну та смислову навантаженість висловлювання за рахунок виконання зображальної та експресивної функцій [1, с.17-18].

За сюжетом твору МедМеді не діляться медом із хлопчиком, через невдалий експеримент. МедМеді намагались перевірити закон Архімеда і втопили медаль у діжці з медом: «Нам, МЕДМЕДям-буркоМЕДям. / Дати МЕДу вам не жаль. / Просто в діжці-МЕДоїжці / Утопили ми МЕДаль.» [7, с.37]. Вони журяться з цього приводу: «А тепер ми без МЕДАлі, / Що МЕДпункт нам дав за МЕД: / Тож закон отой – невдалий, / Піддури нас АрхіМЕД...» [7, с.38].

У вірші Сашко Дерманський вживає оказіоназими *Медмедь-буркомедь, діжка-медоїжка, Архі-МЕДний закон*, що надає комічності образам твору.

Шумейко О.А. наголошує, що експресивність індивідуально-авторських образів посилює комічну оцінку зображуваних реалій. Серед авторських новотворів багато складних назв, компоненти яких містять виразне оцінне значення. Уживання складних слівобразів, що є логічно змістовними заміниками словосполучень, порівняльних зворотів, зумовлене естетичними настановами того чи іншого автора, своєрідністю його творчої манери, особливостями художнього мислення [8, с.184].

У цьому вірші і в багатьох інших розкривається здатність Сашка Дерманського до іронії, самоіронії, гумору.

Білоус П.В. у своїх працях доводить, що іронія, самоіронія, іронічна поведінка, які виявляються в особистості авторів, стають своєрідною проекцією у їх творах, у їхніх героях і мовленні (мовні ігри) [9, с.297].

Сашко Дерманський у вірші розкриває такі важливі проблеми як спілкування з дитиною, інтерес до життя звірів, пошуки нового.

«Бигимоти, або вірш з помилками» – цікава гра у «віднайди помилку в слові». Вірш розвиває уважність, грамотність дитини та доводить, що відсутність виховання та лінощі у навчанні ведуть до «бигимотячого життя».

«Киця», «Латочка на лапці», «Собака Барабака» – такі поезії обов'язково припадуть до серця дітям. У них автор розповідає про «братів менших», про тих, кому діти допомагають і люблять, наших домашніх улюбленців – собак і котиків.

Новий образ створив Сашко Дерманський для Киці з однойменної поезії – вона «справжня інопланетниця»: «Очі в неї геть зелені, Вуса в неї – як антени, Не по-нашому муркоче І мишей ловить не хоче!» [7, с.13].

Киця набуває ознак інопланетної істоти, у розумінні кошачої поведінки незвичної для пересічної дитини: зелений колір очей, вуса-антени, інша мова, інші рефлексії.

У поезії «Латочка на лапці» автор з неймовірною майстерністю розкриває читачу образ песика: «*Мій татко песика приніс / Учора. Прямо в шапці. / У нього трошки мокрий ніс / І латочка на лапці.*» [7, с.49].

У три строфи ямбічного вірша поет вмістив велику кількість інформації: 1) у песика мокрий ніс; 2) у песика є латочка на лапці; 3) песик п'є молоко; 4) песик гризе капці; 5) у песика хвіст гачком; 6) песик кумедний; 7) песик дуже швидкий; 8) песик лащить до людей; 9) у песика є характер. Рухливості, швидкості віршу надають дієслова *приніс, підкріпився, погриз, облизав, показав*.

Ідейним змістом вірша є заклик автора до прямого обов'язку людини – ставитись по-людськи до братів наших менших, бо вони, як і люди, живі.

Розмовна лексика твору «Собака Барабака» надає йому іронічного, жартівливого, фамільярного забарвлення (*гуляка, хвостяка, гарбузяки, коняка, гавкака, кусака, друзяка, добряга*).

О. Стишов наголошує, що нові розмовні слова істотно збагачують і вдосконалюють мовну систему. Вони відзначаються постійною динамікою, своєрідністю словотворення та семантики, стильовою і стилістичною маркованістю [10, с.27].

Використовуючи постійно рими до слова *собака* (*Барабака, гуляка, хвостяка, гарбузяки, знаки, каляки, малюки, коняка, гавкака, кусака, друзяка*) автор не лише надає твору музичності, але й допомагає дитині включитись у мовну гру, на важливості якої акцентував увагу у своїх порадах для поетів-початківців відомий майстер слова Корній Чуковський [11].

На думку Огар Є.І. комунікативний та функціональний потенціал дитячого твору безпосередньо залежить від вміння автора розмовляти її мовою – в усіх можливих сенсах цього слова [12, с.17].

Поезія «Зайченятко» відкриває читачеві вічну тему родини. Лагідно і ніжно, мов вечірня колискова, поезія огортає теплом сімейного затишку, щастям від можливості мати батьків, смачну їжу, свободу, теплий дім-кубельце.

Важливим сучасним елементом не першого в історії української дитячої літератури персонажа-зайчика є його нове, унікальне ім'я: «*Зайченятко зветься просто – / Довговухокуцохвостик. / Гарне й прізвище у нього: / Куцохвостодовгоногий.*» [7, с.4].

Антропоніми-неологізми *Довговухокуцохвостик Куцохвостодовгоногий* побудовано за принципом зрощення основ слів, які за семантичним наповненням – характерні риси зайчика (*довгі + вуха + куций + хвостик; куций + хвостик + довгі + ноги*).

Вокальчук Г.М. переконує, що індивідуально-авторські новотвори є специфічними одиницями, що, поряд з узуальними лексемами, здатні уміщувати в собі національно-культурний компонент мовної семантики, у своєрідній формі виражаючи особливості української мовної картини світу [13].

Поезія має пізнавальний характер, бо читач дізнається, якими овочами харчується зайчик: «*Зайченя поміж грядок / Надкусило огірок, / Ще й редиску, ще й морквинку, / Ще й пузату капустинку.*» [7, с.4]. Зробивши за день багато справ, наївшись, набігавшись, дитина засинає у рідній домівці: «*Спить в кубельці зайченятко / Біля мами й біля татка.*» [7, с.4].

На противагу вже існуючим традиційним персонажам дитячих поезій Сашко Дерманський створює нові образи. Прикладом цього є вірші «Тритони», «Чому крокодили зелені», «Про яків» та інші.

У вірші «Тритони» автор використовує як мовну гру омофони *тритони / три тонни*. Наприклад: «*Я знаю, я знаю: тритони / Не важать, не важать три тонни.*» [14].

У своїх дослідженнях Білоус П.В. стверджує, що продуктивна, плодоносна в літературному процесі традиція реалізується у творчому переосмисленні. Спираючись на традиції, письменник здобуває здатність створювати якісно нові художні цінності. Оновлення літератури виявляється у формуванні нових засобів зображення, виникненні стильових та жанрових різновидів, образів, концепцій осмислення життя [9, с.299].

У вірші «Про голодного Йеті» автор фокусує увагу читача на новому образі, який викликає цікавість у через свою загадковість, чудернацькість: «*На одній планеті / Жив голодний Йеті. / Це така людина, / Тільки снігова*» [7, с.41].

Автор вибудовує сюжет вірша за аналогією англійської народної пісеньки «Робін-Бобін»: «*Робін-Бобін-Ненажеро / з'їв гороху півцентнера, / з'їв коня і сім телят, / і дванадцять поросят, ... / згамав триста кораблів – це й кричить, що недоїв!*» [15].

У Сашка Дерманського є оригінальне бачення наслідків ненажерства Йеті – на противагу Робіну-Бобіну, який товстішає, снігова людина постійно худне: «*Потім натщесерце / З'їв борщу відерце / Й тирогів з грибами / З'їв приблизно з пуд, / І тому, до речі, / Йеті наш надвечір / В талії та в плечах / Надзвичайно схуд.*» [7, с.43].

Автор використовує протиставлення, гіпорболи та літоти задля досягнення комічного ефекту. Також відчувається ремінісценція на англійські народні пісеньки та вірші Едварда Ліра, який використовував у творах нонсенс – традиційну складову лімериків. У творі Сашка Дерманського після постійного поглинання їжі Йеті залишається голодним, що є абсурдним: «*Гірко плаче Йеті: / – Я на цій планеті / З голоду страшиного / Дуже помарнів, / Адже я нічого, / Ну геть-геть нічого, / Ну, їй-бо, нічого / З ранку ще не їв.*» [7, с.43].

Вірш «Сміхотусі, або Хакерська атака на мамині коржики» відкриває читачеві світ дитини XXI століття, дитини нових технологій, науково-технічного розвою. Ще кілька десятиків років тому не можна було навіть уявити, наскільки швидко діти опануватимуть техногенний простір. Наразі складно уявити дитину, яка не розбирається у гаджетах та не користується комп'ютером. Авторкові вдалося через таку тривожну тему показати позитивний вплив технологій на життя дитини.

Головний персонаж задумує покепкувати зі своїх рідних: «*Створю документик – / Комп'ютерний файллик, – / У ньому всміхнеться / Малесенький смайлик. / Щоб всім, хто відкриє / Отой документик, / Зробилося весело / В той же моментик.*» [14]. І поки на маму, тата, бабусю «*Наскочили раптом / Тяжкі сміхотусі...*» [14], хлопчина «*Без зайвого гаму, / На кухню пішов – / І всі коржики згамав!*» [14].

Новотвори *хакерська атака, смайлик, комп'ютерний файллик* збагачують художнє мовлення. Для підсилення

емоції радості у вірші Олександр Дерманський використовує синоніми *безжурно, потішно, прикольно, кумедно, смішно*.

У вірші автор показав проблему всепоглинаючої інформатизації дитячого простору: по-перше, навиворіт – перетворивши її на кумедну розвагу, по-друге, наголошуючи, що ніякі технології не зможуть дитину відмовитись від смаколиків, які приготувала мама.

Усі компоненти поезики літературного твору Сашка Дерманського, «працюючи» на художній результат, перебувають у системних, взаємоузгоджуваних зв'язках. Ці зв'язки – вагомий чинник цілісності літературного твору.

На лексичному рівні Сашко Дерманський налагоджує діалог автора і читача через момент зацікавленості та гумористичності використовуючи новотвори (*слонця, іноплетяця, довговухокуцохвостик, куцохвостодовгоногий, гавкака, каляка, маляка, кусака, Медмедь-буркомедь, діжка-медоїжка, Архі-МЕДний закон*) та розмовно-побутову лексику (*морда, труси, пузо, хвостяка, ум'яв, дурні, згамав та ін.*).

Парадигма образної системи творів Сашка Дерманського вибудована на співіснуванні традиційних для української дитячої літератури персонажів (*зайченятко, собака, киця, песик, жабка, свиня, кінь*) та нових (*тритон, Йеті, як, бигимот, крокодил*). З'являються у творах і згадки про сучасні професії (*космонавт, ведуча прогнозу погоди, хакер, офіціант*) та краєвиди європейських міст (*Піза, Париж*).

В індивідуально-авторській тематичній парадигмі поетичної творчості Сашка Дерманського для дітей, можна виокремити мікропарадигми наскрізних мотивів: щасливого дитинства, любові до тварин, родинних зв'язків.

Висновки. Важливим чинником формування художнього світу Сашка Дерманського стали моральні аспекти, родинні цінності, професійна діяльність як педагога, соціум, культура. Провідні тенденції творчості Сашка Дерманського виразно співвідносяться з ключовими ідеями сучасності. Особливо актуальними в умовах ХХІ століття є наступні: родина – найвища цінність, світ дитинства – багатогранний, професія може бути унікальною, домашні улюбленці – це частина життя людини.

Письменник своїми віршами залучає маленького читача до творчості та пізнання світу, формує морально-етичні якості. Він послуговується найрізноманітнішим поетичним інструментарієм: тропи, фігури, стилістичні засоби і прийоми, виражальні та зображальні засоби мови (новотвори, розмовно-побутова лексика, синоніми, омоніми, епітети, порівняння, гіперболи, літоти, іронія, звукопис (алітерації, асонанси). Також поряд із уже існуючими персонажами Сашко Дерманський використовує сучасні образи.

Таким чином, своєрідність творчості Сашка Дерманського полягає у поєднанні двох компонентів: збереженні традиційних способів художнього моделювання світу та освоєнні естетичних новацій.

Література

1. Кухаренко В.А. *Інтерпретація тексту. Навчальний посібник для студентів старших курсів факультетів англійської мови* / В.А. Кухаренко. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 274 с.
2. Ефимов А.М. *О языке художественных произведений [Текст] : научное издание / А.М. Ефимов ; ред. Н.М. Шанский. –*

2-е изд., испр. и доп. – Москва : Учпедгиз, 1954. – 288 с.

3. Іванишин В.П. *Нариси з теорії літератури : навч. посіб. / Василь Петрович Іванишин. – Київ: Академія, 2010. – 253 с.*

4. Сашко Дерманський: *Біографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.yakaboo.ua/ua/author/view/Sashko_Dermanskij/*

5. Коткова Л. *Ідіостиль, індивідуальний стиль і ідіолект: проблеми розмежування [Текст] / Л. Коткова // Наукові записки НДУ ім. М. Тоголя. – 2012. – С. 26-29.*

6. Ключек Т. *“Художній світ” як категоріальне поняття / Т. Ключек // Слово і Час. – 2007. – № 9. – С. 3-14.*

7. Дерманський С. *Бигимоти не медмеді: вірші для дітей / Сашко Дерманський. – Київ: Фонтан казок, 2016. – 56 с.*

8. Шумейко О.А. *Окаціоналізми як мовні засоби творення комічного в українській поезії II пол. ХХ ст. / О.А. Шумейко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. – 2011. – Т. 19, вип. 17(3). – С. 179-184.*

9. Білоус П.В. *Вступ до літературознавства: навч. посіб. / П.В. Білоус. – Київ: ВЦ «Академія», 2011. – 336 с.*

10. Стишов О. *Оновлення сучасного українського лексикону / Олександр Стишов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. – Вінниця, 2010. – Вип. 12. – С. 23-27.*

11. Чуковський К. *От двух до пяти / Корней Чуковский. – Санкт-Петербург : Азбука, 2015. – 576 с.*

12. Огар С.І. *Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження / С.І.Огар. – Вісник СумДУ, №3(87), 2006. – С. 10-17.*

13. Вокальчук Т.М. *Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Т.М. Вокальчук ; [за ред. А.П. Грищенка]. – Рівне : Науково-видавничий центр “Перспектива”, 2004. – 524 с.*

14. Казки Сашка Дерманського для дітей [Електронний ресурс] // Мала сторінка : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <https://mala.storinka.org/%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA>

15. Робін-Бобін: *англійські, німецькі, польські, французькі, шведські вірші для дітей в українських перекладах та переспівах. – Київ: А-БА-БА-ТА-ЛА-МА-ТА, 2001. – 16 с.*

References

1. Kukhareno V.A. *Interpretatsiya tekstu. Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv starshykh kursiv fakul'tetiv anghliys'koyi movy / V. A. Kukhareno. – Vinnytsya: Nova knyha, 2004. – 274 s.*

2. Efymov A.Y. *O yazyke khudozhestvennykh proizvedeniy [Tekst] : nauchnoe yzdanye / A.Y. Efymov ; red. N.M. Shanskyu. – 2-e yzd., yspr. y dop. – Moskva : Uchpedgiz, 1954. – 288 s.*

3. Ivanys'hyh V.P. *Narysy z teoriyi literatury : navch. posib. / Vasyl Petrovych Ivanys'hyh. – Kyiv: Akademiya, 2010. – 253 s.*

4. Sashko Dermans'kyy: *Biografiya [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : https://www.yakaboo.ua/ua/author/view/Sashko_Dermanskij/*

5. Kotkova L. *Idiostyl', indyvidual'nyy styl' i idiolekt: problemy rozmezhuvannya [Tekst] / L. Kotkova // Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholya. – 2012. – S. 26-29.*

6. Klochek H. *“Khudozhniy svit” yak katehorial'ne ponyattya / H. Klochek // Slovo i Chas. – 2007. – № 9. – S. 3-14.*

7. Dermans'kyy S. *Byhymoty ne medmedi: virshi dlya ditey / Sashko Dermans'kyy. – Kyiv: Fontan kazok, 2016. – 56 s.*

8. Shumeiko O.A. *Okazionalizmy yak movni zasoby tvorennya komichnoho v ukrayins'kyy poeziyi II pol. KHKH st. / O.A. Shumeiko // Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya : Movoznavstvo. – 2011. – T. 19, vyp. 17(3). – S. 179-184.*

9. Bilous P.V. *Vstup do literaturoznavstva: navch. posib.* / P.V. Bilous. – Kyiv: VTS «Akademiya», 2011. – 336 s.

10. Styshov O. *Onovlennya suchasnoho ukrayins'koho leksykonu / Oleksandr Styshov // Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya: Filolohiya.* – Vinnytsya, 2010. – Vyp. 12. – S. 23-27.

11. Chukovskyy K. *Ot dvukh do pyaty / Korney Chukovskyy.* – Sankt-Peterburh: Azbuka, 2015. – 576 s.

12. Ohar YE.I. *Mova dytyachoho literaturnoho dyskursu: funktsional no-komunikatyvni aspekty doslidzhennya / YE.I. Ohar.* – Visnyk SumDU, №3(87), 2006. – S. 10-17.

13. *Voikal chuk H.M. Avtors'kyy neolohizm v ukrayins'kij poeziyi XX stolittya (leksykohirafichnyy aspekt): [monohrafiya] / H.M. Voikal chuk; [za red. A.P. Hryshchenka].* – Rivne: Naukovo-vydavnychyy tsentr "Perspektyva", 2004. – 524 s.

14. *Kazky Sashka Dermans'koho dlya ditey [Elektronnyy resurs] // Mala storinka: [ofitsiyny veb-sajt].* – Rezhym dostupu: <https://mala.storinka.org/%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA>

15. *Robin-Bobin: anhliys'ki, nimets'ki, pol's'ki, frantsuz'ki, shved's'ki virshi dlya ditey v ukrayins'kykh perekladakh ta perespivakh.* – Kyiv: A-BA-BA-FA-LA-MA-FA, 2001. – 16 s.

Novodvorchuk O.V.,

Children literature Teacher Kremenчук A.S. Makarenka teacher's training college Summary, novodvorcuk@gmail.com

Ukraine, Kremenчук

**INDIVIDUAL-AUTHORED PARADIGM OF SASHKO DERMANSKY POETRY
IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN LITERATURE FOR CHILDREN OF XXI CENTURY**

The article analyzes the individual-authored paradigm of poetic creativity of the Ukrainian writer for children Sashko Dermansky. There is a research of intertextual aspects of the poet's poetic creativity in the collection of poems "Gippopotamuses aren't Bears" and separate poems from the site "Small page". We can find the author's intentions of the individual paradigm in the lexical-semantic organization and the figurative system of poems by Sasha Dermansky (parallel using of new formed words and colloquial vocabulary, traditional characters in literature for children and contemporary characters).

Key words: child literature, modern poetry, paradigm, poetic creativity, Sashko Dermansky.

History

УДК 94 (477) «18»

Гедін М.С.,

к.і.н., доцент кафедри історії України

Київського національного лінгвістичного університету, maks300011@ukr.net

Україна, м. Київ

ВПЛИВ СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВА НА ОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПТУ
ДУХУ НАРОДНОСТІ М.І. КОСТОМАРОВА

У статті проаналізовані ідейні основи науково-публіцистичної боротьби одного з найвідоміших істориків та громадського діяча XIX століття М.І. Костомарова з прихильниками слов'янофільства за право вільного розвитку української державності, мови та літератури в Росії в другій половині XIX століття. Досліджено погляди вченого на збереження національних традицій, утвердження національної самосвідомості, поповнення духовного арсеналу нації культурними здобутками світової цивілізації, показана пряма залежність костомарівської ідеї месіанського призначення історії українського народу від ідей, викладених у праці Адама Міцкевича "Книги народу польського од початку світа до умучення народу польського". Автор проаналізував вплив романтизму, ідеології слов'янської взаємності та доктрини російського слов'янофільства на цивілізаційну ідентичність М.І. Костомарова, розглянув його ідеї про провідну роль народу в розвитку суспільства.

Ключові слова: М.І. Костомаров, слов'янофільство, слов'янофільська ідея, національна ідея, XIX століття.

Постановка проблеми. Значний вплив на українське національно-культурне відродження мали популярні у Західній Європі світоглядні концепції. Незважаючи на домінування у сучасній українській науці думки про європейську культурно-цивілізаційну приналежність України, залишаються малодослідженими альтернативні європейській орієнтації, інтелектуальні течії та явища. Серед таких інтелектуальних явищ вагоме місце належить слов'янській цивілізаційній ідентичності, ідеї якої позначилися на становленні політичних поглядів українських учених, письменників і громадських діячів XIX століття, діяльність яких була пов'язана з масонськими ложами, українським декабризмом, Кирило-Мефодіївським братством, а також з українськими студентськими організаціями початку XX століття [8, с.256]. Українські вчені доби романтизму ототожнювали себе з так званім Слов'янським світом, як самобутньою культурно-цивілізаційною спільнотою. Історія слов'янських народів трактувалася ними як опір натиску з боку германських народів, а Європа і Слов'янщина сприймалися ними як вороги [7, с.37-38]. Сьогодні цей феномен не береться до уваги, коли акцентується на європейській ідентичності України як історичній аксіомі. Тому постає необхідність з'ясування поглядів прихильників слов'янської цивілізаційної ідентичності, насамперед впливу на них ідеології слов'янофільства.

Погляди М.І. Костомарова були предметом дослідження українських істориків. Насамперед варто відзначити монографії Ю.А. Пінчука [9], Я.В. Козачка [4] та О. Гончар [2], які присвячені вивченню науково-попемічної, публіцистичної і художньої спадщини М.І. Костомарова, і в яких подано аналіз української історіографії, яка висвітлює розмаїту діяльність вченого з огляду на його україноцентричну позицію. Серед останніх публікацій, які стосуються нашої теми варто

назвати статті Чорній В. [12], Тімашової В. [11]. Однак, комплексного дослідження впливу слов'янофільства на суспільно-політичні погляди М.І. Костомарова в історичній науці немає.

Мета статті. Пропонована стаття має на меті проаналізувати зміст та ідейні основи науково-публіцистичної боротьби одного з найвідоміших істориків та громадського діяча XIX століття М.І. Костомарова з прихильниками слов'янофільства за право вільного розвитку української державності, мови та літератури в Росії в другій половині XIX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, часом зародження слов'янофільства вважається зима 1838–1839 рр., коли у літературних салонах Москви стався обмін посланнями між О.С. Хомяковим («Про старому і новому») і І.В. Киреевским («У відповідь О.С. Хомякову»), які вплинули на формування доктрини слов'янофільства [3, с.268]. У культурному сенсі слов'янофільство постало на полі романтизму. Так само відбувалося формування поглядів М.І. Костомарова. Український романтизм, з яким були пов'язані погляди вченого, був особливістю слов'янського відродження, яке виступало як складова європейських національних рухів, викликаних добою Великої французької революції та наполеонівських воєн. У цей період М.І. Костомаров дійшов висновку, що жоден слов'янський народ, у тому числі й російський, не мав необхідних умов для вільного розвитку, що, на його думку, було зумовлено історичними розбіжностями між слов'янами [5, с.32]. Відтак, ідеї романтизму та концепція слов'янофільства стимулювали до вивчення історії слов'янських народів.

Існує думка, що саме М.І. Костомаров вперше висловив ідею незалежного слов'янства, яку поклав в основу діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Відомо, що вчений був прихильником ідеї слов'янської

єдності, однак, на відміну від слов'янофілів, вважав, що слов'янське відродження має починатися з відродження кожної слов'янської народності. У 1840 р. у Харкові М.І. Костомаров проголосив ідею зближення слов'ян, акцентуючи на збереженні самобутності кожного слов'янського народу [10, с.291-292]. На відміну від слов'янофілів, ідею слов'янської єдності М.І. Костомаров розумів у моральному сенсі, а передумови вибору вченим слов'янської ідеї сформульовані у листі П. Куліша до М.І. Костомарова: це "почуття відповідальності за майбутнє батьківщини, бо її сучасне, як і її історія, надто сумні" [10, с.294].

Слід зазначити, що на відміну від діячів Просвітництва, інтелектуали епохи романтизму осмислювали історію в національних категоріях, тому їхня історіософія базується на новому суб'єкті історичного процесу – народів / нації. Національні історії почали писатися як історії народів. М.І. Костомаров одним з перших робить ідею народу центральною проблемою історіописання, відстоює самостійність української нації та окремішність національного історичного процесу, який, на його думку, є втіленням волелюбного демократичного духу українців [1, с.128].

В одній з перших своїх праць «Про причини і характер унії в Західній Росії» вчений зауважував, що історія народу має спрямовуватися до пізнання «народного духу», який є першоосновою історичного розвитку [6, с.375]. Навідміну від слов'янофілів, в поглядах М.І. Костомарова дух народу виступає як першооснова світу історії, що стає внутрішньою суттю народу і керується власними морально-етичними засадами як найвищими позачасовими цінностями. На переконання вченого, рух того чи іншого народу в історії є лише розкриттям начал, уже закладених у «народному дусі». Зокрема, схема руху української історії, як вважав М.І. Костомаров, вписується у християнську модель історичного процесу, що є проявом месіанізму в історіософії вченого. Таким чином, вчений привніс у славістичні дослідження концепцію «народної історії», чим започаткував вивчення проблем історії слов'янських народів представниками народницької школи історіографії. Ця народницька школа ставила в основу історичних явищ психологію та етнографію народу, а в працях М.І. Костомарова провідною стала думка про життя та історичну долю народу [1, с.129].

У 1861 році М.І. Костомаров у статті «Две русские народности» розглядає поняття «сутність народності», тобто духовність народу, його розум, погляд на духовне і громадське життя [6, с.15]. Вчений визначає позачасову незмінність такої «сутності народності», яка є спільною для всіх етапів історії і робить неповторною історію українського народу [6, с.18]. М.І. Костомаров вказував, що народ стає зрозумілим при вивченні його історичного розвитку, коли один історичний етап стає продовженням наступного, причому аналогії з історіями інших народів неприпустимі.

На відміну від слов'янофілів, в історіософії М.І. Костомарова важливою була реалізація принципу одухотвореності зовнішньої реальності, пов'язана з невідповідністю між ідеалом і тогочасною дійсністю.

Вчений визначав поняття "душа народу", "дух народу" та національний характер як внутрішні основи, що визначають рух "зовнішньої історії" народу. На переконання М.І. Костомарова, коли історик вивчає інститути держави, дипломатію, війни, то аналізує лише зовнішні явища історії, а проникнення у її суть розпочинається з вивчення духовної основи життя народу [6, с.382]. Для інтелігенції доби романтизму історичне минуле народу є чимось святим, саме в минулому, на їх переконання, потрібно шукати джерело духовної енергії народу, необхідної для кардинальних перетворень. М.І. Костомаров з цього приводу писав: «Сучасний стан життя народу постає тоді аналогом "зовнішньої історії", який для свого розвитку потребує актуалізації минулого, адже саме таким чином люди усвідомлюють себе єдиною нацією» [6, с.383]. В численних дискусіях зі слов'янофілами, наукових розвідках, публічних виступах та в педагогічній діяльності М.І. Костомаров проводив паралель між історією і сучасністю, відшукував у минулому світлі епізоди з життя народів, розкривав їх причини, прогнозував наслідки. У захисті інтересів українства вчений закликав проявляти толерантність, тобто сприймати без агресії думки, поведінку, форми самовираження та спосіб життя іншого суспільства [4, с.35]. Аналіз спадщини М.І. Костомарова засвідчує державницький характер мислення вченого, толерантність його позицій, їхню актуальність для розуміння багатьох сучасних проблем формування відносин України з найближчими сусідами.

Аналіз осмислення М.І. Костомаровим виявив духовного виміру буття українського народу розкриває значення його впливу на особливості історичного розвитку. Досліджуючи дух народності як духовний вимір буття українського народу, вчений прагнув досягнути значення самобутності й цілісності його суб'єктів в способі їх життя через аналіз характеру українців. Зокрема, вчений доводив, що особливістю історії народу є те, що дух народності реалізується в способі життя народу через характеристику його суб'єктів. Дух народності, на думку вченого, характеризує спільні риси суб'єктів народу, формує народ як цілісну духовну спільноту, зберігає і розвиває мову, релігію, мистецтво, історичну пам'ять, звичаї і світоглядні переконання [6, с.387]. М.І. Костомаров був переконаний, що історичні обставини лише актуалізують певні проблеми, а «народний характер» відіграє у їх вирішенні ключову роль. Таким чином, вчений прагнув досягнути значення самобутності українського народу в способі їх життя через аналіз характеру.

Таке розуміння народного духу М.І. Костомаровим подібне до поглядів Г. Гегеля, який пов'язує «дух народності» з осмисленням історичного розвитку і визначає його як діалектику свідомості Духу. Поняття «дух» Г. Гегель використовує, аналізуючи етносоціальну спільноту, вважаючи національний дух запорукою цілісності суб'єктів народу, а «реалізацію духу» осмислює як вияв народних прагнень у його розмаїтій діяльності [1, с.112]. Натомість М.І. Костомаров констатує, що «в явленнях самобутної життя явно висказується своєобразний дух, господствующий в общественном строе края и в составе понятий, управляющий событиями, составляя источник его силы, доблестей и слабостей» [5, с.25].

Осмилюючи «народний дух» як духовно-культурну основу розвитку українців, М.І. Костомаров визначав унікальні риси характеру українського народу, які визначалися сферою розвитку його культури, а згодом відтворювалися в історичній пам'яті. Загалом «характер народу», на думку вченого, був виявом особливого духовного виміру буття українців, складовими компонентами якого виступають традиції, ідеї, цінності та ідеали. У праці «Дві руські народності» [5], М.І. Костомаров вказував, що суб'єкти української етносоціальної спільноти схильні до мрійництва і фантазії, віруючі, довірливі, доброзичливі, не схильні до насильства, працьовиті, індивідуалісти і в сімейному, і в суспільному житті [5, с.17-18]. Такі риси характеру українського народу визначаються М.І. Костомаровим як своєрідність духу його народності.

Дух народності українців, на думку вченого, вплинув на пасивність суб'єктів у суспільному житті, натомість дух народності росіян спрямовувався на світ об'єктів через властиву суб'єктам активність у політичному контексті власного буття [5, с.17]. Аналізуючи вияви духу народності росіян і українців, М.І. Костомаров протиставляє такі поняття відповідно в українців і росіян: перевагу «поезії» – «прозі»; «естетику» – «практичності»; «красу» – «ужиточності»; «ідеалізм» – «матеріалізму»; «м'якість» – «твердості» тощо. Таким чином, шляхом порівняння особливостей характеру українців та росіян він осмислює своєрідність впливу духу народності української етносоціальної спільноти на хід її історії. У численних полеміках за слов'янофілами М.І. Костомаров так визначав відмінність між закономірностями історичного розвитку росіян та українців: «...племя южнорусское имело отличительным своим характером перевес личной свободы, великорусское – перевес общинности. В политической сфере первые способны были создать внутри себя прочные добровольные компании без влияния на их личную свободу; вторые стремились образовать прочное общинное тело на вековых началах, проникнутое единым духом» [5, с.50].

Дискутуючи з прихильниками слов'янофільства, М.І. Костомаров підкреслював перевагу впливу особистої свободи українців на економічну і соціальну сфери буття. Особливість економічної сфери визначалася правом особистої свободи, дух якої розвинув почуття особистого права власності на землю, на відміну від общинного землеволодіння у росіян. У соціальній сфері така риса характеру українців проявлялася через бажання кріпосних селян отримати особисту свободу, тоді як у Росії залежні селяни не могли навіть бажати цього, оскільки порівнювали власну залежність із залежністю поміщика від волі Всевишнього. М.І. Костомаров рішуче заперечує думку багатьох слов'янофілів, що український народ є ледачим. На його думку, «...упрёк в лености несправедлив; даже можно заметить, что Малорус по своей природе трудолюбивее Великоруса и всегда таким показывает себя, коль скоро находит свободный исход своей деятельности» [5, с.68]. Вчений був переконаний, що саме прагнення до особистої свободи зумовлювало виконання українцями панських повинностей без особливого старання та бажання.

Відмінності між українською та російською ментальністю М.І. Костомаров зводить до таких моментів: «У росіян Бог і цар панує над особистістю, окремою людиною. Українець вище цінує окрему людину, ніж загал; росіяни нетерпимі до чужих вірувань, народів, звичаїв та мов. На Україні ж люди звикли чути чужу для себе мову й не цуратися людей з іншими звичаями; росіяни – народ «матеріальний», українці прагнуть «одухотворити весь світ»; росіянин мало любить природу, не доглядає за квітами. Українець любить природу, тому й українська поезія невідривна від природи, вона оживляє її, робить учасницею радості й горя людської душі; трави, дерева, птиці, тварини, небесні світила, ранок і вечір, весна і сніг – усе дихає разом з людиною, усе озивається до неї чарівним голосом то участі, то надії, то осуду» [5, с.19-21]. Крім того, М.І. Костомаров наголошував, що у суспільному житті росіян панує насильство у формі монархії, натомість українці цінують особисту свободу, яка може виявлятися у формах добровільної спільноти або федерації [5, с.23].

Особливості характеру українського народу, на думку М.І. Костомарова, зумовлювалися розвитком «народного духу» від нижчих шаблів суспільства до вищих через етнічне, народне й національне буття. Для зародження і розвитку «етнічного буття», вважає мислитель, характерним є зародження народу і перші етапи його розвитку, тобто початок формування культури східних слов'ян [5, с.14]. Відповідно, становлення східнослов'янської культурної єдності було пов'язане з наявністю спільних рис етнічного характеру. У цьому контексті М.І. Костомаров відзначав, що, незважаючи на територіальні кордони, етнічна єдність між слов'янами базувалася на основі історичних зв'язків, формуванні єдиної держави Русі і спільних суспільно-політичних поглядів [5, с.24-25]. Таким чином, на перший план виступають такі соціальні фактори, як історична пам'ять, етнонім, емоційно-вольова спрямованість, розвиток яких, на думку вченого, формує дух народності.

У дискусії зі слов'янофілами М.І. Костомаров наголошував на такій особливості характеру українського народу, як «індивідуалізм», в основі якого покладав визнання прав особистості, її свободи та незалежності від суспільства і держави. Дана властивість сформува-лася завдяки зовнішньому соціальному чинникові – «громаді», яку вчений осмислював як об'єднання усіх бажаних на добровільних засадах. Ідеальною громадою, на думку М.І. Костомарова, була Запорозька Січ, де під цим поняттям вчений розумів українське козацтво [5, с.64].

М.І. Костомаров також визначає й самотні риси українського індивідуалізму, що виявлялися в особливостях сімейного життя хліборобської української етносоціальної спільноти. Визначаючи основоположну роль сімейного виховання в українських родинах, вчений відзначав особливий родинний «дух», пронизаний «індивідуалізмом», в українців та «загалом», «спільністю» – у росіян [5, с.61]. Феномен спільного проживання батьків, дітей та онуків визначається М.І. Костомаровим як «велика родина». Цій «великій родині» вчений протиставляє поняття «самотньої

малої сім'ї», формування якої починається з моменту одруження українців, які прагнуть до самостійного (незалежного від батьків) буття власної родини [5, с.62]. Причину домінування індивідуалізму у сімейно-побутовому житті української етносоціальної спільноти М.І. Костомаров вбачає у перевазі ролі жінки-матері у вихованні дітей. Цей факт осмислюється вченим через аналіз таких норм поведінки, моралі, ідеалу людини, такого ставлення українців до життя, які, на думку вченого, є підпорядкованими нормам та ієрархії цінностей, типових для жінки – доброта, лагідність, ніжність, сердечність. На думку М.І. Костомарова, дух народності українського етносу виробив унікальну систему цінностей, серед яких основоположною є повага до жінки-матері, яка по-суті символізує й саму Україну як образ Батьківщини – «матері-землі» [5, с.63].

Аналізуючи розвиток духу народності українців, М.І. Костомаров провідну роль вбачає у почутті ідентичності суб'єктів даної спільноти. Проте, у зв'язку з перебуванням України під владою іноземних держав і поділу її території, поняття «ідентичність» майже не мало духовного плацдарму для формування самосвідомості українців. Поняття ж «національна ідентичність» в історико-філософському аналізі М.І. Костомарова осмислюється як фундамент характерних рис «духу народності»: «то влияние, какое должны иметь на общее наше образование признаки южнорусской народности, должно не разрушаться, а дополнять то коренное начало, которое ведёт к сплочению» [5, с.68].

Висновки. Підбиваючи підсумки пропонованої статті, слід зазначити, що, вплив російського слов'янофільства як на погляди М.І. Костомарова, так і на українську інтелектуальну думку був неоднозначним. На нашу думку, найбільше М.І. Костомаров сприймав основоположну тезу слов'янофілів – про цивілізаційну самотність Слов'янського світу, унікальність його історичного минулого й відмінність від германсько-католицької Європи, а також про православ'я як «істинне» християнство. У своїх суспільно-політичних візіях М.І. Костомаров активно проводив слов'янофільську тезу про «зраду» Польщею Слов'янщини. Водночас інший основоположний мотив слов'янофільства – протиставлення патріархальної допетровської Росії та зрештою реформованої за європейським взірцем Росії – у творчості М.І. Костомарова, як і в українській історіографії не знайшов належного висвітлення.

Література

1. Артюх В.О. Історіософія Миколи Костомарова / В.О. Артюх // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки. – 2012. – № 995, вип. 46. – С. 128-133.
2. Гончар Ольга. Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи. – К.: Інститут історії України НАН України, 2017. – 274 с.
3. Дудзинская Е.А. Русские славянофилы и зарубежное славянство // Методологические проблемы истории славистики. – М., 1978. – С. 261-281.
4. Козачок Я.В. Горизонти українотворення в публіцистиці М.І. Костомарова. Микола Костомаров у контексті сучасності: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Я.В. Козачок, В.В. Чекалюк. – К.: НАУ, 2013. – 336 с.

5. Костомаров Н.И. Две русские народности / Н.И. Костомаров. – К.; Харьков: Майдан, 1991. – 72 с.

6. Костомаров Н. Об отношении русской истории к географии и этнографии / Н. Костомаров // Н. Костомаров. Исторические монографии и исследования. – СПб.: Издание книгоиздательства типографа М.О. Вольфа, 1880. – Т. 3. – С. 377-401.

7. Круглашов А.М. Драма інтелектуальна: Політичні ідеї М. Драгоманова. – Чернівці: Прут, 2001. – 488 с.

8. Куций І.В. Слов'янофільство як ідейно-світоглядне джерело слов'янської цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів ХІХ ст. // Проблеми слов'янознавства – Вип. 63. – 2014 – с. 37-41.

9. Пінчук Юрій. Вибрані студії з костомаровознавства. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2012. – 608 с.

10. Скринник М. Наративні практики української ідентичності: доба Романтизму. – Львів, 2007 – 311 с.

11. Тімашова В. Формування світогляду Миколи Костомарова з позицій державотворення / В. Тімашова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/ur>

12. Чорний В. Нове слов'янофільство та українське питання в оцінці Михайла Грушевського // Слов'янознавчі студії: Статті, виступи та ювілейні матеріали. – Львів, 2002. – С.201-212.

References

1. Artyukh V.O. Istoriosofiya Mykoloby Kostomarov / V.O. Artyukh // Visnyk, Kharkiv's'kogo nacional'nogo universy'tetu imeni V. N. Karazina. Seriya : Teoriya kul'tury i filosofiya nauky. – 2012. – # 995, vy'p. 46. – S. 128-133.
2. Gonchar Olga. Mykola Kostomarov: postat' istoryka na tli epochy. – K.: Instytut istoriyi Ukraïny' NAN Ukraïny', 2017. – 274 s.
3. Dudzy'nskaya E.A. Russky'e slavyanofily y' zarubezhnoe slavyanstvo // Metodologichesky'e problemy y'story'y' slavy'sty'ky'. – M., 1978. – S. 261-281.
4. Kozachok Ya.V. Gory'zonty' ukraïnotvorennya v publicy'sty'ci M.I. Kostomarov. Mykola Kostomarov u konteksti suchasnosti: navch. posib. [dlya stud. vy'shsh. navch. zakl.] / Ya.V. Kozachok, V.V. Chekaluk. – K.: NAU, 2013. – 336 s.
5. Kostomarov N.Y. Dve russky'e narodnosti / N.Y. Kostomarov. – K.; Har'kov: Majdan, 1991. – 72 s.
6. Kostomarov N. Ob otnosheniy' russkoj y'story'y' k geografyy' y' etnografyy' / N. Kostomarov // N. Kostomarov. Y'story'chesky'e monografyy' y' y'ssledovany'ya. – SPb.: Y'zdany'e kny'gotorgovczaty' pografa M. O. Vol'fa, 1880. – T. 3. – S. 377-401.
7. Kruglashov A.M. Drama intelektual'na: Polity'chni ideyi M. Dragomanova. – Chernivci: Prut, 2001. – 488 s.
8. Kucyj I.V. Slov'yanofilstvo yak idejno-svitoglyadne dzherelo slov'yans'koyi cy'vilizacijnoyi identy'chnosti ukraïns'ky'x intelektualiv XIX st. // Problemy' slov'yanoznavstva – Vy'p. 63. – 2014 – s. 37-41.
9. Pinchuk Yuriy. Vy'brani studiyi z kostomarovoznavstva. – K.: Instytut ukraïns'koyi arheografyyi ta dzhereloznavstva im. M.S. Grushevs'kogo NAN Ukraïny', 2012. – 608 s.
10. Skrynnyk M. Naraty'vni prakty'ky' ukraïns'koyi identy'chnosti: doba Romanty'zmu. – L'viv, 2007 – 311 s.
11. Timashova V. Formuvannya svitoglyadu Mykoloby Kostomarov z pozy'cij derzhavotvorennya / V. Timashova [Elektronny'j resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.google.com.ua/ur>
12. Chorniy V. Nove slov'yanofilstvo ta ukraïns'ke py'tannya v ocinci My'xajla Grushevs'kogo // Slov'yanoznavchi studiyi: Statyi, vy'stupy' ta yuvilejni materialy'. – L'viv, 2002. – S.201-212.

Gedin M.S.,
*The Candidate of Historical Sciences, senior lecturer,
senior lecturer of department of History of Ukraine
Kyiv National Linguistic University, maks300011@ukr.net*

Ukraine, Kyiv

**THE IMPACT OF SLAVOPHILISM OF COMPREHENSION OF THE CONCEPT THE SPIRIT
OF THE NATIONALITY M. KOSTOMAROV**

The article analyzed the basic ideas of the public activity of the outstanding historian of XIX century M.I. Kostomarov with supporters of slavophilism as well as his struggle for the free development of Ukrainian statehood, language and literature in the Russian Empire in the second half-mid of the XIXth century. The views of scientists on the preservation of national traditions, national self-awareness, replenishment of the nation's spiritual arsenal with cultural achievements of world civilization are studied, shows a direct correlation dependence of Kostomarov's messianic ideas of predestination history of the Ukrainian people on the ideas contained in Adam Mickiewicz's "Books of the Polish people". The author analyzed the influence of romanticism, identity of Slavic mutuality and the doctrine of Russian Slavophilism on the civilized identity of M.I. Kostomarov, considered his ideas about the leading role of the nation in the society development, in establishing the Ukrainian state system are given.

Key words: *M.I. Kostomarov, slavophilism, Slavophile idea, national idea, XIXth century.*

УДК 94:314.743(477.8)

Кузьминський Є.Г.,
magistr istorii, akinar-93@ukr.net

Україна, м. Київ

ЛІТЕРАТУРА ДОБИ ТАБОРІВ Д. П.

У статті проаналізовано особливості і характер українського літературного об'єднання Мистецький український рух (1945–1948). Публікації літературних критиків та письменників того часу стали основним джерелом для дослідження розвитку таборової еміграційної літератури.

Ключові слова: Мистецький український рух, таборова література, представники післявоєнної літературної формації.

Постановка проблеми. Після Другої світової війни центром найбільшої активності українського письменницького руху на еміграції стала американська зона окупації Німеччини. Протягом 1945–1947 рр. у зоні Д. П. (Displaced Persons-D.P.) були створені такі організації: «Мистецький український рух» (1945–1948), Спілка українських журналістів та Національне демократичне об'єднання українських журналістів, які координували діяльність української періодичної преси у таборах для переміщених осіб.

Мета роботи - окреслити особливості, ідейний зміст та характер творчої діяльності письменників таборового літературного об'єднання «Мистецький український рух» (МУР).

Виклад основного матеріалу. Українська європейська еміграція після Другої світової війни опинилась у складних умовах, хід військових подій розкидав більшість емігрантів зі східних та західних районів України по всій території Німеччини та Австрії. Як свідчить історик і публіцист В. Маруняк у таборах переміщених осіб Д. П. на території Західної Німеччини й Австрії у 1945–1947 роках перебувало 1,6 млн осіб, у тому числі близько 200 000 українців. Їх називали українськими втікачами. Число таборів Д. П. (ДіПі) постійно зменшувалося: з 493 у 1946 р. до 223 у 1950 р., у 1956–1958 роках вони перестали існувати [1, с.3121].

Гостра загроза репатріації нависла над українськими емігрантами зі східної частини УРСР з перших днів після закінчення війни через наявність серед воєнних емігрантів прорадянськи налаштованих груп, які поширювали провокаційні чутки, що дезорієнтували і дезорганізували національні групи нової української еміграції. Повна відсутність преси, а в перші дні і радіомовлення у таборах ДіПі, спонукала українських емігрантів до нелегального випуску інформаційних листків, спочатку в формі листівок-прокламацій, а потім у формі інформаційних бюлетенів з тими відомостями, які вдалося здобути від новоприбулих чи з німецьких радіопередач.

22 квітня 1945 р. у таборі ДіПі міста Веймара з'являється друкований на машинці листок під назвою «Короткі Вісті», єдиним джерелом якого були спостереження над ходом подій в самому Веймарі та найближчих околицях. Разом з «Короткими Вістями» у Веймарі виходили «Короткі радіові звіти» з 12 травня до 14 червня 1945 р. Другим центром виникнення української еміграційної преси і організованого життя української еміграції був Авсбург, де діяв український комітет і знаходилася керівна частина Українського Центрального Комітету з Кракова та Львова. 4 травня 1945 р. виходить перше число «Громадського бюлетеня для української

колонії Авсбуржчини» з повідомленнями організаційного характеру. Після Веймару і Авсбургу центром еміграційної преси стає Мюнхен, місце розташування перенесеного з Праги Українського Вільного Університету та низки громадських й політичних організацій. Містечко Фюрт, біля Нюрнбергу, стало місцем центрального комітету допомоги українському студентству, Ульм і Ашафенбург – місця найбільшої концентрації таборів переміщених осіб (ДіПі) й видання довгочасної інформаційної періодики. Політичні та публіцистичні матеріали виходили нелегально, без зазначення місця видання. Перші таборові тижневики перетворюються на громадсько-літературні, а згодом й на громадсько-політичні органи. Виходили: «Нове Життя» (Авсбург, з 5 вересня 1945 р.), «Час» (Фюрт, з 1 жовтня 1945 р.), «Українські Вісті» (Новий Ульм, з 28 листопада 1945 р.). Іноді газета була власницею друкарського станка («Слово», Регенсбург, ред. С. Довгаль, з 1 листопада 1945 р.).

Розквіт української еміграційної преси в Німеччині припадає на 1946 рік, переходять на друк «Нове Життя» (з 7 січня), «Українські Вісті» (з 4 квітня), «Час» (з 20 вересня). У Мюнхені з 1 серпня виходить «Українська Трибуна». Проте, письменник У. Самчук на першому з'їзді Спілки Українських Журналістів в Новому Ульмі, що відбувся 3 червня 1946 р., називав виставку тогочасної преси на цьому з'їзді «купою макулятури» через низький рівень якості [2, с.209-210].

По місяцях скупчення української еміграції почали утворюватися об'єднання письменників, журналістів, діячів мистецтва й преси. Немає точних даних про кількість таборової періодики, проте, в енциклопедії за редакцією В. Кубійовича подається цифра близько 275 тривалих періодичних видань до 1950 р. [3, с.1000].

Історик В. Маруняк уточнює, що за період 1945–1947 рр. вийшли 232 періодичні видання та світ побачили 818 книжкових видань [1, с.3122].

Історія виникнення Мистецького українського руху (МУРУ) висвітлена в мемуарах його засновників та учасників: У. Самчука, Ю. Шевельова, Г. Костюка, В. Державина, В. Мудрого та ін. письменників, що опинилися після війни в таборах ДіПі. Ідея створення МУРУ належить групі літераторів, серед яких були Ю. Шевельов, В. Петров, І. Багрянний, І. Костецький, Л. Полтава, Ю. Косач, І. Майстренко. Поети Л. Полтава та Л. Лиман під час німецького відступу вивезли з містечка Плауен частину шрифтів, що належали раніше друкарні «Дозвілля». Шрифти пішли на друк газети «Слово», редактором якої став С. Довгаль з застереженням, що, коли утвориться повновартісна спілка письменників, шрифти повинні перейти у її розпорядження [4, с.230].

25 вересня 1945 р. у містечку Фюрт була підписана декларація МУРу, який мав на меті об'єднати митців різних стилів та напрямків й давав повний творчий вияв особистості. Також умовою членства у МУРі була незалежна від партій та ідейного диктату творчість письменників. Через цю умову з запрошених письменників не вступив до об'єднання, на словами Ю. Шереха, тільки один представник письменства, поет «празької» школи – Л. Мосендз. Крім членів ініціативної групи було також затверджено групу членів-засновників МУРу: О. Бабій, В. Барка, О. Варава, О. Веретенченко, К. Гриневичева, О. Грицай, Д. Гуменна, Ф. Дудко, Ю. Клен, Л. Коваленко, В. Лесич, Л. Лиман, Н. Лівницька-Холодна, О. Лятуринська, Є. Маланюк, М. Орест, Т. Осьмачка, С. Парфанович, Б. Подоляк, В. Порський, С. Риндик, У. Самчук, Я. Славутич, В. Шаян та М. Шлемкевич, також згодом приєдналися до складу МУРу М. Бажанський, Л. Білецький, С. Гординський, А. Гарасевич, М. Глобенко, В. Державин, І. Керницький, І. Коровицький, Б. Кравців, Ю. Дивнич, П. Петренко, О. Стефанович, В. Кримський, В. Чапленко, Ю. Чорний, С. Домазар, М. Ковальський, Р. Купчинський, В. Софронів-Левицький, Г. Східний, І. Кошелівець, І. Чолган, П. Балеї. У кандидати МУРу були прийняті О. Гай-Головко, М. Понеділок, І. Манило, М. Степаненко, І. Смолій, О. Смотрич, такі відомості подає один з засновників МУРу, критик Ю. Шерех [4, с.231-233].

Письменник У. Самчук 23 грудня 1945 р. у щоденнику написав, що у таборах українського «ісходу» (так він називав табори ДіПі), прикладом збереження народної автентичності стало створення Мистецького Українського Руху, який об'єднав понад 70 імен. Таємним голосуванням було обрано правління: У. Самчук, В. Домонтович (Петров), Ю. Косач, І. Костецький, Ю. Шерех [2, с.33].

Серед правління та членів МУРу на сторінках газет та журналів почалася дискусія щодо призначення еміграційної літератури. Літературний критик О. Грицай у статті «Мала чи велика література?» давав поради письменникам аби українська література стала «великою». Письменник В. Петров (Демантович), схвалив заклики й декларації МУР щодо якості літератури, опублікувавши у 1946 р. статтю «Проблеми літературознавства за останні 25-ліття (1920–1945)» у 2 збірнику МУРу.

У. Самчук зазначав, що справа культури та літератури мусить бути тільки у руках покликаних. І. Багрянний вважав, що «літератури» про літературу написано набагато більше, ніж самої літератури і що майбутнє української еміграційної літератури знаходиться виключно у цілковитій посвяті політичній боротьбі, бо «лимонадне» письменство пасивне, і тим самим воно співпрацює з ворогом.

Так як МУР було об'єднанням письменників без власної видавничої бази, було вирішено розпочати видавничу діяльність з «Малої Бібліотеки МУРу» за домовленостями друку при двох газетах. Так, у націоналістично зорієнтованому «Часі» вийшли друком вступ до «Попелу імперій» Ю. Клена з післямовою Г. Шевчука, розділи з «Юності Василя Шеремети» У. Самчука з післямовою Б. Подоляка (Г. Костюка) та «Оповідання про переможців» І. Костецького з післямовою В. Державина. У демократично зорієнтованому «Нашому житті» вийшла новела Ю. Косача «Ноктюрн б-моль» з післямовою Г. Шевчука. При видавництві «Прометей» мали вийти «Материнки» Р. Вишневецької з

післямовою М. Глобенка. Проте, як зазначав Ю. Шерех, більшість з цих видань стояла на невисокому друкарському рівні [4, с.235].

За період свого існування МУР провів три з'їзди та 3 літературні конференції. Перший з'їзд МУРу, який проходив 21–23 грудня 1945 р. у Ашаффенбургу не змогли відвідати всі члени об'єднання, тому постала ідея проведення конференцій МУРу, що мали бути присвячені одному з напрямів літератури. Перша конференція відбулася в Авгсбурзі 28–29 січня 1946 р., що вперше вивела МУР на широкий загально-громадський форум. На авгсбурзькій конференції поет Т. Осьмачка зауважував на непевність політичного обличчя організаторів МУРу й розшифрував його назву як «Московский Уголовный Розыск», бо у склад ініціативної групи входили: І. Багрянний, В. Домонтович, І. Костецький, Л. Майстренко, Л. Полтава й Ю. Шерех, які, за словами Т. Осьмачки, були східняками та «советами». Єдиним «не східняком» був Ю. Косач, проте його недавнє минуле з політичними стрибками від націоналізму до комунізму та знову до націоналізму було добре відомо кожному. У. Самчук 20. 03. 1946 р. пише у щоденнику, що Т. Осьмачка збирається написати лист до видання «Наше життя» про свій вихід з МУРу [2, с.55-56].

Наслідком праці з'їздів та конференцій МУРу стала поява «Збірників літературно-мистецької проблематики МУР» (Збірник I – Мюнхен-Карльсфельд, 1946; Збірник II; Збірник III – Регенсбург 1947; Збірник IV не вийшов через фінансові труднощі [4, с.236-238].

В. Петров (Домонтович) у листі до Голови Правління МУРу У. Самчука від 19.11.1946 р. пише, що об'єднання письменників мусить існувати, незважаючи на «... маленькі бурі, які зчиняються в шклянці води, та нікому й нічому не шкодять» [2, с.163].

15–16 березня 1947 р. відбувся в Ульмі другий з'їзд МУРу, було обрано нове Правління у складі: У. Самчук (голова), Ю. Шерех (заступник голови), Б. Подоляк, Ю. Дивнич, С. Гординський і Ю. Косач були обрані у склад Правління, В. Державин та Я. Славутич стали кандидатами у члени Правління. Проголошено дві доповіді про підсумки літературного року від представників двох течій – Ю. Шереха з доповіддю «Року Божого 1946» і В. Державина з доповіддю «Наша літературна проза 1946 – початку 1947 року» з оглядом української літератури в Україні і на еміграції на 1947 р.

Ю. Шерех критикував якість літературної продукції в еміграції, він вважав, що перекладів мало і що серед письменницької молоді панує епігонство.

Створений у 1946 р. літературний журнал «Хорс» відрізнявся від інших еміграційних видань якістю друкованих творів. Три редактори журналу «Хорс» підписалися псевдонімами: Ю. Шевельов як Ю. Шерех, І. Костецький як Ю. Корибут, В. Петров (Домонтович) – як В. Бер, проте редагував журнал тільки І. Костецький [3, с.1000].

Друга половина 1947 р. відзначається появою літературно-мистецького місячника «Арка». Головним редактором журналу став В. Домонтович (В. Петров), проте, через деякий час редактором стає Ю. Шерех. Всього вийшло 5 номерів журналу, останній у листопаді у 1948 р. [4, с.248].

11–12 квітня 1948 р. у Штутгарті відбувся третій і останній з'їзд МУРу. Прибуло понад п'ятдесят учасників з'їзду, за словами Голови Правління У. Самчука, це була лише половина членів об'єднання. З іноземців прибули

запрошені литовські літератори: поет Стасис Сантварас та прозаїк Пульгіс Андріусіс [2, с.291].

З'їзд обрав нове Правління у складі: Голова – У. Самчук, заступник Ю. Шерех, членами Правління стали Б. Кравців, Л. Коваленко, Ю. Дивнич, Яр Славутич, М. Бажанський. Ю. Шерех виголосив промову «Року Божого 1948», він вважав, що МУР – це ідеологічна революція українства та «духове провідництво культури.

При МУРі була створена видавнича комісія, яка давала дозвіл поставити на книзі марку якості «Золота Брама». Під цією маркою вийшли твори І. Багряного: «Золотий бумеранг» (поезії), роман «Тигролови», п'єси «Могітурі», «Генерал», «Розгром»; поезії В. Барки «Апостоли», повісті В. Домонтовича «Доктор Серафікус» та «Без ґрунту»; три частини роману Д. Гуменної «Діти Чумацького шляху»; стаття Ю. Клена «Спогади про неоклясиків»; драма Ю. Косача «Дійство про Юрія Переможця» та повість «Еней і життя інших»; новели І. Костецького «Там, де початок чуда»; поезії Б. Кравціва «Кораблі»; повість Т. Осьмачки «Старший боярин»; повість У. Самчука «Юність Василя Шеремети» та його роман «Ост»; поезії Я. Славутича «Гомін віків» та «Правдоносці»; новели С. Парфановича «Загоріла полонина» та «Інші дні». Деякі книжки членів МУРу вийшли без знаку об'єднання з технічних причин. Серед них були: «Мозайка квадратів в'язничних» М. Бажанського, «Білий світ» В. Барки, «Огнем і смерчем» С. Гординського, «Кукульська вілія» Д. Гуменної, «Циганськими дорогами» І. Керницького, «День гніву» Ю. Косача, «За мурами Берліну» Л. Полтави, «Ночі» О. Смотрича, «Муза» В. Чапленка, «Аркадій Ярош» Г. Східного та ін. [4, с.250-252].

Ю. Шерех у своїх спогадах писав, що МУР мав бути створений за засадами елітарності, проте реалізувати цей принцип було дуже важко і він залишився порожнім словом на папері, бо з дипломатичних міркувань доводилося приймати в МУР майже всіх бажаючих літераторів [5, с.45].

Програма МУРу передбачала заснування й існування груп певного літературного спрямування, а не політичного. Проте, за словами У. Самчука, новоутворена Українська революційно-демократична партія (УРДП) 1946 р. під проводом письменника І. Багряного, що мала свій пресовий орган «Українські Вісті» прагнула створити політичну формацію, яка б заповнила прогалину для східного сектора української еміграції, які не сприймали політичні формації західного типу, такі, як обидва «відлами» ОУН [2, с.56].

Редакція журналу «Арка» у №4 за 1947 р. повідомляла, що письменник В. Чапленко покинув МУР, перед цим написавши листа до газети «Наше життя», де звинуватив МУР у переважанні експериментаторства та зневазі до реалізму.

І. Костецький, який з 1955 р. керував власним видавництвом «На горі», дебютував у повоєнній табірній періодиці, викликавши у деяких письменників та критиків неоднозначну реакцію. У 1945 р. редакція табірної журналу «Рідне слово» у Мюнхені, оголосила анонімний конкурс на кращий драматичний твір. Серед творів на конкурс була представлена п'єса І. Костецького «Близнята ще зустрінуться», що справила на членів журі конкурсу В. Радзиковича, В. Дорошенка та О. Грицаю шокуюче враження. У 1947 р. О. Грицай детально згадував про це у статті «Банкрот літератури» у журналі «Орлик» за 1947 р. Творчості І. Костецького була

присвячена стаття письменника В. Чапленка «Циган непутить наше письменство. Огляд діяльності одного «сюрреаліста», яка була надрукована у «Нових днях». П'єса І. Костецького «Близнята ще зустрінуться» була надрукована в скороченому варіанті у другому числі журналу «Арка» за 1948 р., редактором якого був Ю. Шерех. У. Самчук писав про п'єсу «Близнята ще зустрінуться», що для нього це – джунглі [6, с.78].

У журналі «Орлик» у 1947 р. були надруковані критичні статті О. Грицай «Фосфоризуюче болото» та «Банкрот літератури» проти творчості Ю. Косача, І. Костецького та інших їм подібним інтелектуальним і моральним, на думку критика, «банкрутів». Проте, літературознавець Ю. Шерех у статті «Не для дітей», писав, що у п'єсі І. Костецького «Близнята ще зустрінуться, майстерність письменника доведена мало не до віртуозності [4, с.264].

Літературний критик та ідеолог групи «Світання» В. Державин вважав І. Костецького у 1947 р. єдиним белетристом, який був органічно пов'язаний з сучасними течіями світової мистецької прози. Письменник через критику еміграційних літераторів, за словами В. Державина, був змушений друкувати свої твори німецькою мовою, здобуваючи визнання у «чужинців» [7, с.21-22].

У 1948 р. Ю. Шерех зауважував, що завдання МУРу творити велику літературу залишилося невиконаним, бо саме українство було позначено безнадійною провінційністю. У статті «Думки проти течії» Ю. Шерех стверджує, що переважна частина української еміграції мислила категоріями минулого часу, бо мала у собі невелику кількість Дон-Кіхотів, гнітючу масу Санчо Панс і майже не мала людей розуму [5, с.68].

Дискусія між Ю. Шерехом і В. Державиним щодо стилів української літератури руйнувала еміграційну літературну спільноту, це був конфлікт поколінь та ідеологій. Ю. Шерех виділяв дві найголовніші літературні течії на еміграції – «європеїстів» та «органістів». До «європеїстів» він зараховував Ю. Косача, В. Домонтовича, І. Костецького й І. Багряного, хоча останній відкрито декларував: «жадних Європ!». Поетична творчість В. Барки, Т. Осьмачки та І. Багряного, на думку Ю. Шереха, втілювала ідеал національної органічності [4, с.182].

В. Державин стверджував, що літературна критика на еміграції в особі Ю. Шереха, Ю. Косача та Ю. Корибута не сприяла нормальному розвитку письменницьких сил, дезорганізувала митців та дезорієнтувала читачів, бо фабрикувала на швидку руку геніїв та вигадувала неіснуючі літературні напрямки, такі як «органічний стиль», «активний романтизм», «трагічний гуманізм», «реалізм атомової доби», «народний класицизм» тощо [7, с.5].

На критику В. Державина Ю. Шерех відповів статтею «В обороні великих. Полеміка без осіб», що була надрукована у третьому й останньому збірнику МУРу. Треба зазначити, що Ю. Шерех, як ідеолог МУРу, використовував журнал «Арку» для полеміки з критиками та своїми особистими оппонентами, хоча журнал за призначенням мав бути інтелектуальним та позапартійним.

У журналі «Орлик» з вересня 1947 р. починається систематична кампанія проти МУРу, відкрита статтями Д. Донцова. Концепція, що українська еміграційна література повинна орієнтуватися на політичні інтереси, викладена у «Одвертому листі до Ю. Шереха» Ю. Бойка.

Лист В. Державина від 4 квітня 1947 р. до Правління

МУРу, у якому повідомлялося, що надрукований у «Літературному зошиті» нарис Т. Осьмачки «Мудрець» став ганебною плямою на емігрантській пресі та принижував усіх літераторів. Лист підписали С. Гординський, М. Орест, В. Державин, В. Шаян, А. Гарасевич, Ю. Чорний. Це був п'ятий протест «сузір'я» на адресу Правління МУРу в особі У. Самчука [2, с.203].

Дехто з письменників вимагав від Правління МУРу «приборкання» інакшумців, ця причина стали приводом для виходу з членів об'єднання Т. Осьмачки, В. Барки, Ю. Косача, В. Чапленка, Я. Славутича і всієї групи «Світання» на чолі з В. Державиним. Останній звинувачував Б. Подоляка, Ю. Дивнича, П. Голубенка, Ю. Шереха у тому, що вони намагалися ідейно підпорядкувати незалежну еміграційну літературу невірній літературі на зразок радянської, саме через це було засноване об'єднання МУР. На думку В. Державина, МУР виправдовував своє існування лише тим, що будь-яке формально позапартійне об'єднання письменників є кращим, ніж порожнеча [7, с.6].

Лист від 16 квітня 1947 р. до голови МУРу У. Самчука від письменника І. Багряного в якому повідомляється про побиття вікон у нього «хорообрими» фахівцями літератури, маючи на увазі групу В. Державина «Світання». До «групи» І. Багрянний також зараховував «Кленів, Петрових, Косачів». Письменник не давав згоди у майбутньому друкуватися у журналах «Грані» та «Трибуна» поруч з ними, краще «одрубаю собі руку», писав він [2, с.205].

І. Костецький 22 травня 1947 р. також виходить з МУРу. Причиною стало прийняття Ю. Феденка до письменницької спільноти абсолютною більшістю членів об'єднання. 3 червня 1947 р. І. Костецький та В. Петров працюють у журналі «Трибуна» [2, с.219].

У липні 1947 р. В. Державин помістив байку про Ю. Шереха у сатиричному журналі «Комар» під назвою «Господар і Свиня», ніби Ю. Шерех пише рецензії з матеріальних інтересів. Це була, на думку У. Самчука, негідна спроба боротьби людини з професорським званням [2, с.237].

Літературна група «Світання» відкритим листом до правління МУР від 7 грудня 1947 р. заявляла, що об'єднання МУР ґрунтовно скомпрометувало себе і свою видавничу марку «Золота брама» низкою публікацій, мистецьки маловартісних та некорисних для української національної літератури, перерахувавши головні твори Ю. Косача та Ю. Шереха, що надалі лишалися головними ідеологами МУРу. Так, оповідання Ю. Косача «Божественна і лжа», надруковане у журналі «Хорс» стало для деяких еміграційних критиків доказом його «здегенерованого» браку, писав відомий критик Г. Грабович [6, с.48]. Професор літератури В. Державин стверджував, що якби не він, то й МУРу б не було [2, с.255].

Про популярність українських письменників серед емігрантів у часи ДіПі свідчать дані анкетування, серед них були 45 чоловіків та 5 жінок віком від 22 до 64 років з різних частин України. Правління МУРу отримало 56 відповідей на квітневу літературну анкету 1947 р. З класичних авторів найбільш популярним у діаспори були: Т. Шевченко – 37 голосів, І. Франко – 34, Леся Українка – 27, М. Коцюбинський – 15, М. Хвильовий – 12, В. Стефаник – 11, Ю. Винниченко – 9, І. Багрянний – 7, М. Рильський – 6. Серед сучасних емігрантських імен: І. Багрянний – 25, У. Самчук – 25, Т. Осьмачка – 16, Ю. Косач – 12, В. Домонтович – 8, Ф. Дудко – 7. 3 найцікавіших

письменників – І. Багрянний – 9, У. Самчук – 5, Т. Осьмачка – 3. Переважають серед стилів – реалізм та романтизм. З поезій – тільки Б. Олександрів. Ставлення до МУРу – позитивне 45, негативне – 3. Найбільше читають прозу – 30, поезію – 15, політичну літературу – 19, наукову – 18, публіцистичну – 14. Українську літературу люблять – 48, не люблять – 0, решта утрималось, такі відомості подає Голова Правління МУРу У. Самчук [2, с.334-335].

Іншу думку щодо поетичних уподобань мав критик Ю. Шерех, так, у статті «Не для дітей» він писав, що за винятком В. Лесича, не можна назвати жодного еміграційного поета, який кохався б тепер у візерунках слова. На думку критика, поетеса О. Лятуринська сягає у літопис, О. Стефанович та В. Барка звертаються у своїх поезіях до святого письма у його церковнослов'янському одязі. Використовують архаїчний фольклор у своїй творчості поети Б. Кравців та почасти Я. Славутич, проте, майже всіх поетів на еміграції вабить творчість Т. Шевченко [4, с.271].

Літературний критик В. Державин у статті: «Три роки літературного життя на еміграції 1945–1947», писав, що О. Лятуринська – речниця народно-пісенної символіки у празькій поетичній школі поволі сходить на майстерну імітацію самої себе, а поета Л. Лимана вважав найкращим молодим ліриком. Решта відомих українських письменників з першої еміграції, що не були духовно пов'язані ні з празьким класицизмом, ні з київським неокласицизмом виявили себе на другій еміграції далеко «мінорніше», бо їм, на думку критика, бракувало не лише ентузіазму великого мистецтва, а й ідеалістичного світогляду [7, с.16].

Слід зазначити, що майже не друкували представників поетичної «празької» школи – К. Гриневичеву, О. Стефановича, О. Лятуринську, Є. Маланюка, Н. Лівницьку-Холодну, С. Риндика, Л. Лимана, О. Веретенченка через різні політичні та літературні уподобання. Це підтверджує лист поета Є. Маланюка до У. Самчука від 2 серпня 1947 р. у якому він пише, що з виданням його поеми «Мадонна» нічого не виходить, ті самі сили, які нищили його та Д. Донцова раніше, дали наказ його не друкувати [2, с.275].

Згодом Є. Маланюк у листі від 4 грудня 1947 р. до У. Самчука пише, що рецензії літературних критиків, маючи на увазі В. Державина, дихають ядом придушеної ненависті, диявольської неправди, яка замаскована під науковість. Люди, що дихали у радянській Україні чверть століття атмосферою гною й крові, не можуть бути нормальними, незалежно від їх власної волі вони розкладають усе до чого доторкнуться. Через скандальну статтю В. Державина Є. Маланюк змушений автоматично припинити стосунки з МУРом. Голова Правління МУРу У. Самчук, у свою чергу, через різку тональність звернень Є. Маланюка, перестав реагувати на поета взагалі [2, с.275].

Після Другої світової війни українська еміграція опинилася в іншому політичному контексті, коли мобілізаційна складова ідеологічної риторики національного визволення відійшла на другий план через вплив прорадянських настроїв, які панували в таборах ДіПі. Проте, ніхто з представників цих політичних уподобань не виявив бажання повернутися до СРСР, а чекав слушної нагоди на європейську чи американську еміграцію. Так Д. Донцов у критичній статті «Демаскування шашіль» (1948 р.) щодо призначення та обов'язків українських письменників у період функціонування

МУРу зазначав, що еміграційна література завжди грала величезну роль у формуванні дороговказу сучасникам. Він звинуватив Правління МУРу в особі У. Самчука, Ю.Шереха, Ю.Косача, Ю.Лавриненка у підривної діяльності проти ідеалів «вісниківства», яку «емігрантські шашелі» проводять в емігрантській літературі, критиці та публіцистиці. Автор називав політику МУРу принциповою безпринципністю з вихваланням всієї гнилі та шумовиння, що виплеснула на поверхню літературна еміграція [8, с.20-25].

Ю. Шерех, ідеологічний противник Д. Донцова, у свою чергу вважав «донцовську теорію елітарності» – фальшивою та називав період «вісниківства» – літературою трагічних оптимістів. Проте, його друг та літературний критик Г. Костюк (Б. Подоляк) мав іншу точку зору, він вважав, що «вісниківство» було історичним та суспільно зумовленим явищем українського духовного утвердження, «прометеїзм» письменників, героїзм з ідеологією виключності став тим залізний фонд української духовності, який не можна забути та перекреслити [9, с.190].

Після перевірки з 1949 р. більшість українських емігрантів з таборів ДіПі виїжджає переважно в країни Північної Америки. Стан життя української еміграції 1949–1951 р. критик Ю. Шерех називав «безлітературним», бо не було, на його думку, жодного значного літературного журналу та видавництва. Численна українська еміграційна преса не приділяла уваги літературі, надруковані час від часу на сторінках газет маломистецькі твори не могли відтворити літературний процес. Творчість на вузько-партійній основі збанкрутувала ідейно-мистецьки, так стало, на думку Ю. Шереха, з журналом «Вежі» (ОУНМ), з «Літературно-науковим вісником» (ОУНБ), з католицьким «Життям і словом» [4, с.248-250].

Як вже було зазначено, концепція літератури ідеолога націоналізму Д. Донцова ґрунтувалася на необхідності руйнування рис традиційної пасивності та утвердженні у ньому вольового, активного начала. Емігрувавши до Америки, Д. Донцов у статті «Модерна література розкладу» (1958) дає критичний огляд повоєнній еміграційній українській літературі. Він називає теоретиками розкладу емігрантської літератури критиків з МУРу, з журналу «Київ», з «Української Літературної Газети» при «Сучасній Україні», усіх тих, що розпочали похід за вогнями «модерної західної літератури», у якій головними постатями стали покидьки суспільства, а їх головними темами стали два Фройдівські інстинкти [10, с.286-294].

Літературознавець Г. Грабович вважав українське культурне життя у таборах ДіПі, навіть у порівнянні з розбитою Німеччиною, «жалюгідно провінціальним й недорозвиненим», хоча стверджував, що українська еміграційна література розпочинається лише у 1945–1950 рр. [6, с.44].

Голова Правління М У. Самчук зазначав, що завдання Мистецького українського руху (МУРу) творити велику

літературу не лише проголосили, а й почали його реалізовувати. Діло організації емігрантської літератури у атмосфері таборів ДіПі явище позитивне, формуюче і розумне. Почуття єдності, навіть без згоди у «сімействі» – стабілізує почуття, вважав письменник [2, с.337].

Висновки. Проблема аналізу української еміграційної літератури завжди перебувала у центрі уваги літературознавців та науковців діаспори. Слід зазначити, що літературна критика того часу не сприяла нормальному розвитку письменницьких сил на еміграції, критика була засобом зведення особистих рахунків та боротьбою за політичний вплив.

Література

1. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. - Париж, Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. -Т. 9. - С. 3200-3600.
2. Самчук У. Планета ді-пі. - Вінніпег, 1979. - 355 с.
3. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. - Париж, Нью-Йорк: Молоде життя, 1959. -Т. 3. - С. 805-1200.
4. Шерех Ю. Не для дітей : [літ.- крит. ст. і есеї] / Юрій Шерех. - Балтимор, Торонто : Пролог, 1964. - 415 с.
5. Шерех Ю. Думки проти течії : [публіцистика] / Юрій Шерех. - Балтимор, Торонто : Україна, 1948. - 100 с.
6. Грабович Г. Голоси української еміграційної поезії // До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. - К.: Основи, 1997. - С.386-416.
7. Державин В. Три роки літературного життя в еміграції. 1945-1947. -Мюнхен: Академія, 1948. - 29 с.
8. Донцов Д. Демаскування шашіль. - Мюнхен, 1949. - 32 с.
9. Костюк Г. У світі ідей і образів: вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930-1980. - Нью-Йорк : Видавництво «Сучасність», - 1983. - 537 с.
10. Донцов Д. Трагічні оптимісти // Дві літератури нашої доби. - Торонто, 1958. - С. 296.

References

1. Entsiklopediya ukraïnoznavstva: Slovnikova chastina. - Parizh - Nyu - York: Molode zhittya, 1980. -T. 9. - S. 3200-3600.
2. Samchuk U. Planeta di-pi. - Vinipeg, 1979. - 355 s.
3. Entsiklopediya ukraïnoznavstva: Slovnikova chastina. - Parizh - Nyu-York: Molode zhittya, 1959. -T. 3. - S. 805-1200.
4. Shereh Yu. Ne dlya ditey : [lit.- krit. st. i esei] / Yuriy Shereh. - Baltimor, Toronto : Prolog, 1964. - 415 s.
5. Shereh Yu. Dumky proty techiy : [publitsistika] / Yuriy Shereh. - Baltimor, Toronto : Ukraina, 1948. - 100 s.
6. Grabovich G. Golosy ukraïnskoyi emigratsiyoi poezii // Do istorii ukraïnskoyi literatury: Doslidzhennya, ese, polemika. - K.: Osnovy, 1997. - S.386-416.
7. Derzhavin V. Try roky literaturnogo zhittya v emigratsiyi. 1945-1947. -Munhen: Akademiya, 1948. - 29 s.
8. Dontsov D. Demaskuvannya shashil. - Myunhen, 1949. - 32 s.
9. Kostyuk G. U sviti idey i obraziv: vibrane. Kritichni ta istoriko-literaturni rozdumi 1930-1980. - Nyu-York : Vidavnistvo «Suchasnist», - 1983. - 537 s.
10. Dontsov D. Tragichni optymisti // Dvi literaturi nashoyi dobi. - Toronto, 1958. - S. 296.

Kuzminsky E.G.,

Master of History, akinar-93@ukr.net

Ukraine, Kyiv

LITERATURE FOR THE D.-P. CAMPS

The article analyzes the peculiarities and character of the Ukrainian literary association "The Art Ukrainian Movement" (1945–1948). Publications of literary critics and writers of that time became the main source for the study of the development of camp emigration literature.

Key words: artistic Ukrainian movement, camp literature, representatives of the post-war literary formation.

УДК 664-058.234(477-25)18

Левицька Н.М.,

д.і.н., професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, nadejda_ist@ukr.net

Коцюбанська О.О.,

к.і.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, tandermind@ukr.net
Україна, м. Київ

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВПЛИВИ У ХАРЧОВІЙ КУЛЬТУРІ ХІХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ КОНДИТЕРСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ)

Глобалізація складне і багатовимірне явище, що й досі викликає суперечки щодо свого визначення, функцій, засобів впливу. Промисловий переворот ХІХ ст. приніс із собою серййне виробництво продуктів, а відповідно - поступову уніфікацію побуту. Розвиток комунікацій стимулював обмін технологій, адаптацію нових продуктів, нової харчової культури. У даній статті ми розглянемо взаємодію різних харчових традицій за часів модерної України на прикладі кондитерської галузі.

Ключові слова: кондитерська галузь, промисловий переворот, харчова культура, традиції, глобалізація.

Постановка проблеми. Дослідження впливу глобалізації на харчову культуру є важливою складовою загального вивчення такого явища, як глобалізація, що у ХХІ ст. відіграє вирішальну роль. Тому важливим є звернення до витоків глобалізації, визначення її локальних особливостей, в тому числі й на тлі розбудови кондитерської галузі.

Мета роботи. Детально і всебічно дослідити та проаналізувати перехід від традиційних солодошів до солодошів фабричних із поступовим проникненням у традиційну культуру глобалізованих харчових традицій

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи попередні дослідження з даної тематики, варто поділити на три наступні групи: узагальнюючі праці з історії харчування (М. Монтанарі, Л. Мулен, А. Вілсон, Б. Магеллон); історичні та антропологічні дослідження, пов'язані з традиційним харчуванням українців (В. Артюх, М. Яременко, І. Лілль); узагальнюючі праці, присвячені глобалізації (Ж. Ле Гофф, А. Гусейнов, У. Хантінгтон).

Сучасні дослідження розглядають глобалізацію здебільшого у двох вимірах:

- глобалізація як змішування культур, сучасне явище, народжене промисловими революціями та розвитком ЗМІ;

- глобалізація радше як варіант асиміляції, несвідоме копіювання життєвого зразка культури, що у поточний момент є лідером економічного, політичного та науково-технічного розвитку.

Деякі дослідники (М. Монтанарі, Ж. Ле Гофф, А. Гусейнов) наголошують, що глобалізація існувала завжди і її середовищем були міста. Шляхта та королівський двір апріорі збагачувалися іноземними звичаями за рахунок династичних шлюбів, їх вірність традиціям вимірювалася релігійною приналежністю, решта залежала від того, як далеко простягалися межі їх доменів та алодів. Особиста лояльність до суверена значила набагато більше – явище, вельми характерне для феодального устрою. Наприклад, готична культура – явище достатньо розлоге, характерне для багатьох європейських дворів. Міська культура, як культура торгово-ремісничка, була ще більше відкрита для сторонніх впливів.

Перші кулінарні трактати відомі ще з Античності, але в Середньовіччі ми фактично отримуємо кулінарний

«Ренесанс» з ХІІІ ст., коли придворні кухарі європейських королів починають один за одним видавати книги рецептів. Королів наслідують вельможі, вельмож наслідують патриціат, патриціат наслідують бюргери. Однак складні часи Середньовіччя, що передбачали на сім років достатку один рік голоду [2, с.78], та фінансові обмеження створюють розподіл продуктів за категоріями населення, від люксових до соціальних. Промисловий переворот ХІХ ст. робить революцію і в цьому плані – категорії продуктів замінюються категоріями якості. Чай, цукор, кава – раніше недоступні для пересічних категорій населення, переходять до переліку щоденного споживання. Розбудова колоніальної системи та винайдення технологій тривалого зберігання – консервування й охолодження – сприяють поширенню і закріпленню нових продуктів.

Солодоші України у своєму традиційному виявленні є здебільшого борошняні вироби: буцики з медом, сластьони, шкраб, папошники, плетуні, мандрики, пухкеники, мантулі, шулики, малаї, соложеники, медовики, сочники, маківники. До окремої категорії слід віднести великодню випічку, що має глибокі традиції у кожному регіоні. Серед відомих зразків можна назвати подільську, рогатинську, івано-франківську, вербівську, рогатинську, снятинську та загвоздянську паски [1, с.56]. Святковими солодощами Закарпаття є «шитиминя» – (угорське коріння). Це широка група солодошів, що має варіації від печива до тортів, і пов'язана із Австро-Угорщиною. Різновидів шитимині досить багато – кедвети, добоші, кифлики. Залежно від способу приготування поділяються також на мішані (готується тісто, яке потім розкачується), колочені (рідке по консистенції тісто заливається у форми), «пішкофти» (тісто без борошна) [1-2].

Другий важливий напрям – це різноманітні фрукти, витримані в меду. Бортництво та згодом бджільництво – давній промисел на теренах України, відомий ще з часів Київської Русі. У сполученні з розмаїттям фруктів, характерним для нашої кліматичної зони, отримуємо популярність та доступність подібної продукції. Зокрема, у знаменитому творі Павла Алепського «Подорож Антіохійського митрополита Макарія» описуються зелені горіхи, відварені в меду. Популярним також було подібне варення з вишні та груш із додаванням прянощів.

Цікаву, хоча й суперечливу думку, висловлює експерт гастрономії Федір Шандор: «Кондитерська культура пов'язана з культурою вина. Винні народи Закарпаття – шваби (німці), угорці – мають широкий спектр кондитерки. От у чехів із цим гірші справи – це культура пива. Власне, закарпатці теж мають винну культуру, відтак – і природну любов до шитиминь. Якщо порівняти цю гастрономію із більш відомою в країні галицькою традицією плячків – то треба відзначити, що рецептів шитиминь у сотні разів більше».

Говорячи про розвиток харчових традицій, традиції вживання солодоців слід пов'язувати скоріше не з різновидом алкоголю, а з традиціями споживання чаю та кави у міській культурі, адже солодоці – загально відомий атрибут цього дійства. Традиції вживання чаю церковною елітою та козацькою старшиною прийнято відносити до XVIII ст., коли Гетьманщина стала транзитною територією у торгівлі чаєм, що транспортувався з Росії у Західну Європу [9, с.122]. Кавові традиції успадковані від Туреччини, спорадично зустрічаються у тому ж таки описі Павла Алепського, де він описує кавові зерна подаровані митрополитом Богданові Хмельницькому та велику радість і вдячність гетьмана, бо вживання кави є давньою пристрастю Б. Хмельницького. Відзначається також активний завоз кави з Польщі та Туреччини. Про поширення турецької традиції свідчать і турецькі фаянсові чашечки, знайдені у переліках київських монастирів [9, с.130]. Але вживання кави не було традицією лише церковної еліти. Свідченням поширення кавової культури є відповідні знахідки порцелянових виробів у чисельних археологічних колекціях з козацьких січей, міст і поселень Центральної України, зокрема знахідки кераміки Кютах'я на території Олешківської Січі та Богородицької фортеці [11, с.341-342; 12, табл. 8]. Згадується також вжиток до кави конфітурів, однак здебільшого це пригадується як лікарський засіб для поліпшення травлення [10, с.80].

До кінця XIX ст. чай та кава повільно, та впевнено переходять до переліку пересічних продуктів. У першій третині XIX ст. завдяки діяльності російських чайних компаній ціни на чай були досить помірними, що відзначається у спогадах російських селян, яких аж ніяк не можна зарахувати до еліти суспільства [13, с.235]. Чайні, кав'ярні та цукерні стають звичним атрибутом міського життя та елементом відпочинку. Аналогічно відбувається входження цих традицій у повсякденне життя міських родин.

Промислове виробництво солодоців в Україні починається досить пізно – з другої половини XIX століття. Важливою складовою для цього є достатня сировинна база. Саме XIX ст. приносить до вжитку технологію вироблення цукру з цукрового буряка, що оптимально для країн, які не мають колоній у тропіках, і, власне, не можуть забезпечити себе цукровою тростиною. Також важливою складовою розбудови сучасного асортименту солодоців стає низка відкриттів XIX ст., що дозволяє перетворити шоколад з напою у твердий виріб. Фабрики, що заходять на ринок України, везуть із собою класичний нині набір продуктів – мармелад, пастила, вафлі, шоколад, карамель. Бум цукрової галузі починає скорочувати виробництво солодоців на меду. Цукерні

Львову ревно пропагують віденську моду – у побут львів'ян ґрунтовно входить шоколад. З поміж інших міст починає вирізняться регіональні центри кондитерської продукції – Київ, Харків, Одеса, Львів.

Досить природним і швидким було входження до міського щоденного вжитку мармеладу. Рання історія цього продукту обумовлює його виготовлення з айви, яблук або абрикос – саме ці продукти багаті пектином, що є природним драглеуворювачем. Традиційно назву пов'язують із грецьким словом «mēlon» – яблуко, що пізніше було трансформовано португальцями у «marmelo» для позначення медового десерту з фруктів, і вже згодом розповсюдилося по всій Європі [7, с.3]. Веніамін Похльобкін пов'яже мармелад із грецькими фруктовими десертами – пелте, що готуються випарюванням яблучного чи айвового соку на відкритому сонці. Для англійської харчової традиції мармелад за консистенцією подібний до джему, та готується з цитрусових. Згущення та уварювання фруктових соків, характерне для багатих сонцем країн середземноморського регіону [8, с.375]. Для центральної Європи розповсюдження мармеладу саме як твердих, цукеркоподібних виробів було зав'язане на доступність цукру, і, що важливіше, драглеуворювачів. У 1825 р. пектин був вперше отриманий французьким хіміком Анрі Браконо, що дозволило розвинути даний напрямок. Разом із багатством фруктовоягідної сировини адаптація даного продукту пішла досить швидко. Водночас місцеві традиції медових фруктів перейшли до асортименту фабрик. Найбільш відомий приклад – київське «сухе варення», котре випускали фабрики Балабухів, Брейтмана, Горовіца і багатьох інших.

Залишилися в асортименті й деякі види борошняних солодоців – пряники були постійною складовою асортименту фабрик В. Єфімова, М. Жукова, М. Полуктова, Ж. Бормана [3-5]. Так само можна заявити і про східні солодоці на теренах українського Півдня – адаптовані ще з часів османського панування, вони не зникають, але переходять до асортименту місцевих фабрик. В Києві та околицях такий самий перехід маємо із місцевим «сухим варенням», або ж українською версією цукатів. Отже, говорити про повне витіснення, заміну не є обґрутованим.

Висновки. Отже, глобалізаційні впливи у харчовій культурі XIX ст. позначили кардинальні зміни у традиціях споживання солодоців в Україні. Спочатку міська, а згодом і сільська культура почала відмовлятися від традиційних солодоців на користь промислових виробів. Водночас слід відмітити перехід деяких видів традиційних солодоців до асортименту українських фабрик. Формування нової, глобалізованої культури харчування було розпочато із промисловим переворотом, що несло в собі змішування традицій та інновацій, адаптувало старі продукти під нові потреби. Водночас ширилась культура споживання чаю та кави, що вели за собою послідовну зміну етикету та застільних традицій. Саме завдяки промислового перевороту протягом XIX ст. чай та кава стають елементом дозвілля не тільки елітарних прошарків, але широкого загалу. Водночас традиційні солодоці отримують значення нішевих, ексклюзивних продуктів. Негативною стороною цього явища можна назвати поступову уніфікацію, а відповідно, «денаціоналізацію» української харчової культури в галузі солодоців. З

іншого боку, адаптація місцевих харчових продуктів під промислові потреби дала можливість місцевому продукту так само здійснити експансію у глобалізований простір, а відповідно, здійснити український внесок до формування глобалізованої харчової культури.

Література

1. Артюх А.Ф. Українська народна кулінарія / А.Ф. Артюх – К.: Наукова думка, 1982. – 111 с.
2. Артюх А.Ф. Їжа та харчування в Київській Русі // Етнографія Києва і Київщини: традиції й сучасність / А.Ф. Артюх – К., 1986. – 135с.
3. Монтанари М. Голод и изобилие: История питания в Европе / М. Монтанари // Пер. с итал. А. Миролюбовой. СПб.: Александрия, 2009. – 289 с.
4. Обзор развития промышленности Харьковской губернии за 1875 год // ЦДІА: Ф. 2090. – Оп.1, спр. 1 - арк.107.
5. Материали к статистическому описанию Харьковской губернии за 1869 г. // Державний архів Харківської області: Ф. 922. – Оп. 1., спр. 17. – арк. 62.
6. Материали к статистическому описанию Харьковской губернии за 1896 г. // Державний архів Харківської області: Ф. 922. – Оп. 1., спр. 165. – арк. 165.
7. Материали к статистическому описанию Харьковской губернии за 1881 г. // Державний архів Харківської області: Ф. 51. – Оп. 1., спр. 139. – арк. 149.
8. Ведомости о фабриках и заводах за 1892 г. // Державний архів Харківської області: Ф. № 922. – Оп. 1., спр. 85. – арк. 236.
9. Wilson, C. Anne. The Book of Marmalade: Its Antecedents, Its History and Its Role in the World Today (Together with a Collection of Recipes for Marmalades and Marmalade Cookery), University of Pennsylvania Press, Philadelphia. Revised Edition 1999.
10. Maquellonne -Samat, (Anthea Bell, tr.) A History of Food. 2nd ed. 2009, p. 507
11. Яременко М. Насолоди освічених в Україні ХVІІІ ст.: (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) / М. Яременко. Київська Академія, 2012. – Вип. 10. – С. 117-184.
12. Лікарські та господарські порадики ХVІІІ ст. (Серія: Пам'ятки української мови). – К.: Наукова думка, 1984. – 128 с.
13. Біляєва Світлана Словянські та тюркські світи в Україні / Світлана Біляєва – 2-ге видання. – К.: Видавець Олег Ділюк, 2016р. – 524 с.
14. Ковальова І.Ф. Каталог старожитностей доби Пізнього середньовіччя містечка Самари та Богородицької фортеці / І.Ф. Ковальова, В.М. Шалобудов, О.В. Харитонова. – Д.: Вид-во «Ліра», 2013. –176 с.

15. Россия в мемуарах: воспоминания русских крестьян ХVІІІ – первой половины ХІХ века. М.: Новое литературное обозрение, 2006. –787 с.

References

1. Artyukh, L.F. *Ukrayins'ka narodna kulinariya.*/ L.F.Artyukh – K. Naukova dumka, 1982. –111s.
2. Artyukh L. F. *Yizha ta kharchuvannya v Kyivskiy Rusi* // *Etnohrafiya Kyjeva i Kyjivshchyny: tradytsiyi y suchasnist'*. – K., 1986.-135s.
3. Massymo, M. *Holod y yzobyllye: Ystoryya pytannya v Evrope.*/M. Massymo//SPb: yzd-vo Aleksandryya, 2009h. –269 s.
4. *Obzor razvuytyya promyshlennosti Khark'kovskoy gubernyy za 1875 hod*// ЦДІА: Ф. 2090.– Оп.1, спр. 1- арк.107.
5. *Materyaly k statystycheskomu opysanyyu Khark'kovskoy gubernyy za 1869 h.* // *Derzhavnyy arkhiv Kharkiv's'koyi oblasti:* Ф. 922. –Оп. 1.,спр. 17.–арк. 62.
6. *Materyaly k statystycheskomu opysanyyu Khark'kovskoy gubernyy za 1896 h.*// *Derzhavnyy arkhiv Kharkiv's'koyi oblasti:* Ф. 922. – Оп. 1., спр. 165.– арк. 165. *Materyaly k statystycheskomu opysanyyu Khark'kovskoy gubernyy za 1881 h.*// *Derzhavnyy arkhiv Kharkiv's'koyi oblasti:* Ф. 51. – Оп. 1., спр. 139. – арк. 149.
7. *Vedomosti o fabrykakh i zavodakh za 1892 h.*// *Derzhavnyy arkhiv Kharkiv's'koyi oblasti:* Ф. № 922.–Оп. 1., спр. 85.– арк. 236.
8. Wilson, C. Anne. *The Book of Marmalade: Its Antecedents, Its History and Its Role in the World Today (Together with a Collection of Recipes for Marmalades and Marmalade Cookery), University of Pennsylvania Press, Philadelphia. Revised Edition 1999.*
9. *Maquellonne -Samat, (Anthea Bell, tr.) A History of Food. 2nd ed. 2009, p. 507*
10. *M. Yaremenko Nasolody osvichenykh v Ukrayini ХVІІІ st.: (pro kul'turu vzhivannya tserkovnoyu elitoyu chayu, kavu ta vyna)* / *Kyjiv's'ka Akademiya.* – 2012. – Вър. 10. – С. 117-184.
11. *Likars'ki ta hospodars'ki poradyky ХVІІІ st. (Seriya: Pam'yatky ukrayins'koyi movy).* – K.: Naukova dumka, 1984. – 128 s.
12. *Svitlana Bilayeva. Slovyan's'ki ta tyurks'ki svity v Ukrayini.- 2-he vydannya.- K.: Vydavets' Oleh Filyuk,* 2016r. – 524s.
13. *I.F. Kovalova, V.M. Shalobudov, O.V. Kharytonova Katalog starozhytnostey doby Pizn'oho seredn' ovichchya mistechka Samary ta Bohorodyts'koyi fortetsi.-D.: Vyd-vo «Lira»,* 2013.-176s.
14. *Rossyya v memuarakh: vospomynannya russkykh krest'yan ХVІІІ - pervoy polovyny ХІХ veka. M.: Novoe lyteraturnoe obozrenye,* 2006.-787s.

Levytska N.M.,

Doctor of Historical Sciences, Professor of the department of Humanitarian Disciplines
of National University of Food Technology, nadejda_ist@ukr.net

Kotsuibanska O.O.,

PhD in history, Associate Professor of the department of Humanitarian Disciplines
of National University of Food Technology, tandermind@ukr.net

Ukraine, Kyiv

INFLUENCE OF GLOBALIZATION TO THE NUTRITION CULTURE OF 19TH CENTURY (BY THE EXAMPLE OF THE CONFECTIONERY INDUSTRY OF UKRAINE)

Globalization is a complicated and multilayered phenomenon, that still causes contradictions concerning its determination, functions, influence. Industrial revolution of 19th century has brought serial manufacturing of food products and hence, unification of food traditions and daily life. This paper dedicated to the interaction of the different food traditions in Ukraine during the second half of the 19th century, using the example of confectionery branch.

Key words: confectionery, industrial revolution, food culture, traditions, globalization.

УДК 636.52/.58:929:001(477)

Мельник В.В.,

*к.с.-г.н., доцент кафедри технологій у птахівництві, свинарстві та вівчарстві
Національного університету біоресурсів і природокористування України, MelnikVika0204@gmail.com**Україна, м. Київ*

НАУКОВА І ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ ПТАХІВНИЦТВА В УКРАЇНІ ЗА ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Метою дослідження було проаналізувати наукову діяльність Інституту птахівництва Української академії аграрних наук за часи незалежності, який наразі має статус Державної дослідної станції птахівництва Національної академії аграрних наук України. Узагальнено і охарактеризовано основні напрями наукової діяльності вчених цієї установи. Внесок у наукове забезпечення галузі птахівництва України у досліджуваний період зробили такі вчені, як М.І. Сахацький, М.Т. Тагіров, О.В. Терещенко, І.І. Івко, В.О. Мельник, В.О. Бреславець, О.П. Подстрешний, Ю.В. Бондаренко, Ю.О. Рябоконт, П.Ф. Сурай, І.А. Іонов, О.М. Стефанович, Н.І. Братишко, О.О. Катеринич, В.Д. Лук'янова, І.А. Степаненко, А.І. Горобець та інші.

Ключові слова: *селекція, генетика, репродукція, годівля, птиця, порода, крос.*

Постановка проблеми. З розпадом СРСР у незалежній Україні спостерігались складні соціально-економічні зміни і це відбилось на діяльності агропромислового комплексу загалом та такої провідної галузі тваринництва як птахівництво.

Уже з перших років незалежності України наукове і методичне забезпечення птахівництва було покладено на Інститут птахівництва Української академії аграрних наук. Ця установа упродовж XXI століття зазнала певних структурних змін і наразі має статус Державної дослідної станції птахівництва (ДДСП) Національної академії аграрних наук України (НААНУ). В останнє десятиліття XX і на початку XXI століття розробки вчених установи є основними у науковому забезпеченні птахівництва в Україні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В історіографії відсутні публікації щодо організаційної, наукової та методичної роботи вчених Державної дослідної станції птахівництва в Україні за часи незалежності. Є лише публікації окремих вчених цієї установи, в яких висвітлюються результати наукових досліджень і досягнень з годівлі птиці, селекційно-племінної роботи, інкубації, технології виробництва яєць і м'яса птиці тощо [4,8, 9,15,16,19,21,26].

Метою роботи було проаналізувати та в історичній ретроспективі висвітлити наукову діяльність Державної дослідної станції птахівництва в Україні за часи незалежності (кінець XX – початок XXI століття).

Виклад основного матеріалу. Державна дослідна станція птахівництва НААН є головною установою, яка здійснює наукове забезпечення птахівництва в Україні. Основні напрями наукової діяльності цієї установи спрямовані на розроблення нових методів і способів удосконалення існуючих та виведення нових високопродуктивних ліній, кросів і популяцій сільськогосподарської птиці; збереження і раціональне використання генофонду птиці; удосконалення методів інкубації яєць курей, гусей, індиків та качок; розроблення систем повнораціональної годівлі і контролю якості як комбікормів, так і окремих його компонентів, профілактики та лікування мікотокси-

козів птиці. В інституті також вирішують проблеми запровадження ресурсозберігаючих і природоохоронних технологій виробництва яєць і м'яса, способів діагностики, лікування та профілактики захворювань птиці, розробляють державні і галузеві стандарти, технічні умови як на продукцію птахівництва, так і технологічні процеси.

За часи незалежності України відбулось декілька реорганізацій Інституту птахівництва. Так, у 2011 році, відповідно до наказу Національної академії аграрних наук України №297 від 3 листопада дану установу було перетворено у науковий підрозділ Інституту тваринництва НААНУ, а з грудня 2013 р. (наказ Національної академії аграрних наук №166 від 10.12.2013 р.) вона має статус Державної дослідної станції птахівництва, яка підпорядкована Національній академії аграрних наук України. У різні роки досліджуваного періоду установу очолювали Микола Іванович Сахацький (1988–2003), Юрій Олександрович Рябоконт (2003–2006), Олександр Володимирович Терещенко (2006–2012, 2014–2017). Наразі (з 2017 року) Державну дослідну станцію птахівництва НААН очолює доктор сільськогосподарських наук Олег Олександрович Катеринич.

Однією із важливих проблем не лише в Україні, а й у світі є необхідність розробки методів збереження генофонду птиці. Це є один із напрямів діяльності українських вчених даної установи. А тому на початку 90-х рр. XX століття вчені Інституту птахівництва Української академії аграрних наук (такий статус мала ДДСП), а саме, О.П. Подстрешний і В.Ю. Стефанович разом із вченими Всеросійського НДІ розведення і генетики тварин проводили дослідження щодо ефективності збереження генофонду при груповому утриманні курей і півнів у різних угрупованнях та при штучному осіменінні курей як свіжою, так і криоконсервованою спермою [20, с.3-8]. При цьому М.Т. Тагіров, О.В. Терещенко і М.І. Сахацький [27, с.12-15] з метою збереження рідкісних порід курей вивчали ефективність різних способів трансплантації ранніх ембріонів курей у чуже яйце.

Учені продовжували селекційно-племінну роботу з курми, з метою створення високопродуктивних кросів.

Так, у 1996 році було затверджено крос яєчних курей «Бірки-117», над створенням якого вчені працювали упродовж 1971–1993 рр. Серед авторів – В.Д. Лук'янова, М.І. Сахацький, Ю.О. Рябоконт, О.П. Подстрешний, О. Рожковський, І.А. Степаненко [19].

Для інтенсифікації такого напряму птахівництва як гусівництво, необхідно було застосовувати штучне осіменіння гусок – важливого методу поліпшення відтворювальних якостей птиці, який дозволяє підвищити заплідненість яєць. Так, О.П. Бондаренко [3, с.15-20] поліпшив технологію штучного осіменіння гусок. С.В. Бичко із співробітниками [2, с.394-398] удосконалювали технології низькотемпературного консервування сперми гусаків. Г.В. Білецька разом із І.Ю. Безрукавою та іншими розробляла схеми вакцинації гусей проти вірусного ентериту з використанням інактивованої вакцини [1, с.336-337].

Учені Інституту птахівництва здійснювали наукове забезпечення розвитку і такої підгалузі птахівництва як індиківництво. Так, наказом Міністерства аграрної політики України №340 від 21.05.2007 р., з метою збільшення виробництва м'яса індиків, була затверджена «Програма розвитку індиківництва на період до 2015 року» [16]. Наукове забезпечення було покладено на Інститут птахівництва УААН. Тут слід відмітити, що в результаті багаторічної селекційно-плеємінної роботи вчених цієї установи було створено крос індиків «Харківський», а поєднувальні вихідні лінії «5» і «6» цього кросу було затверджено у 2007 році наказом Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук за № 780/110 [5].

Як відомо, одним із важливих чинників забезпечення оптимальних технологічних умов виробництва продукції птахівництва (поряд з годівлею і ветеринарно-санітарними заходами) є створення нормативного мікроклімату у пташниках. Питанням дослідження мікроклімату приділяли увагу В.К. Резніковський та І.І. Івко із співавторами [23, с.48-50]. І.І. Івко, Ю.Б. Іщенко і С.В. Кульбаба розробили комп'ютеризовану математичну модель систем освітлення пташників [8, с.403-413]. В.О. Мельник і О.В. Ципляк [15, с.417-419] вивчали вплив щільності посадки курей батьківського стада бірківської м'ясо-яєчної популяції при вирощуванні на підстилці на деякі якісні та інкубаційні показники яєць. В.О. Бреславець і Н.В. Шоміна [4, с.355-360] досліджували газо- та вологопроникненість шкаралупи яєць курей різних порід та віку, а Н.О. Прокудіна, Н.С. Огурцова і О.Б. Артеменко [22, с.431-444] аналізували причини ембріональної смертності сільськогосподарської птиці при інкубуванні яєць в умовах інкубаторних станцій і птахівничих господарств України.

На початку ХХІ століття структура Інституту птахівництва була такою: відділ селекції та генетики птиці; лабораторія фізіології та годівлі птиці; лабораторія мікотоксикології; лабораторія технології виробництва продукції птахівництва в спеціалізованих, фермерських і присадибних господарствах; лабораторія репродукції птиці; відділ профілактики хвороб сільськогосподарської птиці, який має у своєму складі лабораторію діагностики і специфічної профілактики хвороб птиці та лабораторію ветеринарної біотехнології; відділ маркетингу, до складу якого входили лабораторія інформації, реклами, патен-

тно-ліцензійної роботи і стандартизації та лабораторія наукових досліджень з питань інтелектуальної власності і маркетингу [17, с.2].

Співробітниками Інституту птахівництва УААН на базі Державного підприємства «Дослідне господарство «Бірки» провадили поглиблену селекційно-плеємінну роботу з полтавськими глинястими курми із застосуванням методу індивідуально-сімейної селекції з оцінкою плідників за якістю нащадків. Однією з найцінніших ознак полтавських глинястих курей є підвищена життєздатність, стійкість до стресів та неопластичних захворювань, зокрема хвороби Марека, оскільки упродовж 15 років українські вчені провадили селекцію в напрямі покращення цього показника. Значну увагу приділяли поліпшенню якості яєчної продукції цих курей та її товарному вигляду. У зв'язку з тим, що споживачів зараз приваблюють яйця з коричневою шкаралупою, науковці Інституту птахівництва протягом 5 генерацій провадили поглиблену селекційну роботу у напрямі підвищення інтенсивності забарвлення шкаралупи яєць [21]. Однак у промислових господарствах полтавські глинясті кури поширення не набули, оскільки вже наприкінці ХХ століття виробництво харчових яєць в Україні ґрунтувалось переважно на використанні кросів яєчних курей, одержаних при схрещуванні поєднувальних ліній. Так, зокрема, у Державному підприємстві «Дослідне господарство «Бірки» Інституту птахівництва УААН до 2004 року провадили поглиблену селекційно-плеємінну роботу з вихідними лініями трьох кросів яєчних курей «Бірки-2М» «Бірки-117» і «Бірки-колер». Проте, оскільки кроси «Бірки-2М» і «Бірки-117» були не аутосексними, вони виявились не конкурентоспроможними з поширеними аутосексними кросами зарубіжної селекції [26, с.1-6]. А тому вчені припинили плеємінну роботу з тими кросами та розширили селекцію інших генетичних ресурсів, які відповідали вимогам сучасного птахівництва. Тут слід відмітити, що у результаті багаторічної селекційно-плеємінної роботи у 2016 році наказом №146 від 11 квітня було затверджено селекційне досягнення у птахівництві, а саме: заводську лінію Г2 м'ясо-яєчних курей породи плімутрок білий. Організацією-оригіном визнано Державну дослідну станцію птахівництва НААН. Авторами цього селекційного досягнення, яким належить найбільша частка участі у його створенні, є Ю.В. Бондаренко, О.О. Катеринич і О.П. Захарченко.

Вченими Інституту птахівництва була проведена значна робота щодо наукового обґрунтування норм та режимів годівлі птиці високопродуктивних ліній і кросів, визначені оптимальні параметри обмеженої годівлі ремонтного молодняка, розроблені експрес-методи аналізу кормів та продуктів птахівництва, удосконалена система контролю за повноцінністю годівлі птиці [24, с.4]. Особливу увагу приділяли забезпеченню протеїнового і енергетичного живлення птиці [25, с.18-22]. Слід підкреслити, що проблему вітамінного забезпечення птиці вирішували І.А. Іонов, П.Ф. Сурай та ін. [9, с.38-46; 10, с.31-38; 12, с.81-83; 28, с.46-47].

Наукові здобутки вчених були узагальнені і відображені у рекомендаціях з нормування годівлі сільськогосподарської птиці. Розробили рекомендації Н.І. Братішко,

О.В. Пригуленко, В.М. Гордієнко, О.М. Стефанович, А.М. Котик, Т.Є. Клименко, О.О. Катеринич, А.І. Горобець, Р.К. Жук, Р.Б. Гриценко, а також М.М. Лемешева із Харківської державної зооветеринарної академії [24].

Одним із важливих напрямів досліджень українських учених, якому приділяли увагу в Інституті птахівництва ще з 1972 року – це мікотоксикологія. За часи незалежності України у даній установі проблемі мікотоксикозів птиці були присвячені роботи А.М. Котика,

В.О. Труфанової, Труфанова О.В. [13, с.22-27; 14, с.96-103].

Аналіз публікацій учених Інституту птахівництва/Державної дослідної станції птахівництва за період незалежності України, проведений на основі даних про Друковані праці співробітників за 1981–2016 роки [6] свідчить, що як у 1991 році, так і 2015-му основна частка наукових робіт припадала на дослідження з селекції, генетики та репродукції птиці (рис.1).

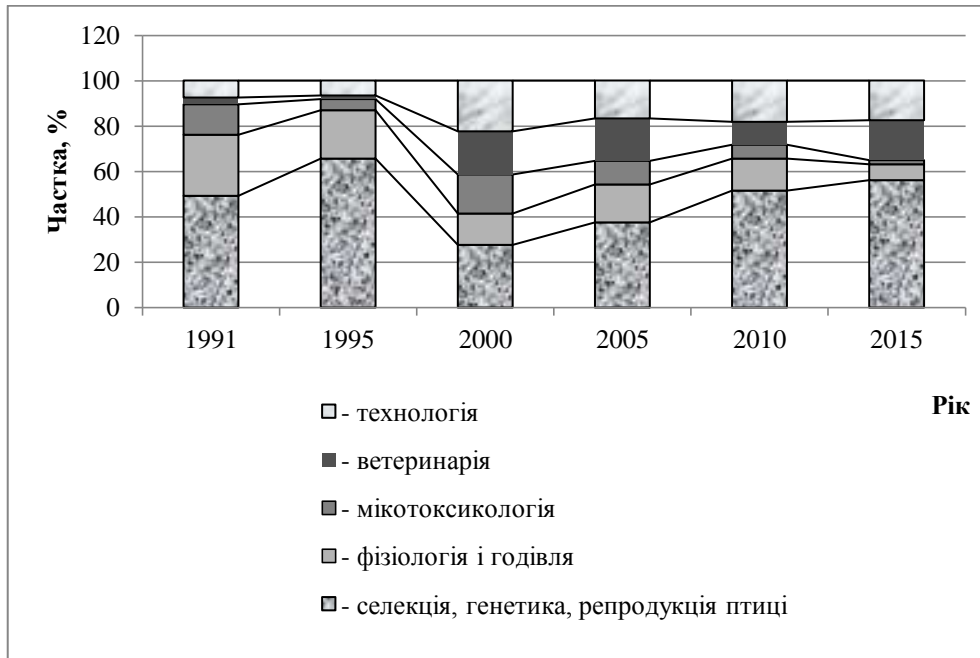

Рис. 1. Структура напрямів досліджень, %

При цьому, кількість досліджень з мікотоксикології і фізіології та годівлі птиці зменшилась, а з ветеринарії – збільшилась.

Важливим є внесок вчених Інституту птахівництва у розробку нормативних документів, які є складовою нормативної бази птахівництва України. Так, на початку XXI століття спільно із ученими інших установ Ю. Рябоконь, І. Івко, В. Мельник, В. Пудов, С. Кульбаба, Е. Дуонов розробили відомчі норми технологічного проектування «Підприємства птахівництва», які є чинними і наразі [18]. Однак при цьому враховано, що у птахівничі господарства України завозять із-за кордону нові кроси та породи високопродуктивної птиці і фірми-постачальники птиці надають рекомендації з утримання, годівлі, селекції, параметрів мікроклімату тощо. А тому птахівники можуть використовувати технологічні рекомендації фірм-постачальників племінної та товарної птахопродукції.

За період 2003–2009 рр. в Інституті птахівництва було розроблено понад 50 національних та галузевих стандартів України на продукцію, технологічні процеси, терміни і визначення у птахівництві та птахопереробній промисловості, методи лабораторної діагностики хвороб птиці тощо [7, с.3-11].

Висновки. Інститут птахівництва Української академії аграрних наук за часів незалежності, який наразі має статус Державної дослідної станції птахівництва Національної академії аграрних наук України, є

провідною установою, що здійснює наукове забезпечення галузі птахівництва у країні. У досліджуваній період у результаті селекційно-племінної роботи вченими було створено кроси яєчних курей «Бірки-117», «Бірки-2М», «Бірки-кolor» та ін. Удосконалено продуктивні якості полтавських глинястих курей, створено крос індиків «Харківський-56». Провадилась дослідження не лише з селекції, генетики і репродукції птиці, а також годівлі, фізіології, мікотоксикології, ветеринарії, технології тощо. Внесок у наукове забезпечення галузі птахівництва України в період незалежності зробили такі вчені, як М.І. Сахацький, М.Т. Тагіров, О.В. Терещенко, І.І. Івко, В.О. Мельник, В.О. Бреславець, О.П. Подстрешний, Ю.О. Рябоконь, П.Ф. Сурай, І.А. Іонов, О.М. Стефанович, Н.І. Братішко, О.О. Катеринич, А.І. Горобець та інші.

Література

- Белецкая А.В., Безрукавая И.Ю., Юрко П.С., Шомин А.А. Разработка схемы вакцинации гусей против вирусного энтерита с использованием инактивированной вакцины. Материалы XVI конф. «Достижения в современном птицеводстве: исследования и инновации» / ВНАП РО. Сергив Посад, 2009. С.336-337.
- Бичко С.В., Артеменко О.Б., Шерещенко О.В. Вдосконалення технології низькотемпературного консервування сперми гусаків. Птахівництво: міжвід. темат. наук. зб. Харків, 2004. Вип.55. С.394-398.
- Бондаренко О.П. Вдосконалення технології штучного осіменіння гусей. Птахівництво: міжвід. темат. наук. зб. Київ: Урожай, 1993. Вип.46. С.15-20.

4. Бреславец В.О., Шоміна Н.В. Дослідження газо- та вологопроницності шкаралупи яєць курей різних порід та віку. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. Харків, 2006. Вип.58. С.355-360.
5. Гадючко О., Катеринич О., Шерещенко О., Рябоконт Ю. Дієтична птиця – в перспективі [Електронний ресурс]. 2009. Режим доступу: <https://propozitsiya.com/dietchna-ptitsya-v-perspektivi> (дата звернення 25.05.2019).
6. Друковані праці співробітників Державної дослідної станції птахоівництва НААН за 1981–2016 роки: [бібліографічний покажчик] / А.П. Пономарьова. Біркі, 2016. 211 с.
7. Інформація про розроблення стандартів Інститутом птахоівництва УААН. Біркі, 2010. 19 с.
8. Івко І.І., Іщенко Ю.Б., Кульбаба С.В. Комп'ютеризована математична модель систем освітлення пташників. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. Харків, 2006. Вип.58. С.403-414.
9. Іонов І.А. Антиоксидантніе свойства токоферола и аскорбиновой кислоты в эмбриогенезе птиц. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. / Інститут птахоівництва УААН. Борки, 1997. Вип. 47. С. 38-46.
10. Іонов І.А. Использование витамина К₁ в птицеводстве. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. / Інститут птахоівництва УААН. Борки, 1997. Вип.47. С.31-38.
11. Іонов І.А. Обогащение яиц и мяса птицы витамином Е. Вісник аграрної науки. 1997. №10. С.48-51.
12. Іонов І.А., Сурай П.Ф., Кучмистов В.А. Оценка А- и Е-витаминовой обеспеченности птиц в эмбриогенезе. Научно-технический бюллетень / Інститут животноводства УААН. Харьков, 1994. №65. С.81-83.
13. Котик А.Н., Пруфанова В.А. Микотоксикозы птиц: результаты 33-летней исследовательской работы. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. Харків, 2005. Вип.57. С.22-27.
14. Котик А.М., Пруфанова В.О., Пруфанов О.В. Эффективность препарата "Бовилакт" при экспериментальному ПП-2 токсікозі курей. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. / Інститут птахоівництва УААН. Харків, 2007. Вип. 60. С. 96-103.
15. Мельник В.О., Ципляк О.В. Влияние щільності посадки курей батьківського стада бірківської м'ясо-яєчної популяції при вирощуванні на підстилці на деякі якісні та інкубаційні показники яєць. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. Харків, 2006. Вип.58. С. 417-419.
16. Наказ 21.05.2007 №340 «Про затвердження Програми розвитку індустрії птахоівництва в Україні на період до 2015 року [Електронний ресурс]. 2007. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0340555-07> (дата звернення 30.05.2019).
17. Наукові розробки, товари та послуги / Інститут птахоівництва УААН. Алушта, 2008. 23 с.
18. Підприємства птахоівництва. ВВП-АПТК-04-05. Київ: Мінагрополітики України, 2005. 91 с.
19. Подстрешний О.П. Крос «Борки-117». Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]. 2014. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=2130 (дата звернення 10.06.2019).
20. Подстрешний О.П., Стефанович В.Ю., Попов І.І., Сахарова С.А. Використання імуногенетичного контролю при вдосконаленні методів збереження генфонду птиці. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. Київ: Урожай, 1993. Вип.64. С.3-8.
21. Полтавські глинясті кури (рекомендації по розведенню) / під заг. ред. Ю.А. Рябоконт. Біркі, 2005. 32 с.
22. Прокудіна Н.А., Огурцова Н.С., Артеменко А.Б. Анализ причин эмбриональной смертности сельскохозяйственной птицы за 2001-2005 гг. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. Харків, 2006. Вип.58. С.431-444.
23. Резніковський В.К., Івко І.І., Дяконов М.П., Тимофеев В.М. Дослідження мікроклімату зблокованих пташників. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. Київ: Урожай, 1993. Вип.46. С.15-20.
24. Рекомендації з нормування годівлі сільськогосподарської птиці / під ред. О.В. Шерещенка. Біркі, 2010. 88 с.
25. Рябоконт Ю.А., Братишко Н.М. Научные разработки в кормлении птицы. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. Харків, 2005. Вип.57. С.18-22.
26. Степаненко І.А., Коваленко Т.П., Іванова П.В., Гадючко О.П., Вавричук П.В., Луціна А.А. Дослідне господарство «Борки»: племінні ресурси і напрями селекційної роботи з ними. Сучасне птахоівництво. 2004. №10. С.1-6.
27. Шагіров М.П., Шерещенко О.В., Сахачук М.І. Эффективность різних способів трансплантації ранніх ембріонів курей у чуже яйце. Птахоівництво: міжвід. темат. наук. зб. Київ: Урожай, 1993. Вип.46. С.12-15.
28. Surai P., Ionov I., Kuklenko T., Yaroshenko F. Some features of vitamin A transfer from diet to the egg yolk. II Конференція Балтійських стран по птицеводству. Вильнюс, 1994. С. 46-47.

References

1. Beletskaya A.V., Bezrukavaya I.Yu., Yurko P.S., Shomin A.A. Razrabotka skhemy vaktsinatsii gusey protiv virusnogo enterita s ispolzovaniem inaktivirovannoy vaktsiny. Materialy XVI konf. «Dostizheniya v sovremennom ptitsevodstve: issledovaniya i innovatsii» / VNAF RO. Sergiev Posad, 2009. S.336–337.
2. Bychko S.V., Artemenko O.B., Tereshchenko O.V. Vdoskonalennia tekhnologii nyzkotemperaturnoho konservuvannia spermy husakiv. Ptafkivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. Kharkiv, 2004. Vyp.55. S.394-398.
3. Bondarenko O.P. Vdoskonalennia tekhnologii shituchinoho osimeninno husei. Ptafkivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. Kyiv: Urozhai, 1993. Vyp.46. S.15-20.
4. Breslavets V.O., Shomina N.V. Doslidzhennia hazo- ta volohoproynyknenosti shkaralupy yaiets kurei riznykh porid ta viku. Ptafkivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. Kharkiv, 2006. Vyp.58. S.355-360.
5. Hadiuchko O., Katerynych O., Tereshchenko O., Riabokon Yu. Dietchna ptitsia – v perspektivi [Elektronnyi resurs]. 2009. Rezhym dostupu: <https://propozitsiya.com/dietchna-ptitsya-v-perspektivi> (data zvernennia 25.05.2019).
6. Drukovanі pratsi spivrobitnykiv Derzhavnoi doslidnoi stantsii ptafkivnytstva NAAN za 1981–2016 roky: [bibliografichnyi pokazhchyk] / A.P. Ponomarova. Birky, 2016. 211 s.
7. Informatsiia pro rozroblennia standartiv Instytutom ptafkivnytstva UAAH. Birky, 2010. 19 s.
8. Ivko I.I., Ishchenko Yu.B., Kulbaba S.V. Komp'yuteryzovana matematychna model system osvittennia ptashnykiv. Ptafkivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. Kharkiv, 2006. Vyp.58. S.403-414.
9. Ionov I.A. Antioksidantnye svoystva tokoferola i askorbिनovoy kisloty v embriogeneze ptits. Ptafkivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. / Instytut ptafkivnytstva UAAH. Borky, 1997. Vyp. 47. S. 38-46.
10. Ionov I.A. Ispolzovanie vitamina K₁ v ptitsevodstve. Ptafkivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. / Instytut ptafkivnytstva UAAH. Borky, 1997. Vyp. 47. S.31-38.
11. Ionov I.A. Obogashchenie yaits i myasa ptitsy vitaminom Ye. Visnyk aharnoi nauky. 1997. №10. S.48-51.
12. Ionov I.A., Suray P.F., Kuchmistov V.A. Otsenka A- i E- vitaminnoy obespechennosti ptits v embriogeneze. Nauchno-tekhnicheskij byulleten / Institut zhivotnovodstva UAAH. Kharkov, 1994. №65. S.81-83.
13. Kotik A.N., Trufanova V.A. Mikotoksizozы ptits: rezultaty 33-letney issledovatel'skoy raboty. Ptafkivnytstvo: mizhvid. temat.

nauk. zb. / Instytut ptačivnytstva UAAH. Khar'kiv, 2005. Vyp. 57. S. 22-27.

14. Kotyč A.M., Trufanova V.O., Trufanov O.V. Efektivnist preparatu «Bovilakt» pry eksperymentalnomu T-2 toksykozi kurei. Ptačivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. / Instytut ptačivnytstva UAAH. Khar'kiv, 2007. Vyp. 60. S. 96-103.

15. Melnyk V.O., Tsypliak O.V. Vplyv slichilnosti posadky kurei batkivskogo stada birkivskoi miaso-yaiechnoi populiacii pry vyroshchuvanni na pidstyttsi na deiakij yakisni ta inkubatsiini pokaznyky jajets. Ptačivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. Khar'kiv, 2006. Vyp. 58. S. 417-419.

16. Nakaz 21.05.2007 №340 «Pro zatverdzhennia Prohramy rozvytku indyčivnytstva v Ukraini na period do 2015 roku [Elektronnyi resurs]. 2007. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0340555-07> (data zvernennia 30.05.2019).

17. Naukovi rozrobky, tovary ta posluhy / Instytut ptačivnytstva UAAH. Alushita, 2008. 23 s.

18. Pidpriemstva ptačivnytstva. VNTIP-APK-04-05. Kyiv: Minalropolityky Ukraini, 2005. 91 s.

19. Podstrieshnyi O.P. Kros «Borky-117». Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Elektronnyi resurs]. 2014. Rezhym dostupu: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=2130 (data zvernennia 10.06.2019).

20. Podstrieshnyi O.P., Stefanovych V.Iu., Popov I.I., Sakharova S.A. Vykorystannia imunohenetychnoho kontroliu pry vdoskonalenni metodiv zberezhennia henofondu ptytsi. Ptačivnytstvo: mizhvid.

temat. nauk. zb. Kyiv: Urozhai. 1993. Vyp.64. S.3-8.

21. Poltavskij hlyniasti kury (rekomentatsii po rozvedenniu) / pid zah. red. Yu.A. Ryabokonia. Birky, 2005. 32 s.

22. Prokudina N.A., Ogurtsova N.S., Artemenko A.B. Analiz prichin embrionalnoy smertnosti sel'skokhozyaystvennoy ptitsy za 2001-2005 gg. Ptačivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. Khar'kiv, 2006. Vyp.58. S.431-444.

23. Reznikovskij V.K., Ivko I.I., Diakonov M.P., Tymofieiev V.M. Doslidzhennia mikroklimatu zblokovanoykh ptashnykiv. Ptačivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. Kyiv: Urozhai, 1993. Vyp.46. S.15-20.

24. Rekomendatsii z normuvannia hodivli sil'skohospodarskoi ptytsi / pid red. O.V. Tereshchenka. Birky, 2010. 88 s.

25. Ryabokon Yu.A., Bratishko N.I. Nauchnye razrobki v kormlenii ptitsy. Ptačivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. / Instytut ptačivnytstva UAAH. Khar'kiv, 2005. Vyp. 57. S.18-22.

26. Stepanenko I.A., Kovalenko H.T., Ivanova T.V., Hadiuchko O.T., Vavriuchuk T.V., Lunina L.A. Doslidne hospodarstvo «Borky»: pleminni resursy i napriamy selektsiinoi roboty z nymy. Suchasne ptačivnytstvo. 2004. №10. S.1-6.

27. Tahirov M.T., Tereshchenko O.V., Sakhatskyi M.I. Efektivnist riznykh sposobiv transplantatsii rannikh embrioniv kurei u chuzhe jajtse. Ptačivnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. Kyiv: Urozhai, 1993. Vyp.46. S.12-15.

28. Suraj P., Ionov I., Kuklenko T., Yaroshenko F. Some features of vitamin A transfer from diet to the egg yolk, II Konferentsiya Baltijskikh stran po ptitsevodstvu. Vilnyus, 1994. S. 46-47.

Melnyk V.V.,

Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor,
Department of Technology in Poultry, Pig and Sheep Breeding,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, MelnikVika0204@gmail.com

Ukraine, Kyiv

SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL ACTIVITIES OF THE STATE RESEARCH STATION OF POULTRY IN UKRAINE IN TIME OF INDEPENDENCE

The purpose of the research is to analyze the scientific activity of the Institute of Poultry of the Ukrainian Academy of Agrarian Sciences during the years of independence, which currently has the status of the State Research Station of Poultry (SRSP) of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (NAAS). The basic directions of scientific activity of scientists of this institution have generalized and characterized. Contributions to the scientific support of the poultry industry in Ukraine during the study period were made by such scientists as M.I. Sakhatsky, M.T. Tagirov, O.V. Tereshchenko, I.I. Ivko, V.O. Melnyk, V.O. Breslavets, O. P. Podstreshny, Yu.V. Bondarenko, Yu.O. Ryabokon, P.F. Suraj, I.A. Ionov, O.M. Stefanovich, N.I. Bratishko, O.O. Katerinich, V.D. Lukyanova, I.A. Stepanenko, A.I. Horobets and others.

Key words: selection, genetics, reproduction, feeding, poultry, breed, cross.

УДК 631.117.4(53):001.891.55(93)

Томашина Г.П.,

*зав. сектору економічного аналізу і прогнозування інноваційного розвитку, правового забезпечення та захисту інтелектуальної власності Інституту сільського господарства Степу НААН, galina_250209@ukr.net**Україна, м. Кропивницький*

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ КІРОВОГРАДЩИНИ У ХХ СТ. – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті висвітлено передумови становлення сільськогосподарського дослідництва на початку ХХ ст. на території сучасної Кіровоградщини. Досліджено шляхи та етапи діяльності дослідницьких установ аграрного спрямування в регіоні у ХХ ст. – на початку ХХІ ст., які акумулювали досвід наукових напрацювань із різних напрямків агровиробництва і стали основою розвитку провідної науково-дослідної установи на території сучасної Кіровоградщини – Інституту сільського господарства Степу НААН.

За результатами досліджень встановлено, що комплексне наукове забезпечення с.-г. виробництва Кіровоградської області у другій половині ХХ ст. та на сучасному етапі сприяло забезпеченню високих показників продуктивності та економічної ефективності агропромислового виробництва регіону.

Ключові слова: *агротехніка, випробування, впровадження, дослідження, наукове забезпечення, селекція, сільське господарство.*

Постановка проблеми. Становлення с.-г. дослідництва в зоні північного Степу України (переважно територія сучасної Кіровоградщини) бере початок зі створення у 1912 р. Аджамської дослідної станції. За понад столітній період діяльності установи неодноразово мінялася її назва, кілька разів змінювався статус та підпорядкованість, проте, «вона завжди була в авангарді творчого пошуку, розширювала діапазон наукових досліджень, активно впливала на розвиток с.-г. виробництва регіону» [1], а за деякими напрямками досліджень – і на розвиток аграрної науки України. Зважаючи на те, що в даний період існують різні підходи щодо перспектив та напрямів діяльності установ аграрної науки регіону, важливо визначити їх роль та значення як у становленні та розвитку с.-г. дослідництва в зоні північного Степу, так і у контексті внеску в здобутки аграрної науки України.

Мета роботи полягає у комплексному дослідженні процесу становлення, розвитку та функціонування сільськогосподарської дослідної справи на території сучасної Кіровоградщини від початку ХХ ст. до наших днів. У цілях досягнення поставленої мети, важливо дослідити: шляхи та підстави послідовної реорганізації дослідницьких установ аграрного спрямування регіону; фактори, що визначали трансформацію напрямків діяльності дослідних установ Кіровоградщини – від вузько спеціалізованих до комплексних досліджень; вплив їх діяльності на стан розвитку аграрного сектору Кіровоградської області на різних історичних етапах; внесок с.-г. дослідників північного Степу України у розвиток вітчизняної аграрної науки.

У ході досліджень проаналізовано становлення с.-г. дослідництва в зоні північного Степу України за часів Російської імперії (1908–1917 рр.), його розвиток у період радянської доби (1918–1991 рр.) та в незалежній Україні (1992–2018 рр.), дано оцінку його сучасному стану.

Викладення основного матеріалу. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на території України була започаткована с.-г. дослідна справа. Її організація була обумовлена

економічною ситуацією, що сприяла розвитку підприємництва, змушувала удосконалювати засоби виробництва, вести пошук нових прогресивних форм ведення господарства на селі [2].

Становлення с.-г. дослідної справи здійснювалося шляхом створення значної кількості дослідних станцій у різних регіонах. У той час, більша частина території сучасної Кіровоградської області розташовувалася у північній частині Херсонської губернії, що була досить значною за розмірами та вже мала кілька с.-г. дослідних установ поблизу Херсона та Одеси. Зважаючи на нагальність вирішення питання поліпшення використання земель у північному Степу, обумовленого безконтрольним розорюванням цілини та недотриманням сівозмін, що впливало на зниження родючості чорнозему, Постановою XLVI сесії надзвичайного Херсонського земського зібрання від 20 квітня 1911 р. «Объ Аджамской опытной станции» було прийнято рішення щодо створення Аджамської сільськогосподарської дослідної станції на відстані близько 10 км від Єлисаветграда (нині Кропивницький) [3,4].

АСГДС, створена Херсонським Губернським Земством, утримувалася на об'єднанні коштів Губернського Земства, Головного Управління Землеробства і Землеустрою, Олександрійського та Єлисаветградського повітових Земств і Єлисаветградської сільськогосподарської спілки.

На час заснування установи, розмір ділянки, що відводився для проведення досліджень складав 110 десятин (120,2 га) [3]. Наукову діяльність АСГДС започатковано зі створення у 1912 р. відділу рільництва, очолюваного Ірліковим М.І., який до 30-х рр. одночасно був керівником станції. Завданням станції було вивчення агротехніки вирощування зернових культур, на які зростав попит на світовому ринку, а забезпечення високих урожаїв ставало неможливим без застосування наукових агротехнічних підходів.

У перші роки діяльності установи, проведення наукових досліджень спрямовувалося на вивчення впливу на врожайність с.-г. культур різних способів підготовки ґрунту, методів та строків сівби, доз

органічних та мінеральних добрив, порівняння сортів зернових, олійних, бобових культур, злаків, картоплі. Також велися спостереження за метеорологічними умовами, вологістю ґрунту, ґрунтоутворюючими процесами. Протягом 1913–1919 рр., з метою виділення найбільш продуктивних сортів с.-г. рослин, придатних для вирощування у північній частині Херсонської губернії, на станції щорічно вивчалось близько 45 сортів пшениці озимої, 5 сортів жита озимого, 15 сортів ячменю, 12 сортів вівса, 5 сортів проса, 30 сортів картоплі [5,6].

У машиновипробувальному відділі АСГДС продовжували роботи, започатковані у 1908 р. станцією випробування землеробських машин та знарядь Єлисаветградської спілки сільського господарства з вивчення продуктивності плугів, культиваторів і рядкових сівалок заводу братів Ельворті м. Єлисаветграда та окремих екземплярів дискових борін, культиваторів і зерночисної техніки іноземного виробництва.

З 1914 р. у складі відділу рільництва розпочала діяльність агрохімічна лабораторія, де за допомогою вегетаційних та лабораторних методів вивчали властивості ґрунтів дослідного поля, вплив способів обробітку ґрунту на їх родючість, проводили порівнювальний аналіз вмісту азоту та фосфору в ґрунтах чистих та зайнятих парів, визначали якість кормових трав [6].

Дослідженнями, проведеними АСГДС у 1914-1919 рр., було доведено:

- урожайність кукурудзи по осінній оранці до 14 % вище, порівняно з весняною, та істотно не залежить від її глибини;

- серпнева оранка під ярі колосові доцільніша від жовтневої та сприяє більшому накопиченню вологи у ґрунті, забезпечуючи приріст врожаю до 46 %;

- внесення гною під пшеницю озиму підвищує урожайність до 20 % [6].

Перші 10 років становлення діяльності АСГДС відбувалося в період подій першої світової війни, революцій 1917 р., громадянських війн. У цих умовах, проведення досліджень було зведено до мінімуму, проте не припинено. У дореволюційний період діяльність станції не була широко профільною та обмежувалася вивченням окремих питань агротехніки вирощування основних с.-г. в умовах Степу, а результати її діяльності, зважаючи на відсутність зв'язку з селянськими господарствами регіону не мали широкого застосування.

Після встановлення комуністичної влади, з 20-х рр. ХХ ст., за сприяння Наркомзему України та Єлисаветградського (надалі Зінов'євського) земельного відділу, відбувалося поступове розширення обсягів наукових досліджень АСГДС. У 1922–1923 рр. станція була переведена на утримання за кошти державного бюджету, забезпечувалася науковим обладнанням, поступово розширювалися обсяги досліджень та штат працівників. Було організовано нові наукові підрозділи: ентомології, сортовипробування, пристосування [4,7].

Початок розвитку насінництва на науковій основі на території сучасної Кіровоградщини відбувався після прийняття Декрету «Про насінництво». З метою виробництва і поширення сортового насіння основних польових культур, у 1921 р. на АСГДС було організовано відділ сортовипробування, що спрямовував свою діяльність на визначення найбільш придатних сортів с.-г. культур для

вирощування в зоні північного Степу України та заміни безпородного насінневого матеріалу сортовим. Відсутність у радіусі понад 200 км інших науково-дослідних установ аграрного спрямування, створювало сприятливі умови для попиту на вирощений насіннєвий матеріал.

Системна робота з науково-інформаційного забезпечення селянських господарств регіону в АСГДС розпочалася у 1924 р. під керівництвом обласного відділу пристосування Одеської с.-г. дослідної станції [8, С.44]. У 1926 р. в установі було організовано відділ пристосування, що займався впровадженням наукових розробок у зоні діяльності станції, організацією екскурсій, створенням с.-г. гуртків, підготовкою до друку в періодичних виданнях інформації про науково-дослідну роботу установи. Створення даного відділу сприяло зміцненню зв'язків станції з окружними земельними установами та сільським населенням, розширенню територіальних меж застосування наукових напрацювань у с.-г. виробництві [8].

Головні висновки Аджамської дослідної станції, зроблені за результатами досліджень у 20-ті рр. ХХ ст.: чистий пар – найкращий засіб підвищення врожайності озимих зернових культур; глибина пару не має істотного значення для посіву озимих культур; кращі строки посіву озимих зернових культур – 5-10 вересня; органічне добриво – сильний засіб підвищення врожайності; застосування мінеральних добрив (суперфосфату) сприяє підвищенню врожайності озимого жита та пшениці на 20–23 %; найбільшу врожайність сіна в зоні Степу забезпечують посіви еспарцету.

Із середини 20-х рр. ХХ ст. одним із методів дослідницької роботи АСГДС з «вивчення ефективності проведення різноманітних заходів рільництва стає організація «колективних досвідів» у селянських умовах» [9], що стали аналогом наукового випробування результатів досліджень у виробничих умовах. «Колективні досвіди Аджамської с.-г. дослідної станції» були закладені на 30 дільницях, розташованих у різних районах Зінов'євської округи.

Навесні 1928 р. АСГДС було додатково виділено 179 га земельних угідь, відтоді загальна їх площа складала 407 га, проти 120 га на початку заснування установи. Це дозволило розширити обсяги польових досліджень, збільшити виробництво насінневого матеріалу с.-г. культур для державних потреб.

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. програма наукових досліджень установи була розширена, закладалися дослідні з агротехніки вирощування олійних культур. За сприяння агровідділу Наркомзему, значна увага надавалася дослідженням із соняшником і соєю, запроваджувалися дослідження з рициною, кенафом, коріандром. За результатами польових досліджень було встановлено, що в умовах північного Степу України найвищу врожайність соняшнику можна отримати при проведенні посіву в другій декаді травня, тоді як осінні посіви соняшнику не завжди гарантували отримання добрих врожаїв [8].

У 30-ті роки ХХ ст. відбувалися зміни в організації ведення с.-г. діяльності, що характеризувалися примусовим переведенням на колективні форми господарювання. Після організації Академії сільськогосподарських наук з метою покращення координації роботи наукових установ, була проведена їх реорганізація. У 1932 р. АСГДС було

реорганізовано в Українську науково-дослідну станцію олійних культур (УНДСОК), яка ввійшла до системи новоствореного Всесоюзного науково-дослідного інституту олійних культур (м. Краснодар) та фінансувалася за рахунок його коштів [7, С.3].

УНДСОК була науковою установою республіканського рівня, що проводила дослідження в галузі агротехніки, захисту рослин, селекції і насінництва олійних культур [10, С.4]. Завданням УНДСОК було створення сортів олійних культур, придатних для вирощування у степовій зоні України, що характеризувалися б високою продуктивністю, морозо і посухостійкістю, стійкістю до осипання та вилягання [11].

Протягом 1932–1936 рр. УНДСОК очолював Созінов О.А., який до цього був заступником директора АСГДС та очолював відділ пристосування.

Активізація досліджень із агротехніки та селекції олійних культур, у т.ч. малопоширених і не традиційних для України, пояснювалася необхідністю збільшення виробництва рослинних жирів для харчових і технічних потреб.

З метою більш повного вивчення агротехніки вирощування олійних культур у різних ґрунтово-кліматичних зонах України в складі УНДСОК діяло 9 опорних пунктів у 8 областях, що дозволяло проводити дослідження у найважливіших степових регіонах України та сприяло вивченню олійних культур у природних умовах, що відповідали їх біологічним особливостям [12].

Дослідження з питань агротехніки вирощування олійних культур (соняшнику, ріпачки, льону олійного, лялеманції, ріпаку озимого, перили) спрямовувалися на вивчення: місця олійних культур у травопільних сівозмінах; впливу різних способів органо-мінерального удобрення на врожайність олійних культур; уточнення і розробку агротехнічних прийомів вирощування олійних культур; вивчення хвороб олійних культур та ін. [11,13]. До 1940 р. кількість тематичних завдань, за якими проводились дослідження була збільшена до 13, із яких 5 – з агротехніки вирощування с.-г. культур.

Окрім питань агротехніки вирощування олійних культур УНДСОК займалася селекцією та насінництвом соняшнику, ріпачки, льону олійного, ріпачки, перили, озимого ріпаку, лялеманції, арахісу, кунжуту [4, с.57].

У довоєнний період були виведені сорти ріпачки Зелена і Червона, перили (Українська 30, Українська 3), що мали гарні відгуки за результатами випробувань на сортодільниці України. Були здійснені напрацювання зі створення сортів соняшника, льону олійного, ріпаку озимого [14].

Організація у 1932 р. лабораторії захисту рослин сприяла виявленню найпоширеніших хвороб олійних культур та напрацюванню заходів боротьби з ними. Було встановлено, що основними хворобами соняшнику в зоні Степу є склерозія та ржа, тоді як сіра гниль корзиночок проявлялась набагато рідше [4].

З метою поширення власних наукових напрацювань, УНДСОК співпрацювала з колгоспними хатами-лабораторіями, де вивчалися окремі агротехнічні прийоми вирощування олійних культур. Поширення сортів олійних культур, виведених на станції, проводилось Всесоюзним науково-дослідним інститутом олійних культур [15].

У 1936 р., у зв'язку з відведенням для військових цілей земель, що належали УНДСОК, її було переведено на

територію с. Созонівка Кіровоградського району.

У 30-ті рр. ХХ ст. установою були розроблені найважливіші агротехнічні способи вирощування майже всіх олійних культур (соняшнику, ріпачки, льону, ріпачки, перили, озимого ріпаку та лялеманції).

У 1940 р. за результатами напрацювань УНДСОК, за редакцією її директора Жернового З.Л., була видана книга «Олійні культури на Україні», в якій містилася детальна інформація про ботанічну характеристику та агротехнічні особливості вирощування найбільш поширених сортів олійних культур [11]. Дана книга стала першим науковим посібником в Україні з питань агротехніки, захисту рослин, насіннєвої справи та характеристики 13 основних олійних культур, вирощуваних на Україні. Результати напрацювань УНДСОК склали основу фундаментальних досліджень із олійними культурами в Україні.

Утворення Кіровоградської області (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1939 р.) не лише територіально, а й організаційно сприяло тісній співпраці УНДСОК і місцевих органів влади із забезпечення с.-г. діяльності регіону науковими розробками, пристосованими до його кліматичних умов.

Незадоволення вузькопрофільним напрямком діяльності станції було як у керівництва новоствореної Кіровоградської області, так і у науковому колективі. Зважаючи на те, що агрономічне значення виробництва зернових культур і кормових трав були набагато вагомішими для Кіровоградської області ніж агротехніка вирощування олійних культур, обласні організації були зацікавлені в отриманні від станції науково-обґрунтованої інформації з усього комплексу вирощування с.-г. культур в умовах регіону.

У роки війни 1941–1945 рр. селекційний матеріал всіх олійних культур, за винятком перили, було втрачено. По завершенню війни, селекційні роботи було розпочаті з використанням нового вихідного матеріалу, а опорні пункти УНДСОК, що діяли до війни, не були відновлені.

У 1944 р. УНДСОК увійшла до системи Українського науково-дослідного інституту зернового господарства ім. Куйбишева (нині Інститут зернових культур НААН), а за напрямами виконуваних робіт набула значення обласної дослідно-селекційної станції. Завданнями установи стало проведення науково-дослідних робіт із питань агротехніки та захисту рослин усіх польових культур в зоні її діяльності (північний та центральний Степ Правобережної України), а також із селекції та насінництва олійних і кормових культур. Проведення наукових досліджень відбувалося при обопільній співпраці з обласними органами влади та спрямовувалося на забезпечення наукового супроводу с.-г. виробництва регіону. Селекційна робота спрямовувалася на виведення нових сортів тих олійних і кормових культур, що були найбільш розповсюдженими на території області [16].

У другій половині 40-х рр. ХХ ст., на УНДСОК досліджувалася агротехніка 36 культур (зернових, зернобобових, олійних; технічних, однорічних кормових та їх сумішок; багаторічних бобових і злакових та їх сумішок). На станції було закладено 4 стаціонарних дослідів, в яких вивчалися система удобрення, місце технічних культур у сівозмінах, вплив травосумішок на продуктивність сівозмін, методи обробки ґрунту [17]. Насінництво проводилося по 6-ти олійним культурам та 3-м багаторічним травам [18, с.87].

У той час, фінансування установи здійснювалося за 2 джерелами:

- 50 % на проведення агротехнічних досліджень та агрохімічних аналізів - за рахунок Наркомзему України;
- 50 % на проведення досліджень із селекції, насінництва та захисту рослин – за рахунок Всесоюзного Накромзему.

Наприкінці 40-х рр. XX ст. у зоні діяльності УНДСОК було зосереджено близько 75 % посівів сої в Україні. Проведеними в 30-ті рр. XX ст. дослідженнями було доведено, що найсприятливішою, щодо кліматичних умов, зоною для культури сої на Україні є північний Степ, де достигали пізні сорти, а також було достатньо вологи для формування врожаю ранніх сортів. Зважаючи на те, що УНДСОК мала достатні напрацювання з питань агротехніки, насінництва та селекції олійних культур, придатних для вирощування в зоні Степу, володіла достатньою матеріально-технічною базою та кадровим потенціалом, у 1947 р. МСГ УРСР визначило УНДСОК як найбільш відповідний центр для розвитку селекційної справи з соєю на Україні [16].

За сприяння Головрослинжиролія Міністерства харчової промисловості УРСР та Всесоюзного Науково-дослідного інституту сої і ріцини, у 1949 р. в УНДСОК, під керівництвом кандидата с.-г. наук Лещенко А.К., були започатковані наукові дослідження із селекції сої, спрямовані на створення ранньостиглих, продуктивних та придатних до механізованого збирання сортів.

Уже в «Кратких итогах работы за 1931–1955 годы» [10] повідомлялося про передачу на державне випробування двох сортів сої – Кіровоградська 2 (КИР 2) і Кіровоградська 4 (КИР 4), які за врожайністю на 10-15 % перевищувала існуючі сорти-стандарту та мали більш короткий вегетаційний період.

За період свого існування УНДСОК (1932–1955 рр.), як вузькопрофільна дослідна станція олійного спрямування, розробила основні елементи агротехніки найпоширеніших олійних культур – соняшника, ріцини, льону олійного, ріпаку озимого та ін. За результатами досліджень агротехніки вирощування с.-г. культур у зоні північного Степу України, проведених протягом 1945–1955 рр. Шпуриком Ф.Д., Бутенком П.Т., Федоровським М.Т., були визначені фактори, що впливають на зниження їх врожайності: досить низька вологість ґрунту в найважливіші періоди життєдіяльності рослин (липень-серпень); зниження відносної вологості повітря в посушливі роки до 20–30 % в умовах високого температурного режиму; недостатня кількість опадів протягом травня-серпня, яка у засушливі роки буває меншою від половини норми; наявність суховіїв у період росту і розвитку с.-г. культур. Зважаючи на це, рекомендувалося здійснювати агротехнічні заходи з накопичення, збереження і бережного використання вологи [10, С.15-16].

Вагомий внесок у результати наукової діяльності УНДСОК внесли: Мордовський Г.Ю. (агрохімічні дослідження), Гільтербрант В.М. (селекція ріцини, перили), Архангельський С.Ф. (селекція льону олійного, соняшнику), Шпурик Ф.Д. (агротехніка зернових культур), Литвин С.Г. (агротехніка технічних культур), Мусієнко С.Т. (вивчення травопільних сівозмін), Бутенко П.Т. (механізація у рослинництві), А.К. Лещенко (селекція сої).

Відповідно до Постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК

КПРС від 14 лютого 1956 р. «О мерах по улучшению работы научно-исследовательских учреждений по сельскому хозяйству» на базі Української науково-дослідної станції олійних культур і радгоспу ім. Кірова, в ході реорганізації та розширення їх функціональної діяльності, була створена Кіровоградська обласна сільськогосподарська дослідна станція, пріоритетним завданням якої стало проведення наукових розробок з усього комплексу с.-г. виробництва відповідно до кліматичних умов області. В установі було організовано відділи тваринництва, економіки, механізації сільського господарства, наукової інформації, захисту рослин. Функції установи розширились, а зона її діяльності обмежилася Кіровоградською областю. Програму науково-дослідних робіт, що виконувались установою було переглянуто, в значній мірі розширено та уточнено, при цьому, було дотримано певну спадковість. Досвід наукової та виробничої діяльності УНДСОК став основою для проведення досліджень на новому рівні. Земельні угіддя установи розширились до 4072 га [19].

У 1957 р., директором КДСГДС був призначений Устинчик О.К. Його заступником із наукової роботи протягом 1956–1970 рр. був кандидат с.-г. наук Федоровський М.Т. У творчому та організаційному тандемі цих наукових керівників було остаточно сформовано с.-г. дослідну справу на Кіровоградщині, яка проводилася на високому науковому рівні, охоплюючи всі напрямки с.-г. виробництва (агротехніка вирощування зернових, технічних, кормових культур, їх селекція і насінництво, тваринництво, механізація, економіка, с.-г. пропаганда).

У середині 50-х рр. XX ст. одним із головних завдань стало проведення досліджень із вивчення впливу сівозмін на родючість ґрунту та підвищення врожайності с.-г. культур. Вивчення природно-економічних і с.-г. умов Кіровоградської області науковцями КДСГДС, дало підстави на початку 60-х рр. XX ст. науково обґрунтувати її поділ на чотири ґрунтово-кліматичні райони: 1) північно-західний (лісостеповий), 2) центральний (типовий степ із дрібними лісками); 3) південно-східний (степовий); 4) придніпровський. Було визначено їх спеціалізацію та вказано на особливості, що вимагали диференційованого підходу до запровадження системи землеробства, в т.ч. й до набору культур, структури посівних площ, побудови сівозмін [17, С.5-14].

За результатами вивчення ефективності різних попередників під основні польові культури, з 1959 р в області. на зміну травопільній сівозміні розпочали впровадження більш продуктивної зерно-просапної системи землеробства.

У 1960 р. в зв'язку з організацією нової системи насінництва та з метою проведення випробувань в умовах центрального Степу та Лсостепу, КДСГДС було передано у підпорядкування два господарства: елітнонасіннєвий «Червоний землероб» Бобринського району (земельна площа 5274 га) і Кінний завод № 174 Олександрівського району (земельна площа 6349 га). Внаслідок цього, КДСГДС мала у підпорядкуванні експериментальну базу в складі трьох господарств, загальна земельна площа яких складала 15831 га.

Створення експериментальної мережі КДСГДС сприяло суттєвому зростанню обсягів реалізації сортового насіння

господарствам області. Протягом 1961–1970 рр., дослідна станція збільшила обсяги виробництва і реалізації насіння еліти і I репродукції зернових культур з 1200 т до 3490 т.

На межі 60–70-х рр. XX ст. КДСГДС мала достатній досвід проведення досліджень із різних напрямків с.-г. виробництва та постійно його узагальнювала. Це був період найчисельнішого та наймасовішого проведення наукових заходів (конференцій, семінарів, виступів на радіо, телебаченні, з лекціями в господарствах, видання рекомендацій) як в установі, так і в регіоні. Масовому поширенню у с.-г. виробництво наукових досягнень сприяла організація опорно-показових господарств, в яких на основі науково-практичної допомоги здійснювалося першочергове впровадження нових ефективних розробок [20].

На початку 70-х рр. XX ст. у Кіровоградській області, у порівнянні з показниками початку 60-х рр., значно зросла врожайність та валові збори с.-г. культур. Урожайність зернових культур підвищилася до 28,4 ц/га (в 1,8 рази), цукрових буряків – до 276,0 ц/га (в 1,3 рази), соняшнику – до 16,9 ц/га (в 1,7 рази). Це було досягнуто на основі масового впровадження наукових розробок КДСГДС з агротехніки вирощування с.-г. культур та удосконалення системи насінництва. Було поліпшено репродукційний склад посівів с.-г. культур в області. З 1963 р. до 1971 р. питома вага посівів I–III репродукцій у загальній площі пшениці озимої зросла з 60,6 % до 90,0 %, ячменю ярого – з 27,3 % до 51,3 %, вівса – з 57,7 % до 71,0 %, гороху – з 7,6 % до 58,8 %.

Стрімке нарощування поголів'я тварин в області з другої половини XX ст. вимагало розробки науково обґрунтованої системи кормовиробництва. Вирішення цього завдання покладалося на створену в 1972 р., лабораторію кормовиробництва. Зміцнення кормової бази с.-г. підприємств та подолання дефіциту білка у кормових раціонах всіх видів тварин, що сприяло збільшенню обсягів виробництва продукції тваринництва в області здійснювалося на основі впровадження наукових розробок КДСГДС: сортів еспарцету; агротехнічних прийомів вирощування кормових культур, системи зеленого конвеєру з сумісними посівами бобових і злакових культур; екологічно безпечної ресурсозберігаючої технології вирощування люцерни [4].

У 60–80-ті рр. XX ст. співробітниками відділу тваринництва КДСГДС, під керівництвом заслуженого зоотехніка України, Бондаренко Н.Г. активно розроблялися і впроваджувалися методи поліпшення генетичного потенціалу ВРХ, свиней, овець і птиці, шляхи зміцнення кормової бази, ресурсоощадні технології утримання тварин. Забезпечення наукового супроводу галузі тваринництва Кіровоградської області здійснювалося на основі створення нових ліній порід і типів ВРХ молочного і м'ясного напрямків використання, переведення галузей свинарства та вівчарства на промислову основу шляхом удосконалення та впровадження існуючих порід свиней і овець [4, С.30–34].

Напрацювання КДСГДС кінця 60-х – початку 80-х рр. XX ст., спрямовані на удосконалення механізації технологічних процесів у рослинництві та тваринництві (вдосконалення технології збирання цукрових буряків; адаптування технології виробництва молока на промисловій основі з доїнням корів у молочному залі та ін.), при

їх широкому застосуванні на виробництві, стали основою підвищення продуктивності праці та зменшення втрат продукції у господарствах Кіровоградської області [4, С.36–37].

На основі створених в КДСГДС понад 20 сортів сої різного напрямку використання, які на початку 70-х рр. XX ст. займали близько 80 % посівних площ в Україні [21, С.23] та були районовані у РРФСР, Казахстані та Болгарії, відбувалося розширення посівних площ сої у різних регіонах України.

У 1986 р., з метою удосконалення системи насінництва, на базі КДСГДС та радгоспів «Червоний землероб» Бобринецького району і «Шляхом Леніна» Олександрівського району було створено науково-виробниче об'єднання «Еліта», одним з головних завдань якого стало забезпечення потреб області в сортовому насінні с.-г. культур та племінному молодняку. НВО «Еліта» існувало як єдиний науковий і методичний центр АПК Кіровоградської області, сприяючи прискоренню НТП у с.-г. виробництві.

З метою узагальнення науково обґрунтованих заходів із питань землеробства та тваринництва, у 1988 році Кіровоградським обласним агропромисловим комітетом спільно з Кіровоградським НВО «Еліта» була підготовлена та видана монографія «Научно обоснована система ведення сільського господарства агропромислового комплексу Кіровоградської області» [22]. У ній було викладено основні аспекти прогресивних технологій вирощування с.-г. культур, шляхи створення стійкої та збалансованої кормової бази, методи інтенсивного ведення тваринництва на промисловій основі, організаційно-економічні заходи, що здатні були забезпечити максимальне виробництво високоякісної продукції при найменших витратах праці та засобів.

Вагомий вклад у розвиток с.-г. дослідної справи на Кіровоградщині у 60–80-ті рр. XX ст. внесли Устинчик О.К., Федоровський М.Т., Бондаренко Н.Г., Демешко К.М., Галюк М.Х., Ткаченко А.Л., Лось С.П., Тюгіна К.І., Коваленко В.О., Пономаренко І.К., Суворінов О.М., Підвезений П.М., Іванченко М.І., Іванов Є.П., Литвиненко В.В., Савенко Л.О. та ін.

На межі 80–90-х рр. XX ст. комплексне наукове забезпечення с.-г. Кіровоградщини стало основою вагомих показників продуктивності та економічної ефективності усіх галузей аграрного виробництва регіону. Лише деякі з них були повторно досягнуті більш ніж за 20 років. Сорти сої, еспарцету, коріандру, льону олійного, соняшнику, виведені науковцями Кіровоградського НВО «Еліта» користувалися попитом у різних регіонах колишнього СРСР.

Дефіцит бюджетних коштів на наукові дослідження у перші роки незалежності України призвів до вивільнення кваліфікованих наукових кадрів, зменшення обсягів наукових досліджень і кількості виконуваних завдань установою, якій у 1994 р. було повернено попередню назву – Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція.

Наприкінці 90-х рр. XX ст. КДСГДС УААН характеризувалася складним фінансово-економічним станом та низьким рівнем власних наукових надбань періоду незалежності. Не бажаючи занепаду єдиної в регіоні науково-дослідної установи, керівництво Кіровоградської області

запропонувало УААН призначити директором КДСГДС Савранчука В.В. – досвідченого фахівця та керівника в галузі с.-г. енергійного та принципового організатора.

Поступово поліпшувався фінансовий стан установи, розширювалися обсяги наукових досліджень як за рахунок нових напрямків, так і відродження раніше існуючих. До проведення досліджень активно залучалися молоді науковці. З 1998 р. по нинішній час на базі установи функціонує Центр наукового забезпечення АПВ Кіровоградської області, до складу якого входять КНТУ та Кіровоградська філія ДУ «Держгрунтохорона». КДСГДС, як і кілька десятиліть тому, стала центром аграрного життя Кіровоградської області. З початку XXI ст. на її базі знову проводяться семінари та наради з питань с.-г. виробництва, функціонують науково-технологічні полігони, що демонструють новітні вітчизняні та зарубіжні наукові розробки.

Розпорядженням КМУ № 538-р від 25 грудня 2005 р. КДСГДС було реорганізовано в Кіровоградський інститут агропромислового виробництва (КІАПВ НААН). Протягом 2006–2010 рр. установа виконувала 28 завдань наукових досліджень із основних напрямків с.-г. виробництва.

У 2005 р. авторським колективом установи була підготовлена та видана монографія «Науково-обґрунтована система ведення агропромислового виробництва в Кіровоградській області» [23], що містила сучасні наукові рекомендації з усього комплексу с.-г. виробництва.

На початку XXI ст. вагомий внесок у розвиток аграрної науки Кіровоградщини внесли науковці: Савранчук В.В., Семеняка І.М., Іщенко В.А., Маткевич В.Т., Мельніченко М.Л., Умрихін Н.Л., Черячукін М.І., Медведєва Л.Р., Мащенко Ю.В., Подрезко Г.М., Гайдєнко О.М.

Суттєве скорочення бюджетних асигнувань на аграрну науку в Україні, починаючи з 2012 рр. вплинуло на зменшення кількості наукових досліджень та чисельність працівників установи, що зазнала ряду реорганізацій та перейменувань.

Відповідно до постанови Президії НААН від 18 липня 2018 р. та згідно з наказом НААН № 204 від 7 вересня 2018 р., КДСГДС НААН була перейменована в Інститут сільського господарства Степу НААН. На сучасному етапі, його стратегічною ціллю є просування на аграрний ринок наукових розробок і технологій, що сприяють формуванню в зоні Степу інноваційної складової розвитку с.-г. виробництва. З цією метою, розробляються та впроваджуються агротехнологічні прийоми вирощування нових сортів сої, ячменю, пшениці озимої, гібридів кукурудзи, соняшнику, проводяться напрацювання щодо покращення племінних якостей ВРХ і свиней, визначається економічна ефективність с.-г. виробництва та перспективи інноваційного розвитку АПВ регіону. Маючи вагомий здобуток з селекції ячменю ярого, сої, еспарцету, кукурудзи, ІСГС НААН є власником 28 об'єктів інтелектуальної власності, в т.ч.: 2 типів порід ВРХ, 22 сортів с.-г. культур (9 – сої, 7 – ячменю ярого, 5 – еспарцету, 1 – коріандру) та 2 гібридів кукурудзи (створених спільно з ДУ ІЗК НААН).

На сучасному етапі Дослідні господарства ІСГС НААН (ДП ДГ «Елітне» Кропивницького р-ну, ДП ДГ «Ставидлянське» Олександрівського р-ну, ДП ДГ «Червоний землероб» Бобринецького р-ну), земельна

площа яких складає 11,0 тис. га, є провідною ланкою забезпечення виробничої перевірки та впровадження результатів наукових досліджень. У 2018 р. ІСГС НААН та його господарствами було реалізовано: 2315 т насіння озимих зернових культур, що є одним із найвищих показників за останні 25 років; 90 т батьківських форм гібридної кукурудзи (найвищий показник з часу заснування установи); 657 т насіння ярих зернових та зернобобових культур (без кукурудзи).

У сучасних умовах, просування на аграрний ринок інноваційної продукції ІСГС НААН здійснює шляхом впровадження понад 50 наукових розробок із питань землеробства, рослинництва, зоотехнії, насінництва, с.-г. механізації, економіки, інноваційного розвитку, при цьому науково-консультаційні послуги надаються агроформуванням 5 областей Центрального регіону України, а наукоємна продукція установи поширюється у 14 областях країни.

Висновки. Становлення та розвиток с.-г. дослідництва на території сучасної Кіровоградської області відбувалося в умовах відсутності губернських центрів, науково-дослідницьких установ (крім навчальних), крупних промислових об'єктів. Аджамською с.-г. дослідною станцією було закладено основи проведення наукових досліджень із питань рільництва в регіоні. У складний історичний період свого існування (1912–1932 рр.), АСГДС не припинила своєї наукової діяльності, а з роками навіть розширивши її обсяги, змогла стати базою для створення у 1932 р. Української науково-дослідної станції олійних культур.

Наукові досягнення та напрацювання, УНДСОК свідчать, що це була наукова установа республіканського рівня, яка проводила дослідження в галузі агротехніки, захисту рослин, селекції і насінництва олійних культур, а також заклала основи фундаментальних досліджень із розробки технологій вирощування та селекції основних олійних культур у зоні північного Степу України. Базуючись на відповідній матеріально-технічній базі та досвіді наукової діяльності, УНДСОК стала основою створення Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції, що з 1956 р. здійснювала комплексне наукове забезпечення аграрного виробництва регіону, забезпечуючи високі показники його продуктивності та економічної ефективності с.-г. виробництва.

Інституту сільського господарства Степу НААН, що базується на понад сторічному досвіді розвитку с.-г. дослідництва, належить провідна роль у справі розробки та впровадження комплексної науково обґрунтованої системи ведення сільського господарства на території сучасної Кіровоградщини.

Досягнення вагомих показників науково-виробничої діяльності інституту сільського господарства Степу НААН на сучасному етапі розвитку є наслідком багаторічної роботи з проведення наукових досліджень та впровадження їх результатів у виробництво. Сучасні досягнення ІСГС НААН, що базується на понад сторічному досвіді с.-г. дослідництва, його роль та значення у агропромисловому виробництві Кіровоградської області – це результат поступального розвитку с.-г. дослідної справи від часу заснування (1912 р.) і до сьогодні.

Література

1. Історія в особистостях. Кіровоградський інститут агропромислового виробництва НААН України (1912-2012) / Гол. ред. В.В. Савранчук. Кіровоград: КОД, 2012. 160 с.

2. Вергунов В.А., Коваленко Н.П., Сайко О.В. До питання розвитку с.-г. дослідної справи в Україні в кінці XIX - на початку XX ст. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10471/Verhuvov_Do_pytannya_rozvytku.pdf

3. Херсонське губернське земське зібрання XLVI очередної сесії 1911 года: Журнали зібрання. Доклади комісії / Издание Херсонской Губернской Земской Управы. Херсон: Типо-литография насл. О.Д. Ходушиной, 1912. 18 с.

4. Кіровоградський інститут агропромислового виробництва: минуле і сьогодні (1912-2012): Короткий історичний нарис до 100 річчя заснування установи. Кіровоград: КОД, 2012. 72 с.

5. Ирликов Н.И., Мордовский Г.Е. Отчет Аджамской с.х. опытной станции Херсонского Губернского Земства за 1913 годъ. Полеводственный отделъ. Елисаветградъ: Лито-Типография Бр. Броунъ, 1914. 39 с.

6. Ирликов Н.И. Отчет по главнейшим опытам Аджамской опытной станции за 1915-1919 годы. 1919. 10 с.

7. Устинчик О.К. Короткі підсумки роботи станції за 50 років. 50 років Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції: Наукові праці, випуск III. За ред. Устинчика О.К. Київ: Держ. видав. с.-г. літератури УРСР, 1963. С. 3-11

8. Отчет о работах Аджамской С.-Х. Опытной Станции за 1925-26 сел.-хоз. год в связи с предыдущими. Зиновьевск; Типография газеты «Червоный шлях», 1927. 52 с.

9. Відчит про роботу Аджамської с.-г. Досвідної станції за 1926-27 і 1927-28 роки. Зинов'євськ; Друкарня газ. «Червоный шлях», 1929. 84 с.

10. Краткие итоги работы за 1931-1955 годы (по масличным культурам): КТСХОС, выпуск I. В.Н. Рыбак и др. К.: Госиздат СХА УССР, 1957. 144 с.

11. Олійні культури на Україні. За ред. З.А. Жернового. К.: Вид-во колгоспної і радянської літератури УРСР, 1940. 196 с.

12. Отчет отдела селекции и семеноводства Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1937 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кіровоград, 1937. 37 с.

13. Научный отчет по экспериментальной базе сектора агротехники Всеукраинской зональной опытной станции масличных культур за 1934 год / Всеукраинская зональная опытная станция масличных культур. Кіровоград, 1934. 79 с.

14. Отчет отдела селекции и семеноводства Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1939 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кіровоград, 1939. 78 с.

15. Отчет о выполнении тематического плана за 1940 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кіровоград: 1940. 82 с.

16. Отчет о выполнении тематического плана Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1947 год. Укр. научно-исследовательская станция масличных культур. Кіровоград: 1947. 438 с.

17. Устинчик О.К., Галюк М.Х., Демешко К.М., Федоровський М.П. Підсумки науково-дослідної роботи по зернових і круп'яних культурах та багаторічних травах: Наукові праці, випуск II. Київ: видав. Укр. академії с.-г. наук, 1961. 184 с.

18. Отчет о выполнении тематического плана Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1948 год / Украинская научно-исследовательская станция масличных культур. Кіровоград: 1948. 368 с

19. Отчет о научно-исследовательской работе за 1956 год. Кіровоградская Государственная сельскохозяйственная опытная станция. Кіровоград, 1957. 412 с.

20. Отчет о научно-исследовательской работе. Тема: Пропаганда, обобщение и внедрение достижений науки и передового опыта в сельскохозяйственное производство (заключительный, 1970-1975 гг.): КТСХОС, 1976. 99 с.

21. Устинчик А.К. Справка о работе Кіровоградской государственной сельскохозяйственной опытной станции за 1966-1970 гг. Кіровоград, 1970. 42 с.

22. Научно-обоснованная система ведения сельского хозяйства агропромышленного комплекса Кіровоградской области. Кіровоградский областной агропромышленный комитет, Кіровоградское научно-производственное объединение «Элита». Кіровоград: обллитграфиздат, 1988. 208 с.

23. Науково-обґрунтована система ведення агропромислового виробництва в Кіровоградській області / Савранчук В.В. та ін. Кіровоград: видавництво ПП «Ліра АПІД», 2005. 268 с.

References

1. Istoriiia v osobystostiakh. Kirovogradskiy instytut ahropromyslovoho vyrobnytstva NAAN Ukrainy (1912-2012). (2012). [History in personalities. Kirovograd Institute of agricultural Production at NAAS of Ukraine (1912-2012)]. Kirovograd: KOD [in Ukrainian].

2. Verhuvov V.A., Kovalenko N.P., Saiko O.V. Do pytannya rozvytku silskohospodarskoi doslidnoi spravy v Ukraini v kintsi XIX - na pochatku XX st. [On the issue of development of the agricultural research in Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries]. NAUKOVI ZAPYSKY. (Vols. 14). ISTORIJa. Ukrainika ta yevropeistyka. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10471/Verhuvov_Do_pytannya_a_rozvytku.pdf [in Ukrainian]

3. Hersonskoe gubernskoe zemskoe sobranie XLVI ocherednoj sessii 1911 goda: Zhurnaly sobraniya. Doklady komissii / Izdanie Hersonskoj Gubernskoj Zemskoj Upravy. Kherson provincial district assembly of the XLVI regular session of 1911: Journal of collection. Reports of the Commission / Izdanie Kherson Provincial Zemsky Council/. - Herson: Tipo-litografiya nasl. O.D. Hodushinoj, 1912. - 18 s. [in Russian]

4. Kirovogradskiy instytut ahropromyslovoho vyrobnytstva: mynule i sohoddennia (1912-2012). (2012). Korotkyi istorychnyi narys do 100 richchia zasnuvannia ustanovy. [Kirovograd Institute of agricultural Production: Past and Present (1912-2012). A brief historical essay to the 100th anniversary of the founding of the institution]. Kirovograd: KOD [in Ukrainian].

5. N.I. Irlikov & G.E. Mordovskij. (1914) Otchet Adzhamskoj s.h. opytnoj stancii Hersonskago Gubernskago Zemstva za 1913 god. Polevodstvennyj otdel. [Report Ajamskaya Experimental station of Kherson Gubernsk Zemstvo for 1913. Department of Fields]. Elisavetgrad: Broun. [in Russian].

6. N.I. Irlikov. (1919) Otchet po glavnejshim opytam Adzhamskoj opytnoj stancii za 1915-1919 gody. [Report on the main experiments of the Ajamskaya Experimental Station for the years 1915-1919]. [in Russian].

7. Ustynchyk A. K. (Eds.). (1963). 50 rokiv Kirovogradskoi derzhavnoi silskohospodarskoi doslidnoi stantsii: Naukovi pratsi, vypusk III [50 years of the Kirovograd State Agricultural Research Station: Scientific works, Issue III]. Kyiv: Derzh. vydav. s.-h. literatury USSR [in Ukrainian].

8. Otchet o rabotah Adzhamskoj S.-H. Opytnoj Stancii za 1925-26 sel.-hoz. god v svyazi s predydushchimi. Zinov'evsk; Tipografiya gazety «Chervonij shlyah», 1927. 52 s. [Report on the Ajamskaya Agricultural Experimental Station for the years 1925-26. in

connection with previous one. Zinovievsk; Printing house of the newspaper "Chervony Shliakhi", 1927] *Ajamskaya Agricultural Experimental Station. Zinovievsk [in Russian]*.

9. Vidchyt pro robotu Adzhamskoi s.-h. Dosvidnoi stantsii za 1926-27 i 1927-28 roky. (1929). [Report on the work of the on the *Ajamskaya Agricultural Experimental Station for the years for 1926-27 and 1927-28 years*]. Zinovievsk: Gas printing. «The Red Way» [in Ukrainian].

10. Rybak, V.N., Zaiqa, I.E., Omelchuk, A.V., Leshchenko, A.K., Frankovskij, V.YA. (1957). Kratkye ytoly raboty za 1931-1955 hody (po maslychnym kulturam): KJLSKhOS, vypusk I [Brief summary of work for the years 1931-1955 (for oilseeds)]. K.: Gosizdat SSKHL USSR [in Russian].

11. Zhernovoi, Z. L. (Eds.). (1940). Oliini kultury na Ukraini [Oil crops in Ukraine]. Vyd-vo kolhosponi i radianskoi literatury URSR [in Ukrainian].

12. Otchet ot dela selektsii i semenovodstva Ukrainskoj nauchno-issledovatel'skoi stantsii maslichnykh kultur za 1937 god (1937) [Report of the department of breeding and seed production of the Ukrainian research station of oilseeds for 1937] *Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stantsiya maslichnykh kultur. Kirovograd [in Russian]*.

13. Nauchnyj otchet po ehksperimental'noj baze sektora agrotekhniki Vseukrainskoi zonal'noj opytnej stantsii maslichnykh kultur za 1934 god (1934) [Scientific report on the experimental base of the agricultural sector of the All-Ukrainian Zonal Experimental Station of Oilseeds for 1934] *Vseukrainskaya zonal'naya opyt'naya stantsiya maslichnykh kultur. Kirovograd [in Russian]*.

14. Otchet ot dela selektsii i semenovodstva Ukrainskoj nauchno-issledovatel'skoi stantsii maslichnykh kultur za 1939 god (1939) [Report of the department of breeding and seed production of the Ukrainian research station of oilseeds for 1939] *Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stantsiya maslichnykh kultur. Kirovograd [in Russian]*.

15. Otchet o vypolnenii tematiceskogo plana za 1940 god (1940) [Report on the implementation of the thematic plan for 1940] *Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stantsiya maslichnykh kultur. Kirovograd [in Russian]*.

16. Otchet o vypolnenii tematiceskogo plana Ukrainskoj nauchno-issledovatel'skoi stantsii maslichnykh kultur za 1947 god (1947) [Report on the implementation of the thematic plan of the

Ukrainian research station of oilseeds for 1947] *Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stantsiya maslichnykh kultur. Kirovograd [in Russian]*.

17. Ustynchyk A.K., Haliuk M.Kh., Demeshko K.M., Fedorovskyi M.T. (1961). Pidsumky naukovy-doslidnoi roboty po zernovykhi i krupianykh kulturakh ta bahatorichnykh travaKh [Results of research on cereals and cereals and perennial grasses] Kyiv: vydav. Ukr. akademi s.-h. Nauk [in Ukrainian].

18. Otchet o vypolnenii tematiceskogo plana Ukrainskoj nauchno-issledovatel'skoi stantsii maslichnykh kultur za 1948 god (1948) [Report on the implementation of the thematic plan of the Ukrainian research station of oilseeds for 1948] *Ukrainskaya nauchno-issledovatel'skaya stantsiya maslichnykh kultur. Kirovograd [in Russian]*.

19. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi rabote za 1956 god (1957). Kirovogradskaya Gosudarstvennaya sel'skohozyajstvennaya opyt'naya stantsiya [Report on research work for 1956. Kirovograd State Agricultural Experimental Station] *Kirovograd State Agricultural Experimental Station. Kirovograd [in Russian]*.

20. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi rabote. Tema: Propaganda, obobshchenie i vnedrenie dostrizhenij nauki i peredovogo opyta v sel's'kogohozyajstvennoe proizvodstvo (zaklyuchitel'nyj, 1970-1975 gg.) (1976). [Report on research work. Topic: Advocacy, synthesis and implementation of scientific achievements and best practices in agricultural production (the final, 1970-1975)]. KSAARS. [in Russian].

21. Ustynchyk, A.K. (1970). Spravka o rabote Kirovogradskoi gosudarstvennoj sel's'kohozyajstvennoj opytnej stantsii za 1966-1970 gg. [Information about the work of Kirovograd State Agricultural Experimental Station for 1966-1970] *Kirovograd. [in Russian]*.

22. Kirovogradskij oblasnoj agropromyshlennyj komitet, Kirovogradskoe nauchno-proizvodstvennoe ob'edinenie «Elita» (1988). Nauchno-obosnovannaya sistema vedeniya sel'skogo hazyajstva agropromyshlennogo kompleksa Kirovogradskoi oblasti [A scientifically-based system of agricultural management of the agro-industrial complex of Kirovograd region. Kirovograd Regional Agribusiness Committee, Kirovograd Scientific and Production Association "Elite"]. Kirovograd: oblpolitgrafizdat [in Russian].

Savranchuk, V.V. (Eds) (2005) Naukovo-obgruntovana systema vedennia ahropromyslovoho vyrobnytstva v Kirovohradskii oblasti [A scientifically grounded system of agricultural production in the Kirovograd region]. Kirovohrad: PP «Lira LTD» [in Ukrainian].

Tomashina G.P.,

Head of Sector of Economic Analysis and Forecasting of Innovation Development, Legal Support and Protection of Intellectual Property, of the Institute of Agriculture of the Steppe National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, galina_250209@ukr.net

Ukraine, Kropivnitsky

DEVELOPMENT OF THE CASE OF AGRICULTURAL RESEARCH IN THE TERRITORY OF MODERN KIROVOGRAD REGION IN THE XX CENTURY – AT THE BEGINNING OF XXI CENTURY

The article highlights the preconditions for the establishment of agricultural research in the early twentieth century. on the territory of modern Kirovograd region. The ways and stages of activity of research institutions of agrarian direction were asped in the region in the 20th century are investigated – at the beginning of the XXI century, which have accumulated experience of scientific developments from different directions of agricultural production and became the basis for development of a leading research enterprise in the territory of the present-day Kirovograd region – the Institute of Agriculture of the Steppe of the NAAS.

It is set on results researches, that comprehensive scientific support agricultural production of the Kirovograd region in the second half of XX of century and on the modern stage assisted providing of high indexes of the productivity and economic efficiency of agroindustrial production of region.

Key words: agrotechnics, testing, implementation, research, scientific support, selection, agriculture.

Polittology

УДК 327.5(477)

Авер'янова Н.М.,

к.філос.н., науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ORCID: 0000-0002-1088-2372, aver_n@ukr.net

Воропасва Т.С.,

к.психол.н., ст. науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка, ORCID: 0000-0001-8388-7169, voropayeva-tania@ukr.net

Україна, м. Київ

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНІ ТА ПРОБЛЕМА РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Стаття присвячена аналізу міждержавного збройного конфлікту в Україні та дослідженню проблеми реінтеграції окупованих територій. У статті розглядаються особливості конфліктизації міждержавних відносин у постбіполярному світі. Інтегративний підхід до аналізу конфліктів є методологічною основою дослідження, що передбачає їх розгляд не тільки як джерела руйнування і смерті, а й як певне джерело розвитку суспільства. В умовах мілітаризації конфліктної взаємодії рівень конфліктогенності зростає. Ескалація напруженості та застосування насильства шляхом мілітаризації конфліктної взаємодії призводить до збройного протистояння. Сучасні збройні конфлікти становлять значну загрозу для людства, оскільки вони можуть швидко поширюватися в умовах глобалізації. Обґрунтовується необхідність формування комплексу заходів (гуманітарних, соціально-економічних та політико-військових), спрямованих на запобігання викликам, небезпекам і загрозам національним інтересам України. Основна увага приділяється використанню політико-дипломатичних засобів шляхом активної участі міжнародного співтовариства та посилення економічних санкцій проти Російської Федерації.

Ключові слова: конфлікт, процес конфліктизації, збройний конфлікт, війна, постбіполярний світ, глобалізація, Україна, Російська Федерація.

Постановка проблеми. На рубежі ХХ–ХХІ століть людство вступило в новий період свого розвитку. Після розпаду СРСР біполярна система, яка домінувала після закінчення Другої світової війни, була зруйнована. «Пост-біполярний світ на нинішньому етапі можна було б назвати проміжним, перехідним від глобального домінування Заходу, яке сформувалося після завершення холодної війни, до багатопольярного, який ще не склався (і невідомо, чи складеться остаточно)...» [8, с.30]. Сучасні дослідники намагаються знайти відповіді на питання, чи буде пост-біполярний період новим етапом якісної трансформації світового порядку, чи загострення міжнародної напруженості після 2014 р. стане нездоланною кризою світопорядку.

Поняття «біполярний світ», яке активно використовується в соціальній філософії, історії, політології, конфліктології, цивіліології, правознавстві та культурології означає двополносну структуру світових політичних сил [5]. Подібна двополносність утворилася після Другої світової війни (1939–1945 рр.) і зберігалася у період «холодної війни» (1949–1991 рр.), коли лідером Західного світу стали США, а лідером системи світового соціалізму став СРСР. Оскільки обидві наддержави боролись за власний геополітичний і гео економічний вплив у світі, то у обох країн була ядерна зброя, безліч союзників (включаючи очолювані США і СРСР військово-політичні блоки – НАТО і Організацію Варшавського Договору), а

також різноманітний інструментарій для досягнення власних стратегічних і тактичних цілей. Біполярна система забезпечувала відносну стабільність міжнародних відносин, а конкуренція між СРСР і США за домінування, а також за вплив на інші країни світу досить часто приводила до збройних конфліктів у даних країнах.

Після краху біполярної моделі настала глибока криза у сфері забезпечення всіх систем безпеки (міжнародної, макрорегіональної, мезорегіональної, національної та мікрорегіональної). Великою проблемою міжнародних відносин у пост-біполярному світі є доволі високий рівень їх конфліктності [10]. В умовах глобалізації конфліктизаційні процеси можуть набувати транснаціонального й планетарного характеру [9, с.4-5]. Глобальними загрозами стали міжнародний тероризм і екстремізм, а також можливість застосування зброї масового ураження. Крім цього, продовжує зберігатися і відтворюватися конфліктогенний потенціал пострадянського простору, що призводить до конфліктизації відносин між новими незалежними державами. Отже, проблема конфліктизації міждержавних відносин у пост-біполярному світі є актуальною в сучасній соціогуманітаристиці. Ще більш актуальною є проблема конструктивного вирішення міждержавного збройного конфлікту в Україні та успішної реінтеграції окупованих територій, ці питання мають величезне практичне значення для всієї планети.

Ще у 2015 р. Михайло Мінаков і Тимофій Милованов у своїй статті «Кримське питання без відповіді. Що робити зі стратегією» доволі гостро поставили питання про стратегію України щодо окупованого Криму: «Головне питання – яка довгострокова стратегія української держави і якими будуть подальші кроки щодо Криму як державних органів, так і недержавних гравців. Офіційний Київ може застосувати підхід стратегічного терпіння, реалізований на прикладі Західного Берліна. Це місто стало для східних німців кращим аргументом для приєднання до ФРН. Крім власне політичних аргументів, під час вибору підходу до возз'єднання відірваної частини українського суспільства з основним сегментом слід оцінити те, якими саме повинні бути кроки, що ведуть до возз'єднання. Чи прискорює возз'єднання продуктова блокада? Чи збільшить вона шанси на політичне повернення кримчан в Україну? Україна повинна виробити стратегію по відношенню до Криму. Поки українські чиновники тільки годують сніданками і не називають точної дати, коли буде представлений проект документа» [7]. Повністю підтримуючи позицію М. Мінакова й Т. Милованова, а також враховуючи цілу низку законів, які були прийняті упродовж 2014–2019 рр. (Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» та ін.), необхідно підкреслити, що дієва стратегія деокупації, припинення збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій все ще відсутня.

На нашу думку, проблему подолання міждержавного збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій варто розглядати через призму інтегративного підходу [1;2;3;4].

Мета статті – інтегративний аналіз міждержавного збройного конфлікту в Україні та особливостей реінтеграції окупованих територій. Для вирішення поставленої проблеми нами був застосований інтегративний підхід, який передбачає розгляд об'єкта дослідження у його зв'язках та взаємозалежностях з іншими процесами і явищами, а також врахування взаємодії різнопланових чинників, зумовлюючих його становлення і розвиток. Інтегративний підхід дозволяє розглядати конфлікти не тільки в якості джерела руйнувань, воєн і смерті, але і в якості джерела розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Конфлікти (як природний прояв соціального життя і специфічної взаємодії людей і груп) завжди звертали на себе увагу представників різних наук. Предметом досліджень стародавніх мислителів і сучасних вчених упродовж багатьох сторіч було вивчення суперечностей в соціумі, зіткнення протилежних інтересів, цінностей і мотивацій людей, боротьба між індивідами, окремими групами, країнами, державами. Ціла група філософів, соціологів, політологів та психологів упродовж багатьох років працювали над визначенням змісту поняття «конфлікт» (від лат. «conflictus» – зіткнення), вивчаючи істотні ознаки конфліктів, їх функції (конструктивні і деструктивні),

причини їх виникнення (суб'єктивні та об'єктивні), способи запобігання, вирішення та врегулювання. Відомі вчені Дж. Бернард, М. Дойч, Л. Козер, Л. Крісберг (США), М. Кроз'є (Франція), Р. Дарендорф (Німеччина) уточнили понятійний апарат конфліктології, розкрили природу конфлікту як явища, його роль і значення в суспільному бутті. Вони досліджували різні аспекти конфліктів: специфіку їх розгортання, особливості профілактики й прогнозування, етапи розвитку та наслідки [4]. Було з'ясовано, що ескалація напруженості й застосування насильства шляхом мілітаризації конфліктної взаємодії призводить до зростання рівня конфліктності та до збройного протистояння [4].

Аналіз подій, які почали розгортатись на теренах АРК і на Сході України в лютому 2014 р. і тривають вже більше п'яти років, дають підстави розглядати збройну агресію Російської Федерації як *тривалий міжнародний збройний конфлікт неокolonіального типу*, який виник у результаті ескалації гібридної війни, що розпочалась задовго до 2014 р. [1], адже гібридна агресія Кремля проти України (а також проти інших незалежних держав пострадянського простору) пов'язана як із намірами відновити СРСР, так і з прагненнями відновити Російську імперію у кордонах 1913 р. [6].

В сучасній соціогуманітаристиці виділяють кілька підходів до розуміння конфліктів, відповідно до яких використовуються різні аналітичні моделі, що дозволяють пояснити ці конфлікти, запропонувати й обґрунтувати різне бачення їх еволюції та перспектив врегулювання. Ми використовуємо для цього інтегративний підхід, який дозволяє виокремити основні виміри міждержавних конфліктів, що виникли на пострадянському просторі (дані виміри перебувають у тісних діалектичних взаємозв'язках): 1) *територіальний вимір* (який зумовлений невірешеністю територіальних суперечок, а також тим, що деякі нові незалежні держави прагнуть відновити контроль над територіями, які вони вважають своїми); 2) *геополітичний вимір* (специфіка якого полягає в тому, що нові незалежні держави, розвиваючи власну геополітичну суб'єктність, бажають вийти зі сфери геополітичного впливу РФ, яка планує перетворити пострадянський простір у зону свого домінування); 3) *політико-ідеологічний вимір* (зумовлений протистоянням СРСР та США, а також суперництвом між Росією і Заходом на пострадянському просторі, хоча у пост-біполярному світі ідеологічне протистояння починає втрачати свою актуальність, натомість інтенсифікується геополітичне та геоeкономічне протистояння); 4) *неоімперський вимір* (нові незалежні держави на власному досвіді відчують неоімперський характер політики Кремля і прагнуть уникнути як імперського домінування, так і потужних неокolonіальних впливів РФ, зумовлених російською «геостратегією реваншу», коли «собирання русских земель» перетворилось на збирання земель СНД); 5) *енергетичний вимір* (що обумовлений бажанням Росії суттєво посилити свою роль у якості однієї з основних країн-експортерів вуглеводневої сировини, а також контролювати нові нафто-газові родовища); 6) *міжцивілізаційний вимір* (який зумовлений позиціонуванням РФ як євразійської держави-

цивілізації, котра мусить об'єднати Східну Європу та Північно-Східну й Центральну Азію у єдиний політичний організм, ігноруючи європейський цивілізаційний вибір інших держав (оскільки Росія є федерацією народів, які належать до різних цивілізаційних систем, а цивілізаційний кордон між Європою та Азією, зокрема, проходить й по території Росії, то конфлікт РФ з Україною є міжцивілізаційним, адже Україна була і є невід'ємною частиною Європейської цивілізації); 7) **економічний вимір** (що обумовлений конкурентним бажанням колишніх радянських республік активізувати економічний розвиток передусім власної держави); 8) **військовий вимір** (що полягає у розгортанні збройної боротьби з ворогом у повітрі, на морі й на суші, а також у специфічній участі російських військ (часто в якості миротворців) у процесі подолання збройних конфліктів, коли вони не сприяють вирішенню таких конфліктів, а лише загострюють їх, виступаючи в якості «патрона» по відношенню до сепаратистськи налаштованих регіонів); 9) **інформаційний вимір** (пов'язаний із боротьбою за умиллюди з використанням інформаційно-психологічних та кібер-атак, які спрямовані на зомбування громадян ворожої країни тощо); 10) **внутрішньо-політичний вимір** (що обумовлений наявністю різнопланових внутрішніх суперечностей (культурних, мовних, релігійних, які можуть бути і справжніми, і штучно створеними) у межах нових незалежних держав, а також неадекватною регіональною та етнонаціональною політикою центральної влади цих країн, при якій порушуються законні права та свободи етнонаціональних та інших меншитарних груп); 11) **зовнішньо-політичний вимір** (який полягає у втручанні у внутрішні справи певної держави з боку інших держав тощо); 12) **безпековий вимір** (який полягає у тому, що навіть «заморожені» конфлікти здатні порушувати всі системи безпеки як у Європі, так і у всьому світі (міжнародну, макрорегіональну, мезорегіональну, національну та мікрорегіональну)). Отже, можна зробити висновок, що всі ці виміри притаманні й міждержавному збройному конфлікту неокolonіального типу, який розв'язаний Російською Федерацією на теренах України.

Висновки. Необхідно мобілізувати соціальні, економічні, політичні, правові, ідеологічні, воєнні та культуральні можливості держави й суспільства заради відновлення суверенітету і територіальної цілісності України, а також для мінімізації загрози великомасштабної збройної агресії РФ проти України. Не варто відокремлювати окупацію Криму від окупації ОРДЛО, оскільки це два приклади однієї наступальної військової операції РФ (тобто сукупності узгоджених і взаємозв'язаних спеціальних і бойових дій, які реалізуються у відповідності з єдиним планом для вирішення певних стратегічних завдань на конкретній території) проти України. Необхідно проводити роз'яснювальну роботу (як всередині України, так і на міжнародній арені) щодо зовнішньої інспірованості української кризи та штучності сепаратистських рухів і сепаратистських тенденцій на Донбасі.

Слід віддавати перевагу політико-дипломатичним шляхам припинення збройного конфлікту в Україні, одночасно посилюючи міжнародні економічні санкції проти РФ. Необхідно посилити Спеціальну моніторингову

місію ОБСЄ в Україні додатковою місією з наявністю військового мандату. Потрібно також всебічно розглянути можливість уведення миротворчої місії ООН, а також військового контингенту НАТО з підтримання миру. Українська влада мусить враховувати «закон незворотних змін» і бути готовою до врегулювання міжнародного збройного конфлікту на теренах України в результаті сприятливого збігу обставин, коли може відкритися «вікно можливостей» для якісної і відносно швидкої деокупації та реінтеграції Криму й Донбасу (основними ознаками такого «вікна можливостей» є економічне виснаження РФ через поглиблення економічного дисбалансу та посилення міжнародних санкцій; участь РФ у тривалих збройних конфліктах в інших «гарячих точках» світу; інтенсифікація внутрішніх конфліктів у РФ; активізація соціальних протестів і міжетнічного напруження; суттєве скорочення військового бюджету РФ; ослаблення авторитарного режиму В. Путіна тощо).

Необхідно забезпечити задоволення культурних, інформаційних та гуманітарних потреб громадян України, які перебувають в умовах окупації. Слід більш дієво допомагати мешканцям окупованих територій вирішувати нагальні життєві питання, зокрема, на адміністративному кордоні з Кримом та уздовж лінії розмежування на Донбасі необхідно організувати мобільні магазини з найкращими українськими товарами, які мають продаватися за пільговими цінами. Громадяни України, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, повинні мати перспективу облаштування свого мирного життя у межах власного регіону, який буде реінтегрований до складу України. Але потрібно враховувати важливу закономірність: повноцінна реінтеграція можлива лише після всебічної деокупації. Необхідно демонструвати мешканцям окупованих територій не тільки контраст між якістю життя українських громадян на контрольованих та неконтрольованих територіях, але й альтернативні реалії (політичні, правові, економічні, соціокультурні, безпекові тощо) життя у демократичній країні, що може впливати на формування проукраїнських симпатій і прагнення до реінтеграції.

Керівництво нашої держави має зрозуміти, що особливістю сучасного періоду розвитку України є його пострадянський, посттоталітарний, посткомуністичний, постсоціалістичний і постгеноцидний характер, що найважливішими кроками у соціально-економічній політиці мають бути як зменшення бідності українських громадян, так і деолігархізація, демонополізація та деколонізація України, з обґрунтуванням політики стабільного розвитку, спрямованої на подолання наслідків економічної, політичної, культурної та інтелектуальної залежності українців (як етнічних, так і політичних) від колишніх імперій.

Необхідно законодавчо врегулювати процес використання правлячими партіями і фінансово-політичними групами потужного ресурсу ЗМІ, убезпечивши громадян України від деструктивного впливу тих ЗМІ, які транслиують антиукраїнські, проімперські, реваншистські, асоціальні й аморальні уявлення, ідеї, думки, поширюють українофобські настрої, нагнітають страх, тривожність, апатію тощо. Слід послідовно спростовувати й викривати справжнє смислове й ідеологічне підґрунтя створеного в

РФ неоімперського колоніального проекту під назвою «Русский мир», який отримав ідеологічний розвиток у концепті «Ліберальної імперії» Голови РАО ЄС Анатолія Чубайса, адже цей проект націлений на громадян нових незалежних держав для «промивання мізків» та маскуванню неокolonіальної російської експансії на пострадянському просторі. Потрібно активізувати інформаційно-просвітницьку діяльність з елементами контрпропаганди щодо «аргументів історичної справедливості», які РФ залучає у процесі інформаційно-психологічної війни проти України (адже держава «Руська земля» і Росія – це різні держави; більше тисячі років тому відбулось хрещення Русі, а не Росії; Київ є державоутворюючим ядром для України-Русі, а не для Московії-Росії; перші кримські походи здійснювали київські князі, а не московські; на території Криму хрестився київський князь, а не московський тощо). Необхідно посилити гуманітарну складову внутрішньої політики України, розробити й впровадити цілісну систему соціальних і гуманітарних технологій для формування й підтримки почуття колективної самоповаги громадян України до себе, для підвищення рівня патріотизму й розвитку української колективної ідентичності, які є важливою базою і для консолідації суспільства, і для подолання регіональної сегментації та дезінтеграції України. Вкрай важливим є формування українознавчої компетентності громадян України як своєрідної «вакцини» від «Русского мира» і ключового чинника подолання наслідків інформаційно-психологічної війни та російської збройної агресії, в процесі якої Російська Федерація продовжує вбивати російськомовних громадян України, яких вона нібито прагне захистити.

Після виборів Президента України 2019 р. актуалізувалась нова загроза – загроза недосвідченості й некомпетентності нової владної команди. Повернення Російської Федерації в ПАРЄ, розведення сил у Станиці Луганській, загострення в зоні ООС, нові обстріли житлових кварталів, убивство медичних працівників, які пересувались на спеціально обладнаних автомобілях, та інші події свідчать про те, що представники нової владної команди мають комплексно виконувати Мінські домовленості, а не виконувати лише ті пункти, які вигідні російській стороні, «вириваючи» їх із загального контексту і порушуючи міжнародні конвенції (адже паралельно з розведенням сил не були припинені обстріли, ОБСЄ не перенесло свій моніторинговий пункт у Станицю Луганську до КПВВ, не було звільнене Дебальцево тощо). Саме тому найбільш важливими завданнями сьогодні є і посилення контролю за діями влади з боку громадянського суспільства, і зміцнення міжнародної коаліції для протидії російській агресії, і необхідність формування комплексу заходів (гуманітарних, соціально-економічних та політико-військових), спрямованих на запобігання викликам, небезпекам і загрозам національним інтересам України. Припинення міждержавного збройного конфлікту в Україні та подолання його наслідків є вкрай важливими завданнями для усього європейського та світового співтовариства, адже збереження незалежності й відновлення територіальної цілісності України є одним із визначальних чинників підтримання стабільності й безпеки у Європі та всьому світі.

Література

1. Авер'янова Н.М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння / Н.М. Авер'янова // Науковий журнал «Молодий вчений». – 2017. – № 3(43). – С. 30-34.
2. Авер'янова Н.М., Воронаєва Т.С. Міждержавний збройний конфлікт на теренах України: неокolonіальний вимір / Н.М. Авер'янова, Т.С. Воронаєва // Гілея: науковий вісник. – К.: Вид-во «Гілея», 2019. – Випуск 145 (№ 6). Ч. 2. Філософські науки. – С. 7-11.
3. Воронаєва Т.С. Інтегративний потенціал сучасного українознавства: теоретико-методологічні аспекти / Т.С. Воронаєва // VII Міжнародний конгрес українців. Збірник наукових статей. Освіта. Українознавство / Голов. ред. Т. Скрипник. – К.: ІМФЕ ім. М. П. Рильського НАНУ, 2008. – 236 с. – С. 45-54.
4. Воронаєва Т.С. Конфліктизаційні та деконфліктизаційні процеси в Україні: соціально-філософські аспекти / Т.С. Воронаєва // Науковий взгляд в майбутнє. – Вип. 10. – Т. 2. – Одеса: КУПРІЕНКО СВ, 2018. – С. 49-56.
5. Воронюк М.О. Особливості міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду / М.О. Воронюк // Стратегічна панорама. – 2009. – № 4. – С. 41-44.
6. Горбулін В.П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В.П. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4(33). – С. 5-12.
7. Мінаков Михайло, Милованов Тимофій. Кримське питання без відповіді. Що робити зі стратегією / М. Мінаков, Т. Милованов // Українська правда. 2015. – 2 жовтня. Retrieved from <https://www.prawda.com.ua/articles/2015/10/2/7083366/>
8. Симонія Н.А., Шоркунов А.В. Новый мировой порядок: от биполярности к многополярности / Н.А. Симонія, А.В. Шоркунов // Поліс (Political Studies). – 2015. – № 3. – С. 27-37.
9. Niblett Robin. Globalization and World Order. Conference Report / R. Niblett. – London: Royal Institute of International Affairs, 2014. – 20 p.
10. Nye J. Understanding International Conflicts. An Introduction to Theory and History. Longman Classics in Political Science. Sixth edition / J. Nye. – Cambridge: Harvard University Press; 2004. – 240 p.

References

1. Aver'yanova N.M. Hybridna voina: rosiys'ko-ukrayins'ke protystoyannya / N.M. Aver'yanova // Naukovyy zhurnal «Molodyy vchenyy». – 2017. – № 3(43). – S. 30-34.
2. Aver'yanova N. M., Voronyayeva T. S. Mizhderzhavnyy zbroynyy konflikt na terenakh Ukrainy: neokolonial'nyy vymir / N. M. Aver'yanova, T. S. Voronyayeva // Hileya: naukovyy visnyk. – K.: Vyd-vo «Hileya», 2019. – Vypusk 145 (№ 6). Ch. 2. Filosofov'ki nauky. – S. 7-11.
3. Voronyayeva T.S. Intehratyvnyy potentsial suchasnoho ukrayino-znavstva: teoretyko-metodolohichni aspekty / T.S. Voronyayeva // VII Mizhnarodnyy konhres ukrayinistiv. Zbirnyk naukovykh statey. Osvida. Ukrayinoznnavstvo / Holov. red. H. Skrypnyk. – K.: IMFЕ im. M. T. Ryl's'koho NANU, 2008. – 236 s. – S. 45-54.
4. Voronyayeva T.S. Konfliktizatsiyni ta dekonfliktizatsiyni protsesy v Ukraini: sotsial'no-filosofsk'i aspekty / T.S. Voronyayeva // Nauchnyy vzglyad v budushchee. – Vyp. 10. – T. 2. – Odessa: КУПРІЕНКО СВ, 2018. – S. 49-56.
5. Vorotnyuk M.O. Osoblyvosti mizhnarodnykh konfliktiv post-bipolyarnoho periodu / M.O. Vorotnyuk // Stratehichna panorama. – 2009. – № 4. – S. 41-44.
6. Gorbulin V.P. «Gibrydna voina» yak klyuchovyy instrument rosiys'koyi geostrategiyi revanshu / V.P. Gorbulin // Strategichni priorytety. – 2014. – № 4(33). – S. 5-12.

7. Minakov Mykhaylo, Mylovanov Tymofiy. Kryms'ke pytannya bez vidpovidi. Slichno robyty zi stratehiyeyu / M. Minakov, T. Mylovanov // *Ukrayins'ka pravda*. 2015. – 2 zhovtnya. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/10/2/7083366/>

8. Simoniya N.A., Torfunov A.V. Novyy mirovoy porjadok: ot bipolyarnosti k mnogopolyarnosti / N.A. Simoniya, A.V. Torfunov // *Polis (Political Studies)*. – 2015. – № 3. – S. 27-37.

9. Niblett Robin. *Globalization and World Order. Conference Report* / R. Niblett. – London: Royal Institute of International Affairs, 2014. – 20 p.

10. Nye J. *Understanding International Conflicts. An Introduction to Theory and History. Longman Classics in Political Science. Sixth edition* / J. Nye. – Cambridge: Harvard University Press; 2004. – 240 p.

Averianova N.M.,

Candidate of Philosophical Sciences, researcher at the Center for Ukrainian Studies at the Faculty of Philosophy of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, ORCID: 0000-0002-1088-2372, aver_n@ukr.net

Voropayeva T.S.,

Candidate of Psychological Sciences, senior researcher at the Center for Ukrainian Studies at the Faculty of Philosophy of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, ORCID: 0000-0001-8388-7169, voropayeva-tania@ukr.net
Ukraine, Kyiv

ARMED CONFLICT IN UKRAINE AND THE PROBLEM OF REINTEGRATION OF THE OCCUPIED TERRITORIES

The article is devoted to the analysis of the interstate armed conflict in Ukraine and the problem of reintegration of the occupied territories. The article discusses the peculiarities of the conflictization of interstate relations in the post-bipolar world. An integrative approach to the analysis of conflicts is the methodological basis of research, which involves its consideration not only as a source of destruction and death, but also as the initial place of development of society. In the conditions of militarization of conflict interaction, the level of conflictogenity increases. The escalation of tension and the use of violence through militarization of conflict interaction lead to armed confrontation. Contemporary armed conflicts pose a significant threat to humanity as they may expand in the context of globalization. The necessity of formulating a set of measures (humanitarian, socio-economic and politico-military) aimed at preventing challenges, dangers and threats to the national interests of Ukraine. The focus is on the use of political diplomatic means through the active participation of the international community and the strengthening of economic sanctions against the Russian Federation.

Key words: conflict, processes of conflictization, armed conflict, war, post-bipolar world, globalization, Ukraine, Russian Federation.

УДК 321.1

Гарькавий Є.М.,

ад'юнкту Військового інституту Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка, ORCID ID: 0000-0001-5085-3704, yevgeniygarkaviy@ukr.net

Україна, м. Київ

ОРГАНІЗАЦІЯ ПЛАНУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У СИЛАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Проаналізовано існуючий інструментарій оборонного планування, охарактеризовано специфіку планування стратегічних комунікацій як необхідної умови досягнення спроможностей сил оборони України, виокремлено окремі блоки завдань, які необхідно вирішити при реалізації стратегічних комунікацій. Доведено, що виходячи із тенденцій сучасного світового розвитку, посилення процесів глобалізації та технологізації, комунікативна складова є невід'ємним компонентом організації оборонного планування. Запропоновано механізм організації планування стратегічних комунікацій сил оборони України.

Ключові слова: стратегічні комунікації, сили оборони України, планування, оборонне планування.

Постановка проблеми. З початком процесу інституалізації стратегічних комунікацій (далі – СтратКом) в силах оборони України (далі – СО України) підходи до організації комунікативної діяльності в інституціях СО України зазнали значних змін: з'явилися структурні підрозділи та речники, відповідальні за комунікацію із засобами масової інформації та громадянським суспільством; створені офіційні сторінки у соціальних мережах, запущено (відновлено) діяльність громадських рад при Міністерстві оборони України (далі – МО України), переглянуто особливості комунікативного супроводження застосування СО України тощо.

У контексті зазначених змін виникла потреба у розробці ефективного механізму координації діяльності СО України шляхом організації планування СтратКому як на довгострокову перспективу, так і для вирішення тактичних завдань.

Аналіз досліджень та публікацій. За кордоном тематику СтратКому досліджували наступні вчені: Д.Андерсон, Ю.Арендарська, Т.Блеклі, С.Бьорд, Д.Верчіч, Д.Джонс, С.Джонсон, Б.Рулер, К.Срірамешом, К.Йорк, П.Корніш, К.Ламб, Дж.Ліндлі-Френч, М.Лінч, Дж.Магоні, Д.Мерфі, Х.Панг, К.Пол, Д.Псакі, С.Татам, Ф.Тейлор, Дж.Фарвелл, К.Халлахан, Д.Хольцхаузен, К.Халлаханом, Д.Хольцхаузен, О.Хорн, К.Х'юз, Ф.Шьоно.

Теоретичне та практичне обґрунтування проблематики СтратКому у секторі безпеки та оборони України містяться в дослідженнях українських науковців, зокрема: О.Акульшина, С.Антоненко, А.Баровської, Д.Дубова, О.Капшика, О.Кушнір, Л.Компанцевої, В.Короля, О.Клубаня, В.Ліпкана, В.Мищенко, Л.Пелепейченко, Т.Попової, Г.Почепцова, О.Сальнікова, С.Соловійова, Т.Черненко, В.Шидлюх.

Основи планування СтратКому у секторі безпеки і оборони України досліджував український вчений О.Заруба.

Проблематика планування СтратКому у СО України все ще залишається малодослідженою.

Мета статті – охарактеризувати сутність та основні етапи планування, проаналізувати існуючі актуальні дослідження та нормативно-правову базу, що регламентують організацію планування СтратКому, визначити роль і місце планування СтратКому СО України у системі оборонного планування, окреслити перспективний

механізм організації планування СтратКому у СО України.

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні наука планування – це система упорядкованих знань про суть, методологію, методику і організацію планування [1, с.7]. Безпосередньо планування – це вид управлінської діяльності, який визначає перспективу і майбутній стан організації, шляхи і способи його досягнення. Процес планування допомагає прийняттю обґрунтованих управлінських рішень. Його мета полягає у визначенні необхідної кількості ресурсів, впровадженні нововведень для адекватного реагування на зміни зовнішнього середовища. Планування є необхідною передумовою успішної діяльності організації в майбутньому, є процесом підготовки обґрунтованих перспективних рішень [2, с.128].

Процес планування проходить чотири основні етапи [1, с.7-8]:

- 1) розробку загальних цілей;
- 2) визначення конкретних цілей на даний період із наступною їх деталізацією;
- 3) визначення шляхів і способів досягнення цілей;
- 4) контроль за процесом досягнення поставлених цілей шляхом зіставлення планових показників із фактичними та коригування цілей.

Оборонне планування – це складова частина системи державного планування, що здійснюється з метою забезпечення обороноздатності держави шляхом визначення пріоритетів і напрямів розвитку сил оборони, озброєння та військової техніки, інфраструктури, підготовки військ (сил), а також розроблення відповідних концепцій, програм і планів з урахуванням реальних і потенційних загроз у воєнній сфері, демографічних та фінансово-економічних можливостей держави [3].

Оборонне планування поділяється на довгострокове (12 років), середньострокове (6 років) та короткострокове (2 роки). Загальну координацію заходів оборонного планування здійснює Департамент воєнної політики, стратегічного планування та міжнародного співробітництва МО України. Планування сил здійснюється на основі варіантів застосування Збройних Сил та сил оборони для виконання завдань визначених сценаріями [3].

В процесі оборонного планування керівники СО України повинні відповісти на такі питання [1, с.8]:

- що потрібно зробити і для чого?
- коли це буде зроблено і хто його буде робити?
- де це буде зроблено, і що для цього необхідно?

О. Заруба у своїй праці [4] зазначає, що планування СтратКому поділяється на планування в загальній системі оборонного планування, як комунікаційної частини самої організаційної структури інституції та планів її розвитку на роки вперед, та планування конкретних подій (комунікаційних акцій) чи їх певної послідовності протягом певного часу з єдиною метою (операцій) [4, с.184].

Під час планування зазначених заходів потрібно враховувати, що тактична мета комунікацій – переведення (потенційної) аудиторії на вищій сходинці «лінійки лояльності» (маркетинговий термін, що означає шлях, який проходить покупець до придбання товару: «незнання» – «знання» – «зацікавленість» – «бажання» – «переконаність» – «дія»). Крайня відправа точка лінійки – «незнання», тоді як основна мета комунікації – досягнення цільовою аудиторією стану, за якого вона готова діяти [5].

Без чіткого визначення своїх цільових аудиторій, основних зацікавлених сторін (стейкхолдерів) сформулювати розуміння запитуваних у кожному конкретному випадку каналів комунікацій складно (або взагалі неможливо). Комунікація у режимі «для широкого загалу» малоефективна [6, с.40]. Хибне визначення цільової аудиторії вважається однією з найсуттєвіших помилок під час планування кампанії [7].

У 2010 році для потреб збройних сил США вийшов підручник «Commander's Handbook for Strategic Communication and Communication Strategy», де детально розглядалися прийоми використання когнітивного моделювання у процесі планування СтратКому в Іраку та Афганістані. Зокрема у пункті «Планування» (О-4) зазначається, що особовий склад, відповідальний за планування операцій, має володіти консолідованою інформацією для формулювання адекватної інформаційну моделі реальності та в подальшому розробляти курс дій, що складається з наступних елементів: який тип військових дій відбудеться; чому необхідна дія (мета); хто буде діяти; коли починається дія; де дія відбудеться; як відбуватиметься дія (метод застосування сили) [8]. Дані рекомендації актуальні і для українських реалій.

О. Кушнір у своїй роботі [9] зазначила, що під час планування заходів в процесі СтратКому необхідно сфокусуватися на таких ключових питаннях [9, с.30]:

Який результат маємо отримати чи яку проблему вирішити?

На кого спрямований СтратКом?

Що повинен знати кожен представник кожного суб'єкта СтратКому?

Яким способом різні суб'єкти СтратКому отримують необхідну для них інформацію?

За допомогою яких інструментів найефективніше донести потрібні меседжі суб'єктам стратегічної комунікації?

Скільки часу знадобиться, щоб підготуватися до процесу СтратКому, підготувати інструменти комунікації й реалізувати його?

Яким повинен бути бюджет та які ще ресурси необхідно залучити?

Коли ми зрозуміємо, що вже досягли цілей / вирішили проблему?

При підготовці до процесу СтратКому, слід виокремити окремі блоки завдань, до яких можна віднести [9, с.30]:

- аналіз ситуації;
- дослідження проблеми;
- комунікаційні ризики та потенційні можливості;
- стратегічно-операційні завдання;
- стратегічно-комунікаційні задачі;
- суб'єкти СтратКому;
- стратегічно-комунікаційна стратегія;
- стратегічно-комунікаційна тактика;
- оцінка ефективності;
- період часу і бюджет.

Планування заходів у складових частинах СтратКому має певні особливості, оскільки вони розвивались самостійно і лише згодом увійшли до системи СтратКому. За своєю природою вони вимагають планування та відпрацювання плануючих документів за такими напрямками [4, с.182-183]:

прості заходи та короткі терміни, наприклад, планування брифінгу в рамках зв'язків зі ЗМІ;

більш тривалі і складні, багатокomпонентні за природою заходи (операції), наприклад, інформаційні чи психологічні операції;

заходи, які проводяться на значних територіях чи навіть у масштабі держави протягом тривалого часу, наприклад, заходи публічної дипломатії чи цивільно-військового співробітництва у зоні конфлікту та прилеглих територіях.

О. Капштик у своїй роботі [10] зазначив, що процес реалізації стратегічних комунікацій містить такі етапи [10, с.153]:

- 1) уточнення політичних цілей;
- 2) розпізнавання цільової аудиторії;
- 3) визначення бажаного поведінкового ефекту об'єкта впливу;
- 4) визначення ідеологічних установок;
- 5) формулювання основних цілей для підготовлених повідомлень і запланованих акцій;
- 6) узгодження інформаційного впливу, організованих акцій і політичних дій;
- 7) синхронізація дій носіїв інформації за часом;
- 8) планування першочергових заходів і контрзаходів;
- 9) оцінювання результатів і коригування планів.

До засобів СтратКому належать насамперед ЗМІ, а також зв'язок і телекомунікації, інфраструктура бездротового зв'язку, соціологічні дослідження, культурологічні та лінгвістичні засоби, виборчі технології і методики підрахунку голосів виборців, масові тренінги та освітні програми [10, с.154].

Враховуючи актуальність порушених вище питань у січні 2019 року Кабінетом Міністрів України внесено зміни до Положення про МО України [11] та Указом Президента України затверджено нове Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України (далі – ГШ ЗСУ) [12], де було деталізовано завдання зазначених інституцій у частині реалізації та планування СтратКому.

Таким чином, відповідно до пункту 4 [11], МО України «визначає шляхи становлення та розвитку спроможностей системи стратегічних комунікацій у МОУ та Збройних Силах як складової загальнодержавної системи стратегічних комунікацій». Пунктом 136 переліку основних завдань ГШ ЗСУ [12] визначено «здійснює планування та реалізацію інформаційних заходів для досягнення цілей стратегічних комунікацій в інтересах Збройних Сил».

Відповідно до Концепції стратегічних комунікацій МО України і Збройних Сил України [13] очікуваними результатами впровадження системи стратегічних комунікацій має стати:

створення комунікаційних спроможностей на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях, що забезпечить інтеграцію та підтримку стратегічних комунікацій на всіх рівнях планування та впровадження політики стратегічних комунікацій у сфері безпеки і оборони;

створена Координаційна група зі стратегічних комунікацій, проводяться щомісячні засідання групи;

затверджено нормативні документи для забезпечення втілення та інтеграції стратегічних комунікацій на всіх рівнях планування і впровадження політики у сфері безпеки і оборони;

на всіх рівнях планування забезпечена узгоджена діяльність та інтегрований обмін повідомленням між усіма суб'єктами системи стратегічних комунікацій Міністерства оборони та Збройних Сил.

Отже, відповідно до проведених раніше досліджень, відповідальним за організацію планування СтратКому у СО України доцільно визначити Управління стратегічних комунікацій СО України (далі – Управління) [14, с.106-107].

Пропонується наступний механізм організації планування СтратКому у СО України:

1. Довгострокова перспектива (12 років). Управління формує стратегічні нарративи СО України та затверджує їх встановленим порядком [14, с. 106-108].

2. Середньострокова перспектива (6 років). Управління спільно з Департаментом воєнної політики стратегічного планування та міжнародного співробітництва МО України та іншими підрозділами (відповідно до повноважень) на основі стратегічних нарративів СО України у рамках оборонного планування формують комунікаційний план СО України (далі – Комунікаційний план).

Комунікаційний план – це документ, у якому встановлюється мета комунікації, пріоритетні теми та ключові повідомлення, цільові аудиторії та їхні комунікаційні потреби, канали та засоби комунікації, очікувані результати та індикатори оцінювання, необхідні ресурси, у т.ч. фінансові, терміни виконання та відповідальні особи. Ефективність плану безпосередньо залежить від реалістичності встановлення завдань та адекватності ресурсного забезпечення. Наявність плану дозволяє пересвідчитися, що всі необхідні елементи враховано, а всі залучені співробітники розуміють «велику картину» [6, с.28-29].

Розуміння типів і доступних форм, особливостей цільової ситуації комунікації, а також інших аспектів, що впливають на комунікацію, визначає принципи розробки Комунікаційного плану [15]:

- структурувати комунікацію з позиції цілей діяльності;
- знайти «заголовок», що відображає ключовий момент повідомлення або комунікації;
- описати цілі комунікації, учасників та зацікавлених сторін (хто, що, коли, де, чому) в анотації з 3-5 пунктів;
- при необхідності проаналізувати деталі і аргументи, що розкривають суть комунікації, і зрозуміти, яка додаткова інформація потрібна для переконання учасників комунікаційного процесу;
- зрозуміти, що інша сторона процесу не бачить ситуацію так само, як ви: інші цілі та інтереси по-іншому розставляють акценти і пріоритети. У цьому процесі ви будете моделювати того, що повинні знати «вони» для прийняття потрібного вам рішення. При побудові моделі комунікації за таким принципом необхідно спиратися на переконання, аналіз можливих цілей і інтересів іншої сторони.

3. Короткострокова перспектива (2 роки). Управління спільно з Департаментом воєнної політики стратегічного планування та міжнародного співробітництва МО України та іншими підрозділами (відповідно до повноважень) проводить аудит реалізації Комунікаційного плану та створює Уточнений комунікаційний план, в якому мають відобразитись деталізовані комунікаційні, інформаційні (інформаційно-психологічні) кампанії (акції), приурочені до конкретних подій в Україні, світі та на території агресора (наприклад День Незалежності України, день військового психолога, день звільнення м. Слов'янськ від підконтрольних РФ незаконних збройних формувань, день Чорноморського флоту збройних сил РФ тощо). В даному плані мають відобразитись наступні пункти:

- мета проведення заходу;
- відповідальні виконавці;
- часові рамки (дата початку і завершення кампанії (акції));
- необхідні фінансові та адміністративні ресурси;
- можливі ризики реалізації плану;
- критерії досягнення поставленої мети.

Розробку Уточненого комунікаційного плану необхідно здійснювати за результатами оцінювання суспільно-політичної обстановки в районах дислокації військ (сил) під час виконання ними завдань за призначенням, згідно з відповідною Інструкцією [16].

Висновки. Організація планування заходів СтратКому має здійснюватись лише в рамках оборонного планування та бути складовою частиною Комплексного плану з розвитку спроможностей СО України (далі – Комплексний план). Даний підхід дозволить оптимізувати кількість плануючих документів, підвищить ефективність координації діяльності суб'єктів системи СтратКому СО України, дозволить комплексно досягати цілей та основних завдань воєнної політики України, визначених у Воєнній доктрині України.

У свою чергу планування заходів комунікаційного супроводження застосування СО України доцільно здійснювати вже на основі Комплексного плану, виходячи з поточних потреб у проведенні даних заходів. Рішення про проведення подібних заходів мають приймати командувачі родів військ та командувачі військ оперативних командувань, а в окремих випадках, визначених у Комплексному плані, командири військових частин.

Література

References

1. Охріменко В.М. Конспект лекцій з дисципліни «Планування і контроль на підприємстві» / В.М. Охріменко, Ю.Ю. Леонт'єва. – Х. : ХНУАМТ, 2010. – 165 с.
2. Рув'єв В.А., Гуткевич С.О. Менеджмент. Навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 312 с.
3. Рекомендації з оборонного планування на основі спроможностей в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затверджені Міністром оборони України від 12.06.2017. URL: http://www.mil.gov.ua/content/other/Recommendationson_CBP_120617.pdf
4. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця : монографія / [А.В. Баровська та ін.]; Нац. акад. Служби безпеки України. – К. : НА СБ України, 2018. – 517 с.
5. Frederick F. Reichheld. The One Number You Need To Grow // Harvard Business Review. – December 2003. URL: <https://marketing.lowcost.typepad.com/files/the-one-number-you-need-to-grow-1.pdf>
6. Комунікування реформ: планування, реалізація, оцінка : посібник / [Дубов Д., Баровська А., Матвієнко О. ; заг. ред. : А. Кулакова, К. Паризіна]; Інтер'юз-Україна, Фонд Сх. Європа. – К. : [б. в.], 2016. – 99 с.
7. Верніков Г. Маркетинговые коммуникации – современный инструмент управления бизнесом // Все о менеджменте и ИТ. URL: www.vpg.ru/main.mhtml?PubID=26
8. Commander's Handbook for Strategic Communication and Communication Strategy. Ver. 3.0. US Joint Forces Command Joint Warfighting Center, 24 June 2010. Suffolk, VA. 232 p. URL: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/jfcom/cc_handbook_sc_24june2010.pdf
9. Кушнір О.В. Поняття й сутність стратегічних комунікацій в сучасному українському державотворенні / О.В. Кушнір // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – С. 27-31.
10. Капітик О.В. Державні механізми стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України: дис. канд. н. держ. упр. Хмельницький, 2019. 197 с.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 січня 2019 р. № 1 «Про внесення змін до Положення про Міністерство оборони України». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP190001.html
12. Указ Президента України від 30 січня 2019 року № 23/2019 «Про затвердження положення про Генеральний штаб Збройних Сил України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019>
13. Наказ Міністерства оборони України від 22.11.2017 № 612 «Про затвердження Концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0612322-17>.
14. Гарькавий Є.М. Механізми формування стратегічних наративів у системі реалізації стратегічних комунікацій сил оборони України. Держава і право: зб. наук. праць. Серія: «Політичні науки» / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К. : Юридична думка, 2019. Вип. 84. С. 100-111.
15. Паратухіна Ю.В. Деловые и межкультурные коммуникации : учебник и практикум для академического бакалавриата / Ю.В. Паратухіна, З.К. Авдеева. – М. : Издательство Юрайт, 2019. – 324 с. URL: https://stud.com.ua/64386/mededzhment/planiuvannya_komunikatsiyi#srcannot_1
16. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 11.09.2017 № 330 «Про затвердження Інструкції з оцінювання суспільно-політичної обстановки в районах дислокації військ (сил) під час виконання ними завдань за призначенням».
1. Ohrimenko V.M. Konspekt lektsiy «Planiuvannia i kontrol' na pidpriemstvi» / V.M. Ohrimenko, U.U.Leont'eva. – H. : HNAMG, 2010. – 165 s.
2. Ruv'ev V.A., Gutkevich S.O. Menedzhment. Navh. posib. – K. : Centr Uchbovoi Leteratury, 2011. – 312 s.
3. Rekomendatsii z oboronnoho planuvannia na osnovi spromojnostey v Ministerstvi oborony Ukrainy ta Zbroinyh Sylah Oborony, zatverdzeni Ministerstvom oborony Ukrainy vid 12.06.2017. URL: http://www.mil.gov.ua/content/other/Recommendationson_CBP_120617.pdf
4. Strategichni comunicatsii v umovah hibrydnoi viyny: pohlad vid volontera do naukovtsia: monografia / [A.V. Barovs'ka ta in.]; Nats. Akad. Sluzhy Bezbehy. – K. : NASB Ukrainy, 2018. – 517 s.
5. Frederick F. Reichheld. The One Number You Need To Grow // Harvard Business Review. – December 2003. URL: <https://marketing.lowcost.typepad.com/files/the-one-number-you-need-to-grow-1.pdf>
6. Komunikuvannia reform: planuvannia, realizatsia, ocinka : posibnyk / [Dubov D., Barovs'ka A, Matvienko O. ; za zag. red. : A. Kulakova, K. Paruzhina]; Intern'uz-Ukraina, Fond Sh. Evropy. – K. : [b. v.], 2016. – 99 s.
7. Vernikov G. Marketingovye komunikatsii – sovremenniy instrument upravleniya biznesom // Vse o menedzhmente i IT. URL: www.vpg.ru/main.mhtml?PubID=26
8. Commander's Handbook for Strategic Communication and Communication Strategy. Ver. 3.0. US Joint Forces Command Joint Warfighting Center, 24 June 2010. Suffolk, VA. 232 p. URL: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/jfcom/cc_handbook_sc_24june2010.pdf
9. Kushnir O.V. Poniatt'a i sutnist' strategichnykh komunikatsiy v suchasnomu ukrains'komu derjavotvorenni / O.V.Kushnir // Pravo i suspiilstvo. – 2015. – № 6. – S. 27-31.
10. Kapshitiuk O.V. Derjavni mehanizmy strategichnykh komunikatsiy: dis. kand. n. derj. upravlinn'a. Hmel'nijskyi, 2019. 197 s.
11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 sichnia 2019 r. «Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro Ministerstvo Ukrainy». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP190001.html
12. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30 sichnia 2019 r. № 23/2019 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro General'nyi shtab Zbroinyh Syl Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019>
13. Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 22.11.2017 № 612 «Pro Zatverdzhennia Kontseptsii Ministerstva oborony Ukrainy ta Zbroinyh Syl Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0612322-17>.
14. Garkavyi E.M. Mehanizm formuluuvann'a strategichnykh naratyviv u systemi realizatsiyi strategichnykh komunikatsiy syl oborony Ukrainy. Derjava I Pravo: zb. nauk. prats'. Seria: «Politychni nauky» / Ins-t derjavu i prava im V.M.Korets'kogo NAN Ukrainy. K. : Urydychna Dumka, 2019. Vyp. 84. S. 100-111.
15. Taratuhina U.V. Delovye I mejkul'turnye komunikatsiyi : ushebnik i praktikum dlia akademicheskogo bakalavrata / U.V. Taratuhina, Z.K. Avdeeva. – M. : Izdatel'stvo Urait, 2019. – 324 s. URL : https://stud.com.ua/64386/mededzhment/planiuvannya_komunikatsiyi#srcannot_1
16. Nakaz General'nogo shtabu Zbroinyh Syl Ukrainy vid 11.09.2017 № 330 «Pro zatverdzhennia Instrukt'sii z ocinuvannia suspil'no-politychnoi obstanovki v rayonah dislokatsii viysk pid chas vykonannia nymy zavdan' za pryznachenniam».

Harkaviy Y.N.,

postgraduate student of Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
ORCID ID: 0000-0001-5085-3704, yevgeniygarkaviy@ukr.net

Ukraine, Kyiv

STRATEGIC COMMUNICATIONS PLANNING ORGANIZATION IN UKRAINIAN DEFENCE FOCES

The work analyzes the current instruments of defence planning, describes strategic communications planning specificity as an essential requirement for Ukrainian defence forces capabilities development, highlights separate blocks of objectives, which should be accomplished in strategic communications implementation. It also proves that, taking into account nowadays world development, globalization and technology processes intensification, communication component is an integral part of defence planning organization. Furthermore, the article proposes the mechanism of strategic communications planning organization of Ukrainian defence forces.

Key words: strategic communications, Ukrainian defence forces, planning, defence planning.

State administration and law

UDC 351(045)

Iivlieva L.I.,*Postgraduate student of the department of public administration training institute of the State Employment Service of Ukraine, liudmyla.iivlieva@gmail.com**Ukraine, Kyiv***CONFLICT OF INTERESTS ADJUSTMENT
IN THE LOCAL GOVERNMENT ORGANS: COMPARATIVE REVIEW
OF THE LAWS OF UKRAINE AND POLAND**

This article is devoted to provide consideration of conflict of interest's settlement in public authorities. Let's analyze conflict of interest settlement mechanism in local governmental bodies in Ukraine and Poland. Polish experience is summarized with the purpose of introducing into the legislation of modern instruments for resolving conflicts of interest in local self-governmental bodies of Ukraine.

Key words: *conflict of interest, settlement, official person, Local self-government, Ukraine, Poland.*

Formulation of the problem. Conflict of interests' settlement is an urgent problem, which needs to be solved in the sphere of anticorruption policy of Ukraine. Particular importance in sphere of corruption counteraction and preventing conflicts of interest is the mastering of foreign experience and it's application in our realities. It is necessary for Ukraine to introduce officials into the professional activity, introduced in European countries, more modern tools for resolving conflicts of interest in local self-government. Poland experience of conflict of interests' settlement can be used for conflict of interests' settlement modernization in the public authorities bodies of the local level in Ukraine.

Purpose of the work. On the basis of the analysis, to consider the mechanism of conflict of interests settlement in Ukraine and Poland, highlighting the problematic aspects, with the aim of improving this mechanism in the local self-government bodies of Ukraine.

Main material presenting. In order to resolve conflicts of interest in public authorities, the Ukrainian laws provide mechanism for their settlement. The settlement of a conflict of interest in public authorities is a separate subsystem of the mechanism for managing conflicts of interest in the public service, a set of links, any change of which causes the transformation of detection processes, prevention, conflict resolution [1, p.262]. Consequently, the mechanism for resolving conflicts of interest in public authorities at the local level can be considered as a set of organizational elements, stages, legal instruments and levers of influence aimed at identifying and preventing conflicts of interest in bodies of state executive power or local self-government.

The conflicts of interests of local self-government officials are the most widespread. The risks of conflicts of interest in local authorities in Ukraine are very high, and unlike people's deputies and civil servants, members of local councils can combine representative functions with entrepreneurship [2, p.19]. Conflicts of interest may arise in areas such as political (conflict of officials in local elections, abuse of office and / or power in the personal interest); personnel (appointment to positions by personal / family ties or material benefits; formation of the executive committee of the council; communal enterprise; appointment of heads of communal

institutions); budget (interaction of power with associations). These situations are objects of conflict of interest management and should be resolved.

The basis for resolving conflicts of interest is the Laws of Ukraine: "On Preventing Corruption"; "On Local Self-Government in Ukraine"; "On the Status of Deputies of Local Councils", "On the Service in Local Self-Government Bodies". The conflict of interest settlement has certain stages: detection, prevention, emergence, prevention, and resolution. The subjects of this process are the village, settlement, city mayor, deputies; the head of the united territorial communities, deputies, heads of divisions, departments, deputies; members of the executive committee; executive officials of communal institutions.

An official must realize the conflict of interest is not an offense; but if the conflict of interest has not been properly declared and actions are committed, it is an offense involving corruption and violation of ethical conduct [3].

Under the Law "On Prevention of Corruption", persons authorized to perform local self-government functions are required to take measures to prevent the emergence of a real, potential conflict of interest, not to take actions and not to take decisions if a real conflict is; take remedial action. The person is obligated to report no later than the next day when he learned or should have learned about the conflict of interests to his head, or in the collegial body – to the National Agency for the Prevention of Corruption (NACC) or another collegial body determined by law during execution of powers where a conflict occurred. In case of doubt about the conflict of interests, the person is obliged to apply for clarification to the NACC territorial body. In case of receipt of the message, the NACC should explain to the person the procedure for action to resolve the conflict within 7 days [4]. In the event of a conflict of interest in a collegial body, an official informs the authority where the conflict arose, during of his execution. In the event of a conflict of interests of a person who belong to a collegial body (committee, commission, college), an official does not entitled to participate in the decision. Any member of the collegial body or participant concerned by the issue [5] may declare a conflict of interest. Under the law "On Local Self-Government in Ukraine," a deputy, having identified a

conflict of interest in the consideration of the issue, must notify before voting by making a public statement. In case of a conflict of interest in a deputy, the person is obliged to report this conflict to the NACC or the commission responsible for prevention of corruption; to the body where this conflict exists. The control over observance of conflict of interests' settlement is entrusted to the board of the council [4-6].

Of particular importance is the provision of information on conflicts of interest arising from the public, public organizations involved to the process of prevention of conflicts of interest; termination of abuses by appealing to the authorities with complaints, filing lawsuits, speeches in the media [7, p.156].

Law provides opportunities for assessing the virtue and impartiality of the work of people working in the public sector. According to the Law "On Prevention of Corruption", public associations, members, authorized representatives; citizens have a right to: report about corruption or corruption-related offenses and conflict of interest to specially authorized entities, NACC, management, representatives of the body, enterprises, institutions, organizations in which the offenses have been committed [4].

Public institutions can influence the change of anti-corruption policy by increasing the effectiveness of control, combining the efforts of the public and authorities to exchange information about conflict of interest, reaction according corruption actions, clarification of advisory assistance in the application of legislation [8]. The NACC has the authority to resolve the issue of a conflict of interest; establishing the procedure of actions of an official; functions for monitoring and control of the implementation of legislation on ethical conduct, prevention and settlement of conflicts of interest; methodical and consultative assistance on application of legislation; make provisions for violation of the law; to oblige the head of the public authority to take measures to resolve the conflict [9]. Therefore, the NACC is not only empowered, but also has instruments of cooperation with public institutions for the implementation of conflict resolution policy at local level public authorities.

The Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" provides adjustment of a conflict of interests in the activities of officials of local self-government. According to the Laws "On Local Self-Government in Ukraine" and "On the Service in Local Self-Government Bodies", officials are required to adhere to the requirements for resolving the conflict of interests envisaged by the Law "On Prevention of Corruption". According to the anti-corruption law and the laws of local self-government, for persons holding official positions provided a ban on engaging in certain types of activities; compulsory notification of activity (restriction of the combination, prohibition of engaging in entrepreneurial activity, restriction after the termination of activities related to the functions of local self-government, restrictions on the cooperation of close people, the receipt of gifts) [4;6;10]. These tools and levers of influence on officials are aimed not only at preventing them from occurring, but also applied at the stage of prevention of conflict of interest, which already exist.

Solutions to a conflict of interest are an independent or external settlement. An independent conflict of interest settlement is to use ways to deprive a private interest, and exclude any possibility of concealment. For persons who claim to occupy positions on service in local self-government

bodies, there is a requirement for the transfer of corporate rights that are appropriate to the person in managing other, but not to close persons. But the law does not foresee special rules for resolving conflicts of interest in deputies. It is necessary to follow the rules and requirements of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", according to which the resolution of a conflict of interests that arose between certain persons authorized to perform local self-government. The norms of the law on local self-government are not in line with the requirements of the anti-corruption law, which means the deputies cannot participate in the decision making process on a real / potential conflict of interests [4]. A deputy is not an official under the Law "On Service in Local Self-Government Bodies", not in the relations of subordination with any person; it cannot be applied external methods of conflict of interests' resolution to the deputy, deputy cannot be removed from his duties, external control over the implementation of the task, actions, decisions; restriction of access to information, review of office powers, transfer to another position; dismissal from office [3-4]. Thus, according to the anti-corruption law, the law on local self-government has defined requirements for resolving the conflict of interests to a deputy: to declare this conflict immediately and not to participate in the discussion / voting of the issue at a meeting of the council / commission; an official is allowed to participate in the conflict of interests of the person in the consideration, preparation, decision-making of the local council under the conditions: if the person independently declares publicly; and the announcement is made during the meeting of the council, before the consideration of the issue, the resolution of which is a private interest [4-6].

A problem remains the fact of a conflict of interests among deputies who hold executive positions in communal enterprises. According to the laws of Ukraine, restrictions to the combination with other types of activities do not apply to local council deputies; there is no prohibition of the appointment of a deputy to the post of director of a communal enterprise. In practice, situations when deputies hold senior positions in communal enterprises, organizations are widespread; so there may be potential conflict of interest under these conditions. According to the Law of Ukraine "On the Status of Deputies of Local Councils" the right of a deputy of a local council to exercise his representative powers "without breaking its activities" predetermines the assignment of deputies to risk groups with the probability of a conflict of interest. The result of the conflict of interest settlement should be the fact of establishing the existence / absence of conflict of interests, the decision to eliminate; and / or the prosecution of persons who are acting in conflict of interest of laws. The legislative system of Ukraine has provided the components of conflict of interests resolution in local self-government. The conflict of interest is resolved on the basis of the Law "On Prevention of Corruption," and the method based on the Law "On Local Self-Government in Ukraine". When analyzing legislation on conflicts of interest, we note the benefits: a real and potential conflict of interest has been identified; establishing rules - who and how should inform about conflict of interests; prohibition of actions, decisions; independent or external settlement; settlement of conflicts of interest to members of local councils; institutional support for law enforcement; administrative responsibility for not reporting on a conflict of interest, and for committing actions or making

decisions in a conflict of interest [11]. It is also necessary to mention the shortcomings of legislation, in particular, the lack of consolidation of the conflict as an obvious conflict of interests, the emergence of which is widespread among local government officials; imperfection of the process of prevention and conflict of interests resolution when combining positions, combination of deputy activity with the posts of communal enterprises; the implementation of entrepreneurial activity, which results in the spread of conflicts of interest, corruption risks in local self-government [3]. In view of this, the settlement of the conflict of interests of members of local councils is one of the most urgent issues of the reform of local self-government and the fight against corruption in Ukraine. With a view to modernizing the settlement of a conflict of interest in local authorities in Ukraine, we will consider the conflict of interests settlement in Poland's local government.

The basis for settling conflicts of interest in local self-government is the Laws of Poland "On Public Service", "On Limiting the Participation in the Business of Persons Performing Public Functions" [12, p.6; 11]. On the basis of the International Code of Conduct for Public Officials and the Model Code of Conduct for Public Servants, codes of conduct for employees were introduced [12, c. 44]. Laws define the principles, rules, which officials are obliged to follow, which impose requirements of incompatibility of positions or financial interests, an obligation to declare assets; regulate other procedures aimed at preventing conflicts of interest [13-14].

Incompatibility of positions are set forth in the Constitution and other legal acts regulating the status of public servants. Constitutional principles are based on general norms of law: legality; social justice; proportionality; transparency; equality under the law; protection of legitimate interests and property rights of citizens; the right to compensation for damage caused by illegal activity of the authorities [13, p.159]. The Act which provides settlement of a conflict of interests of persons holding positions in public administration, leading positions in state and local government bodies (heads, chairmen of communes, mayors, members of the boards of companies), officials who head local self-government bodies, local councils is The Law "On Fighting Corruption". A mandatory requirement for resolving a conflict of interest are detection and notification of this conflict of an official (mayors of municipalities, senior officials of regional and local authorities, other officials, and persons without a civil servant status [13-14]. Laws provide effective tools for preventing conflicts of interest in public authorities at the local level.

An integral part of a conflict of interest settlement is the public service ethization. The Act regulating the principles of ethical conduct, the issue of conflicts of interest, gifts, political activities, restrictions on the occupation is the Code of Ethics of Public Service. Compliance with ethical norms provides valuable benefits: raising the prestige of power and overcoming the negative stereotypes of work of employees, deputies; regional leadership between the bodies of self-government, state administration, making a positive impact on public authority [15]. An effective component of resolving conflicts of interest is the informational openness of public administration, transparent policy. First of all, the mandatory requirement is the declaration of personal income, property for local self-government officials or persons of political positions, declaration of family income and property for a man / wife of an official of local self-government or persons of

political positions, declaration of gifts for elective and political positions [16]. Private interests must be declared: the declaration of interests in the conclusion and execution of contracts is mandatory, if they can affect the performance of duties; declaration of interests in decision-making, voting is mandatory for persons of political positions in case of conflict of interests; declaration of interests in the development and the provision of political consultations is not required, but in case of conflict of interest, it is necessary to declare the interests of the procedure and apply for a permit for self-reliance [16]. It is obligatory to publish declarations of interests, revenues and property for local elected officials. There is a register of interests that contains information on income, gifts of deputies or local officials, posted on the website of the State Election Commission, easily accessible to the public. Deputies are required to disclose information about all sources of income and gifts. It is mandatory to disclose information about assets, private interests to the public, the media, activists within independent investigations, and defenders of conflict of interest and corruption. Disclosure of information is required from officials, civil servants, employees of the local government administration [13-14]. However, there are no sanctions if the deputies ignore the obligation, and this tool does not always work.

The most effective tool for preventing conflicts of interest in local government bodies is implementation of restrictions or prohibitions. Laws provide restrictions of incompatibility or occupation of several positions; established the prohibition of duplication of powers at the local level which reduces the risk of an obvious conflict of interest. According the Law "On Restrictions on the Participation in Business Activity of Persons Performing Public Functions", employees who hold executive positions in state authorities, local self-government, are associated with prohibitions: membership in the governing bodies of private companies; work or conduct activities with companies that may be suspect of public interest; membership in the internal organs of cooperatives, except for housing cooperatives; membership in the board of directors of foundations that carry out business activities. The prohibition of employment that is incompatible with public activities; it is not allowed to engage in entrepreneurial activities of elected officials in local self-government bodies; these persons may not be the owners of shares in the authorized capital of private enterprises [13-14;17]. Local self-government acts provide these categorical restrictions for mayors, their deputies, members of the executive district / regional council, deputies, and their spouses; spouses of secretaries, treasurers, heads of local authorities and heads of local state legal entities. Officials are prohibited from membership in management, execution of a commercial power of attorney in a business entity, commercial partnership with the participation of municipal legal entities. Civil servants, heads of local governing bodies of legal entities are prohibited: membership in councils, supervisory boards, audit commissions of commercial law associations; employment / other interaction in the field of commercial partnership law, if this may lead to suspicion of bias or profit; membership in the boards of funds involved in economic activity. Individual or joint economic activity, management, representation and power of attorney, in the activities of exemption from the farm, livestock production process in the family economy. The mayor is obliged to make a disclosure about the termination of economic activity;

deputy mayor, members of the executive council of the directors of local authorities, manager of local self-government, or persons authorized to make administrative decisions are required to disclose information on how and when they ceased such business activity [18, p.161-163].

An important instrument of the mechanism for resolving conflicts of interest in public authorities at the local level is a public opinion on the activities of officials, where the monitoring of government activities is carried out by observing organizations, video surveillance of possible contacts of civil servants with individuals in the exercise of their authority [19]. The necessary component of resolving the conflict of interest is the special bodies that exercise powers to identify, prevent and resolve conflicts of interest among officials. Institutional supervision of compliance with conflict of interest rules is distributed among institutions. In particular, the Anti-Corruption Institution, which exercises the authority to identify, prevent, and resolve conflicts of interest in the activities of officials of public authorities, is the State Commission for the Prevention of Corruption. The Central Anti-Corruption Bureau, which is authorized to exercise control functions in the conflict of interests of officials, is a special service created to combat corruption in state authorities and local self-government bodies. There are no bodies monitoring conflicts of interest in Poland. Public and internal control, carried out by civic organizations, the media and heads of state authorities which are of key importance [13].

An effective tool to overcome the conflict of interest is the real attraction of public officials to liability for non-compliance with conflicts of interest requirements. Criminal liability is foreseen for submitting false data in the declaration of interests by officials; and administrative for violating the rules of avoiding a conflict of interests (dismissal) [16, p.17-19]. Corruption is a criminal offense; abuse of office; obstruction of public tenders; profit from money laundering; non-compliance with obligations of state, commercial secrets [20-21]. A way of overcoming a conflict of interest is the public announcement, removal of the official from taking power-management decisions.

Conclusions. The problem of conflict of interest in public authorities is extremely relevant in Ukraine. In order to modernize the mechanism for resolving conflicts of interest in public authorities at local level, the Polish experience of implementing conflict resolution instruments in local self-governance is promising for Ukraine. Polish laws provide rules for prevention of a conflict of interests, focused on the legal, ethical and moral anti-corruption behavior of officials, related to the ban: employment, incompatible with the public; occupation of positions, duplication of powers; entrepreneurial activity for elective officials; restriction of receiving gifts; obligatory disclosure of information on incomes, assets, interests in open access for the public. Instrument for the prevention of conflicts of interest is the mandatory declaration of personal income, property, gifts for officials, declaration of family income and property for a husband / wife of an official; declaration of interests at the conclusion or execution of contracts, voting decisions, development, advising on a conflict of interest. The conflict of interest prevention tool is a public and state control; criminal liability for the submission of false data in the declaration of interests by officials; administrative for violating the rules for avoiding conflicts of interest; public announcement, removal of an official from

decision-making as a way to overcome a conflict of interest. Analyzing Polish experience in resolving conflicts of interest, we note that for Ukraine it is important to introduce a conflict of interest law, the norms of which detailed the procedure for resolving these conflicts, and became effective instruments within the framework of the anti-corruption mechanism of the system of public authority.

Literature

1. Олешко О.М. Особливості управління конфліктом інтересів у сфері державної служби // Державне управління та місцеве самоврядування. - 2015. - Вип. 1 (24). - С. 254-265.
2. Україна. Посібник з питань прозорості та громадської участі. Змінення інституційних рамок для місцевого самоврядування // Partnership for Good Governance. Партнерство заради належного врядування. - Рада Європи. - 2017. - 55 с.
3. Пашинський А. Конфлікт інтересів у діяльності депутатів місцевих рад. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://juridica.ligazakon.ua/blogs_article/711.htm.
4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. - 2014. - № 49. - Ст. 2056. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
5. Запобігання проявам корупції та конфлікту інтересів на державній службі (міжнародний досвід) / М.І.Баюк, В.В.Мішишин. - Хмельницький: Центр підготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місцевого самоврядування, держав. підприємств, установ і організацій. - 2011. - 33 с.
6. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. // Відомості Верховної Ради України від 25.06.1997р., №24, стаття 170.-[Електронний ресурс]- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
7. Хабарова П.В. Адміністративно-процесуальні засади запобігання корупції в Україні: дис. канд. юрид. наук; 12.00.07- адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. - 2017. - 216 с.
8. Шокар-Остапенко О. В. Особливості здійснення громадського контролю за доброчесністю та запобігання конфлікту інтересів на публічній службі // Стратегічні пріоритети. - 2014. - № 4(33). - С.39-45.
9. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі: методичний посібник для державних службовців / Укладач-І.О. Баб'юк; Редактор- І.О. Гаврада.- Чернівці. - 2015. - 80 с.
10. Про службу в органах місцевого самоврядування. Закон України від 07.06.2001р. № 2493 - III - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>.
11. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / [М.І. Хавронюк, І.Б. Коліушко, В.Л. Пилимошук та ін.]; за заг. ред. М.І. Хавронюка. - К., 2017. - 445 с.
12. Врегулювання конфлікту інтересів на державній службі: можливості застосування європейського досвіду в Україні / Шокар-Остапенко О. В. - К.: НІСД, 2013. - 57 с.
13. Combating conflict of Interest in Local Governments in the CEE Countries; (Local Government Policy Partnership); by Barbara Kudrycka; January 2004, 328 p.
14. Comparative analysis of conflict of interest in four countries + Estonia; Rezhyt dostupni: https://www.oziveni.cz/wp-content/uploads/2014/08/oziveni_comparative_analysis_coi_01-1.pdf.
15. Василевська П.Е. Кодекси поведінки депутатів як інструменти підтримки депутатської етики // Державне управління: теорія та практика. - 2013. - № 2. - С. 5-13.
16. Conflict of Interest Policies and Practices in Nine EU Member States: A Comparative Review OECD, 18-Jun-2007, 41 p.
17. Corruption prevention in public administration in the countries of the Baltic Sea Region // CBSS Working Group on Democratic Institutions Latvian Presidency, 2007/2008 Centre for Public Policy PROVIDUS, Riga, 2008, 63 p.

18. Trust in government: ethics measures in OECD countries; Bertók, János; A toolkit Organization for economic co-operation and development (OECD), Public Management Committee (France); Paris, OECD, 2000, 314 p.

19. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування (іноземний досвід) // Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf>.

20. Managing Conflict of Interest in the Public Sector. A toolkit Organization for economic co-operation and development (OECD), Publishing, 2005, 113 p.

21. Managing Conflict of Interest in the Public Service OECD guidelines and country experiences, publishing, 2003, 245 p.

References

1. Oleshko O.M. Osoblivosti upravlinnya konfliktom interesiv u sferi derzhavnnoi sluzhbi [Features of conflict management interests in the field of civil service], Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya, 2015, Vip. 1 (24), P. 254-265.

2. Ukrayina. Posibnik z pitan prozorosti ta gromadskoyi uchasti. Zmicnennya institucijnih ramoek dlja miscevoogo samovryaduvannya [Ukraine. A Guide to Transparency and Public Participation. Strengthening the institutional framework for local self-government], Partnership for Good Governance, Partnerstvo zaradi nalezhnogo vryaduvannya, Rada Yevropi, 2017, 55 p.

3. Pashinskij A. Konflikt interesiv u diyalnosti deputativ miscevih rad [Conflict of interest in the activities of deputies of local councils], Elektronnyi resurs, Rezhym dostupu: http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/711.htm.

4. Pro zapobigannya korupcii [About Preventing Corruption], Zakon Ukrayini vid 14.10.2014. № 1700-VII, Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini, 2014, № 49, St. 2056., Elektronnyi resurs, Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

5. Zapobihannya proiavam koruptsii ta konfliktu interesiv na derzhavnii sluzhbi (mizhnarodnyi dosvid) [Prevention of Corruption and Conflict of Interest in the Civil Service (International Experience)], M.I. Baiuk, V.V. Mishchyshtyn, Kfimehnytskyi, Tsentr perepidhotovky ta pidvysich. kvalifikatsii pratsivnykiv orhaniv derzh. vlady, orhaniv mistsevoho samovriaduvannya, derzhav. pidpriemstv, ustanov i orhanizatsii, 2011, 33

6. Pro misceve samovryaduvannya v Ukrayini [About local government in Ukraine], Zakon Ukrayini vid 21.05.1997 № 280/97-VR, Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini vid 25.06.1997., № 24, St. 170., Elektronnyi resurs, Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

7. Habarova T.V. Administrativno-procesualni zasady zapobigannya korupcii v Ukrayini [Administrative-procedural principles of prevention of corruption in Ukraine]: dis. kand. yurid. nauk; 12.00.07: administrativne pravo i proces; finansove pravo; informacijne pravo; Harkivskij nacionalnij universitet imeni V. N. Karazina, 2017, 216 p.

8. Tokar-Ostapenko O.V. Osoblivosti zdijsnennya gromadskogo kontrolyu za dobrochesnistyu ta zapobigannya konfliktu interesiv na

publichnij sluzhbi [Features of exercising public control over integrity and preventing conflicts of interest in the public service], Strategichni prioriteti, 2014, № 4 (33), P. 39-45.

9. Zapobigannya ta vreguluvannya konfliktu interesiv na derzhavnii sluzhbi [Prevention and settlement of conflicts of interest in the civil service]: metodichnij posibnik dlja derzhavnih sluzhbovciv, Ukadach I.O. Bab'juk; Redaktor - I. O. Gavrada, Chernivci, 2015, 80 p.

10. Pro sluzhbu v organah miscevoogo samovryaduvannya [About service in local self-government], Zakon Ukrayini vid 07.06.2001. № 2493 - III, Elektronnyi resurs, Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>.

11. Alternativnij zvit z ocinki efektivnosti vprovadzhennya derzhavnnoi antikorpucijnoi politiki [Alternative report on the evaluation of the effectiveness of the implementation of state anti-corruption policy], M.I. Havronyuk, I.B. Koliushko, V.P. Timoshuk ta in., za zag. red. M.I. Havronyuka, K, 2017, 445 p.

12. Vrehulivannya konfliktu interesiv na derzhavnii sluzhbi: mozhyvosti zastosuvannya yevropeiskoho dosvidu v Ukrayini [Conflict of interests in the civil service: the possibility of using European experience in Ukraine], Tokar-Ostapenko O.V., K., NISD, 2013, 57 p.

13. Combating conflict of Interest in Local Governments in the CEE Countries; (Local Government Policy Partnership); by Barbara Kudrycka; January 2004, 328 p.

14. Comparative analysis of conflict of interest in four countries + Estonia; Rezhym dostupu: https://www.oziveni.cz/wp-content/uploads/2014/08/oziveni_comparative_analysis_coi_01-1.pdf.

15. Vasilevska T.E. Kodeksi povedinky deputativ yak instrumenti pidtrimki deputatskoyi etiki [Codes of conduct of deputies as instruments of support for parliamentary ethics], Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktika, 2013, № 2, P. 5-13.

16. Conflict of Interest Policies and Practices in Nine EU Member States: A Comparative Review OECD, 18-Jun-2007, 41 p.

17. Corruption prevention in public administration in the countries of the Baltic Sea Region // CBSS Working Group on Democratic Institutions Latvian Presidency, 2007/2008 Centre for Public Policy PROVIDUS, Riga, 2008, 63 p.

18. Trust in government: ethics measures in OECD countries; Bertók, János; A toolkit Organization for economic co-operation and development (OECD), Public Management Committee (France); Paris, OECD, 2000, 314 p.

19. Kontrol za diyalnistiu orhaniv mistsevoho samovriaduvannya (inozemnyi dosvid) [Control over the activities of local self-government bodies (foreign experience)], Informatsiina dovidka, pidhotovlena Yevropeiskym informatsiino-doslidnytskym tsestrom na zapyt Komitetu Verhovnoyi Rady, Ukrayini Rezhym dostupu: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf>.

20. Managing Conflict of Interest in the Public Sector. A toolkit Organization for economic co-operation and development (OECD), Publishing, 2005, 113 p.

21. Managing Conflict of Interest in the Public Service OECD guidelines and country experiences, publishing, 2003, 245 p.

Ієвлєва Л.І.,

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування

Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, liudmyla.iievlieva@gmail.com

Україна, м. Київ

ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ ОГЛЯД ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

Стаття присвячена розгляду врегулювання конфлікту інтересів в органах публічної влади. Проаналізовано механізм врегулювання конфлікту інтересів в органах місцевого самоврядування в Україні та Польщі. Узагальнено польський досвід, з ціллю запровадження в законодавство сучасних інструментів врегулювання конфлікту інтересів в органах місцевого самоврядування України.

Ключові слова: конфлікт інтересів; врегулювання; посадова (службова) особа; міське самоврядування; Україна; Польща.

UDC 351/354

Kachan (Melnyk) Ya.V.,*Ph.D. in Public Administration, assistant Professor of Public Management and Administration Department, Institute for Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine, yana.melnik82@gmail.com***Masyk M.Z.,***Ph.D. in Public Administration, Senior Researcher, The problem research laboratory of social labor market research, Institute for Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine,***Mazur T.V.,***Master of public administration, Institute for Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine,**Ukraine, Kyiv*

PROFESSIONAL DEVELOPMENT FOR PUBLIC SECTOR EMPLOYEES IN CONTEMPORARY UKRAINIAN SOCIAL DEVELOPMENT

The article is devoted to the clarification of the peculiarities of the professional development of public servants of the State Employment Service in the current state of social development of Ukraine. The review of professional development is outlined as: systematically organized process of continuous professional training of the personnel for preparation for implementation of new production functions, professional qualification promotion, formation of reserve managers and improvement of personnel structure; providing and organizing the learning process to achieve the objectives set by the organization; improving skills and competences, expanding knowledge, raising competencies, inclining to learning and the enthusiasm of staff at all levels of the organization, contributing to continuous growth.

Key words: *competence, professional development, public service, employment service.*

Articulation of issue. Under current conditions of social development of Ukraine, the effectiveness of the work of any governing structure, as well as the public service of employment for the Ukrainians, is mainly determined by the selection of personnel, their professional training, business and human qualities, the ability to perform their functional duties quickly and rationally. However, today not all public officials meet these requirements. Obviously, the tasks of improving the organization of public employment service activities, improving the quality and expanding the scope of training for employment in this structure have become paramount, since the solution of tasks can dramatically increase staffing capacity and, consequently, the effectiveness of the service itself. In that context, under current conditions of social development, creation and further effective functioning of the system of training and retraining of public servants of the State Employment Service becomes an urgent task.

The aim and the objective of the article is the elucidation of the peculiarities of the professional development of public servants of the state employment service in the current state of social development of Ukraine.

Presenting the research findings. In the current conditions, trends in the development and improvement of the professional development system of public servants of the Ukrainian State Employment Service should be aimed at maximizing the acquisition of their skills, knowledge, abilities, as well as personal experience for using all of them in professional activities. In this regard reform of public service was recognised as preferential by Strategy. In this way, the first steps have already been taken: The Cabinet of Ministers of Ukraine developed and approved the Strategy for the Reform of Public Administration of Ukraine for

2016–2020; The Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On Civil Service". These normative acts define advance tasks and principles for work of public servants, implementation and observance of which will allow bringing the Institute of Civil Service of Ukraine closer to European management standards.

According to leading Ukrainian scholars A. Rachinsky and N. Zhidenko, the establishment of a democratic, legal, social state, the development of the foundations of civil society, the integration of Ukraine into the standards of the European Union, and the implementation of administrative reform, in particular the reform of the civil service system, require the preparation of a new generation of managers and specialists arms of state authority, formation of a professionally trained personnel reserve for *filling up the vacancies* in the structures of the state apparatus. [2, c.10].

The requirements that society is now putting forward to the professional activities of public servants involves not only increasing responsibility and effectiveness in its implementation, but also constant improving civil servants' level of professional qualifications. It is not enough for public servants to possess only narrow-profile knowledge to quality performance of their duties today, they also need the knowledge and understanding of the mechanisms of cooperation among the state, society and individual citizens.

Today, Ukraine, in the process of gradual integration into the legal environment of the European Union, is steadily reforming the system of state-management relations. The European dimensions of reform are enshrined in the Law of Ukraine "On the Principles of Internal and External Policies" approved in 2010, paragraph 1 of Art. 3 which identified among the main principles of policy in the field of state-building modernization of the civil service taking into

account European experience on the principles of professionalism and political neutrality [1].

The professional development of public servant includes public servant's personality growth, which implies a certain dynamic of properties and qualities expressed in the form of "development" of personality. However, this process includes not only growth and perfection. The personal influence on professional development can be positive (choice of profession, the quality of professional adaptation, development of professional creativity and skills) and negative, which impedes the formation of a professional's personality (absence of positive motivation, the presence of personal qualities, impede professional activity)

Today the professional growth of public service has fundamental importance in the context of postgraduate education of civil servants, because any political strategy is formed and implemented through the human prism.

At this stage of social transformation, when personal development and human being, in particular, are in the centre of the world, the question of the professionalization of civil servants not only acquires relevance, but also determines the vector of development of countries and the Universe as a whole. For Ukraine, professional training is especially important not only with respect to global processes, but also in the context of the need for system-transforming reforms, which results in the existence of a successful functioning system of public administration subjects. In turn, professional training of public servants involves disclosing the professional potential of a person, which for our state is decisive in the context of the establishment of an independent, strong European country.

Consequently, the main issues facing Ukraine at the present stage of its functioning state the problem of the professionalization of human resources, that is, people directly related to public service. Successful resolution of this problem is possible under condition of the acmeologization of continuous professional training of civil servants.

The public administration system in Ukraine has undergone a long and difficult period of formation, which has been accompanied by the constant reformation of the public service institute and the transformation of principles and approaches to staffing. These principles are reflected in state personnel policy, and their implementation ultimately leads to qualitative changes in the staffing of the public administration.

But, the analysis of numerous publications devoted to the study of the state personnel policy on historical, political, sociological, legal positions reveals a plurality of views, approaches to assessing its state and effectiveness. However, in today's conditions of social development of Ukraine it is necessary to identify the role of professional development of public service.

The main goal of professional development is to change way of thinking, improve knowledge, change personal behavior.

The criteria for the professional potential of civil servants is highlighted, based on the developed criteria for the personality potential of the Indiana Oriental University: personal and professional responsibility (fulfilment of duties and terms; acceptance of procedures on norms; search for

exceptions under appropriate conditions; performance of work in accordance with high personal standards; effective use of problem solving techniques; reflection and responsibility for their own behaviour), social, emotional and physical comfort (solving problems constructively, demonstrating relevant feelings and emotions, awareness of the principles of social and professional behaviour and expectations associated with them, positive acceptance of proposals and appropriate behaviour transformation, adequate perception of one's person and formation of logical goals and expectations; ability to use best of all any experience; high level of energy and overall positive attitude; about life, an understanding of the role of both positive and negative experience for personal development), interpersonal relationships (respect for feelings, thoughts, knowledge and skills of others, sincerity in relationships, the ability to put yourself in another place and find a response in the heart in relation to feelings others, skills of effective interpersonal relations, effective functioning at different positions within the group, taking into account and consideration of opinions that are different from oneself, comprehensiveness, fluency and literacy in the language; effective communication with different audiences [3].

In other words, criteria of the professional potential of civil servants includes both the relation of man to himself, and the relation of man to the external and internal world of other people.

In modern conditions, among the questions, which need to be improved in the field of public servant's professional development, there are: the advantage of professional training on demand; the lack of individual approach to determining the necessary knowledge-improvement program for each public servant (issues of professional capacity development for civil servants are handled by specialized educational institutions and personnel services, rather than by the employee); insufficient number of civil servants who are undergoing advanced training; short qualification period; the complexity of determining the effectiveness of professional training, the lack of systematic professional training, short-term training; practical orientation of professional training.

Conclusion. Based on the above stated, we can conclude that it is possible and necessary to recognize professional development training as a compulsory part of the professional development of a modern public servant. The cornerstone of personnel policy is the continuous improvement of the public service personnel professional qualities. Maintaining professional competence at this stage is not less, but in many respects even more important task than the development and formation of professional qualities of an employee. Formation, training, support of public servants' professional level at present time is one of the most important tasks facing the state personnel policy.

Thus, civil servant's professional potential involves the development of theoretical, empirical, practical and psycho-physiological features of civil servants in order to ensure an adequate level of professional competence and the implementation of national tasks and functions, while adhering to the principles of public service.

Literature

1. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики [Електронний ресурс] : Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2411-VI. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
2. Рачинський А.П. Забезпечення професійного розвитку державних службовців: досвід Литовської республіки/ А.П.Рачинський, Н. А. Жиденко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2014. – № 1. – С. 10-18.
3. Assessment of professional potential [Електронний ресурс] / Indiana University East. – Режим доступу: <http://www.iue.edu/education/documents/АФФ%20form.pdf>.

References

1. On the principles of domestic and foreign policy: Zakon Ukraine vid 1 lip. 2010 r. № 2411-VI. [Online], available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
2. Rachynskiy A. P. (2014) Ensuring professional development of civil servants: the experience of the Lithuanian republic. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, no 1. pp. 10-18.
3. Assessment of professional potential. Indiana University East. [Online], available at: <http://www.iue.edu/education/documents/АФФ%20form.pdf>.

Качан (Мельник) Я.В.,

к.держ.упр., доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, уапа.melnik82@gmail.com

Масик М.З.,

к.держ.упр., провідний науковий співробітник проблемної науково-дослідної лабораторії соціальних досліджень
ринку праці Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

Мазур Т.В.,

к.держ.упр., магістр державного управління
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

Україна, м. Київ

**ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ
В СУЧАСНОМУ СТАНІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей професійного розвитку публічних службовців державної служби зайнятості в сучасному стані суспільного розвитку України. Окреслено розгляд професійного розвитку, як: системно-організований процес безперервного професійного навчання персоналу для підготовки його до виконання нових виробничих функцій, професійно-кваліфікаційного просування, формування резерву керівників та вдосконалення структури персоналу; забезпечення і організацію процесу навчання для досягнення поставлених організацією цілей; удосконалення навичок та вмінь, розширення обсягу знань, підвищення компетенції, схильності до навчання і ентузіазму співробітників на всіх рівнях організації, що сприяє безперервному зростанню.

Ключові слова: компетенція, компетентність, професійний розвиток, публічна служба, служба зайнятості.

UDC 339.9

Babinska O.V.,

Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economic Cybernetics and International Economic Relations of Chernivtsi Trade and Economics Institute of KNTEU, bov30@ukr.net

Ukraine, Chernivtsi

FINANCIAL OPPORTUNITIES FOR BUSINESS IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: EUROPEAN EXPERIENCE

The main financial instruments of business support in the context of sustainable development are analysed in this paper. It has been demonstrated that access to financial opportunities for businesses is possible through various EU funding instruments to ensure stability, growth and competitiveness of companies of all sizes and sectors. It is emphasized that in today's globalized world, the contradiction in the development of mankind is a combination of challenges and opportunities at different levels for all actors in the world economy, with a special role belonging to the business sector. Currently, Ukraine needs to build a new and effective system of business support based on European experience.

Key words: *sustainable development, business, sustainable development goals (SDGs), economic growth, European Commission (EC), European Union (EU), financial instruments.*

Problem statement. It is worth recognizing that today the world community has only moved from understanding the real threat of contemporary global problems for the future of human civilization to practical steps, namely the development and implementation of new approaches and development strategies at all levels for the purpose of rational use of natural resources and the preservation of the environment. It should be noted that situation in the modern world is changing dramatically, and Ukraine requires a completely new development paradigm as the appropriate response to global systemic problems and contradictions. In a changing context of the world tendencies the structural transformations in the country have increased the strategic role of the business as a means to ensure comprehensive sustainable development and improve standards of living. Obviously, business has a key role to play in increasing eco-innovation, and helping to rebalance the Ukrainian economy. The countries that think about their own future are making efforts to support sustainable development initiatives and practices of the business community. Unfortunately, Ukrainian business doesn't know all own opportunities, which are available through different EU funding instruments. It is hard to deny the fact that Ukraine needs to construct a new and effective system to the provision of business support and access to finance based on European experience. In the context of the foregoing, it is very important for Ukraine to study the European experience of business support aiming significant success in achieving the Sustainable Development Goals (SDGs).

Analysis of resent studies. From a researcher's point of view, sustainable development is the top trending topic in the world and business activities are now considered the means of achieving the SDGs. The scholars like I. Embree [10], J. Gomme [11], I. Alvaro [12], experts of International Institute for Sustainable Development (IISD) [9] and international organizations (United Nations, EU, etc.) have analyzed the opportunities, benefits, problems and prospects for business in the context of sustainable development. B. Chakravorti [13] has explored role of global business in achieving the SDGs. If

we are taking into account, what possible measures can help the business, we can find many issues, which need improvement. The authors of the research «Reformed business funding: What small firms want from Brexit» (2017) G. Warren, B. Baruch and W. Black «have identified many drawbacks with the current model of EU funding and offers a set of principles and specific policy recommendations on how funds could be best spent and distributed in the future» [8]. In the context of the present study we wish to emphasize that despite the recognition of the importance of business in achieving the SDGs, many aspects because of its complexity and contradiction are not investigated.

Main aim of the article is an attempt to study the main financial opportunities for business activities in the context of sustainable development based on European experience.

Basic material. At present, the European Commission (EC) sets out its priorities and actions for achieving sustainable development in Europe and around the world. The 2030 Agenda for Sustainable Development, adopted by the international community in September 2015, represents an ambitious new blueprint to respond to global trends and challenges. The core of the 2030 Agenda are the 17 SDGs and associated targets, which run to 2030. For the first time, the SDGs are universally applicable to all countries and the European Union is committed to be a frontrunner in implementing them. Today, the EC set out a strategic approach for achieving sustainable development in Europe and around the world. It also set out how it plans to align its policies with the Agenda 2030 and its SDGs [1].

It should be acknowledged, «the SDGs are a set of great and significant challenges faced by governments, international organizations, civil societies and other businesses around the world. The SDGs serve as guidelines for businesses to assess and manage social, economic and environmental risk, while contributing to bettering their reputation, image and their strategic position in the world's markets. The nature of universality entails diversity, which requires flexibility and adaptation. The good news is that businesses, due to their

competitive natures, are in the best position to constantly adapt and learn from their experiences» (I.Alvaro, 2017) [12]. It is important to keep in mind that today every country should support and develop business, especially sustainable business. As noticed by J. Gomme (2016): «Business has a key role to play as an engine of economic growth and employment and a source of finance, technology and innovation. ... However, business cannot act alone. Success will also depend on governments regulating in favor of this innovation, which will put new technologies and products onto a level playing field with conventional ones» [11].

However, it is important to emphasize that sustainable development cannot be achieved by a single enterprise (or, for

that matter, by the entire business community) in isolation. Sustainable development is a pervasive philosophy to which every participant in the global economy (including consumers and government) must subscribe, if we are to meet today's needs without compromising the ability of future generations to meet their own [17]. It should be noted that access to financial opportunities for business is available through different EU funding instruments (fig. 1) in order to provide stability, growth and maintain competitiveness of companies of all sizes and sectors, notably small and medium-sized enterprises (SMEs are vital for the EU's economy, accounting for more than 99% of European businesses and two thirds of private sector jobs [4]).

GLOBAL AIM: 17 SDGs:			
1. No poverty. 2. Zero hunger. 3. Good health and well-being. 4. Quality education. 5. Gender equality. 6. Clean water and sanitation. 7. Affordable and clean energy. 8. Decent work and economic growth. 9. Industry, innovation, and infrastructure. 10. Reduced inequalities. 11. Sustainable cities and communities. 12. Responsible consumption and production. 13. Climate action. 14. Life below water. 15. Life on land. 16. Peace, justice, and strong institutions. 17. Partnerships for the goals.			
FUNDING PROGRAMMES			
MAIN FINANCIAL OPPORTUNITIES FOR BUSINESS	PROGRAMME	MANAGER	SOME EXPLANATIONS
	COSME Programme	EASME, the Executive Agency for SMEs	COSME stands for Competitiveness of Enterprises and SMEs. The programme aims to improve SMEs' access to finance and markets through two financial instruments (the Loan Guarantee Facility and the Equity Facility for Growth). Guarantees to SMEs for loans mainly up to EUR 150000. Equity (growth and expansion stage).
	Connecting Europe Facility (CEF) Programme	INEA, the Innovation and Networks Executive Agency	The CEF programme supports the development of high performing, sustainable and efficiently interconnected trans-European networks in the fields of transport, energy and digital services. In addition to grants, the CEF offers financial support to projects through innovative financial instruments such as guarantees and project bonds.
	InnovFin Programme (Horizon 2020)	Executive Agency for SMEs, EASME	The Horizon SME instrument targets highly innovative SMEs with a strong ambition to grow and internationalise, regardless of whether they are high-tech, research-driven, social or services- providing companies. Startups and SMEs, receive grants of between €50,000 and €2,5 million from the EU. This programme with €80 bn in grant funding available, of which €2,8 bn is purely for entrepreneurs, StartUps and SMEs. Loans and guarantees to innovative businesses. Financing of research & development projects. Equity (early and start-up phase).
	EU Cohesion Policy	Each EU country is responsible for managing cohesion funding on its own territory	EU Cohesion policy aims to reduce disparities in wealth between Europe's regions. It focuses on investing in regions, cities and the real economy to stimulate growth and jobs. It addresses climate change and dependence on energy imports, and reduces poverty and social exclusion. Approximately 32,5% of the EU budget 2014-2020 is allocated to financial instruments, which support Cohesion policy.
	The Common Agricultural Policy (CAP)	Each EU country is responsible for managing on national level	CAP supports farmers and improves agricultural productivity, ensuring a stable supply of affordable food safeguard EU farmers to make a reasonable living; helps tackle climate change and the sustainable management of natural resources; maintains rural areas and landscapes across the EU; keeps the rural economy alive by promoting jobs in farming, agri-foods industries and associated sectors. CAP makes funding available to companies through: the School milk scheme, the School fruit scheme and the Promotion of EU farm products; direct payment under the European Agricultural Guarantee Fund; the European Agricultural Fund for Rural Development.
	Creative Europe Programme	European Investment Fund	Loans in the cultural and creative sectors to strengthen the competitiveness of the European cultural and creative sectors with a view to promoting smart, sustainable and inclusive growth.
	Programme for Employment and Social Innovation (EaSI)	European Investment Fund	The EaSI aims at supporting the EU's objective of high level employment, adequate social protection, fighting against social exclusion and poverty and improving working conditions. Microloans up to EUR 25000 to micro-enterprises and to vulnerable persons who wish to set up or develop a micro-company. Investments up to EUR 500000 to social enterprises.
	FINANCIAL INSTRUMENTS: Business loans, venture and growth capital, guarantees, equity financing, business grants, project bonds and microfinance instruments.		
REGIONAL AIMS (European level): Competitiveness of Enterprises and SMEs. Supporting the EU's energy, transport and digital networks. Improving European research and innovation. Reducing wealth disparities between European regions. Supporting agriculture in the European Union.			
MAIN ACTORS: Business, organisations / funds: European Structural and Investment Funds: (European Regional Development Fund, European Social Fund, Cohesion Fund, European Agricultural Fund for Rural Development, European Maritime and Fisheries Fund), European Investment Bank, European Investment Fund			

Fig. 1. Main financial opportunities for business in the context of sustainable development*

*Source: developed by author according to [2-7; 14-16]

There are two different types: direct funding and indirect funding. The allocation of direct funding capital is managed by the European Institutions. There are two types of funding available: grants and contracts. Grants are given to specific projects that relate to EU policies. Contracts are issued by EU institutions to buy services, goods or works that they need for their operations – such as studies, training, conference organisation or IT equipment. Indirect funding is managed by national and regional authorities and comprises nearly 80% of the EU budget, mainly through 5 big funds that come under the umbrella of the European Structural and Investment Funds

[5]. The EC designs policies and is responsible for the programming. It delegates parts of the implementation of EU programmes, such as COSME, to executive agencies [14].

The EU programmes offer financial support to business through different innovative financial instruments (guarantees, project bonds, etc.), which act as a catalyst to attract further funding from the other sources. So, the increased use of financial instruments mobilising EU, national and regional funds is demonstrated the benefits as for business on the one hand and for every country and world community on the other hand (fig. 2).

BENEFITS FOR BUSINESS, COUNTRY AND WORLD COMMUNITY
<ul style="list-style-type: none"> • Access to finance for investments through grants, loans, loan guarantees, venture capital, etc.; • targeted business support, e.g. know-how and advice, information and networking opportunities, cross-border partnerships; • improvement the access to global markets and international value chains; • exploitation new sources of growth such as the green economy, sustainable tourism, health and social services including the “silver economy” and cultural and creative industries; • investments in human capital and in organisations providing practice-oriented vocational education and training; • forge valuable links with research centres and universities to promote innovation; • new simplified and common rules and measures make it easier for business to access funds; • improvements in the competitiveness of the business, country; • improving research and innovation; • reducing wealth disparities between European regions; • supporting agriculture in the European Union; • promotion of the interconnection and interoperability of national, regional and local networks in the context of achieving the SDGs.
SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Fig. 2. Main benefits on different levels in the context of sustainable development*

*Source: developed by author according to [4; 15]

The implementation of the EU funding instruments reinforces the system for business support (access to finance and markets; improving conditions for businesses; encouraging entrepreneurship and etc.) and catalyses additional investments in European economies in the concrete initiatives aiming at boosting jobs, economic growth and sustainable development.

Conclusions and directions of further researches. In the light of these considerations, it seems justified to conclude that the business is a significant partner in achieving the SDGs. However, if we think about sustainable development, we at first regard it as an economic policy, which ensures economic growth. The Ukraine seeks financial opportunities to support growth in all regions of the country improving business access to finance and markets. For Ukraine it's a very important to develop and adopt the rules to increase opportunities for companies in financial difficulties to restructure early in order to prevent bankruptcy and the loss of jobs and to attract investors, create and preserve jobs, and help economy absorbs economic shocks. The knowledge of the key opportunities and challenges arising from sustainable development in the context of business perspectives, helps to incorporate sustainability into the business strategies and to develop tools and mechanisms to translate an ambition for sustainability into practical, effective solutions in everyday business activity. **Further research** should be focused on developing sustainable business based on a comprehensive analysis of complex problems and their solutions in the context of achieving the SDGs.

Literature

1. EIF and European Commission launch new capacity building initiative... Available at: <http://www.immoss.ro/index.php?section=articol&screen=index&id=20881&lang=eng>.
2. Access to finance. Available at: https://europa.eu/youreurope/business/finance-funding/getting-funding/access-finance/index_en.htm#shortcut-5-eu-funds.
3. Sustainable Development, start-ups and business insolvency. Available at: <http://www.immoss.ro/index.php?section=articol&screen=index&id=20911&lang=eng>.
4. SME competitiveness. Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/themes/sme-competitiveness/.
5. EU funding programmes. Available at: https://europa.eu/youreurope/business/finance-funding/getting-funding/eu-funding-programmes/index_en.htm.
6. Funding opportunities for small businesses. Available at: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/how-eu-funding-works/who-eligible-funding/funding-opportunities-small-businesses_en
7. EU Funding Opportunities for Startups and SMEs. Available at: <http://www.eustartupservices.eu/old/eu-funding-opportunities-for-startups-and-smes/>.
8. Reformed business funding: What small firms want from Brexit (2017). Available at: <https://www.fsb.org.uk/docs/default-source/fsb-org-uk/reformed-business-funding.pdf>
9. Sustainable Development. Available at: <http://www.iisd.org/topic/sustainable-development>
10. Embree I. (2017) How 17 Companies Are Tackling Sustainable Development Goals (and Your Company Can, Too). Available at: https://www.huffingtonpost.com/ingrid-embree/how-17-companies-are-tack_6_11991808.html

11. Gomme J. (2016) *Business and the SDGs: Role, opportunity and responsibility*. Available at: <https://www.wbcsd.org/Clusters/Social-Impact/News/Business-and-the-SDGs-Role-opportunity-and-responsibility>

12. Alvaro I. (2017) *Sustainable Development: the most important business of all businesses*. Sustainable Development Goals Fund. English translation by Raul Rios. Available at: <http://www.sdqfund.org/sustainable-development-most-important-business-all-businesses>. This article was originally published in «Planeta Futuro» (El Pais), on December 30, 2016.

13. Chakravorti B. (2018) *Sustainable business and sustainable development: two sides of the same coin*. Available at: <https://www.theguardian.com/sustainable-business/2016/jun/15/sustainable-business-and-sustainable-development-two-sides-of-the-same-coin>.

14. *Funding opportunities*. Available at: <https://ec.europa.eu/easme/en/cosme/cosme-funding-opportunities#inline-nav-2>.

15. *Aims of the common agricultural policy*. Available at: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en.

16. *Connecting Europe Facility*. Available at: <https://ec.europa.eu/inea/en/connecting-europe-facility>.

17. *Business strategies for sustainable development [based on the book Business Strategy for Sustainable Development: Leadership and Accountability for the 90s, published in 1992 by the International Institute for Sustainable Development in conjunction with Deloitte & Touche and the World Business Council for Sustainable Development]*. Available at: https://www.iisd.org/business/pdf/business_strategy.pdf

Бабінська О.В.,

к.е.н., доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та міжнародних економічних відносин
Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ, bov30@ukr.net

Україна, м. Чернівці

ФІНАНСОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ БІЗНЕСУ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У даній роботі розглядаються основні фінансові інструменти підтримки бізнесу в контексті реалізації ідей сталого розвитку та забезпечення конкурентоспроможності на основі європейського досвіду. Продемонстровано, що доступ до фінансових можливостей для бізнесу можливий через різні інструменти фінансування ЄС для забезпечення стабільності, зростання і підтримки конкурентоспроможності компаній усіх розмірів і секторів. Наголошено, що у сучасному глобалізованому світі протиріччя розвитку людства є поєднанням викликів та можливостей на різних рівнях для всіх акторів світового господарства, при цьому особлива роль належить бізнес-сектору. В даній час Україна повинна побудувати нову та ефективну систему надання підтримки бізнесу, використовуючи європейський досвід.

Ключові слова: сталий розвиток, бізнес, цілі сталого розвитку, економічне зростання, Європейська Комісія, Європейський Союз, фінансові інструменти.

УДК 330.341

Білик Р.С.,

к.е.н., доцент кафедри міжнародної економіки

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, RS_Bilyk@ukr.net

Україна, м. Чернівці

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ЧИННИК ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Досліджено сутність інноваційного підприємництва та його роль у розвитку економіки країни та забезпеченні її конкурентоспроможності у світовому господарстві. Проаналізовано світовий досвід розвитку інноваційного підприємництва та можливості його практичної реалізації у діяльності вітчизняних підприємств. Розглянуто особливості розвитку інноваційного підприємництва в Україні в умовах посилення глобальної конкуренції. Окреслено основні проблеми, які стримують розвиток інноваційного підприємництва, запропоновано орієнтовні шляхи їх вирішення. Обґрунтовано необхідність державної підтримки інноваційного підприємництва з метою забезпечення його конкурентних переваг на міжнародних ринках.

Ключові слова: інноваційне підприємництво, економічне зростання, глобальна конкуренція, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Провідною тенденцією світогосподарського розвитку в сучасних умовах стає глобалізація економіки, яка надає трансформаційним процесам нових якісних рис, загострює конкурентну боротьбу. Важливою сферою останньої є інноваційна та науково-технічна діяльність, інтелектуалізація виробництва, продукування нових інформаційних технологій. Достатньо звернути увагу на кроки, які були зроблені останнім часом урядами Німеччини та США по стимулюванню залучення іноземних фахівців у сферу високих технологій. Заходи, спрямовані на використання інновацій, вживають і інші країни, що пояснюється, насамперед, намаганням забезпечити самодостатність розвитку національних економік, посилення їх впливу на розвиток інших країн, домінування на ринках новітніх технологій, зайняти власну «технологічну прогалину» у світовому просторі.

Формування інноваційно-орієнтованої економіки в Україні вимагає становлення принципово нової державної політики підтримки інноваційного підприємництва, адаптованого до вимог ринкових відносин, посилення ролі держави у формуванні економічного механізму стимулювання інноваційної діяльності. Правильно побудована система державного регулювання дозволить підвищити ефективність використання інноваційних стратегій розвитку реструктуризованих підприємств, сприятиме економічному зростанню.

Аналіз результатів попередніх досліджень. Дослідженню проблематики визначення теоретичних засад розвитку інноваційного підприємництва присвячено наукові праці багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених: Л. Антоноук, Ю. Бажала, А. Гальчинського, В. Гесця, В. Джеджули, П. Друкера, В. Зянька, С. Ілляшенка, Б. Мільнера, В. Нежиборця, С. Позняка, І. Федулової, К. Крістенсон, М. Портера, К. Прахалада, Г. Хамел, Й. Шумпетера А. Яковлева та ін., в яких підкреслюється роль інноваційного підприємництва у забезпеченні розвитку та конкурентоспроможності як країни в цілому, так і окремих її елементів.

Незважаючи на значну кількість наукових робіт, питання системного визначення теоретичних засад

розвитку інноваційного підприємництва та його ролі у економічному зростанні в довгостроковій перспективі залишається недостатньо опрацьованим, що стримує перехід національної економіки та суб'єктів господарювання на інноваційний шлях розвитку, негативно позначається на кінцевих результатах діяльності.

Метою статті є визначення теоретичних засад розвитку інноваційного підприємництва в контексті забезпечення зростання національної економіки та підвищення її конкурентоспроможності на міжнародних ринках в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Нова модель економічного зростання, що ґрунтується на інноваційному типі розвитку, передбачає докорінну зміну ключових категорій – науково-технічного прогресу і науково-технічного розвитку. З'являються нові пріоритети: добробут, інтелектуалізація виробничої діяльності, використання високих і інформаційних технологій, екологічність. Ця модель потребує принципово нової ролі держави, її участі у розробці фінансово-кредитної політики, ефективного стимулювання інновацій, розвитку наукомістких та скорочення природоексплуатуючих галузей – на макrorівні; зміни типу підприємницької діяльності, активного залучення до виробництва дрібного та середнього приватного бізнесу – на мікрорівні. Характерною ознакою нової моделі економічного зростання є інтелектуалізація всієї виробничої діяльності, широкий розвиток інноваційного підприємництва, залучення ризикового капіталу до фінансування інновацій та нових технологій.

В сучасній економічній літературі інноваційне підприємництво розглядається як спеціалізована форма підприємницької діяльності мотивована бажанням привласнення інноваційної квазіренти [1; 2]. На відміну від інноваційної діяльності, притаманної більшості суб'єктів господарювання, інноваційне підприємництво має системну організацію інноваційних процесів: регулярність досліджень і розробок, комерціалізацію об'єктів інтелектуальної власності через механізм ліцензійних угод та їх подальшу капіталізацію, використання існуючих моделей організації інноваційного підприємництва (внутрішня організація; залучення

потенційно перспективних інновацій на контрактній основі; шляхом створення венчурних фондів).

Інноваційне підприємництво як форма виявлення людської діяльності, розвивається разом і всередині сукупності соціально-економічних відносин, які воно обслуговує, і водночас поступово трансформує всю систему цих відносин. Це означає що підприємництво із структуроутворюючого чинника становлення ринкових відносин стає всеохоплюючим механізмом руху економічної системи. Воно виступає основною формою досягнення цілей трансформаційних перетворень, модифікує та зміцнює економічні, правові та соціальні інститути. Такий обоюсторонній вплив інституціоналізації і розвитку інноваційного підприємництва означає, що успіх реформування економіки в значній мірі залежить від застосування інституційного інструментарію [3].

Інноваційне підприємництво як особливий новаторський процес створення та комерційного використання нововведень на систематичній основі супроводжується використанням різних можливостей для випуску нових або традиційних товарів новими методами, оволодінням ринками збуту, здійснення, за висловом Й. Шумпетера, «нових комбінацій» факторів виробництва або нововведень. Інновації тим самим виступають результатом розвитку підприємництва, а підприємці перетворюють науково-технічні та інші досягнення у інновації, виступають їх творцями.

Інноваційне підприємництво виконує функцію активізації інноваційного розвитку, здатне суттєво прискорити темпи і якість економічного зростання, змінити співвідношення між різними видами капіталу, забезпечити прогресивні зрушення в економіці країни. Адже спрямування розвитку провідних країн світу показує, що сучасна економіка охоплює елементи традиційної, мережевої та економіки знань, в якій діяльність підприємств заснована на інформації та знаннях [4].

Загальноприйнятою формою міжнародного співробітництва між розвиненими країнами світу стає міжнародний трансферт технологій – обмін інноваціями, прогресивними технологіями. У цьому зв'язку для України особливого значення набуває побудова системи захисту інтелектуальної власності на міжнародному рівні, підвищення ефективності ліцензійної діяльності. Співвідношення між надходженнями від реалізації ліцензій та витратами на НДДКР, яке в нашій країні у 30–40 разів менше, ніж в промислово розвинених країнах світу. Зараз сучасні українські технології експортуються не більше ніж у 10 країн, найбільша питома вага серед ліцензіатів належить фірмам Росії (36,4%), КНР (18,2%) та ФРН (13,6%). Кількість країн-імпортерів технологій за ліцензійними угодами постійно скорочуються (з 17 країн-продуцентів інновацій в середині 80-х років до 14 – на початку 90-х років та 9 країн – в середині 90-х років), причому майже всі імпортовані технології (95–97%) вже були освоєні у виробництві і не являли собою останніх досягнень науково-технічного прогресу [5]. Висока вартість інтелектуальної продукції в світі та обмежені фінансові можливості вітчизняних підприємств не сприяють технологічному оновленню застарілих виробництв шляхом використання іноземних технологій та ліцензій. Для вирішення цієї проблеми необхідно перш за все

створити відповідну законодавчу базу та вирішити на державному рівні проблему патентування за кордоном вітчизняних винаходів, що дозволить у майбутньому досягти позитивного експортно-імпортного балансу стосовно трансферу технологій.

Особливого значення знаходження ефективних форм реалізації інтелектуальної власності набуває для України, в якій склалася парадоксальна ситуація: значний інтелектуальний потенціал аж ніяк не впливає на темпи економічного зростання, співіснує з надвитратним і неефективним виробництвом. Нерозвиненість ділової інфраструктури обмежує можливості за діяння новітніх фінансових структурних утворень, і насамперед, венчурного капіталу. Стає зрозумілим, що збільшення ролі інтелектуальної власності вимагає подальшої трансформації системи економічних відносин, її всебічної орієнтації на посилення інноваційного характеру виробництва. При цьому надзвичайно велику роль відіграє держава, яка розробляє, приймає та організує виконання господарського законодавства щодо розвитку інновацій, підтримку тих видів економічної діяльності, вигоди від яких в більшій мірі належать суспільству в цілому, ніж самим виробникам. Це загострює необхідність осмислення ролі підприємництва в економічному розвитку, використання цього виду діяльності в реалізації інтелектуальної власності [6].

У розвинених країнах для появи інновацій створюються сприятливі умови, формується адекватне природі інновацій макроекономічне середовище, реалізуються програми розвитку окремих територій на основі інноваційних моделей. Форми та пріоритети державної інноваційної політики в промислово-розвинених країнах різні. Створення економічних умов, що стимулюють розробку нових видів техніки і технологій, як перший шлях стимулювання інноваційної діяльності характерний для Ізраїлю, Швеції, США, де державна підтримка розвитку наукомістких виробництв стала основою економічної політики країн. Інноваційна політика в США, наприклад, спрямована перш за все на залучення приватного капіталу в інноваційну діяльність та на захист підприємств від втручання держави в цій сфері діяльності. В Японії, навпаки, велику роль в регулюванні наукових досліджень відіграє держава. В Швеції державна інноваційна політика гарантує фірмам списання на собівартість продукції до половини всіх витрат на наукові дослідження [7].

Активізація інвестиційно-інноваційного процесу сприяє диверсифікації реального сектору економіки, модернізації її базових галузей, тим самим, підвищуючи віддачу вкладеного капіталу. Це підтверджує той факт, що в розвинених країнах світу близько 50–70% зростання ВВП досягається за рахунок НТП, використання новітніх технологій. За офіційними даними Євростату та Національного наукового фонду США, у 2016 році питома вага високо та середньовисокотехнологічного секторів у виробництві промислової продукції складала у Швейцарії відповідно 14,6% та 21,3%, Ізраїлі – 38% та 12,6%, Південній Кореї – 21% та 33,4%, Німеччині 3,7% та 28%, Чехії – 4,2% та 42%, Україні – 2,9% та 10,9%. При цьому у 2016 році ВВП на душу населення у цінах 2010 року в цих країнах становив: у Швейцарії 76,7 тис.

дол. США, Ізраїлі – 34,1 тис., Південній Кореї – 26,2 тис., Німеччині 46,7 тис., Чехії – 22,8 тис., що від 7 до 25 разів більше, ніж в Україні – 3,0 тис. дол. США [8].

В умовах посилення глобальної конкуренції Україна не має достатньо конкурентних переваг, аби бути привабливою для великих інвестицій. За підсумками 2017 року, українська промисловість (добувна та переробна) забезпечувала 18,5% ВВП. В цих галузях було зайнято 15,1% від загальної кількості штатних працівників, включаючи загалом 12,5% від загальної кількості підприємств різних форм власності [9].

На сьогодні в Україні інноваційною діяльністю в

реальному секторі економіки займаються недостатня кількість підприємств. Їх активність в значній мірі залежить від соціально-економічного середовища, сформованого за допомогою державної інноваційної політики, ринкової ситуації, попиту на інновації тощо (див. табл. 1).

Слід відзначити, що протягом досліджуваного періоду (2005–2017 рр.) кількість інноваційно активних промислових підприємств постійно змінювалась, але їх кількість в середньому не перевищувала 20,0% на відміну від розвинених країн світу, в яких ці показники становлять від 60 до 90% від загальної кількості підприємств.

Таблиця 1

Динаміка впровадження інновацій на промислових підприємствах

Показники	2005	2010	2015	2016	2017
Питома вага підприємств промисловості, що займались інноваційною діяльністю, %	8,2	13,8	17,3	18,9	16,2
Кількість впроваджених нових технологічних процесів, од.	1808	2043	1217	3489	1831
у т.ч. маловідходних, ресурсозберігаючих, од	690	479	458	748	611
Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції, од	3152	2408	3136	4139	2387
у т.ч. нових видів машин, устаткування, приладів, апаратів, од.	657	663	966	1305	751

Джерело: складено з використанням [9].

Серед регіонів вищою за середню в Україні, частка інноваційно активних підприємств є в Харківській, Тернопільській, Миколаївській, Черкаській, Кіровоградській, Івано-Франківській, Сумській, Запорізькій областях та м. Києві. Значна питома вага інноваційно активних підприємств сконцентрована в таких видах економічної діяльності як виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (53,8%), комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (34,0%), інших транспортних засобів (37,1%), напоїв (25,9%), електричного устаткування (25,2%), хімічних речовин і хімічної продукції (25,0%) [9].

На сучасному етапі розвитку в економічній теорії та практиці господарювання недостатньо уваги приділяється проблемам розвитку інноваційного підприємництва на мікрорівні. Між тим обопільні зв'язки між структурними та інноваційними перетвореннями розкриваються у змінах загальної стратегії розвитку не лише національної економіки, але й розвитку первинних ланок господарювання. На мікрорівні процес розвитку інноваційного підприємництва можна розглядати як спосіб зняття суперечностей між вимогами ринку й застарілою логікою дій підприємства, деформованою структурою виробництва. Інноваційний розвиток економіки підприємств трактується як здійснення організаційно-економічних, техніко-технологічних заходів, спрямованих на збільшення обсягу випуску конкурентоспроможної продукції, фінансової життєздатності підприємства з урахуванням відкритості економіки та глобалізації [10].

Інституціональними передумовами інноваційного розвитку підприємств є розв'язання питань розмежування прав власності на активи підприємства, формування мотивації власників, менеджерів та найманих працівників, узгодженості їх дій, зміна інноваційної поведінки. Остання знаходить свій прояв у забезпеченні відповідного рівня виробничого потенціалу, «ноу-хау», управлінських навичок, кваліфікації персоналу, ефективних систем інформаційно-комунікаційного забезпечення постачання

й логістики. В кінцевому рахунку така інноваційна модернізація веде до реінжинірингу бізнесу, управління змінами, що відбуваються в оточуючому середовищі не лише за рахунок адаптації підприємства, але й шляхом посилення його власних позицій у зовнішньому середовищі [11].

Світова практика розвитку інноваційного підприємництва показує, що не існує якоїсь універсальної, єдиної для всіх суб'єктів господарювання моделі: природа й міра необхідної інноваційної модернізації залежать від характеру проблем підприємства. Вибір варіанта розвитку інноваційного підприємництва здійснюється на підставі використання критерію оцінки реальних ринкових можливостей, а саме:

а) ступеня освоєння нових ринків, швидкості зміни товарної стратегії, подолання бар'єрів входження до нових ринків. Проте треба враховувати, що розширення виробництва і збуту продукції, а особливо виходу на міжнародні ринки потребує значних вкладень капіталу;

б) рівня специфічних науково-технічних та виробничих знань, освоєння новітніх технологій (наприклад у вигляді «ноу-хау», патентів) та систематизованих знань, набутих у процесі інноваційної діяльності, освоєнні нових видів продукції;

в) форм участі у науково-технічній і виробничо-технологічній кооперації або використанні можливостей гіперконкуренції, як сучасної форми конкуренції у вигляді альянсів, союзів, інших форм взаємодоповнення інноваційних процесів на обопільно вигідних для суб'єктів господарювання основах.

Активізація зусиль управлінців і працівників у проведенні інноваційної модернізації залежить від ефективності механізмів мотивації. Мотиваційні механізми повинні спиратися на взаємодію внутрішніх спонукальних мотивів і матеріальних стимулів залежно від одержаних результатів модернізації. Як свідчить практика, конкретними заходами можуть служити специфічні системи оплати праці, заохочувальні системи,

механізми соціальної й економічної відповідальності за ефективність модернізації, підвищення продуктивності праці і відповідно доходів підприємства. Саме ці процеси здатні позитивно вплинути на структурні зміни на мікроекономічному рівні, забезпечити самовідтворення прогресивних інноваційних зрушень в довгостроковій перспективі.

За умов структурно-інноваційної модернізації багатьох підприємств можлива ситуація, за якої посиляться вплив на відтворювальні, соціальні, галузеві, зовнішньоекономічні та інші співвідношення на макроекономічному рівні. Тим самим структурно-інноваційна модернізація економіки здатна стати генератором для інших сфер життєдіяльності суспільства за умов створення механізмів її реалізації, адекватних глобалізаційним процесам.

Зокрема, при застосуванні кластерного підходу в реалізації політики інноваційного розвитку економіки, значна увага у поєднанні науково-технологічного, інноваційного та виробничого потенціалу приділяється розвитку малих та середніх підприємств, що відповідає глобальному трендам. В ЄС на підприємствах малого та середнього бізнесу (МСБ) працює близько 70% зайнятого населення, а їх внесок у додану вартість за витратами виробництва сягає 60%. В Україні на підприємствах МСБ створюється лише близько 15% ВВП, тоді як у країнах ЄС аналогічний показник сягає від 60 до 70% ВВП [12].

Головна відмінність розвитку МСБ має структурний характер: у ЄС вони переважають у високотехнологічних наукомістких галузях, а в Україні лише 7% функціонують у сфері промисловості, а в інформаційній та телекомунікаційній сфері – 5%. В цих умовах ускладнюється розвиток системи аутсорсингу та субконтрактингу, а в ряді випадків унеможливується поглиблення співробітництва МСБ з великими промисловими компаніями, розвиток нішового виробництва.

Головна причина незацікавленості малих та середніх підприємств в інноваційній діяльності полягає у відсутності можливостей отримати ефект масштабу від цих процесів: адже інвестиції у інноваційну діяльність є не лише ризикованими, але й у більшості випадків незворотніми. В корпоративному бізнесі ризики мінімізуються через механізм розподілу ризиків та витрат між різними інноваційними проектами, виконання яких знаходиться на різних стадіях. В малих та середніх підприємствах стислий життєвий цикл не лише продукту або послуги не дозволяє використовувати переваги інноваційної діяльності, успішно впроваджувати вже наявні знання, адекватно реагувати на зміни в структурі попиту.

Механізм інноваційного підприємництва представляє собою спосіб організації інноваційного процесу, сукупності спонукальних мотивів, економічних форм і методів управління системою нововведень, що складається під впливом ринкової кон'юнктури та державного регулювання. Спонукальні мотиви до інноваційної діяльності в умовах невизначеності прав власності притаманні на промислових підприємствах України досить вузькому колу осіб. За даними різних опитувань, чільне місце серед ініціаторів нововведень займають керівники підприємств (70–75%, близько 15% з яких – власники). Початок інноваційної діяльності пов'язується з реструктуризацією підприємства, впровадженням антикризового управління,

запобіганням банкрутства. В окремих випадках ініціювання нововведень йшло від постійних замовників і партнерів по підприємницькій діяльності [6].

Продуктові і технологічні інновації майже ніколи не ініціюються зовнішніми акціонерами. Водночас на підприємствах, які здійснюють стратегічну реструктуризацію, непоодинокі випадки ініціювання організаційних і управлінських інновацій з боку зовнішніх інвесторів. Економічні форми і методи управління інноваційним процесом визначаються в значній мірі впливом держави. Саме держава визначає тип і структуру економічної системи, дію фінансово-кредитних важелів, системи оподаткування, забезпечує концентрацію необхідних ресурсів, несе відповідальність за їх використання. Державне втручання в розвиток інноваційного підприємства визначає стан ринку науково-технічної продукції, співвідношення між пропозицією та попитом на результат інновацій. Але це втручання повинно, на наш погляд, узгоджуватися з ринковими саморегулюючими механізмами, доповнювати і корегувати їх дію в суспільних інтересах. Це означає, що в сучасних умовах потрібен певний синтез неокласичної та неокейнсіанської доктрини, заходи, які забезпечують спільність зусиль їх учасників інноваційної діяльності.

Висновки. Отже, інноваційний тип розвитку є умовою зростання національної економіки. Перехід до нього вимагає розробки і використання системи заходів державного регулювання інноваційного підприємництва. У ролі провідних чинників інновацій виступають: масштаби державної власності в економічній сфері; обсяг і структура державних інвестицій; обсяг державних субсидій, що надаються підприємствам; рівень податкового навантаження (в тому числі наявність або відсутність податкових пільг). Частка державного капіталу в економічній системі визначає можливості держави щодо прямого впливу на інноваційну діяльність підприємств шляхом планування безпосереднього впровадження конкретних інноваційних проектів, та організації фінансування.

Література

1. Зянько В.В. *Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку: монографія*. Вінниця: ВНПТУ, УНІВЕРСУМ, 2008. 397 с.
2. Нежуборець В. *Інноваційне підприємництво як складова економічного зростання. Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. №1. С. 63-71.
3. Позняк С.В. *Інновації як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємств. Ефективна економіка*. 2015. № 10. С. 45-50.
4. Жигір А.А. *Формування конкурентоспроможності інноваційного підприємництва. Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 6. С. 49-51.
5. *Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації. Аналітична доповідь центру Разумкова*. URL: http://www.uceps.org/additional/analytical_report_NSD55_ukr.pdf.
6. Прилуцька І.А. *Розвиток інноваційного підприємництва як чинник забезпечення конкурентоспроможності економіки України. Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 9. С. 117-120.
7. *Розвиток підприємництва в Україні: теорія, методологія та практика: монографія / за ред. В. Непочатенко*. Умань: Видавництво «Сочинський М.М.». 2017. 244 с.

8. Eurostat (2018) Enterprises by type of innovation. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.

9. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

10. Інноваційне підприємство: креативність, комерціалізація, екосистема / за ред. Ю.М. Бажала. К.: ПУЛЬСАРИ, 2015. 278 с.

11. Дзедзюла В.В., Спіфанова І.Ю., Цвиқ О.Т. Інноваційна діяльність як чинник конкурентоспроможності підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 4. С. 5-8.

12. Гець В.М. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості: наукова доповідь / В.М. Гець, Т.О. Осташко (ред.). Київ: ІЕП НАНУ, 2016. С. 20-21.

References

1. Zyan'ko V.V. (2008) Innovatsiynе pidpryyemnytstvo: sutnist', mekhanizmy i formy rozvytku: monografiya. Vinnytsya: VNTU, UNIVERSUM-Vinnytsya. 397 p.

2. Nezhybovets' V. (2014) Innovatsiynе pidpryyemnytstvo yak skladova ekonomichnoho zrostannya. Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti, no. 1, p. 63-71.

3. Poznyak S.V. (2015) Innovatsiyni yak faktor pidvysichennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstv. Efektyvna ekonomika, no. 10, p. 45-50.

4. Zhyhir' A.A. (2012) Formuvannya konkurentospromozhnosti innovatsiynoho pidpryyemnytstva. Investytsiyni: praktyka ta dosvid, no. 6, pp. 49-51.

5. Innovatsiynyy rozvytok v Ukraini: nayavnyy potentsial i klyuchovi problemy yoho realizatsiyni. Analitichna dopovid' tsentru Razumkova. URL: http://www.uceps.org/additional/analytical_report_NS55_ukr.pdf

6. Pryluts'ka I.A. (2013) Rozvytok innovatsiynoho pidpryyemnytstva yak chynnyk zabezpechennya konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy. Investytsiyni: praktyka ta dosvid, no. 9, pp. 117-120.

7. Rozvytok pidpryyemnytstva v Ukraini: teoriya, metodolohiya ta praktyka: monografiya. By red. V. Nepochatenko. (2017) Uman': Vydavets' Sochins'kyy M.M. 244 p.

8. Eurostat (2018) Enterprises by type of innovation. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

10. Innovatsiynе pidpryyemnytstvo: kreatyvnist', komertsializatsiya, ekosystema: by red. YU.M. Bazhal (2015) Kyiv: PULSARY. 278 p..

11. Dzhezdzhula V.V., Yepifanova I.YU., Tsvyq O.H. (2017) Innovatsiynа diyal'nist' yak chynnyk konkurentospromozhnosti pidpryyemstv. Investytsiyni: praktyka ta dosvid, no. 4, p. 5-8.

12. Heyets' V.M. (2016) Implementatsiya Uhody pro asotsiatsiynu mizh Ukrainoyu ta YES: ekonomichni vyklyky ta novi mozhlivosti: naukova dopovid' / by red. V.M. Heyets', T.O. Ostashko. Kyiv: IEP NANU, pp. 20-21.

Bilyk R.S.,

PhD (Economics), Assistant Professor, Uriy Fedkovych National University of Chernivtsi of the Department of International Economics, RS_Bilyk@ukr.net

Ukraine, Chernivtsi

DEVELOPMENT OF INNOVATION ENTREPRENEURSHIP AS A GROWTH FACTOR OF THE ECONOMY OF THE COUNTRY UNDER GLOBALIZATION

The essence of innovative entrepreneurship and its role in the development of the country's economy and ensuring its competitiveness in the world economy are investigated. The world experience of the development of innovative entrepreneurship and the possibilities of its practical realization in the activity of domestic enterprises are analyzed. The features of the development of innovative entrepreneurship in Ukraine in the conditions of increasing global competition are considered. The main problems that hinder the development of innovative entrepreneurship are outlined, and the indicative ways of solving them are proposed. The necessity of state support of innovative entrepreneurship in order to ensure its competitive advantages in international markets is substantiated.

Key words: innovative entrepreneurship, economic growth, global competition, competitiveness.

УДК 657.243 (045)

Бондаренко О.М.,

к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту Національного авіаційного університету, bondarenko_olga_@ukr.net

Тітаренко А.Д.,

студентка Національного авіаційного університету, nastenatitarenko28@gmail.com

Україна, м. Київ

ВИБУТТЯ ЗАПАСІВ: ОБЛІК ТА ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ

У науковій статті розглянуто основні види вибуття запасів на підприємстві. Проаналізовані бухгалтерські записи, згідно до яких оформлюється облік вибуття запасів. Досліджено методи оцінки вибуття запасів згідно з національними стандартами. У ході наукового дослідження окреслено характерні ознаки кожного з методів вибуття, виокремлено їх переваги та недоліки, а також зазначено сферу застосування в практичній діяльності. Проаналізовано форми первинних документів, які використовуються під час оформлення вибуття запасів. У ході наукової роботи зроблені відповідні висновки.

Ключові слова: запаси, облік вибуття запасів, методи оцінки вибуття запасів, документальне оформлення вибуття запасів.

Вступ. Для того, щоб підприємство якісно та успішно функціонувало, необхідно створити якісно нову систему управління ресурсами, які знаходяться на підприємстві, і в першу чергу, виробничими запасами. Обсяг, належне використання, обґрунтований вибір методу оцінки і правильне документальне оформлення запасів на підприємстві відіграє важливу роль. Це пояснюється тим, що запаси постійно використовуються на підприємстві під час операційної діяльності та переносять свою вартість на собівартість виконаних робіт, наданих послуг чи готової продукції, впливаючи на результати діяльності.

Постановка проблеми. Запаси займають особливе місце у складі майна та домінуючі позиції у структурі витрат підприємства різних сфер діяльності. Крім того, запаси є найбільш важливою і значною частиною активів підприємства. Для максимально ефективної системи управління запасами з правильною організацією фінансово-господарської діяльності, кожному підприємству необхідна чітка та досконало розроблена методика оцінки запасів. Визначення реальної вартості запасів відіграє значну роль при формуванні облікової політики підприємства та є важливим інструментом організації ефективної діяльності. Саме тому у кожного підприємства існує необхідність обирати індивідуальний метод оцінки виробничих запасів, який є найбільш достовірним у його виробничо-господарських операціях.

Аналіз останніх досліджень. Значну увагу питанням обліку, документального оформлення й методів оцінки запасів приділено в роботах багатьох науковців, таких як М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, Л.Л. Горецька, З.В. Гуцайлюк, М.В. Кужельний, С.Н. Петренко, М.С. Пушкар, В.В. Сопко, Н.М. Ткаченко, І.І. Цигилик, Г.Ф. Шепітко та ін.

Загальні питання, до яких належать визнання запасів, документальний облік та методи оцінки вибуття були продемонстровані у працях зарубіжних економістів: Г.А. Велш, Н.Г. Данілочкіна, А.М. Кармінський, Л.В. Ліберман, А.Ш. Маргуліс, Б.Нідлз, В.Д. Новодворський, М.Х.Б. Перера, Ж. Рішар, С.Г. Фалько, П. Фрідман, А.Д. Шеремет.

Водночас аналіз наукових досліджень свідчить, що багато питань документального оформлення вибуття запасів та використання методів оцінки має дискусійний характер: чинна нормативна база не завжди враховує існуючу систему матеріального забезпечення. Деякі питання обліку й вибуття запасів вивчені недостатньо.

Метою наукової статті є дослідження особливостей обліку вибуття запасів на підприємстві, методів оцінки вибуття та первинних документів, згідно до яких здійснюється процес вибуття запасів.

Виклад основного матеріалу. Опрацювавши наукові роботи різних економістів-теоретиків, ми прийшли до висновку, що запаси – це засоби (оборотні активи) господарюючого суб'єкта, які знаходяться на балансі підприємства з метою отримання майбутніх економічних вигід. Як і інші активи, які належать підприємству, облік запасів регулюється діючим законодавством, до яких можна віднести: Податковий кодекс України, П(С)БО 9 «Запаси», інструкція «Про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій» та інші.

Для проведення більш детального (аналітичного) обліку в розрізі основного рахунка підприємство може відкрити аналітичні рахунки. Слід зазначити, що аналітичний облік ведеться за найменуваннями запасів (їх видами чи групами), місцем збереження, за належністю підприємства (власні та які не належать підприємству) і т. ін. Згідно норм чинного законодавства кожному найменуванню, сорту або виду запасів необхідно присвоювати матеріальний ярлик (форми М-16). Матеріальний ярлик містить необхідну інформацію щодо характеристики об'єкта запасів, де він знаходиться на підприємстві і під яким номенклатурним номером[4].

Дослідивши всі можливі методи вибуття запасів на підприємстві, які були окреслені в наукових працях різних вчених, ми вважаємо, що найбільш поширеними на практиці є:

- реалізація покупцеві;
- передача у виробництво;
- віднесення на власні потреби підприємства (для використання в операційній чи інвестиційній діяльності);
- віднесення до статутного капіталу;
- безкоштовна передача;
- вибуття запасів внаслідок нестачі;
- уцінення запасів до чистої вартості реалізації;
- використання запчастин на капітальний (поточний) ремонт.

Вивчивши найбільш вживані методи вибуття запасів на підприємствах, доцільно було б представити їх на прикладі бухгалтерських господарських операцій (табл. 1):

Таблиця 1

Бухгалтерський облік вибуття запасів

№ з/п	Зміст господарської операції	Дебет	Кредит
1.	Реалізація виробничих запасів покупцю:		
	– відображено дохід від реалізації	311	712
	– відображено собівартість реалізованих запасів	943	20
	– відображено податкове зобов'язання у складі доходу	712	641
2.	Передача запасів у виробництво:		
	– відображено передача запасів на виробництво продукції (робіт, послуг);	23	20
	– відображено передача запасів для загальновиробничих потреб	91	20
	– передача запасів з метою виправлення браку	24	20
	– передача запасів з метою забезпечення збуту	93	20
3	Витрачання запасів для задоволення власних потреб (потреби інвестиційної та операційної діяльності):		
	– відображено передача запасів для операційної діяльності	94	20
	– відображено передача запасів для інвестиційної діяльності	15	20
4.	Безоплатна передача запасів		
	– запаси передані безоплатно іншим підприємствам	949	20
	– відображено податкове зобов'язання у складі реалізованих запасів	949	641
5.	Списання запасів через нестачу		
	– на суму балансової вартості	947	20
	– на суму, що підлягає відшкодуванню винними особами	375	716
	– на суму ПДВ, що підлягає відшкодуванню	716	641
6.	Уцінення запасів до чистої вартості реалізації	946	20
7.	Відпуск запчастин		
	– на капітальний ремонт власних основних засобів	15	207
	– на капітальний ремонт орендованих основних засобів, коли ремонт здійснюється за рахунок орендаря (у випадку коли капітальний ремонт приводить до поліпшення основних засобів);	15	207
	– на поточний ремонт основних засобів	949	207

Джерело: складено авторами на основі [2, 3]

Запаси надходять на підприємство у різні часові проміжки й різних постачальників. Саме через це об'єкти запасів одного найменування можуть різнитися первісною вартістю. З метою запобігання можливого завищення знаходження вартості, запаси відображаються за найменшою з оцінок: первісною (вартість, за якою було взято на облік) чи чистою (у випадку знецінення запасів).

Для оцінки запасів при їх відпуску у виробництво, продажу й іншому вибутті застосовується один із методів, наведених в п. 16 П(С)БО 9 «Запаси». Кожне підприємство обирає до кожної групи запасів лише один метод оцінки їх списання залежно від своєї специфіки та цілей. Характерні ознаки методів оцінки запасів при їх вибутті наведені в таблиці 2:

Таблиця 2

Методи оцінки вибуття запасів

№ п/п	Метод оцінки	Характерні ознаки методу	Сфера застосування
1	Ідентифікованої собівартості	Оцінюється кожна одиниця запасів певного виду, яка вибуває, а також запаси, які не замінюють один одного	Унікальні, дорогі товари
2	Середньозваженої собівартості	Кожна одиниця запасів оцінюється за ціною, отриманої шляхом ділення сумарної вартості: – Залишку цих запасів на початок звітного місяця і вартості отриманих запасів у звітному місяці на їх сумарну кількість на початок звітного місяця і отриманих запасів у звітному місяці – Запасів на дату операції на сумарну кількість запасів на дату операції	Торгівля значним асортиментом товарів
3	ФІФО	Заснований на припущенні, що запаси використовуються у тій же послідовності, у якій вони надходили на підприємство і оцінюються за собівартістю перших по часу надходження запасів	У торгівлі і виробництві із швидким обігом запасів
4	Нормативних затрат	Застосовування норм витрат на одиницю продукції (робіт, послуг), встановлених підприємством. При цьому враховуються нормальні рівні використання запасів, виробничі потужності і діючі ціни. Норми затрат і ціни повинні регулярно перевірятися і передивлятися для максимального наближення нормативних затрат до фактичних норм витрат.	Промисловість
5	Ціни продажу	Собівартість реалізованих товарів визначається як різниця між вартістю реалізації цих товарів і сумою торгової націнки на такі реалізовані товари.	Роздрібна торгівля

Джерело: складено авторами на основі [2]

Підприємство має право самостійно обрати один із представлених методів, який би в повній мірі відображав реальну вартість вибуття запасів: не занижував собівартості продукції (робіт, послуг) та не завищував фінансових результатів, водночас був простим у застосуванні. З цієї метою необхідно з'ясувати переваги та недоліки кожного з вище запропонованих методів задля того, щоб їх можна було порівняти та сформулювати відповідні висновки.

Метод ідентифікованої собівартості вважається найбільш точним та простим у використанні. Серед переваг можна зазначити те, що він дозволяє підприємству регулювати величину витрат шляхом реалізації більш дорогих або дешевих запасів. Але є й недоліки, до яких можна віднести трудомісткість методу та облік запасів одного найменування за різною вартістю, і як наслідок – неможливість його застосування за наявності розширеного асортименту товару на підприємстві.

Метод середньозваженої собівартості характеризується простотою і об'єктивністю відображення руху запасів на підприємстві. Ми вважаємо цей метод найменш ризикованим, адже ймовірність втрат прибутку при різкому коливанні цін знижується до нуля. Даний метод зумовлює полегшення роботи підприємства, бо не потребує детального обліку запасів за кожним найменуванням. Серед недоліків застосування методу є те, що сума витрат може бути занижена, оскільки до уваги не приймаються ціни за останній період. У випадку, коли в період відбувається різке підвищення цін, прибуток збільшиться, бо собівартість запасів буде розрахована як середньозважена величина.

Метод собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО) характеризується простотою і неможливістю маніпулювання прибутком на підприємстві. У даному методі відбувається зображення залишків запасів за цінами, які максимально приближені до реальної ринкової вартості. Проте, у період постійного зростання цін, метод зумовлює найбільш високий з можливих рівень чистого доходу.

Метод нормативних затрат характеризується стабільністю собівартості запасів на протязі одного циклу

виробництва та можливістю контролювати процес економії. Але можуть виникнути значні відхилення як за рахунок зміни ціни товарів, так і за рахунок обсягу їх використання. До недоліків також можна віднести постійний перегляд діючих норм.

Метод ціни продажу є легким у застосуванні, адже не потребує громіздких і детальних розрахунків. Він оперативно реагує на зміну ціни придбання. Проте у балансі реалізаційна вартість відображається за мінусом торгової націнки на товари, які ще нереалізовані й може різнитися від реальної вартості. Вузька сфера застосування обмежує даний метод у масовому застосуванні, адже підходить виключно для використання у роздрібній торгівлі.

Проаналізувавши всі можливі методи вибуття запасів, вважаємо, що найбільш оптимальним методом є метод ФІФО. На нашу думку, перевага методу ФІФО полягає в його простоті, систематичності та об'єктивності. Застосовуючи цей метод підприємство не спотворює дані в сторону штучного завищення або зниження вартості запасів. Метод ФІФО запобігає можливості коригування прибутку, забезпечує відображення у балансі розміру запасів, який максимально дорівнює поточній ринковій вартості.

Вважаємо, що єдиним недоліком застосування методу ФІФО, є те, що в період інфляції він невиправдано завищує суму доходу. Це пояснюється тим, що при зростанні цін на запаси, підприємство підвищує реалізаційну вартість продукції, не враховуючи, що продукція була виготовлена з матеріалів, придбаних до моменту росту цін.

Але не потрібно нехтувати іншими методами списання запасів, бо їх вибір в першу чергу залежить від специфіки та галузі діяльності підприємства. Також дозволяється застосування різних методів для різних груп запасів. Слід зазначити, що метод оцінки запасів при їх вибутті повинен бути обов'язково затверджений в наказі про облікову політику підприємства.

Крім того, для відображення в обліку вибуття виробничих запасів обов'язково на підприємстві оформлюються відповідні первинні документи (табл.3):

Таблиця 3

Документальне оформлення вибуття запасів

Форми первинних документів	Призначення в обліку
М-8 «Лімітно-забірна картка»	Використовуються для оформлення вибуття запасів, відпуск у виробництво яких здійснюється на основі встановлених лімітів. Документи є засобом контролю за додержанням встановлених лімітів відпуску матеріалів на виробничі потреби та є підтвердженням для списання матеріальних цінностей зі складу. Лімітно-забірні картки виписуються відділом постачання у двох примірниках. Один примірник передається цеху - споживачу матеріалів, другий – складу.
М-9 «Лімітно-забірна картка»	Призначена для обліку відпуску матеріалів понад встановлений ліміт або при заміні матеріалів за дозволом керівника підприємства або осіб, на те уповноважених. Виписується на один вид матеріалів та його багаторазовий відпуск у двох примірниках: один примірник для одержувача (цеху, дільниці та т.п.), другий - для складу.
М-10 «Акт-вимога на заміну (додатковий відпуск) матеріалів»	Використовується для разового відпуску запасів всередині підприємства, виробничим підрозділам, що розташовані на іншій території, та відокремленим структурним одиницям. Виписується в двох примірниках і підписується головним бухгалтером або уповноваженою на це особою.

М-13 «Реєстр приймання-здачі документів»	Призначений для реєстрації прибутково-видаткових документів, які здаються до бухгалтерії. Реєстр складається в одному примірнику матеріально відповідальною особою та здається до бухгалтерії підприємства разом з первинними документами та необхідними додатками.
М-28 «Лімітно-забірна картка №_»	Застосовується для відпуску матеріалів на будівельні об'єкти протягом всього періоду будівництва, знаходиться у виконавця робіт і виписується на кожний об'єкт строком на один місяць
М-28а «Лімітно-забірна картка №_»	Складається щомісячно одночасно з формою № М-28 і знаходиться на складі. При відпуску матеріалів комірник розписується в картці № М-28, а отримувач – у картці форми № М-28а.
Товарно-транспортна накладна	Документ, що призначений для списання товарно-матеріальних цінностей при реалізації, обліку на шляху їх переміщення, оперативного та бухгалтерського обліку, а також для розрахунків за перевезення вантажу та обліку виконаної роботи.
Товарний звіт	Вибуття проданих за готівку товарів відображається у товарному звіті матеріально відповідальної особи.
Акт про реалізацію готових виробів	Вибуття готової продукції на підприємствах ресторанного господарства оформлюється Актом про реалізацію готових виробів.
Реєстр реалізованих товарів	Продаж товарів, прийнятих на комісію, оформлюється реєстром реалізованих товарів.

Джерело: складено авторами на основі [4,5]:

Щоб упорядкувати рух та забезпечити своєчасне оформлення первинних документів, запроваджується графік документообігу. Графік затверджується наказом по підприємству, у якому містяться необхідні дані щодо руху документів, а саме створення, надходження й прийняття в облік. Документи можуть поступати як від структурних підрозділів всередині підприємства, так і від постачальників, підрядників, замовників й інших контрагентів зовні. Графік має вигляд схеми або таблиці, відображає перелік документів у послідовності згідно до термінів та закріплених виконавців. Всі робітники подають первинні документи господарських операцій згідно графіку документообігу. Кожен працівник отримує витяг з графіка, який містить інформацію щодо тих документів, які відповідають його функціональним обов'язкам. Витяг містить дані щодо кількості документів, термінів подання та структурних відділень, у які мають бути подані такі документи. Після опрацювання та контролю, документи вносяться до облікового реєстру, де сортуються за хронологією, нумеруються, зшиваються й передаються в архів підприємства.

Висновки з даного дослідження. У результаті проведеного нами дослідження законодавчо-нормативних документів та практичних даних обліку вибуття запасів можна зазначити, що під час обрання методу оцінки вибуття запасів слід керуватися видом діяльності підприємства та специфіки використання запасів у виробничому процесі. Обов'язково метод списання запасів регламентується обліковою політикою установи і не може змінюватися протягом звітного періоду.

Ми переконані, що в сучасних умовах господарювання необхідно враховувати позитивні і негативні наслідки використання кожного конкретного методу оцінки вибуття виробничих запасів, що є важливим показником обґрунтування собівартості продукції та розрахунку виробничих витрат. В залежності від того, наскільки правильно буде організований облік запасів, залежить точність визначення прибутку підприємства і, що не менш важливо, об'єктивність оцінки самих запасів.

Література

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>.
3. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку актівів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій №291 від 30.11.99 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.
4. Наказ Міністерства статистики України «Про затвердження типових форм первинних облікових документів з обліку сировини та матеріалів» №193 від 21.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0193202-96>.
5. Наказ Міністерства транспорту України «Про затвердження Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні» № 363 від 14.10.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0128-98>.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro bukhhalters'kyi oblik ta finansovu zvitnist' v Ukraini», [Elektronnyy resurs] / Ofitsiynnyy veb-sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
2. Polozhennya (standart) bukhhalters'koho obliku 9 «Zapasy» [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>.
3. Instruktsiya pro zastosuvannya Planu rakhunkiv bukhhalters'koho obliku aktyviv, kapitalu, zobov'язan i hospodars'kykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii №291 vid 30.11.99 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.
4. Nakaz Ministerstva statystyky Ukrainy «Pro zatverdzhennia typovykh form pervynnykh oblikovykh dokumentiv z obliku syrovyny ta materialiv» №193 vid 21.06.1996 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0193202-96>.
5. Nakaz Ministerstva transportu Ukrainy «Pro zatverdzhennia Pravyi perevezen vantazhiv avtomobilnym transportom v Ukraini» № 363 vid 14.10.1997 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0128-98>.

Bondarenko O.M.,

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Accounting and Audit
of the National Aviation University, bondarenko_olga_@ukr.net*

Titarenko A.D.,

student of the National Aviation University, nastenatitarenko28@gmail.com

Ukraine, Kyiv

STOCK DISPOSAL: ACCOUNT AND DOCUMENTARY ARRANGEMENT

The article reviews the main types of stock disposal at the enterprise. Accounting records were analyzed, according to how the registration of stock disposal is arranged. The methods of the stock disposal estimation in accordance with national standards were researched. In the course of scientific research, the typical features of each of the methods of retirement are outlined, their advantages and disadvantages are specified, and the scope of application in practical activity is indicated. The forms of primary documents that are used during stock disposal are analyzed. Relevant conclusions have been made in the course of scientific work.

Key words: *stocks, inventory accounting, methods of stock disposal estimation, documentary release of stock disposal.*

УДК 658.15: 658.86

Костюнік О.В.,*к.е.н, доцент кафедри обліку та аудиту, Національний авіаційний університет,***Остапчук В.О.,***студентка, Національний авіаційний університет,**Україна, м. Київ*

ДЕБИТОРСЬКА І КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ: БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І ОЦІНКА

У статті розглядаються завдання, що вирішуються в системі бухгалтерського обліку дебіторської та кредиторської заборгованості організації, а також можливостей і умов застосування справедливої вартості для оцінки зобов'язань в українській обліковій практиці.

Ключові слова: оцінка, справедлива вартість, дебіторська та кредиторська заборгованість.

Постановка проблеми і актуальність дослідження.

Сьогодні дебіторська і кредиторська заборгованість залишається найвужчим місцем у фінансовій діяльності багатьох підприємств. Відповідно, правильно організований облік заборгованості підприємства сприятиме недопущенню прострочення термінів платежу і доведення заборгованості до стану безнадійної та позитивно вплине на фінансовий стан підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дебіторської та кредиторської заборгованостей досліджувалися як українськими, так і іноземними вченими, а саме: Бланком І.О., Ж.-Б. Коллі, Бутинцем Ф.Ф., Крисюком В.І., Сопко В., Ван Бредом М.Ф., Бейлі Дж.Дж., Брігхемом Ю., Колассом Б., Мертоном Р., Россом С., Хелфертом Е., Холтом Р., Финнерті Дж., Стоуном Д., Хітчингом К., Хенком С., Хувером К. тощо.

Проте, питання обліку та оцінки дебіторської та кредиторської заборгованості на підприємствах не опрацьовані достатньою мірою. Таким чином, незначна кількість методологічних та практичних розробок разом із наявними проблемами дотримання фінансової дисципліни є основною незадовільною стану розрахунків з контрагентами.

Метою статті є визначення особливостей обліку та оцінки зобов'язань підприємства, а також умов застосування справедливої вартості для оцінки зобов'язань в українській обліковій практиці.

Виклад основного матеріалу. Освіта зобов'язань, їх існування в умовах ринкової економіки як економічної категорії об'єктивно і пояснюється двома суттєвими факторами:

– для організації-дебітора це безкоштовне джерело додаткових оборотних коштів;

– для організації-кредитора це можливість збереження і розширення ринку розповсюдження товарів, робіт, послуг.

Третій фактор, який, як правило, не афішується, але існує, це спосіб відстрочення податкових платежів при розрахунках між взаємозалежними юридичними особами.

Так як зобов'язання, їх обсяг і динаміка роблять значний вплив на фінансове становище організації, інформація, що характеризує їх наявність і рух необхідна для прийняття управлінських рішень як внутрішнім, так і зовнішнім користувачам, крім того, дані відомості необхідні при проведенні бухгалтерських експертних досліджень для виявлення випадків і встановлення обставин, пов'язаних зі зловживаннями з поточними зобов'язаннями. Формувати таку інформацію покликана бухгалтерська служба господарюючих

суб'єктів. Розгляд порядку відображення на рахунках бухгалтерського обліку руху зобов'язань неможливо без подання життєвого циклу зобов'язань організації.

На рис. 1. представлені основні етапи життєвого циклу зобов'язань господарюючих суб'єктів.

Схема, наведена на рис. 1, відображає зміст трьох основних етапів життєвого циклу зобов'язань господарюючих суб'єктів: виникнення, обслуговування та припинення зобов'язання. Кожен з цих етапів знаходить своє відображення на рахунках бухгалтерського обліку. Відображення в бухгалтерському обліку фактів виникнення, обслуговування та погашення зобов'язань передбачає вирішення певних завдань:

– ідентифікація змісту розрахункових відносин, що визначає рахунки бухгалтерського обліку та статті бухгалтерської звітності, на яких відобразатиметься інформація про стан і рух даних зобов'язань;

– визначення моменту виникнення, а отже, і визнання в обліку зобов'язання;

– визначення вартості зобов'язання, за якою воно буде відображено в бухгалтерському обліку та звітності, тобто оцінка зобов'язання.

За змістом всі зобов'язання можна розділити на наступні групи:

– фінансові зобов'язання (кредити, позики);

– розрахункові зобов'язання (зобов'язання з постачання, продажу);

– лізингові та орендні зобов'язання;

– відкладені зобов'язання;

– зобов'язання, що формують стійкі пасиви (нараховані, але не оплачені витрати по заробітній платі, відсоткам, податкам);

– умовні зобов'язання.

Інформація, що характеризує процеси виникнення, оцінки та припинення перерахованих вище зобов'язань, знаходить відображення на рахунках бухгалтерського обліку.

У первісному визнанні дебіторська і кредиторська заборгованості оцінюються за справедливою вартістю (за вартістю угоди), включаючи витрати по здійсненню угоди, які безпосередньо пов'язані з придбанням (випуском) фінансового активу або зобов'язання. Після первісного визнання дебіторська і кредиторська заборгованості оцінюються за амортизованою вартістю. Під амортизованою вартістю розуміється фінансовий актив або зобов'язання, які були визначені при його первісному визнанні, суми накопиченої амортизації, за вирахуванням вартості його погашення.

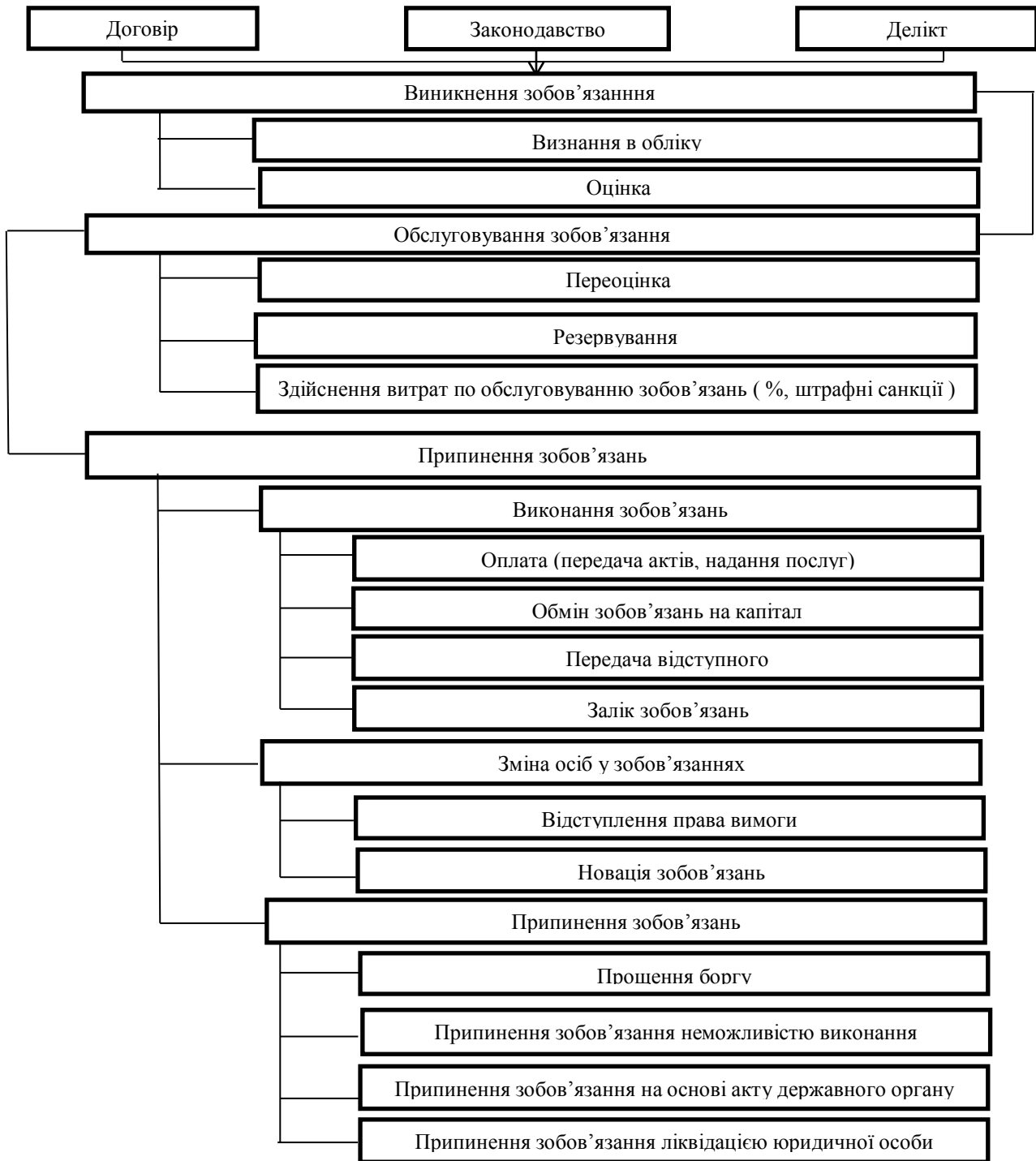

Рис. 1. Життєвий цикл зобов'язань організації.

Важливою задачею під час обліку зобов'язань є правильне визначення моменту виникнення зобов'язання і відображення його в системі аналітичного і синтетичного обліку. В табл. 1 визначені моменти визнання зобов'язання в бухгалтерському обліку.

Визначною задачею бухгалтерського обліку зобов'язань є їх оцінка, реальність якої забезпечує адекватне відображення фінансового положення господарюючого суб'єкта. Складність адекватної оцінки зобов'язань зумовлена тим, що методи оцінки визначаються переслідуючи цілями, що не завжди враховується під час складання звітності.

На наш погляд, найбільш об'єктивним і достовірним відображенням елементів фінансової звітності, забезпечує застосування справедливої вартості для оцінки об'єктів, так як для їх визначення можуть використовувати різні види оцінки в залежності від виду об'єкта і господарчої ситуації.

Не дивлячись на очевидні переваги даного метода оцінки, існують і певні недоліки, пов'язані з можливим викривленням реального фінансового положення господарчих суб'єктів в період економічних кризисів. Основні переваги і недоліки моделі оцінки елементів звітності по справедливій вартості наведені в табл. 2.

Таблиця 1

Відповідність виду зобов'язань і моменту визнання їх в бухгалтерському обліку

Види зобов'язань	Момент визнання в бухгалтерському обліку
Фінансові зобов'язання (кредити)	Момент зарахування коштів на розрахунковий або кореспондуючі рахунки (субрахунки) організації
Фінансові зобов'язання (займи)	Момент фактичної передачі грошей або інших речей
Розрахункові зобов'язання	Момент переходу права власності на реалізовані товари, роботи послуги, визначені у договорі між сторонами
Лізингові і орендні зобов'язання	Визначається вимогами договору оренди (лізингу)
Відстрочені зобов'язання	Під час розрахунку податку на прибуток в тому звітному періоді коли виникли відповідні оподатковувані тимчасові різниці

Таблиця 2

Переваги і недоліки моделі оцінки елементів звітності по справедливій вартості

Переваги	Недоліки
Відображення реального майнового і фінансового положення організації на звітну дату за рахунок використання ринкової вартості об'єктів	Залежність реальності оцінки елементів звітності від економічної ситуації (облік по справедливій вартості призводить до завищенню розміру активів і прибутків в період підйому ринку і в той же час перебільшує зниження в період спаду; оцінка зобов'язань по справедливій вартості в період кризи зменшується, збільшуючи прибутки організації і вводячи в оману інвесторів)
Велика інформативність (справедлива вартість обумовлена на даних ринку і являє собою суму думок всіх його учасників)	Складність визначення ціни при неактивному ринку чи при відсутності ринку об'єкта взагалі
Повнота інформації	Недотримання принципу обережності (справедлива вартість відображає доходи, які могла б отримати організація від продажу активу на дату складання балансу, але не отримала, оскільки оцінка по ній не потребує здійснення угоди)

Висновки. Аналіз переваг і недоліків метода оцінки за справедливою вартістю показав, що застосування даного методу в українській практиці для оцінки зобов'язань дозволить підвищити реальність, інформативність звітної інформації, буде сприяти підвищенню довіри з сторони користувачів звітності. Обов'язковою вимогою застосування оцінки по справедливій вартості повинно бути визначення в нормативних документах випадків, коли її застосування не вітається з огляду на те, що вона не відображає всіх маючих ризиків і вводить користувачів фінансової звітності в оману.

Література

1. Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку. Навч. посіб. – 2-е видан., допов. і перер., – Житомир, ЖІІІ, 2011. – 672 с.
2. Туцаленко Л.В., Шадурська Л.І. Організація контролю дебіторської і кредиторської заборгованості господарюючого суб'єкта // Збірник наукових праць Луцький національний технічний університет. Випуск 5(20). Ч. 1. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2011_5_1/zbitnik_O_FN_5_1_116.pdf.
3. Костюнік О. В. Деякі питання регулювання дебіторської та кредиторської заборгованостей українських підприємств /

О.В. Костюнік, Д. М. Недашківська // Інвестиції: практика та досвід. – 2017. – № 19. – С. 45-50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_19_11.

4. Носач Л.Л. Розрахункові відносини та управління дебіторською і кредиторською заборгованостями підприємств / Л.Л. Носач // Вісник ДонДУЕТ. – 2005. – № 3(27). – С. 163-169.

References

1. Butinets F.F. Organization of accounting. Teaching manual - 2nd ed., Dopov. and per., - Zhytomyr, LITF, 2011. - 672 p.
2. Gutsalenko L.V., Shadurskaya L.I. Organization of control of debtor and payables of an economic entity // Collection of scientific works. Lutsk National Technical University. Issue 5 (20). Part 1. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2011_5_1/zbitnik_O_FN_5_1_116.pdf.
3. Kostyuniuk O. Some issues of regulating receivables and payables of Ukrainian enterprises / O. Kostyuniuk, D.M. Nedashkovska // Investments: practice and experience. - 2017. - No. 19. - P. 45-50. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_19_11.
4. Nosach L.L. (2005), "Settlement relations and management of receivables and payables of enterprises", Visnyk DonDUET. vol.3(27), pp. 163-169. Donetsk, Ukraine.

Kostiunik O.V.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of finance, accounting and auditing department of National aviation university,

Ostapchuk V.O.,

Student of the National Aviation University,

Ukraine, Kyiv

DEBIT AND CREDIT PROTECTION: ACCOUNTING AND ASSESSMENT

The article deals with the tasks solved in the accounting system of receivables and payables of the organization, as well as the possibilities and conditions for the application of fair value for the assessment of liabilities in Ukrainian accounting practice.

Key words: estimation, fair value, receivables and accounts payable.

УДК 338

Красноштан С.С.,

магістрант, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, krastsam@ukr.net

Україна, м. Полтава

ВИКОРИСТАННЯ СММ У ПРОСУВАННІ НОВІТНІХ ПРОДУКТІВ

Розглянуто теоретичні засади формування та використання соціального медіа маркетингу у при формуванні маркетингового плану нового продукту. Досліджено новітні підходи до розвитку маркетингового плану нового продукту та етапи його формування. Визначено переваги та недоліки використання СММ при просуванні нового продукту та описано конкретні приклади використання новітніх механік для підвищення ефективності маркетингового плану нового продукту.

Ключові слова: соціальний медіа маркетинг, маркетинговий план, новий продукт, світовий досвід, засоби удосконалення, продукт.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасного суспільства є надзвичайно високий вплив соціальних мереж та Інтернету. Згідно результатів звіту “Digital in 2019” у 2018 році відбулось підвищення постійних користувачів мережі Інтернет до 4 млрд. осіб із яких 3 млрд. регулярно користуються соціальними мережами. У свою чергу, на початок 2018 року в Україні користуються Інтернетом 25,59 млн. осіб, а рівень його проникнення складає 64,8%, що є досить високим показником у світі. На даний час найбільш популярними у нашій державі соціальними мережами є Instagram та Facebook. Станом на 31 січня 2019 року аудиторія Instagram в Україні склала 7,2 млн користувачів, Facebook – 13,0 млн. користувачів [1].

Таким чином, Інтернет перетворився у надзвичайно ефективний та багатофункціональний маркетинговий засіб, який може забезпечити швидке просування новітніх продуктів підприємства. Крім того, якісною відмінністю Інтернет є надання широкого асортименту інструментів, які дозволяють оперативно вирішувати цілий комплекс питань, як у рамках одного підприємства, так і на рівні цілої галузі. У результаті, стрімкий розвиток інформаційних технологій спричинив появу соціального медіа маркетингу (СММ).

Мега роботи: Мега роботи полягає в удосконаленні діючого підходу до формування маркетингового плану нового продукту на основі використання СММ. Основними завданнями роботи є виявлення та узагальнення кращих прикладів підвищення ефективності маркетингового плану просування нового продукту, шляхом використання СММ, та визначення можливостей його застосування.

Виклад основного матеріалу: Класична ідея досягнення комерційного успіху підприємства полягає у тому, що підприємство створює певний продукт, який дозволяє вирішити певну проблему для категорії осіб, які можуть сформувавши необхідний рівень платоспроможного попиту. Дана думка було детально опрацьована у роботах Діксона Пітера Р. [2] та Басовского Л.Е. [3]. Однак, стрімкий розвиток інформаційних технологій, надвисокий рівень конкурентної боротьби та зміна загальних умов ведення сучасного бізнесу суттєво ускладнили шляхи досягнення комерційного успіху. Головна проблема полягає у тому, що володіючи навіть новітнім революційним продуктом без ефективного маркетингового плану

просування, який б включав новітні механіки, підприємство може зазнати суттєвих збитків, оскільки ринок просто не був достатньо інформований про такий продукт. Таким чином, проблема засобів удосконалення маркетингового плану нового продукту потребує детального опису із зазначенням передових досягнень та зразків світового досвіду у даній сфері.

За своєю сутністю, маркетинговий план нового продукту – це документ, який визначає перелік конкретних завдань, кроків та дій, які підприємство повинно здійснити на відповідному ринку, щоб забезпечити попередньо визначений рівень продажів продукту, який не був відомий для ринку. Головна відмінність звичайного маркетингового плану від маркетингового плану нового продукту полягає у тому, що останній має вищий рівень ризику, який зумовлений відсутністю інформації стосовно того, як ринок відреагує на новий продукт. У практичній площині дана особливість означає, що необхідно здійснити більш ґрунтовні дослідження ринку, щоб знизити високий рівень потенційного ризику.

Однак, останні публікації, наприклад К. Нойман «Соціальні медіа, як маркетинговий інструмент для компаній» [4], дозволили визначити перелік новітніх засобів удосконалення СММ:

вірусна прихована реклама – передбачає формування багатокомпонентного інформаційного повідомлення, яке певні групи користувачів будуть вважати цінним, поширять його мережею, що спричинить підвищення рівня проінформованості потенційних споживачів стосовно нового продукту;

рекомендації блогерів – базується на монтуванні рекламного повідомлення у відповідний медіапродукт. Висока ефективність даної механіки полягає у її оцінці споживачем як дружньої поради, а не стандартного рекламного повідомлення. Таким чином, в уявленні споживача запропонований продукт отримує позитивний імідж, що суттєво підвищує шанси настання купівлі;

рекламна матеріалізація продукту – передбачає своєрідне перенесення певного суб'єкта із реальності медіапродукту у нашу реальність для підвищення уваги потенційних споживачів до відповідного медіапродукту;

хакерне зростання – передбачає застосування надзвичайно яскравих та ефектних інформаційних повідомлень

для фокусування уваги значної аудиторії потенційних споживачів упродовж короткого часу.

Важливим чинником, який забезпечує максимально високий рівень ефективності даних засобів є розуміння їх особливостей та відповідності у випадку просування конкретного продукту. Таким чином, у випадку просування одного продукту буде доцільним застосувати всі описані засоби, а у випадку з іншим жодної.

Таким чином, можна описати етапи формування маркетингової стратегії нового продукту із використанням СММ наступним чином:

1. Здійснення оцінки соціальних мереж;
2. Формування стратегії комунікації із потенційними споживачами;
3. Створення єдиної бренд-платформи, яка забезпечить постійне спілкування між брендом та цільовою аудиторією;
4. Наповнення спільноти контентом;
5. Насичення спільноти користувачами;
6. Управління процесом комунікації;
7. Оцінка отриманих результатів [5].

Варго зазначити той факт, що до переліку факторів, які визначають характер маркетингової стратегії нового продукту, визначають такі:

- загальний рівень конкурентної здатності підприємства;
- структура та об'єми ресурсів підприємства;
- час;
- фінансова результативність;
- сфера діяльності;
- професійні якості персоналу.

У свою чергу, можна визначити наступні переваги СММ

- підвищення рівня доступності інформації завдяки використанню цільового моніторингу блогів та спільнот;
- оперативний розподіл аудиторії за демографічними, географічними та соціальними індикаторами;
- відносна простота використання PR у якості реклами;
- високий рівень сприйняття рекламного повідомлення;
- створення взаємовигідних відносин із різними соціальними групами та інституціями;
- наявність прямого діалогу із споживачем;
- відсутність потреби у занадто високих затратах для просування продукту;
- створення високого рівня лояльності споживачів до нового продукту;
- повномасштабне використання "сарафанного радіо" [6; 7].

Однак, СММ володіє наступними недоліками: необхідність у формуванні значних інвестицій часу відсутність прямих важелів на результати пошукових систем

ускладненнями при просуванні нових продуктів відсутності зацікавленості споживачів у нових продуктах на початкових етапах просування

навіть одна помилка підприємства може спричинити надзвичайно критичний і швидкий спад попиту на продукцію.

Висновки: Розробка ефективних маркетингових стратегій новітніх продуктів є надзвичайно складним завданням, оскільки потрібно переконати потенційного споживача, що не відомий для нього продукт буде надзвичайно корисним. Найкращим рішенням даної проблеми є використання СММ у просуванні новітніх продуктів.

Соціальний медіа маркетинг дозволяє сформувати ефективний канал взаємозв'язку із цільовою аудиторією, виробити позитивний імідж майбутнього продукту, а також зібрати необхідні відомості для його подальшого удосконалення. Надзвичайно позитивною рисою даного способу організації маркетингового просування є можливість використання додаткових механік, які можуть суттєво підвищити отримані результати. З іншого боку, висока ефективність СММ може спричинити суттєві збитки у випадку виявлення не відповідності продукту попередньо заявленим характеристикам.

Література

1. *Digital in 2019: global overview* <https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2019-global-overview>
2. Діксон Пітер Р. *Управління маркетингом*. – М.: ПрАІП «Видавництво Біном», 1998.
3. Басовський Л.Е. *Управление качеством: учеб.* / Л.Е.Басовский, В.Б.Протасьев. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 212 с.
4. Neumann K, *Social_Media_Marketing_K_Neumann* [Електронний ресурс] / K, Neumann // <https://serwiss.bib.hs-hannover.de>. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://serwiss.bib.hs-hannover.de/frontdoor/deliver/index/docId/281/file/Social_Media_Marketing_K_Neumann.pdf.
5. Комиссаров, Андрей. *СММ для B2B: особенности, правила, эффективность, КРП* [Електронний ресурс] / Андрей Комиссаров. – Режим доступу: <http://www.cossa.ru/155/47090>.
6. Грищенко О.Ф. *Соціальний медіа маркетинг як інструмент просування продукту підприємства* / О.Ф. Грищенко, Нешева А.Д. // *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 2013. – №4. – 86-95.
7. *Маркетинг в социальных медиа: Интернет-маркетинговые коммуникации: учебное пособие* / Под ред. Л.А. Данченко, – СПб.: Питер, 2013. – 288 с.

References

1. *Digital in 2019: global overview* <https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2019-global-overview>
2. Peter Dickson (1998) *Marketing management, 1st edn.*, Moscow: Binom.
3. Basovskiy L.E. (2005) *Upravlenie kachestvom, 1st edn.*, Moscow: INFRA-M.
4. K, Neumann (2018) *Social Media als Marketing-Instrument für Unternehmen*. <https://serwiss.bib.hs-hannover.de> [Online]. Available at: https://serwiss.bib.hs-hannover.de/frontdoor/deliver/index/docId/281/file/Social_Media_Marketing_K_Neumann.pdf (Accessed: 19th July 2019).
5. Komissarov, Andrej. (n.d.). *СММ for B2B: peculiarities, rules, effectiveness*. Retrieved from: <http://www.cossa.ru/155/47090/>
6. Hryshchenko, O.F., and Niesheva, A.D. (2013), "Social media marketing as a tool of enterprise's product promotion", *Marketing i menedzhment innovatsij*, vol. 4, pp. 86-95.
7. Danchenok, L.A. (2013), *Marketing v sotsial'nykh media: Internet-marketingovi komunikatsii* [Marketing in social media. Internet marketing communications], Peter, St. Petersburg, Russia.

Krasnoshtan S.S.,

Magistr, Poltava National Technical Yuriy Kondratyuk University, krastsam@ukr.net

Ukraine, Poltava

USE OF SMM IN NEW PRODUCTS PROMOTION

In the article are described the theoretical principles of the formation and use of social media marketing in the process of forming a marketing plan for a new product. Investigation of new approaches to the development of a marketing plan for a new product and the stage of its formation. The advantages and disadvantages of using SMM in the advancement of the new product, concrete examples of the use of the newest mechanic for improving the new products marketing plan are defined

Key words: social media marketing, marketing plan, new product, world experience, means of improvement, product.

УДК 334.7:338.26

Морозова М.Е.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри економіки підприємництва та менеджменту
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», Marina.Morozova.UMO@gmail.com

Україна, м. Київ

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ. ПОНЯТТЯ І ЕТАПИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ

Стратегічне планування є важливим аспектом у діяльності кожного підприємства, оскільки від нього залежить його майбутнє. У статті розглянуто сутність та значення стратегічного планування для підприємств, що діють в умовах невизначеного зовнішнього середовища, основні етапи процесу стратегічного планування. В процесі своєї діяльності підприємство за допомогою планування має можливість вчасно враховувати фактори, які забезпечують сприятливі умови ефективного функціонування. Також розкривається сутність стратегічного планування шляхом аналізу співвідношення між термінами і поняттями.

Ключові слова: стратегія, етапи, стратегічне планування, управління, менеджмент.

Постановка наукової проблеми. До теперішнього часу стратегічне планування є найважливішою складовою стратегічного менеджменту і одним з основних напрямків теорії управління, що в чималому ступені сприяє ефективній діяльності організації. Впровадження стратегічного планування дозволяє поєднувати вирішення поточних завдань підприємств з перспективними цілями, більш повно використовувати її потенційні можливості і зміцнювати ринкові позиції в конкурентному середовищі, розробляти якісні товари, що відповідають вимогам ринкової кон'юнктури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато уваги приділяється теоретичним і практичним проблемам стратегічного планування як в вітчизняній так і в зарубіжній науковій літературі. До вивчення проблем стратегічного управління долучились відомі вчені: М. Портер, П. Уденберг, А. Томпсон, А. Стрікленд, Г. Мінцберг, Х. Віссема, Р. Кох, Д. Траут та інші. Вагомим внеском у подальший розвиток теорії і методології стратегічного управління стали роботи Г. Азоева, І. Александрова, І. Бланка, В. Герасимчука, В. Голікова, О. Градова, О. Віханського, П. Забеліної, М. Круглова, А. Наливайко, В. Пастухової, О. Поважного, А. Старостіної, Р. Фахутдінова, З. Шершньова, та інших.

Вагомість і змістовність великої кількості досліджень свідчить не тільки про науковий інтерес до даної проблематики, а й про відчутну потребу з боку суб'єктів ринкового простору щодо використання їхніх результатів в практиці управління підприємствами.

До сьогодні не досягнуто єдності щодо сутності планування. Деякі науковці розглядають його як вид управлінської діяльності, що визначає перспективу і майбутній стан підприємства.

Інші розглядають планування як процес визначення цілей підприємства, які воно передбачає досягти за певний період. Планування трактують як процес прийняття управлінських рішень.

У них викладені ключові аспекти стратегічного планування на підприємствах. Однак потребують поглибленого дослідження питання, пов'язані з організацією і реалізацією процесу стратегічного планування.

Мета статті. Мета статті полягає в тому, щоб розкрити зміст поняття і етапів стратегічного планування спрямованого на підвищення ефективності діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Стратегічне планування – це одна з функцій управління, яка являє собою процес вибору цілей організації та шляхів їх досягнення. Стратегічне планування забезпечує основу для всіх управлінських рішень, функцій організації, мотивації, контролю та орієнтовані на вироблення стратегічних планів. Динамічний процес стратегічного планування є тією парасолькою, під якою ховаються всі управлінські функції, не використовуючи переваги стратегічного планування, організації в цілому і окремі люди будуть позбавлені чіткого способу оцінки мети і напрямку корпоративного підприємства. Процес стратегічного планування забезпечує основу для управління організацією. Проектуючи все вище написане на реалії обстановки в нашій країні, можна відзначити, що стратегічне планування стає все більш актуальним для українських підприємств, які вступають в жорстку конкуренцію як між собою так і з іноземними корпораціями.

Так, центральне місце у визначенні підходу в управлінні посідає процес формування цілей розвитку, які ставить перед собою суб'єкт управління. Формування системи стратегічних цілей має бути підпорядковане головній меті господарської організації. Основні теорії цілі організації: «приведеної ринкової вартості» Ю. Фама і М. Міллера та її коригований варіант на основі концепції «агентських витрат», «обмеженої раціональності» Г. Саймона, «влади та ієрархії» Д. Хесса, поведінкова модель фірми (у Технологічному інституті Карнегі), цільова модель ресурсної залежності Дж. Пфедфера і Дж. Саланзика, «теорія цілей зацікавлених груп» Ф. Абрамса – гуртуються навколо ідей економічної або біхевіористської цільової орієнтації організації.

Розвиваючи концепцію П. Друкера про цільову функцію «виживання» організації, у роботі підкреслено, що вона трансформується відповідно до фаз розвитку організації і складає послідовну метаморфозу:

ВИЖИВАННЯ → ІСНУВАННЯ → ЗРОСТАННЯ,

яка відображує об'єктивний процес зміни пріоритетів економічних інтересів усіх груп учасників підприємства [3].

Практика показала, що для успіху діяльності правильне стратегічне планування, це попередній прогноз результатів передбачуваних дій і ретельне вибудовування

послідовності необхідних кроків. Таким чином, стратегічний план виступає інструментом прогресивного розвитку підприємства, так як націлює керівників мислити перспективно, веде до більш чіткої координації зусиль, що, до встановлення показників діяльності для наступного контролю і робить підприємство більш підготовленим до раптових змін. Використання стратегічного планування на підприємстві дозволяє змодельовати майбутню успішну діяльність підприємства на 5–10 років.

Стратегічне планування ґрунтується на основних положеннях – принципах стратегічного планування, які характеризують планову діяльність підприємства. Дотримання їх дасть змогу поліпшити якість процесів управління на підприємстві.

У процесі стратегічного планування залежно від прийнятого підходу виокремлюється від чотирьох до дев'яти етапів, кількість яких визначено за компонентами комплексу стратегічного планування або за їх елементами.

Як ми вже зазначали, що думки вчених поділяються щодо пріоритетності двох перших етапів процесу стратегічного планування.

На думку І. Ансоффа, вибір стратегії та формування політики насамперед є процесом прийняття рішення: по-перше, це встановлення цілей, після чого із застосуванням серії аналітичних методів визначаються альтернативи та (знову-таки за допомогою аналітичних методів) здійснюється вибір між ними [4]. У свою чергу, Г. Мінцберг критикує таке визначення, вказуючи на те, що описаний І. Ансоффом спосіб вироблення стратегії далеко не єдиний: «Далекозорі лідери також інтегрують рішення, але вони роблять це неформально або інтуїтивно». Проте планування та інтуїтивні рішення менеджерів є речами протилежними. Отже, сам факт прийняття рішення ще не означає, що в цьому разі було застосовано планування [2].

Ми поділяємо точку зору М.Х. Мескон, М. Альберта, Ф. Хедоурі, які визначають стратегічне планування як сукупність принципів і методичних прийомів, тобто інструментів прийняття управлінських рішень, «... стратегічне планування являє собою набір дій і рішень, зроблених керівництвом, які ведуть до розробки специфічних стратегій, призначених для того, щоб допомогти організації досягти своїх цілей ...» [5].

Важливим етапом формування теоретико-методичних положень, які розкривають сутність стратегічного планування діяльності підприємства і забезпечують згодом механізм їх реалізації, є визначення принципів, яким має відповідати планування [1].

Спочатку загальні принципи планування були сформульовані А. Файолем в його основній праці «Загальна і промислова адміністрація» (1923). До таких він відносить єдність, безперервність, гнучкість, точність, необхідність. Р. Акофф пізніше обґрунтував ще один ключовий принцип планування – принцип участі. А. Файоль припускав, що запропонована ним система принципів є універсальною і може бути використана не тільки в управлінні підприємством, а й економікою країни [8].

Що ми розуміємо під стратегічним плануванням. У поняття «планування» входить визначення цілей і шляхів їх досягнення. На Заході планування діяльності підприємств здійснюється по таких важливих напрямках, як збут, фінанси, виробництво і закупівлі. При цьому, звичайно, усі плани взаємопов'язані між собою.

До завдань стратегічного планування можна віднести:

- підвищення контрольованої частки ринку;
- передбачення вимог споживача;
- випуск продукції більш високої якості;
- забезпечення узгоджених термінів поставок;
- встановлення рівня цін з урахуванням умов конкуренції підтримку репутації фірми у споживачів.

Завдання планування визначаються кожним підприємством самостійно в залежності від діяльності, якою вони займаються. В цілому ж завдання стратегічного планування будь-якого підприємства зводяться до наступного:

1. Планування зростання прибутку.
2. Планування витрат підприємства, і, як наслідок, їх зменшення.
3. Збільшення частки ринку, збільшення частки продажів.
4. Поліпшення соціальної політики підприємства.

Таким чином основним завданням планування є отримання максимального прибутку як результату діяльності та здійснення його найважливіших функцій: планування маркетингу, продуктивності, інновацій, людських ресурсів тощо.

Планування завжди орієнтується на дані минулого, але прагне визначити і контролювати розвиток підприємства в перспективі. Тому надійність планування залежить від точності і правильності розрахунків минулого. Будь-яке планування підприємства базується на неповних даних. Якість планування більшою мірою залежить від інтелектуального рівня компетентних співробітників. Всі плани повинні складатися так, щоб в них можна було вносити зміни, а самі плани взаємопов'язані з наявними умовами. Тому плани повинні містити в собі резерви для внесення корективів, однак занадто великі резерви роблять плани неточними, а невеликі тягнуть за собою часті зміни плану. В основу складання плану з конкретних напрямків виробничих ділянок підприємства кладуться окремі завдання, які визначаються як в грошових, так і в кількісних показниках. При цьому планування має відштовхуватися від так званих вузьких місць: останнім часом це збут, фінанси або робоча сила.

Але потрібно пам'ятати, що стратегічне планування саме по собі не гарантує успіху, і підприємство, що створює стратегічні плани, може потерпіти невдачу через помилки в організації діяльності, мотивації, контролю тощо. Проте формальне планування може створити ряд істотних сприятливих чинників для організації діяльності підприємства. Знання того, що підприємство хоче досягти, допомагає уточнити найбільш підходящі шляхи дій. Приймаючи обґрунтовані і систематизовані планові рішення, керівництво знижує ризик прийняття неправильного рішення через помилкову або недостовірну інформацію про можливості організації або про зовнішню ситуацію. Іншими словами планування допомагає створити єдність загальної мети всередині самого підприємства.

Стратегічне планування також є набір дій і рішень, зроблених керівництвом, які ведуть до розробки специфічних стратегій, призначених для того, щоб допомогти підприємству досягти своїх цілей. Процес стратегічного планування є інструментом, що допомагає в прийнятті управлінських рішень. Його завдання забезпечити нововведення і зміни в достатній мірі. Можна виділити чотири основні види управлінської діяльності в рамках процесу стратегічного планування:

- розподіл ресурсів;
- адаптація до зовнішнього середовища;
- внутрішня координація;
- організаційне стратегічне передбачення.

Розглянемо їх докладніше.

Пропонуємо розглянути модель стратегічного планування яка представлена нами на рис. 1.

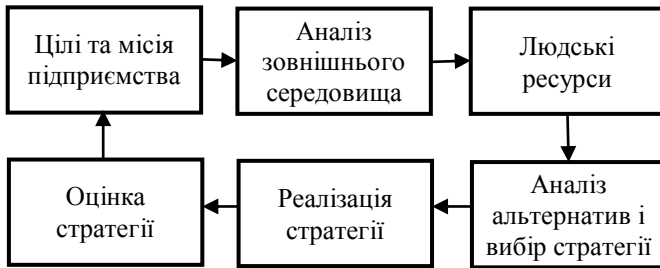

Рис. 1 Модель процесу стратегічного планування

Цілі підприємства. Першим і, може бути самим істотним рішенням при плануванні буде вибір цілей підприємства. Тут необхідно підкреслити, що ті підприємства, які, внаслідок свого розміру, відчувають необхідність в багаторівневих системах, потребують також в декількох широко сформульованих цілях, як і в приватних цілях, пов'язаних із загальними цілями підприємства.

Місія підприємства. Одним з найістотніших рішень при плануванні є вибір мети підприємства. Основна загальна мета позначається як місія, і всі інші мети виробляються на її здійснення. Значення місії неможливо перебільшити. Вироблені мети служать критеріями для всього наступного процесу прийняття управлінських рішень. Якщо ж керівники не знають основної мети підприємства, то у них не буде логічної точки відліку для вибору найкращої альтернативи. В якості основи могли б служити лише індивідуальні цінності керівника, що призвело б до розкиду зусиль і нечіткості цілей. Місія деталізує статус підприємства і забезпечує напрям і орієнтири для визначення цілей і стратегій на різних рівнях розвитку.

До місії також входить завдання визначення основних потреб споживачів і їх ефективного задоволення для створення клієнттури на підтримку підприємства в майбутньому.

Часто керівники вважають, що їх основна місія – отримання прибутку. Дійсно, задовольняючи якусь внутрішню потребу, підприємство в кінцевому рахунку зможе вижити. Але, щоб заробити прибуток, необхідно стежити за середовищем своєї діяльності, враховуючи при цьому ціннісні підходи до поняття ринку. Місія представляє надзвичайне значення для підприємства, не можна забувати про цінності і цілі вищого керівництва. Цінності, які формуються нашим досвідом, направляють або орієнтують керівників, коли вони стикаються з необхідністю прийняття критичних рішень.

Після встановлення своєї місії і цілей керівництво підприємства починає діагностичний етап процесу стратегічного планування.

Аналіз зовнішнього середовища. На цьому шляху першим кроком є дослідження зовнішнього середовища:

- оцінка змін, які впливають на різні аспекти поточної стратегії;

- визначення факторів, що становлять загрозу для поточної стратегії підприємства;

- контроль і аналіз діяльності конкурентів;

- визначення чинників, які мають більше можливості для досягнення цілей шляхом коригування планів.

Аналіз зовнішнього середовища допомагає контролювати зовнішні по відношенню до підприємства чинники, отримати важливі результати (час для розробки системи раннього попередження на випадок можливих загроз, час для прогнозування можливостей, час для складання плану на випадок непередбачених обставин і час на розробку стратегій). Для цього необхідно з'ясувати, де знаходиться підприємство, де воно повинно знаходитися в майбутньому і що для цього має зробити керівництво.

Людські ресурси. Витоки більшості проблем можуть бути в кінцевому підсумку виявлені в людях. Якщо підприємство володіє кваліфікованими співробітниками і керівниками з мотивованими цілями, вона в змозі слідувати різним альтернативним стратегіям. В іншому випадку слід домагатися поліпшення роботи, тому що дана слабкість із найбільшою ймовірністю буде наражати на небезпеку майбутню діяльність підприємства.

Аналіз альтернатив і вибір стратегії. Розробка стратегії здійснюється на вищому рівні управління і заснована на вирішенні вищеописаних завдань. На цій стадії ухвалення рішення необхідно оцінити альтернативні шляхи діяльності підприємства і вибрати оптимальні варіанти для досягнення поставлених цілей. На основі проведеного аналізу в процесі розробки стратегії відбувається формування стратегічного мислення шляхом обговорення і узгодження з управлінським лінійним апаратом концепції розвитку підприємства в цілому, рекомендація нових стратегій розвитку, формулювання проєктів цілей, підготовка директив для довгострокового планування, розробка стратегічних планів і їх контроль.

Стратегічний менеджмент передбачає, що підприємство визначає свої ключові позиції на перспективу залежно від пріоритетності цілей.

Перед підприємством стоять чотири основні стратегічні альтернативи: обмежений ріст, зростання, скорочення і поєднання цих стратегій. Обмеженого зростання дотримуються більшість підприємств в розвинених країнах. Для нього характерне встановлення цілей від досягнутого, скоригованих об'єднань в неможливо пов'язаних галузях. Найрідше керівники вибирають стратегію скорочення. У ній рівень переслідуваних цілей встановлюється нижче досягнутого в минулому. Для багатьох підприємств скорочення може означати шлях раціоналізації і переорієнтації операцій. У цьому випадку можливі кілька варіантів:

- ліквідація (повний розпродаж матеріальних запасів і активів підприємства);

- відрахування зайвого (відділення підприємством деяких своїх підрозділів або видів діяльності);

- скорочення і переорієнтація (скорочення частини своєї діяльності в спробі збільшити прибутки).

До стратегії скорочення вдаються найчастіше в тому випадку, коли показники діяльності компанії продовжують погіршуватися, при економічному спаді чи просто для порятунку організації. Стратегії поєднання всіх альтернатив будуть дотримуватися великі фірми, які активно діють у декількох галузях.

Реалізація стратегії. Вибравши певну стратегічну альтернативу, керівництво має звернутися до конкретної стратегії. Головна мета – вибір стратегічної альтернативи, яка максимально підвищить довгострокову ефективність підприємства. Для цього керівники повинні мати чітку, що розділяється всіма концепцію розвитку підприємства.

На стратегічний вибір впливають різноманітні фактори: ризик (фактор життя підприємства); знання минулих стратегій; фактор часу, що залежить від вибору потрібного моменту. Ухвалення рішень зі стратегічних питань може здійснюватися за різними напрямками: «знизу вгору», «зверху вниз», у взаємодії двох вищезазначених напрямів (стратегія розробляється в процесі взаємодії між вищим керівництвом, плановою службою та операційними підрозділами).

Оцінка стратегії. Полягатиме в прогнозі результату від її реалізації та розрахунку сукупної вартості стратегії, іншими словами витрат на її реалізацію.

Стратегічне планування створює міст у майбутнє і використовується для переходу підприємства від того, яким воно є зараз, до того, яким воно хоче бути [7].

Стратегічне планування за своєю суттю спрямоване на управління змінами, з майбутнього в сьогодення і покликане дати відповідь на запитання: «яким чином можна досягнути поставлених цілей». Результатом стратегічного планування є стратегічний план, який визначає головні завдання, кроки та ресурси, необхідні для досягнення стратегічних цілей з визначенням виконавців та термінів. Саме тому практика стратегічного планування становить інтерес та є актуальною для управління.

Висновки та пропозиції. Підбиваючи підсумки, можна визначити стратегічне планування як процес постановки стратегічних цілей і розробки багатоваріантного стратегічного плану їх досягнення на основі обраної стратегії.

У сучасних умовах господарювання підприємство не зможе ефективно функціонувати без розроблення і впровадження стратегічного планування, яке визначає напрям діяльності підприємства, формулює місію та цілі, забезпечує ефективне використання наявних ресурсів. Якщо стратегічний план містить техніко-економічне обґрунтування та програму діяльності підприємства, то стратегія є дієвим інструментом для досягнення поставлених цілей в умовах нестабільності зовнішнього середовища.

Огляд понять стратегічного планування, надає можливість сформулювати ряд вимог, відповідність яким забезпечить ефективність системи стратегічного плану-

вання на підприємствах, а саме: висока кваліфікація фахівців зі стратегічного планування; ефективна система мотивації персоналу щодо розробки та реалізації стратегії; наявність стратегічного мислення керівників підприємств; наявність на підприємстві системи моніторингу та контролю за реалізацією стратегії.

Таким чином, стратегічне планування орієнтують підприємство на досягнення найкращих показників.

Література

1. Балабанова Л.В. Стратегічне управління персоналом підприємства: навч. посіб./ Л.В. Балабанова, О.В. Стельмашенко. – К.: Знання, 2011. – 236 с.
2. Гордієнко П. Стратегічний аналіз: навч. посіб. / П. Гордієнко. – К.: Алерта, 2006. – 404 с.
3. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке: учебное пособие. / П. Друкер. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2000. – 272 с.
4. Кинг У. Стратегическое планирование и хозяйственная деятельность./ У. Кинг, Д. Клиланд. – М.: Наука, 1984.
5. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / пер. с англ. М.: Наука, 2004. – 800 с.
6. Мінцберг Г. Зліт та падіння стратегічного планування / Г. Мінцберг. – К.: Вид-во Олексія Капусти. – 2008. – 389 с.
7. Петрова А. Стратегический менеджмент: учебник для вузов. 3-е изд. Стандарт третьего поколения / под ред. А. Петрова. СПб.: 2012. 400 с.: ил.
8. Файоль А., Эмерсон Т., Шейлор Ф., Форд Т. Управление – это наука и искусство: сб. / сост. Г.Л. Подвойский. М.: Республика, 1992. – 349с.

References

1. Balabanova L.V. Strategic management of personnel of the enterprise: a teaching manual. / L.V. Balabanova, O.V. Stelmashenko. – K.: Znannya, 2011. – 236 s.
2. Gordiyenko P. Strategic analysis: a teaching manual. / P. Gordiyenko. – K.: Alerta, 2006. – 404 s.
3. Drucker P. Tasks of management in the XXI century: a textbook. / P. Drucker. – M.: Izd. dom «Vil'iams», 2000. – 272 s.
4. King U. Strategic planning and business activity. / U. King, D. Clyland. – M.: Nauka, 1984.
5. Meskon M.Kh., Albert M., Khedoury F. Osnovy menedzhmenta / per. s anhl. M.: Nauka, 2004. – 800 s.
6. Mintzbergh H. Zlit ta padinnya stratehichnoho planuvannya / H. Mintsberh. – K.: Vyd-vo Olexsija Kapusty. – 2008. – 389 s.
7. Petrova A. Stratehicheskyy menedzhment: uchebnyk dlya vuzov. 3-e yzd. Standart tret'eho pokoleniya / pod red. A. Petrova. SPb.: 2012. 400 s.: yf.
8. Fayol A., Emerson H., Teylor F., Ford H. Upravlenye – eto nauka y yskusstvo: sb. / sost. H.L. Podvoyskyy. M.: Respublyka, 1992. – 349s.

Morozova M.E.,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor at the department of economics and personnel management, of the University of Educational Management, Marina.Morozova.UMO@gmail.com

Ukraine, Kyiv

STRATEGIC PLANNING. CONCEPT AND STAGES OF STRATEGIC PLANNING

Strategic planning is a crucial aspect in the activities of each firm, since its future depends on it. The paper is concerned with the essence and significance of strategic planning for the firms operating in the uncertain environment, and the principal stages of the strategic planning process. A firm gains an opportunity to consider timely the factors providing favorable conditions for effective performance through planning in the course of business. The essence of strategic planning is also revealed by means of relationship analysis of terms and concepts.

Key words: strategy, stages, strategic planning, control, management.

УДК 331.556.4:339.72.053

Попов О.С.,

к.е.н., доцент кафедри економіки та маркетингу

Національного аерокосмічного університету ім. М.С. Жуковського «ХАІ», popov-as@mail.ua

Україна, м. Харків

ВПЛИВ ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ НА ЇЇ ЕКОНОМІКУ

У статті розглянуто сучасні особливості трудової еміграції з України. Наведено статистичні дані щодо динаміки обсягів еміграції, її напрямків, розміру переказів емігрантів на батьківщину. Зроблено висновки про проблеми та перспективи трудової еміграції з України.

Ключові слова: трудова еміграція, Україна, напрямки еміграції, динаміка еміграції, структура еміграції, перекази емігрантів на батьківщину.

Постановка проблеми. Спрямовані з одних країн в інші потоки міграції зумовлюють як деякі проблеми, що виникають перед приймаючими та випускаючими мігрантів країнами, так і надають певні переваги тим країнам, які залучують іноземних робітників, і навіть тим, які випускають їх за кордон.

Проблема трудової еміграції є дуже актуальною для тих країн, що розвиваються та не в змозі забезпечити достатньо швидке зростання економіки, і як наслідок необхідну кількість робочих місць у перспективних галузях. Це стосується і України. Здебільшого українці їдуть за кордон щоб знайти роботу з більш високим рівнем заробітної плати, що призводить до тимчасової або постійної втрати частини трудового потенціалу країни.

Мета роботи – розглянути вплив трудової еміграції з України на економіку країни.

Виклад основного матеріалу. Коли українці отримали право вільного виїзду за кордон після одержання Україною незалежності, потоки емігрантів стали швидко зростати, зменшившись лише на початку 2000-х років. За результатами досліджень Міжнародної організації з міграції (МОМ), у 2017–2018 роках за кордоном проживають та працюють понад 800 тис. громадян з України [1].

У той же час за даними Міністерства соціальної політики України [2], усього на кінець 2018 р. за кордоном у якості мігрантів перебуває майже 4,8 млн. чол. на постійній основі, а кількість тимчасових емігрантів з України – майже 11 млн. чол. З такого співвідношення можна припустити, що рівень нелегальної зайнятості українських емігрантів за кордоном є досить високим.

В останні 5 років, за умов військового конфлікту на сході країни та погіршення умов існування, потоки еміграції знов зростають. Все більше людей покидають домівки з метою покращення умов свого життя, отримання більшої заробітної плати та можливості утримувати свої родини. За опитуваннями, які проводились у 2018 році, близько 9 % українців планують знайти роботу найближчим часом за кордоном або вже її знайшли і планують виїзд з країни. Аналогічні опитування 2012 року демонстрували значно меншу кількість українців, що бажають виїхати за кордон – 5 %. Таким чином спостерігається стрімке зростання цього відсотка.

У 2013 р., тобто ще до анексії Криму та початку конфлікту на сході України, кількість поїздок українців до Польщі перевищила кількість поїздок до Росії, яка була традиційним центром тяжіння еміграції з України і з якою зберігався безвізовий режим.

Одразу після початку озброєного конфлікту відбулося зменшення кількості поїздок за межі України до Росії: у 2015 р. їх було на 3 % менше, ніж у 2014 р. У той же час, чисельність поїздок до ЄС зросла з 11,4 млн. у 2014 р. до 13,1 млн. у 2015 р.

Швидкими темпами зростає кількість українських працівників, які живуть та працюють у ЄС. У 2018 р. їх було близько 900 тис. чол. Найбільшою була кількість українських працівників в Італії (221 тис. чол.), Польщі (432 тис. чол.), Німеччині (223 тис. чол.), Чехії (231 тис. чол.) та Іспанії (71 тис. чол.).

Збільшення обсягів трудової еміграції з України супроводжується певною мірою переорієнтацією її потоків з традиційного східного напрямку (до Росії та у меншому ступені до інших країн СНД) на західний. За даними опитування, що було здійснене в Україні на замовлення МОМ, серед потенційних трудових мігрантів з України частка тих, хто шукає роботу в Росії, знизилася з 19 % у 2015 р. до 13 % в 2018 р. Водночас привабливість Польщі зросла з 6 % у 2015 р., коли було здійснено перше аналогічне дослідження, до 30% на 2018 р.

За результатами опитувань МОМ можна стверджувати, що для довготермінових (на строк понад рік) емігрантів з України Росія є другою за значенням країною призначення після Польщі. Також відбуваються зміни у структурі трудової міграції з України, а саме збільшується обсяг довгострокової еміграції, зростає частка у еміграції молоді, жінок, мешканців міст, мешканців північної, центральної та східної України.

За результатами дослідження ЮНЕСКО, за 2017–2018 рр. значно зросла кількість студентів, які мали бажання або виїхали навчатися за кордон. Цей показник зріс майже у 5 разів і становив 39 тис. чол. Насамперед, студенти їдуть у великі міста розвинених країн та країн, які розвиваються.

За даними щорічного моніторингу кількості українських громадян, які навчаються у закордонних університетах на денній формі навчання, що здійснюється аналітичним центром CEDOS (охоплює 34 країни світу), у 2017–2018 навчальному році за кордоном навчалось 47724 громадян України [3]. Найбільше з них – у Польщі (15 тис. чол.), Німеччині (9 тис. чол.), Росії (6 тис. чол.), Канаді (2 тис. чол.), Чехії (2 тис. чол.), Італії (1,9 тис. чол.), США (1,5 тис. чол.), Іспанії (1,4 тис. чол.), Франції (1,3 тис. чол.), Великобританії (1 тис. чол.). Враховуючи, що молодь, яка виїхала з України на навчання за кордоном, буде заздалегідь пристосована для майбутнього працевлаштування

за кордоном, а дехто знайде роботу ще під час навчання, можна вважати ці майже 50 тис. майбутніх фахівців практично втраченими для української економіки.

Україна займає не останнє місце в глобальних міграційних процесах, насамперед як країна-донор мігрантів, яка отримує з-за кордону великі грошові перекази. Об'єктивно оцінити реальні обсяги еміграції українців, опираючись на офіційні дані міжнародних звітів та аналітичних оглядів, практично неможливо через відсутність однозначної інформації. Дані офіційної статистики навіть приблизно не віддзеркалюють дійсних масштабів міграції громадян України, оскільки більшість наших співвітчизників використовує нелегальні шляхи виїзду та працевлаштування за кордоном [4]. Наприклад, за даними Державної служби статистики України [5], у 2014–2017 рр. величина міграційного приросту населення коливалась у межах 10–14 тис. чол. щорічно, тоді як інші джерела наводять дані про на порядок більшу від'ємну величину приросту.

Інформація, яку надає Державна прикордонна служба [6], відображає тільки тих емігрантів з України, хто зареєструвався та має тимчасове, постійне місце проживання або офіційне працевлаштування за кордоном. Це унеможливує реальну оцінку обсягів еміграції з України. Кількість міграційних поїздок українських громадян за кордон коливається у межах від 5 до 8 млн. чол., або від 9,2 % до 17,3 % чисельності всього населення України, та від 20,3 % до 37 % економічно активного населення працездатного віку (таблиця 1, рисунок 1).

Таблиця 1

Кількість емігрантів з України в інших країнах

Країна	Кількість емігрантів з України, тис. чол.
Росія	4400
Польща	1200
Канада	1200
США	940
Бразилія	500
Італія	231
Німеччина	230

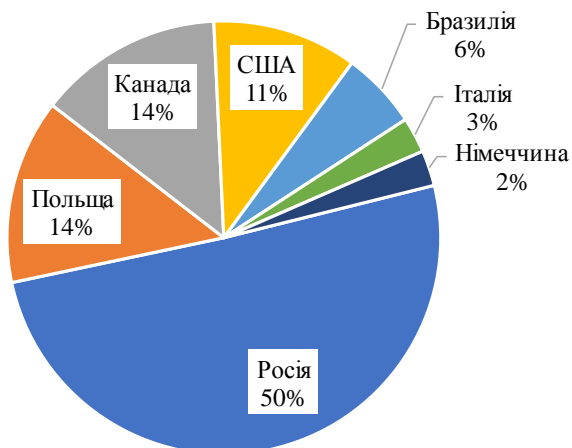

Рис. 1. Структура еміграції з України

За даними МОМ з українських емігрантів у будівництві працюють 44 %, у домашньому догляді – 16 %; у сільському господарстві – 10 %; в оптовій та роздрібній торгівлі – 8 %; у промисловості – 6 %; на інших видах робіт – 5 %.

За статевою структурою еміграції 70 % становлять чоловіки, а жінки – лише 30 %. Більше емігрантів виїжджає з села, майже 52 %, з міста – 48 %. 25 % емігрантів у віці 39-50 років, 50 % – 30-35 %, 15 % – 24-30 років, 10 % – 50-50 років.

У 2017–2018 рр. почав змінюватися профіль сучасної трудової еміграції українців: якщо попередні хвилі еміграції з України виникали через бажання покращити соціально-побутові й житлові умови, забезпечити дітей відповідною освітою та підвищити власний рівень життя й рівень життя рідних, проживаючи в Україні, то нинішня міграція має на меті виїзд заробітчан за кордон на постійне місце проживання з подальшим возз'єднанням сім'ї.

За даними Євростату, на 2018 р. 700 тис. українців отримали дозвіл на змогу жити на території країн ЄС, більшість дозволів видала Польща (75 %), Чехія, Угорщина, Словаччина і Данія. Виявлено, що зростає транскордонна мобільність населення у міграції до країн ЄС: якщо у 2013 р. українці отримали 1,45 млн. шенгенських віз, то у 2016 р. – вже 1,78 млн. (з яких 37,2 % віз були багаторазовими).

Найпопулярніші місця працевлаштування українських трудових емігрантів представлені на рисунку 2.

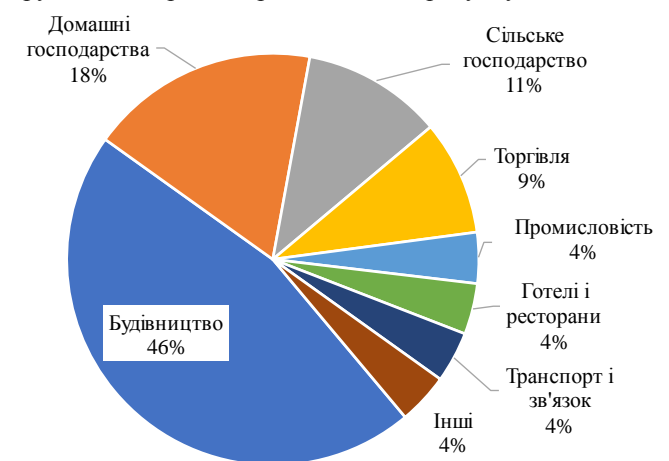

Рис. 2. Основні місця зайнятості українських емігрантів у 2016–2018 рр.

Розглядаючи внутрішню географічну структуру трудової еміграції з України, можна сказати, що вона є нерівномірною. Найвищою є інтенсивність еміграції із західних областей, найнижчою – з центральних. Такий розподіл пояснюється наближеністю регіонів до державних кордонів, історичними зв'язками. Лідером за кількістю трудових емігрантів є Закарпатська область. Найбільша за обсягом еміграції країна-реципієнт закарпатців – Чеська Республіка. Мешканці Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської області переважно обирають Польщу, Росію та Італію; Рівненської та Волинської – сусідню Білорусію та Польщу. Росія є основною країною призначення для мешканців східних, центральних, північних, і південних областей [5].

За даними Євростату [7], на 2018 р. у Чехії проживає понад 130 тис. громадян України, у Болгарії – понад 6 тис., в Італії – 254 тис., у Португалії – 37 тис., у Польщі – понад 4 мільйони. Причому, це тільки офіційні дані, а за оцінками експертів, фактичні цифри можуть бути помітно більшими.

За даними про фінансові надходження на батьківщину від трудових емігрантів з України, приблизно третина емігрантів переказувала кошти додому.

За даними статистики НБУ [8], обсяг переказів

емігрантів з України на батьківщину значно зменшився у 2014–2016 рр., 2017 р. перевищив рівень 2013 р., а у 2018 р. є рекордним за історію існування незалежної України: у 2018 р. це майже 11 млрд. дол. США (таблиця 2).

Таблиця 2

Співставлення обсягу переказів емігрантів з України на батьківщину з іншими макроекономічними показниками

Показник	Рік								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Перекази трудових емігрантів, млрд. дол. США	5,9	7,0	7,5	8,5	6,5	7,0	7,5	9,3	10,9
Дефіцит зовнішньоторговельного балансу, млрд. дол. США	4,0	10,1	14,3	15,6	4,6	2,4	6,5	8,6	11,2
ВВП, млрд. дол. США	143,0	171,2	183,6	189,7	135,2	91,6	93,0	113,0	131,2
Експорт, млрд. дол. США	47,3	62,4	64,4	59,1	50,6	35,4	33,6	39,7	43,3
Прямі іноземні інвестиції в країну, млрд. дол. США	6,5	7,2	8,4	4,5	0,4	3,0	3,3	2,6	2,4
Перекази трудових емігрантів у % до ВВП	4,1	4,1	4,1	4,5	4,8	7,6	8,1	8,2	8,3
Перекази трудових емігрантів у % до експорту	12,4	11,3	11,7	14,4	12,8	19,6	22,5	23,3	25,1
Перекази трудових емігрантів у % до прямих іноземних інвестицій	90,3	97,4	89,6	189,8	1582,7	235,0	229,4	356,2	462,3

За підсумками 2018 р. найбільший обсяг грошових переказів – більше третини – надійшов до України з Польщі. На другому місці – Росія, звідки надійшло 15,3 % переказів. Третє місце – у США, обсяг грошові переказів з яких становить 6,2 %. Частка переказів з США за останні роки мало змінилася. А ось Росія і Польща "помінялися" місцями: у 2017 році на Польщу припадало

21 % переказів, тоді як на Росію – 27,3 %.

На рисунку 3 показано порівняння переказів трудових емігрантів з України на батьківщину з дефіцитом зовнішньоторговельного балансу. Як можна побачити з рисунку, у кризові 2014–2018 роки країна успішно компенсувала дефіцит зовнішньоторговельного балансу переказами трудових емігрантів на батьківщину.

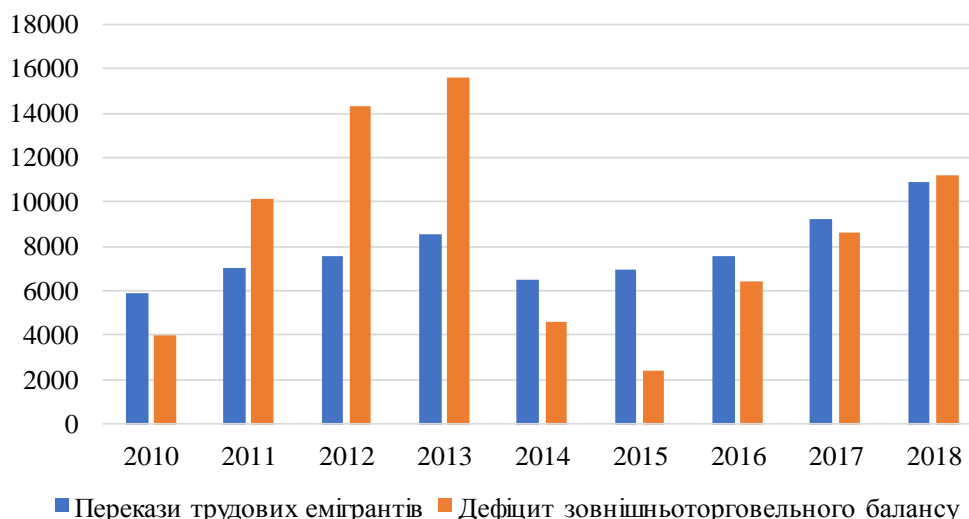

Рис. 3. Перекази трудових емігрантів з України на батьківщину порівняно з дефіцитом зовнішньоторговельного балансу, млрд. дол. США

На рисунку 4 показано порівняння переказів на батьківщину трудових емігрантів з України з прямими іноземними інвестиціями. Видно, що з рівноправних джерел надходження іноземної валюти в країну, з 2013 р. прямі іноземні інвестиції втратили цю роль, у той же

час перекази емігрантів залишались на високому рівні. Тобто на фоні зменшення інвестиційної привабливості України зацікавленість емігрантів у заробітку за кордоном не тільки не зменшилась, а останніми роками навіть зросла.

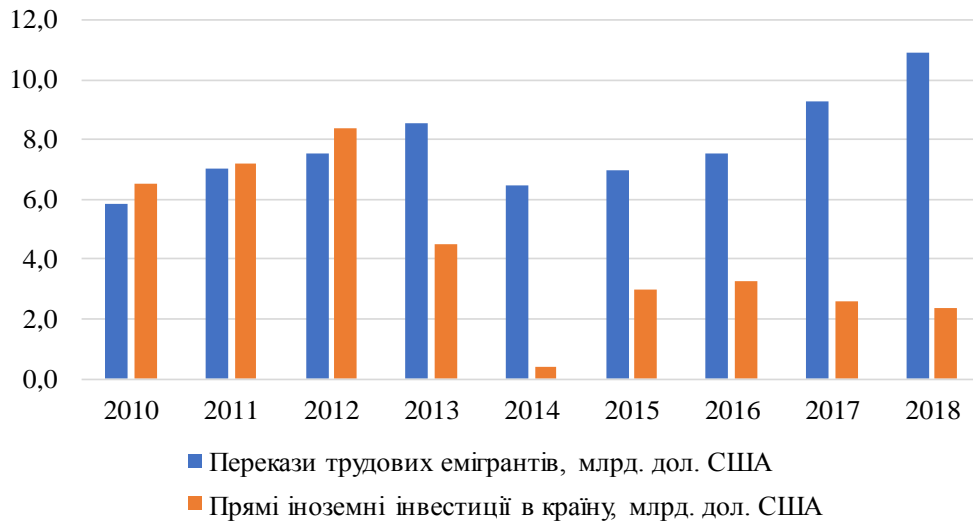

Рис. 4. Перекази на батьківщину трудових емігрантів з України порівняно з прямими іноземними інвестиціями, млрд. дол. США

За оцінками експертів більше половини обсягу грошових переказів емігрантів в Україну здійснюється неформальними каналами. Повністю оцінити роль надходжень від трудових емігрантів об'єктивно неможливо через наявність значних за обсягом «чорного» та «сірого» ринку валют.

Саме перекази трудові емігрантів допомагали Україні балансувати платіжний баланс і стабілізувати курс національної валюти у важкі для держави 2014–2016 рр. У 2018 р. Поточний обсяг переказів у 11 млрд. дол. США покриває дефіцит зовнішньоторговельного балансу (різницю між експортом і імпортом товарів та послуг). З цього можна дійти не втішного висновку, що багата на внутрішні природні і людські ресурси економіка України останніми роками функціонує частково за рахунок експлуатації своєї порівняно дешевої трудової сили за кордоном.

НБУ очікує, що сума переказів від українських трудових емігрантів зростатиме за рахунок номінального збільшення їх доходів, це буде залежати від економічної ситуації в тих країнах, де в основному працюють українці. Але при цьому процес трудової міграції сповільниться. Очікується, що в 2019 році трудові мігранти переведуть в Україну 13,5 млрд. дол. США. Передбачається, що емігранти будуть нарощувати грошові перекази на батьківщину у наступні 5 років (таблиця 3).

Таблиця 3

Прогноз грошових переказів емігрантів на батьківщину на 2019–2023 рр., млрд. дол. США

Рік	Обсяг грошових переказів, млрд. дол. США
2019	13,5
2020	14,2
2021	15,7
2022	16,1
2023	16,6

У таблиці 4 та на рисунку 5 показано розподіл переказів емігрантів з України на батьківщину за напрямками використання у 2017–2018 рр.

Таблиця 4

Розподіл переказів емігрантів з України на батьківщину за напрямками використання у 2017–2018 рр.

Напрямок використання	Частка, %
Заощадження	42
Споживчі витрати	25
Інвестування у житло	17
Товари тривалого зберігання	9
Інше	6

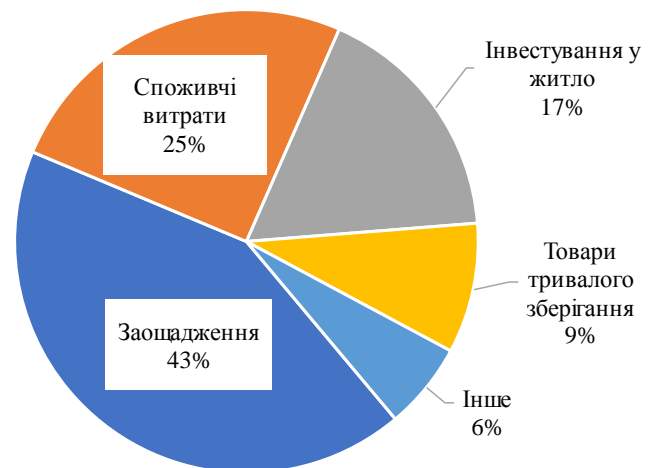

Рис. 5. Розподіл переказів емігрантів з України на батьківщину за напрямками використання у 2017–2018 рр.

Як видно з розподілу, величезна частка переказів направляється на заощадження, яке у короткостроковому періоді часу не сприяє розвитку економіки країни. Частково кошти переказів йдуть на споживчий ринок і стимулюють зростання економіки.

Трудова еміграція з України призводить як до позитивних, так і до негативних соціально-економічних наслідків (таблиця 5).

Як видно з розподілу, величезна частка переказів направляється на заощадження, яке у короткостроковому періоді часу не сприяє розвитку економіки

країни. Частково кошти переказів йдуть на споживчий ринок і стимулюють зростання економіки.

Трудова еміграція з України призводить як до позитивних, так і до негативних соціально-економічних наслідків (таблиця 5).

Таблиця 5

**Позитивні та негативні наслідки
трудої еміграції з України**

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
зменшується рівень безробіття, вирівнюються диспропорції на ринку праці	тимчасово або назавжди (в залежності від типу еміграції) втрачаються підготовлені працівники
тимчасові емігранти мають можливість отримати нові знання та навички, які зможуть використати, коли повернуться із-за кордону	втрачаються ті кошти державного бюджету, які було витрачено на підготовку працівників, що виїхали, та ті, що будуть витрачені на підготовку заміни емігрантам
переводи емігрантів на батьківщину дозволяють зрівноважити платіжний баланс, інвестуються в економіку	сповільнюється економічне зростання країни

Розглянувши особливості трудової еміграції з України та її наслідки, можна сформулювати перелік першочергових дій, за допомогою яких Україна потенційно зможе мінімізувати негативний вплив цього явища на економіку:

- розробити стратегію розвитку економіки України, орієнтовану на створення нових якнайбільш перспективних робочих місць;

- здійснювати постійний моніторинг та стимулювати більш перспективні напрями трудової еміграції шляхом скоординованих дій на національному та міжнародному рівнях;

- співвідносити позитивні наслідки переказів трудових емігрантів на батьківщину з негативними наслідками еміграції та втраченим трудовим потенціалом;

- сприяти екстенсивному та інтенсивному розвитку українського ринку посередництва у сфері працевлаштування емігрантів за кордоном;

- створити координаційний центр з питань еміграції та діаспор;

- інтегрувати дорожню карту з керування еміграцією в стратегічні плани розвитку України;

- створити економічні й політичні передумови для прозорого залучення переказів емігрантів на батьківщину та їх реінвестування в Україні, у тому числі забезпечити відсутність завеликих перешкод у банківській сфері;

- розвинути й підтримувати консультаційні центри для емігрантів, що повертаються із-за кордону.

Висновки. У випадку еміграції на постійне місце проживання Україна втрачає трудові ресурси, які могли би бути зайняті в економіці у майбутньому. Проте тимчасова врегульована трудова еміграція може зменшити зайвий тиск на внутрішньому ринку праці, іноді дозволяє працівникам отримати нові знання та навички, які вони у майбутньому зможуть застосувати працюючи в Україні, та є джерелом додаткових валютних надходжень у країну, які в окремі роки можуть перевищувати надходження від іноземних інвестицій та бути важливим засобом вирівнювання платіжного балансу.

Література

1. Міжнародна організація з міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iom.org.ua>.
2. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua>.
3. Аналітичний центр CEDOS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua>.
4. Ушаков, Д.С. Міжнародна міграція як чинник економічного росту в умовах глобалізації / Д.С. Ушаков, О.В. Козлова // Актуальні проблеми економіки, 2015. – № 1. – С. 391-397.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Державна прикордонна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dpsu.gov.ua>.
7. Евростат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
8. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>.

References

1. Mizhnarodna organizatsiya z migratsini [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://iom.org.ua>.
2. Ministerstvo sotsialnoyi politiki Ukraini [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.msp.gov.ua>.
3. Analitichniy tsentr CEDOS [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://cedos.org.ua>.
4. Ushakov, D.S. Mizhnarodna migratsiya yak chinnik ekonomichnogo rostu v umovah globalizatsiyi / D.S. Ushakov, O.V. Kozlova // Aktualni problemi ekonomiki, 2015. – # 1. – S. 391-397.
5. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Derzhavna prikordonna sluzhba Ukraini [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://dpsu.gov.ua>.
7. Eurostat [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
8. Natsionalniy bank Ukraini [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://bank.gov.ua>.

Popov O.S.,

Candidate of Economy Sciences, Assistant Professor of the department of economy and marketing of the National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", popov-as@mail.ua

Ukraine, Kharkiv

THE INFLUENCE OF LABOR EMIGRATION FROM UKRAINE IN ITS ECONOMY

In the article the modern features of labor emigration from Ukraine are considered. The statistics on the dynamics of emigration volumes, their directions, and the size of emigrants' remittances are given. Conclusions on the problems and perspectives of labor emigration from Ukraine are made.

Key words: labor emigration, Ukraine, directions of emigration, the dynamics of emigration, the structure of emigration, emigrants' remittances.

UDC 33.330

Prokopova O.P.,*Ph.D. in Pedagogic, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Engineering and Technical Faculty,
Department of Professional Education, olhaprokopova75@gmail.com***Pavelchuk Y.F.,***Ph.D. in Technical Sciences, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Engineering and Technical Faculty,
Department of Agricultural Machinery and Mechanized Technologies, yuriy3372@gmail.com***Kolosiuk I.A.,***Ph.D. in Philosophy, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Engineering and Technical Faculty,
Department of theoretical legal and social sciences and humanities, ikolosyuk@ukr.net**Ukraine, Kamianets-Podilskyi*

THEORETICAL BASES OF DEVELOPMENT OF LOGISTICS OF AGRO-INDUSTRIAL REGION

The article considers with the status of logistics in agrarian and industrial complex of the region and the trends in its development. The authors present their points of view on the formation of the system of logistics complex and its ability to achieve the goals in agrarian and industrial complex functioning.

Key words: *logistics, logistics system, agriculture, agricultural products, consumer service, the technological process, information process.*

JEL code: *M400*

Introduction. Restoring the scope of agricultural production in the economy of any country in terms of the effects of the global financial crisis and unstable macroeconomic situation is one of the foreground jobs. This field of industry occupies the first place according the number of employed in the economic activities population. Despite this fact in 2010 the average number of workers employed in agriculture of Ukraine greatly reduced in comparison with 2009. It led both to rising unemployment in the agricultural sector of Ukraine and to growing social tension in society [1].

The reduction of agricultural production is observed practically throughout the whole structure of the agricultural sector. The worst economic situation is observed in planting. Crop acreage decreased at more than a quarter. The same situation is in stock-raising. The number of cattle decreased. No doubt, such a big drop in production was caused by both economic phenomena and unfavorable weather conditions.

These factors have direct relation, because the more developed economic component of agriculture is, the more resistant to adverse environmental factors the agricultural production is. Developing the economic and logistics component of agriculture and industrial complex, creating highly effective logistics system, we practically exclude or (where it is impossible to exclude) minimize losses associated with unfavorable weather conditions. To solve the problems in the economy of the country we have to find new approaches and up-to-date solutions in the field of management, organization, distribution, transportation, delivery and budgeting in the agricultural sector.

The aim of the study is to present the scientific definition and substantiation of the necessity of logistics development in the agricultural and industrial complex of the region and to optimize the activities resources of the agricultural sector.

Materials and Methods. Material research for the paper is a study of the main components of logistics system of agro-industrial complex. The theoretical and methodological basis of the research is the systematic approach to studying the components of agricultural and industrial complex logistics in the region. The following tasks caused the use of abstract and logical, analytic and monographic methods.

Research results and discussion. Management of regional logistics system of the agricultural and industrial complex, the development of logistics infrastructure are an integral part of the effective functioning of the agriculture and industrial complex of the region as a whole. In turn, any logistics company aims at optimizing supply and establishing the supply chain and achieving competitive advantages. Thanks to the development of information technology, the integrated planning became possible that will help to understand the supply chain of the company to minimize the overall logistics costs.

Currently the creation of a new market structure of logistics, which is the most relevant for large subjects of modern agriculture market and for the macro-system of agriculture and industrial complex of the country is supposed to be the most effective solution to problems the Ukrainian economy is facing now.

Researches on agriculture and industrial complex of Ukraine in terms of logistics and logistics approach to all components of agriculture and industrial complex are considered to be up-to-date ones. The lack of research on this issue causes the loss of productive orientation in the formation of the system of direct economic ties and parity relations of agricultural business that operates in the market space in terms of the global financial crisis and of the insufficiency of liquidity in the financial sector of the economy.

Logistics is aimed at achieving the high quality consumer service that is based on the integration of key areas of competency: inventory management; transportation; logistics information; logistics infrastructure; warehousing, freight and packaging [1]. Therefore, while assessing the level of development of logistics system of regional agricultural and industrial complex we must take into account the level of organizational and legal support, which is defined by the institutional structure of the agricultural and industrial complex of the region, as well as the development of an information base and technical support of regional agricultural and industrial complex.

The versatility of the concept of agricultural and industrial complex potential of logistics system in the region, the

complexity of its direct quantitative measurement is determined by the lack of a unified methodology for the evaluation and the availability of considerable difficulty in interpreting its results.

The potential of agricultural and industrial complex logistics system in the region should be considered as an integrated characteristic. Identifying the characteristics of logistics system of agricultural and industrial complex in the region allows us to:

- identify common patterns of development of logistic infrastructure in the region;
- give a reliable description of the status of the logistic system of agricultural and industrial complex in the region;
- describe the conditions of agricultural and industrial complex logistics system in the region.

Logistics is a system where certain units are responsible for the required amount of product for the uninterrupted supply of enterprises, others are responsible for distributing products, the third ones advance products from suppliers to consumers, the fourth unit collects information about suppliers and consumers of products. A separate unit deals with access, control and consolidation of material, transportation, information and financial flows for the formation of a comprehensive logistics system of supply, production, transportation and distribution of products in regional economics.

The main goal of logistics is to unite into a single integrated technological and information process all production stages (finding sources of financing, obtaining raw materials, materials, manufacture of products), transportation, and implementation. The process of transition to a market economy increased the role of the sphere of circulation and financial flows in the costs of production and sale of agricultural products [2].

Territorial location of agricultural production is associated with the large volume of traffic both the manufactured products, equipment and material resources. To overcome the territorial gap between supply and demand it is necessary to organize product supply so that consumers always receive the necessary product at convenient for the customer market segment and in time suitable for the customer, and in the condition (by type, number and range) customers want to see it and at minimal cost. It is important to note that the cost of transportation can substantially reduce, if it is properly and

reasonably determined in this case, the transport and supply of agricultural products, fodder facilities and work having organized the logistics model and technology at the enterprise in a proper way.

The successful achievement of these goals can and should contribute to the development and implementation of methods of logistics analysis, examination of economic complex of the region as the combination of the logistics systems of different levels. This approach is fully justified, since logistics is a science that examines the optimization and rationalization of material, financial and related information flows and is designed to minimize wasted in production means and to maximize profits and indicators of profitability.

Logistic approach to agricultural and industrial complex leads to the need to treat this sector as an open system, inside of which the substance, information and energy exchange take place. It resulted in the formation of the material, information and financial flows. The essence of the integral paradigm shows the use of the material flow as the largest tool for building the entire mechanism of the system, the purpose of which is the successful functioning of the enterprise and the maximization of profit [3].

Treating the agricultural and industrial complex as the logistics system we may consider it as a global hierarchical structure. The external environment of the agricultural and industrial complex is the logistics system, which is a trinity of the society, the market and the government and is located in organic unity, interactions and dynamic balance of influence on every structural system of agricultural and industrial complex. Relationships are included in all the subject structures of agricultural and industrial complex that are implemented on the basis of the strategic partnership, and that are able to create a synergetic effect of nature that is achieved by the creation of the multiplicative zone of the composition of their potentials.

Such a functional definition of logistics identifies those activities that have special importance for achieving the efficiency of any enterprise. These activities include transportation; warehouse storage; operation of orders for products; an internal system of control and financial planning.

These activities should coincide with the production and marketing aspects, which will ensure the opportunity to operate at a new level (fig. 1).

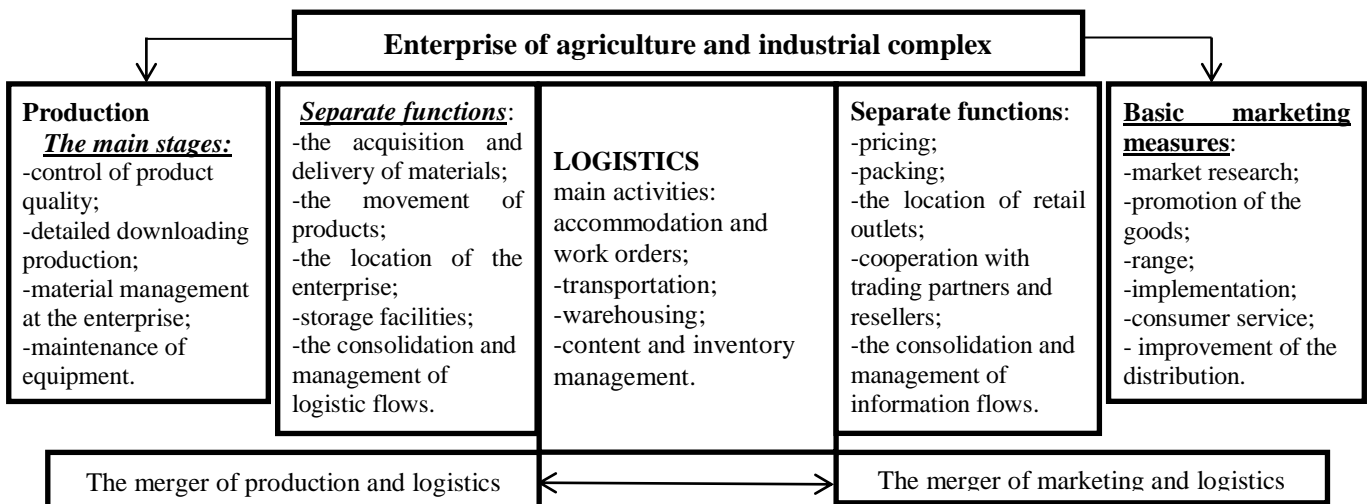

Figure 1. Logistics in the agriculture and industrial complex of the region

The figure shows that the scope of agricultural production is mainly occupied by the manufacture of products, quality control and minimization of cost per unit of production. To perform this task the following processes as planning capacity, quality control of products, manufacturing process, and logistics management of financial flows should be an integral part of the entire production process. Logistics takes the strategic organizational position between production and marketing.

The acquisition of resources and delivery of finished products are the examples of the interaction between logistics, production and marketing of [4].

The fact that in terms of liquidity crisis the role of the sphere of circulation and financial flows is increasing should be taken into consideration.

There is a dramatic shortage of working capital, as well as "long" money for investment in fixed capital in the agricultural sector. This fact is primarily associated with the decline in investment by financial institutions at all levels, including the public, in the agricultural sector.

In terms of hard cash shortage the problem of rational management of financial flows is very actual. This problem may be solved only by using a system of logistics financial flows both at the enterprises of the agriculture and industrial complex, and in the whole sector.

Conclusion. To solve the problem of the competitiveness of agricultural products in the region is not enough to provide certain changes in the production process. The question of the fundamental restructuring of production and distribution activities of business entities, in other words, the creation of full-scale logistics system with subsystems at both the macro and micro levels. The main factor in the performance of this task should be the implementation of the logistics concept.

The analysis, aimed at exploring the range of issues related to the functioning and development of the logistical system of agriculture and industrial complex in the region, its interaction

with other structural elements of the agriculture and industrial complex and the environment, rational production usage of natural resource potential, will reveal the socio-economic preconditions and conditions, as well as the factors that influence of the formation of logistic system of agriculture and industrial complex.

Literature

1. Маслюкова Е.В. Индикаторы инвестиционной привлекательности рынка акций агропродовольственных логистических компаний: структурно-факторный анализ // *JOURNAL OF ECONOMIC REGULATION (ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ)*, 2012. – Том 3. – № 4. – 60 с.
2. Бондаренко И.В. Логистический подход к формированию экономических взаимоотношений в АПК // *Логистика и менеджмент*, 2007. – № 4. – С. 5-8.
3. Голубев И.А. Функции логистики на аграрном предприятии // *Логистика и менеджмент*, 2008. – № 6. – С. 27-31.
4. Гончаров П.П. Основы логистики // *Учебное пособие.* – Оренбург, 2005. – 84 с

References

1. Maslyukova, E.V. (2012) *Indykatory investitsyonnoi pryvlekatelnosti rynku aktsyi agroprodovolstvennykh logisticheskikh kompaniy: strukturno-faktorny analiz* (Indicators of investment prospects of stock market of agrarian and production logistics companies: structural and factor analysis). *Journal of Economic Regulation*. V. 3. No. 4. 60 p.
2. Bondarenko, I.V. (2007) *Logistychnyi pidhid do formuvannya ekonomichnykh vzaiemovidnosyn v APK* (Logistics approach to the formation of economic relationships in agriculture and industrial complex). *Logistics and management*. No. 4. pp. 5-8.
3. Holubov, I.A. (2008) *Funkcii logistyky na agrarnomu pidpriemstvi* (Functions of logistics at agricultural enterprise). *Logistics and management*. No. 6. pp. 27-31.
4. Honcharov, P.P. (2005) *Osnovy logistyky: navchalnyi posibnyk* (The fundamentals of logistics: text book). Orenburg: Izd. centr ODAU. 84 p.

Прокопова О.П.,

к.пед.н., доцент кафедри професійної освіти Подільського державного аграрно-технічного університету, olhaprokorova75@gmail.com

Павельчук Ю.Ф.,

к.т.н., доцент кафедри сільськогосподарських машин і механізованих технологій Подільського державного аграрно-технічного університету, yuriy3372@gmail.com

Колосюк І.А.,

к.філос.н., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету, ikolosyuk@ukr.net

Україна, м. Кам'янець-Подільський

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЛОГІСТИКИ АГРОПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

Розглянуто стан логістики в АПК регіону та тенденції його розвитку. Автори викладають свої погляди на формування системи логістичного комплексу та його здатність досягати цілей у функціонуванні АПК.

Ключові слова: логістика, логістична система, сільське господарство, сільськогосподарська продукція, споживче обслуговування, технологічний процес, інформаційний процес.

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief:	I.O. Kuzmichenko E.B. Talishinski E.V. Starichenko
Mainhandling Editor	Yu.V. Kravchenko
Proofreader	E.V. Starichenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starichenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist
Journal «Virtus» Editorial Staff,
tel.: +38 (050) 227 30 03,
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>

Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders»

Post Address: 7275, boul Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA
e-mail: info@pedagogiemoderne.com
website: <http://www.pedagogiemoderne.com>

Signed for printing 28.06.2019.

Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.

Offset printing. Conventional printed sheet 34,2 Publisher's sheet-copy 34,2

Circulation 500 copies. Order 3036.

Printed PE Shpak V. B.

The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006

Ternopil, Prosvity St. 6.

phone 8 097 99 38 299

E-mail tooums@ukr.net
